

GYEREKESÉLYEK MAGYARORSZÁGON

**A „LEGYEN JOBB A GYERMEKEKNEK!”
NEMZETI STRATÉGIA ÉRTÉKELŐ BIZOTTSÁGÁNAK
2009. ÉVI JELENTÉSE**

GYEREKESÉLYEK MAGYARORSZÁGON

A „Legyen jobb a gyermeknek!”
Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának 2009. évi jelentése

Készült a „Legyen jobb a gyermeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának megbízásából

Válogatta és szerkesztette:
Ferge Zsuzsa és Darvas Ágnes

A közreműködő szervezetek:
*Autonómia Alapítvány
Központi Statisztikai Hivatal (KSH)
Magyarországi Roma Parlament
Magyar Szegénységellenes Hálózat (MSZH)
MTA Gyerekprogram Iroda
MTA Regionális Kutatások Központja (MTA RKK)
Nagycsaládosok Országos Egyesülete (NOE)
Szociális Szakmai Szövetség (3Sz)
TÁRKI Társadalomkutatási Zrt.*

A tanulmányok készítésében részt vettek:
*Erdős Zsuzsanna, Cser Károlyné, Darvas Ágnes, Dombai Lászlóné,
Farkas Zsombor, Ferge Zsuzsa, Gábos András, Havasi Éva, Kormos Kata,
Kormosné Debreceni Zsuzsa, Miklós István, Molnár György,
Morvayné Bajai Zsuzsanna, Nemes Iringó, Pánczél Márta, Pataki Éva,
Pollák András, Tokaji Károlyné, Váradi Monika Mária és Weber Andrea*

ISBN 978-963-508-586-6

A Magyar Köztársaság Országgyűlése 2007. május 31-én elfogadta a „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégiáról 2007–2032 szóló 47/2007. (V. 31.) OGY határozatot. Az Országgyűlés a határozat 6. pontjában felkérte a kormányt, hogy hozzon létre egy – a Nemzeti Stratégia végrehajtását segítő, követő és értékelő – monitoring bizottságot a szociális szakmai és civil szervezetek és az egyházak bevonásával. Ennek megfelelően a kormány az 1053/2008. (VIII. 4.) Korm. határozatban döntött a „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának felállításáról.

A „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának szavazati joggal rendelkező tagjai:

- a Magyar Tudományos Akadémia Gyermekprogram Irodája részéről Ferge Zsuzsa,
- a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete részéről Molnár György,
- a Szociálpolitikai Tanács részéről dr. Kormosné Debreceni Zsuzsanna,
- a Gyermek és Ifjúsági Konferencia részéről Szabó András,
- a Roma Integrációs Tanács részéről Zsigó Jenő,
- a Magyar Szegénységellenes Hálózat részéről Márton Izabella,
- a Szociális Szakmai Szövetség részéről Pataki Éva,
- a Magyar Katolikus Egyház, a Magyar Református Egyház, a Magyar Evangélikus Egyház és a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége részéről két fő: Bittsánszky Jánosné és Gazda István esperes

Az érintett tárcák és egyéb közigazgatási szervek állandó meghívottként egy-egy tagot delegálhatnak a testületbe. Tanácskozási joggal rendelkeznek a bizottsági üléseken az Egészségügyi Minisztérium, az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, az Oktatási és Kulturális Minisztérium, az Önkormányzati Minisztérium, a Pénzügyminisztérium, a Szociális és Munkaügyi Minisztérium, a Miniszterelnöki Hivatal és a Központi Statisztikai Hivatal képviselői.

Az Értékelő Bizottság ülésein a tagok javaslatára a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium és az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosának képviselői is részt vesznek.

Az Értékelő Bizottság feladata a „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia végrehajtásának segítése, követése és értékelése az átláthatóság és civil kontroll biztosítása érdekében. A Bizottság fontos feladata továbbá, hogy kidolgozza a Nemzeti Stratégiában foglaltak végrehajtásának számon kérhetőségéhez, ellenőrizhetőségéhez szükséges utókövetési rendszert, véleményt nyilvánítson a gyermekek helyzetéhez kapcsolódó aktuális kérdésekről és ajánlások megfogalmazásával tevékenyen közreműködjön a „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia 2007–2032 megvalósításában. A Bizottság – ügyrendje szerint – évente egyszer átfogó jelentést készít a Nemzeti Stratégia végrehajtásának tapasztalatairól.

Az Értékelő Bizottság ülésein eddig megvitattott fontosabb témák:

I. Meglévő és hiányzó adatok, adatfelvételek és az indikátorok kialakítása:

Az indikátorok-monitorozás és adatfelvételek kérdéskörével kapcsolatban a Bizottság úgy döntött, hogy létrehoz egy időszaki albizottságot, amely kidolgozza álláspontját a Nemzeti Stratégia követését szolgáló indikátorokra vonatkozóan. A beérkezett és a rendelkezésre nem álló adatok körét megismerve a Bizottság az Indikátor Albizottság és a Központi Statisztikai Hivatal segítségével egy véglegesíthető indikátorszett elkészítésén dolgozik.

A rendelkezésre álló adatokkal kapcsolatban az Értékelő Bizottság munkája során fölmerült másik fontos témakör az etnikai hovatartozás nyilvántartásának kérdése. A téma megvitatása a Bizottság munkájához készült tanulmányokon alapult.

II. Kormányzati intézkedések nyomon követése:

1. A Bizottság a 2008. évben, majd 2009. évben is tájékoztatást kapott a „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia végrehajtását szolgáló kormányzati cselekvési terv végrehajtásának állásáról. A Bizottság a Krízisalappal és a családi gyermekfelügyelet bevezetésével kapcsolatban ajánlásokat tett.
2. A Bizottság megvitatta az újonnan bevezetett óvodáztatási támogatás szabályozását, és véleményéről állásfoglalást bocsátott ki.
3. Az „Út a munkához” koncepció megvitatása után a Bizottság állásfoglalást bocsátott ki, majd döntött az intézkedések hatásainak vizsgálatáról 6 hónap és egy év időtávlatban.

Feladata betöltéséhez az Értékelő Bizottság legfontosabb eszköze a nyilvánosság: a társadalom legszélesebb körét informálja folyamatosan a Nemzeti Stratégia végrehajtásáról – ezt szolgálja a Miniszterelnöki Hivatal honlapján megtalálható folyamatos tájékoztatás és az éves jelentés.

TARTALOM

Az ÉB-jelentés főbb témáinak összefoglalása és a fontosabb következtetések	5
--	---

Első rész: Háttér – Kiinduló helyzet 15

Gyerekszegénység és gyerek jól-lét indikátorok európai perspektívában.	16
Gyermekek és gyermekes családok helyzetét jellemző indikátorok Magyarországon, 2006–2008.. .. .	42
A gyermekszegénység fő meghatározói Magyarországon, európai összehasonlításban (Gábos András).. .. .	93
A hazai gyermekszegénység időbeli változása (Havasi Éva)	116
Gyermekszegénységet, családokat érintő jogszabályváltozások 2005 és 2009 között Erdős Zsuzsanna)	133

Második rész: Állami intézkedések a szegénység kezelésére 2008–2009 162

Az „Út a munkához” program hatásvizsgálatának eredményei (Váradi Monika Mária).. .. .	163
A 2009. január 1-jétől bevezetett óvodáztatási támogatás hatásvizsgálata (Autonómia Alapítvány)	183

Harmadik rész: A családok helyzete és a válság 198

Gyermekes családok helyzetének változása két hátrányos helyzetű kistérségben, 2004–2009 (Farkas Zsombor)	199
A gyerekek óvodai, iskolai pályafutása – ahogy a szülők látják a legszegényebb vidékeken (Darvas Ágnes).	225
„Vagyok, aki nem vagyok!” (Magyarországi Roma Parlament)	239
Többgyermekes családok a szegénység szorításában (Nagycsaládosok Országos Egyesülete)	260
Szolgáltatási körkép, 2010 (Miklós István, Pataki Éva).. .. .	280
Mit éreznek a válságból a szegény családok? (Magyar Szegénységellenes Hálózat).	302

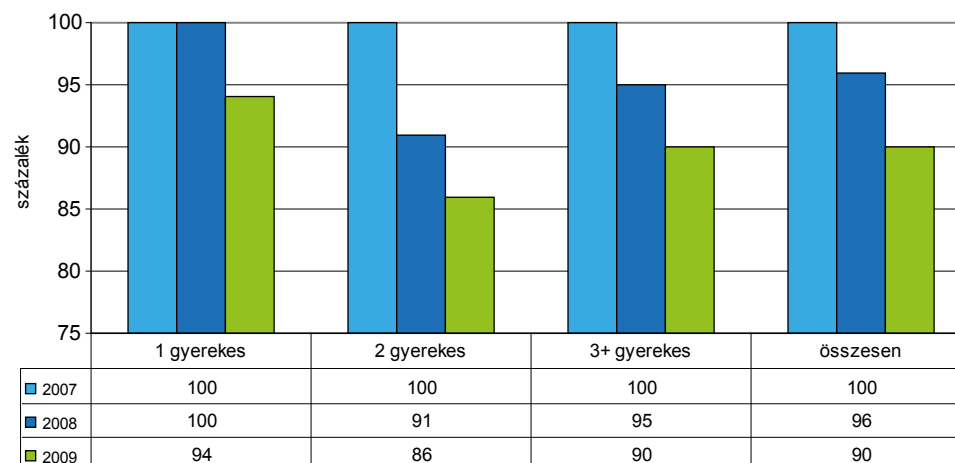
AZ ÉB-JELENTÉS FŐBB TÉMÁINAK ÖSSZEFOGLALÁSA ÉS A FONTOSABB KÖVETKEZTETÉSEK

A VÁLSÁG HATÁSAI

A válság sokakat érintett. Egyelőre a gyerekes családok első tapasztalatairól tudunk valamit.¹ A legfontosabb tapasztalatok a következők:

A gyerekes családok egy főre jutó reáljövedelme 2005 és 2009 között 16 százalékkal, 2007 és 2009 között 10 százalékkal csökkent. A hatás az egygyermekesek körében látszik a legkisebbnek, a kétgyermekeseknél a legnagyobb, de a sokgyermekeseknél is jelentős. Már az 1. ábrából is kitűnik, hogy a gyermekesek közt a viszonylag legjobb helyzetű, leginkább a középosztályhoz tartozó csoport, az egy gyereket nevelők, 2008-ban még tartották magukat. Helyzetük 2009-től kezdett rosszabbodni.

1. ábra: Egy főre számított reáljövedelem gyerekszám szerint (2007 = 100%)

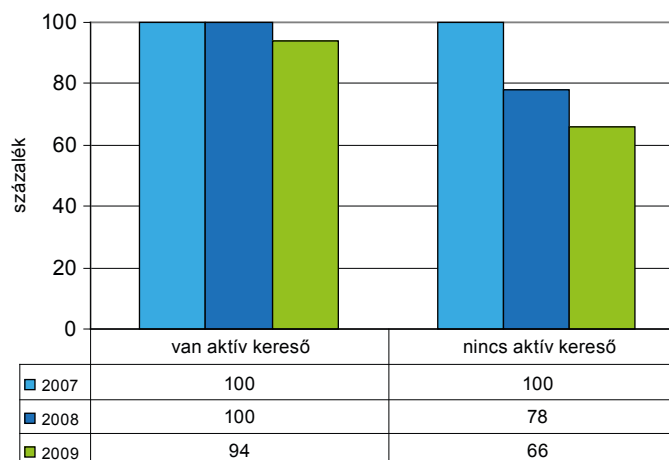

Forrás: 2007-re: TÁRKI Monitor 2007, gyermekes családok alminta; 2008-ra: TÁRKI 2009. évi gyermeksurvey retrospektív kérdés; 2009-re: TÁRKI gyermeksurvey, 2008.

A munkanélküliek száma nőtt, körük szélesedett. A 18 éven aluli gyerekek közül 2005-ben 15 százalék, 2009-ben 22 százalék élt olyan családban, ahol nem volt aktív kereső. Ugyanakkor azok a családok, amelyekben maradt aktív kereső, 2008-ig meg tudták őrizni életszínvonalukat, 2009-ben kezdtek lefelé csúszni (2. ábra). A munkanélküliek esetén döbbenetes ennek mértéke: két év alatt 34 százalékos a romlás. Ebben az is szerepet játszik, hogy 2009-től mind gyakoribb az, hogy a diplomások, a biztos szakértelemmel rendelkezők is az állásvesztők közé kerülnek, és korábbi jó helyzetük hirtelen radikálisan romlik.

¹ Az ÉB felkérésére a TÁRKI 2009 novemberében adatfelvételt hajtott végre a gyerekes családok körében. A cél egyfelől a válság időben összehasonlítható hatásainak megismerése volt (korábbi TÁRKI- adatfelvételekkel való összehasonlítás alapján), másfelől a gyerekes családok válsággal kapcsolatos tapasztalatainak megismerése. Az országot reprezentáló véletlen minta 1000 olyan háztartásból állt, amelyekben van 18 év alatti gyermek. A TÁRKI-adatfile-t az MTA GYEP Iroda a jelzettnél korábban, január végén kézhez kapta. Az idő rövidsége miatt a teljes elemzés még nem készülhetett el, de néhány fontosabb, eddig nem közölt előzetes eredményt ismertetünk.

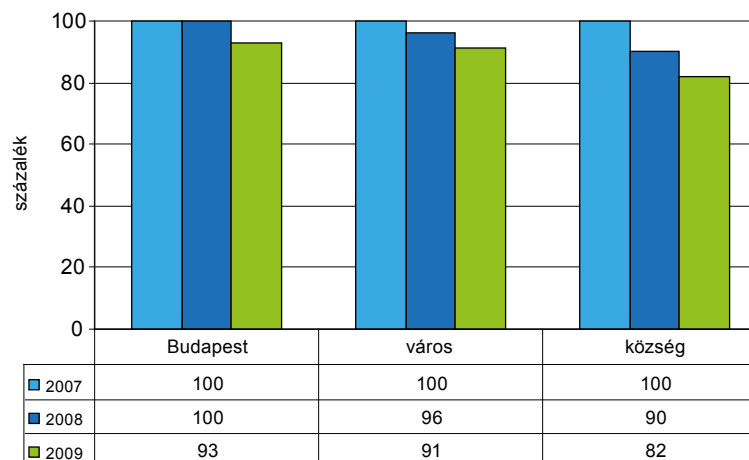
2. ábra: Egy főre számított reáljövedelem – van-e a háztartásban aktív kereső? (2007 = 100%)

Forrás: lásd 1. ábra.

A foglalkoztatás romlása és a reálbérek csökkenése további távolságokat is növelt, mint például a falu és város közti települési szakadékat. A folyamat az előbbiekhöz hasonló: Budapest soká tartotta előnyeit, de 2009 ott is kikezdte a biztonságokat. A falvak lecsúszása a három év alatt folyamatos volt (3. ábra).

3. ábra: Egy főre számított reáljövedelem településtípus szerint (2007 = 100%)

Forrás: lásd 1. ábra.

A válság az esetek többségében visszafordította a 2004 és 2007 közötti pozitívabb folyamatokat, a rosszabb helyzetű csoportok hátrányainak lassú csökkenését. Néhány százalékponttal nőttek a távolságok az egy- és sokgyerekesek, a városban-faluban élők, az aktív és inaktív háztartások között. A szélső csoportok közötti rés 30 és 50 százalék közötti; a legnagyobb az aktív és inaktív között. Nominálértéken 2009-ben az egy főre számított havi jövedelem 52 ezer forint volt azokban a gyerekes családokban, amelyekben volt aktív kereső, és ennek alig több mint fele, 27 ezer forint, ahol nem volt. Némileg hasonló, valamivel kisebb a távolság nem romák és romák között: 50 ezer, illetve 28 ezer forint. A cigányok és a többiek közötti rés nem nőtt. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy 2009-ben az Út a munkához program keretében valamivel több közmunkát kaptak a cigányok, továbbá december 31-ig minden család még kapta a korábban megállapított kiegészítést a családi jövedelemhatárig. Minthogy itt jelentős változásokra lehet számítani 2010-től, a tendencia folytatódása bizonytalan.

A válság hatásait 2009 novemberében a gyerekes családokban élők túlnyomó többsége, 92 százaléka már érezte. Az áremelkedések hatását 64 százalék, a munkahely elvesztését 21 százalék, az eladósodással kapcsolatos nehézségeket 16 százalék említette.

Az Értékelő Bizottság jelentésében két további tanulmány érinti részletesebben a válság kibontakozásának folyamatát, illetve hatásait. A MTA GYEP Iroda két hátrányos helyzetű kistérségben végzett több éven át mélyfúrásokat gyerekes családok körében, amelyek utolsó éve 2009 volt, továbbá a Magyar Szegénységellenes Hálózat gyerekes szegény családok válsággal és szegénységgel kapcsolatos tapasztalatait gyűjtötte össze 2009 nyarán.² A szegények és a hátrányos helyzetű kistérségben lakók jövedelmi színvonala is, válsággal kapcsolatos tapasztalatai is súlyosabbak, mint az országos mintában kérdezetteké. A lényeg azonban nagyon hasonló. A romlás 2008-tól érzékelhető; a válság következményei közül az áremelkedés okozza a leggyakoribb nehézségeket, veszélyeztetve a táplálkozást és rezsifizetést; a válság hatásai 2009-től váltak különösen súlyossá: ekkor érte el a válság az addig nagyobb biztonságban élő csoportokat. Egy ponton van eltérés az országos és helyi vizsgálatok között: a rossz helyzetű kistérségekben a cigányok helyzete – nagyon rossz szintről kiindulva – tovább romlott, nem is elsősorban a jövedelmeket, hanem számos más, szegénységhez kapcsolódó mutatót tekintve, ideértve a lakáshelyzet romlását is.

HELYÜNK EURÓPÁBAN³

A szegénységmutatók nemzetközi összehasonlításához fontos, eddig nem használt kiindulópontot jelent az, hogy 2008-tól rendelkezésre áll az EU-27-ben használt szegénységi küszöb (ekvivalens mediánjövedelem 60%-a) „abszolút”, pénzegységekben kifejezett értéke. Az összegek a nemzeti valuták olyan átszámításának eredményei, figyelembe veszik az árak és árrendszerek országok közötti eltérését, azaz ún. PPS-ben⁴ vannak megadva. Ez a csak virtuálisan létező összeg a gazdagabb országokban 10 és 13 ezer közötti (évi átlagban), Magyarországon 4000. Ezzel az EU-27 országai rangsorában visszafelé haladva, Romániát, Bulgáriát és Lengyelországot követve Magyarország a 4. legrosszabb helyen volt (Szlovákiával egy szinten). Ez azt jelenti, hogy akik az európai mezőnyben szegénynek számítanak, azok sokkal szegényebbek keleten, mint nyugaton, és Magyarországon a legszegényebbek között vannak.

A jövedelmek és az anyagi szegénység országok közötti összehasonlítását megnehezíti a jövedelmi adatok bizonytalansága, ideértve azt is, hogy különböző intézményeknél (pl. KSH, TÁRKI) végzett adatfelvételek nemcsak némileg eltérő arányokat, de esetenként eltérő tendenciákat is mutatnak. Ennek ellenére az EU 25 vagy 27 tagországának gyermekszegénységre vonatkozó összehasonlító adataiból kivehető néhány olyan sajátosság, amelyek vagy Magyarországot, vagy Magyarországot és Kelet-Közép-Európa legtöbb országát megkülönböztetik Európa többi részétől. Közülük három vonást emelünk ki.

A gyerekszegénység aránya jóval nagyobb, mint az össznépeségé

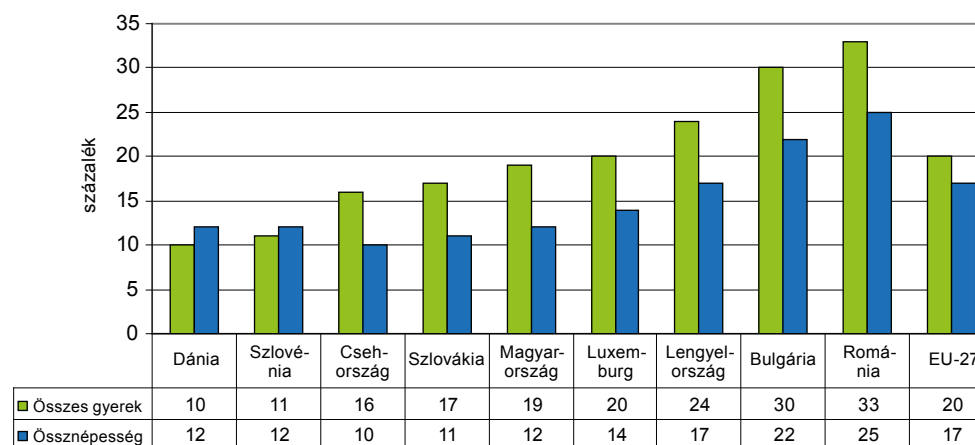
Az egyenlőtlenség, a szegénység, ezen belül a gyermekszegénység magyar arányai az európai átlag körül, többnyire kissé lejjebb vagy kissé feljebb vannak. Így például 2005-ben az össznépeség szegénysége az európai átlag alatt, a gyermekeké az átlag fölött volt, 2006-ban pedig mindkét mutató az átlag alatt volt. A javulás ellenére 2006-ban is azon 6–8 ország között voltunk, amelyekben a *legnagyobb a távolság a népesség és a gyerekek szegénysége között*, a gyerekek rovására (4. ábra). A szegénység és gyerekszegénység csökkentésére tudatosan törekvő skandináv országokban, amelyekhez 2006-ban Szlovénia látszik csatlakozni, a gyermekszegénység aránya kisebb, mint a teljes népességé, és mindkét arány alacsony. A többi új tagállamban átlagosak vagy annál magasabbak a szegénységi arányok, és ennél 6–8 százalékkal magasabbak a gyerekekre számított ráták. (E kelet-közép-európai mezőben „kakuktkojásként” találjuk Luxemburgot, ahol pedig igen magasak a szociális kiadások. A korábbi években Luxemburg nem volt e csoportban, a többi ország igen).

² Lásd a „Gyerekes családok helyzetének változása két hátrányos helyzetű kistérségben, 2004–2009” és a „Mit éreznek a válságból a szegény családok?” című tanulmányokat kötetünkben.

³ Az ÉB-jelentés első részében („Háttér – kiinduló helyzet”) foglalt tanulmányokra támaszkodva. Ezen belül különösen fontos, hogy először lát nyilvánosságot ilyen, teljes európai összehasonlítást lehetővé tévő indikátor-és táblázatanyag.

⁴ A PPS (*purchasing power standards*) tényleges vásárlóértékre átszámított eurót jelent.

4. ábra: A gyerekek és az össznépeség szegénységi rátái néhány országban és az EU-27 átlagában, 2006 (%)

Forrás: Eurostat.

Magas a foglalkoztatott nélküli családokban élő, munkahiány miatt szegény gyerekek aránya

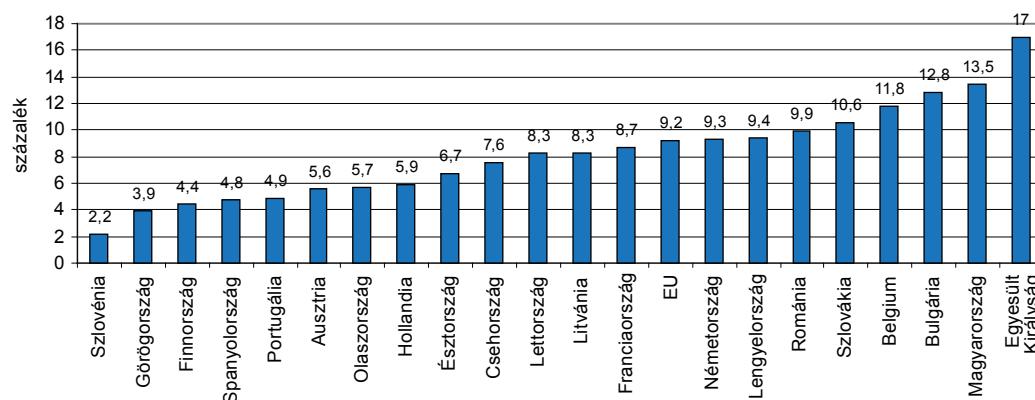
A magyar aktivitási arány köztudottan az egyik legalacsonyabb Európában. Ennek következtében ugyancsak rossz a helyezésünk a tekintetben, hogy milyen magas a foglalkoztatott nélküli háztartásokban élő gyerekek aránya. Az EU 2007-re vonatkozó adatai szerint ez az arány 14 százalék, alacsonyabb, mint a kicsit más módszerekkel mért TÁRKI-adat.

Minthogy az Eurostat országoként azonos módszert használ, a nemzetközi összehasonlíthatóság biztosítva van. A gyerekes háztartások magas munkanélkülisége nem kelet-európai specifikum: rossz helyzetben van az Egyesült Királyság és Belgium is, illetve a kelet-európai országok többsége ebben az esetben az európai átlagnál jobb helyzetű (5. ábra).

A keresők hiánya számos probléma forrása, hiszen kihat a szülők közötti, a szülők és gyerekek közötti viszonyra, a szülők és gyerekek egészségére, de mindenekelőtt a szegénység egyik fő forrása. Az EU-25 országaiban átlagosan a gyerekszegénység aránya 68 százalék, ha nincs kereső, 24 százalék, ha egy kereső van (illetve az összes munkaképes családtag fele dolgozik), és 6 százalék, ha minden felnőttnek van kereső munkája. Magyarországon ezek az arányok 73, 14 és 5 százalék.⁵

⁵ Lásd Gábor András „A gyermekszegénység fő meghatározói Magyarországon, európai összehasonlításban” című tanulmányában a Függelék 9. táblázatát.

5. ábra: Foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyerekek aránya, 2007 (%)

Forrás: Eurostat.

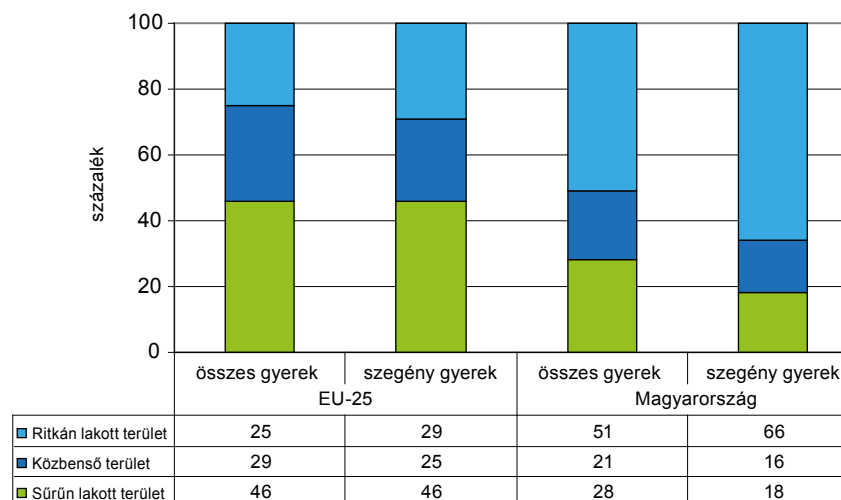
A jövedelmi szegénység és az egyenlőtlenség viszonylag kedvező arányai az élet más területein kevésbé mutatkoznak. Magyarország például a lakások zsúfoltsága vagy a gyermekek összetettebb deprivációs mutatói alapján az utolsók között van.

A gyerekszegénység a falvakba szorul

A harmadik kérdés, amelyre fel kívánjuk hívni a figyelmet, a gyerekszegénység területi megoszlása. Nyugat-Európa jelentős része urbanizáltabb, mint az északi, a keleti és részben a déli országok. Magyarországon kétszer annyi gyerek él falun (az EU-definíció szerint „ritkán lakott” településen), mint Európa 25 tagállamában (EU: 25%, Magyarország 51%), és míg Európában a szegény gyerekek 29 százaléka, addig Magyarországon a *szegény gyerekek kétharmada falun él* (6. ábra).

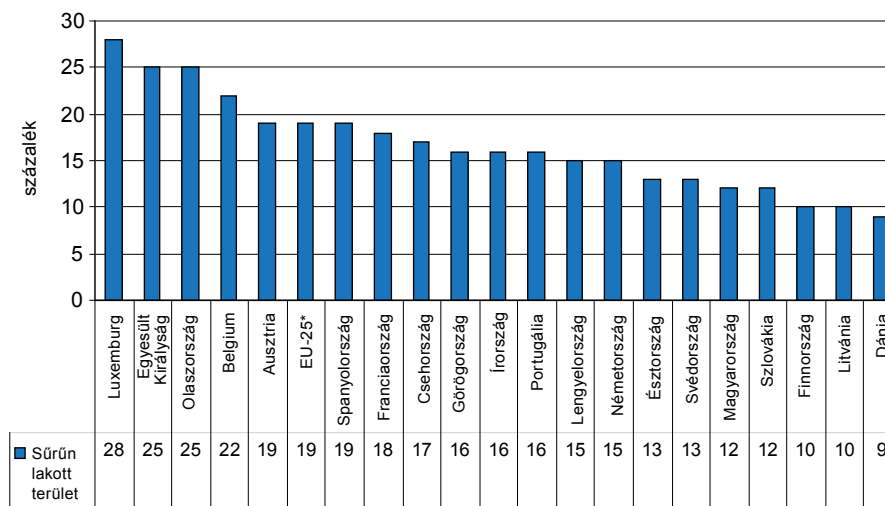
A gyerekszegénység arányai a városok és falvak között országonként eltérnek, és az eltérések (ha tetszik, az urbanizációs szegénységi rés) sajátos mintázatot alkotnak. A városi gyerekszegénység Európa-szerte létezik, de jóval magasabb, háromszorosa a nyugati, mint a keleti és északi térfélen. A gyerekszegénység arányok 9 és 28 százalék között mozognak (7. ábra). A régi ipari országokban – például Angliában – a falvakban számos jómódú, középosztálybeli, viszonylag fiatal ember telepedett le, és alig van etnikai kisebbség, illetve bevándorló. A gyerekszegénység a városokba zsúfolódik, nagyon jelentős etnikai kisebbségekkel, illetve bevándorlókkal. A skandináv országokban, jóllehet igen nagy a ritkán lakott területeken élők aránya, nagyon csekély a szegénységi arányok közti különbség lakóhely szerint. A kelet-európai országokra a nem túl magas városi gyerekszegénység jellemző.

6. ábra: Az összes és a szegény gyerekek lakóhely szerinti megoszlása (%)

Forrás: Eurostat.

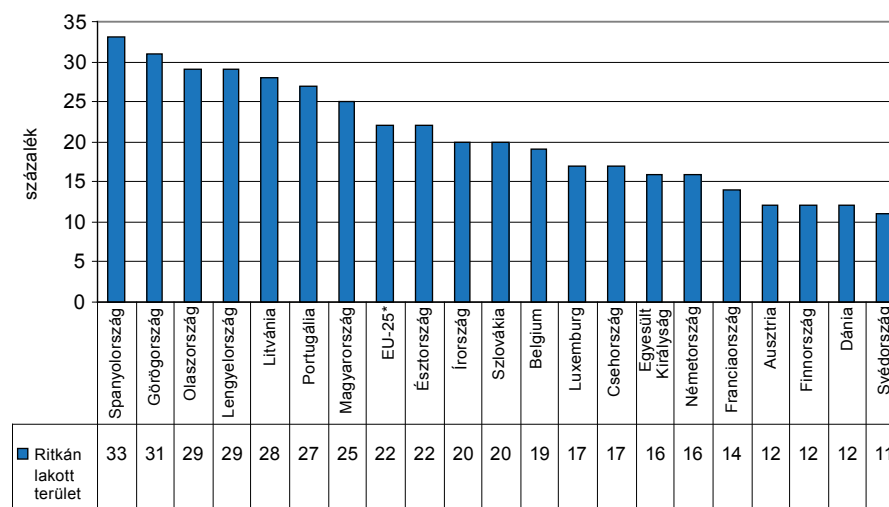
7. ábra: A gyerekszegénység aránya városokban (sűrűn lakott terület), 2006 (%) (a városi gyerekszegénység aránya szerint rendezve)

Forrás: Eurostat.

Eltérően a városi szegénységtől, a falusi szegénység egyértelműen alacsonyabb nyugaton, kivált Skandináviában, mint Dél- és Kelet-Európában (8. ábra). Kiugróan magasak a gyerekszegénységi arányok Dél-Európa négy nagy országában (Görögország, Olaszország, Spanyolország, Portugália), és közel ilyen szintűek Kelet-Európa nagy részén. A szélek között ebben az esetben is háromszoros aránykülbségek vannak. Szlovéniáról nincs adat, Csehország pedig e tekintetben nyugatibb mintát követ. Egy év adataiból nem lehetne szilárd következtetéseket levonni. Ugyanezen adatok azonban 2005-re is rendelkezésre álltak, és szinte azonos mintázatot mutatnak.

8. ábra: A gyerekszegénység aránya falvakban (ritkán lakott terület)*, 2006 (%) (a falusi gyerekszegénység aránya szerint rendezve)

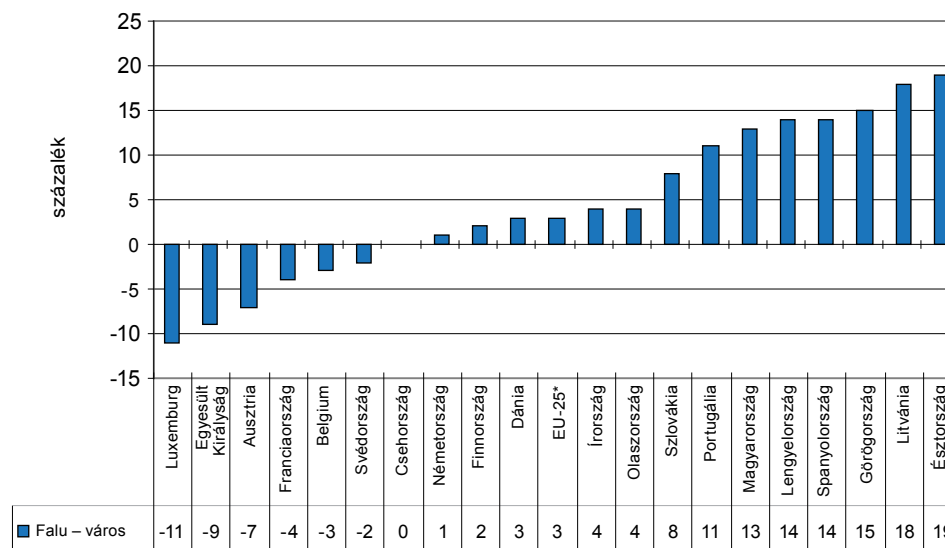

Forrás: Eurostat.

A falusi és városi gyerekszegénységi arányok közötti különbséget nevezzük „urbanizációs szegénységi résnek”. Nagy negatív értékei, azaz a nagy városi és alacsony falusi gyerekszegénység a fejlett, korán iparosodott országok jellemzője (9. ábra). A skandináv országok szegénységi arányai a legalacsonyabbak közt vannak mind a városokban, mind a falvakban, ezért az urbanizációs rés a legalacsonyabb. A rés a dél- és a kelet-európai országokban magas, ami Dél-Európában inkább a mezőgazdaság leépülésével függ össze, az új tagállamokban pedig a rendszerváltás sok következményének együttes rossz hatása.

Magyarországra tehát jellemző a szegény gyerekek nagy többségének falura kiszorulása, illetve az, hogy a gyerekszegénység aránya jóval magasabb falun, mint városban. A tendencia erősödése várható. A cigányok és szegények egyre nagyobb részét szorítja ki a város falura vagy vadtelepekre, és e szegény és cigány családokban a gyerekszám nő. Ugyanakkor a falvakban – és főleg a szegény falvakban – minden oktatási, egészségügyi és személyes szolgáltatás rosszabb minőségű és nehezebben elérhető, mint a városokban. A politikai cselekvésre vonatkozó következtetések – hogy nagyobb erőfeszítésekre van szükség a települési lejtő romlásának megakadályozására, majd a tendencia megfordítására – könnyen beláthatók.

9. ábra: Urbanizációs szegénységi rés: a falu és város közötti gyerekszegénység arányának különbsége, 2006 (százalékpont)
(a falu és város közötti rés szerint rendezve)

Forrás: Eurostat.

KORMÁNYZATI INTÉZKEDÉSEK ÉS NÉHÁNY BEAVATKOZÁS HATÁSA⁶

2005 és 2007 között erős kormányzati törekvés volt a gyerekek esélyeinek és a gyerekes családok helyzetének javítására. Ennek eredményeként indult el a gyerekszegénység elleni program, született meg a „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia, készítette el a közoktatás megújítását szolgáló Zöld Könyvet az Oktatási Kerekasztal. A törekvéseknek volt eredménye. Néhány fontosabb pozitívum: elindult a hat éven aluli gyerekek fejlesztését szolgáló Biztos Kezdet program; differenciálódtak a kisgyermek napközbeni ellátását szolgáló intézmények; megtörtént a családtámogatási rendszer előremutató átalakítása; évente szélesedett a családi pótlék más ellátásokat is helyettesítő emelésével; évente szélesedett az ingyenes-kedvezményes iskolai étkeztetésben részesülő rászoruló gyerekek köre; fokozatosan bővült a nyári étkeztetéshez jutó gyerekek köre; erősödtek az iskolai szegregáció elleni fellépések; bevezették a család nagyságát figyelembe vevő differenciált segélyezést. Kormánydöntés nyomán uniós forrásokból elindult a „Legyen jobb a gyermekeknek!” program kistérségi kiterjesztése 11 hátrányos helyzetű kistérség bevonásával. Mindezek hatására 2005 és 2008 között valamelyest csökkentek az egyenlőtlenségek és a gyerekszegénység.

Az ígéretes indulás nem teljesedett ki. A gyerekek helyzete sok tekintetben romlott. A kormányzati elképzelések megvalósulását több tényező gátolta, amelyek közül a megítélésünk szerint különösen fontosakat kiemeljük.

- A gyermekek életésélyeinek javítása nem maradt a közpolitika középpontjában, hanem egy nem túl jelentős elemmé vált a rövidebb és hosszabb távú reformelképzelések között. Ennek megfelelően nem sikerült érvényt szerezni annak az alapelvnek, hogy minden kormányzati intézkedést meg kell vizsgálni abból a szempontból, hogy jól szolgálja-e a gyermekek érdekét. Minthogy ilyen ellenőrzés nem történt, számos olyan kormányzati intézkedés született, amely sérti a gyermekek „mindenек fölötti” érdekét.
- Nem, illetve csak későn és nem elég jó hatásfokkal alakult ki az a kormányzati struktúra, amely lehetővé tette volna, hogy a komplex program valóban összefüggő rendszerben valósuljon meg. Az SZMM-ben megépített együttműködési keret elszigetelt vállalkozás maradt. Egyes kulcsminisztériumok (elsősorban az OKM) nem váltak tevőleges együttműködővé.

⁶ Kötetünk „Az »Út a munkához« program hatásvizsgálatának eredményei” című tanulmánya alapján.

- 2008-tól kezdve érvényesült a kormányzati megszorító politika, amely a válság kirobbanása óta felerősödött. Az államháztartás kiadásait csökkentő politika legfontosabb következményei a gyermekek, illetve gyermekes családok szempontjából ellátásaik reálérték-csökkenése az inflációt ellensúlyozó indexálás mellőzésével; az egyéni rászorultsági elv felerősítése a hozzájutási kritériumok szigorításával, ami az ellátottak körének szűkítését a „célzás pontosságának” növelésével éri el (ennek példája az óvodáztatási támogatás); a feltételekhez kötött ellátások rohamos bővülése (ez például az Út a munkához program alapgondolata); a szociális ellátórendszeren belül a segítő elemek helyett a szankcionáló elemek erősítése akár a segítő szolgáltatások mellőzésével is (erre példa a családi pótlék egy részének természetben nyújtása a gyermek védelemben vétele esetén, vagy a gyermek iskolai hiányzásának mind gyakoribb szankcionálása a szülő pénz- vagy börtönbüntetésével).
- A 2009 áprilisában alakult válságkezelő kormány számos további, a gyermekeket és családokat érintő intézkedést hozott. Közvetlen egyszeri segítséget jelent az (erős civil részvétellel működő) Krízisalap néhány tízezer családnak. (Az ÉB értékelése szerint a feltételeket rugalmasabbá kell tenni, és jobban fókuszálni a gyerekes családokra és lakásvesztőkre.) Pozitívan értékelendők a 2010 elején megjelenő elképzelések a szakképzés átalakítására, és ezen belül arra, hogy előbbre hozzák a képzés megkezdését, és a hiányszakmákban tanulók ösztöndíjat kaphatnak. A kedvezőtlen megszorítások közé tartozik a családi pótlék többféle módosítása, így összegének két (további) évre befagyasztása; az igénybevétel felső korhatárának 23-ról 20 évre csökkentése; az adómentesség megszüntetése (adót nem kell utána fizetni, de növeli az adóalapot, ami főleg a többgyerekeseknek hátrányos). Az indexelés elmaradása miatt a családi pótlék reálértéke 2010-ben mintegy 15 százalékkal csökken 2008-hoz képest. Többféle módon értékelhető a gyermekgondozási szabadság időtartamának (gyes és gyed együttesen) három évről két évre rövidítése. Az intézkedés rosszul fogja érinteni a falusi, szakképzetlen nőket, akiknek kevés az elhelyezkedési esélyük. A többieket ösztönözheti munkavállalásra, ha van lehetőség a gyermekek napközbeni elhelyezésére, illetve a család és munka összeegyeztetésére. Ennek érdekében több kormányzati döntés született. Ezek egy része a munkaidőt teszi rugalmasabbá. Más részük új férőhelyeket igyekszik teremteni. A már korábban nyilvánosságra hozott bölcsődei férőhelynövelésen felül bevezették a családi gyermekfelügyeletet, továbbá emelték a családi napközi állami normatíváját. A megtakarítási kényszerből azonban olyan, a gyermekek fejlődése szempontjából kétes lépések is születtek, mint – a bölcsődétől kezdve – a csoport-, illetve osztálylétszámok jelentős emelése, a maximális létszám túllépésének helyi engedélyezése. Ez a fajta rugalmasság elsősorban a szegény, most is férőhelyhiányos településeken rontja tovább a helyzetet. Több takarékosági lépés érinti a lakástámogatási rendszert. Közülük a kis jövedelmű családokat legjobban a „szocpol” megszüntetése sújtja. Minthogy szociális bérlakások nincsenek és nem épülnek, e családoknak semmilyen lehetőségük nem maradt lakáshelyzetük javítására.

Az elmúlt évek jogalkotását rendkívüli, gyakran hektikus aktivitás jellemzi.⁷ Így például a törvény hatálybalépésétől 2009 végéig a szociális törvény (1993. évi III. törvény) 58 alkalommal, a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 41 alkalommal, a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény 29 alkalommal módosult. A szabályok nem garanciálisak és stabilak, mert ezeket – az ellátások összegét, a jogosultak körét stb. – a tárgyévi költségvetési törvények módosíthatják. A sietség miatt a jogszabályok kihirdetése és hatálybalépése között sokszor olyan rövid volt az idő, hogy a jogalkalmazók nem tudtak kellően felkészülni, az érintettekhez pedig gyakran nem jutottak el az információk. Ugyanezért gyakran előfordult, hogy a jogalkotók nem vezették végig valamennyi jogszabályban azokat a módosításokat, amelyek egy-egy új ellátás bevezetéséhez szükségesek lettek volna. A jogszabályalkotás egy, számos családot érintő problémája, hogy az önkormányzatok felelősség- és feladatköre szélesedik. Ezzel egyre szaporodik a helyi rendeletek száma, amelyekben jelentős lehet a helyi diszkréció szerepe a nagyobb lét- és jogbiztonságot adó egységes normativitással szemben.

A LEGSÜRGŐSEBB JAVASLATOK

Az eddigiekben ismertetett, valamint e kötet néhány új folyamatot monitorozó tanulmányából⁸ számos következtetés vonható le a hosszabb és rövidebb távon szükséges lépésekről. Itt csak néhány olyan javaslatot említünk meg, amelyek szinte azonnali kormányzati cselekvést igényelnének azért, hogy a már létező rossz folyamatok – társadalmi és területi leszakadás, szegregálás, gettósodás, gyerekek végzetes kirekesztése esélyt javító intézményekből, társadalmi feszültségek rohamos éleződése – ne romoljanak tovább. Ezek közül is azokat az intézkedéseket emeljük ki, amelyekre a szűkös magyar mozgástér mellett is látunk lehetőséget, mert – az első, közfoglalkoztatásra vonatkozó javaslat kivételével – induláskor nem igényelnek többet néhány milliárd forintnál. A folyamatok megfordításához ennél sokkal több forrás, a kormányzat,

⁷ Lásd Erdős Zsuzsa tanulmányát.

⁸ Lásd „Az »Út a munkához« program hatásvizsgálatának eredményei” és „A 2009. január 1-jétől bevezetett óvodáztatási támogatás hatásvizsgálata” című tanulmányokban megfogalmazott első tanulságokat.

és a polgárok erősebb közös akarata kell. A következtetések szorosan kapcsolódnak a kötet tanulmányaihoz, a kutatók és civil szervezetek által gyűjtött és közölt terep-tapasztalatokhoz.

1. *A szülők munkanélküliségének és tartós munkanélküliségének csökkentése.* A közcélú foglalkoztatás mellett/helyett nagy léptékű közmunkaprogramokra lenne szükség a rossz helyzetű térségekben. Megfontolandó, hogy a közcélú munkák elosztásánál valamilyen előnyt kapjanak a többgyerekes családok, és hogy az ő esetükben legyen lehetőség (legalább felváltva) két rátos foglalkoztatására. E mellett a jelenleginél sokkal több erőfeszítést kellene tenni a szociális gazdaság szerepének növelésére.
2. *A többgyermekes és egyszülős családok szegényedésének fékezése.* A legegyszerűbb és jól célzó módszer ebben az esetben a családi pótlék emelése legalább ezen csoportok körében. E mellett több forrás és figyelem kell a gyerekek legalapvetőbb szükségleteinek kielégítésére. Növekvő elemi probléma a gyerekek rossz táplálkozása. Az éhes és alultáplált gyerekek egy része azonban nincs „szem előtt”, mert tanyákon, külterületen, vadtelepeken élnek. Fontos lenne a megoldás keresése minden szinten.
3. A teljesen ellátatlanok aránya magas, a segélyek, illetve a bérek egy részének színvonala méltatlanul alacsony, ami szükségessé teszi a *szociális minimum* bevezetését, még ha kezdetben alacsony szinten is. Ez nemcsak a munka nélküli, hanem a dolgozó szegény családok esetében is létfontosságú. Minthogy egy ilyen intézkedés politikai, technikai és jogi előkészületei több évet vesznek igénybe, a munkálatokat meg kellene kezdeni.
4. Érvényt kell szerezni annak a régen megfogalmazott követelésnek, hogy gyermekes családokat ne lehessen kilakoltatni, illetve gyerekes családok ne veszíthessék el lakásban lakhatási lehetőségüket. Ehhez a Krízisalapon belül vagy felül további eszközökre és forrásokra van szükség. Hasonlóan fontos – és hasonló eszközöket igényel – a közműkikapcsolás megakadályozása a gyerekes családok körében.

Első rész:

HÁTTÉR – KIINDULÓ HELYZET

GYEREKSZEGÉNYSÉG ÉS GYEREK JÓL-LÉT INDIKÁTOROK EURÓPAI PERSPEKTÍVÁBAN

Összeállítás a TÁRKI és az Applica (Belgium) „Indicators to monitor child poverty and child well-being” című tanulmánya alapján¹

I. BEVEZETÉS

A TÁRKI Társadalomkutatási Zrt. és az Applica (Belgium) a „Gyerekszegénység és gyermek jól-lét az Európai Unióban” projekt keretében készített tanulmányt a két területhez kapcsolódó indikátorokról (Tóth et. al., 2009). A tanulmány 2009 októberében került az Európai Unió Szociális Védelmi Bizottság Albizottság elé. Az egyéves projekt (2008. december és 2009. december között) keretében elkészült dolgozat az EU egyik legfőbb jelenlegi prioritásához, a gyerekszegénység elleni küzdelemhez és a gyerekek jól-létének javításához nyújt elméleti háttérrel, valamint indikátorokat, adatokat.

Jelen összeállítás ebből válogat azzal a céllal, hogy a magyarországi gyermekszegénység elleni program, a „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia, illetve annak Értékelő Bizottsága számára lényeges indikátorok definícióit, adatait összegyűjtse. Másik cél, hogy az Európai Unió tagállamaira vonatkozó adatsorokat áttekintve lássuk, hol áll Magyarország a gyerekszegénység és gyermek jól-lét nemzetközi mezőnyében.

1. A gyerekek helyzetének javítását célzó lépések az Európai Unióban

A gyerekszegénység elleni küzdelem a szociális védelem és társadalmi befogadás részeként évek óta az Európai Unió napirendjén van. Az unió többször elkötelezte magát a gyerekek helyzetének javítása mellett. A TÁRKI–Applica tanulmánya ennek a kötelezettségvállalásnak tíz fontosabb lépését, dokumentumát veszi sorra 2005-től napjainkig (Tóth et. al., 2009: 4). Fontos állomás, hogy az Európai Tanács 2006-ban felszólította a tagállamokat, hogy tegyenek lépéseket a gyerekszegénység csökkentésére, a gyerekek egyenlő esélyeinek biztosítására. Ennek hatására a tagállamok többségének Nemzeti Stratégiai Jelentése a Szociális Védelemről és Társadalmi Befogadásról 2006–2008² tartalmazza azt, hogy a gyerekek szegénységének és társadalmi kirekesztésének csökkentése érdekében hosszú távú stratégia kialakítására van szükség.

Mindezek háttérében az áll, hogy az Európai Unió legtöbb országában a gyerekek szegénységi kockázata és szegénységi aránya jóval magasabb, mint a teljes népességé. A gyermeki szegénység és kirekesztődés pedig alapvetően meghatározza a gyerekek jövőbeni életesélyeit és társadalmi részvételének minőségét. Ahogy Gordon Brown brit miniszterelnök fogalmazott: „A gyerekek a népesség 20 százaléka, de a jövő 100 százaléka” (EC, 2008: 10).

A 2005-ös luxemburgi elnökség idején, a luxemburgi kormány felkérésére készült jelentés („Taking Forward the EU Social Inclusion Process”) rámutat, hogy a gyerekek helyzetének, jól-létének mérésére nem megfelelőek a teljes népességre, illetve a korcsoportokra alkalmazott indikátorok. A jelentés szerint a gyerekek perspektívájából kell kiindulni, és ezt kell figyelembe venni az indikátorok kiválasztásakor. Az EU Gyerekszegénység és Gyermek Jól-lét Munkacsoportja („EU Task-Force on Child Poverty and Child Well-Being”) meghatározta a jól-lét hét dimenzióját (1. gazdasági biztonság és anyagi helyzet; 2. lakhatás; 3. helyi környezet; 4. egészség; 5. oktatás; 6. társadalmi kapcsolatok és családi környezet; 7. kockázatos magatartások veszélye), valamint a mérésekre szolgáló indikátorokat.³

A TÁRKI és az Applica tanulmánya alapvetően ezeket követi, azzal a változtatással, hogy a „gazdasági biztonság és anyagi helyzet” dimenzióját három külön csoportra bontja: 1. jövedelem; 2. anyagi depriváció; 3. gyerekes háztartások tagjainak munkaerő-piaci helyzete (szülők munkaerő-piaci helyzete). Indikátorcsoportjaik a következők:

A. Az anyagi jól-lét indikátorai, amelyek azt mutatják, hogy abban a háztartásban, ahol a gyermek él, milyen mértékben állnak rendelkezésre, illetve hiányoznak az anyagi/jövedelmi források, illetve az ezek lététől, mértékétől függő javak. Ezen belül:

1. Jövedelem
2. Anyagi depriváció

¹ A TÁRKI-tanulmány e célra kiválogatott táblázataiból és grafikonjaiból Farkas Zsombor fordította és állította össze a magyar anyagot 2009 decemberében. Köszönjük a TÁRKI, elsősorban Gábos András e munkához nyújtott segítségét.

² A magyar jelentés (Nemzeti Stratégiai Jelentés a Szociális Védelemről és Társadalmi Összetartozásról) elérhetősége: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_inclusion/2008/nap/hungary_hu.pdf

³ Atkinson et al., 2005 alapján.

- 3. Lakáshelyzet
- 4. A háztartás tagjainak munkaerő-piaci helyzete (szülők foglalkoztatottsága)
- B. **A nem anyagi jól-lét indikátorai** azt jelzik, hogy a gyerekek fejlődése hogyan alakul, milyen következményei vannak az őket körülvevő intézményrendszer és környezet létének/hiányának és minőségének. Ezt öt fő terület mentén vizsgálják:
 - 1. Oktatás
 - 2. Egészség
 - 3. Veszélyeztetettség, veszélyes magatartások
 - 4. Társadalmi részvétel, kapcsolatok és családi környezet
 - 5. Helyi környezet

2. A jelen összeállításban szereplő gyerekszegénység és gyermek jól-lét indikátorok

- 1. Szegénységi ráta a gyerekek körében (0–17 évesek)
- 2. Szegénységi ráta a háztartás típusa szerint
- 3. Szegénységi ráta a háztartás munkaintenzitása szerint
- 4. Szegénységi rés arány
- 5. Anyagi depriváció elsődleges indikátora
- 6. Anyagi depriváció elsődleges indikátora a gyerekek életkora szerint
- 7. Anyagi depriváció elsődleges indikátora a háztartás munkaintenzitása szerint
- 8. Tanulási depriváció
- 9. Lakásfenntartási költségek fedezésében nehézséggel küzdő háztartások (gyerekek aránya)
- 10. Zsúfolt lakásban élő gyerekek
- 11. Foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyerekek
- 12. Alacsony szövegértési teljesítmény (15 éves tanulók)
- 13. 15 éves tanulók szövegértési teljesítménye a szülők iskolai végzettsége szerint
- 14. 15 éves tanulók szövegértési teljesítménye szocioökonómiai státusz szerint
- 15. Alacsony olvasási teljesítmény (10 éves tanulók)
- 16. Alacsony olvasási teljesítmény (10 éves tanulók) a szülők iskolai végzettsége szerint
- 17. Korai iskolaelhagyók (lemorzsolódás)
- 18. Óvodai nevelésben (iskola előtti formális ellátásban) részt vevő gyerekek
- 19. Születéskor várható átlagos élettartam
- 20. Csecsemőhalandóság
- 21. Alacsony születési súly
- 22. Szubjektív egészségi állapot
- 23. Túlsúlyos gyerekek aránya
- 24. Tanítási napokon reggeliző gyerekek aránya
- 25. Serdülőkori szülések száma
- 26. Dohányzási szokások
- 27. Egyszülős háztartásban élő gyerekek

II. MAGYARORSZÁG AZ EURÓPAI UNIÓ MEZŐNYÉBEN⁴

Az áttekintésben szereplő 27 indikátor alapján Magyarország nem áll jól a „gyerekek ügyében”, de a TÁRKI és az Applica más indikátorai is azt mutatják, hogy a gyerekek helyzetén van mit javítanunk. A gyerekszegénységet és a gyerekek jól-létét jelző adatok többsége szerint hazánk inkább a mezőny végén-közepén foglal helyet, általában jócskán lemaradva az élen járó észak- és nyugat-európai országoktól. A dél-európai országok sok tekintetben szintén jobban állnak nálunk, igaz, néhány mutató alapján a közelükben, esetleg előttük járunk. A posztszocialista országok közül Szlovénia felzárkózott az EU élmezőnyéhez, de Magyarországot számos mutató alapján megelőzik mások is a „keleti-blokkból” (főként Csehország, egyes esetekben Szlovákia).

A jövedelmi helyzet, a gyerekes háztartások szegénysége, anyagi deprivációja terén összességében a lemaradókhoz tartozunk. A 2006-ra vonatkozó adatokat alapján Magyarország gyerekszegénységi rátája (18,8%) alacsonyabb, mint az EU-25 átlaga (19,1%), köszönhetően a 2005 és 2006 közötti, feltehetően a szociális ellátások változtatásából adódó javulásnak. Egy évvel korábban rosszabb volt a helyezésünk, akkor csak Lettországon, Litvániában és Lengyelországban volt magasabb a szegénységben élő gyerekek aránya.

A sokgyerekes családok szegénysége nálunk kiterjedtebb (29,4%), mint az EU-átlag (24,4%), de számos tagállam helyzete a miénknél is rosszabb (a posztszocialista országok közül például Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, a gazdagabbnak számító dél-európaiak közül Olaszország és Spanyolország, valamint az Egyesült Királyság). A gyerekes háztartások életminőségét jelző anyagi depriváció terén 2006-ban viszont a magyarországinál csak Lettországon volt rosszabb a helyzet. A gyerekek otthoni tanulási feltételei igen kedvezőtlenek: mindössze négy országnál (Lengyelország, Írország, Szlovákia, Görögország) állunk jobban.

Az EU tagállamai közül csak Lengyelországban, Lettországon és Litvániában él több gyerek zsúfolt lakásokban, mint nálunk. És bár itt nem vizsgáljuk, de a TÁRKI korábbi jelentése szerint a lakások komfortfokozata (fürdőszoba, vízőblítéses WC) és minősége („substandard”) terén is a lemaradókhoz (Lengyelország és a balti államok) tartozunk (Tóth, 2008).

A közoktatási mutatók közül egyedül a négyévesek óvodai felvételében állunk jól. A PISA-felmérések azt mutatják, hogy míg az olvasási-szövegértési képességekben a középmezőnyben vagyunk, addig a szülők iskolai végzettsége és a gyerekek társadalmi-gazdasági háttere nálunk jelentős mértékben befolyásolja a gyerekek elért eredményeit (csak három-négy országban határozza meg markánsabban).

A magyarok születéskor várható élettartama a legalacsonyabbak, a csecsemőhalálozás viszont a legmagasabbak között van az Európai Unióban: kizárólag posztszocialista országoknál kedvezőbb a helyzetünk.

III. GYEREKSZEGÉNYSÉG ÉS GYEREK JÓL-LÉT INDIKÁTOROK

A. Anyagi jól-lét

1. Jövedelemalapú indikátorok

1.1. Szegénységi ráta a gyerekek körében (0–17 évesek)

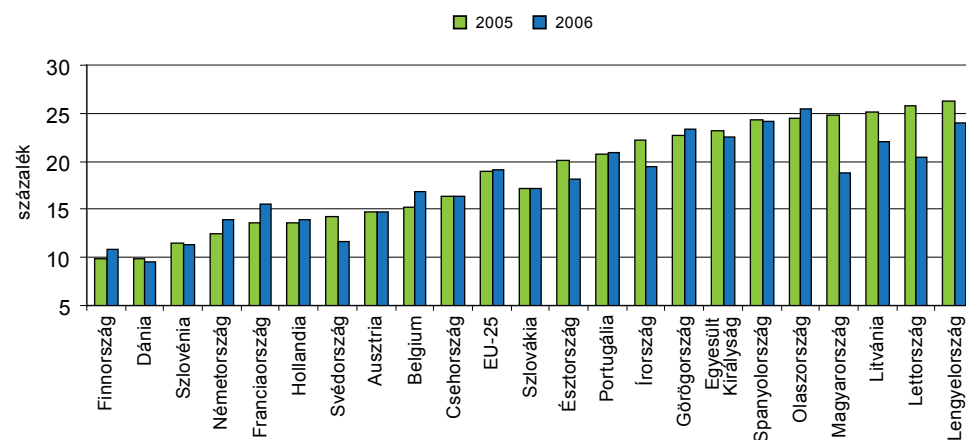
Definíció: Az ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő 0–17 éves gyerekek aránya (szociális transzferek után).

Adatok forrása: EU-SILC 2006/2007 (Statistics on Income and Living Conditions).

(Az adatok 2005-re és 2006-ra vonatkoznak.)

⁴ Az országoknak némileg változtatott listáját szerepelebb az összeállításban a TÁRKI–Applica tanulmányához képest: Ciprus, Málta és Luxemburg sehol nem jelenik meg (előbbikétországesetében sok helyen ahivatkozott tanulmányban is hiányoznak az adatok). Egyes esetekben kihagytuk Portugáliát, Belgiumot, Csehországot, Litvániát. (Az országok listáját a z eredeti tanulmányban is változó az adatfelvételektől, az adatok forrásától és az adatévektől függően.)

1.1. ábra: Szegénységi ráta a gyerekek körében, 2005–2006 (%)

1.1. táblázat: Szegénységi ráta a gyerekek körében, 2005–2006 (%)

Ország	Szegénységi ráta (0–17 évesek), %	
	2005	2006
Finnország	9,8	10,9
Dánia	9,9	9,5
Szlovénia	11,5	11,3
Németország	12,4	13,9
Franciaország	13,6	15,6
Hollandia	13,6	13,9
Svédország	14,2	11,7
Ausztria	14,7	14,8
Belgium	15,3	16,9
Csehország	16,4	16,4
EU-25	18,9	19,1
Szlovákia	17,1	17,2
Észtország	20,1	18,1
Portugália	20,8	20,9
Írország	22,2	19,5
Görögország	22,7	23,4
Egyesült Királyság	23,2	22,6
Spanyolország	24,3	24,2
Olaszország	24,5	25,4
Magyarország	24,8	18,8
Litvánia	25,1	22,1
Lettország	25,8	20,4
Lengyelország	26,2	24,0

1.2. Szegénységi ráta a gyerekek körében a háztartás típusa szerint

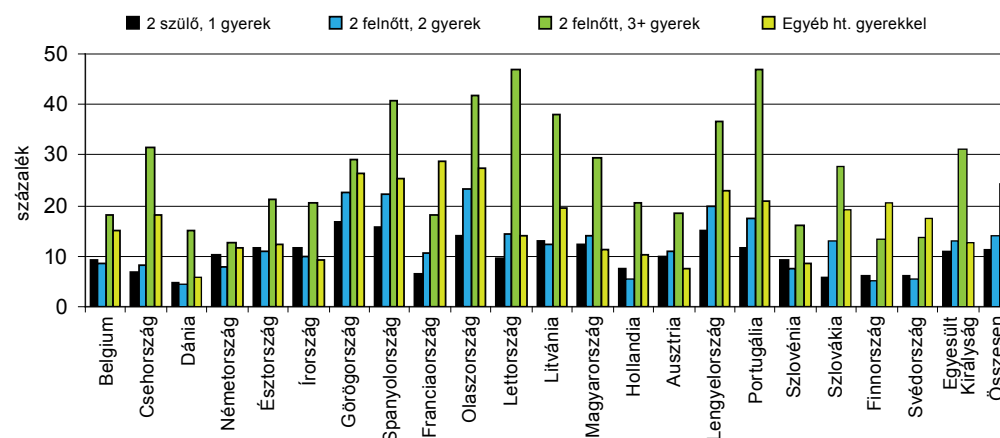
Definíció: Az ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékánál kevesebb jövedelemmel rendelkező háztartásokban élő 0–17 éves gyerekek aránya a háztartás típusa szerint (szociális transzferek után).

Háztartástípusok:

- egyszülős háztartás, 1 vagy több eltartott gyerekkel (itt nem szerepel),
- két felnőtt, 1 eltartott gyerekkel,
- két felnőtt, 2 eltartott gyerekkel
- két felnőtt, 3 vagy több eltartott gyerekkel,
- három vagy több felnőtt eltartott gyerekekkel (egyéb gyerekes háztartás).

Adatok forrása: EU-SILC 2007. (Az adatok 2006-ra vonatkoznak.)

1.2. ábra: Szegénységi ráta a gyerekek körében a háztartás típusa szerint, 2006 (%)

1.2. táblázat: Szegénységi ráta a gyerekek körében a háztartás típusa szerint, 2006 (%)

Ország	Szegénységi ráta, 0–17 évesek (%)			
	2 felnőtt, 1 gyerekkel	2 felnőtt, 2 gyerekkel	2 felnőtt, 3+ gyerekkel	Egyéb háztartás gyerekkel
Belgium	9,1	8,5	18,3	15,2
Csehország	7,0	8,2	31,4	18,0
Dánia	4,9	4,3	15,2	5,8
Németország	10,2	7,8	12,6	11,5
Észtország	11,5	11,0	21,3	12,3
Írország	11,8	10,0	20,4	9,4
Görögország	16,9	22,6	29,2	26,4
Spanyolország	15,7	22,4	40,9	25,4
Franciaország	6,6	10,5	18,2	28,9
Olaszország	13,9	23,3	41,7	27,3
Lettország	9,5	14,3	46,8	14,0
Litvánia	12,9	12,3	38,0	19,6

(folytatódik)

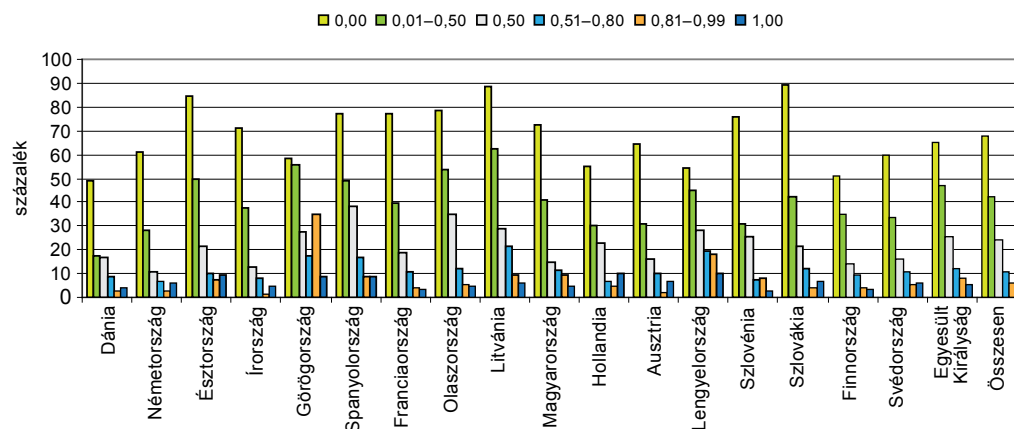
Ország	Szegénységi ráta, 0–17 évesek (%)			
	2 felnőtt, 1 gyerekkel	2 felnőtt, 2 gyerekkel	2 felnőtt, 3+ gyerekkel	Egyéb háztar- tás gyerekekkel
Magyarország	12,5	14,2	29,4	11,2
Hollandia	7,6	5,5	20,6	10,3
Ausztria	10,0	11,0	18,4	7,5
Lengyelország	15,1	19,7	36,5	22,8
Portugália	11,7	17,4	47,0	20,8
Szlovénia	9,3	7,7	16,0	8,4
Szlovákia	5,8	12,9	27,6	19,2
Finnország	6,3	5,2	13,3	20,7
Svédország	6,1	5,6	13,7	17,6
Egyesült Királyság	11,0	12,9	31,1	12,7
Összesen	11,2	14,1	24,4	20,1

1.3. Szegénységi ráta a gyerekek körében a háztartás munkaintenzitása szerint

Definíció: A 0–17 évesek szegénységi rátája a háztartás munkaintenzitása szerint (szociális transzferek után). A háztartás munkaintenzitása a háztartás összes munkaképes tagja által a jövedelmi referenciaévben (12 hónapban) ledolgozott hónapok száma a háztartás tagjai által elméletileg maximálisan ledolgozható hónapok arányában. Az egyének munkaintenzitás szerinti besorolása WI-0-tól (munkanélküli háztartás) WI-1-ig (maximális munkaintenzitás) terjed. A 18–64 éves dolgozó személy nélküli háztartásban élő 0–17 éves gyerekek aránya (munkaintenzitás = 0).

Adatok forrása: EU-SILC 2007.

1.3. ábra: Szegénységi ráta a gyerekek körében a háztartás munkaintenzitása szerint, 2006 (%)

1.3. táblázat: Szegénységi ráta a gyerekek körében a háztartás munkaintenzitása szerint, 2006 (%)

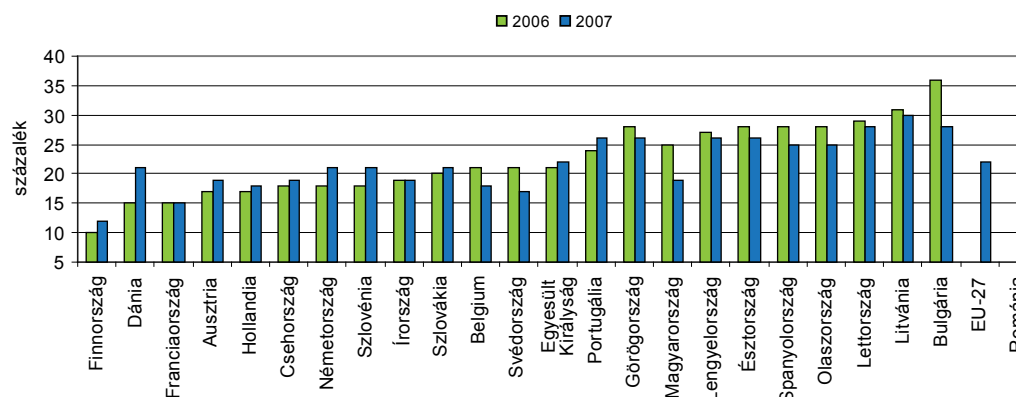
Ország	Szegénységi ráta a gyerekek körében, ha a háztartás munkaintenzitása					
	0,00	0,01–0,50	0,50	0,51–0,80	0,81–0,99	1,00
Dánia	49,0	17,6	16,9	8,8	2,8	3,8
Németország	60,8	28,1	11,0	6,9	2,9	5,9
Észtország	84,7	49,6	21,5	9,9	7,4	9,1
Írország	71,2	37,5	12,8	7,8	1,2	4,4
Görögország	58,4	55,8	27,3	17,5	35,2	8,6
Spanyolország	77,4	48,9	38,2	17,0	8,8	8,8
Franciaország	77,5	39,9	18,5	10,6	3,9	3,5
Olaszország	78,6	53,7	34,7	12,4	5,4	4,6
Litvánia	88,9	62,3	29,0	21,4	9,2	5,8
Magyarország	72,7	41,0	14,5	11,3	9,5	4,7
Hollandia	54,9	30,1	22,9	6,4	4,6	9,9
Ausztria	64,4	30,6	16,4	9,8	1,7	6,7
Lengyelország	54,2	44,9	28,5	19,4	17,8	9,9
Szlovénia	75,6	30,9	25,2	7,7	7,8	2,8
Szlovákia	89,3	42,4	21,2	12,1	4,3	6,6
Finnország	51,1	35,2	13,8	9,5	4,3	3,5
Svédország	59,6	33,3	16	10,8	5,7	6,2
Egyesült Királyság	65,1	46,7	25,6	11,8	7,9	5,6
Összesen	67,6	42,3	24,2	11,0	6,0	5,8

1.4. Szegénységi rés arány

Definíció: Relatív medián szegénységi rés arány. A 0–17 éves szegény népesség ekvivalens mediánjövedelmének és a szegénységi küszöbnek a különbsége a szegénységi küszöb százalékában kifejezve.

Adatok forrása: EU-SILC http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/living_conditions_and_social_protection/data/database
(Az adatok 2006-ra és 2007-re vonatkoznak.)

1.4. ábra: Relatív medián szegénységi rés arány (0–17 évesek), 2006–2007 (%)

1.4. táblázat: Relatív medián szegénységi rés arány (0–17 évesek), 2006–2007 (%)

Ország	Relatív medián szegénységi rés arány, %	
	2006	2007
Finnország	10	12
Dánia	15	21
Franciaország	15	15
Ausztria	17	19
Hollandia	17	18
Csehország	18	19
Németország	18	21
Szlovénia	18	21
Írország	19	19
Szlovákia	20	21
Belgium	21	18
Svédország	21	17
Egyesült Királyság	21	22
Portugália	24	26
Görögország	28	26
Magyarország	25	19
Lengyelország	27	26
Észtország	28	26
Spanyolország	28	25
Olaszország	28	25
Lettország	29	28
Litvánia	31	30
Bulgária	36	28
EU-27	n. a.	22
Románia	n. a.	40

2. Az anyagi depriváció indikátorai

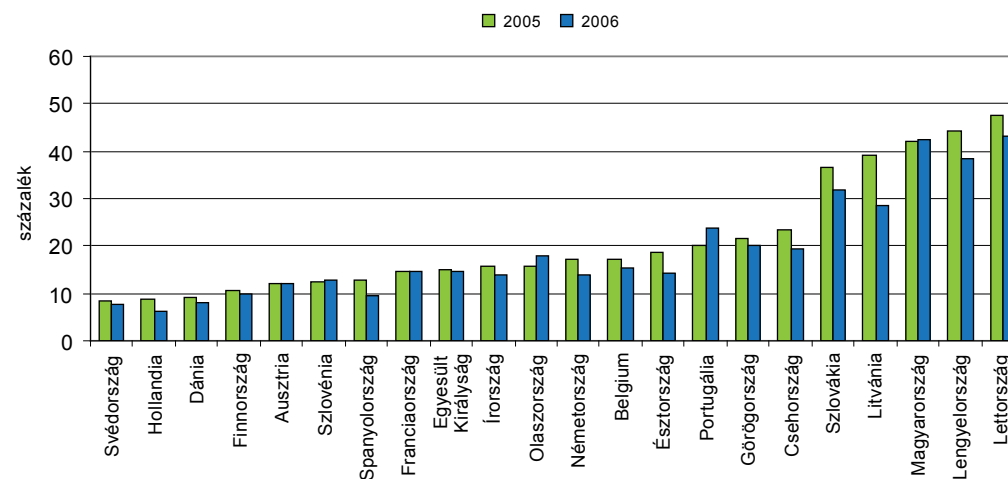
2.1. Az anyagi depriváció elsődleges indikátora a gyerekek körében (0–17 évesek)

Definíció: Az anyagi depriváció indikátorai háztartásra vonatkoznak, de ez az indikátor személyekre számolt. A személy (0–17 éves) deprivált akkor, ha legalább három fennáll a következő kilenc tételből:

1. hiteltörlesztés-elmaradás vagy lakbérhátralék, közüzemi díjhátralék, részletfizetés-elmaradás, egyéb kölcsön;
2. évente egy hét nyaralás (házon kívül töltött szabadság) hiánya;
3. minden második nap hús vagy halétel, illetve ezzel egyenértékű vegetáriánus étel fogyasztásának hiánya;
4. váratlan pénzügyi kiadások kezelési lehetőségének hiánya (az előző évi nemzeti szegénységi küszöbnek megfelelő összegű havi megtakarítás);
5. vezetékes vagy mobiltelefon nélküli háztartás;
6. színes tévé nélküli háztartás;
7. mosógép nélküli háztartás;
8. személygépkocsi nélküli háztartás;
9. megfelelő fűtés nélküli háztartás (nem képes otthonát megfelelően fűteni).

Adatok forrása: EU-SILC 2006/2007.

2.1. ábra: Anyagi depriváció a gyerekek körében (0–17 évesek), 2005–2006 (%)

2.1. táblázat: Anyagi depriváció a gyerekek körében (0–17 évesek), 2005–2006 (%)

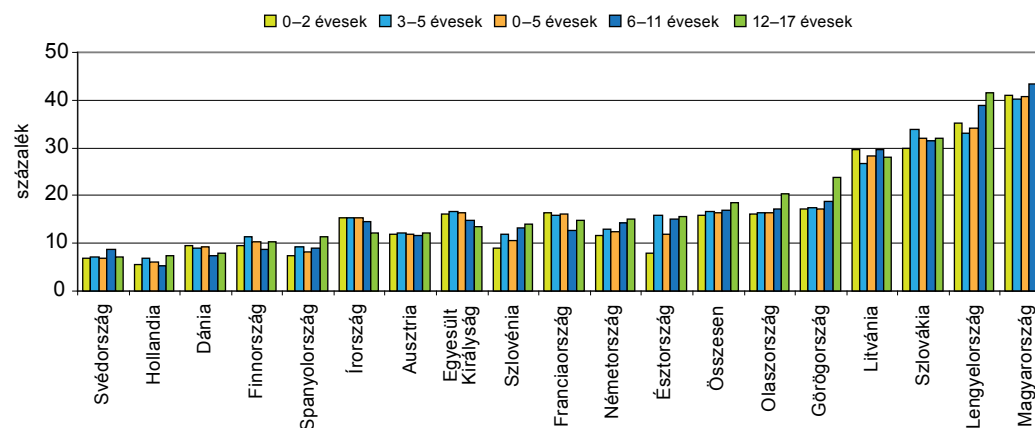
Ország	Anyagi depriváció a gyerekek körében, %	
	2005	2006
Svédország	8,5	7,6
Hollandia	8,7	6,3
Dánia	9,3	8,2
Finnország	10,5	9,8
Ausztria	12,2	12,0
Szlovénia	12,4	12,7
Spanyolország	12,9	9,5
Franciaország	14,8	14,6
Egyesült Királyság	15,1	14,8
Írország	15,7	13,8
Olaszország	15,8	17,9
Németország	17,1	14,0
Belgium	17,3	15,3
Észtország	18,5	14,3
Portugália	20,1	23,6
Görögország	21,6	20,0
Csehország	23,4	19,5
Szlovákia	36,6	31,8
Litvánia	39,0	28,6
Magyarország	42,0	42,4
Lengyelország	44,4	38,5
Lettország	47,7	43,2

2.1.a Az anyagi depriváció elsődleges indikátora a gyerekek (0–17 évesek) körében a gyerekek életkora szerint

Definíció: Az anyagi depriváció elsődleges indikátora az előbbi (2.1. indikátor) definíció alapján, korcsoportok szerint.

Adatok forrása: EU-SILC 2007.

2.1.a ábra: Anyagi depriváció a gyerekek körében, életkori csoportok szerint, 2006 (%)

2.1a táblázat: Anyagi depriváció a gyerekek körében életkori csoportok szerint, 2006 (%)

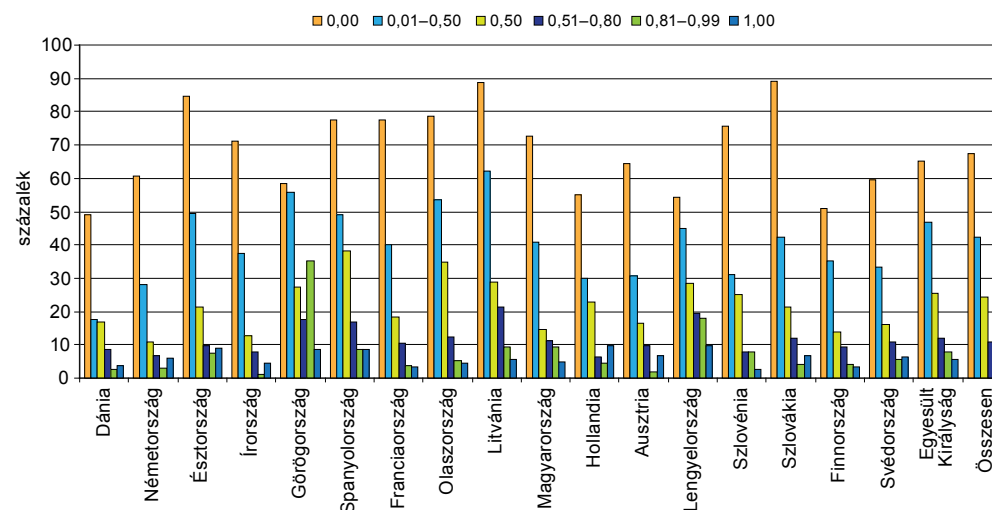
Ország	Anyagi depriváció a gyerekek körében				
	0-2 évesek	3-5 évesek	0-5 évesek	6-11 évesek	12-17 évesek
Svédország	6,9	7,1	7,0	8,8	7,2
Hollandia	5,6	6,8	6,2	5,3	7,5
Dánia	9,6	8,9	9,3	7,3	8,0
Finnország	9,6	11,3	10,4	8,8	10,3
Spanyolország	7,4	9,2	8,2	9,0	11,4
Írország	15,3	15,3	15,3	14,6	12,2
Ausztria	11,8	12,1	11,9	11,7	12,3
Egyesült Királyság	16,1	16,6	16,4	14,8	13,5
Szlovénia	9,1	11,9	10,5	13,1	14,0
Franciaország	16,4	15,8	16,1	12,8	14,9
Németország	11,7	13,0	12,4	14,4	15,1
Észtország	7,9	15,8	11,8	15,2	15,7
Összesen	16,0	16,6	16,3	16,9	18,6
Olaszország	16,1	16,5	16,3	17,1	20,3
Görögország	17,3	17,4	17,3	18,9	23,9
Litvánia	29,5	26,8	28,2	29,6	28,1
Szlovákia	29,8	33,8	31,9	31,6	31,9
Lengyelország	35,2	33,0	34,2	39,0	41,5
Magyarország	41,1	40,3	40,7	43,4	43,0

2.1.b Anyagi depriváció elsődleges indikátora a gyerekek (0–17 évesek) körében, a háztartás munkaintenzitása szerint

Definíció: Az anyagi depriváció elsődleges indikátora az előbbi (2.1. indikátor) definíció alapján, a háztartás munkaintenzitása szerint.

Adatok forrása: EU-SILC 2007.

2.1b ábra: Anyagi depriváció a gyerekek körében a háztartás munkaintenzitása szerint, 2006 (%)

2.1b táblázat: Anyagi depriváció a gyerekek körében a háztartás munkaintenzitása szerint, 2006 (%)

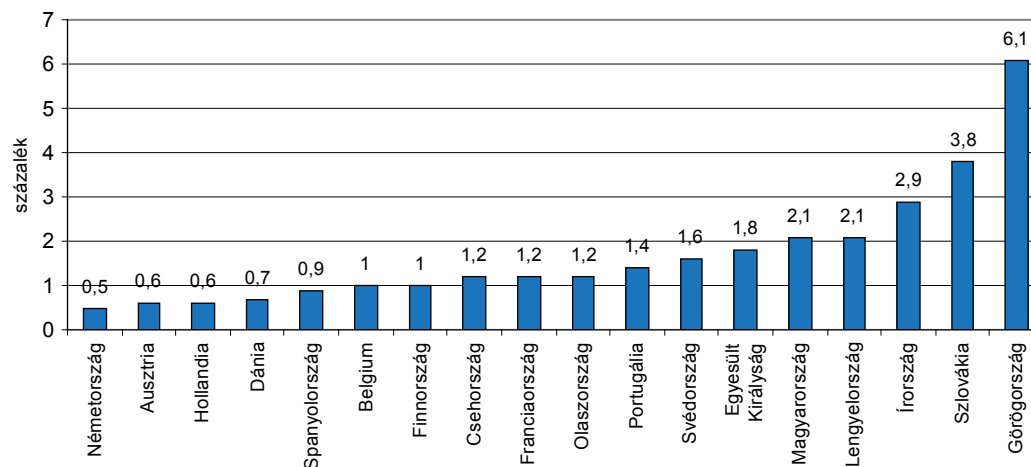
Ország	Anyagi depriváció a gyerekek körében, ha háztartás munkaintenzitása, %					
	0,00	0,01–0,50	0,50	0,51–0,80	0,81–0,99	1,00
Dánia	54,3	23,6	7,2	5,5	3,1	3,3
Németország	52,8	24,4	10,9	8,8	5,6	8,6
Észtország	55,6	30,7	13	9,9	9,8	9,9
Írország	54,3	28,8	5,1	3,1	7,8	4,4
Görögország	41,5	45,3	17,1	25,7	31	10,4
Spanyolország	36,9	19,4	8,7	9,6	7,6	4,7
Franciaország	51,4	35,6	13,8	11,6	8,8	6,2
Olaszország	50,5	32,5	20,2	14,4	8,6	7,3
Litvánia	74,9	54,8	41,2	28	11,3	16,6
Magyarország	78,9	64,2	45,2	37,6	43,5	23,7
Hollandia	43,2	12,0	7,0	2,9	1,9	3,5
Ausztria	60,1	24,5	9,9	6,8	6,7	5,9
Lengyelország	72,6	59,9	43,5	35,3	31,3	22,5
Szlovénia	55,8	29,3	25,5	11,8	5,6	5,7
Szlovákia	85,8	55,9	32,4	31,4	30,5	20,8
Finnország	54,5	28,8	11,3	7,9	4,2	3,6
Svédország	58,2	22,0	14,3	5,8	2,6	3,1
Egyesült Királyság	42,7	24,4	8,3	9,7	5,8	8,0
Összesen	52,5	33,7	17,2	12,8	8,6	9,3

2.2. Tanulási depriváció

Definíció: 15 éves gyerekek közül azok aránya, akik a nyolc tanuláshoz szükséges feltétel közül (1. íróasztal; 2. csendes, tanuláshoz szükséges hely; 3. számítógép az iskolai munkához; 3. szoftver a tanuláshoz; 4. internet; 5. számológép; 6. szótár, 7. iskolai tankönyv) kevesebb mint négygyel rendelkeznek. (15 éves gyerekek között az iskolai populációban).

Adatok forrása: OECD PISA 2006 (Programme for International Student Assessment – Nemzetközi tanulói teljesítménymérés). (Az adatok 2006-ra vonatkoznak.)

2.2. ábra: Tanulási depriváció aránya a 15 éves gyerekek körében, 2006 (%)

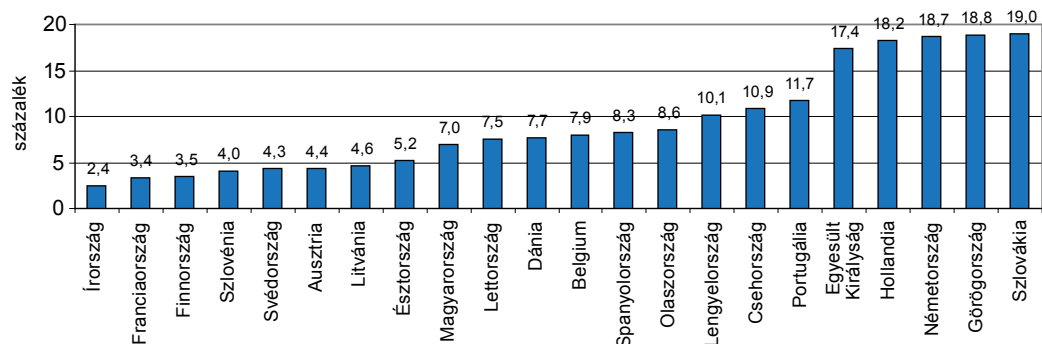
3. Lakáshelyzetre vonatkozó indikátorok

3.1. Lakásfenntartási költségek fedezésében nehézséggel küzdő háztartásban élő gyerekek aránya (0–17 évesek)

Definíció: Az olyan háztartásban élő népesség (itt: 0–17 évesek) aránya, amelyben a lakásfenntartási költségek meghaladják a háztartás összes bevételeinek 40 százalékát. A lakásfenntartási költségek tartalmazzák: a lakáshitel-törlesztést, bérleti díjat, lakáscélú támogatást (lakbérpótlékot) a bérlő számára, lakáscélú támogatást a lakbérmentes háztartások számára, biztosítást, kötelező szolgáltatások díjait (csatornadíj, szemétszállítási díj stb.), a rendszeres fenntartási költségeket, adókat és közüzemi díjakat (víz, villany, gáz, fűtés). Nem tartalmazza a hitelt viselők tőke-visszafizetéseit. (A lakhatási juttatások tartalmazzák a lakbértámogatásokat és tulajdonos támogatásait.)

Adatok forrása: EU-SILC 2007.

3.1. ábra: Lakásfenntartási költségek fedezésében nehézséggel küzdő háztartásban élő gyerekek aránya, 2006 (%)

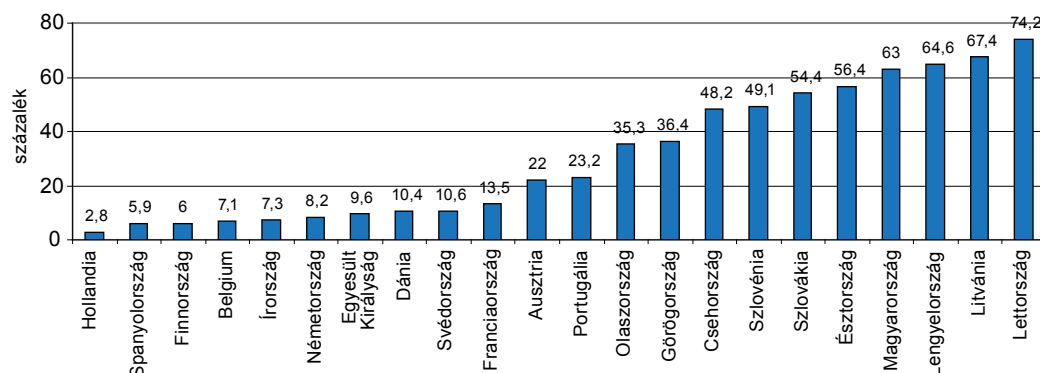
3.2. Zsúfolt lakásban élő gyerekek (0–17 évesek) aránya

Definíció: A zsúfolt háztartásban élő gyerekek aránya. (Összes háztartás eltartott gyerekkel.) A lakás akkor zsúfolt, ha a következő kritériumokból legalább egy nem teljesül:

- egy szoba a háztartás (család) számára,
- egy szoba minden egyes házastárs/élettárs számára,
- egy szoba minden 18 évesnél idősebb személy számára,
- egy szoba két azonos nemű 12–17 év közötti személy számára,
- egy szoba minden különböző nemű 12–17 év közötti személy számára,
- egy szoba két 12 éven aluli személy számára.

Adatok forrása: EU-SILC 2007.

3.2. ábra: Zsúfolt lakásban élő gyerekek (0–17 évesek) aránya, 2006 (%)

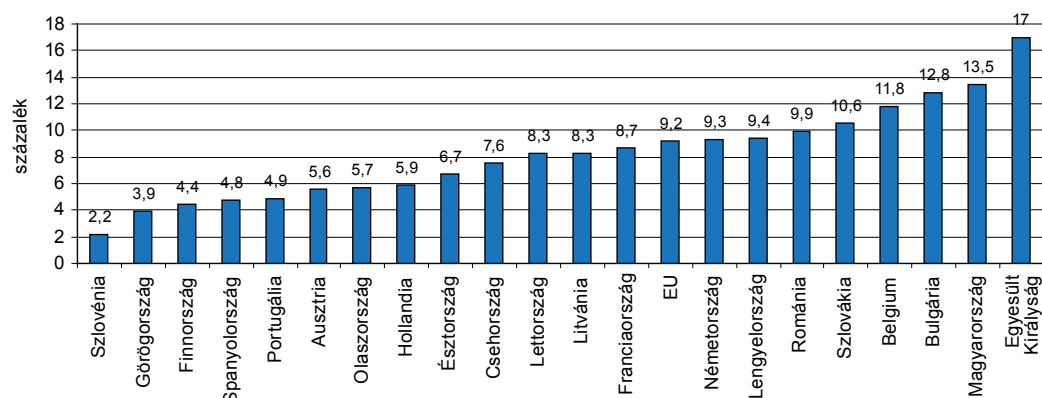
4. Szülők foglalkoztatottsága

4.1. Foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyerekek aránya

Definíció: Egy korcsoportból a munka nélküli háztartásban élők aránya (az elmúlt négy hétben a háztartás egyik tagja sem dolgozott) az ugyanabba a korcsoportba tartozó összes személy között. Azok a 18–24 éves tanulók, akik kizárólag tanulókból álló háztartásban élnek, sem a nevezőben, sem a számlálóban nem jelennek meg. Esetünkben a foglalkoztatott nélküli háztartásban élő 0–17 éves gyerekek aránya az összes 0–17 éves gyerek között.

Adatok forrása: Eurostat LFS (Labour Force Survey) – Munkaerő-felmérés.

4.1. ábra: Foglalkoztatott nélküli háztartásban élő gyerekek aránya, 2007 (%)

B. Nem anyagi jól-lét

1. Oktatás (kognitív teljesítmény)

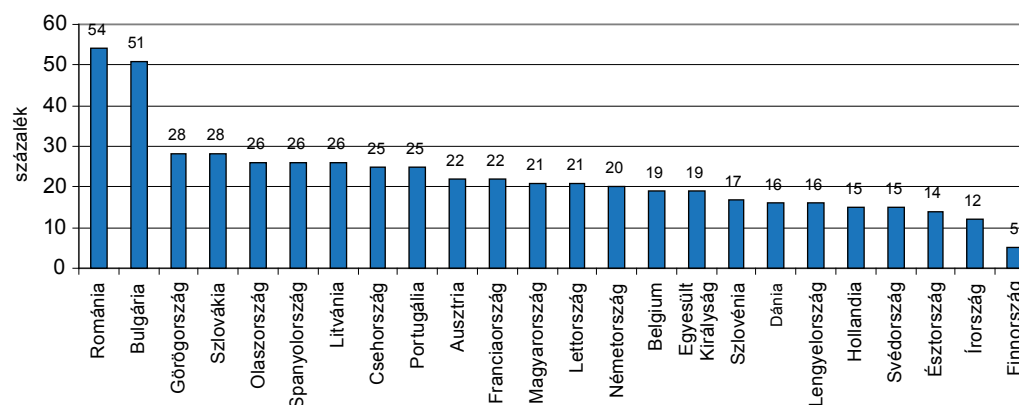
1.1. Alacsony olvasási/szövegértési teljesítmény a 15 éves tanulók körében

Definíció: A PISA kombinált olvasás-szövegértés skálán egyes vagy az alatti teljesítményt elérő 15 éves tanulók aránya.

Megjegyzés: A szövegértés az egyik legfontosabb kulcskompetencia, amely egyrészt felkészít a munkaerőpiacra történő belépésre, másrészt segíti az integrálódást. Az EU-tagállamokban az alacsony szövegértési teljesítmények 5 és 54 százalék között szóródnak. A legkedvezőbb a helyzet Finnországban, a legrosszabb Bulgáriában és Romániában, ahol az alacsony teljesítmények aránya tízszer magasabb, mint Finnországban. A tagállamok többségében az alacsony teljesítmények 10–30 százalék között változnak. 20–30 százalékos az alacsony teljesítmények aránya a Dél-Európai országokban, a kontinentális országok többségében, valamint számos poszt szocialista államban.

Adatok forrása: OECD PISA 2006 (Programme for International Student Assessment – Nemzetközi tanulói teljesítménymérés).

1.1. ábra: Alacsony olvasási/szövegértési teljesítményt nyújtó gyerekek aránya, 2006 (%)

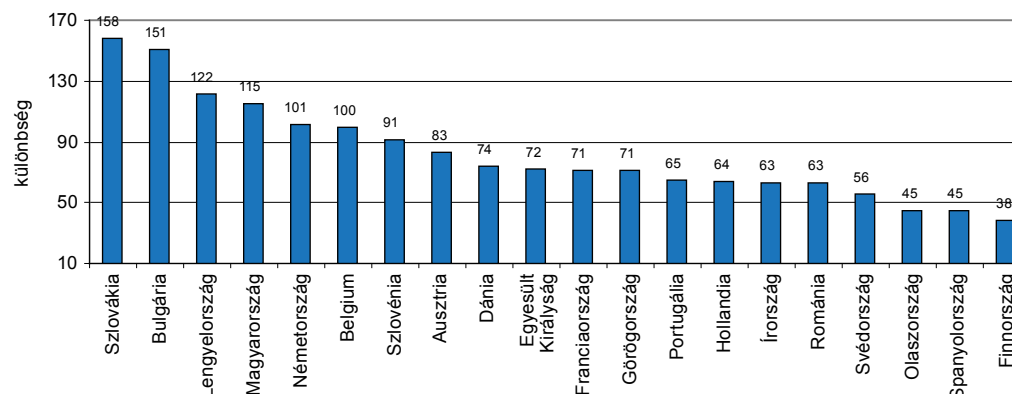

1.1.a 15 éves tanulók olvasási/szövegértési teljesítménye a szülők iskolai végzettsége szerint

Definíció: A felsőfokú iskolai végzettséggel és a középfokú vagy alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyerekeinek (15 éves tanulók) szövegértési teljesítménye közötti különbség.

Adatok forrása: OECD PISA 2006 (Programme for International Student Assessment – Nemzetközi tanulói teljesítménymérés).

1.1.a ábra: A felsőfokú iskolai végzettséggel és a középfokú vagy alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyerekeinek szövegértési teljesítménye közötti különbség (15 éves tanulók), 2006

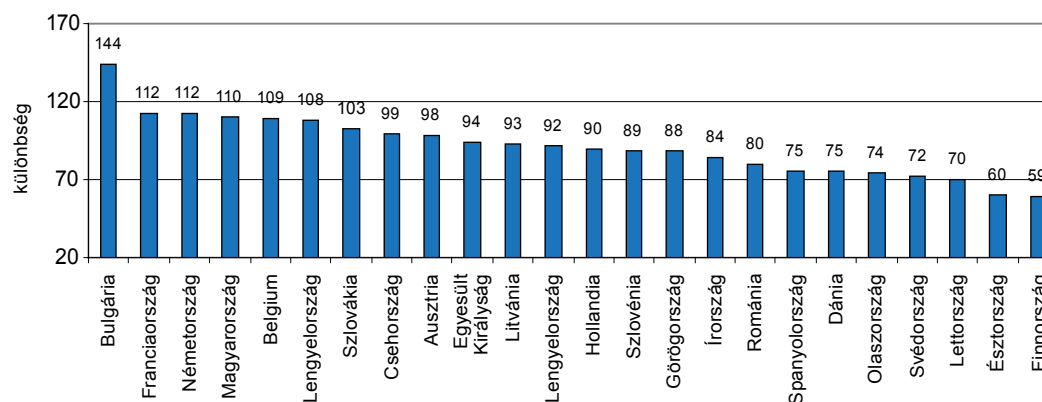

1.1.b 15 éves tanulók szövegértési teljesítménye szocioökonómiai státusz szerint

Definíció: A 15 éves tanulók szövegértési teljesítménye közötti különbség szocioökonómiai státusz szerint. (ESCS-index – gazdasági, társadalmi, kulturális index – szerint). Teljesítménybeli különbség a nem hátrányos gazdasági, társadalmi, kulturális háttérrel rendelkező tanulók (a PISA ESCS-index szerinti felső negyed) és hátrányos gazdasági, társadalmi, kulturális háttérrel rendelkező tanulók között (a PISA ESCS-index szerinti alsó negyed).

Adatok forrása: OECD PISA 2006 (Programme for International Student Assessment – Nemzetközi tanulói teljesítménymérés).

1.1.b ábra: A 15 éves tanulók szövegértési teljesítménye közötti különbség szocioökonómiai háttér szerint (a PISA ESCS-index felső és alsó negyede közötti különbség), 2006

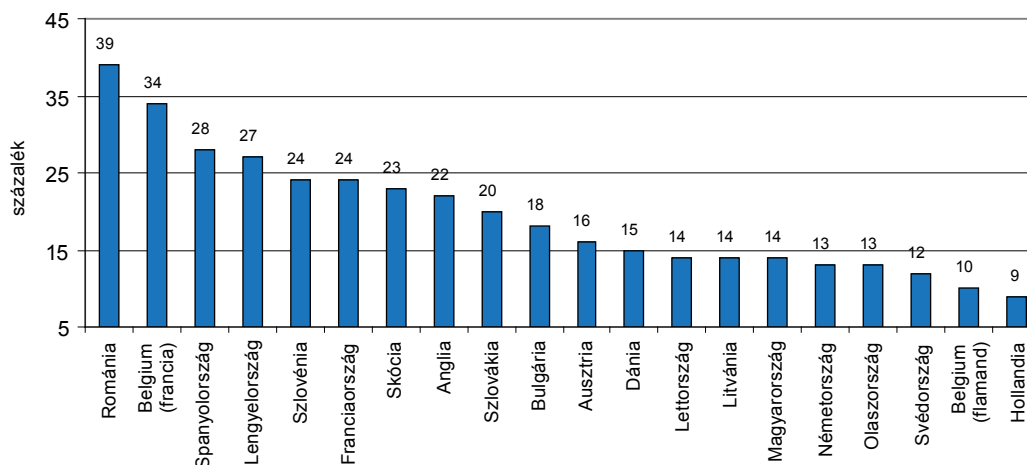

1.2. Alacsony olvasási teljesítmény a 10 éves tanulók körében

Definíció: A PIRLS-felmérésen az alacsony olvasásképeségi szintet elérő vagy az alatt teljesítő 9–10 éves tanulók aránya. („Low International Benchmark”, „alacsony nemzetközi teljesítményszint”, amely 400 pontot jelent a PIRLS-skálán. A középszint 475 ponttól, a felső szint 550 ponttól kezdődik.)

Adatok forrása: PIRLS 2006 (Progress in International Reading Literacy Study) – Nemzetközi Szövegértés-vizsgálat).

1.2. ábra: Alacsony olvasási teljesítményt („Low International Benchmark”) elérő tanulók aránya a 10 éves tanulók körében, 2006 (%)

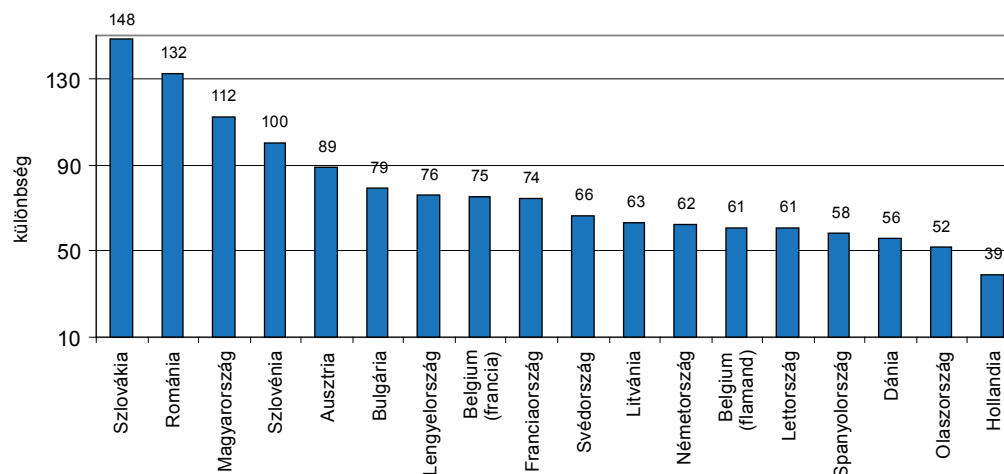

1.2.a Alacsony olvasási teljesítmény a 10 éves tanulók körében a szülők iskolai végzettsége szerint

Definíció: A 9–10 éves tanulók olvasási teljesítménye közötti különbség a szülők iskolai végzettsége szerint. Különbség a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező szülők és a középfokú vagy alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők 9–10 éves gyerekeinek olvasásképesége között.

Adatok forrása: PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) 2006 – Nemzetközi Szövegértés-vizsgálat).

1.2.a ábra: Különbség a felsőfokú és a középfokú vagy alacsonyabb iskolai végzettségű szülők 9-10 éves gyerekeinek olvasásképesége között, 2006

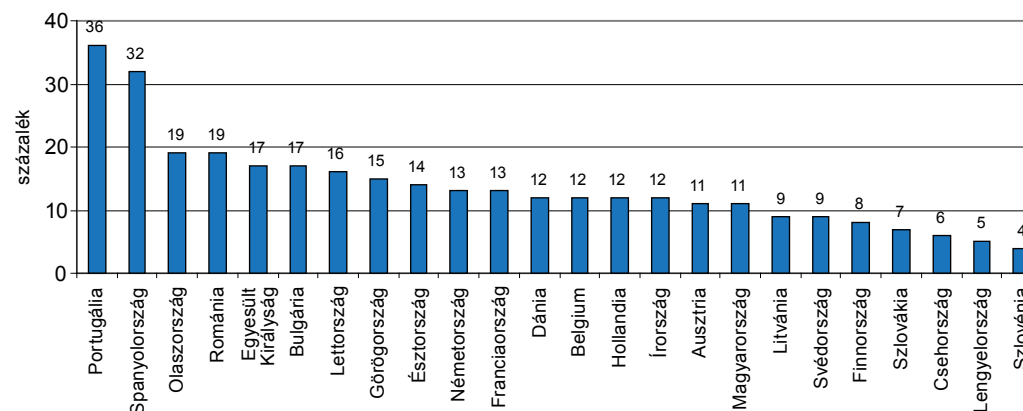

1.3. Korai iskolaelhagyók (lemorzsolódás)

Definíció: A 18–24 éves népességből a legfeljebb ISCED (Nemzetközi Oktatási Besorolási Szabvány) 0, 1, 2, 3c szintjének megfelelő végzettséggel rendelkező és a felmérést megelőző négy hétben oktatásban, képzésben részt nem vevők aránya (számláló). A nevező a népességnek ugyanez a korcsoportja, kizárva a „nem” válaszokat. (A definíciók forrása: Eurostat/Labour Force Survey.)

Adatok forrása: Eurostat LFS 2007 (Labour Force Survey) – Munkaerő-felmérés.

1.3. ábra: Az alacsony iskolai végzettségű (ISCED) és oktatásban részt nem vevő 18–24 évesek aránya, 2007 (%)

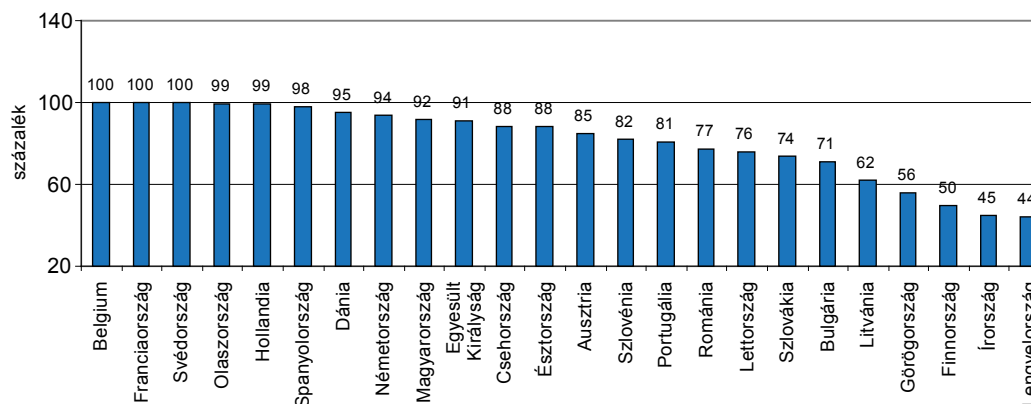

1.4. Óvodai nevelésben (iskola előtti formális ellátásban) részt vevő gyerekek

Definíció: Az iskola előtti formális ellátásban részt vevő (bölcsőde, óvoda, iskolai felkészítés) négyéves gyerekek aránya (az összes négyéves gyerek között). Az ellátás intézményei lehetnek iskolához és nem iskolához kapcsolódóak, amelyek általában önkormányzati, minisztériumi vagy egyéb oktatásért felelős szerv hatáskörébe tartoznak. Az intézményeknek rendelkezniük kell speciális oktatási-nevelési képzettséggel rendelkező személyzettel. (Nem tartalmazza azokat az ellátási formákat, amelyekben nem kötelező a szakirányú képzettséggel rendelkező személyzet.)

Adatok forrása: Eurostat LFS 2007 (Labour Force Survey) – Munkaerő-felmérés.

1.4. ábra: Óvodába (iskola előtti formális ellátásba) beiratott 4 éves gyerekek aránya, 2007 (%)

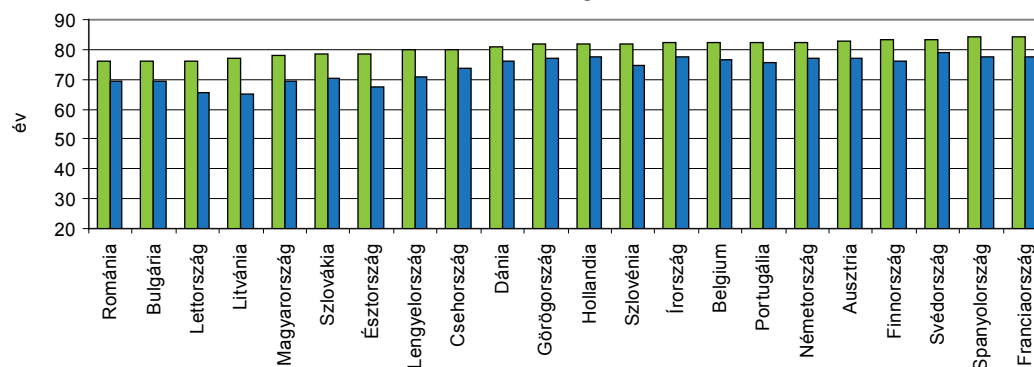
2. Egészség

2.1. Születéskor várható átlagos élettartam

Definíció: Egy újszülött (vagy egyéb életkorban lévő személy) számára várható életévek száma. (Az érvényes halálozási feltételek szerint: 9.)

Adatok forrása: Eurostat http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/health/public_health/database (Az adatok 2006-ra vonatkoznak.)

2.1. ábra: Születéskor várható átlagos élettartam, 2006 (év)

2.1. táblázat: Születéskor várható átlagos élettartam, 2006 (év)

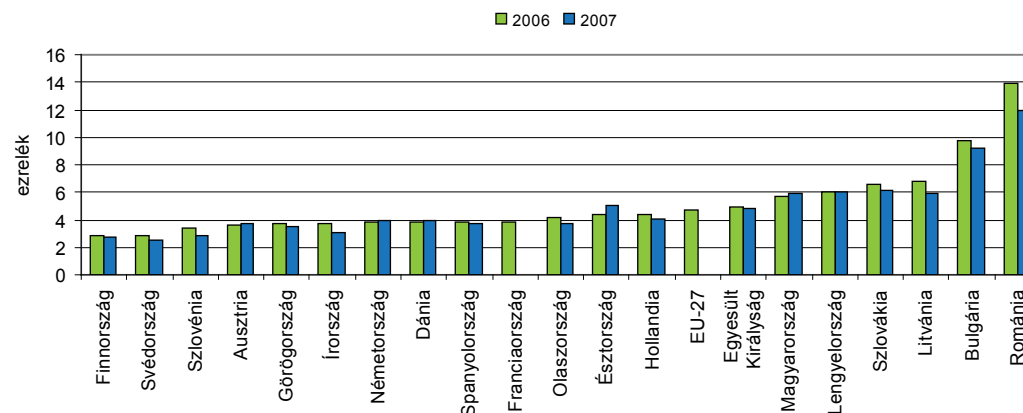
Ország	Születéskor várható átlagos élettartam, év	
	Nők	Férfiak
Románia	76,2	69,2
Bulgária	76,3	69,2
Lettország	76,3	65,4
Litvánia	77,0	65,3
Magyarország	77,8	69,2
Szlovákia	78,4	70,4
Észtország	78,6	67,4
Lengyelország	79,7	70,9
Csehország	79,9	73,5
Dánia	80,7	76,1
Görögország	81,9	77,2
Hollandia	82,0	77,7
Szlovénia	82,0	74,5
Írország	82,1	77,3
Belgium	82,3	76,6
Portugália	82,3	75,5
Németország	82,4	77,2
Ausztria	82,8	77,2
Finnország	83,1	75,9
Svédország	83,1	78,8
Spanyolország	84,4	77,7
Franciaország	84,4	77,3

2.2. Csecsemőhalandóság

Definíció: Csecsemőhalálozási ráta. Az egyéves kor alatt bekövetkezett halálozások és élveszületések aránya egy évben. (Ezer élveszületésre jutó halálozások száma.)

Adatok forrása: az Eurostat adatgyűjtése a Nemzeti Statisztikai Hivataloktól, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database> (Az adatok 2006-ra és 2007-re vonatkoznak.)

2.2. ábra: Csecsemőhalálozási ráta, 2006–2007 (ezrelék)

2.2. táblázat: Csecsemőhalálozási ráta, 2006–2007 (ezrelék)

Ország	Csecsemőhalálozási ráta, ezrelék	
	2006	2007
Finnország	2,8	2,7
Svédország	2,8	2,5
Szlovénia	3,4	2,8
Ausztria	3,6	3,7
Görögország	3,7	3,5
Írország	3,7	3,1
Németország	3,8	3,9
Dánia	3,8	4,0
Spanyolország	3,8	3,7
Franciaország	3,8	n. a.
Olaszország	4,2	3,7
Észtország	4,4	5,0
Hollandia	4,4	4,1
EU-27	4,7	n. a.
Egyesült Királyság	4,9	4,8
Magyarország	5,7	5,9
Lengyelország	6,0	6,0
Szlovákia	6,6	6,1
Litvánia	6,8	5,9
Bulgária	9,7	9,2
Románia	13,9	12,0

2.3. Alacsony születési súly

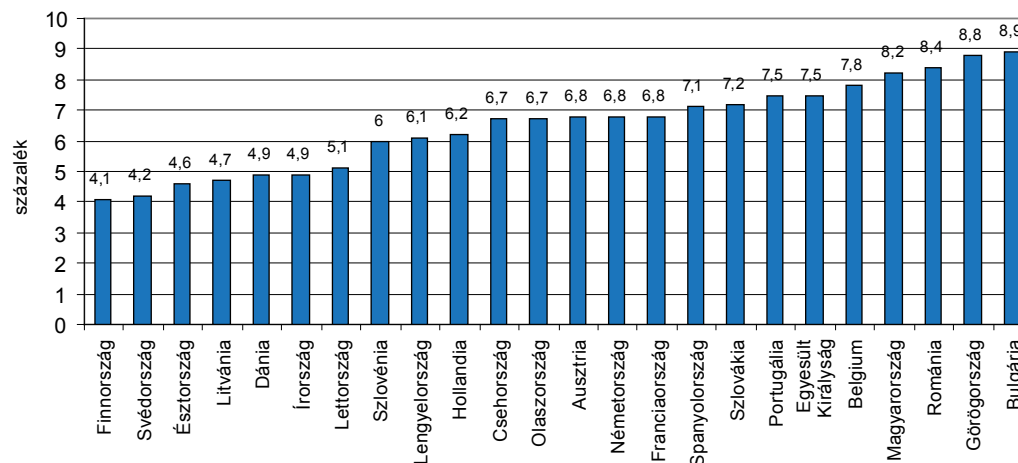
Definíció: A terhesség időtartamától függetlenül a 2500 grammnál kisebb súllyal született gyerekek aránya (WHO – Egészségügyi Világszervezet meghatározása alapján).

Adatok forrása: OECD „Családi adatbázis” (alapja az OECD Egészségügyi adatok és a WHO Európai Regionális Irodájának adatai).

www.oecd.org/document/4/0,3343,en_2649_34819_37836996_1_1_1_1,00.html

(Az adatok 2005-re, Belgium, Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Svédország esetében 2004-re vonatkoznak.)

2.3. ábra: Alacsony születési súllyal születettek aránya, 2005 (összes élveszületés %-ában)

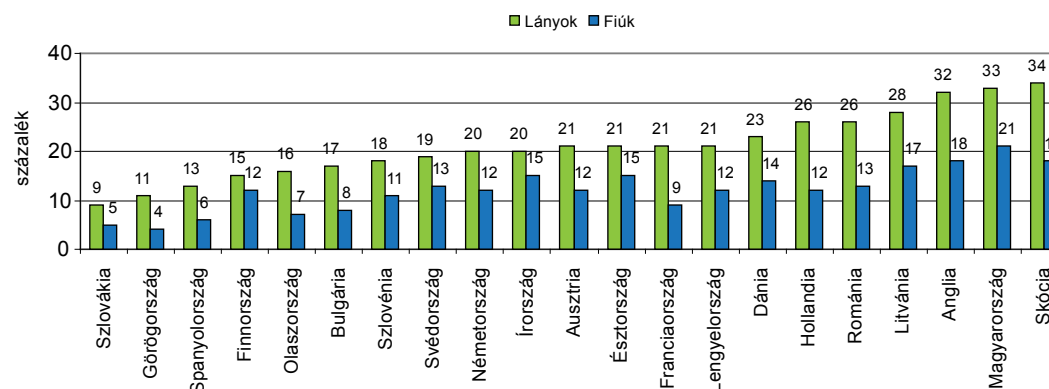

2.4. Szubjektív egészségi állapot

Definíció: A szubjektív egészségi állapot itt azoknak a 15 éves gyerekeknek az arányát mutatja, akik saját egészségi állapotukat közepesnek vagy rossznak ítélték. (Az egészségi állapotra vonatkozó kérdés négy válaszlehetősége közül – 1. kiváló, 2. jó, 3. közepes, 4. rossz – a „közepes” vagy „rossz” válaszokat adták.)

Adatok forrása: HBSC 2005/2006 (Health Behaviour in School-aged Children) – Iskoláskorú Gyerekek Egészségmagatartása.

2.4. ábra: A közepes vagy rossz szubjektív egészségi állapotú 15 évesek aránya, 2005/2006 (%)

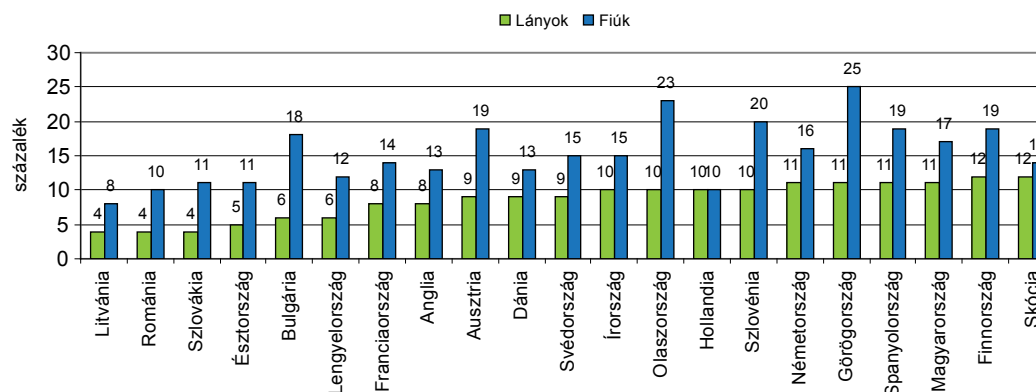

2.5. Túlsúlyos gyerekek aránya

Definíció: Túlsúlyos vagy elhízott gyerekek aránya a BMI (Body Mass Index – testtömeg-index) alapján. A BMI-index a fiatalok (cipő nélkül mért) magasságából és (ruha nélkül mért) súlyából számolja a testtömeg-indexet. Ha az index értéke 25 és 30 közötti, a fiatal túlsúlyos, ha egyenlő vagy nagyobb, mint 30, akkor elhízott.

Adatok forrása: HBSC 2005/2006 (Health Behaviour in School-aged Children) – Iskoláskorú Gyerekek Egészségmagatartása.

2.5. ábra: Túlsúlyos vagy elhízott gyerekek aránya a 15 évesek között, 2005/2006 (%)

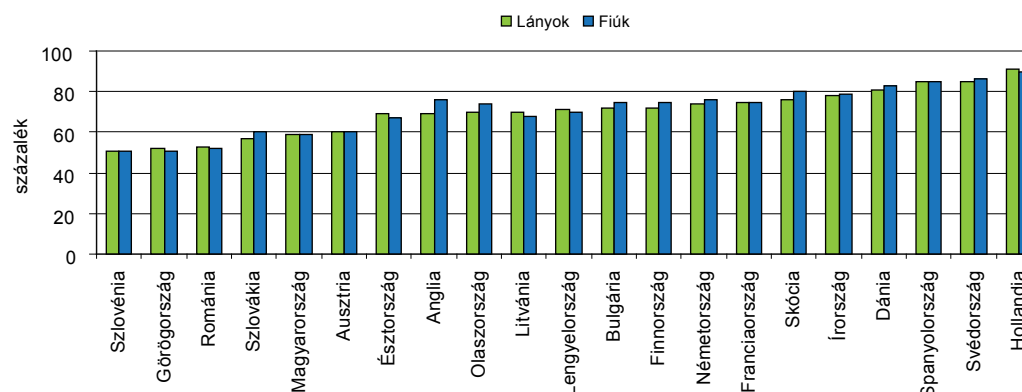

2.6. Tanítási napokon reggeliző gyerekek aránya

Definíció: Minden tanítási napon reggeliző gyerekek aránya. Azoknak a fiataloknak (itt a 11 és 15 éveseknek) az aránya, akik kérdésre azt választották, hogy minden tanítási napon reggeliznek. (Reggelinek számít, ha egy pohár tejnél vagy gyümölcsnél többet fogyasztottak.)

Adatok forrása: HBSC 2005/2006 (Health Behaviour in School-aged Children) – Iskoláskorú Gyerekek Egészségmagatartása.

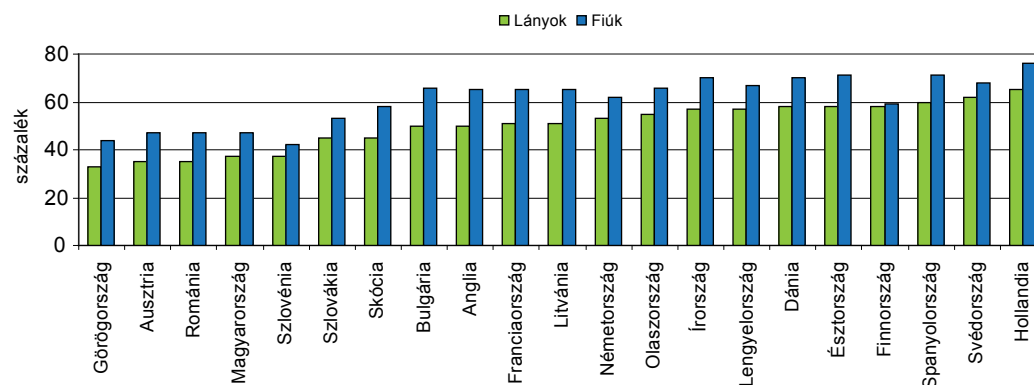
2.6. ábra: Minden tanítási napon reggeliző 11 éves gyerekek aránya, 2005/2006

2.6. táblázat: Minden tanítási napon reggeliző
11 éves gyerekek aránya, 2005/2006 (%)

Ország	Minden tanítási napon reggeliző 11 évesek aránya, %	
	Lányok	Fiúk
Szlovénia	51	51
Görögország	52	51
Románia	53	52
Szlovákia	57	60
Magyarország	59	59
Ausztria	60	60
Észtország	69	67
Anglia	69	76
Olaszország	70	74
Litvánia	70	68
Lengyelország	71	70
Bulgária	72	75
Finnország	72	75
Németország	74	76
Franciaország	75	75
Skócia	76	80
Írország	78	79
Dánia	81	83
Spanyolország	85	85
Svédország	85	86
Hollandia	91	90

2.6.a ábra: Minden tanítási napon reggeliző 15 éves gyerekek aránya, 2005/2006 (%)

2.6.a táblázat: Minden tanítási napon reggeliző 15 éves gyerekek aránya, 2005/2006 (%)

Ország	Minden tanítási napon reggeliző 15 évesek aránya, %	
	Fiúk	Fiúk
Görögország	33	44
Ausztria	35	47
Románia	35	47
Magyarország	37	47
Szlovénia	37	42
Szlovákia	45	53
Skócia	45	58
Bulgária	50	66
Anglia	50	65
Franciaország	51	65
Litvánia	51	65
Németország	53	62
Olaszország	55	66
Írország	57	70
Lengyelország	57	67
Dánia	58	70
Észtország	58	71
Finnország	58	59
Spanyolország	60	71
Svédország	62	68
Hollandia	65	76

3. Veszélyeztetettség, kockázatos magatartások

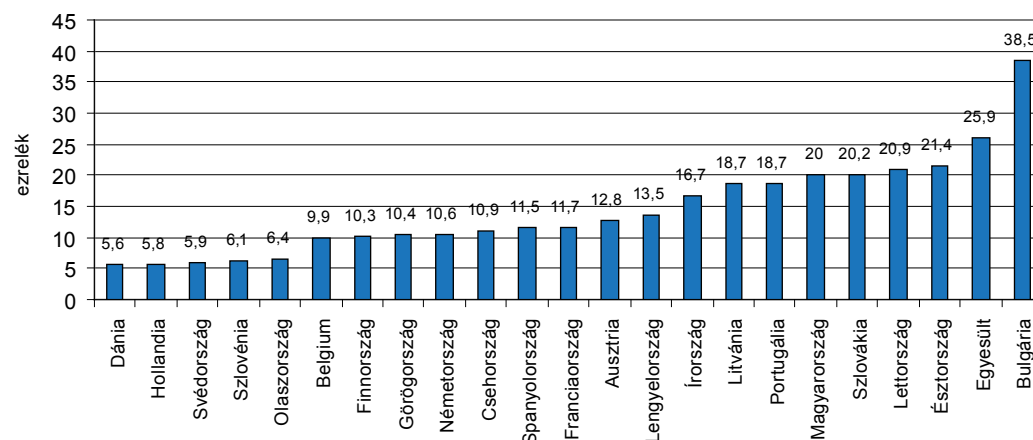
3.1. Serdülőkori szülések száma

Definíció: Serdülőkori termékenységi ráta. Ezer 15–19 éves nőre jutó szülések száma.

Adatok forrása: OECD (Eurostat alapján – Eurostat Demográfiai Adatok és ENSZ Statisztikai Részleg).

www.oecd.org/document/4/0,3343,en_2649_34819_37836996_1_1_1_1,00.html

3.1. ábra: Serdülőkori termékenységi ráta, 2005 (%)

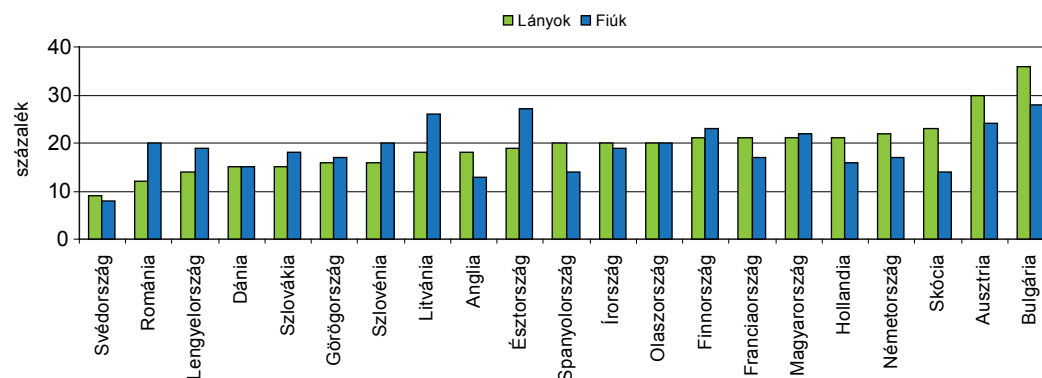

3.2. Dohányzási szokások

Definíció: Az egy héten legalább egyszer dohányzó 15 éves fiatalok aránya. (A dohányzásra vonatkozó kérdésre adott lehetséges válaszok skálája a „minden nap dohányzók” és a „nem dohányzók” között mozgott.)

Adatok forrása: HBSC 2005/2006 (Health Behaviour in School-aged Children – Iskoláskorú Gyerekek Egészségmagatartása).

3.2. ábra: A hetente legalább egyszer dohányzó 15 éves gyerekek aránya, 2005/2006 (%)

3.2. táblázat: A hetente legalább egyszer dohányzó 15 éves gyerekek aránya, 2005/2006 (%)

Ország	A hetente legalább egyszer dohányzó 15 évesek aránya, %	
	Lányok	Fiúk
Svédország	9	8
Románia	12	20
Lengyelország	14	19
Dánia	15	15
Szlovákia	15	18
Görögország	16	17
Szlovénia	16	20
Litvánia	18	26
Anglia	18	13
Észtország	19	27
Spanyolország	20	14
Írország	20	19
Olaszország	20	20
Finnország	21	23
Franciaország	21	17
Magyarország	21	22
Hollandia	21	16
Németország	22	17
Skócia	23	14
Ausztria	30	24
Bulgária	36	28

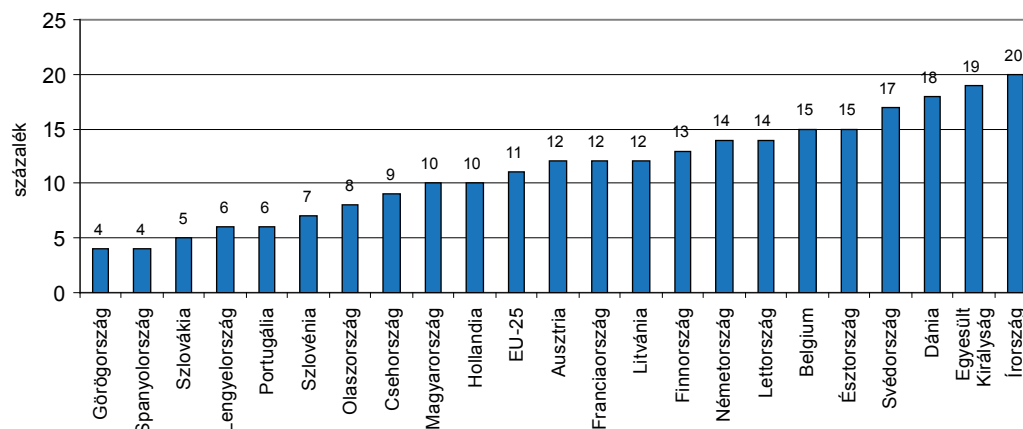
4. Társadalmi részvétel és családi környezet

4.1. Egyszülős háztartásban élő gyerekek

Definíció: Az egyszülős háztartásban élő gyerekek aránya az összes gyerek százalékában (0–17 évesek).

Adatok forrása: EU-SILC 2006/2007.

4.1. ábra: Egyszülős családban élő 0–17 éves gyerekek aránya, 2005/2006
(összes gyerek %-ában)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Atkinson, A. B., B. Cantillon, E. Marlier, B. Nolan, B. (2005): *Taking forward the EU Social Inclusion Process*. Report. Ministère de la Famille et de l'Intégration, Luxembourg.
- EC (2005): *Jelentés a társadalmi befogadásról, 2005*. A tíz tagállam által benyújtott, a 2004–2006-os időszakra vonatkozó Társadalmi összetartozásról szóló nemzeti cselekvési tervek elemzése. Foglalkoztatási és szociális ügyek. Szociális biztonság és társadalmi integráció. Európai Bizottság. Foglalkoztatási, Szociálisügyi és Esélyegyenlőségi Főigazgatóság. E2 Egység.
- EC (2008): *Child poverty and well-being in the EU*. Social Protection Committee. European Commission. DG for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Unit E.2.
- Gábos András (2009): A gyermekszegénység csökkentését célzó kormányzati beavatkozások: irodalom-áttekintés. *Esély*, 20 (5), 48–67.
- Gábos András (2009a): *A gyermekszegénységgel és az ezzel összefüggő szakpolitikákkal kapcsolatos nemzetközi irodalom áttekintése és TÁRKI empiria*. (Kézirat.)
- Gábos András, Gál Róbert Iván, Medgyesi Márton, Szívós Péter, Tóth István György, Vitrai József (2006): *TÁRKI Társadalomstatistikai helyzetelemzés a Társadalmi összetartozásról szóló nemzeti cselekvési tervhez*. TÁRKI, Budapest.
- Lakatos Judit (szerk.) (2008): *Az EU-SILC módszertana*. (A jövedelmekre és életkörülményekre vonatkozó nemzetközi adatfelvétel). KSH Statisztikai Módszertani Füzetek. KSH, Budapest.
- Szociális Védelmi Bizottság. *Jelentés a szegénység és a szociális kirekesztés területén alkalmazott mutatókról*. 2001.
- Tóth István György, Gábos András et al. (2009): *Indicators to monitor child poverty and child well-being*. Készült a „Child poverty and child well-being” projekt keretében a „DG for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, European Commission” megbízásából. (Kézirat.)
- Tóth István György (szerk.) (2008): *TÁRKI–UNICREDIT Európai Társadalmi Jelentés*. TÁRKI–UNICREDIT, Budapest.

GYERMEKEK ÉS GYERMEKES CSALÁDOK HELYZETÉT JELLEMZŐ INDIKÁTOROK MAGYARORSZÁGON, 2006–2008

A „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottsága (ÉB) által összeállított indikátorok¹

I. A GYERMEKEK ÉS GYERMEKES CSALÁDOK HELYZETÉT JELLEMZŐ INDIKÁTOROK ALAKULÁSA, 2006–2008 (ÁBRÁK, TÁBLÁZATOK)²

Az adatok forrása:

A–D, F fejezetek és E1–E10, G1–G3 indikátorok: Központi Statisztikai Hivatal (KSH)

E11–E12 indikátorok: Oktatási Hivatal (OH)

G4, G7 indikátorok: Országos Szakfelügyeleti Módszertani Központ (OSZMK)

G5–G6 Indikátorok: Országos Gyermekesegészségügyi Intézet (OGYEI)

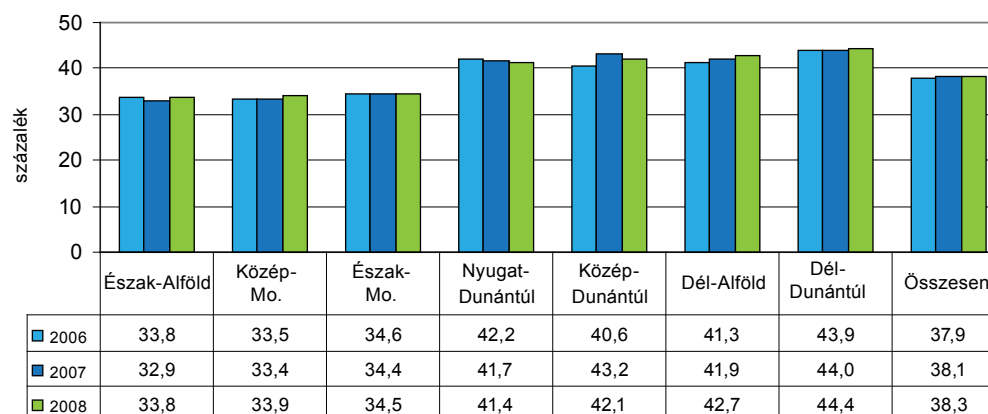
A. Foglalkoztatás, a munkaerő-piaci helyzet javítása³

A1. Foglalkoztatott nélküli háztartások aránya

Definíció: Azoknak a háztartásoknak az aránya az összes háztartáson, illetve a háztartások megadott tulajdonságú részhalmazán belül, amelyekben nincs foglalkoztatott.

Adatok forrása: KSH Munkaerő-felmérés.

A1. ábra: A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya régióként és összesen (%)

¹ Az indikátorrendszerre vonatkozó javaslatot az ÉB indikátor-albizottsága dolgozta ki Molnár György (MTA KTI) vezetésével.

Az adatok összeállításában, a táblázatok feltöltésében kulcs szerepe volt Tokaji Károlynének (KSH). A fejezet szerkesztése Farkas Zsombor (MTA GYEP) munkája.

Az Értékelő Bizottság indikátor-albizottságának tagjai: Aszmann Anna (Országos Gyermekesegészségügyi Intézet), Bass László (MTA Gyermekeszegénység Elleni Program), Havasi Éva (Központi Statisztikai Hivatal), Miklós István (Szociális Szakmai Szövetség), Molnár György (MTA Közgazdaságtudományi Intézet), Szivós Péter (TÁRKI Társadalomkutatási Zrt.), Tokaji Károlyné (Központi Statisztikai Hivatal).

² Megjegyzés: A Jelentés elkészültéig csak a II. alfejezetben felsorolt, az ÉB által elfogadott indikátorok egy része állt rendelkezésre 2008-ig. A hiányokat a Jelentés elektronikus változatában fokozatosan pótolni fogjuk.

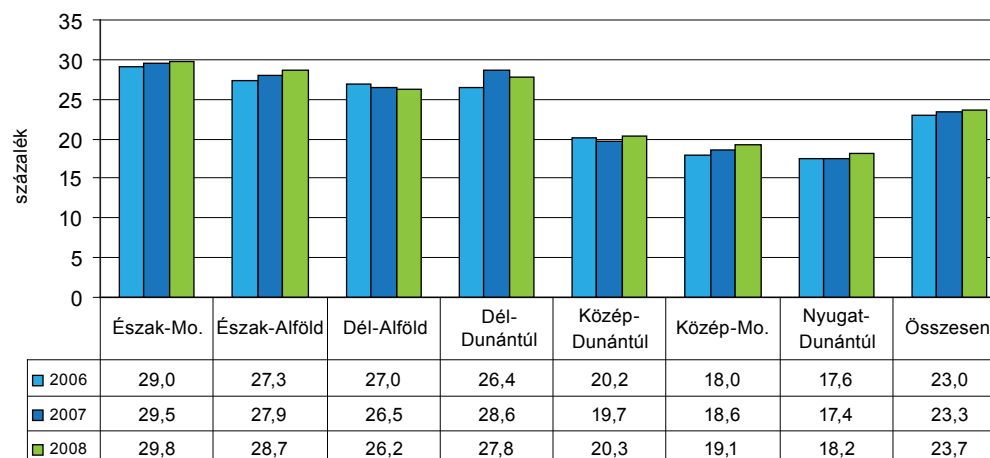
³ E fejezet indikátorairól még nem készült el a gyermekes-gyermektelen családok szerinti feldolgozás.

A2. Foglalkoztatott nélküli háztartásban élők aránya

Definíció: Azok aránya a teljes népességen, illetve a népesség megadott tulajdonságú részhalmazán belül, akik foglalkoztatott nélküli háztartásban élnek.

Adatok forrása: KSH Munkaerő-felmérés.

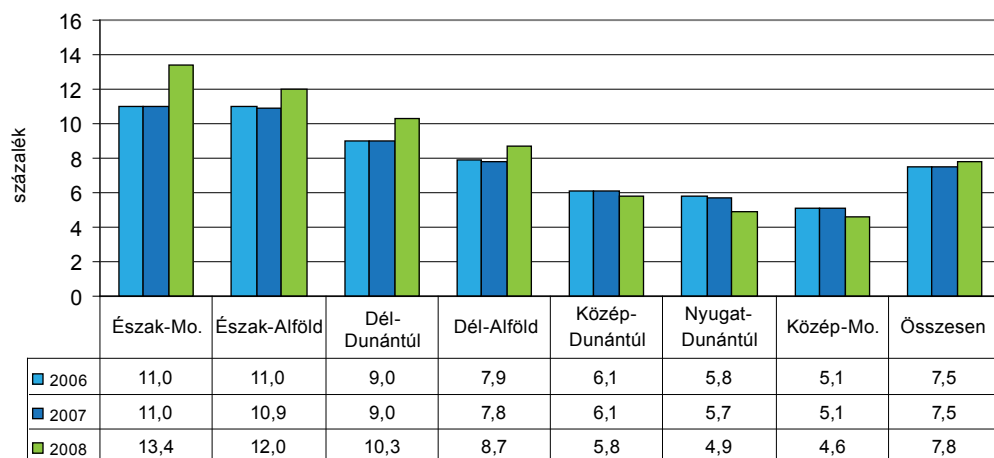
A2. ábra: Foglalkoztatott nélküli háztartásban élők aránya régióinként és összesen (%)

A3. Munkanélküliségi ráta

Definíció: A munkanélküliek (ILO-definíció) száma az aktív népességhez viszonyítva.

Adatok forrása: KSH Munkaerő-felmérés.

A3. ábra: Munkanélküliségi ráta régióinként és összesen (%)

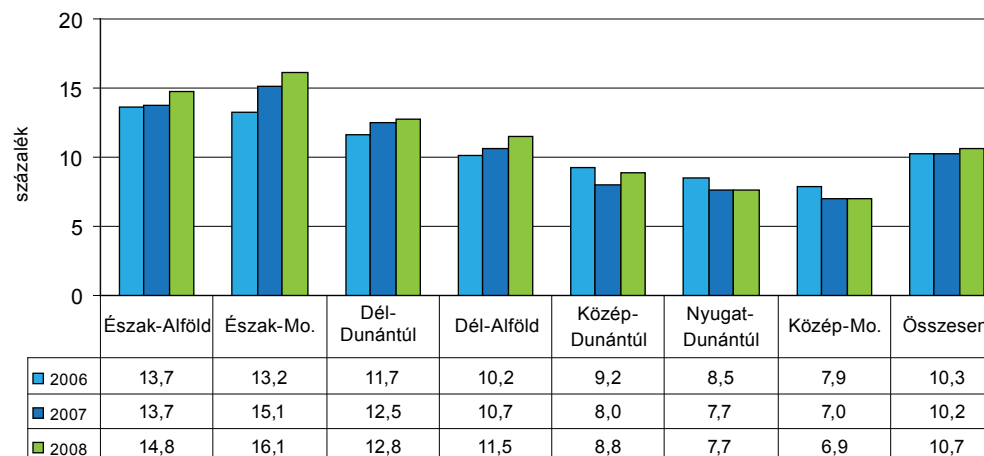

A4. Munkanélküliek háztartásában élők aránya

Definíció: Munkanélküliek háztartásában élő személyek aránya a teljes népességhez viszonyítva.

Adatok forrása: KSH Munkaerő-felmérés.

A4. ábra: Munkanélküliek háztartásában élők aránya régióinként és összesen (%)

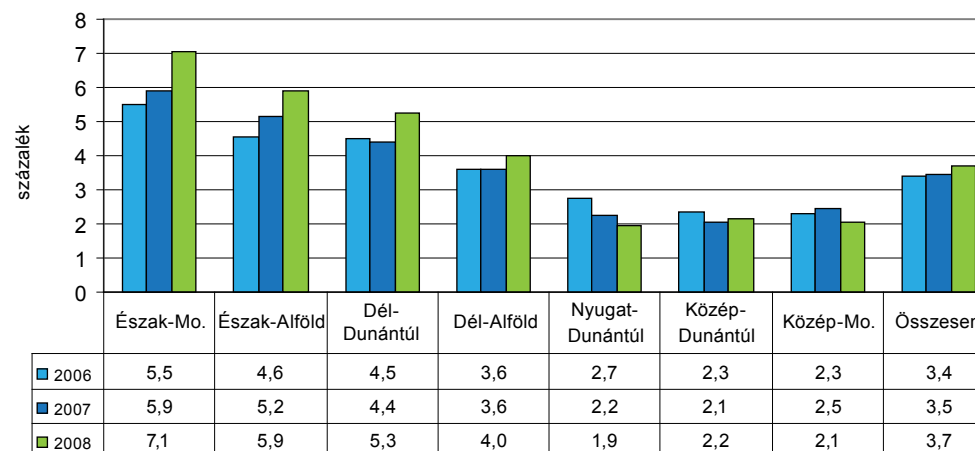

A5. Tartós munkanélküliségi ráta

Definíció: A tartós munkanélküliek (ILO-definíció: legalább 12 hónapja munkanélküliek) száma az aktív népességhez viszonyítva.

Adatok forrása: KSH Munkaerő-felmérés.

A5. ábra: Tartós munkanélküliségi ráta régióinként és összesen (%)

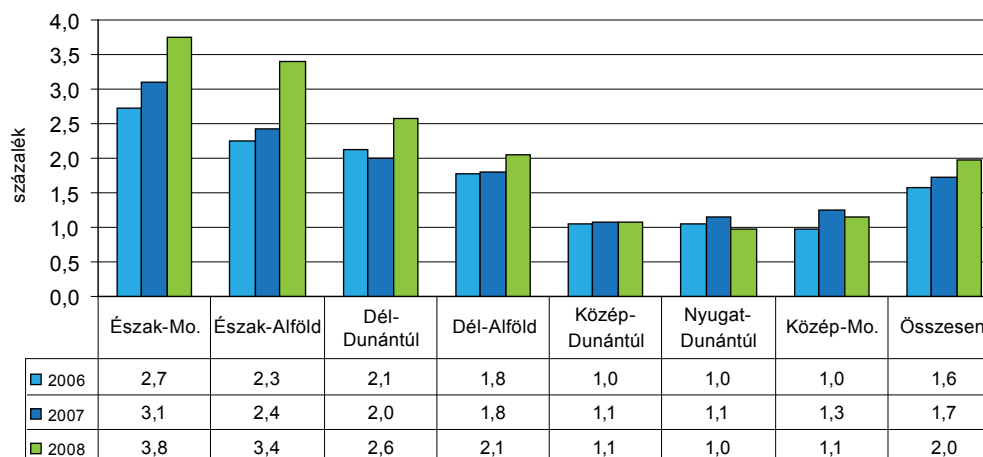

A7. Nagyon tartós munkanélküliségi ráta

Definíció: A nagyon tartós munkanélküliek (ILO-definíció: legalább 24 hónapja munkanélküliek) száma az aktív népességhez viszonyítva.

Adatok forrása: KSH Munkaerő-felmérés.

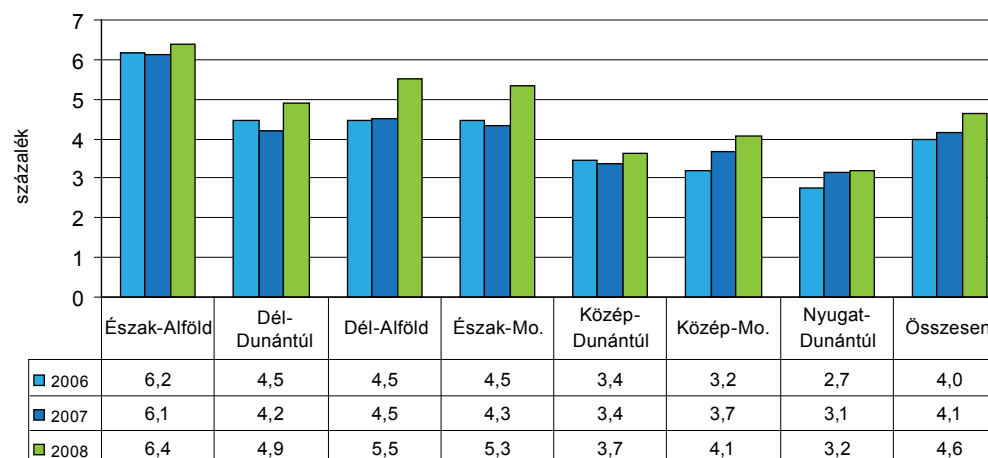
A6. ábra: Nagyon tartós munkanélküliségi ráta régióinként és összesen (%)

A9. Részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya

Definíció: Részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya a foglalkoztatottak között.

Adatok forrása: KSH Munkaerő-felmérés.

A9. ábra: Részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya régióinként és összesen (%)

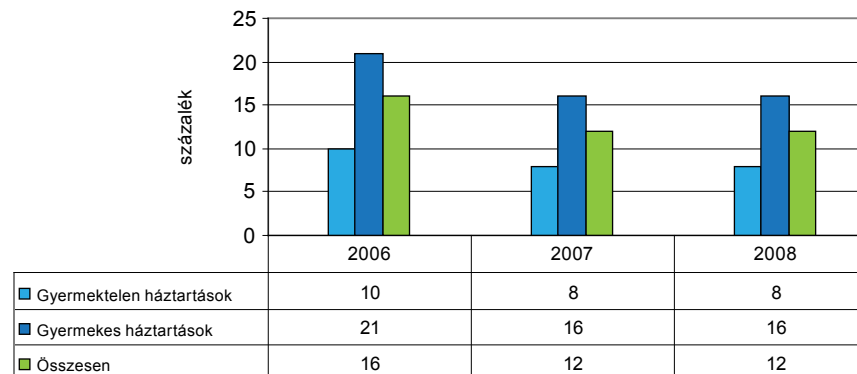
B. A gyermekes családok anyagi helyzetének javítását szolgáló ellátások fejlesztése

B1. Relatív szegénység aránya: medián 60 százaléka alatt élők aránya

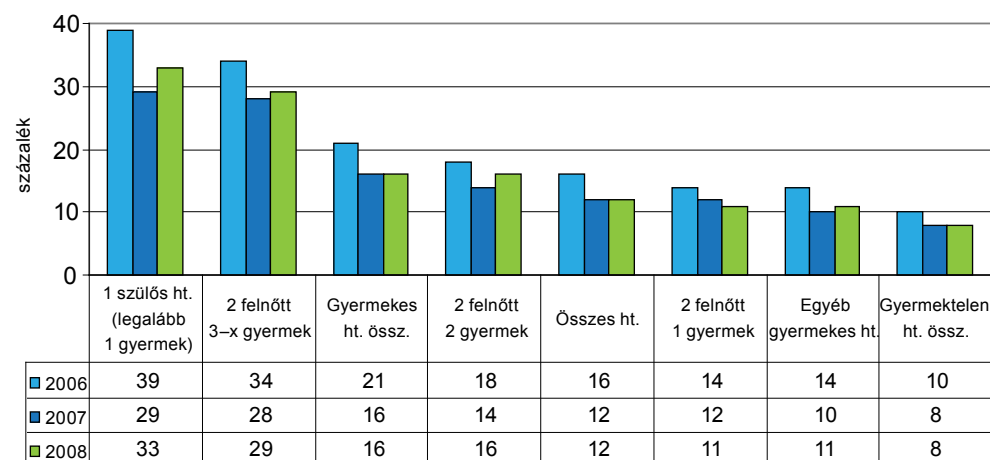
Definíció: A medián 60 százaléka alatt élők aránya: A szegénységi küszöb alatt élő személyek aránya a teljes népességhez viszonyítva, ahol a fogyasztási egységgel (OECD2) korrigált háztartás teljes rendelkezésre álló nettó jövedelme alapján számított személyi eloszlás mediánjának 60 százaléka a szegénységi küszöbérték.

Adatok forrása: KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel.

B1.a ábra: Relatív szegénység aránya: medián 60%-a alatt élők aránya a gyermekes, gyermektelen háztartások körében és összesen (%)

B1.b ábra: Relatív szegénység aránya: a medián 60 százaléka alatt élők aránya a gyermekes háztartások típusa szerint és összesen (%)

B1. táblázat: Relatív szegénység aránya: medián 60%-a alatt élők aránya (%)

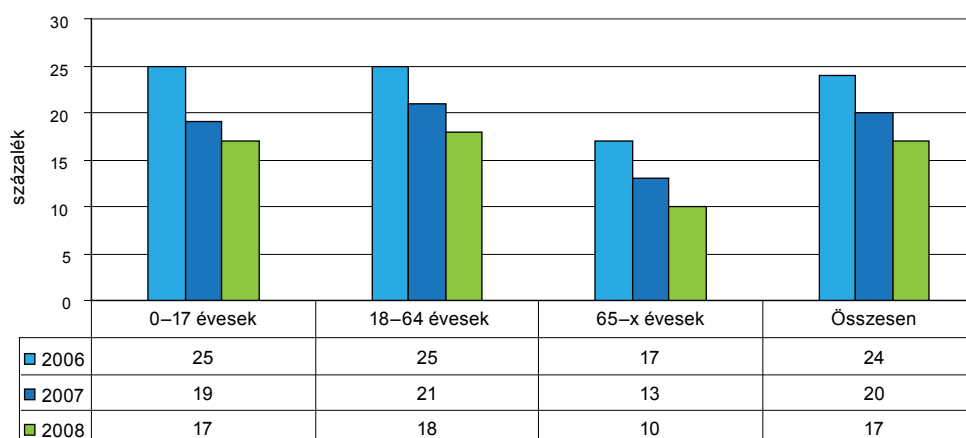
Háztartástípus		2006	2007	2008
1. szint	2. szint			
Összesen		16	12	12
Gyermektelen háztartások összesen		10	8	8
1 személyes háztartás	Összes	18	16	15
1 személyes háztartás	Férfi	25	20	23
1 személyes háztartás	Nő	14	14	12
1 személyes háztartás < 65		22	21	22
1 személyes háztartás 65+		13	11	8
2 felnőtt gyermek nélkül	(mindkettő < 65)	10	8	9
2 felnőtt gyermek nélkül	(legalább egy 65+)	8	4	3
Egyéb gyermektelen háztartás		6	4	5
Gyermekes háztartások összesen		21	16	16
1 szülő háztartás	(legalább 1 gyermek)	39	29	33
2 felnőtt 1 gyermekkel		14	12	11
2 felnőtt 2 gyermekkel		18	14	16
2 felnőtt 3 és több gyermekkel		34	28	29
Egyéb gyermekes háztartás		14	10	11

B4. Relatív szegénységi rés

Definíció: A szegénység mélységének mutatója. A relatív szegénységi rés a szegények jövedelmének mediánja és a szegénységi küszöb eltéréseként adódik. Szegénységi küszöb a teljes népesség jövedelme mediánjának 60 százaléka (OECD2-skála alkalmazásával).

Adatok forrása: KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel.

B4. ábra: Relatív szegénységi rés korcsoportok szerint és összesen (%)

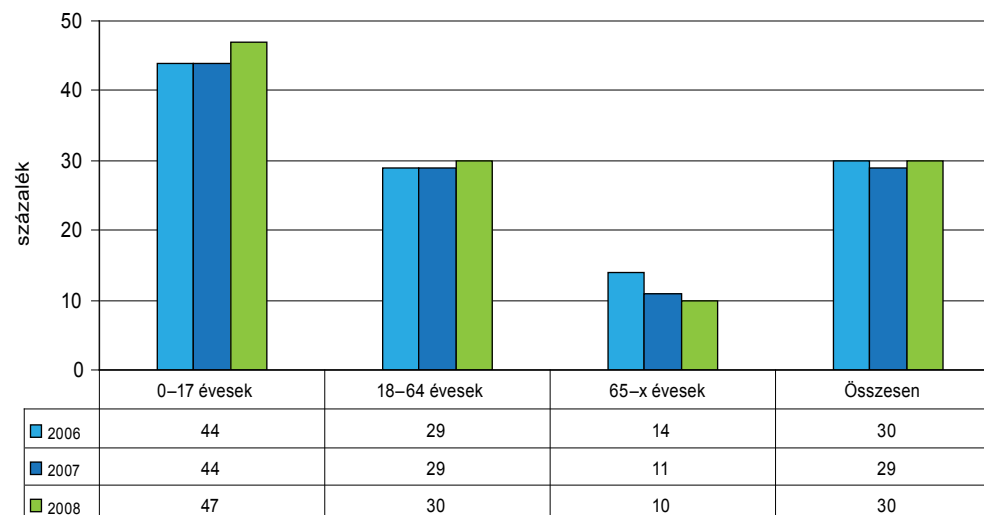

B5. Társadalmi juttatások nélküli szegénységi arány

Definíció: A nyugdíjak figyelembevételével, de egyéb társadalmi juttatások nélküli jövedelem alapján számított szegénységi ráta (OECD2-skála alkalmazásával).

Adatok forrása: KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel.

B5. ábra: Társadalmi juttatások nélküli szegénységi arány korcsoportok szerint és összesen (%)

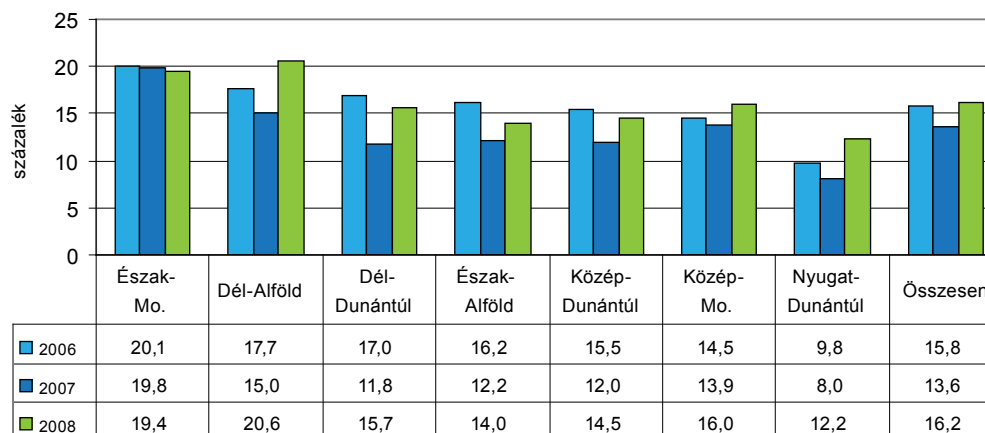
C. Gyerekek, családok alapvető szükségleteinek kielégítése, depriváció

C1. Háztartások/személyek aránya, akik nagy nehézségek árán tudnak megélni

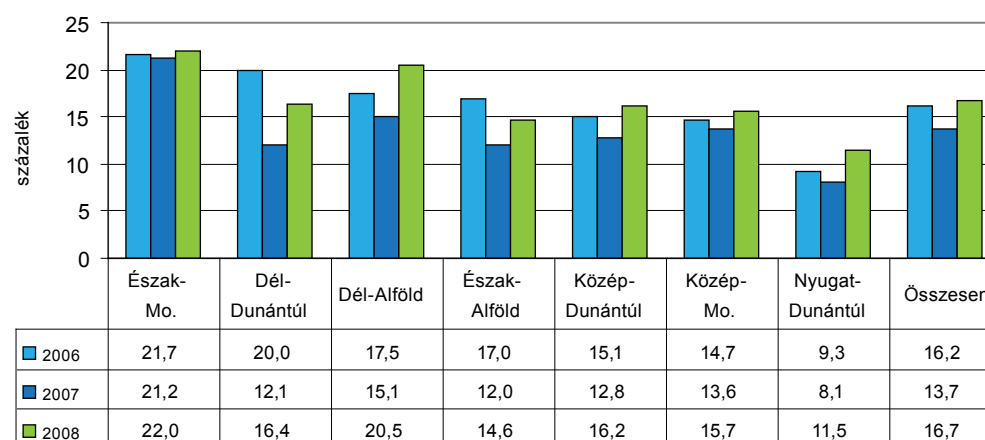
Definíció: Azon háztartások és háztartásokban élő személyek aránya, akik saját bevallásuk szerint „nagy nehézségek árán” tudnak megélni.

Adatok forrása: KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel.

C1.a ábra: Háztartások aránya, akik nagy nehézségek árán tudnak megélni régióként és összesen (%)

C1.b ábra: Személyek aránya, akik nagy nehézségek árán tudnak megélni régióként és összesen (%)

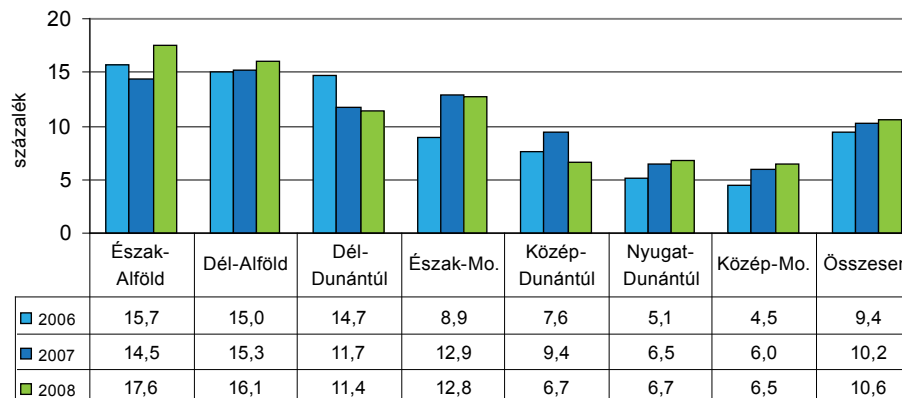

C2. Háztartások/személyek aránya, akiknek nincs elég pénze élelmiszerre

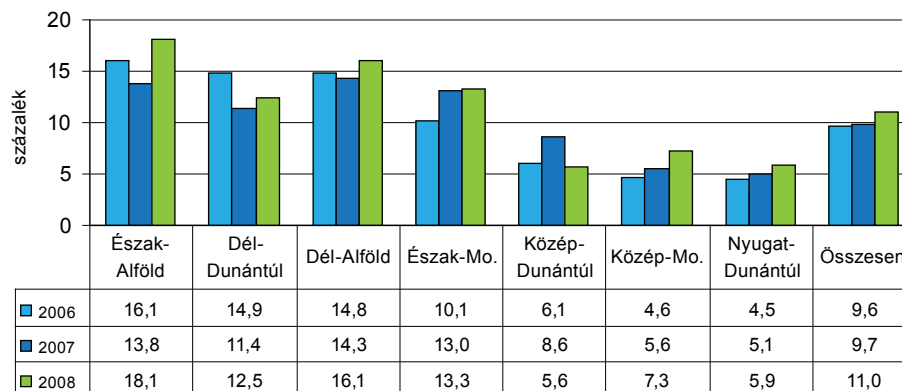
Definíció: Azon háztartások aránya, ahol az élelmiszerkiadás eléri vagy meghaladja az összkiadás 40 százalékát.

Adatok forrása: KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel.

C2.a ábra: Háztartások aránya, akiknek nincs elég pénze élelmiszerre régióként és összesen (%)

C2.b ábra: Személyek aránya, akiknek nincs elég pénze élelmiszerre régióként és összesen (%)

D. Lakás, lakhatás feltételeinek, minőségének, biztonságának javítása⁴

D1. Fürdőszoba nélküli lakásokban élő személyek

Definíció: Azon háztartásokban élő személyek aránya, ahol a „Van-e a lakásban fürdőszoba, zuhany?” kérdésre nemleges volt a válasz.

Adatok forrása: KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel.

D1. táblázat: Fürdőszoba nélküli lakásokban élő személyek aránya (%)

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	4,4	4,5	4,1

D2. WC nélküli lakásokban élő személyek

Definíció: Azon háztartásokban élő személyek aránya, ahol a „Van-e a lakásban vízőblítéses WC?” kérdésre nemleges volt a válasz.

Adatok forrása: KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel.

D2. táblázat: WC nélküli lakásokban élő személyek aránya (%)

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	5,8	6,4	6,7

D3. Zsúfolt lakásokban élő személyek

Definíció: Azon háztartásokban élő személyek aránya, ahol az egy szobára jutó személyek száma több mint 2.

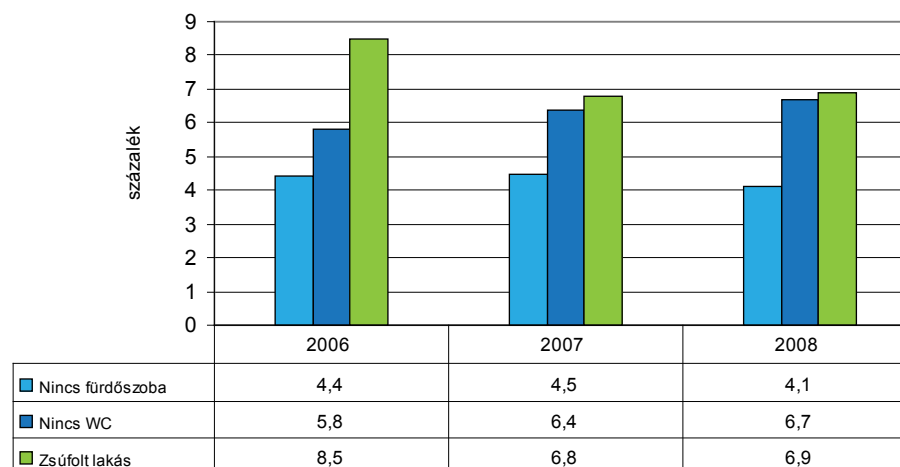
Adatok forrása: KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel.

D3. táblázat: Zsúfolt lakásokban élő személyek aránya (%)

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	8,5	6,8	6,9

⁴ E fejezet indikátorairól még nem készült el a gyermekes-gyermektelen családok szerinti feldolgozás.

D1., D2., D3. ábra: Fürdőszoba, WC nélküli és zsúfolt lakásban élő személyek aránya (%)

D6. Bér lakásban élő háztartások aránya

Definíció: Bér lakásban élő háztartások aránya: a lakás használatának jogcíme szempontjából az itt lakó személy(ek) bérelt lakás bérlő(i).

Adatok forrása: KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel.

D6. táblázat: Bér lakásban élő háztartások aránya (%)

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	7,0	6,4	6,2

D7. A lakás piaci ára, a medián 50 százalékánál alacsonyabb értékű lakások aránya

Definíció: Véleménye szerint mennyi az Ön(ök) lakásának/házának a piaci értéke? (millió Ft) kérdés alapján azon háztartások aránya, ahol a lakásár mediánjának 50 százalékánál alacsonyabb értékű lakásban élnek.

Adatok forrása: KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel.

D7. táblázat: A lakás piaci ára, a medián 50 százalékánál alacsonyabb értékű lakások aránya (%)

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	17,3	20,3	17,9

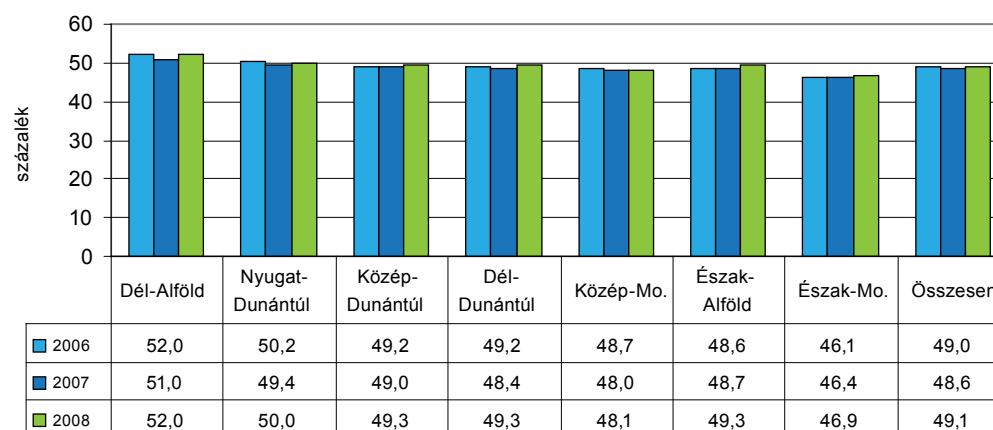
E. A képességek kibontakoztatását, a sikeres iskolai pályafutást segítő intézmények és szolgáltatások, szegregáció megszüntetése

E1/A Napközbeni ellátásban részesülő 0–5 évesek aránya

Definíció: Bölcsődei vagy óvodai ellátásban (családi napköziben, házi gyermekfelügyeletben) részesülő 0–5 éves gyermekek aránya a megfelelő korú népességben.

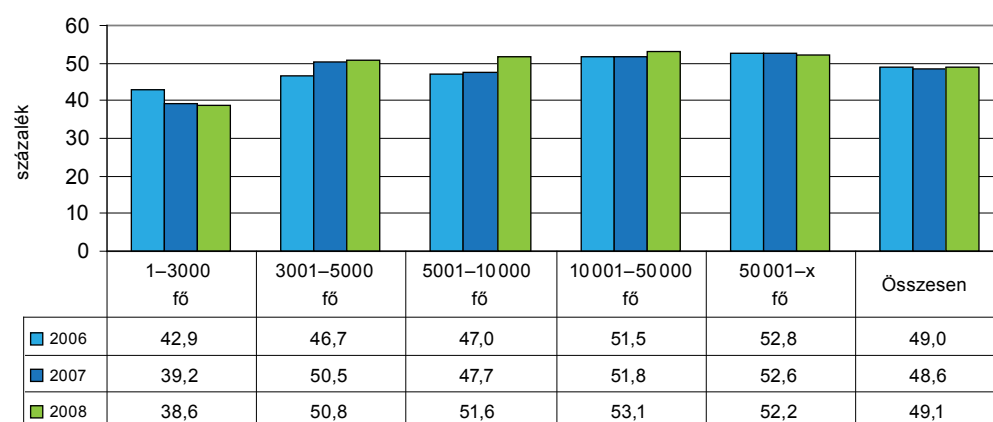
Adatok forrása: Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) – Intézményi felvételek.

E1/A.a ábra: Napközbeni ellátásban részesülő 0–5 évesek aránya régióként és összesen* (%)

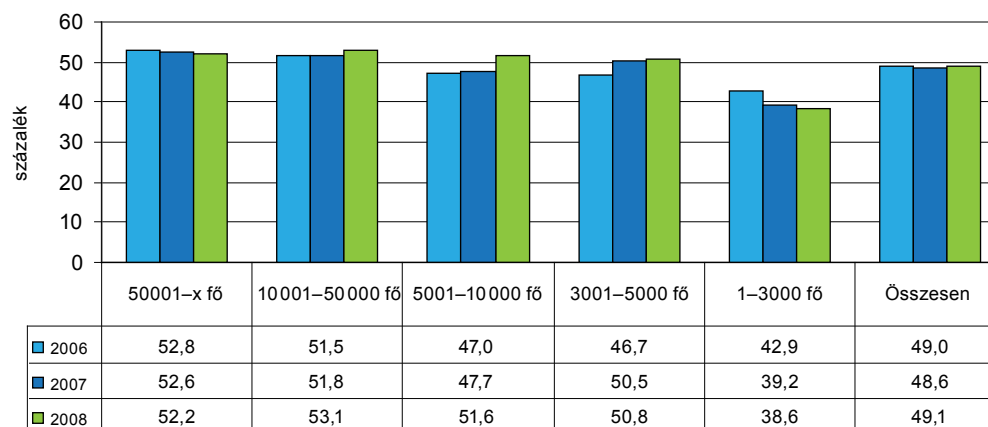
* Intézményi felvételek alapján.

E1/A.b ábra: Napközbeni ellátásban részesülő 0–5 évesek aránya településnagyság szerint és összesen* (%)

* Intézményi felvételek alapján. Az 1–3000 és a 3001–5000 fős települések 2006-os adatai becslés adatok.

E1/A.c ábra: Napközbeni ellátásban részesülő 0–5 évesek aránya korévenként és összesen* (%)

* Intézményi felvételek alapján.

E1/A táblázat: Napközbeni ellátásban részesülő 0–5 évesek aránya, régiók, településnagyság, nem és korévek szerint (%)*

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	49,0	48,6	49,1
Régió			
Közép-Magyarország	48,7	48,0	48,1
Közép-Dunántúl	49,2	49,0	49,3
Nyugat-Dunántúl	50,2	49,4	50,0
Dél-Dunántúl	49,2	48,4	49,3
Észak-Magyarország	46,1	46,4	46,9
Észak-Alföld	48,6	48,7	49,3
Dél-Alföld	52,0	51,0	52,0
Településnagyság			
1–3000	42,9 ^b	39,2	38,6
3001–5000	46,7 ^b	50,5	50,8
5001–10 000	47,0	47,7	51,6
10 001–50 000	51,5	51,8	53,1
50 001–	52,8	52,6	52,2
Nem			
Fiú	48,8 ^b	48,4	49,0
Lány	49,2 ^b	48,7	49,1
Korév			
3 éves és fiatalabb	25,9	25,9	26,9
4 éves	92,4	92,5	92,4
5 éves	97,7	96,6	97,2

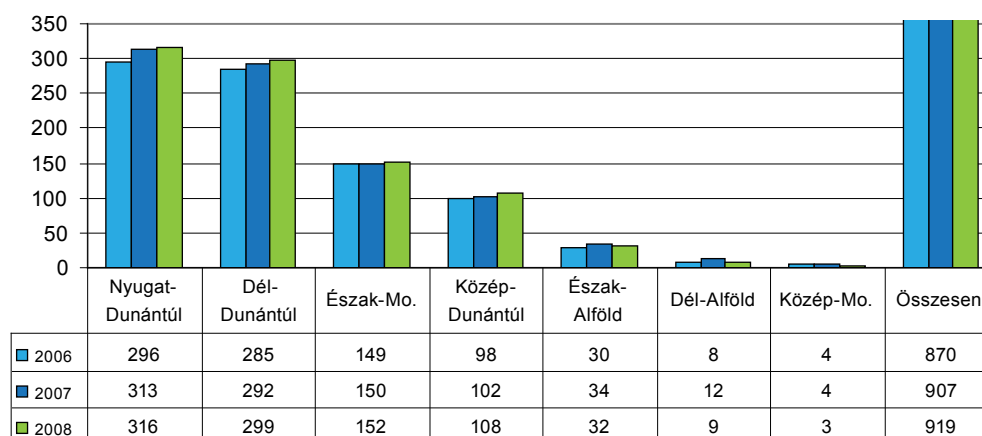
* Intézményi felvételek alapján.

^b Becsült adat

E1/B táblázat: Napközbeni ellátásban részesülő 0–5 évesek aránya (%)*

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	49,7	51,8	51,1

* VÉKA alapján.

E2. Bölcsődével, óvodával (illetve bölcsődei, óvodai jellegű szolgáltatást nyújtó intézménnyel) nem rendelkező települések száma*Definíció:* Azon települések száma, ahol nem működik bölcsőde, óvoda, illetve más, 0–5 éves gyermekek napközbeni ellátását biztosító szolgáltatás.*Adatok forrása:* Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) – Intézményi felvételek.**E2. ábra:** Bölcsődével, óvodával (illetve bölcsődei, óvodai jellegű szolgáltatást nyújtó intézménnyel) nem rendelkező települések száma régióként és összesen**E2. táblázat:** Bölcsődével, óvodával (illetve bölcsődei, óvodai jellegű szolgáltatást nyújtó intézménnyel) nem rendelkező települések száma régióként és településméret szerint

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	870	907	919
Régió			
Közép-Magyarország	4	4	3
Közép-Dunántúl	98	102	108
Nyugat-Dunántúl	296	313	316
Dél-Dunántúl	285	292	299
Észak-Magyarország	149	150	152
Észak-Alföld	30	34	32
Dél-Alföld	8	12	9

(folytatódik)

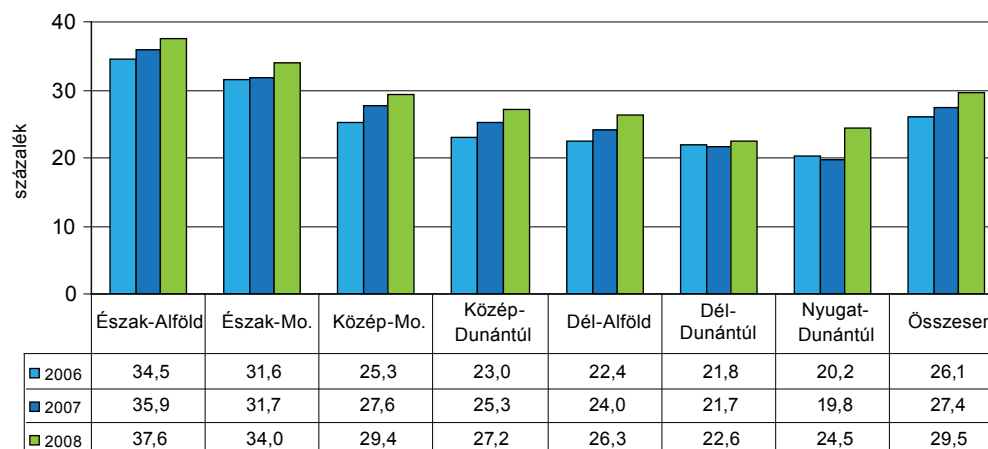
Dimenzió	2006	2007	2008
Településnagyság			
–499	793	811	824
500–999	61	71	74
1000–1999	12	18	15
2000–4999	4	7	6
5000–9999	–	–	–
10 000–19 999	–	–	–
20 000–49 999	–	–	–
50 000–99 999	–	–	–
100 000–	–	–	–
Budapest	–	–	–

E3. 25 főnél nagyobb óvodai csoportok aránya

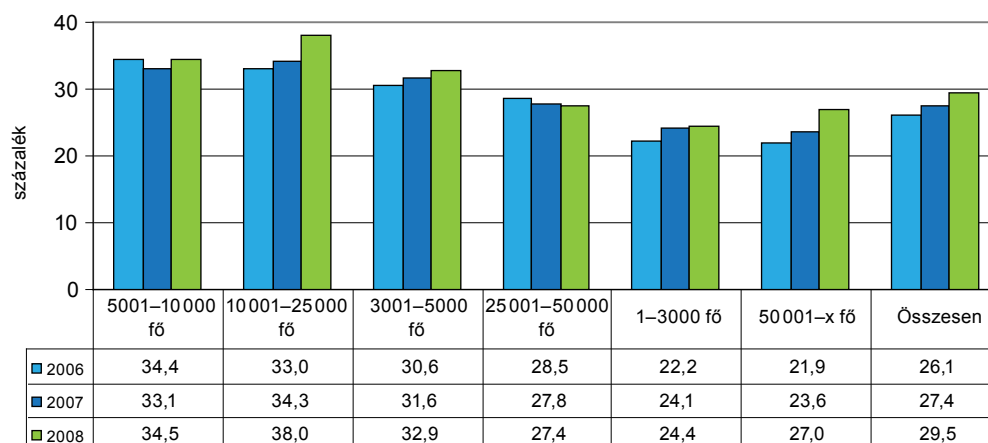
Definíció: A 25 főnél nagyobb óvodai csoportok aránya az összes óvodai csoporthoz viszonyítva.

Adatok forrása: Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) – Intézményi felvételek.

E3.a ábra: A 25 főnél nagyobb óvodai csoportok aránya régióként és összesen (%)

E3.b ábra: A 25 főnél nagyobb óvodai csoportok aránya településnagyság szerint és összesen (%)

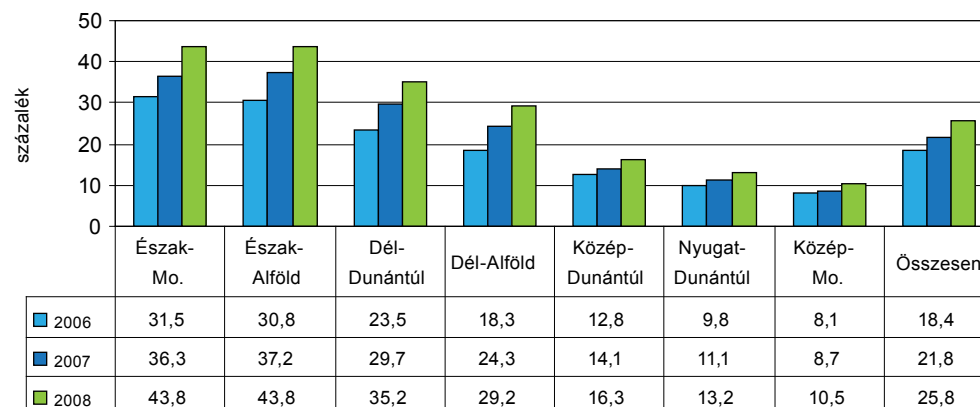

E4. Hátrányos helyzetű óvodások aránya

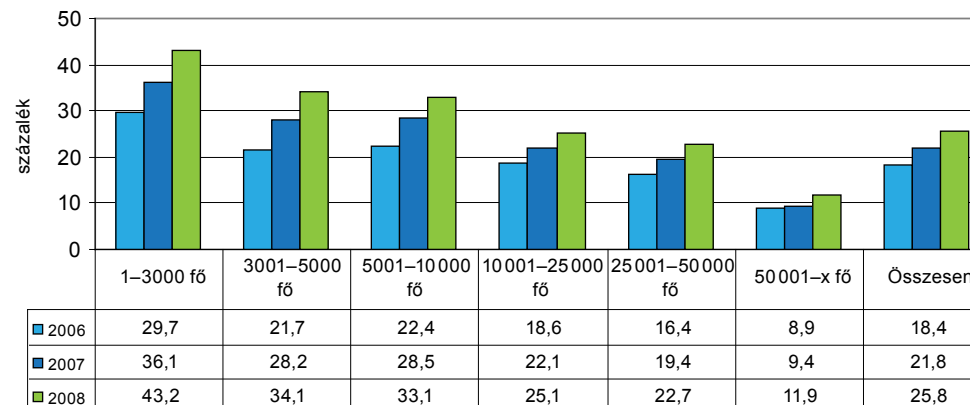
Definíció: Az összes óvodás gyermek közül a hátrányos helyzetűek [Közköztatási törvény 121. § (1) 14. pont szerint] aránya.

Adatok forrása: Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) – Intézményi felvételek.

E4.a ábra: Hátrányos helyzetű óvodások aránya régióként és összesen (%)

E4.b ábra: Hátrányos helyzetű óvodások aránya településnagyság szerint és összesen (%)

E4. táblázat: Hátrányos helyzetű óvodások aránya régiók, településnagyság és nemek szerint (%)

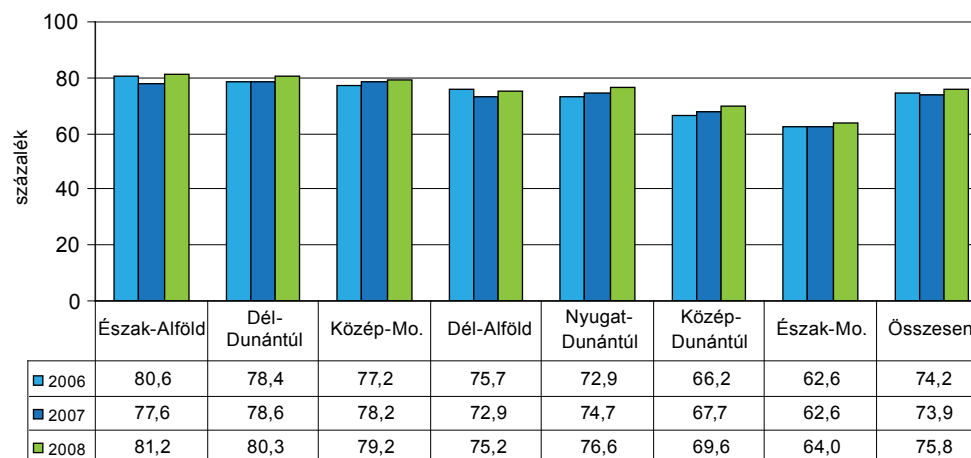
Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	18,4	21,8	25,8
Régió			
Közép-Magyarország	8,1	8,7	10,5
Közép-Dunántúl	12,8	14,1	16,3
Nyugat-Dunántúl	9,8	11,1	13,2
Dél-Dunántúl	23,5	29,7	35,2
Észak-Magyarország	31,5	36,3	43,8
Észak-Alföld	30,8	37,2	43,8
Dél-Alföld	18,3	24,3	29,2
Településnagyság			
1–3000	29,7	36,1	43,2
3001–5000	21,7	28,2	34,1
5001–10 000	22,4	28,5	33,1
10 001–25 000	18,6	22,1	25,1
25 001–50 000	16,4	19,4	22,7
50 001–	8,9	9,4	11,9
Nem			
Fiú	19,0	22,3	26,3
Lány	17,8	21,2	25,3

E5. Napközis tanulók aránya

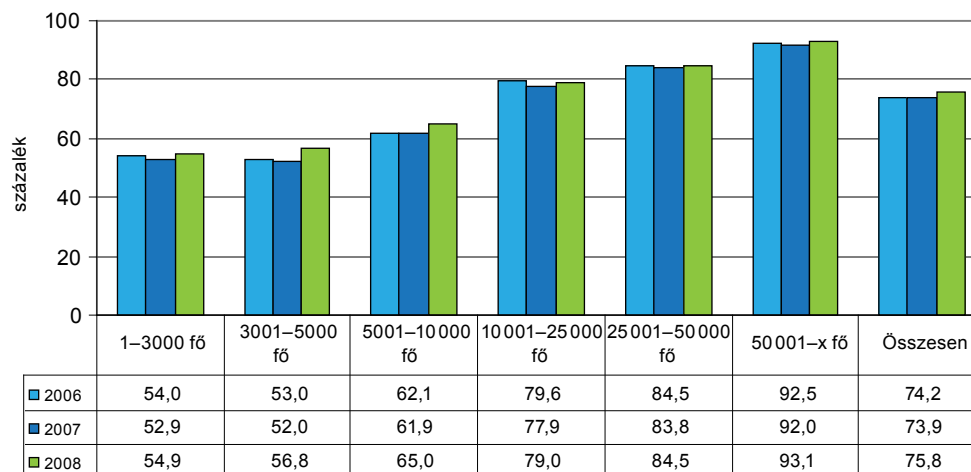
Definíció: Az általános iskolai 1–4. évfolyamos tanulók közül iskolaotthonos osztályba járó vagy napközis tanulók aránya a nappali képzésben.

Adatok forrása: Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) – Intézményi felvételek.

E5.a ábra: Napközis tanulók aránya régióként és összesen (%)

E5.b ábra: Napközis tanulók aránya településméret szerint és összesen (%)

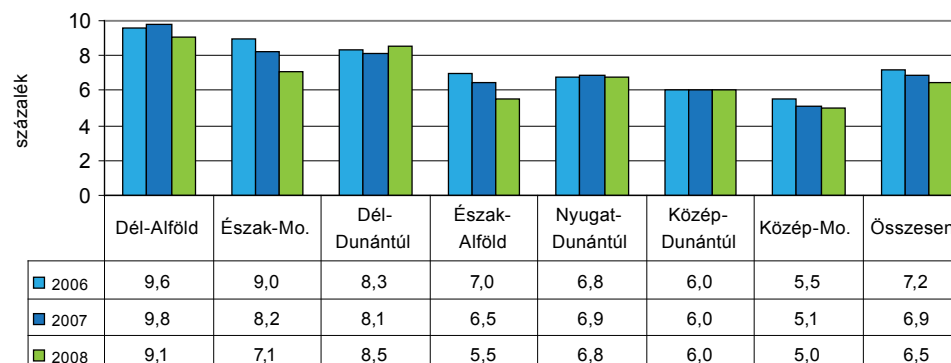

E6. Sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya

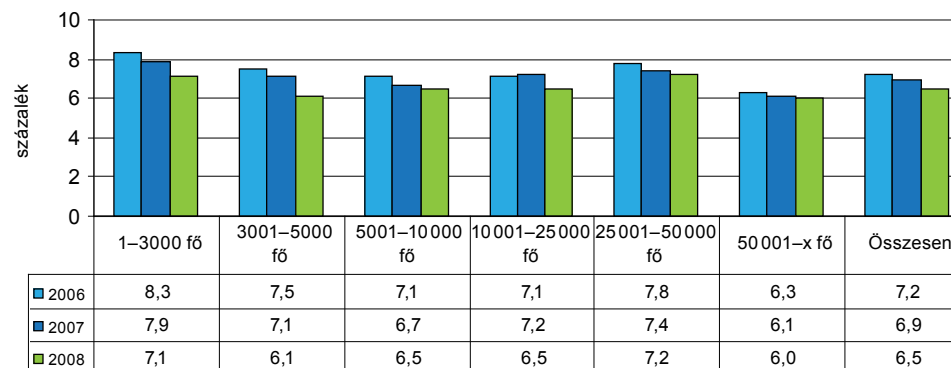
Definíció: Az összes 1–8. évfolyamos tanuló közül az SNI tanulók aránya a nappali képzésben.

Adatok forrása: Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) – Intézményi felvételek.

E6.a ábra: Sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya régióként és összesen (%)

E6.b ábra: Sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya településnagyság szerint és összesen (%)

E6. táblázat: Sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya régiók, településnagyság és nemek szerint (%)

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	7,2	6,9	6,5
Régió			
Közép-Magyarország	5,5	5,1	5,0
Közép-Dunántúl	6,0	6,0	6,0
Nyugat-Dunántúl	6,8	6,9	6,8
Dél-Dunántúl	8,3	8,1	8,5
Észak-Magyarország	9,0	8,2	7,1

(folytatódik)

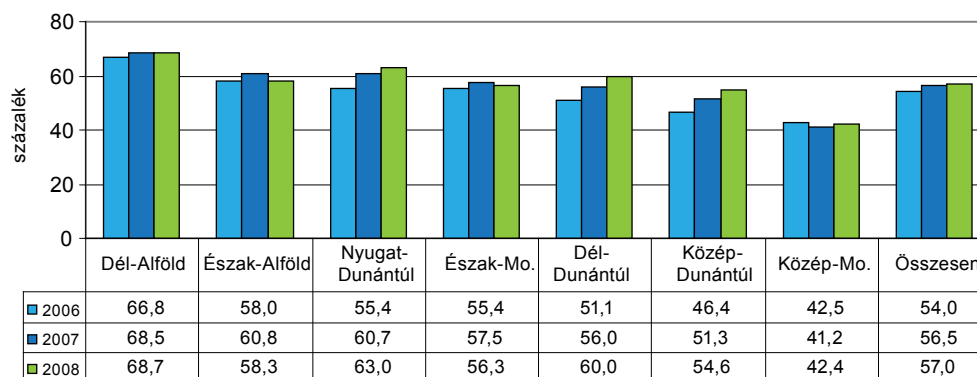
Dimenzió	2006	2007	2008
Észak-Alföld	7,0	6,5	5,5
Dél-Alföld	9,6	9,8	9,1
Településnagyság			
1–3000	8,3	7,9	7,1
3001–5000	7,5	7,1	6,1
5001–10 000	7,1	6,7	6,5
10 001–25 000	7,1	7,2	6,5
25 001–50 000	7,8	7,4	7,2
50 001–	6,3	6,1	6,0
Nem			
Fiú	8,8	8,5	8,1
Lány	5,5	5,2	4,8

E7. Integráltan oktatott sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya

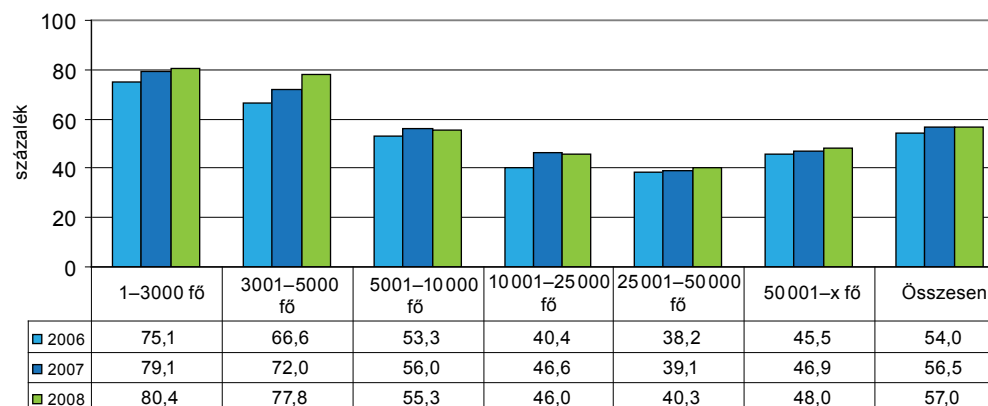
Definíció: Az összes 1–8. évfolyamos SNI tanuló közül az integráltan oktatott tanulók aránya.

Adatok forrása: Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) – Intézményi felvételek.

E7.a ábra: Integráltan oktatott sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya régióként és összesen (%)

E7.b ábra: Integráltan oktatott sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya településnagyság szerint és összesen (%)

E7. táblázat: Integráltan oktatott sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya régiók, településnagyság és nemek szerint (%)

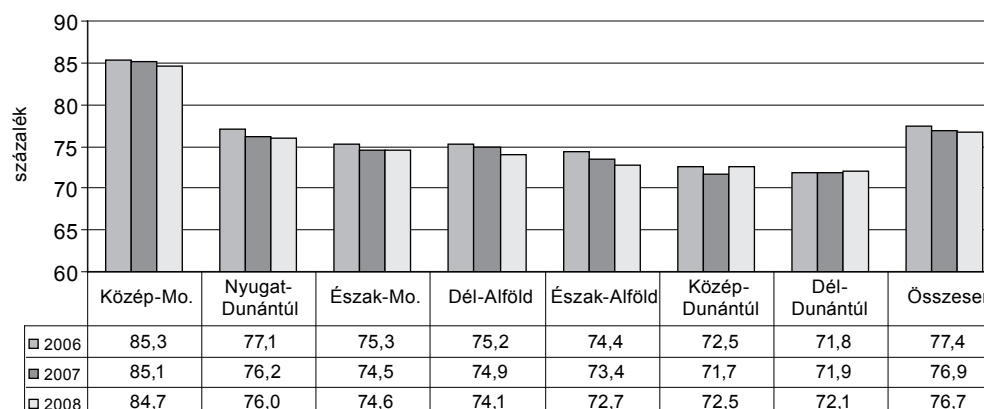
Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	54,0	56,5	57,0
Régió			
Közép-Magyarország	42,5	41,2	42,4
Közép-Dunántúl	46,4	51,3	54,6
Nyugat-Dunántúl	55,4	60,7	63,0
Dél-Dunántúl	51,1	56,0	60,0
Észak-Magyarország	55,4	57,5	56,3
Észak-Alföld	58,0	60,8	58,3
Dél-Alföld	66,8	68,5	68,7
Településnagyság			
1-3000	75,1	79,1	80,4
3001-5000	66,6	72,0	77,8
5001-10 000	53,3	56,0	55,3
10 001-25 000	40,4	46,6	46,0
25 001-50 000	38,2	39,1	40,3
50 001-	45,5	46,9	48,0
Nem			
Fiú	55,7	58,1	58,6
Lány	51,3	53,7	54,0

E8. Középiskolai tanulók aránya a középfokú oktatásban

Definíció: A középfokú oktatásban tanulók közül a gimnáziumi és szakközépiskolai tanulók aránya a nappali képzésben.

Adatok forrása: Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) – Intézményi felvételek.

E8. ábra: Középiskolai tanulók aránya a középfokú oktatásban régióként és összesen (%)

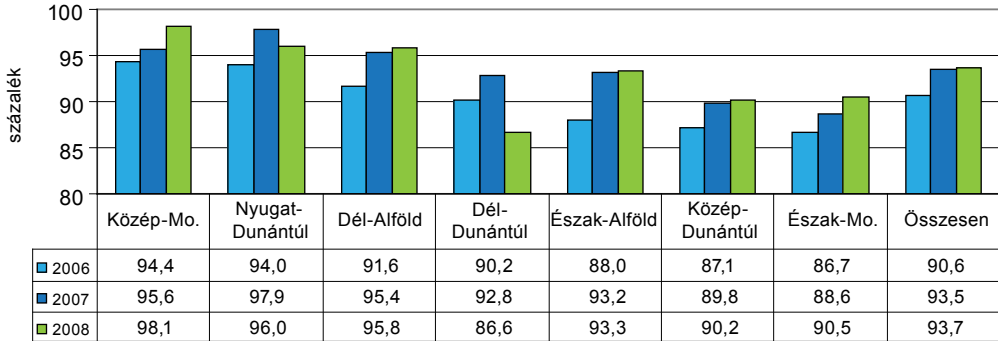
E8. táblázat: Középiskolai tanulók aránya a középfokú oktatásban régióként és nemek szerint (%)

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	77,4	76,9	76,7
Régió			
Közép-Magyarország	85,3	85,1	84,7
Közép-Dunántúl	72,5	71,7	72,5
Nyugat-Dunántúl	77,1	76,2	76,0
Dél-Dunántúl	71,8	71,9	72,1
Észak-Magyarország	75,3	74,5	74,6
Észak-Alföld	74,4	73,4	72,7
Dél-Alföld	75,2	74,9	74,1
Nem			
Fiú	72,4	71,5	71,3
Lány	82,6	82,4	82,4

E9/A Középfokú oktatásban részt vevő 16 évesek aránya

Definíció: A középfokú oktatásban résztvevők aránya a 16 évesek között a nappali képzésben.
Adatok forrása: Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) – Intézményi felvételek.

E9/A ábra: Középfokú oktatásban részt vevő 16 évesek aránya régiónként és összesen (%)

E9/A táblázat: Középfokú oktatásban részt vevő 16 évesek aránya régiónként és nemek szerint (%)

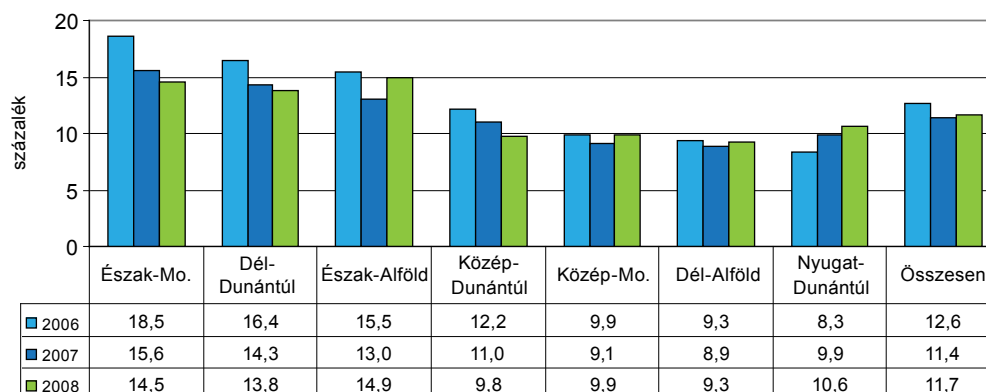
Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	90,6	93,5	93,7
Régió			
Közép-Magyarország	94,4	95,6	98,1
Közép-Dunántúl	87,1	89,8	90,2
Nyugat-Dunántúl	94,0	97,9	96,0
Dél-Dunántúl	90,2	92,8	86,6
Észak-Magyarország	86,7	88,6	90,5
Észak-Alföld	88,0	93,2	93,3
Dél-Alföld	91,6	95,4	95,8
Nem			
Fiú	89,4	92,6	92,9
Lány	91,8	94,5	94,7

E10. Korai iskolaelhagyók aránya

Definíció: A 18–24 évesek közül azok aránya, akik legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkeznek és a felmérést megelőző 4 hétben nem vettek részt sem iskolarendszerű oktatásban, sem felnőttképzésben. Az oktatásból, képzésből való lemorzsolódást méri.

Adatok forrása: KSH Munkaerő-felmérés.

E10. ábra: Korai iskolaelhagyók aránya régióként és összesen (%)

E10. táblázat: Korai iskolaelhagyók aránya régióként és nemek szerint (%)

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	12,6	11,4	11,7
Régió			
Közép-Magyarország	9,9	9,1	9,9
Közép-Dunántúl	12,2	11,0	9,8
Nyugat-Dunántúl	8,3	9,9	10,6
Dél-Dunántúl	16,4	14,3	13,8
Észak-Magyarország	18,5	15,6	14,5
Észak-Alföld	15,5	13,0	14,9
Dél-Alföld	9,3	8,9	9,3
Nem			
Férfi	13,8	12,6	12,5
Nő	11,4	10,1	10,9

E11/A Tanulói teljesítmények

Definíció: A 15 éves tanulók között azok aránya, akik 1 vagy rosszabb értékelést kaptak a PISA vizsgálatain.

Adatok forrása: Programme for International Student Assessment (PISA) (OECD/Oktatási Hivatal).

E11/A táblázat: *Tanulói teljesítmények
nemek szerint (%)*

Dimenzió	2006
Matematika	
Nem	
Fiú	20,9
Lány	21,5
Összesen	21,2
Természettudományok	
Nem	
Fiú	15,6
Lány	14,5
Összesen	15,0
Szövegértés	
Nem	
Fiú	27,3
Lány	13,2
Összesen	20,6

E12. A családi jellemzők (ESCS-index) hatása a tanulói teljesítményekre

Definíció: A tanulói teljesítmények iskolák közötti eltérései a tanulók gazdasági-társadalmi-kulturális háttérének függvényében.

Adatok forrása: Programme for International Student Assessment (PISA) (OECD/Oktatási Hivatal).

E12. táblázat: *A családi jellemzők (ESCS-index) hatása a tanulói teljesítményekre (%)*

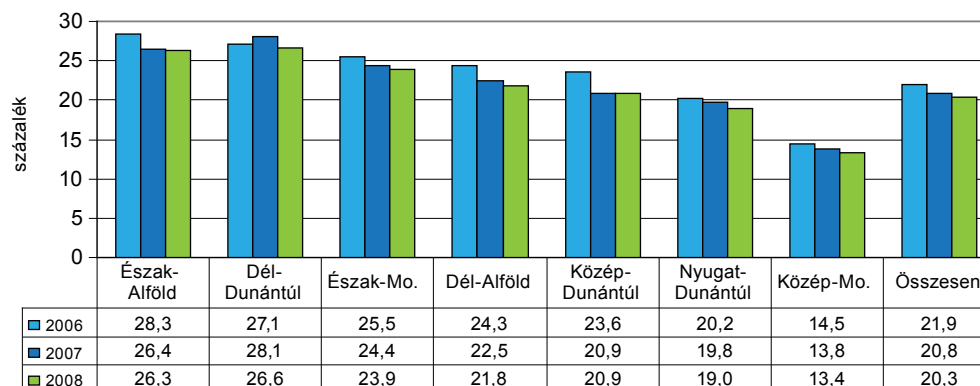
Dimenzió	2006
Magyarország	21,4
OECD-átlag	14,4

E13. Alacsony iskolai végzettségűek aránya

Definíció: A 25–64 évesek közül a legfeljebb alapfokú (ISCED2 és alacsonyabb) végzettséggel rendelkezők aránya.

Adatok forrása: KSH Munkaerő-felmérés.

E13. ábra: Alacsony iskolai végzettségűek aránya régióként és összesen (%)

E13. táblázat: Alacsony iskolai végzettségűek aránya régióként, nemek és korcsoport szerint (%)

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	21,9	20,8	20,3
Régió			
Közép-Magyarország	14,5	13,8	13,4
Közép-Dunántúl	23,6	20,9	20,9
Nyugat-Dunántúl	20,2	19,8	19,0
Dél-Dunántúl	27,1	28,1	26,6
Észak-Magyarország	25,5	24,4	23,9
Észak-Alföld	28,3	26,4	26,3
Dél-Alföld	24,3	22,5	21,8
Nem			
Férfi	18,3	17,1	16,8
Nő	25,4	24,2	23,6
Korcsoport, éves			
25–34	14,4	14,7	14,4
35–49	19,3	17,9	17,9
50–64	30,3	28,2	27,0

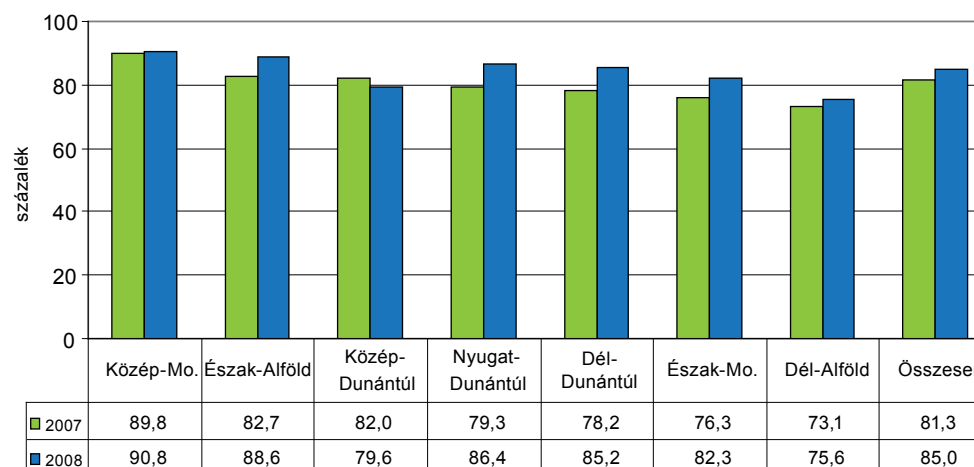
F. A gyermekes családokat célzó személyes szolgáltatások és szakellátások fejlesztése

F1. Szociális szakemberek aránya a szociális és gyermekjóléti szolgálatok munkatársai között

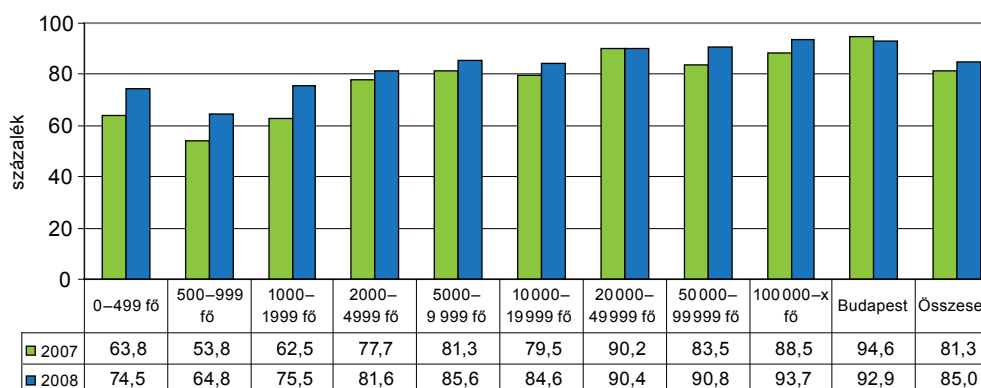
Definíció: A családsegítő és a gyermekjóléti szolgálatoknál szakmai munkakörben foglalkoztatottak közül felsőfokú vagy középfokú szakirányú szakképzettséggel rendelkezők aránya az ilyen intézményekben dolgozó összes foglalkoztatotthoz viszonyítva. (A mutató jelenleg csak a gyermekjóléti szolgálatokra vonatkozó információkat tartalmazza.)

Adatok forrása: KSH, SZMM.

F1.a ábra: Szociális szakemberek aránya a szociális és gyermekjóléti szolgálatok munkatársai között régióként és összesen (%)

F1.b ábra: Szociális szakemberek aránya a szociális és gyermekjóléti szolgálatok munkatársai között településnagyság szerint és összesen (%)

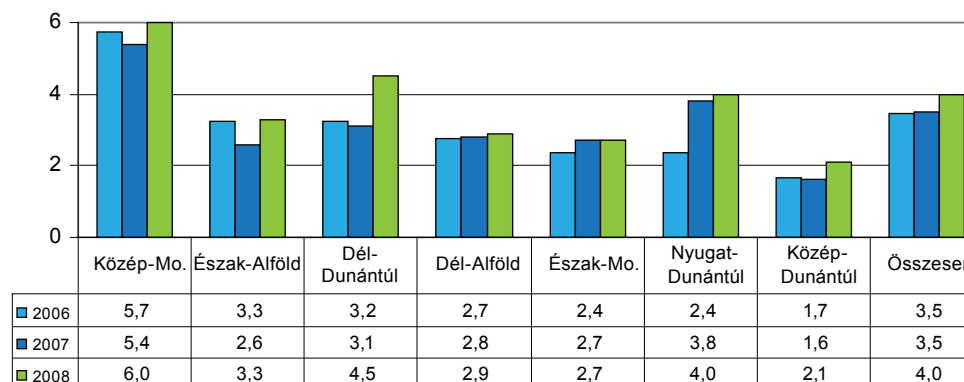

F2. Átmeneti gondozásban részesülő gyermekek száma ezer azonos korú lakosra

Definíció: Az átmeneti gondozásban részesülő gyermekek (helyettes szülőnél elhelyezett vagy családok átmeneti otthonában élő gyermekek) száma 1000 megfelelő korú népességben.

Adatok forrása: KSH, SZMM.

F2. ábra: Átmeneti gondozásban részesülő gyermekek száma ezer azonos korú lakosra régióként és összesen (fő)

F2. táblázat: Átmeneti gondozásban részesülő gyermekek száma ezer azonos korú lakosra régióként, korcsoportok és nemek szerint (fő)

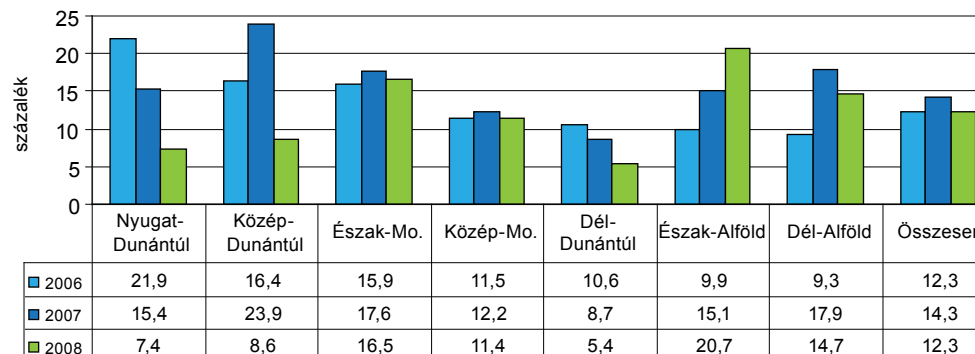
Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	3,5	3,5	4,0
Régió			
Közép-Magyarország	5,7	5,4	6,0
Közép-Dunántúl	1,7	1,6	2,1
Nyugat-Dunántúl	2,4	3,8	4,0
Dél-Dunántúl	3,2	3,1	4,5
Észak-Magyarország	2,4	2,7	2,7
Észak-Alföld	3,3	2,6	3,3
Dél-Alföld	2,7	2,8	2,9
Korcsoport, éves			
0–3	4,6	4,6	5,1
4–5	6,2	5,6	6,1
6–13	3,1	3,3	3,7
14–17	2,1	2,0	2,5
Nem			
Fiú	3,4	3,4	3,9
Lány	3,7	3,6	4,0

F3. Az átmeneti gondozásban részesülő gyermekek közül az egy évnél hosszabb ideje az ellátórendszerben lévők aránya

Definíció: Az átmeneti gondozásban részesülő gyermekek közül a 12 hónapnál hosszabb ideig gondozásban részesülők aránya az összes gondozotthoz képest.

Adatok forrása: KSH, SZMM.

F3. ábra: Az átmeneti gondozásban részesülő gyermekek közül az egy évnél hosszabb ideje az ellátórendszerben lévők aránya régióként és összesen (%)

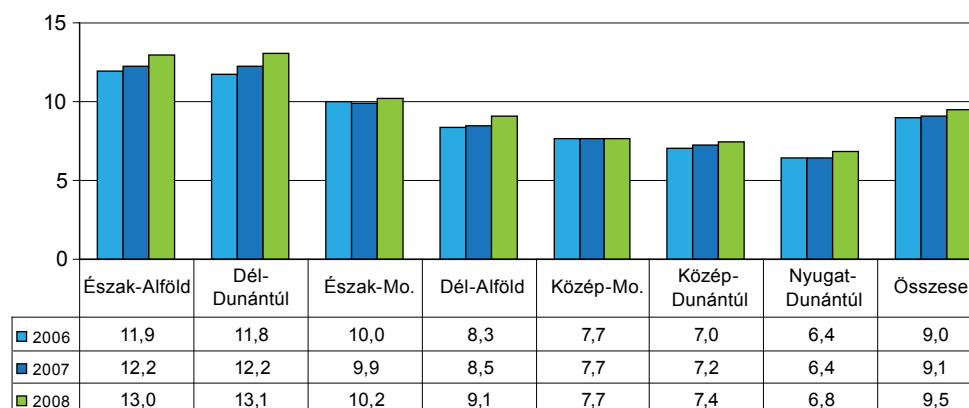

F4. Gyermekvédelmi szakellátásban részesülő gyermekek aránya ezer azonos korú lakosra

Definíció: Azon ideiglenes hatállyal elhelyezett, átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermekek aránya a 0–17 éves korú népességhez képest, akik a gyermekvédelmi szakellátás keretében otthont nyújtó ellátásban (gyermekotthoni elhelyezés, nevelőszülői családba helyezés, ápolást, gondozást biztosító intézményben elhelyezés) részesülnek.

Adatok forrása: KSH.

F4. ábra: Gyermekvédelmi szakellátásban részesülő gyermekek száma ezer azonos korú lakosra régióként és összesen (fő)

F4. táblázat: *Gyermekegdelmi szakellátásban részesülő gyermekek száma ezer azonos korú lakosra régiók, korcsoportok, nemek, gondozási hely és gondozásban eltöltött idő szerint (fő)*

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	9,0	9,1	9,5
Régió			
Közép-Magyarország	7,7	7,7	7,7
Közép-Dunántúl	7,0	7,2	7,4
Nyugat-Dunántúl	6,4	6,4	6,8
Dél-Dunántúl	11,8	12,2	13,1
Észak-Magyarország	10,0	9,9	10,2
Észak-Alföld	11,9	12,2	13,0
Dél-Alföld	8,3	8,5	9,1
Korcsoport, éves			
0–3	4,8	4,7	5,2
4–5	6,3	6,1	6,2
6–13	9,2	9,4	9,7
14–17	12,9	13,2	13,8
Nem			
Fiú	9,6	9,4	9,8
Lány	8,4	8,8	9,1
Gondozás helye			
Gyermekeothon	3,98	3,98	3,89
Nevelőszülő	4,80	4,92	5,34
Ápolást, gondozást nyújtó intézmény	0,23	0,21	0,23
Gondozásban eltöltött idő			
30 nap és kevesebb	0,1377	0,1287	0,1801
31–60 nap	0,1951	0,1962	0,2217
61 naptól 1 évig	0,3934	0,3748	0,3759
1–5 év	0,6534	0,6375	0,6850
5–10 év	0,3025	0,2775	0,2832
10–17 év	0,2616	0,2999	0,2810
17 évnél több ideig állt gondozásban	0,1143	0,1047	0,0949

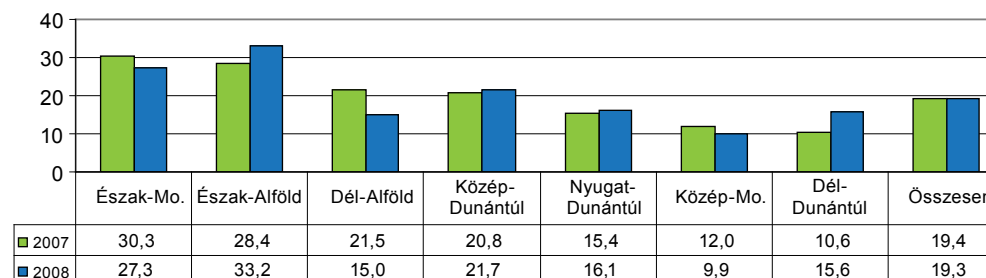
^a Az adott évben gondozásból kikerülő kiskorúak alapján.

F5. Egy szociális szakemberre jutó gyermekek száma

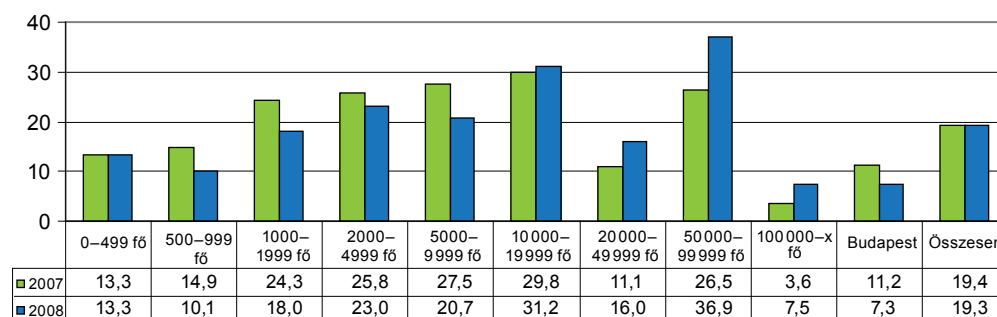
Definíció: Egy szakemberre (a családsegítő és a gyermekjóléti szolgálatoknál szakmai munkakörben foglalkoztatott felsőfokú szakirányú szakképzettséggel rendelkezőre) jutó, a szolgálatok gondozásában lévő 0–17 éves gyermekek száma.

Adatok forrása: KSH, SZMM.

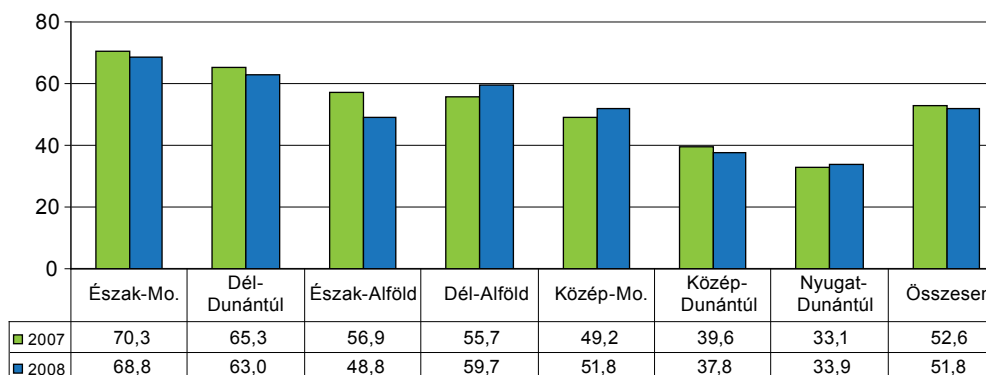
F5.a ábra: Egy szociális szakemberre jutó gyermekek száma régiók szerint és összesen, családsegítő szolgálat (fő)

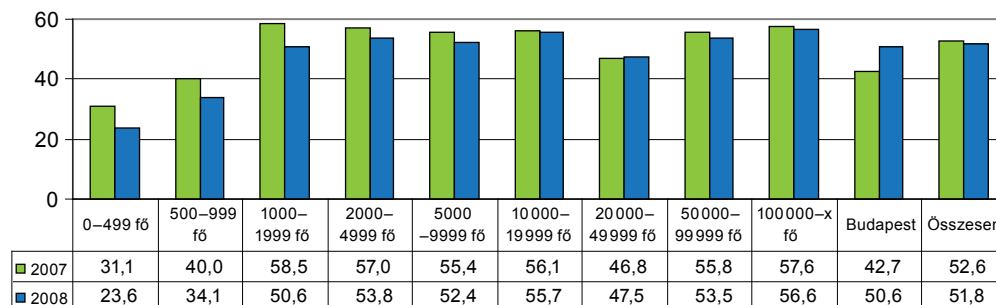
F5.b ábra: Egy szociális szakemberre jutó gyermekek száma településméret szerint és összesen, családsegítő szolgálat (fő)

F5.c ábra: Egy szociális szakemberre jutó gyermekek száma régióként és összesen, gyermekjóléti szolgálat (fő)

F5.d ábra: Egy szociális szakemberre jutó gyermekek száma településnagyság szerint és összesen, gyermekjóléti szolgálat (fő)

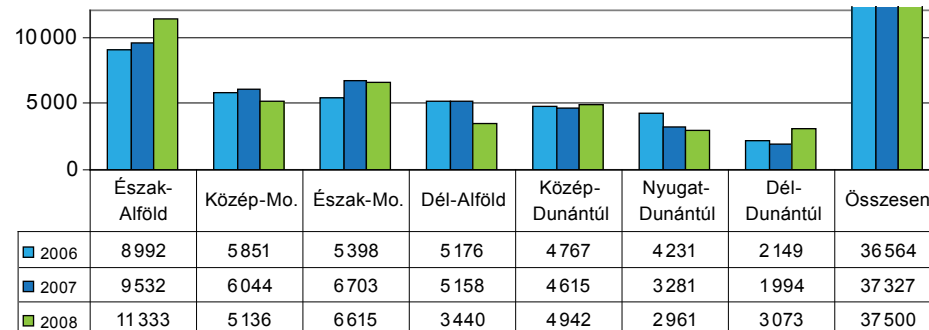

F6. A szolgáltatások által ellátott gyermekek és családok száma

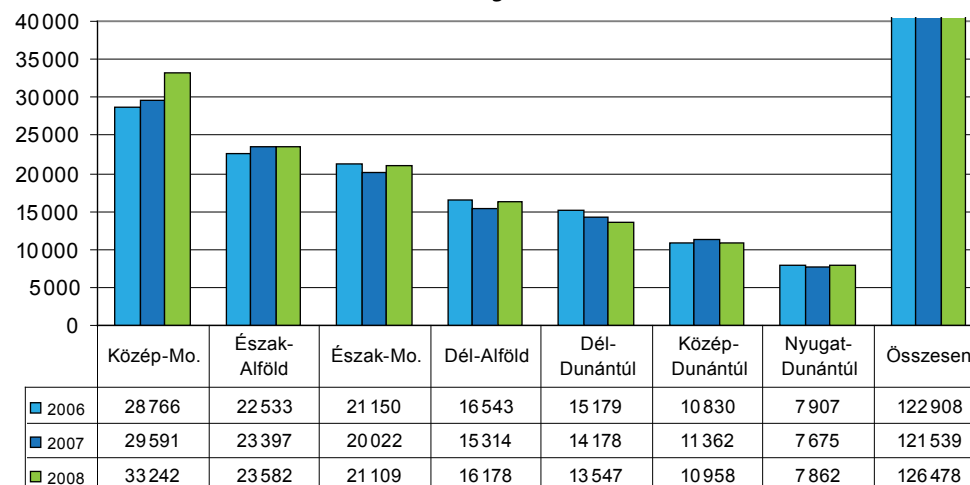
Definíció: A családsegítő és a gyermekjóléti szolgálatok gondozásában részesült gyermekek és családok száma.

Adatok forrása: KSH, SZMM.

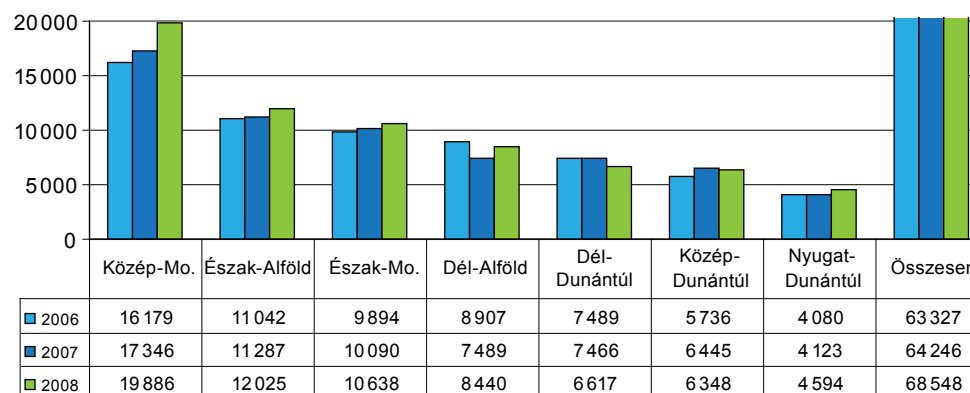
F6.a ábra: A szolgáltatások által ellátott gyermekek és családok száma: családsegítő szolgáltatást igénybe vevő 0–17 évesek száma régióként és összesen (fő)

F6.b ábra: A szolgáltatások által ellátott gyermekek és családok száma: gyermekjóléti szolgáltatást igénybe vevő 0–17 évesek száma régióként és összesen (fő)

F6.c ábra: A szolgáltatások által ellátott gyermekek és családok száma: gyermekjóléti szolgáltatást igénybe vevő családok száma régióként és összesen (család)

F6. táblázat: A szolgáltatások által ellátott gyermekek és családok száma régióként és településnagyság szerint

Dimenzió	2006	2007	2008
Családsegítő szolgáltatást igénybe vevő 0–17 éves gyermekek száma			
Összesen	36 564	37 327	37 500
Régió			
Közép-Magyarország	5 851	6 044	5 136
Közép-Dunántúl	4 767	4 615	4 942
Nyugat-Dunántúl	4 231	3 281	2 961
Dél-Dunántúl	2 149	1 994	3 073
Észak-Magyarország	5 398	6 703	6 615
Észak-Alföld	8 992	9 532	11 333
Dél-Alföld	5 176	5 158	3 440
Településnagyság			
0–499	247	200	213
500–999	333	446	323
1000–1999	1 860	2 285	1 764
2000–4999	6 277	6 774	6 652
5000–9999	7 252	6 681	5 180
10 000–19 999	8 743	9 242	9 792
20 000–49 999	3 425	2 811	4 514
50 000–99 999	4 424	4 451	5 241
100 000–x	1 552	815	1 421
Budapest	2 451	3 622	2 400
Gyermekjóléti szolgáltatást igénybe vevő 0–17 éves gyermekek száma			
Összesen	122 908	121 539	126 478
Régió			
Közép-Magyarország	28 766	29 591	33 242
Közép-Dunántúl	10 830	11 362	10 958
Nyugat-Dunántúl	7 907	7 675	7 862
Dél-Dunántúl	15 179	14 178	13 547
Észak-Magyarország	21 150	20 022	21 109
Észak-Alföld	22 533	23 397	23 582
Dél-Alföld	16 543	15 314	16 178
Településnagyság			
0–499	735	685	683
500–999	2 930	1 801	1 737
1000–1999	8 839	7 259	7 387
2000–4999	22 552	21 814	20 828
5000–9999	17 871	17 957	18 323

(folytatódik)

Dimenzió	2006	2007	2008
10 000–19 999	20 314	20 493	21 439
20 000–49 999	13 853	15 121	16 685
50 000–99 999	7 642	7 701	8 399
100 000–x	13 927	14 456	13 586
Budapest	14 245	14 252	17 411
Gyermekjóléti szolgáltatást igénybe vevő családok száma			
Összesen	63 327	64 246	68 548
Régió			
Közép-Magyarország	16 179	17 346	19 886
Közép-Dunántúl	5 736	6 445	6 348
Nyugat-Dunántúl	4 080	4 123	4 594
Dél-Dunántúl	7 489	7 466	6 617
Észak-Magyarország	9 894	10 090	10 638
Észak-Alföld	11 042	11 287	12 025
Dél-Alföld	8 907	7 489	8 440
Településnagyság			
0–499	339	328	328
500–999	1 244	841	821
1000–1999	3 904	3 317	3 272
2000–4999	10 250	10 426	9 975
5000–9999	8 583	8 993	9 245
10 000–19 999	10 612	11 030	11 669
20 000–49 999	7 268	7 988	9 302
50 000–99 999	4 120	3 774	4 781
100 000–x	8 294	8 500	8 295
Budapest	8 713	9 049	10 860

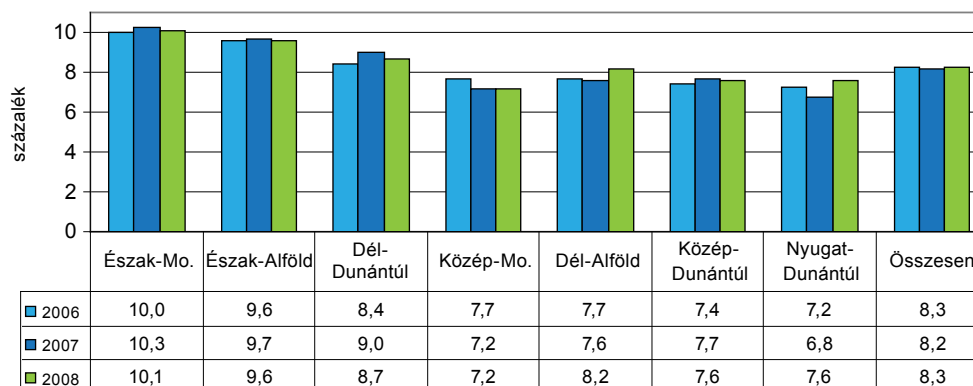
G. Egészségesebb gyermekkor biztosítása

G1. Koraszülöttek (kis súlyú élveszülöttek) aránya

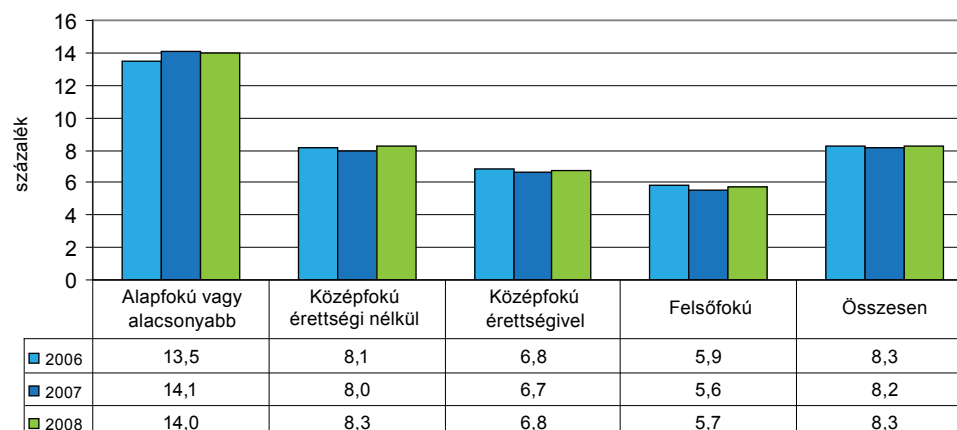
Definíció: 2500 gramm alatti súllyal élveszületettek száma az összes élveszületések számához viszonyítva.

Adatok forrása: KSH (Statistikáról szóló 1993. évi tv. 10. § Élveszületési lap).

G1.a ábra: Koraszülöttek (kis súlyú élveszülöttek) aránya régióként és összesen (%)

G1.b ábra: Koraszülöttek (kis súlyú élveszülöttek) aránya az anya iskolai végzettsége szerint és összesen (%)

G1. táblázat: Koraszülöttek (kis súlyú élveszülöttek) aránya régióként, településnagyság, az anya iskolai végzettsége és születési súly szerint (%)

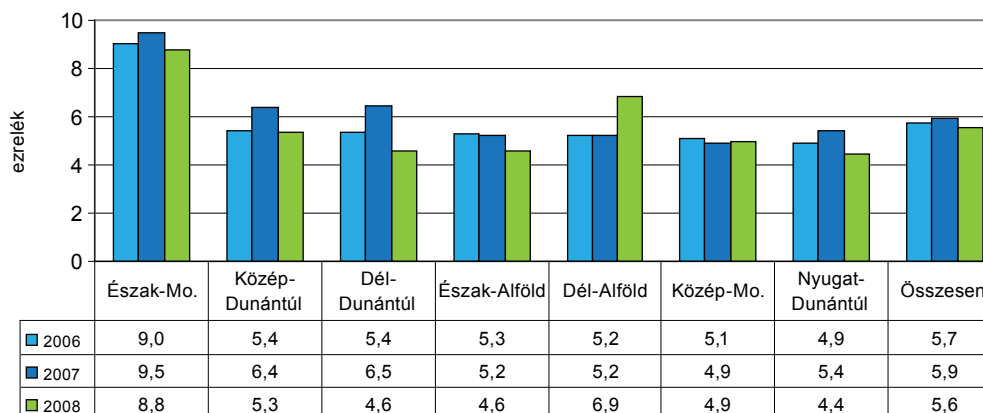
Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	8,3	8,2	8,3
Régió			
Közép-Magyarország	7,7	7,2	7,2
Közép-Dunántúl	7,4	7,7	7,6
Nyugat-Dunántúl	7,2	6,8	7,6
Dél-Dunántúl	8,4	9,0	8,7
Észak-Magyarország	10,0	10,3	10,1
Észak-Alföld	9,6	9,7	9,6
Dél-Alföld	7,7	7,6	8,2
Településnagyság			
0–999	9,6	10,0	10,7
1000–1999	9,4	9,6	9,6
2000–4999	8,8	9,5	9,3
5000–9999	8,6	8,2	8,5
10 000–19 999	7,9	8,0	7,5
20 000–49 999	7,7	7,7	7,9
50 000–x	7,9	7,2	7,3
Anyai iskolai végzettsége			
Alapfokú vagy alacsonyabb	13,5	14,1	14,0
Középfokú érettség nélkül	8,1	8,0	8,3
Középfokú érettségivel	6,8	6,7	6,8
Felsőfokú	5,9	5,6	5,7
Születési súly			
< 1500 gramm	1,3	1,4	1,3
1500–2500 gramm	7,0	6,8	6,9

G2.1. Csecsemőhalandóság

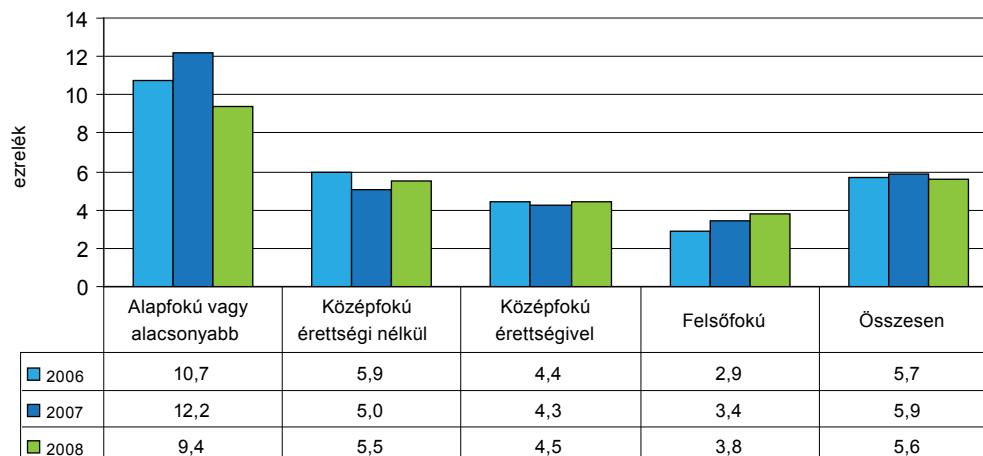
Definíció: Egyéves életkor betöltése előtt meghalt elveszülöttek aránya.

Adatok forrása: KSH (Statisztikáról szóló 1993. évi tv. 10. § Halálzási lap, Élveszületési lap).

G2.1a ábra: Csecsemőhalandóság régióként és összesen (ezrelék)

G2.1b ábra: Csecsemőhalandóság az anya iskolai végzettsége szerint és összesen (ezrelék)

G2.1. táblázat: Csecsemőhalandóság régiók, településnagyság és az anya iskolai végzettsége szerint (ezrelék)

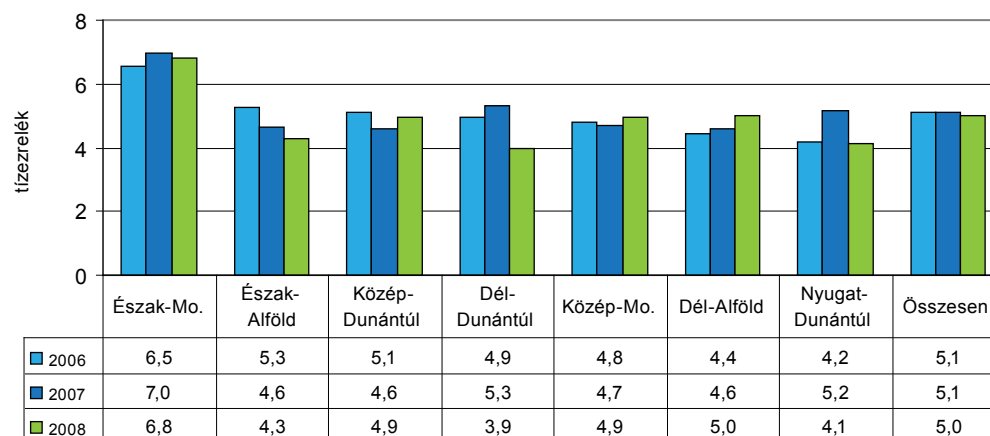
Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	5,7	5,9	5,6
Régió			
Közép-Magyarország	5,1	4,9	4,9
Közép-Dunántúl	5,4	6,4	5,3
Nyugat-Dunántúl	4,9	5,4	4,4
Dél-Dunántúl	5,4	6,5	4,6
Észak-Magyarország	9,0	9,5	8,8
Észak-Alföld	5,3	5,2	4,6
Dél-Alföld	5,2	5,2	6,9
Településnagyság			
0–999	8,5	9,2	8,4
1000–1999	5,3	6,7	6,2
2000–4999	6,1	6,6	6,3
5000–9999	6,5	5,6	5,7
10 000–19 999	6,4	6,0	4,2
20 000–49 999	4,2	4,8	6,0
50 000–x	5,1	5,2	4,8
Anyai iskolai végzettsége			
Alapfokú vagy alacsonyabb	10,7	12,2	9,4
Középfokú érettségi nélkül	5,9	5,0	5,5
Középfokú érettséggel	4,4	4,3	4,5
Felsőfokú	2,9	3,4	3,8

G2.2. Gyermekhalandóság

Definíció: Gyermekkorban (0–17 év) meghaltak aránya tízezer megfelelő életkorú évközepi népességre számítva.

Adatok forrása: KSH (Statisztikáról szóló 1993. évi tv. 10. § Halálzási lap, Halottvizsgálati Bizonyítvány).

G2.2a ábra: Gyermekhalandóság régióként és összesen (tízezrelék)

G2.2. táblázat: Gyermekhalandóság régióként, településnagyság, a gyermek életkora és halálok szerint (tízezrelék)

Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	5,1	5,1	5,0
Régió			
Közép-Magyarország	4,8	4,7	4,9
Közép-Dunántúl	5,1	4,6	4,9
Nyugat-Dunántúl	4,2	5,2	4,1
Dél-Dunántúl	4,9	5,3	3,9
Észak-Magyarország	6,5	7,0	6,8
Észak-Alföld	5,3	4,6	4,3
Dél-Alföld	4,4	4,6	5,0
Településnagyság			
0–999	6,3	6,4	6,3
1000–1999	5,4	6,3	4,8
2000–4999	4,9	5,5	5,4
5000–9999	5,8	4,6	5,0
10 000–19 999	4,9	4,5	4,2
20 000–49 999	3,9	4,0	4,8
50 000–x	4,9	4,9	4,7
Gyermek életkora			
0–2	22,6	22,3	20,8
3–6	1,7	1,5	1,6
7–14	1,7	1,7	1,5
15–17	3,1	3,1	3,8

(folytatódik)

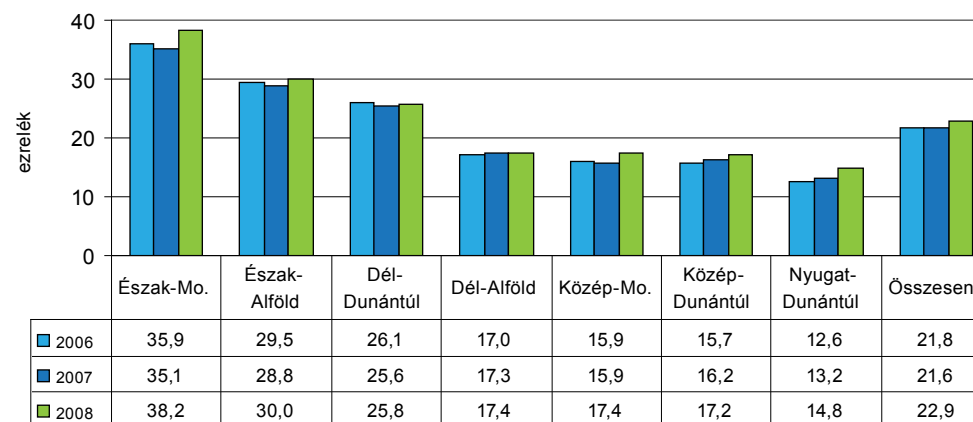
Dimenzió	2006	2007	2008
Halálok			
Daganatok	0,4	0,3	0,4
Idegrendszer betegségei	0,3	0,2	0,2
Keringési rendszer betegségei	0,2	0,1	0,1
Légzőrendszer betegségei	0,2	0,1	0,1
Emésztőrendszer betegségei	0,0	0,1	0,0
Perinatális szakban jelentkező állapotok	1,6	1,8	1,8
Veszélyes rendellenességek	1,0	1,0	0,9
Külső okok	1,0	0,9	0,8
Egyéb halálok	0,4	0,5	0,4

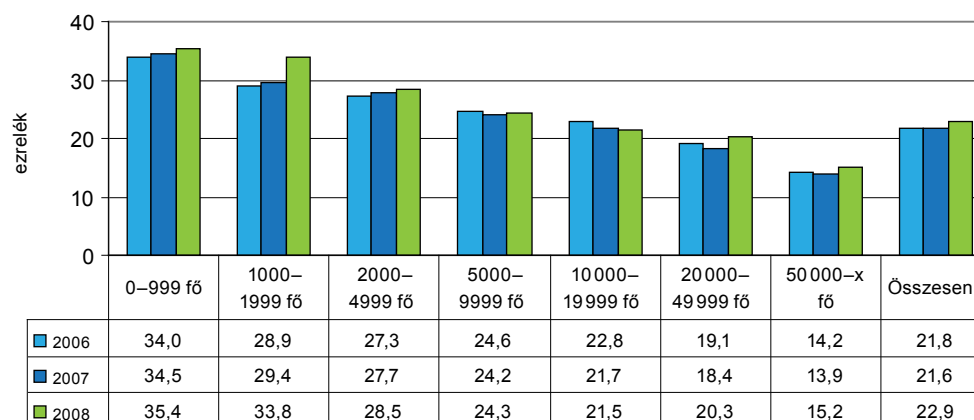
G3. Fiatalkori terhességek aránya

Definíció: A fiatalkorú (≤ 17 év) nők terhességeinek száma ezer megfelelő életkorú nőre vetítve.

Adatok forrása: KSH (Statistikáról szóló 1993. évi tv. 10. § Éves születési lap, Magzati halálozási lap és az OSAP 1165 sz. Statisztikai adatszolgáltató lap a terhesség megszakításáról).

G3.a ábra: Fiatalkori terhességek aránya régióként és összesen (ezrelék)

G3.b ábra: *Fiatalkori terhességek aránya településnagyság szerint és összesen (ezrelék)***G3. táblázat:** *Fiatalkori terhességek aránya régiók, településnagyság és az anya életkora szerint (ezrelék)*

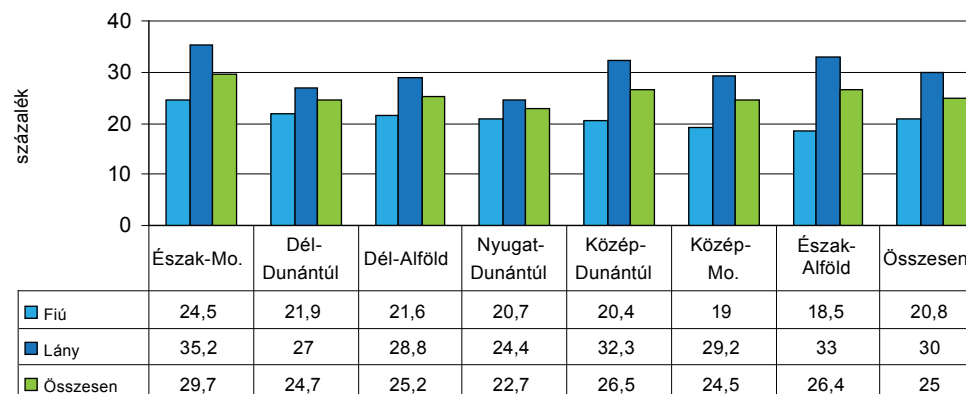
Dimenzió	2006	2007	2008
Összesen	21,8	21,6	22,9
Régió			
Közép-Magyarország	15,9	15,9	17,4
Közép-Dunántúl	15,7	16,2	17,2
Nyugat-Dunántúl	12,6	13,2	14,8
Dél-Dunántúl	26,1	25,6	25,8
Észak-Magyarország	35,9	35,1	38,2
Észak-Alföld	29,5	28,8	30,0
Dél-Alföld	17,0	17,3	17,4
Településnagyság			
0–999	34,0	34,5	35,4
1000–1999	28,9	29,4	33,8
2000–4999	27,3	27,7	28,5
5000–9999	24,6	24,2	24,3
10 000–19 999	22,8	21,7	21,5
20 000–49 999	19,1	18,4	20,3
50 000–x	14,2	13,9	15,2
Nő életkora			
–14	4,9	5,3	5,7
15–17	27,4	26,8	28,3

G5. Szubjektív (önminősített) egészségi állapot gyermekkorban

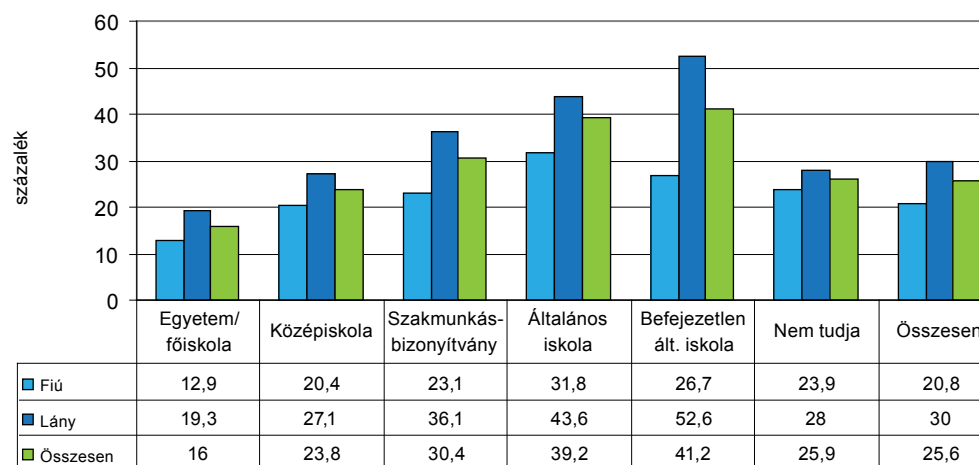
Definíció: Azoknak a serdülőknek az aránya, akik az egészségükre vonatkozó kérdésre anonim módon azt választották, hogy az nem jó.

Adatok forrás: Iskoláskorú Gyermekek Egészségmagatartása kutatás (Health Behaviour in School-aged Children, WHO Collaborative Study)

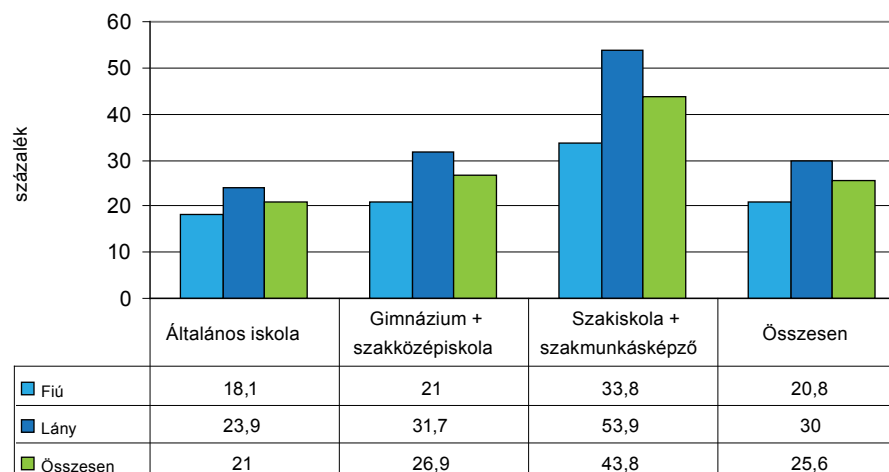
G5.a ábra: Szubjektív (önminősített) egészségi állapot gyermekkorban: az egészségüket nem jónak tartó serdülők aránya régiónként és összesen, 2006 (%)

G5.b ábra: Szubjektív (önminősített) egészségi állapot gyermekkorban: az egészségüket nem jónak tartó serdülők aránya az anyai iskolai végzettsége szerint és összesen, 2006 (%)

G5.c ábra: Szubjektív (önminősített) egészségi állapot gyermekkorban: az egészségüket nem jónak tartó serdülők aránya iskolatípus szerint és összesen, 2006 (%)

G5. táblázat: Szubjektív (önminősített) egészségi állapot gyermekkorban: az egészségüket nem jónak tartó serdülők aránya életkor, régió, az anya iskolai végzettsége és iskolatípus szerint, 2006 (%)

Dimenzió	Szubjektív (önminősített) egészségi állapot gyermekkorban		
Összesen	20,8	30,0	25,0
Életkor (év)	Fiú	Lány	Összesen
10–12	17,0	19,4	18,2
13–14	18,8	27,2	23,0
15–16	22,2	35,7	29,5
17–18	25,8	37,1	31,9
Régió			
Közép-Magyarország	19,0	29,2	24,5
Közép-Dunántúl	20,4	32,3	26,5
Nyugat-Dunántúl	20,7	24,4	22,7
Dél-Dunántúl	21,9	27,0	24,7
Észak-Magyarország	24,5	35,2	29,7
Észak-Alföld	18,5	33,0	26,4
Dél-Alföld	21,6	28,8	25,2

(folytatódik)

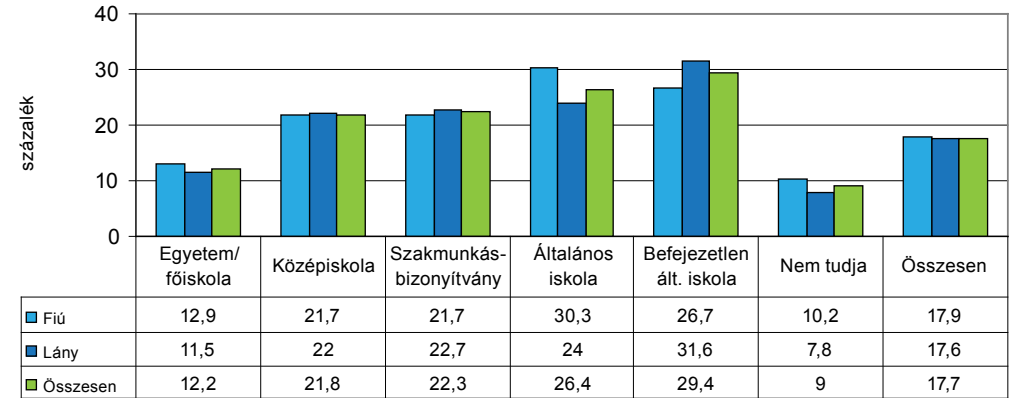
Dimenzió	Szubjektív (önminősített) egészségi állapot gyermekkorban		
Anya legmagasabb iskolai végzettsége			
Egyetem/főiskola	12,9	19,3	16,0
Középiskola	20,4	27,1	23,8
Szakmunkás bizonyítvány	23,1	36,1	30,4
Általános iskola	31,8	43,6	39,2
Befejezetlen ált. iskola	26,7	52,6	41,2
Nem tudja	23,9	28,0	25,9
Iskolatípus			
Általános iskola	18,1	23,9	21,0
Gimnázium + szakközépiskola	21,0	31,7	26,9
Szakiskola + szakmunkásképző	33,8	53,9	43,8

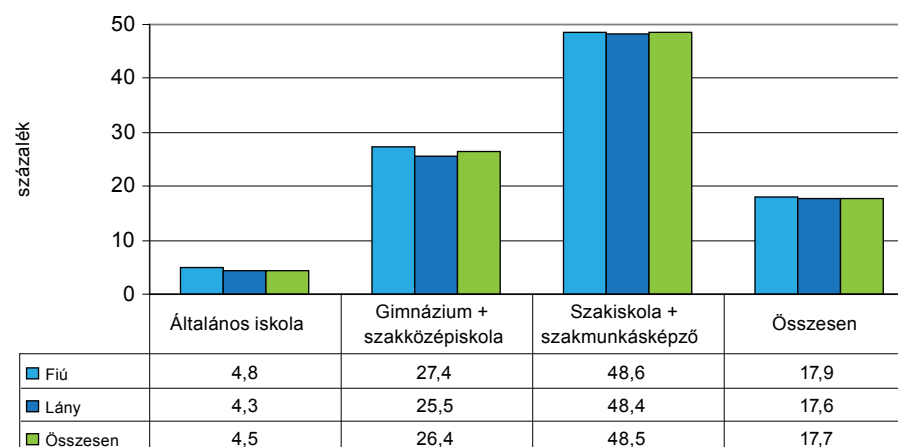
G6. Rendszeresen dohányzó serdülők aránya: a legalább hetente rágyújtó (ezen belül a naponta dohányzó) serdülőknek az aránya

Definíció: A legalább hetente rágyújtó (ezen belül a naponta dohányzó) serdülők aránya.

Adatok forrás: Iskoláskorú Gyermekek Egészségmagatartása kutatás (Health Behaviour in School-aged Children , WHO collaborative Study).

G6.a ábra: Rendszeresen dohányzó serdülők aránya: a legalább hetente rágyújtó serdülők aránya az anya iskolai végzettsége szerint és összesen, 2006 (%)

G6.b ábra: Rendszeresen dohányzó serdülők aránya: a legalább hetente rágyújtó serdülők aránya iskolatípus szerint és összesen, 2006(%)**G6. táblázat:** Rendszeresen dohányzó serdülők aránya: a legalább hetente rágyújtó (ezen belül a naponta dohányzó) serdülők aránya életkor, régió, az anyai iskolai végzettsége és iskolatípus szerint, 2006 (%)

Dimenzió	2006		
	Fiú	Lány	Összesen
Összesen	17,9	17,6	17,7
Életkor, év			
10–12	1,7 (1,1)*	1,2 (0,7)	1,4 (0,9)
13–14	7,0 (4,9)	8,5 (4,5)	7,8 (4,7)
15–16	26,6 (22,8)	27,0 (21,9)	26,8 (22,3)
17–18	38,4 (33,4)	33,0 (27,4)	35,5 (30,2)
Régió			
Közép-Magyarország	14,9	15,4	15,2
Közép-Dunántúl	16,5	17,2	16,9
Nyugat-Dunántúl	15,3	18,3	16,9
Dél-Dunántúl	20,4	17,0	18,6
Észak-Magyarország	27,0	28,6	27,8
Észak-Alföld	17,8	13,1	15,2
Dél-Alföld	14,6	17,0	15,8
Anyai legmagasabb iskolai végzettsége			
Egyetem/főiskola	12,9	11,5	12,2
Középiskola	21,7	22,0	21,8
Szakmunkás bizonyítvány	21,7	22,7	22,3
Általános iskola	30,3	24,0	26,4
Befejezetlen ált. iskola	26,7	31,6	29,4
Nem tudja	10,2	7,8	9,0

(folytatódik)

Dimenzió	2006		
	Fiú	Lány	Összesen
Iskolatípus			
Általános iskola	4,8	4,3	4,5
Gimnázium + szakközépiskola	27,4	25,5	26,4
Szakiskola + szakmunkásképző	48,6	48,4	48,5

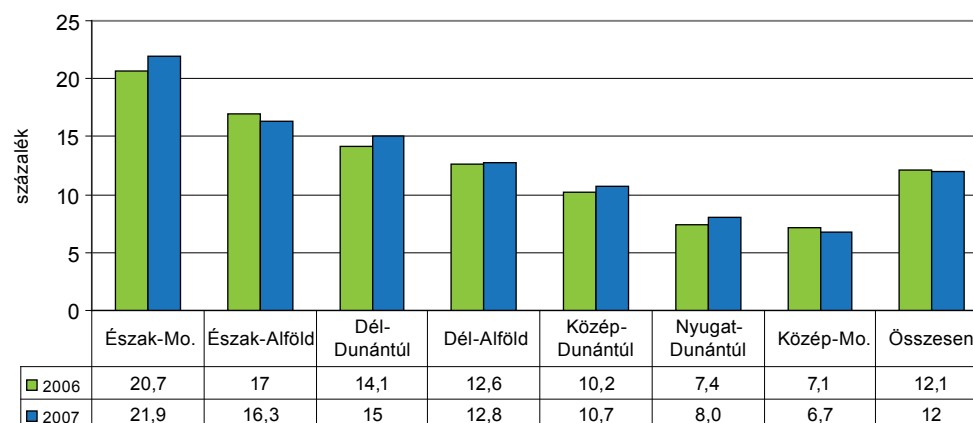
* Zárójelben a naponta dohányzók aránya.

G7. A terhesség alatt dohányzás miatt fokozott gondozást igénylő anyák száma és aránya régiók szerint

Definíció: A terhesség alatt dohányzás miatt fokozott gondozást igénylő anyák száma/az év folyamán nyilvántartott várandós anyákhoz viszonyítva.

Adatok forrása: ESzCsM OSAP (1003/07 sz. Védőnői jelentés)

G7. ábra: Dohányzó várandós anyák aránya: a terhesség alatt dohányzás miatt fokozott gondozást igénylő anyák aránya, 2006–2007 (%)

II. Az ÉB elfogadott indikátorok jegyzéke, források, készültségi fok

Indikátor	Dimenziók	Forrás	Elkészült-e?
A. Foglalkoztatás, munkaerő-piaci helyzet javítása			
A1. Foglalkoztatott nélküli háztartások aránya	Összes háztartás és gyerekes háztartások. Utóbbin belül családtípus, gyerekszám, gyerekeletkor (0–2, 0–6, 0–14, 0–17), régió, településnagyság, jövedelmi ötöd	Munkaerő-felmérés (továbbiakban MEF) és Változó élet-körülmények adatfelvétel (továbbiakban VÉKA). Általános megjegyzés: MEF-ből jövedelmi ötöd nem számolható. VÉKA-ból igen, de ez a minta kisebb, ezért a településméret reprezentativitása problémás lehet	RÉSZBEN (csak az összes háztartásra vonatkozóan, regionális bontásban) MEF alapján
A2. Foglalkoztatott nélküli háztartásban élők aránya	Teljes népesség és gyerekek. Gyerekeletkor, régió, településnagyság, jövedelmi ötöd	MEF és VÉKA	mint A1.
A3. Munkanélküliségi ráta	Régió, településnagyság, jövedelmi ötöd	MEF és VÉKA	mint A1.
A4. Munkanélküliek háztartásában élők aránya	Teljes népesség és gyerekek. Régió, településnagyság, jövedelmi ötöd, gyerekeletkor	MEF és VÉKA	mint A1.
A5. Tartós munkanélküliségi ráta	Régió, településnagyság, jövedelmi ötöd	MEF és VÉKA	mint A1.
A6. Tartós munkanélküliek háztartásában élők aránya	Teljes népesség és gyerekek. Régió, településnagyság, jövedelmi ötöd, gyerekeletkor	MEF és VÉKA	NEM.
A7. Nagyon tartós munkanélküliségi ráta	Régió, településnagyság, jövedelmi ötöd	MEF	mint A1.
A8. Nagyon tartós munkanélküliek háztartásában élők aránya	Teljes népesség és gyerekek. Régió, településnagyság, gyerekeletkor	MEF	NEM (alacsony esetszám)
A9. Rész munkaidőben foglalkoztatottak aránya	Régió, településnagyság	MEF	mint A1.
A10. Rész munkaidőben foglalkoztatottak háztartásaiban élők aránya	Régió, településnagyság	MEF	NEM (alacsony esetszám)
A11. 15–17 évesek között nem tanulók, nem dolgozók aránya	Családtípus, régió, településnagyság, jövedelmi ötöd, korév, anya iskolai végzettsége, nem	VÉKA	NEM (alacsony esetszám)
B. A gyermekes családok anyagi helyzetének javítását szolgáló ellátások fejlesztése			
B1. Relatív szegénység aránya: medián 60%-a alatt élők aránya	Gyermekek háztartások és a teljes népesség. Háztartás gyermekszám szerint, munkaintenzitás, településnagyság	VÉKA (országos és néhány, nem túl részletező becslésre kontrollként a TÁRKI Monitor is használható)	RÉSZBEN
B2. 25 000 Ft-on rögzített küszöbérték melletti szegénységi ráták	Gyermekek háztartások és a teljes népesség. Háztartás gyermekszám szerint, munkaintenzitás, településnagyság	VÉKA (országos és néhány, nem túl részletező becslésre kontrollként a TÁRKI Monitor is használható)	NEM, technikai okok
B3. A tartós szegénység aránya	Gyermekek háztartások és a teljes népesség. Háztartás gyermekszám szerint, munkaintenzitás, településnagyság	VÉKA	NEM, még nincs több éves adat
B4. Relatív szegénységi rés	Gyermekek háztartások és a teljes népesség	VÉKA (kontrollként a TÁRKI Monitor is használható)	RÉSZBEN (módosított formában: korcsoportonként)
B5. Társadalmi juttatások nélküli szegénységi arány	Gyermekek háztartások és a teljes népesség. Háztartás gyermekszám szerint, munkaintenzitás, településnagyság	VÉKA (országos és néhány, nem túl részletező becslésre kontrollként a TÁRKI Monitor is használható)	mint B4.

(folytatódik)

Indikátor	Dimenziók	Forrás	Elkészült-e?
B6. Jövedelemtesztet igénylő társadalmi juttatások nélküli szegénységi arány	Gyermekek háztartások és a teljes népesség. Háztartás gyermekszám szerint, munkaintenzitás, településnagyság	VÉKA (országos és néhány, nem túl részletező becslésre kontrollként a TÁRKI Monitor is használható)	NEM, nem készültek számítások
C. Gyerekek, családok alapvető szükségleteinek kielégítése, depriváció			
C1. Háztartások/személyek aránya, akik nagy nehézségek árán tudnak megélni <i>Véleménye szerint hogyan tudnak megélni?</i>	Régió, településnagyság, családtípus, háztartás gyerekszáma, jövedelmi ötöd	Háztartási költségvetési felvétel (a továbbiakban HKF/VÉKA)	RÉSZBEN (csak az összes háztartásra/ személyre vonatkozóan, regionális bontásban) VÉKA alapján
C2. Háztartások/személyek aránya, akiknek nincs elég pénze élelmiszerre <i>Magas az élelmiszerkiadások részaránya</i>	Régió, településnagyság, családtípus, háztartás gyerekszáma, jövedelmi ötöd	HKF/VÉKA	mint C1.
C3. Háztartások aránya, akiknek valamilyen lakásrezezi fizetési késedelme, elmaradása volt az elmúlt 12 hónapban <i>Előfordult az elmúlt évben, hogy nem tudták befizetni a közüzemi számláikat, kölcsöntartozásukat?</i>	Régió, településnagyság, családtípus, háztartás gyerekszáma, jövedelmi ötöd	Módosítani kell a kérdést, mert a VÉKA-ból nem tudjuk, hogy milyen gyakorisággal fordul ez elő (a többszöri előfordulás lenne lényeges számunkra) VÉKA	NEM, nem készültek számítások
C4. Háztartások/személyek aránya, ahol előfordult, hogy nem volt elég pénz arra, hogy valamelyik családtag betegsége esetén kiváltsák a szükséges gyógyszert	Régió, településnagyság, családtípus, háztartás gyerekszáma, jövedelmi ötöd	Új mutató lesz az ÉB javaslatára, VÉKA	NEM, még nincs adat
C5. Nem volt elég pénz arra, hogy gyermekük betegsége esetén kiváltsák a gyógyszert	Régió, településnagyság, háztartás gyerekszáma, jövedelmi ötöd	Új mutató lesz az ÉB javaslatára, VÉKA	NEM, még nincs adat
C6. Gyerekek aránya, ahol van PC otthon <i>Van-e hozzáférés PC-hez és internethez az otthonában?</i>	Régió, településnagyság, háztartás gyerekszáma, jövedelmi ötöd	VÉKA	NEM, nem készült számítás (2010-től)
D. Lakás, lakhatás feltételeinek, minőségének, biztonságának javítása			
D1. Fürdőszoba nélküli lakásokban élő személyek	Régió Településnagyság Gyermek életkora Roma/nem roma	HKF/VÉKA	RÉSZBEN (csak országos adat van, nincs semmilyen bontás) VÉKA alapján
D2. WC nélküli lakásokban élő személyek		HKF/VÉKA	mint D.1
D3. Zsúfolt lakásokban élő személyek		HKF/VÉKA	mint D.1
D4. Lakóövezet jellege		HKF/VÉKA	NEM
D5. Szegénységi arány a lakáshasználat (tulajdonos/bérlő) jogcíme szerint		HKF/VÉKA	NEM
D6. Bérlakásban élő háztartások aránya		HKF/VÉKA	mint D.1
D7. A lakás piaci ára, a medián 50 százaléknál alacsonyabb értékű lakások aránya		HKF/VÉKA	mint D.1
E. A képességek kibontakoztatását, a sikeres iskolai pályafutást segítő intézmények és szolgáltatások, szegregáció megszüntetése			
E1/A Napköziotthoni ellátásban részesülő 0–5 évesek aránya	Régió, településnagyság, nem, korév	Intézményi felvétel (OSAP 1410) a04t18; (OSAP 1203); (OSAP 1775)	IGEN
E1/B Napköziotthoni ellátásban részesülő 0–5 évesek aránya	Régió, településnagyság, családtípus, jövedelmi ötöd, nem, háztartás gyermekszáma, anya iskolai végzettsége, korév	VÉKA Gyermekfelügyelet blokk alapján	RÉSZBEN (csak országos adat van, egyéb számítások nem készültek)

(folytatódik)

Indikátor	Dimenziók	Forrás	Elkészült-e?
E2. Bölcsődével, óvodával (illetve bölcsődei, óvodai jellegű szolgáltatást nyújtó intézménnyel) nem rendelkező települések száma	Régió, településnagyság	Intézményi felvétel (OSAP 1410) (OSAP 1203) (OSAP 1775) évente; T-Star két évente	IGEN
E3. 25 fősnél nagyobb óvodai csoportok aránya	Régió, településnagyság	Intézményi felvétel (OSAP 1410) a02t53 táblázat	IGEN
E4. Hátrányos helyzetű óvodások aránya	Régió, településnagyság, nem	Intézményi felvétel (OSAP 1410) a04t18 táblázat	IGEN
E5. Napközis tanulók aránya	Régió, településnagyság, nem	Intézményi felvétel (OSAP 1410) a04t18 táblázat	IGEN (nemenkénti bontás nincs)
E6. Sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya	Régió, településnagyság, nem	Intézményi felvétel (OSAP 1410) a04t18, a06t29 táblázatok	IGEN
E7. Integráltan oktatott sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók aránya	Régió, településnagyság, nem	Intézményi felvétel (OSAP 1410) a04t18, a06t29 táblázatok	IGEN
E8. Középiskolai tanulók aránya a középfokú oktatásban	Régió, nem	Intézményi felvétel (OSAP 1410) a04t21 és a04t63 táblázatok	IGEN
E9/A Középfokú oktatásban részt vevő 16 évesek aránya	Régió, nem	Intézményi felvétel (OSAP 1410) a04t21 és a04t63 táblázatok	IGEN
E9/B Középfokú oktatásban részt vevő 16–17 évesek aránya	Régió, településnagyság, családtípus, jövedelmi ötöd, nem, háztartás gyermekszáma, anya iskolai végzettsége	VÉKA (PE020 alapján)	NEM, számítások nem készültek el
E10. Korai iskolaelhagyók aránya	Régió, településnagyság, nem	MEF (nem laekeni!)	IGEN (településnagyság szerinti bontás később lesz)
E11/A Tanulói teljesítmények	Nem, PISA-vizsgálatok	PISA-felmérés	RÉSZBEN, egy táblázat
E11/B Tanulói teljesítmények	Szövegértés-matematika, régió, (településtípus), nem, anya iskolai végzettsége	Országos kompetenciamérés	NEM, számítások nem készültek el
E12. A családi jellemzők (ESCS-index) hatása a tanulói teljesítményekre	Nem, PISA-vizsgálatok	PISA-felmérés	RÉSZBEN, egy táblázat
E13. Alacsony iskolai végzettségűek aránya	Régió, településnagyság, nem, korcsoport: 25–34, 35–49, 50–64 évesek	MEF (nem laekeni!)	IGEN (településnagyság szerinti bontás később lesz)
Roma szegregáció			NEM, nincs adat
Fogyatékos gyermekek ellátása			NEM, nincs adat
F. A gyermekes családokat célzó személyes szolgáltatások és szakellátások fejlesztése			
F1. Szociális szakemberek aránya a szociális és gyermekjóléti szolgálatok munkatársai között	Régió, településnagyság	KSH, SZMM	IGEN (módosított formában, csak a gyermekjóléti szolgálatokra vonatkozóan)
F2. Átmeneti gondozásban részesülő gyermekek aránya	Régió, településnagyság, életkori bontásban, nem, anya iskolai végzettsége (+ roma/nem roma)	KSH, SZMM	RÉSZBEN, csoportosítások egy része
F3. Az átmeneti gondozásban részesülő gyermekek közül az egy évnél hosszabb ideje az ellátórendszerben lévők aránya	Régió, településnagyság, életkor, nem, anya iskolai végzettsége, gondozásban töltött idő (év), (+ roma/nem roma)	KSH, SZMM	mint F2.
F4. Gyermekvédelmi szakellátásban részesülő gyermekek aránya	Régió, településnagyság, életkor, nem, anya iskolai végzettsége, gyermekvédelmi gondoskodásban töltött idő (év), (+ roma/nem roma)	KSH	mint F2.
F5. Egy szociális szakemberre jutó gyermekek száma	Régió, településnagyság	KSH	IGEN
F6. A szolgáltatások által ellátott gyermekek és családok száma	Régió, településnagyság	KSH	IGEN

(folytatódik)

Indikátor	Dimenziók	Forrás	Elkészült-e?
G. Egészségesebb gyermekkor biztosítása			
G1. Koraszülöttek (kis súlyú élveszülöttek) aránya	Régió, településnagyság, anya iskolai végzettsége	KSH, Statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. tv. 10. § Élveszületési lap: 10., 13., 24. rovatok	IGEN
G2.1. Csecsemőhalandóság	Régió, településnagyság, anya iskolai végzettsége	KSH, Statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. tv. 10. § Halálozási lap 06., 07. rovatok	IGEN
G2.2. Gyermekhalandóság	Gyermek életkora: 0–2, 3–6, 7–14, 15–17 éves Régió, településnagyság, anya iskolai végzettsége Halálóki bontás: külső halálokok nemek szerint	KSH, Statisztikáról szóló 1993. évi XLVI. tv. 10. § Halálozási lap 06., 07. rovatok Halottvizsgálati bizonyítvány: 23., 27., 28., 29., 30. rovatok	RÉSZBEN (anya iskolai végzettsége és a nemek szerinti halálok hiányzik)
G3. Fiatalkori terhességek aránya	Régió, településnagyság Életkor: < 14 év, 15–17 év	KSH, Statisztikáról szóló 1993. évi tv. Élveszületési lap, Magzati halálozási lap, Statisztikai adatszolgáltató lap a terhességmegszakításról	IGEN
G4. Túlsúlyos, elhízott gyermekek aránya	Életkor: 5/11/16 évesek, nem, régió, iskolatípus (iskoláskorban) Megjegyzés: a szűrővizsgálatokról szóló jogszabály-módosítástól függ (folyamatban) (META leírás eltér)	ESZCSM 1002/09 sz. jelentés az iskolaegészségügyi ellátásról. Valamennyi iskolát ellátó védőnő: 76/2004. (VIII. 19.) ESZCSM r. ESZCSM 1003 sz. jelentés: Védőnői jelentés összesítője. Valamennyi körzeti védőnő: 20/2006. (V. 9.) EüM r.	NEM (2010-től lesz)
G5. Szubjektív, önminősített egészségi állapot serdülőkorbán	Régió, nem, iskolatípus, anya iskolai végzettsége	Survey típusú Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása kutatás (Health Behaviour in School-aged Children, WHO collaborativ study, Országos Gyermkegészségügyi Intézet	IGEN
G6. Rendszeresen dohányzó serdülők aránya	Életkor: 13,5/15,5/17,5 évesek, régió, nem, iskolatípus, anya iskolai végzettsége	Survey típusú Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása kutatás (Health Behaviour in School-aged Children, WHO collaborativ study, Országos Gyermkegészségügyi Intézet	IGEN
G7. Dohányzó várandós anyák aránya	Régió	ESZCSM 1003/07 sz. r. Védőnői jelentés összesítője valamennyi körzeti védőnő 20/2006. (V. 9.) EüM r.	IGEN
G8. Krónikus betegségek aránya az azonos korú gyermeknépességben.		Jelenleg nincs megbízható adatforrás	NEM, nincs adat
G9. Ép fogazatú gyermekek aránya		A kötelező gyermek és iskolafogászati szűrések ellenére nincs országos adatgyűjtés, csupán egy 4 évenként megismételt, szűk körű reprezentatív adatgyűjtés	NEM, nincs adat
G10. Ellátottsági mutató			NEM, nincs adat

BEVEZETÉS

A gyermekszegénység legfontosabb mutatóit tekintve Magyarország az uniós átlag közelében helyezkedik el. A gyermekek szegénységi kockázata megfelel a tagországok átlagának, miközben a felnőtt népességhez viszonyított relatív kockázat a legmagasabbak között van Európában. A szegénység a gyermekek és a felnőttek körében azonos mértékben mondható súlyosnak, de mindkét esetben EU-átlag alatti. A gyermekek szegénységének elsődleges oka hazánkban a szülők gyenge kapcsolódása a munkaerőpiachoz, ezen belül is elsődlegesen a munkanélküliség és a tartós inaktivitás. Jelentősen csökkenti a szegénység kockázatát, ha legalább az egyik szülő (jellemzően az apa) teljes állásban dolgozik, de egyértelmű védelmet a kétkeresős családtípus ad. A gyermekszegénység ezen indikátorainak figyelembevételével Magyarország leginkább az Egyesült Királysághoz vagy Írországhoz hasonlítható. Fontos különbség ugyanakkor, hogy míg utóbbiakban a munkanélküliség jellemzően az egyszülős háztartásban nevelkedéssel függ össze, addig Magyarországon a szegénység kockázatával szembesülő gyermekek körében a legmagasabb azok aránya, akik olyan sokgyermekes háztartásban élnek, ahol mindkét szülő munkanélküli, vagy kapcsolatuk a munkaerőpiaccal nagyon gyenge.

Elemzésünkben először általános áttekintést adunk a gyermekszegénység magyarországi helyzetéről, annak kiterjedtségét és mélységét vizsgálva, majd a gyermekszegénység legfontosabb demográfiai, munkaerő-piaci és egyéb meghatározóit (a szülők iskolázottsága, egészségi állapota és a lakóhely urbanizációs foka) mutatjuk be. Az elemzés során a magyarországi helyzet bemutatását az Európai Unió tagállamainak helyzetével való összehasonlítás egészíti ki.³

A gyermekszegénység kockázatának a háztartás fontosabb jellemzői szerinti elemzés négy fő indikátortípusra támaszkodik:

- az összes gyermek megoszlására,
- a gyermekek körében becsült szegénységi rátára (a szegénység kockázata),
- a gyermekek körében becsült szegénységi rátának az átlagos gyermekszegénységi rátához viszonyított arányára (relatív szegénységi kockázat) és
- a szegény gyermekek megoszlására az adott jellemző kategóriái szerint.

A GYERMEKSZEGÉNYSÉG ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉSE

Elemzésünk során a relatív jövedelmi szegénység fogalmát használjuk, vagyis szegénynek tekintünk mindenkit, akinek jövedelme nem ér el egy meghatározott szintet, az ún. szegénységi küszöböt, amit a társadalom többi tagjának jövedelméhez viszonyítva választunk ki. A jövedelmi szegénység relatív koncepciójában tehát az egyén szegénységét a társadalom többi tagjához viszonyított jövedelmi helyzete, az adott társadalom jövedelmi-egyenlőtlenségi rendszerében elfoglalt helye határozza meg. Éppen ezért fontos szem előtt tartani, hogy az ilyen mutatókon alapuló összehasonlítások az országokat jellemző jövedelmi egyenlőtlenségekről és nem lakosaik abszolút életszínvonaláról árulkodnak.

Elemzésünkben a háztartás méretgazdaságosságát is figyelembe vevő ekvivalens háztartási jövedelem fogalmával dolgoztunk négy szegénységi küszöböt használva: a mediánjövedelem 40, 50, 60, illetve 70 százalékát tekintjük olyan határoknak, melyek alkalmasak a jövedelemskála alsó szegmenséből elkülöníteni a szegénységben élők csoportját. A jövedelem mediánjának 40 százaléka mint legalacsonyabb küszöbérték minden társadalomban a legszegényebbeket különíti el; a középérték 70 százalékára alapozva pedig szélesebb definíció segítségével vizsgálhatjuk a relatív jövedelmi szegénység kiterjedtségét, az egyenlőtlenségek mértékét az európai társadal-makban.

¹ A tanulmányt Gábor András (TÁRKI) készítette 2010 januárjában. A szerző köszönetet mond Tátrai Annamáriának a tanulmány megírásához nyújtott segítségéért.

² A kötet szerkesztőinek megjegyzése: A tanulmány az Eurostattól származó 2006. évre vonatkozó adatokat elemzi. A „rég” adatok közlésének indoka az, hogy egyfelől nincs ennél későbbre vonatkozó tisztított adatállomány, másfelől hogy európai összehasonlításban ilyen részletes elemző táblázatanyag még nem áll sehol rendelkezésre. Az adatok és összefüggések többsége nem változik különösen gyorsan, tehát az információk többsége évekig érvényes. A folyamatos feltöltést az MTA GYEP Iroda honlapján biztosítjuk: www.gyerekesely.hu

³ A magyarországi gyermekszegénység és annak nemzetközi kontextusának elemzését az EU-SILC – Statistics on Income and Living Conditions (Európai Jövedelem és Életkörülmények Vizsgálat) adataira támaszkodva tettük meg. Az elemzéshez használt adatforrás bemutatásától itt – terjedelmi korlátok miatt – eltekintünk, de elérhető az MTA GYEP Iroda honlapján: www.gyerekesely.hu

A leggyakrabban használt szegénységi küszöb, ami a jövedelmi szegénység európai uniós indikátorai többségének számítási alapját képezi, az ekvivalens háztartási jövedelem 60 százaléka. E szegénységi küszöb mellett a teljes népesség szegénységi kockázata Magyarországon 12 százalék volt 2006-ban (1. táblázat⁴). Ez az arány öt százalékponttal alacsonyabb, mint az Európai Unió egészében tapasztalt arány (17%). A többi szegénységi küszöböt vizsgálva is a magyar adatok kedvezőbbnek mutatkoznak, mint a 27 EU-tagállam átlaga: az alacsonyabb küszöbök felől a magasabbak irányába haladva: 3, 7, illetve 20 százalék áll szemben az európai értékekkel: 6, 10, illetve 24 százalék.

A teljes népesség körében vizsgálódva, az uniós tagállamokkal összehasonlítva Magyarország a legalacsonyabb mutatóval rendelkező országok közé sorolható. Hasonló kockázatú országgént jelenik meg, mint Dánia, Svédország és Finnország, vagy a környező országok közül Csehország, Ausztria, Szlovákia és Szlovénia.⁵

A szegénységi ráta a szegénységi küszöb alatt élők arányát méri, ugyanakkor nem mutatja meg, hogy mennyivel marad el a szegények jövedelme ettől a küszöbtől. A szegénység mélységének vagy súlyosságának számszerűsítésére szolgálhat a szegénységi rés arány elemzése. Ez a mutatószám a szegények átlagjövedelmének a szegénységi küszöbtől való átlagos elmaradását fejezi ki százalékos formában. Magyarországon a legszegényebbek átlagjövedelme a két alacsonyabb szegénységi küszöbnél 18, illetve 16 százalékkal alacsonyabb; ez a tagállamok közötti legalacsonyabb értékek egyike. Ha azonban szélesebb értelemben vett szegénységi definícióval dolgozunk, a leszakadottság mértéke nagyobbak mutatkozik (20, illetve 21%). Ezek az értékek európai és közép-európai összehasonlításban is közepesnek mondhatók.

Magyarországon a szegénység nagyobb arányban sújtja a gyermekeket, mint a teljes lakosságot. A négy vizsgált szegénységi küszöb szerinti mutatószám közül három alapján a gyermekek a teljes lakossághoz viszonyítva másfélszer nagyobb valószínűséggel szorulnak a szegénységi küszöb alá (2. táblázat). A legszűkebb szegénységi definíciót alapul véve Magyarországon minden huszonötödik, a legtágabbat figyelembe véve pedig minden negyedik gyermek szegénynek tekinthető. A szegénység mélységének mérőszámait összehasonlítva pedig az is látható, hogy a legszegényebb gyermekeket nevelő családok valamivel jobb helyzetben vannak, mint a teljes népesség azonos csoportjai, ám ha tágítjuk a kört, a mediánjövedelem 50, 60, illetve 70 százalékát vizsgálva látható, hogy a szegény gyermekes családok helyzete hasonló a teljes népesség átlagához.

Míg a teljes népességre vonatkozóan Magyarország helyzete a tagállamok átlagához képest kedvezőnek mondható, a gyermekszegénységi ráták az EU-tagállamok átlaga körül szóródnak, egyedül a legszigorúbb szegénységi definíció szerint mutatkozik kedvezőbb helyzet az európai átlagnál.

A közép-európai térség tagállamaihoz viszonyítva a gyermekszegénység terén a teljes népesség körében tapasztalható igen hasonló Magyarország relatív pozíciója: Lengyelországnál és Romániánál jelentősen jobb, ám Csehországhoz, Ausztriához, Szlovákiához és Szlovéniához viszonyítva érezhetően nagyobb a szegény gyermek aránya.

A 27 tagállam összehasonlításában Bulgária és Románia gyermekszegénységi rátája a legmagasabb, csaknem minden harmadik gyermek él szegénységben (30, illetve 33%), majd Görögország, Spanyolország, Olaszország, Lengyelország és az Egyesült Királyság következik, ahol közel minden negyedik gyermek szegénységben él: ezen országok szegénységi rátái 23 és 25 százalék között szóródnak. A gyermekszegénység kiterjedtsége a skandináv államokban, Cipruson és Szlovéniában a legkisebb, csak minden tizedik gyermek él szegénységben.

Magyarországon a kisgyermekes családoktól a 12–17 éves gyermekeket nevelők felé haladva kismértékben csökken a szegénység kockázata, a kisgyermekek 20 százaléka, a 6–11 évesek 19 százaléka, míg a 12–17 évesek 18 százaléka él olyan háztartásban, ahol az egy főre jutó jövedelem nem éri el a szegénységi küszöböt (3. táblázat). Nemcsak a szegénység kiterjedtsége, hanem súlyossága is nagyobb a kisgyermekes családok esetében: a kisgyermeket (0–5 éves korig) nevelő szegény családok egy főre jutó jövedelme 21 százalékkal marad el a szegénységi küszöbtől, az idősebb gyermeket nevelőké pedig 18, illetve 19 százalékkal.

Bár a kisgyermekes családok szegénységi kockázata nagyobb, mint az idősebb gyermeket nevelőké, az évek során folyamatosan csökkenő gyerekszám miatt Magyarországon a szegény gyermekek legnagyobb csoportját mégis a 12–17 évesek adják: a szegény gyermekek 37 százaléka kerül ki közülük.

A szegénységi ráta korcsoportonkénti alakulásában eltérő minták mutatkoznak az európai államokban: Magyarországhoz hasonlóan Dániában, Ausztriában és az Egyesült Királyságban az életkorral csökken a szegénység relatív kockázata. Belgiumban, Németországban, Cipruson, Szlovákiában és Finnországban az általános iskola alsó tagozatára járó korcsoport (6–11 évesek) a leginkább védett a szegénység kockázatával szemben. Írországból, Luxemburgban, Hollandiában és Svédországban az idősebb gyermekek körében valamivel több a szegénységben élők aránya; Csehországban, Franciaországban, Lengyelországban és Szlovéniában, a mediterrán és a balti államokban pedig az átlagosnál jelentősen magasabb az idősebb gyermekek szegénységi kockázata.

⁴ A hivatkozott táblázatokat lásd a Függelékben.

⁵ Az országfelsorolásoknál minden esetben az Európai Unióban hivatalos protokollt követjük, mely az országokat azok hivatalos nyelvi szerinti elnevezése alapján rendezi ábécésorrendbe.

A GYERMEKSZEGÉNYSÉG DEMOGRÁFIAI MEGHATÁROZÓI

Az, hogy egy gyermek milyen családba születik, nagymértékben meghatározza annak esélyét, hogy szegénységben kell-e felnőnie. A következőkben a háztartások fontosabb jellemzőinek a szegénység kockázatára gyakorolt hatását mutatjuk be. A demográfiai tényezők közül elsőként a szülők életkorának, majd a háztartás típusának, a háztartásban élő szülők és gyermekek számának hatását vizsgáljuk.

A magyarországi szülők valamivel hamarabb vállalnak gyermeket, mint az EU tagállamaiban tapasztalt átlag (4. és 5. táblázat).⁶ A vizsgált 24 tagállam közül a balti államokban, valamint Csehországban, Magyarországon és Lengyelországban élő gyermekek szülei a legfiatalabbak, az ír, olasz és finn szülők a legidősebbek.

Magyarországon a 30 évesnél fiatalabb apák gyermekeinek 29 százaléka él szegénységben, a harmincas éveik második felében járók gyermekei közül csak 12 százalék. A fiatal szülőktől az idősebbek felé haladva jelentősen csökken a gyermekszegénység aránya, egészen a 35–39 éves korosztályig, ahol mindkét nem esetében eléri a minimumát, majd növekedést mutat a negyven feletti szülők esetében. Az apa fiatal korának hatása erősebb ezen a téren: inkább növeli a szegénység kockázatát a gyermek számára, mint az anyáé.

Az unió szinte minden országára elmondható, hogy a fiatalabb szülők gyermekei között számottevően nagyobb a szegénységben élők aránya; kivéve Írországot, Franciaországot és a balti államokat.

A magyarországi gyermekek 10 százaléka egyszülős háztartásban él, közülük minden harmadik a szegénységi küszöb alatt (6. táblázat). Leggyakoribb háztartástípus a „két felnőtt két gyermekkel”, minden harmadik gyermek (35%) ilyen családban él. Ők, valamint az egy gyermeket nevelő párok és az egyéb típusú háztartásban élők kisebb szegénységi kockázatú családoknak tekinthetők: az ilyen háztartásokban élő gyermek 14, 12, illetve 11 százaléka él szegénységben. A három vagy több gyermeket nevelő családok szegénységi rátája (29%), csaknem eléri az egyszülős háztartásban élőkét (31%).

Szinte minden vizsgálatban részt vevő országról elmondható, hogy az egyszülős háztartásban élő gyermekek a legmagasabb szegénységi kockázatú csoportot alkotják a különböző háztartástípusok összehasonlításában. Az adott ország összes gyermeke körében tapasztalt általános szegénységi rátához viszonyítva átlagosan 2–2,5-szer nagyobb valószínűséggel élnek szegény háztartásban. A leginkább kimagasló értékeket Cipruson és Szlovéniában mérték: a 12, illetve 11 százalékos gyermekszegénységi rátával szemben az egyszülős háztartásban élő gyermekek 40, illetve 36 százaléka él szegénységben, ami több mint háromszor nagyobb kockázatot jelent.

Az egyszülős háztartások szegénységi rátáját csak Olaszországban, Lettországon és Portugáliában haladja meg a három- vagy többgyermekes családokban élőké, Spanyolországban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában pedig megközelíti.

A mediterrán országok többségében, valamint Luxemburgban és Szlovéniában a szegény gyermekek legnagyobb csoportját mégis a két gyermeket nevelő szülőpárok adják – mindez annak tulajdonítható, hogy ezekben az országokban az összes gyermek csaknem fele ilyen háztartásban él.

A 7. és 8. táblázatban foglalt eredmények módot adnak az eddig együtt tárgyalt két hatás szétválasztására: az előbbiben a szülők, az utóbbiban a gyermekek száma alapján vizsgálhatók, pontosíthatók a fenti megállapítások.

Magyarországon feltűnően nagy, a közép-európai térség országai között a legnagyobb a három- vagy többgyermekes családokban élő gyermekek aránya (31%), ami Európában csak gazdaságilag fejlettebb országokra jellemző: a skandináv államokra, Belgiumra, Írországra, Franciaországra és Hollandiára. Magyarországon a két gyermeket nevelő családok szegénységi rátája megegyezik az egy gyermeket nevelőkével, ezekben a családokban 100 gyermek közül 14 él szegénységben. A harmadik gyermek léte e kockázatot kétszeresére növeli: a háromgyermekes családok 29 százaléka él a szegénységi küszöb alatt.

Az egyszülős háztartásban élő gyermekek aránya nagy különbségeket mutat a tagállamok összehasonlításában. Görögországban, Spanyolországban és Cipruson az összes gyermek 5–7 százaléka él ilyen háztartásban, míg Írországon és Lettországon több mint 25 százaléka. A magyarországi arány közel esik az uniós átlaghoz, ám e gyermekek szegénységi rátája az uniós átlagnál kedvezőbben alakul. Ha az egyik szülő elhagyja a háztartást, vagy az egyik szülő egyedül vállalja a nevelést, Olaszországban, Magyarországon és Lengyelországban harmadával növekszik a szegénység kockázata. Ez a legkisebb növekedést jelenti az uniós államok között. Az országok többségében az egyszülős háztartások szegénysége másfél-kétszerese a teljes népességben mértnek, csaknem az országok felében ez az arány a kétszeresnél is magasabb. Az egy- és kétszülős háztartások jövedelmi helyzete között a legnagyobb szakadék a Benelux államokban, valamint Németországban és Cipruson tapasztalható.

⁶ A rendelkezésünkre álló EU-SILC-adatállomány 24 tagállam adatait tartalmazza. Nincs háztartási szintű információnk Bulgáriára, Máltára és Romániára vonatkozóan. Az előző pontban a 27 tagállamra közölt adatok forrása az Eurostat.

A GYERMEKSZEGÉNYSÉG MUNKAERŐ-PIACI MEGHATÁROZÓI

A háztartás munkaerő-piaci kapcsolódása a szegénység legközvetlenebb meghatározója. A demográfiai tényezők hatásának bemutatása után ebben a részben a munkaerő-piaci meghatározókkal foglalkozunk. Egy háztartás tagjainak munkaerő-piaci aktivitása több információval is jellemezhető, ilyen lehet a munkaintenzitási mutató (MI) vagy a gazdaságilag aktívak száma.

A munkaintenzitás (MI) mutatója

A munkaintenzitási mutató a háztartás összes munkaképes korú tagjának munkavállalását figyelembe véve tükrözi a háztartástagok munkaerő-piaci aktivitását. A mutató értéke 0 és 1 között szóródik: a jelzőszám értéke 1, ha az adott évben minden munkaképes korú háztartástag egész évben, teljes munkaidőben dolgozott; a másik végpontot pedig az olyan háztartások képezik, ahol egyetlen aktív korú háztartástag sem dolgozott a referenciaévben. A köztes értékek az egyes személyek egyéni munkaintenzitását és azok kombinálódását tükrözhetik.

Magyarországon – ahogy az EU minden tagországában – a munkaintenzitás növekedésével párhuzamosan csökken a gyermekszegénység kiterjedtsége (9. táblázat). (A háztartástagok aktivitása szerinti eredményeket a 10. táblázat tartalmazza.) A kereső nélküli háztartásokban élő gyermekek szegénységi rátája három és félszerese az általános gyermekszegénységi rátának, míg azokban a háztartásokban, ahol minden felnőtt teljes állásban dolgozik, harmadára csökken a szegénység valószínűsége (lásd a 9. táblázat C. részét a relatív szegénységi kockázat mutatóival). A csökkenés meredekségét tekintve közepesnek mondhatók a magyar adatok. A háztartás munkaintenzitásának növekedése a legnagyobb különbségeket Csehországban, Cipruson és Szlovéniában eredményezi, ezekben az országokban a háztartás gazdasági inaktivitása több mint ötszörösére növeli a szegénység valószínűségét, míg a maximális intenzitás azt kevesebb mint negyedére csökkenti. A háztartás munkaintenzitása legkevésbé Görögországban, Spanyolországban, Lengyelországban és az Egyesült Királyságban határozza meg a gyermekek szegénységi kockázatát, de a kapcsolat ezekben az országokban is nagyon erős.

Magyarországon 2006-ban a gyermekek 8 százaléka élt olyan háztartásban, melynek nem volt gazdaságilag aktív tagja. Az inaktív háztartásban élő gyermekek aránya csak az Egyesült Királyságban (15%), Írországban (12%) és Belgiumban (10%) volt nagyobb a magyarországi adatoknál, az alacsony ($0 < MI < 0,49$) munkaintenzitású háztartásban élő gyermekek aránya pedig Magyarországon, Lengyelországban és Írországban a legnagyobb (14%). Ennek tükrében nem meglepő, hogy a magyarországi szegény gyermekek 60 százaléka inaktív, illetve alacsony munkaintenzitású háztartásokban él, ami európai összehasonlításban kiemelkedően magas érték.

A gyermekes háztartások felnőtt tagjainak munkaintenzitása az unióban igen tág határok között mozog. A maximális munkaintenzitású háztartásokban élő gyermekek aránya tizenegy országban haladja meg a 40 százalékot (pl. Szlovénia, Dánia, Portugália, Lettország és Litvánia). Ez a háztartástípus azonban jóval kisebb súlyt képvisel Hollandiában, Németországban és Ausztriában, ahol arányuk 20 százalék alatti.

A munkaintenzitási mutató a háztartás aktív korú tagjainak munkaerő-piaci aktivitását vizsgálta, ami az anyagi helyzet fontos meghatározója. A gyermek szegénységi kockázata szempontjából azonban kiemelt figyelmet érdemel a szülők, még inkább az anya aktivitása illetve inaktivitása.

Magyarországon a gyermekek egyharmada él olyan háztartásban, ahol az együtt élő szülők közül csak az egyikük dolgozik, másik egyharmaduk esetében pedig mindkét szülő teljes munkaidőben foglalkoztatott (11. táblázat). A részmunkaidős foglalkoztatottság igen alacsony elterjedtségét jelzi, hogy a gyermekek mindössze 6 százaléka él olyan háztartásban, ahol legalább az egyik szülő részmunkaidőben dolgozik, holott ez éppen a gyermeket nevelők életritmusához jól illeszkedő foglalkoztatási forma lehetne. Nyolc európai országban ez az arány meghaladja a 30 százalékot: a Benelux államokban, Németországban, az Egyesült Királyságban, Írországban, Ausztriában és Svédországban.

A munkanélküliség és az inaktivitás a gyermekes háztartásokat igen komoly arányban érinti: Magyarországon a gyermekek 11 százaléka él olyan családban, ahol a vele élő szülő vagy szülők munkanélküliek, nem dolgoznak.

A közép-európai országokban – így Magyarországon is – az egyszülős háztartásokban élő gyermekek szegénységi kockázatát igen erősen befolyásolja, hogy a szülő teljes vagy részmunkaidőben foglalkoztatott, illetve hogy foglalkoztatott-e egyáltalán. A teljes állásban dolgozók gyermekeinek 10–15 százaléka (Magyarországon 11%-a) él szegénységben, a részmunkaidőben foglalkoztatottak esetében ez az arány rendszerint 20–30 százalék, míg a nem foglalkoztatottak esetében több mint 50 százalék. A balti államokban, valamint Görögországban, Spanyolországban és Szlovákiában a gyermeküket egyedül nevelők csak a teljes állást vállalva biztosíthatnak gyermekük számára anyagi biztonságot, a részmunkaidőben dolgozók szegénységi kockázata alig alacsonyabb a munkanélküliekéénél. A 25 tagállam átlagát, valamint

a Magyarországi adatokat is vizsgálva látható, hogy amennyiben a szülő részmunkaidős állást vállal, felére csökken, teljes állást vállalva pedig negyedére mérséklődik a háztartásban élő gyermekek szegénységi kockázata.

Mivel rendszerint az anya a második kereső a gyermekes háztartásokban, munkaerő-piaci jelenléte rendkívül fontos meghatározója a gyermekek szegénységi kockázatának. A tagállamok között igen eltérő a 18 évnél fiatalabb gyermeket nevelő anyák munkavállalási hajlandósága (12. táblázat). Magyarországon (a kelet-európai és déli tagállamok többségéhez hasonlóan) a gyermekek igen kis hányadát (5%) neveli részmunkaidőben foglalkoztatott anya, a két jellemző típust a teljes állásban foglalkoztatott (50%) és az inaktív (45%) anyák alkotják.

Szinte minden országra elmondható, hogy az anya munkakínálatának növekedésével csökken a gyermek szegénységi kockázata. Ez alól kivételt képez Hollandia és Luxemburg, ahol a részmunkaidőben foglalkoztatott anyák gyermekei a leginkább védettek a szegénység kockázatával szemben. Magyarországon a teljes állásban foglalkoztatott anyák gyermekei háromszor ritkábban kerülnek a szegénységi küszöb alá. Az anya munkavállalása csak az angolszász országokban, valamint Franciaországban, Olaszországban és Cipruson jelent még nagyobb védeltséget. Az anya inaktivitása azonban 1,7-szeresére (12. táblázat C. része) növeli a szegénység esélyét.

A GYERMEKSZEGÉNYSÉG EGYÉB MEGHATÁROZÓI

A demográfiai és munkaerő-piaci meghatározók mellett néhány további tényező, mint a szülők legmagasabb iskolai végzettsége, egészségi állapota, valamint a lakóhely urbanizációs foka is nagyban meghatározza a gyermekek szegénységi kockázatát.

Magyarországon a szülők iskolai végzettsége sokkal erősebben határozza meg gyermekük szegénységtől való védeltségét, mint az európai államok többségében. A vizsgált 24 tagállam közül az ötödik legnagyobb különbség mutatkozik az iskolai végzettség szerinti bontásban: a felsőfokú végzettségű szülő az összes gyerek átlagához képest ötödére csökkenti gyermeke szegénységi kockázatát, míg az alacsony végzettségű szülők gyermekei esetén háromszor valószínűbb, hogy szegénységben élnek (13. táblázat). Összehasonlításképp, az EU átlagában az alacsony végzettség 2,3-szeresére növeli, míg a magas végzettség kétötödére csökkenti a szegénység valószínűségét a gyermekek számára. A magyarországinál extrémebb egyenlőtlenségeket e tekintetben csak a német, cseh, szlovén és szlovák adatokban találhatunk. A szülők iskolázottsága szerinti legkisebb egyenlőtlenségeket az EU déli tagállamaiban és Franciaországban tapasztaljuk.

Magyarországon azon gyermekek aránya, akinek legalább egy szülője tartósan beteg, az uniós átlag körüli értéket mutatja (30%). A közép-európai tagállamok azonban mind az átlag alatt helyezkednek el: Csehországban 22, Ausztriában 21, míg Lengyelországban, Szlovákiában és Szlovéniában 24 százalék (14. táblázat).

A legtöbb országban a legalább egy tartósan beteg szülővel élő gyermekek szegénységi kockázata eltér azokétól, akiknél ez a probléma nem jelentkezik, ám ez az eltérés nem minden esetben mondható jelentősnek. Magyarországon a krónikus betegségben szenvedő szülők gyermekeinek szegénységi kockázata (20%) alig magasabb az általános szegénységi rátánál (19%). Nagy valószínűséggel a hibahatáron belül marad e különbség Németországban, Olaszországban, Cipruson, Lettországon, Luxemburgban, Szlovákiában és Svédországban is. Belgiumban, Dániában és Írországon a leginkább meghatározó ez a hatás, másfélszeresére növeli a szegénység kockázatát.

Magyarországhoz hasonlóan hat további tagállamban a gyermekszegénység elsősorban a kistelepülések, a ritkán lakott területek problémája (15. táblázat). Azokat az országokat soroltuk ide, ahol a szegénységben élő gyermekek több mint fele ilyen területeken él. Ezek az országok többnyire az EU keleti határát alkotó államok közül kerülnek ki: Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Magyarország és Görögország, de idetartozik Svédország is. A gyermekszegénység ritkán lakott területekre való koncentrálódása a balti államokban a legjelentősebb: a szegények kb. 70 százaléka él alacsony népsűrűségű területeken.

A nyugat-európai országokban viszont a gyermekszegénység jellemzően városi jelenség. Ez az Egyesült Királyságban leginkább szembeötlő, de Belgiumról, Németországról, Franciaországról és Luxemburgról is ugyanez mondható el.

FÜGGELÉK

*A vizsgált országok listája és nemzetközileg elfogadott betűjele **

AT	Ausztria	Österreich
BE	Belgium	Belgique/Belgie
BG	Bulgária	Bulgaria
CH	Svájc	Switzerland
CR	Horvátország	Croatia
CY	Ciprus	Cyprus
CZ	Csehország	Czech Republic
DE	Németország	Deutschland
DK	Dánia	Danmark
EE	Észtország	Estonia
ES	Spanyolország	España
FI	Finnország	Suomi
FR	Franciaország	France
GR	Görögország	Ellada
HU	Magyarország	Hungary
IE	Írország	Ireland
IT	Olaszország	Italia
LT	Litvánia	Lithuania
LU	Luxemburg	Luxembourg
LV	Lettország	Latvia
NL	Hollandia	Nederland
NO	Norvégia	Norway
MT	Málta	Malta
PL	Lengyelország	Poland
PT	Portugália	Portugal
RO	Románia	Romania
SE	Svédország	Sverige
SI	Szlovénia	Slovenia
SK	Szlovákia	Slovak Republic
TR	Törökország	Turkey
UK	Egyesült Királyság	United Kingdom

* Az országsorrend az EU-beli protokollt követi: az országok nevének – azok hivatalos nyelve szerinti – ábécésorrendjét.
Vagyis HU – Magyarország, AT – Österreich, FI – Suomi..*

1. táblázat: Szegénységi ráta és szegénységi rés arány a különböző szegénységi küszöbök szerint – a teljes népesség körében, EU, 2006 (%)

Ország	Szegénységi ráta a teljes népesség körében				Szegénységi rés arány a teljes népesség körében			
	Medián 40%-a	Medián 50%-a	Medián 60%-a	Medián 70%-a	Medián 40%-a	Medián 50%-a	Medián 60%-a	Medián 70%-a
BE	4	8	15	23	17	18	18	21
CZ	2	5	10	17	17	19	18	18
DK	3	6	12	19	35	25	17	18
DE	5	10	15	23	30	22	24	24
EE	6	11	19	27	23	23	20	25
IE	4	9	18	26	20	15	18	21
EL	8	13	20	28	25	25	26	27
ES	7	13	20	28	30	24	24	26
FR	3	7	13	21	22	18	17	19
IT	7	12	20	27	32	25	22	26
CY	4	9	16	23	14	16	20	24
LV	8	14	21	30	24	23	25	27
LT	7	12	19	26	30	25	26	28
LU	2	7	14	22	14	13	19	21
HU	3	7	12	20	18	16	20	21
NL	3	5	10	19	39	22	17	16
AT	3	6	12	19	21	23	17	21
PL	6	11	17	25	21	23	24	25
PT	6	12	18	26	22	22	24	26
SI	3	6	12	19	20	17	19	20
SK	3	6	11	18	28	21	19	19
FI	2	5	13	22	19	16	14	18
SE	4	6	11	18	35	25	20	18
UK	6	12	19	27	23	22	23	25
BG	11	16	22	29	37	35	34	33
MT	3	7	14	23	18	18	17	19
RO	13	19	25	32	29	32	35	35
EU-27	6	10	17	24	27	23	23	25

Forrás: Eurostat.

Megjegyzések: Az Eurostat publikációs protokollja szerint az itt bemutatott adatok 2007. évi. A mediánjövedelem a módosított OECD-skálával számított ekvivalens háztartási jövedelem mediánja.

2. táblázat: Szegénységi ráta és szegénységi rés arány a különböző szegénységi küszöbök szerint – a gyermekek körében, EU, 2006 (%)

Ország	Szegénységi ráta a gyermekek körében (0–17 évesek)				Szegénységi rés arány a gyermekek körében (0–17 évesek)			
	Medián 40%-a	Medián 50%-a	Medián 60%-a	Medián 70%-a	Medián 40%-a	Medián 50%-a	Medián 60%-a	Medián 70%-a
BE	4	9	17	25	17	17	18	21
CZ	4	9	16	25	15	18	19	23
DK	3	5	10	16	40	45	20	18
DE	4	8	14	23	25	21	21	20
EE	7	12	18	25	23	30	27	27
IE	4	11	19	29	27	12	19	23
EL	10	15	23	32	28	30	30	27
ES	10	16	24	33	32	28	24	27
FR	3	7	16	25	16	17	14	19
IT	10	16	25	35	31	26	25	27
CY	2	6	12	21	14	17	15	18
LV	9	15	21	28	25	28	30	31
LT	10	16	22	28	34	29	29	34
LU	3	11	20	29	11	11	20	22
HU	4	11	19	28	11	14	19	23
NL	4	7	14	24	31	22	18	18
AT	4	8	15	25	30	19	19	18
PL	9	16	24	34	21	23	27	28
PT	8	14	21	28	22	22	25	27
SI	3	6	11	20	18	16	20	18
SK	6	10	17	25	26	25	21	24
FI	2	4	11	20	19	15	12	15
SE	4	6	12	19	20	24	16	20
UK	7	14	23	33	20	21	21	25
BG	18	24	30	37	41	42	45	46
MT	4	9	19	30	9	15	16	18
RO	20	26	33	41	31	35	40	41
EU-27	7	12	20	29	26	24	24	25

Forrás: Eurostat.

Megjegyzések: Az Eurostat publikációs protokollja szerint az itt bemutatott adatok 2007. évek. A mediánjövedelem a módosított OECD-skálával számított ekvivalens háztartási jövedelem mediánja.

3. táblázat: Szegénységi ráta és szegénységi rés aránya a gyermekek körében korcsoportok szerinti bontásban, EU*, 2006 (%)

Ország	Gyermekek megoszlása			Szegénységi ráta korcsoportonként			Szegény gyermekek megoszlása korcsoportonként			Szegénységi rés arány korcsoportonként		
	0–5 éves	6–11 éves	12–17 éves	0–5 éves	6–11 éves	12–17 éves	0–5 éves	6–11 éves	12–17 éves	0–5 éves	6–11 éves	12–17 éves
BE	32	32	36	18	14	18	35	27	38	21	16	17
CZ	31	29	40	15	16	17	29	29	42	21	19	19
DK	33	36	31	11	9	9	37	33	29	16	25	21
DE	32	34	35	14	12	16	32	29	39	25	18	23
EE	33	28	39	15	17	22	27	26	47	25	27	26
IE	30	29	40	15	21	22	23	32	45	18	19	18
EL	34	31	34	18	25	27	27	33	40	30	28	27
ES	37	32	32	19	25	29	29	33	38	24	23	31
FR	36	32	33	13	16	19	29	32	39	13	15	15
IT	35	32	33	23	25	28	32	32	37	25	22	25
CY	32	32	37	13	10	14	34	25	41	16	14	16
LV	31	28	41	18	20	22	27	27	45	37	30	22
LT	28	31	41	18	23	24	23	32	45	35	27	29
LU	35	34	31	19	19	21	34	33	33	17	22	22
HU	31	31	39	20	19	18	32	31	37	21	18	19
NL	35	32	33	13	14	14	33	33	34	16	18	19
AT	32	31	37	16	15	14	34	31	36	23	17	19
PL	30	32	39	20	24	27	25	32	43	26	27	25
PT	29	36	35	16	22	23	23	38	39	25	25	29
SI	31	32	37	10	11	13	27	31	41	21	21	18
SK	24	30	47	17	16	18	23	27	50	25	21	20
FI	31	32	37	12	8	13	33	24	43	12	10	15
SE	34	28	37	11	10	13	34	24	42	19	16	17
UK	31	33	36	24	23	22	33	33	34	20	20	25
EU-25*	33	32	35	18	19	21	30	32	38	22	21	23

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009. 03. 01-jei verzió.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

4. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében az apa korcsoportja szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %						B. Szegénységi ráta, %						C. Relatív szegénységi kockázat					D. Szegény gyermekek megoszlása, %					
	Apa korcsoportja, éves						Apa korcsoportja, éves						Apa korcsoportja, éves					Apa korcsoportja, éves					
	< 30	30–34	35–39	40–44	45+	Össze- sen	< 30	30–34	35–39	40–44	45+	Összes gyermek körében	< 30	30–34	35–39	40–44	45+	< 30	30–34	35–39	40–44	45+	Össze- sen
BE	4	16	24	29	26	100	18	9	7	11	21	13	1,42	0,72	0,59	0,86	1,64	6#	11#	14	25	43	100
CZ	9	24	28	25	15	100	12	11	12	9	19	12	1,01	0,88	1,01	0,75	1,58	9#	21	28	18	24	100
DK	5	15	26	28	26	100	13	10	5	10	8	8	1,60	1,18	0,64	1,17	0,96	8##	18##	16#	33#	25#	100
DE	5	14	23	32	26	100	27	13	8	7	9	10	2,76	1,38	0,84	0,71	0,96	14#	19	20	23	25	100
EE	14	20	27	20	18	100	12	6	14	14	17	13	0,91	0,46	1,13	1,13	1,34	13#	9#	30	23	25	100
IE	5	14	19	22	39	100	9	20	9	19	12	14	0,63	1,42	0,63	1,36	0,87	3##	20#	12	30	34	100
EL	3	13	24	29	32	100	46	22	22	17	25	22	2,04	1,00	0,98	0,75	1,13	7#	13	23	22	36	100
ES	4	14	25	29	28	100	28	18	19	28	23	23	1,23	0,80	0,82	1,20	1,01	5	11	21	35	28	100
FR	8	16	23	26	26	100	6	10	10	10	22	13	0,50	0,78	0,79	0,80	1,68	4#	13	19	21	44	100
IT	4	11	23	30	32	100	42	26	26	23	21	24	1,73	1,06	1,09	0,94	0,89	7	12	25	28	28	100
CY	6	16	23	28	26	100	18	8	9	10	10	10	1,81	0,80	0,91	0,99	1,02	12##	13#	21#	27	27	100
LV	13	24	23	22	17	100	10	17	12	17	19	15	0,65	1,12	0,80	1,09	1,25	8#	27	19	24	22	100
LT	10	21	29	24	16	100	14	13	17	19	18	17	0,83	0,80	1,02	1,16	1,11	9##	17#	30	28	17	100
LU	5	14	24	29	28	100	19	21	14	14	16	16	1,18	1,35	0,88	0,91	0,98	6	20	21	26	27	100
HU	9	21	28	22	20	100	29	22	12	16	18	18	1,66	1,22	0,68	0,90	1,03	15	26	19	20	20	100
NL	3	13	24	28	31	100	14	12	10	16	7	11	1,20	1,08	0,86	1,43	0,66	4##	14	21	40	20	100
AT	6	17	23	27	27	100	20	10	10	12	13	12	1,67	0,82	0,85	1,01	1,07	10#	14#	20	28	29	100
PL	10	20	25	23	21	100	24	20	19	24	30	23	1,03	0,87	0,82	1,04	1,28	10	18	21	24	27	100
PT	7	19	28	25	22	100	25	9	23	20	14	18	1,43	0,52	1,28	1,11	0,81	10#	10#	35	28	17	100
SI	5	18	28	29	21	100	12	13	8	7	10	9	1,33	1,46	0,82	0,79	1,07	7#	26	23	23	22	100
SK	7	18	27	26	23	100	21	12	15	15	18	16	1,36	0,77	0,97	0,98	1,14	9#	14#	26	26	26	100
FI	8	13	22	25	33	100	15	5	8	10	9	9	1,64	0,54	0,86	1,11	1,02	13	7#	19	28	33	100
SE	6	16	25	25	28	100	14	8	9	6	10	9	1,62	0,91	1,02	0,71	1,16	10#	15#	25	18	32	100
UK	7	12	23	28	30	100	35	22	16	16	14	18	2,01	1,28	0,89	0,91	0,82	13	16	20	26	24	100
EU-25*	6	15	24	28	27	100	23	16	15	16	17	16	1,41	0,98	0,90	0,95	1,07	9	15	22	26	29	100

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009. 03. 01-jei verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20–49 megfigyelésen alapulnak, ## – a becslések 20 alatti megfigyelésen alapulnak.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

5. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében az anya korcsoportja szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %						B. Szegénységi ráta, %						C. Relatív szegénységi kockázat					D. Szegény gyermekek megoszlása, %					
	Anya korcsoportja, éves						Anya korcsoportja, éves						Anya korcsoportja, éves					Anya korcsoportja, éves					
	< 30	30–34	35–39	40–44	45+	Össze- sen	< 30	30–34	35–39	40–44	45+	Összes gyermek körében	< 30	30–34	35–39	40–44	45+	< 30	30–34	35–39	40–44	45+	Össze- sen
BE	11	20	27	28	14	100	25	14	16	14	19	16	1,51	0,84	0,96	0,85	1,17	17	16	26	24	17	100
CZ	16	32	29	16	7	100	19	14	16	18	17#	16	1,17	0,88	0,96	1,12	1,03	19	28	28	18	7#	100
DK	9	20	29	27	15	100	18##	10#	7#	8	6#	9	2,09	1,16	0,80	0,91	0,68	18##	23#	23#	25	10#	100
DE	10	19	28	30	13	100	26	13	12	11	14	14	1,88	0,99	0,88	0,81	1,06	18	19	25	24	14	100
EE	21	25	27	17	10	100	14	14	21	17	24	17	0,80	0,83	1,19	0,97	1,37	17	20	32	17	14	100
IE	12	22	18	22	26	100	22	24	17	17	15	19	1,20	1,27	0,92	0,93	0,80	14	28	17	20	21	100
EL	11	25	30	22	12	100	34	22	19	28	20	23	1,43	0,95	0,80	1,18	0,86	16	24	24	25	10	100
ES	8	21	28	27	16	100	32	21	25	23	23	24	1,35	0,89	1,04	0,95	0,97	11	19	29	26	15	100
FR	13	21	27	24	15	100	15	15	13	15	20	15	0,97	0,97	0,85	0,99	1,33	13	21	23	24	20	100
IT	9	19	29	26	17	100	41	29	24	22	20	25	1,60	1,16	0,95	0,87	0,79	14	22	28	23	13	100
CY	16	24	27	20	13	100	18#	10	13	10	13	12	1,44	0,80	1,03	0,81	1,05	23#	19	28	16	13	100
LV	24	24	26	16	11	100	23	14	23	21	20	20	1,16	0,70	1,12	1,04	0,97	27	17	29	16	11	100
LT	20	24	30	15	11	100	25	18	21	22	24	22	1,17	0,83	0,99	1,01	1,09	24	20	29	15	12	100
LU	10	21	27	25	17	100	42	21	16	14	21	20	2,09	1,03	0,82	0,68	1,05	22	22	22	17	17	100
HU	17	27	29	17	10	100	24	20	15	17	19	19	1,28	1,10	0,80	0,89	1,01	22	30	23	15	10	100
NL	7	17	30	27	18	100	17#	16	18	11	8	14	1,26	1,16	1,27	0,82	0,57	9#	20	38	22	11	100
AT	13	22	28	23	14	100	21	16	16	10	14	15	1,40	1,07	1,05	0,66	0,97	18	24	29	16	13	100
PL	19	25	26	16	13	100	26	21	24	24	27	24	1,10	0,87	0,99	0,99	1,14	21	22	26	16	14	100
PT	14	25	28	22	12	100	27	19	20	18	19	20	1,35	0,92	1,01	0,91	0,93	18	23	28	20	11	100
SI	11	29	30	20	9	100	15	12	8	12	11	11	1,34	1,09	0,75	1,06	1,00	15	32	23	21	9	100
SK	14	25	27	20	13	100	21	15	19	16	15	17	1,21	0,88	1,10	0,94	0,90	17	22	30	19	12	100
FI	11	17	25	27	21	100	16	10	10	10	11	11	1,45	0,94	0,93	0,88	1,05	16	16	23	24	22	100
SE	10	22	27	23	17	100	17	11	9	10	9	11	1,64	1,05	0,83	0,96	0,89	16	23	23	22	15	100
UK	14	17	25	25	19	100	40	25	21	16	17	22	1,79	1,11	0,95	0,71	0,77	25	19	24	18	15	100
EU-25*	12	21	27	25	15	100	27	19	18	16	18	19	1,44	1,00	0,95	0,87	0,95	17	21	26	21	15	100

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009. 03. 01-jei verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20-49 megfigyelésen alapulnak, ## – a becslések 20 alatti megfigyelésen alapulnak.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

6. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében a háztartástípus szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %						B. Szegénységi ráta, %						C. Relatív szegénységi kockázat						D. Szegény gyermekek megoszlása, %					
	Háztartástípus						Háztartástípus						Háztartástípus						Háztartástípus					
	Egyedülálló szülő ht.	2 felnőtt, 1 eltartott gyerek	2 felnőtt, 2 eltartott gyerek	2 felnőtt, 3 vagy több eltartott gyerek	Eltartott gyermekes egyéb ht.	Összesen	Egyedülálló szülő ht.	2 felnőtt, 1 eltartott gyerek	2 felnőtt, 2 eltartott gyerek	2 felnőtt, 3 vagy több eltartott gyerek	Eltartott gyermekes egyéb ht.	Összes gyermek körében	Egyedülálló szülő ht.	2 felnőtt, 1 eltartott gyerek	2 felnőtt, 2 eltartott gyerek	2 felnőtt, 3 vagy több eltartott gyerek	Eltartott gyermekes egyéb ht.	Egyedülálló szülő ht.	2 felnőtt, 1 eltartott gyerek	2 felnőtt, 2 eltartott gyerek	2 felnőtt, 3 vagy több eltartott gyerek	Eltartott gyermekes egyéb ht.	Összesen	
BE	15	13	32	32	8	100	40	9#	8	18	15#	17	2,35	0,54	0,50	1,08	0,90	35	7#	16	35	7#	100	
CZ	10	18	45	15	12	100	45	7#	8	31	18#	16	2,76	0,43	0,50	1,92	1,09	29	8#	22	28	13#	100	
DK	18	14	40	26	3	100	17#	5##	4#	15	11##	10	1,75	0,51	0,45	1,58	1,14	31#	7##	18#	41	4##	100	
DE	14	17	40	23	6	100	39	10	8	13	12#	14	2,81	0,73	0,56	0,90	0,83	39	13	23	21	5#	100	
EE	15	19	33	17	16	100	45	11	11	21	12	18	2,50	0,63	0,61	1,17	0,68	37	12	20	20	11	100	
IE	20	10	25	31	14	100	41	12#	10	20	9#	19	2,10	0,61	0,52	1,05	0,49	42	6#	13	32	7#	100	
EL	4	16	59	10	11	100	37#	17	23	29	26	23	1,59	0,73	0,97	1,25	1,13	6#	12	57	13	12	100	
ES	4	21	50	10	15	100	41	16	22	41	26	24	1,69	0,65	0,93	1,69	1,05	7	13	47	18	15	100	
FR	12	15	38	28	6	100	29	7	11	18	29	16	1,88	0,43	0,67	1,17	1,86	23	6	26	33	12	100	
IT	8	21	45	15	12	100	34	14	23	42	27	25	1,34	0,55	0,92	1,64	1,07	10	11	41	25	13	100	
CY	5	11	51	21	11	100	40	8##	9	17	7#	12	3,23	0,68	0,77	1,41	0,57	17	8##	39	29	6#	100	
LV	14	20	24	12	30	100	38	9	14	47	14	20	1,84	0,46	0,70	2,29	0,68	25	9	17	28	20	100	
LT	12	19	34	15	19	100	49	13	12	38	20	22	2,23	0,58	0,56	1,72	0,89	26	11	19	26	17	100	
LU	9	16	51	17	6	100	55	11	13	29	20	20	2,78	0,55	0,67	1,46	0,99	25	9	34	25	6	100	
HU	10	14	35	24	17	100	31	12	14	29	11	19	1,63	0,66	0,75	1,56	0,60	16	10	26	38	10	100	
NL	10	13	40	32	5	100	36	8#	5	21	10##	14	2,60	0,54	0,39	1,48	0,74	26	7#	16	47	4##	100	
AT	12	16	35	22	15	100	33	10#	11	18	8#	15	2,26	0,68	0,74	1,25	0,51	28	11#	26	28	8#	100	
PL	6	15	31	18	30	100	38	15	20	37	23	24	1,58	0,63	0,82	1,52	0,95	9	10	26	27	28	100	
PT	6	26	38	10	20	100	38	12	18	47	21	21	1,83	0,56	0,84	2,25	0,99	12	15	32	22	19	100	
SI	7	13	45	17	18	100	36	9#	8	16	8	11	3,13	0,82	0,68	1,41	0,74	21	11#	31	24	14	100	
SK	5	13	35	18	30	100	29#	6##	13	28	19	17	1,69	0,34	0,75	1,60	1,11	8#	4##	26	29	33	100	
FI	13	15	34	32	5	100	22	6	5	13	21	11	1,97	0,57	0,48	1,22	1,89	26	9	16	40	9	100	
SE	17	14	38	26	5	100	26	6#	6	14	18	12	2,20	0,52	0,47	1,16	1,49	37	7#	18	30	8	100	
UK	19	15	36	21	9	100	46	11	13	31	13#	23	2,02	0,48	0,57	1,38	0,56	38	7	20	29	5#	100	
EU-25*	11	17	40	21	11	100	37	11	14	24	20	19	1,95	0,59	0,74	1,28	1,06	22	10	29	27	12	100	

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009. 03. 01-jei verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20-49 megfigyelésen alapulnak, ## – a becslések 20 alatti megfigyelésen alapulnak.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

7. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében a szülők száma szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %			B. Szegénységi ráta, %			C. Relatív szegénységi kockázat		D. Szegény gyermekek megoszlása, %		
	Egyedülálló szülő	Pár	Összesen	Egyedülálló szülő	Pár	Összes gyermek körében	Egyedülálló szülő	Pár	Egyedülálló szülő	Pár	Összesen
BE	17	83	100	38	12	17	2,30	0,74	38	62	100
CZ	15	85	100	41	12	16	2,50	0,74	37	63	100
DK	18	82	100	16	8	9	1,76	0,83	32#	68	100
DE	15	85	100	39	9	14	2,82	0,69	41	59	100
EE	22	78	100	37	12	18	2,09	0,69	46	54	100
IE	25	75	100	36	13	19	1,89	0,71	47	53	100
EL	5	95	100	36	23	23	1,55	0,97	8	92	100
ES	7	93	100	36	23	24	1,50	0,96	11	89	100
FR	14	86	100	30	13	15	1,96	0,85	27	73	100
IT	10	90	100	34	24	25	1,33	0,96	14	86	100
CY	7	93	100	35	10	12	2,88	0,85	21	79	100
LV	28	72	100	27	17	20	1,37	0,86	38	62	100
LT	18	82	100	43	17	22	1,99	0,78	37	63	100
LU	10	90	100	54	16	20	2,74	0,81	28	72	100
HU	15	85	100	25	18	19	1,32	0,94	20	80	100
NL	11	89	100	35	11	14	2,49	0,81	28	72	100
AT	15	85	100	29	12	15	2,02	0,82	30	70	100
PL	11	89	100	32	23	24	1,33	0,96	15	85	100
PT	12	88	100	35	18	20	1,72	0,90	21	79	100
SI	11	89	100	25	10	11	2,26	0,85	24	76	100
SK	11	89	100	25	16	17	1,44	0,95	16	84	100
FI	14	86	100	22	9	11	2,03	0,82	29	71	100
SE	18	82	100	25	8	11	2,24	0,73	40	60	100
UK	21	79	100	44	17	23	1,92	0,75	41	59	100
EU-25*	14	86	100	35	16	19	1,87	0,86	26	74	100

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009. 03. 01-jei verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20-49 megfigyelésen alapulnak, ## – a becslések 20 alatti megfigyelésen alapulnak.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

8. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében a gyermekek száma szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %				B. Szegénységi ráta, %			C. Relatív szegénységi kockázat			D. Szegény gyermekek megoszlása, %			
	Egy gyermek	Két gyermek	Három vagy több gyermek	Összesen	Egy gyermek	Két gyermek	Három vagy több gyermek	Egy gyermek	Két gyermek	Három vagy több gyermek	Egy gyermek	Két gyermek	Három vagy több gyermek	Összesen
BE	19	41	40	100	14	13	22	0,85	0,79	1,28	16	32	51	100
CZ	27	55	18	100	12	12	36	0,71	0,75	2,20	19	41	40	100
DK	21	49	30	100	10#	6	16	1,06	0,60	1,63	23#	29	48	100
DE	25	49	27	100	16	12	16	1,15	0,85	1,14	29	41	30	100
EE	32	45	23	100	16	15	28	0,87	0,81	1,55	28	36	36	100
IE	18	37	46	100	15	16	24	0,76	0,81	1,24	14	30	57	100
EL	23	64	13	100	19	23	30	0,83	1,00	1,29	19	64	17	100
ES	29	57	13	100	16	23	45	0,67	0,97	1,87	20	55	25	100
FR	21	46	33	100	10	13	23	0,66	0,82	1,46	14	37	49	100
IT	29	53	18	100	16	25	42	0,64	0,97	1,67	19	51	30	100
CY	16	58	25	100	11#	10	19	0,88	0,81	1,53	15#	47	39	100
LV	36	43	21	100	13	17	40	0,66	0,82	1,94	24	35	41	100
LT	31	45	24	100	14	16	44	0,64	0,72	2,01	20	33	47	100
LU	22	57	21	100	16	16	35	0,81	0,80	1,76	18	46	36	100
HU	23	46	31	100	14	14	29	0,76	0,76	1,54	18	35	48	100
NL	17	47	36	100	8#	8	24	0,60	0,60	1,70	10#	28	61	100
AT	25	46	28	100	13	12	21	0,86	0,83	1,40	22	39	40	100
PL	26	45	30	100	16	20	37	0,66	0,85	1,53	17	38	45	100
PT	37	49	14	100	12	19	50	0,58	0,92	2,41	21	45	34	100
SI	21	56	22	100	10	9	19	0,86	0,78	1,67	18	44	38	100
SK	23	48	29	100	7#	13	33	0,43	0,73	1,90	10#	35	55	100
FI	20	42	37	100	9	7	16	0,85	0,62	1,50	17	26	56	100
SE	22	46	32	100	11	8	17	0,98	0,69	1,47	22	32	47	100
UK	24	47	29	100	15	18	37	0,66	0,80	1,61	16	38	47	100
EU-25*	25	49	27	100	14	17	28	0,75	0,87	1,48	19	42	39	100

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009. 03. 01-jei verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20-49 megfigyelésen alapulnak, ## – a becslések 20 alatti megfigyelésen alapulnak.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

9. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében a háztartás munkaintenzitása szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %						B. Szegénységi ráta, %					C. Relatív szegénységi kockázat					D. Szegény gyermekek megoszlása, %					
	MI = 0	MI = 0,01–0,49	MI = 0,50	MI = 0,51–0,99	MI = 1,0	Összesen	MI = 0	MI = 0,01–0,49	MI = 0,50	MI = 0,51–0,99	MI = 1,0	MI = 0	MI = 0,01–0,49	MI = 0,50	MI = 0,51–0,99	MI = 1,0	MI = 0	MI = 0,01–0,49	MI = 0,50	MI = 0,51–0,99	MI = 1,0	Összesen
BE	10	11	13	40	25	100	78	39	16	4	3#	4,65	2,34	0,96	0,22	0,19	47	26	13	9	5#	100
CZ	8	8	27	23	34	100	84	49	14	4#	3	5,11	3,01	0,85	0,25	0,17	43	23	23	6#	6	100
DK	7	3	13	26	51	100	49	18##	17#	5#	4#	5,27	1,90	1,82	0,55	0,41	35	6##	24#	14#	21#	100
DE	8	10	25	42	16	100	61	28	11	6	6	4,50	2,08	0,81	0,42	0,44	35	20	20	18	7	100
EE	4	9	20	28	40	100	85	50	22	9	9	4,71	2,77	1,20	0,51	0,51	18	24	24	14	20	100
IE	12	14	18	34	22	100	71	37	13	6	4#	3,73	1,97	0,67	0,32	0,23	44	28	12	11	5#	100
EL	4	9	32	18	37	100	58	56	27	23	9	2,50	2,39	1,17	0,97	0,37	9	22	38	18	13	100
ES	3	10	26	30	31	100	77	49	38	15	9	3,21	2,03	1,58	0,61	0,36	9	20	41	18	11	100
FR	6	10	17	36	30	100	77	40	19	8	3	4,97	2,57	1,19	0,48	0,22	29	27	20	18	7	100
IT	5	12	33	23	26	100	79	54	35	9	5	3,09	2,11	1,36	0,37	0,18	16	25	46	9	5	100
CY	2	8	18	29	42	100	80	33	25	8	2#	6,51	2,71	2,05	0,62	0,19	15	22	36	18	8#	100
LV	5	8	17	27	44	100	73	51	29	14	10	3,61	2,50	1,41	0,71	0,49	17	19	24	19	21	100
LT	5	9	14	28	44	100	89	62	29	19	6	4,03	2,83	1,31	0,85	0,26	21	26	18	24	11	100
LU	3	8	29	40	21	100	68	41	23	13	13	3,44	2,07	1,18	0,64	0,63	11	16	34	26	13	100
HU	8	14	24	24	30	100	73	41	14	11	5	3,88	2,19	0,77	0,58	0,25	30	30	19	14	8	100
NL	5	11	16	61	6	100	55	30	23	6	10##	3,95	2,16	1,65	0,41	0,72	19	25	27	25	4##	100
AT	5	11	23	42	18	100	64	31	16	7	7#	4,39	2,09	1,12	0,48	0,45	22	23	26	20	8#	100
PL	7	14	20	26	33	100	54	45	29	19	10	2,26	1,87	1,19	0,79	0,41	15	27	24	21	13	100
PT	4	9	16	23	47	100	80	58	40	15	5#	3,82	2,77	1,94	0,70	0,25	16	24	32	16	12#	100
SI	4	7	12	23	55	100	76	31	25	8	3	6,67	2,73	2,22	0,68	0,25	27	18	26	16	14	100
SK	5	10	15	26	44	100	89	42	21	10	7	5,19	2,46	1,23	0,61	0,38	24	24	19	16	17	100
FI	4	8	14	34	40	100	51	35	14	8	3	4,72	3,25	1,27	0,70	0,32	19	27	17	24	13	100
SE	4	5	9	37	45	100	60	33	16	7	6	5,33	2,98	1,43	0,67	0,58	22	14	13	24	26	100
UK	15	9	12	39	25	100	65	47	26	10	6	2,90	2,07	1,13	0,46	0,25	43	19	14	18	6	100
EU-25*	7	10	21	34	27	100	68	42	24	9	6	3,56	2,23	1,27	0,48	0,31	26	23	27	16	8	100

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009. 03. 01-jei verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20-49 megfigyelésen alapulnak, ## – a becslések 20 alatti megfigyelésen alapulnak.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

10. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében a a háztartásban aktívak száma szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %										B. Szegénységi ráta, %								
	Egyedülálló szülő – teljes állás	Egyedülálló szülő – részmunkaidő	Egyedülálló szülő munka nélkül	Pár – két kereső	Pár – 1+1/2 kereső	Pár – egy kereső	Pár – nincs teljes állásban dolgozó	Más gyermekes háztartás, min. 2 teljes állás	Más gyermekes háztartás, max. 1 teljes állás	Összesen	Egyedülálló szülő – teljes állás	Egyedülálló szülő – részmunkaidő	Egyedülálló szülő munka nélkül	Pár – két kereső	Pár – 1+1/2 kereső	Pár – egy kereső	Pár – nincs teljes állásban dolgozó	Más gyermekes háztartás, min. 2 teljes állás	Más gyermekes háztartás, max. 1 teljes állás
BE	5	2	6	23	25	16	8	5	9	100	8##	27#	69	3#	2##	15	56	7##	34
CZ	5	0#	4	33	3	31	5	12	6	100	15#	22##	79	1##	5##	14	72	3##	55
DK	12	1#	5	40	17	15	5	4	2	100	5##	11##	38#	3#	5#	15#	43#	5##	1##
DE	3	5	6	7	33	28	9	4	5	100	14#	31	60	4##	3	11	42	2##	7#
EE	13	0##	4	34	4	25	3	12	5	100	23	53##	95	5	7##	19	59	7	37
IE	6	5	9	16	16	21	9	9	10	100	12#	21#	70	2##	6##	12	55	0##	23
EL	3	0##	2#	37	7	36	4	5	6	100	21##	47##	43#	9	30	29	76	10##	44
ES	3	1	1	31	11	31	5	10	7	100	27	51#	71	8	10	37	56	9	45
FR	6	2	4	26	21	21	6	5	8	100	8#	30#	57	2#	5#	17	56	5##	37
IT	5	1	2	23	11	36	6	7	9	100	15	35#	67	2	6#	34	79	9#	46
CY	4	0##	2#	45	6	21	2	14	7	100	24#	31##	59#	2#	8##	29	73#	3##	23
LV	12	0##	4	34	2#	20	3	19	5	100	25	40##	63	6	15##	31	70#	9#	48
LT	8	0##	3	42	4	17	4	14	7	100	31#	78##	81	4#	29#	28	73	8#	67
LU	4	3	2	19	26	31	4	4	7	100	47	50#	71	8#	7	25	54	4#	21
HU	7	0##	3	28	3	31	8	12	7	100	10#	33##	59	4#	23#	17	77	4#	35
NL	2	4	4	6	43	20	11	2	8	100	22##	34#	47	9##	5	22	21	##	13##
AT	5	4	4	15	20	30	5	11	6	100	14#	27#	59	5#	3#	17	46	5#	19#
PL	3	0#	2	31	4	22	7	16	13	100	17	42##	60	10	17	30	50	16	41
PT	6	1##	2#	46	4	19	5	13	6	100	22#	40##	79#	4#	14##	39	76	10#	49
SI	5	0##	2	55	2	11	2	17	5	100	14#	##	70#	3	14##	30	81	3	29
SK	4	0##	1#	42	2#	14	3	26	9	100	12##	100##	63##	7	5##	26	72	8	58
FI	8	1	3	43	7	22	5	7	3	100	10#	32#	39#	3	7#	11	50	8	41
SE	10	3	3	33	25	13	6	4	3	100	15	27#	58	4	4#	14	39	4##	16#
UK	6	5	8	16	23	14	16	6	6	100	13#	32	72	4#	7	26	43	3##	32
EU-25*	5	3	4	23	18	24	8	8	7	100	14	32	64	5	6	24	50	8	35

(folytatódik)

10. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében a háztartásban aktívak száma szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	D. Szegény gyermekek megoszlása, %									
	Egyedülálló szülő – teljes állás	Egyedülálló szülő – részmunkaidő	Egyedülálló szülő munka nélkül	Pár – két kereső	Pár – 1 + 1/2 ke- reső	Pár – egy kereső	Pár – nincs teljes állásban dolgozó	Más gyermeket háztartás, min. 2 teljes állás	Más gyermeket háztartás, max. 1 teljes állás	Összesen
BE	2##	4#	25	4#	2##	14	27	2##	19	100
CZ	5#	1##	22	1##	1##	27	20	2##	22	100
DK	7##	2##	20#	14#	9#	25#	21#	2##	0##	100
DE	3#	12	24	2##	8	22	26	1##	3#	100
EE	16	1##	20	10	2##	26	9	5	11	100
IE	4#	5#	31	2##	5##	14	25	0##	13	100
EL	2##	1##	3#	14	8	44	13	2##	12	100
ES	3	2#	4	10	5	48	11	4	14	100
FR	3#	5#	13	4#	7#	24	24	2##	19	100
IT	3	1#	5	2	3#	49	18	2#	16	100
CY	7#	1##	7#	6#	4##	48	11#	3##	12	100
LV	15	1##	11	11	1##	30	12#	8#	11	100
LT	12#	1##	11	9#	6#	22	14	5#	22	100
LU	10	8#	6	7#	10	40	10	1#	7	100
HU	4#	1##	11	5#	4#	28	31	3#	14	100
NL	3##	11#	13	4##	14	32	16	##	7##	100
AT	5#	7#	16	5#	5#	34	16	4#	8#	100
PL	2	1##	5	13	3	28	15	10	23	100
PT	6#	1##	6#	10#	3##	37	17	6#	13	100
SI	6#	##	13#	13	3##	30	17	5	13	100
SK	2##	1##	4##	17	0##	21	13	12	30	100
FI	8#	4#	12#	12	4#	21	22	5	12	100
SE	13	7#	18	12	9#	15	20	1##	5#	100
UK	3#	7	26	3#	7	16	29	1##	8	100
EU-25*	4	4	13	6	5	31	20	3	13	100

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009. 03. 01-jei verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20-49 megfigyelésen alapulnak, ## – a becslések 20 alatti megfigyelésen alapulnak.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

11. táblázat: A jövedelmi szegénység mutató a gyermekek körében a szülők együttes munkaerő-piaci aktivitása szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %									B. Szegénységi ráta, %									Összesen
	Egyedülálló szülő – teljes állás	Egyedülálló szülő – részmunkaidő	Egyedülálló szülő munka nélkül	Pár – két kereső	Pár – 1 + 1/2 kereső	Pár – egy kereső	Pár – csak részmunkaidő	Munkanélküli pár	Egyéb gyermekes háztartás	Egyedülálló szülő – teljes állás	Egyedülálló szülő – részmunkaidő	Egyedülálló szülő munka nélkül	Pár – két kereső	Pár – 1 + 1/2 kereső	Pár – egy kereső	Pár – csak részmunkaidő	Munkanélküli pár	Egyéb gyermekes háztartás	
BE	6	3	7	26	28	19	3	6	2	8	31	67	4	2	18	29	74	36	100
CZ	7	1	7	41	4	34	0	5	1	15	16	70	1	6	15	33	83	22	100
DK	11	1	5	44	18	15	1	2	1	4	10	41	3	5	15	0	61	30	100
DE	3	6	6	8	37	31	3	4	1	15	31	61	3	3	10	23	59	32	100
EE	16	0	5	42	5	28	1	2	2	24	60	77	5	7	19	47	71	40	100
IE	8	6	10	20	21	25	4	5	1	11	19	69	2	7	11	36	66	59	100
EL	3	0	2	41	8	41	1	3	1	25	48	59	9	30	29	64	59	30	100
ES	4	1	2	36	13	38	2	3	1	25	45	62	8	11	36	51	64	36	100
FR	7	3	4	30	24	25	3	4	1	12	33	55	3	5	19	28	76	48	100
IT	6	1	3	27	13	44	2	4	1	16	39	67	3	6	35	60	82	52	100
CY	5	0	2	56	9	26	0	1	1	24	22	68	2	7	26	31	80	14	100
LV	18	1	8	44	2	23	1	1	3	23	45	42	7	19	31	42	72	37	100
LT	11	1	5	52	6	20	1	3	2	26	72	70	5	27	32	57	93	34	100
LU	4	4	2	22	28	36	2	2	0	50	55	66	7	7	24	31	69	0	100
HU	10	1	5	36	4	36	1	6	1	11	24	53	4	22	16	49	79	22	100
NL	2	5	4	7	49	22	8	2	0	17	32	45	8	4	22	11	61	31	100
AT	6	4	4	20	25	34	2	3	1	12	25	56	5	5	16	24	52	25	100
PL	6	1	5	44	7	31	2	4	1	16	33	50	12	22	30	53	75	18	100
PT	8	1	3	54	6	22	2	3	3	22	27	70	5	18	37	73	77	41	100
SI	8	0	3	70	2	15	0	2	0	13	0	58	3	14	27	43	79	27	100
SK	8	0	2	63	2	19	1	4	1	16	49	50	7	6	25	48	89	26	100
FI	9	1	4	50	8	23	2	3	0	11	36	44	3	11	12	40	58	48	100
SE	11	3	4	36	27	13	3	2	1	14	29	55	4	4	15	20	61	69	100
UK	7	7	10	21	30	17	3	4	1	15	32	73	4	6	27	62	72	11	100
EU-25*	6	3	5	28	22	29	3	4	1	15	32	62	5	6	24	36	71	34	100

(folytatódik)

11. A jövedelmi szegénység mutató a gyermekek körében a szülők együttes munkaerő-piaci aktivitása szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	D. Szegény gyermekek megoszlása (%)								
	Egyedülálló szülő – teljes állás	Egyedülálló szülő – részmunkaidő	Egyedülálló szülő munka nélkül	Pár – két kereső	Pár – 1 + 1/2 ke- reső	Pár – egy kereső	Pár – csak részmunkaidő	Munkanélküli pár	Egyéb gyermekes háztartás
BE	3	5	28	6	3	21	6	24	4
CZ	7	1	29	3	1	32	1	25	1
DK	6	2	23	17	9	25	0	16	3
DE	4	14	24	2	9	24	6	16	3
EE	22	1	22	12	2	30	2	7	4
IE	4	6	35	2	8	14	7	19	5
EL	4	1	4	16	10	54	3	7	1
ES	5	2	4	12	6	57	4	9	1
FR	5	6	15	6	9	32	5	21	2
IT	4	2	7	3	3	61	4	14	1
CY	10	1	10	9	5	54	1	9	1
LV	21	1	16	16	2	35	1	2	6
LT	14	2	17	13	7	29	3	14	2
LU	11	10	8	8	10	44	4	6	0
HU	6	1	14	8	5	33	4	29	1
NL	3	11	15	4	16	36	7	8	0
AT	5	8	17	7	8	38	4	12	2
PL	4	1	10	22	7	40	4	13	0
PT	9	1	9	13	5	42	6	10	6
SI	9	0	16	18	3	36	0	17	1
SK	8	1	7	28	1	29	2	24	1
FI	9	5	15	15	7	25	5	16	2
SE	14	8	17	12	9	17	6	12	5
UK	5	10	31	4	8	20	8	13	0
EU-25*	5	5	16	8	7	38	5	15	2

Forrás: saját számítások az EU–SILC 2007 adatállomány alapján, 2009.03. 01-i verzió.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

12. táblázat: A jövedelmi szegénység mutató a gyermekek körében az anya munka-erőpiaci aktivitása szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %				B. Szegénységi ráta, %			C. Relatív szegénységi kockázat			D. Szegény gyermekek megoszlása (%)			
	Teljes állásban foglalkoztatott	Részmunkaidőben foglalkoztatott	Nem foglalkoztatott	Összesen	Teljes állásban foglalkoztatott	Részmunkaidőben foglalkoztatott	Nem foglalkoztatott	Teljes állásban foglalkoztatott	Részmunkaidőben foglalkoztatott	Nem foglalkoztatott	Teljes állásban foglalkoztatott	Részmunkaidőben foglalkoztatott	Nem foglalkoztatott	Összesen
BE	35	33	32	100	6	6	38	0,34	0,39	2,35	12	13	75	100
CZ	51	5	45	100	5	7##	31	0,28	0,42	1,87	14	2##	84	100
DK	58	20	22	100	3#	4#	27	0,36	0,50	3,21	21#	10#	69	100
DE	14	45	40	100	7	8	22	0,51	0,62	1,60	7	28	65	100
EE	62	5	33	100	12	14#	28	0,70	0,78	1,61	44	4#	53	100
IE	28	30	42	100	4#	10	34	0,24	0,56	1,82	7#	17	77	100
EL	47	8	45	100	10	31	35	0,45	1,32	1,52	21	11	68	100
ES	43	15	42	100	10	16	41	0,41	0,68	1,71	17	10	72	100
FR	39	29	32	100	5	10	32	0,31	0,66	2,15	12	19	69	100
IT	35	15	51	100	8	10	42	0,31	0,38	1,65	11	6	84	100
CY	63	9	29	100	4	10#	31	0,32	0,80	2,55	20	7#	73	100
LV	66	3	32	100	13	28#	35	0,64	1,37	1,72	42	4#	55	100
LT	70	6	25	100	11	31#	46	0,54	1,48	2,20	37	9#	54	100
LU	28	33	39	100	17	13	27	0,84	0,68	1,39	24	23	53	100
HU	50	5	45	100	7	23#	31	0,36	1,23	1,69	18	6#	76	100
NL	11	60	29	100	12#	7	29	0,88	0,49	2,11	10#	29	61	100
AT	28	31	42	100	8	8	24	0,52	0,54	1,66	14	17	69	100
PL	56	7	37	100	14	28	38	0,60	1,14	1,58	33	8	58	100
PT	66	7	26	100	9	26#	48	0,42	1,29	2,38	28	9#	62	100
SI	81	2	17	100	4	15##	40	0,42	1,37	3,75	34	3##	63	100
SK	73	3	24	100	9	17##	42	0,52	0,99	2,45	38	3##	60	100
FI	63	9	28	100	5	16	23	0,46	1,46	2,06	29	13	58	100
SE	48	33	19	100	6	6	29	0,59	0,61	2,76	29	20	51	100
UK	29	39	32	100	7	12	48	0,31	0,54	2,17	9	21	70	100
EU-25*	36	26	37	100	8	10	35	0,43	0,55	1,88	16	14	70	100

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009. 03. 01-jei verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20-49 megfigyelésen alapulnak, ## – a becslések 20 alatti megfigyelésen alapulnak.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

13. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %				B. Szegénységi ráta, %			C. Relatív szegénységi kockázat			D. Szegény gyermekek megoszlása, %			
	Alacsony	Közepes	Magas	Összesen	Alacsony	Közepes	Magas	Alacsony	Közepes	Magas	Alacsony	Közepes	Magas	Összesen
BE	11	37	52	100	39	19	6	2,72	1,36	0,40	29	50	21	100
CZ	5	76	19	100	63	17	3##	3,85	1,02	0,16	20	77	3##	100
DK	13	45	42	100	21#	8	5	2,50	0,89	0,63	34#	40	26	100
DE	4	40	56	100	56	16	9	4,09	1,20	0,64	16	48	36	100
EE	6	53	41	100	39	23	8	2,22	1,31	0,43	13	70	18	100
IE	26	38	36	100	38	18	7	2,01	0,93	0,35	52	35	13	100
EL	22	45	33	100	42	24	10	1,83	1,03	0,41	40	47	14	100
ES	33	27	40	100	40	23	11	1,70	0,96	0,45	56	25	18	100
FR	6	52	42	100	22	15	5	1,96	1,36	0,41	12	70	17	100
IT	34	47	20	100	44	20	5	1,75	0,80	0,20	59	37	4	100
CY	12	46	42	100	36	14	3#	2,94	1,18	0,26	35	54	11#	100
LV	12	59	29	100	59	19	6#	2,96	0,97	0,28	35	57	8#	100
LT	5	57	39	100	47#	30	7#	2,16	1,38	0,30	10#	78	12#	100
LU	23	47	30	100	44	17	5	2,21	0,86	0,28	51	41	8	100
HU	13	61	26	100	57	17	4#	3,04	0,93	0,19	39	56	5#	100
NL	11	45	44	100	34	17	7	2,43	1,18	0,48	26	53	21	100
AT	9	63	29	100	40	15	7	2,72	1,02	0,46	23	64	13	100
PL	5	72	22	100	62	27	5	2,55	1,13	0,20	14	81	5	100
PT	66	17	17	100	28	7#	1##	1,41	0,35	0,06	93	6#	1##	100
SI	9	59	32	100	36	12	2#	3,22	1,10	0,21	28	65	7#	100
SK	3	71	26	100	72	19	6#	4,23	1,08	0,35	14	77	9#	100
FI	5	39	56	100	24	16	5	2,23	1,54	0,51	11	61	29	100
SE	4	50	46	100	32	12	8	2,94	1,10	0,71	13	55	33	100
UK	10	59	31	100	56	25	7	2,50	1,10	0,32	25	65	10	100
EU-25*	14	49	37	100	42	20	7	2,29	1,08	0,38	33	53	14	100

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009.03. 01-jei verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20-49 megfigyelésen alapulnak, ## – a becslések 20 alatti megfigyelésen alapulnak.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

14. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében a szülők egészségügyi állapota szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %			B. Szegénységi ráta, %			C. Relatív szegénységi kockázat		D. Szegény gyermekek megoszlása, %		
	Mindkét szülő egészséges	Min. egy szülő tartósan beteg	Összesen	Mindkét szülő egészséges	Min. egy szülő tartósan beteg	Összesen	Mindkét szülő egészséges	Min. egy szülő tartósan beteg	Mindkét szülő egészséges	Min. egy szülő tartósan beteg	Összesen
BE	74	26	100	14	25	17	0,82	1,51	61	39	100
CZ	78	22	100	14	24	16	0,87	1,46	68	32	100
DK	79	21	100	8	13	9	0,87	1,48	69	31#	100
DE	63	37	100	14	14	14	0,99	1,02	62	38	100
EE	67	33	100	16	21	18	0,90	1,19	60	40	100
IE	73	27	100	15	28	19	0,82	1,49	60	40	100
EL	87	13	100	23	26	23	0,99	1,09	86	14	100
ES	76	24	100	23	26	24	0,98	1,06	74	26	100
FR	67	33	100	14	18	15	0,90	1,19	60	40	100
IT	82	18	100	25	25	25	1,00	0,98	82	18	100
CY	72	28	100	12	13	12	0,97	1,06	70	30	100
LV	75	25	100	20	20	20	1,00	0,99	76	24	100
LT	78	22	100	20	29	22	0,91	1,33	70	30	100
LU	70	30	100	20	18	20	1,03	0,93	73	27	100
HU	70	30	100	18	20	19	0,96	1,10	67	33	100
NL	78	22	100	12	19	14	0,90	1,37	70	30	100
AT	79	21	100	15	13	15	1,03	0,89	81	19	100
PL	76	24	100	23	29	24	0,94	1,18	71	29	100
PT	74	26	100	18	27	20	0,87	1,36	64	36	100
SI	76	24	100	10	16	11	0,87	1,41	66	34	100
SK	76	24	100	17	18	17	0,98	1,06	74	26	100
FI	76	24	100	9	13	10	0,90	1,31	69	31	100
SE	72	28	100	10	11	10	0,98	1,04	71	29	100
UK	65	35	100	21	26	23	0,92	1,15	60	40	100
EU-25*	72	28	100	18	21	19	0,96	1,10	69	31	100

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009.03. 01-i verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20–49 megfigyelésen alapulnak, ## – a becslések 20 alatti megfigyelésen alapulnak.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

15. táblázat: A jövedelmi szegénység mutatói a gyermekek körében az urbanizáció foka szerinti bontásban, EU*, 2006

Ország	A. Gyermekek megoszlása, %				B. Szegénységi ráta, %			C. Relatív szegénységi kockázat			D. Szegény gyermekek megoszlása, %			
	Sűrűn lakott terület	Közbenső terület	Ritkán lakott terület	Összesen	Sűrűn lakott terület	Közbenső terület	Ritkán lakott terület	Sűrűn lakott terület	Közbenső terület	Ritkán lakott terület	Sűrűn lakott terület	Közbenső terület	Ritkán lakott terület	Összesen
BE	54	42	4	100	22	10	19#	1,29	0,62	1,14	69	26	5#	100
CZ	33	24	43	100	17	15	17	1,03	0,93	1,02	34	22	44	100
DK	29	45	26	100	9#	8	12	0,94	0,88	1,27	28#	39	33	100
DE	44	39	18	100	15	12	16	1,06	0,86	1,15	46	33	20	100
EE	42	:	58	100	13	:	22	0,74	:	1,19	31	:	69	100
IE	31	30	39	100	16	23	20	0,82	1,17	1,01	26	35	39	100
EL	38	15	47	100	16	18	31	0,69	0,77	1,32	26	11	62	100
ES	49	22	28	100	19	25	33	0,78	1,01	1,38	38	22	39	100
FR	46	36	18	100	18	14	14	1,13	0,89	0,88	52	33	16	100
IT	44	40	16	100	25	25	29	0,97	0,98	1,14	43	39	18	100
CY	54	16	30	100	10	11	17	0,80	0,89	1,42	43	14	42	100
LV	44	:	56	100	10	:	28	0,51	:	1,39	22	:	78	100
LT	37	:	63	100	9	:	30	0,42	0,00	1,34	15	:	85	100
LU	44	29	26	100	28	10	17	1,40	0,50	0,88	62	15	23	100
HU	28	21	51	100	12	14	25	0,64	0,73	1,31	18	16	66	100
AT	34	25	41	100	19	13	12	1,29	0,86	0,84	44	22	34	100
PL	36	14	50	100	15	26	29	0,64	1,08	1,23	23	15	62	100
PT	47	32	21	100	16	25	27	0,76	1,18	1,27	36	38	26	100
SK	24	51	25	100	12	18	20	0,67	1,07	1,18	16	54	30	100
FI	26	16	58	100	10	9	12	0,90	0,83	1,09	23	13	64	100
SE	18	12	70	100	13	11	11	1,12	0,96	0,98	21	11	68	100
UK	77	19	4	100	25	15	16#	1,10	0,67	0,70	84	13	3#	100
EU-25*	46	29	25	100	19	17	22	0,99	0,88	1,15	46	25	29	100

Forrás: saját számítások az EU-SILC 2007 adatállomány alapján, 2009. 03. 01-jei verzió.

Megjegyzések: # – a becslések 20-49 megfigyelésen alapulnak, : – nincs adat

Hollandia és Szlovénia esetében az adatállomány nem tartalmaz az urbanizáció fokával kapcsolatos adatokat.

* Az elemzéshez használt adatállomány nem tartalmaz adatokat Bulgária, Málta és Románia esetében.

A HAZAI GYERMEKSZEGÉNYSÉG IDŐBELI VÁLTOZÁSA¹

ÖSSZEFOGLALÁS

A gyerekes háztartásokban élők szegénysége rátája 2007-ben 16,5 százalék volt. (Későbbi, a válság következményeiről is képet adó adatunk még nincs.) A helyzet 2001-hez képest valamelyest romlott. Bár a hazai szegénységi ráták nemzetközi összehasonlításával nem foglalkoztunk, annyit mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy az egyezményesen (a mediánjövedelem 60%-ával) számolt szegénységi küszöbérték nemcsak az ország megélhetési viszonyai alapján tekinthető rendkívül alacsonynak, hanem nemzetközi összehasonlításban is. A legutolsó vizsgált évre vonatkozóan a hazai szegénységi küszöbszint – vásárlóerő-paritáson számolva – az EU-27 országai rangsorában visszafelé haladva, Romániát, Bulgáriát és Lengyelországot követve a 4. helyen volt (Szlovákiával versenyben). Az elemzés tehát alapvetően, hazai és nemzetközi viszonylatban is, alacsony küszöbszint szerint számolt mélyszegénységben élő népességre fókuszált.

Kiemelkedő a szegénységi kockázat a három vagy több gyermeket nevelők, a községekben élők és az alacsonyan iskolázott háztartásfővel rendelkező háztartásokban élő gyerekesek körében. Ha az említett hátrányok halmozottan vannak jelen, akkor a szegénységi kockázat ugrásszerűen növekszik. A szegénységet valószínűsítő tényezők közül a háztartásfő (a szülők) iskolai végzettsége a leginkább meghatározó. Ha a háztartásfő alsófokú iskolai végzettségű, akkor ez minden egyéb tényezőtől függetlenül, erőteljesen növeli a szegénységi kockázatot. Az iskolázottság szerepe az utóbbi években is tovább erősödött.

2001-ben a 2,4 millió gyerekből 354 ezer, 2007-ben az összesen 2,1 millió gyermekből 411 ezer élt (mély)szegénységben. A szegény gyerekek 90 százaléka olyan háztartásban nevelkedett, ahol a háztartásfőnek csak alsófokú végzettsége volt.

Az alsó- és felsőfokú végzettségű háztartásfők háztartásaiban élők esetében az amúgy is tágra nyílt szegénységi olló 2001-ről 2007-re még tovább nőtt. Ez különösen a sokgyerekes családokat érintette. Az egy-két gyermeket nevelő családokban is nyílt az olló, de három vagy több eltartott gyerek esetén a helyzet drámaivá vált. Az alsó- és felsőfokú végzettségűek szegénységi rátái közötti különbség a 2001. évi 28 százalékról 47 százalékra emelkedett. (A 2001. évi arányok alsó-, illetve felsőfokú végzettségűek esetén 33,4% és 5,5%, a 2007. évek 49,4% és 2,2%.) A legalább három gyermeket nevelő, alsófokú végzettségű háztartásfők háztartásaiban élők fele (49,4%) szegény, míg ugyanakkor a felsőfokú végzettségűek esetén arányuk csak 2,2 százalék.

A szegény gyerekek egynegyede mindhárom vizsgált hátrányt hordozza, falun él, alacsony iskolai végzettségű háztartásfővel, legalább két testvérével együtt. A kiút mindenképpen az iskolázottságban van. Ha a szülők már nem is képezhetők, az iskolázatlanság átöröklését mindenképpen meg kell akadályozni.

ELŐSZÓ

*„Egy gyermek élete olyan, mint egy papírlap,
melyen minden arra járó nyomot hagy.”*
(kínai közmondás)

A tanulmányban a hivatalos statisztikai adatforrásokra építve a hazai szegénység és ezen belül a gyermekszegénység időbeli változásának bemutatására vállalkozunk. Alapvetően a jövedelmi szegénységre fókuszálunk, de igyekszünk számszerű betekintést adni arról is, hogy milyen élethelyzetet jelent a 21. század Magyarországon szegénynek lenni.

A KSH két nagy adatfelvételét használjuk elemzésünk során: a Háztartási Költségvetési Felvételt (HKF) és az EU-SILC (Statistics on Income and Living Conditions, hazai elnevezéssel VÉKA – „Változó Élethelyzetűek Adatgyűjtés”, a továbbiakban SILC–VÉKA) adatgyűjtést. Mindkettő évente ismétlődő nagymintás reprezentatív adatgyűjtés.

¹ A tanulmányt Havasi Éva (KSH) készítette 2010 januárjában.

tés. Az előbbiből hosszú idősoros adatok is nyerhetők, míg az utóbbiból 2004 óta vannak adataink. A SILC-VÉKA-felvételként egyaránt emlegetett újabb adatforrás előnye, hogy nemzetközi összehasonlításra is módot nyújt,² ugyanakkor hátránya az adatbázishoz való hozzáférés nehézsége és a publikált adatok korlátozott relevanciája.³

A HAZAI SZEGÉNYSÉG IDŐBELI ALAKULÁSA A HIVATALOS STATISZTIKÁBAN

A szegénységet a hivatalos statisztikában alapvetően a jövedelemmel mérik. A jövedelem definíciója, tartalma részletesen szabályozott.⁴ *A kiszámítás alapja a háztartások éves jövedelme. A háztartásoké, és nem az egyéneké! A szegénység így módon alapvetően háztartási kategória, amely a háztartás minden egyes tagját egyformán jellemzi. A gyerekek szegénysége a szülei szegénysége is, a szülők szegénysége a gyermekek szegénysége is egyben.*

A háztartásdefiníció szerint a közös jövedelmi (és fogyasztási) egységet alkotó személyek összessége, a háztartást alkotó személyek jövedelme és a háztartás egészét megillető jövedelmek összeadódnak, és közösen (arányosan vagy kevésbé arányosan, „igazságosan” vagy „igazságtalanul”, a jövedelemtermelő képesség vagy a szükséglet alapján, de mindenképpen a közös gazdálkodás jegyében) kerülnek felhasználásra. *Az egyes háztartástag jövedelmi pozícióját tehát saját személyes jövedelme mellett a vele együtt élők jövedelme határozza meg.*

*A háztartás összjövedelméből fogyasztási egységkulcsok alkalmazásával határozzuk meg a benne élők jövedelmét. Az EU-előírás szerint azonban az ún. OECD2 fogyasztási egységekkel kell elvégezni a számítást.*⁵

Az nyilvánvaló, és éppen ez a bevezetett fogyasztási egységkulcsok célja is, hogy az egy főre számított értékekhez képest degresszíven vegyék figyelembe a növekvő taglétszámot, és még inkább a gyermekeknek a háztartások fogyasztásában-kiadásában betöltött szerepét. Az Eurostat a magasabb életszínvonalú országok fogyasztási-kiadási szerkezetéből kiindulva határozta meg az OECD2 szerinti számítást, melyet az újonnan csatlakozott országokra is kiterjesztett. Ezekben az országokban azonban a háztartások összkiadásán belül a létszámtól, gyerekszámától függő kiadások aránya lényegesen magasabb, mint Nyugat-Európában. Ezért korrektebb eljárás lenne az OECD1 szerinti jövedelemszámítás, melyet egyébként a régi tagállamok is alkalmaztak fejlettségük korábbi szakaszában. *A GYEP szakértői gárdája, a Módszertani albizottság ajánlását elfogadva, a hazai jövedelmi helyzet méréséhez és így a szegénységi ráták kiszámításához éppen ezért az OECD1-skála alkalmazását támogatja. Ugyanakkor az EU-számításokban az OECD2-skála szerinti számítások találjuk.*

A számításbeli eltérés a gyermekek szegénységének elemzésénél nem problémátlan. Éppen a nagycsaládosok azok, akik körében a kétféle számítási mód komoly különbségeket okoz. Ez a magyarázata annak, hogy a gyerekszegénység hazai mélyelemzésekor, ha tehetjük, OECD1-skálával számolt jövedelem alapján határozzuk meg a szegénységi küszöbértéket.

A szegénységi küszöbérték nem más, mint a fogyasztási egységgel számolt ún. háztartási ekvivalens jövedelem mediánértékének 60 százaléka. A mediánjövedelem az a jövedelemösszeg, amelynél a lakosság felének kevesebbje, illetve másik felének többje van, azaz a „középső” jövedelmi érték. Ennek az összegnek a 60 százaléka a nemzetközileg elfogadott szegénységi küszöbérték.

² A két felvételből származó szegénységi ráták némileg eltérnek egymástól, ezért az idősorban az adatforrások közötti váltást jelezzük. A felvételek részletes bemutatását tárgyaló kiadványokat lásd az irodalomjegyzékben.

³ A publikált SILC-VÉKA-adatok ugyanis a háztartások jövedelmi helyzetét OECD2 fogyasztási egységgel számolják, alábecsülve a gyerekes és főként a nagy létszámú, nagycsaládos háztartások szegénységét. A gyerekek fogyasztása (jövedelmi szükséglete) ugyanis csak 0,3 egységgel van elismerve. Ha egy főre számolnánk a jövedelmeket, akkor a háztartás befolyt összjövedelmét a háztartás összlétszámával kellene osztanunk, mivel minden egyes háztartástag azonosan egy egységet képviselne. Ha OECD2-skálával számoljuk a jövedelmeket, akkor az első felnőtt 1, a további felnőtt 0,5 és a gyerek 0,3 egységnek felel meg. Például a két felnőttből és két gyermekből álló háztartás esetén nem a fők számával, azaz négyvel osztjuk a háztartás összjövedelmét, hanem 2,1-del ($1 + 0,5 + 0,3 + 0,3$). Így a háztartás minden tagjának jövedelme lényegesen magasabb lesz, mint az egy főre történő számítási módnál. A GYEP – a hazai szakértők többségével egyetértésben – az OECD1-skálával számol, amely az előbbi négytagú háztartás esetében 2,7 ($1 + 0,7 + 0,5 + 0,5$) fogyasztási egységnek felel meg. A továbbiakban a hazai számításoknál ezzel a számítási móddal találkozhatunk.

⁴ Az Eurostat a SILC esetében több száz oldalas dokumentációban tárgyalja a jövedelemszámításnál figyelembe veendő tételeket, azok konkrét értelmezésével együtt. A hazai jövedelem-számítási gyakorlat a HKF esetében is hasonló.

⁵ Lásd az Előszó 2. lábjegyzetét.

A következőkben 1993-tól 2007-ig, 15 évet átfogóan mutatjuk be az országos szegénységi arányokat (1. táblázat) a KSH HKF-adatai alapján. Tekintettel arra, hogy az EU által preferált relatív típusú szegénységi ráta⁶ kiszámításánál a jövedelmi egyenlőtlenségek nagysága és természete a meghatározó, egy olyan időszakban, amikor az emberek jövedelmi helyzete közel egyformán, arányosan romlik, akkor a szegénységi ráta változatlan marad.⁷ Ezért fontos azt is nyomon követni, hogy a szegénységi küszöbértékek nagyságbeli elmozdulása évről évre hogyan alakul. (Ezt látjuk majd a 3. táblázatban)

A szegénységi ráták a kilencvenes évektől az ezredfordulóig egyértelműen növekedtek. Azt követően pedig némi ingadozással 9–11 százalék körül mozognak. Sajnos 2008-ra, 2009-re vonatkozóan még nem állnak rendelkezésünkre adatok, így a gazdasági válság hatását csak később tudjuk bemutatni.

1. táblázat: A hazai szegénységi arányok időbeli alakulása (OECD1 szerinti ekvivalens jövedelemmel számolva), 1993–2000

Év	Arány, %	Év	Arány, %
1993	6	2001	10
1994	7	2002	9
1995	8	2003	11
1996	9	2004	11
1997	8	2005	10
1998	10	2006	10
1999	11	2007	11
2000	9		

Forrás: KSH HKF-adatbázisok, saját számítások.

A 2. táblázat 2000–2007 között kétféle fogyasztási egységgel, lakosságra és háztartásokra vetítve mutatja be a szegénységi ráták alakulását 2004-től már a HKF helyett a SILC-VÉKA adatait használva. Az OECD1 mellett az OECD2 szerinti szegénységi arányok bemutatását az is indokolja, hogy a nemzetközi összehasonlításokban, az Eurostat és a nemzetközi szervezetek honlapjain csak a gyerekszegénység szempontjából kevésbé releváns OECD2 szerinti hivatalos adatokkal találkozhatunk. Itt jegyeznénk meg, hogy a SILC-VÉKA alapján számolt szegénységi ráták magasabbnak mutatkoznak, de a felvétel első két évéből (2004 és 2005) származó adatok a mintavételi eltérések, a módszertani változtatások miatt meglehetősen bizonytalanok. 2006-ban és 2007-ben a két adatgyűjtés alapján a szegénységi ráták már csak egy-két százalékpontos eltérést mutatnak.

A kétféle idősor egymás utáni bemutatása azt a célt szolgálja, hogy tisztázzuk az eltérő forrásokból származó adatok különbségét. A továbbiakban a tanulmány a HKF adataival dolgozik.

⁶ A szegénységi ráta és a szegénységi arány kifejezéseket szinonimaként használjuk. Az ország szegénységi rátáját megkapjuk, ha a szegények számát elosztjuk a népességszámmal. Nem csak országos szinten, hanem a lakosság kisebb-nagyobb csoportjaira is számoljuk. A szegények lehatárolása pedig a szegénységi küszöbérték alapján történik. Azokat tekintjük szegényeknek, akiknek a jövedelme nem éri el a szegénységi küszöbérték nagyságát. A küszöbértéket a teljes lakosság fogyasztási egységre jutó jövedelme alapján számítjuk, nagysága a mediánjövedelem 60 százaléka.

⁷ Ha a lakosság az egyik évben feleannyiból élne, mint a következőben, de az emberek közötti jövedelmi egyenlőtlenségek nem változnának, akkor a szegénységi arányok sem változnak.

2. táblázat: A szegénységi arányok időbeli alakulása az OECD1 és OECD2 szerinti ekvivalens jövedelemmel számolva, 2000–2007 (%)⁸

Személyek és háztartások	2000	2001	2002	2003	2004 (EU 2005)	2005 (EU 2006)	2006 (EU 2007)	2007 (EU 2008)
OECD2 szerint								
Személyek	11	11	10	12	13*	16	12	12
Háztartások	10	10	9	12	13*	16	12	12
Ebből:								
Gyermektelen	7	9	8	10	10*	10	8	8
Gyermekes	15	12	11	14	17	21	16	16
OECD1 szerint								
Személyek	9	10	9	11	15*	17	13	13
Háztartások	8	9	8	8	14*	16	12	12
Ebből:								
Gyermektelen	5	6	5	6	8*	8	6	6
Gyermekes	13	14	13	15	21*	24	19	19

* 2004-től a HKF-adatok helyett SILC–VÉKA-adatok szerepelnek.

Forrás: Eurostat-adatbázis és saját számítások.

Akármilyen forrásból, akármelyik évre nézzük is a szegénységi arányokat, annyi bizonyos, hogy a gyermekes háztartásokban élők helyzete lényegesen rosszabb, mint a gyermekteleneké. A 2007-es adatok szerint a gyermekes háztartásokban élők közel egyötöde volt szegény.

Az OECD1 szerinti számolás esetén egyértelműen kirajzolódik egy tendencia, amely azt mutatja, hogy az elmúlt egy-másfél évtizedben a gyermektelen háztartásokban élők szegénységi rátája szinte változatlan (5–6%), a gyermekes háztartásokban élőké viszont lényegesen emelkedett. Ez önmagában is indokolja a gyerekszegénység elleni küzdelem fontosságát. Az OECD2 szerint számolva – még akkor is, ha a bizonytalan két évet (2004 és 2005) figyelmen kívül hagyjuk – meglehetősen hektikusan alakulnak a szegénységi ráták.

A 3. táblázat a szegénységi ráták alapját adó küszöbértékek nagyságának időbeli változását mutatja. Világosan látható, hogy a korábban említett adatforrásváltás, elsősorban 2004-ben, de 2005-ben is, nagyon alacsony küszöbértékkel számolt. A lakosság egy főre jutó jövedelmét 2000-ben 100 százaléknak tekintve ez az érték 2004-ben 172 százalék és 2005-ben 189 százalék volt (4. táblázat).

3. táblázat: A szegénységi küszöbérték (illusztratív érték) egyszemélyes háztartásra vetítve, OECD2-skála alkalmazásával, 2000–2007 (ezer Ft/év)

Korcsoport	2000	2001	2002	2003	2004 (EU 2005)	2005 (EU 2006)	2006 (EU 2007)	2007 (EU 2008)
OECD2 szerint	345,6	441,8	492,8	556,9	519,9*	572,6	624,0	663,4
Előző év = 100%	100,0	127,8	111,5	113,0	93,4*	110,1	109,0	106,3
2000 = 100%	100,0	127,8	142,6	161,1	150,4	165,7	180,6	192,0

* Ettől fogva már SILC–VÉKA-adatok szerepelnek.

Forrás: KSH, Társadalmi jelzőszám indikátorai.

⁸ A hazai gyakorlat az ún. referencia-időszak alapján határozza meg az évet, míg az Eurostat az adatgyűjtés idejéhez (lezárlásához) köti az évszámot. Ez nem kis kavargást okoz az adat-használók számára. Ez az oka annak, hogy a megszokott adatközlés alá az EU szerintit is feltüntettük.

4. táblázat: A lakosság egy főre jutó jövedelmének alakulása, 2000–2007 (ezer Ft/év)

Korcsoport	2000	2001	2002	2003	2004 (EU 2005)	2005 (EU 2006)	2006 (EU 2007)	2007 (EU 2008)
Egy főre jutó jövedelem	424,6	506,3	573,2	656,6	730,1	804,1	841,0	875,8
Előző év = 100%	100,0	119,2	113,2	114,5	111,2	110,1	104,6	104,1
2000 = 100%	100,0	119,2	135,0	154,6	172,0	189,4	198,1	206,3

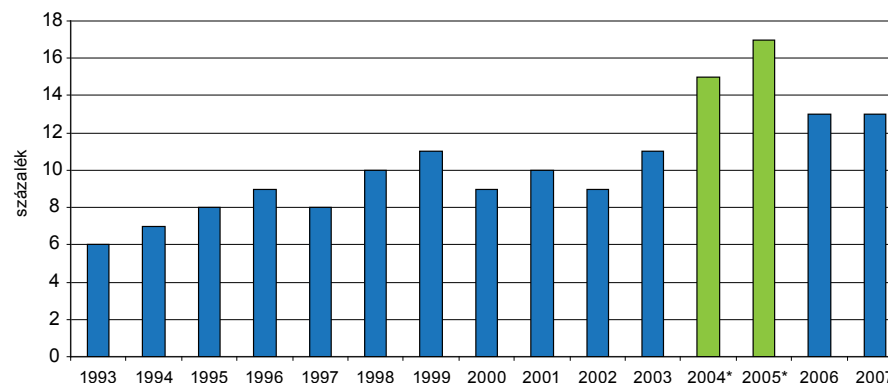
* Ettől fogva SILC–VÉKA-adatok szerepelnek.

Forrás: KSH, HKF-adatok, 200–2007.

Hét év alatt, 2007-re az egy főre jutó jövedelmek nominálértéken számított nagysága megduplázódott (206,3%). A szegénységi küszöbérték növekedése 2000-ről 2007-re ettől némileg elmaradt (192%), de ezen belül 2004–2005-ben *irreálisan alacsony* volt. 2004-ben az előző évhez képest a lakosság átlagjövedelme nominálértéken több mint 10 százalékkal emelkedett, miközben a szegénységi ráta alapját képező küszöbszint 6,6 százalékkal csökkent. A 2005-ös év növekedési ütemei már összhangba kerültek. 2004-ben, változatlan adatforrásból (HKF) számolva 597,8 ezer forint lett volna a küszöbérték nagysága, ami egy sokkal realisabb, 7 százalék körüli nominálérték-növekedést jelentett volna. Ezt a bizonytalanságot a nemzetközi összehasonlításoknál is szem előtt kell tartani.

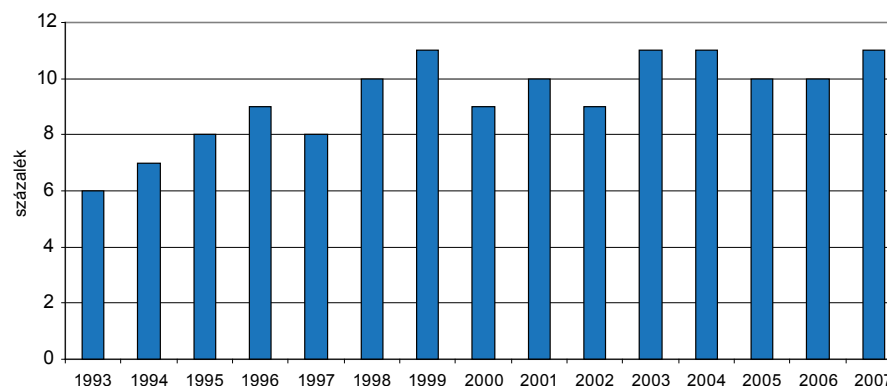
A szegénységi ráta időbeli változását az 1. ábrán követhetjük nyomon. A bizonytalanságok áthidalására a 2. ábra adatforrásváltás nélkül, azaz végig HKF-adatokat használva mutatja be a szegénységi arányok időbeli változását.

1. ábra: A szegénységi ráta időbeli változása az OECD1 szerinti háztartási ekvivalens jövedelemmel számolva, 2003-ig HKF-, 2004-től SILC–VÉKA-adatok alapján, 1993–2007 (%)

* A 2004 és 2005-re vonatkozó adatok számos bizonytalanságot tartalmaznak, ezért megkülönböztetésül másként jelöltük.

2. ábra: A szegénységi ráta időbeli változása OECD1 szerinti háztartási ekvivalens jövedelemmel számolva, HKF-adatok alapján, 1993–2007 (%)

A szegénységi ráták hullámzása a 2. ábrán is jól követhető. 2000-hez képest 2001-ben némi növekedés, majd 2002-ben újabb csökkenés után a szegények aránya 2003–2004-ben a HKF adatai szerint is érzékelhetően (a SILC–VÉKA-adatokhoz képest alacsonyabb szinten) növekedett, majd kismértékű csökkenés után 2007-től újból emelkedni kezdett. Az adatok tükrözik az államháztartási egyensúly kiigazításának első kisebb, majd pedig 2006-tól újabb, keményebb második hullámát. A szegénységi ráta 2007-től bekövetkező újabb emelkedése az ismert tények következtében kétséget kizáróan még tovább fog növekedni.

Az országos adatok rövid bemutatása után a következőkben a gyermekszegénység időbeli változását tekintjük át.

A GYERMEKES HÁZTARTÁSOK ÉS A GYERMEKEK SZÁMA, 2001 ÉS 2007

Évről évre egyre kevesebb gyerek születik. Bár a megszülető gyerekek egyre hosszabb ideig maradnak a családon belül gyerekstátusban, összességében érzékelhetően csökken a gyerekes háztartások száma és még inkább az átlagos gyermekszáma (5. táblázat).

5. táblázat: A gyerekes háztartások száma gyermekszám szerint, 2001 és 2007

Gyerekes háztartások	1 gyerek	2 gyerek	3-x gyerek	Együtt	Összes háztartás*
2001					
Háztartások száma	698 566	553 365	176 699	1 428 630	3 758 634
Háztartások taglétszáma	3,4	4,16	5,46	3,95	2,7
Gyerekek száma	754 446	1 109 384	571 192	2 435 022	2 435 022
2007					
Háztartások száma	647 646	437 241	180 723	1 265 610	3 809 947
Háztartások taglétszáma	3,36	4,15	5,63	3,96	2,6
Gyerekek száma	647 646	874 482	626 707	2 148 835	2 148 835

* A gyerekes és a gyermektelen háztartások száma összesen.

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

2001-ben még a háztartások 38 százalékában volt eltartott gyermek, 2007-ben már csak 33 százalékában. Napjainkban megközelítően minden harmadik háztartás gyerekes. A (20 év alatti eltartott) gyerekek száma a vizsgált hét év alatt 8 százalékkal csökkent. A csökkenés annak ellenére valósult meg, hogy közben a fiatalok egyre nagyobb arányban tanulnak tovább. A „gyerek” fogalmának egyik kritériuma a gyermek családi állás és az életkori határ mellett éppen az eltartotti státusz! A tanulók viszont értelem-

szerűen eltartottak. A „gyereklet”⁹, illetve a másik oldalról a szülők eltartási kötelezettsége a növekvő továbbtanulási aránynak, az iskolai évek elhúzódásának következtében meghosszabbodik, ami növekedést eredményez a gyerekes háztartások, illetve a gyerekek számában, statisztikailag növelve a gyerekszámot és a gyerekes háztartások számát. Ezen növelő hatás ellenére is, a csökkenő születésszám következtében, a „gyerekek” (a gyerekstátuszban levők) száma az elmúlt évek során érzékelhetően csökkent.

A népességszám csökkenésével párhuzamosan végbemenő háztartásszám-növekedés értelemszerűen a háztartások átlagos taglétszámának csökkenését vonja maga után. Ezen belül a gyermekes háztartások átlagos taglétszáma egy hajszálnyit még emelkedett is. Ez teljes egészében a három- és többgyermekes háztartások számának és gyermekszámának a következménye. 2001-ben 571 ezer, 2007-ben 627 ezer gyerek nevelkedett olyan háztartásban, ahol legalább három eltartott gyerek volt, 2001-ben a gyerekek 24 százaléka, 2007-ben már 29 százaléka tartozott ebbe a háztartástípusba. A kétgyermekes háztartások gyerekszáma 200 ezret meghaladón, az egygyermekes háztartásokban élő gyerekeké 100 ezerrel lett kevesebb a vizsgált évek alatt.

A 20 év alatti gyereket nevelő háztartások száma hét év alatt 163 ezerrel csökkent, 2007-ben a háztartások egyharmadát alkotva (6. táblázat). Mivel a fiatalabb gyermeket nevelő háztartások számarányának csökkenése is megfigyelhető, ez megerősíti azt a ma is jellemző tendenciát, hogy a gyermektelen háztartásokhoz képest a gyermekes háztartások száma mindinkább elmarad.

6. táblázat: A gyermekes háztartások és a gyermekes háztartásokban élő személyek száma és aránya, 2001 és 2007

Háztartástípus	Háztartások		Személyek	
	száma, fő	aránya, %	száma, fő	aránya, %
2001				
Kisgyermekes (még nem tanuló)	593 661	15,8	2 485 388	24,7
15 év alatti gyermekes	1 087 653	28,9	4 419 423	43,9
20 év alatti gyermekes	1 428 630	38,0	5 639 979	56,1
Összesen	3 758 634	100,0	10 059 573	100,0
2007				
Kisgyermekes (még nem tanuló)	515 991	13,5	2 177 797	22,0
15 év alatti gyermekes	980 650	25,7	4 012 294	40,5
20 év alatti gyermekes	1 265 614	33,2	5 010 912	50,6
Összesen	3 809 947	100,0	9 907 011	100,0

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

SZEGÉNYSÉGI ARÁNYOK A GYERMEKES HÁZTARTÁSOK KÜLÖNBÖZŐ TÍPUSAIBAN A HAZAI ADATOK ALAPJÁN

Tudnunk kell azt, hogy a reprezentatív lakossági felvételek nem képesek megfelelően képviselni a szélsőségesen jó, illetve szélsőségesen rossz helyzetű társadalmi rétegeket. Relatív kis számuk miatt óriási mintanagyságra lenne ehhez szükség, de emellett még nagyobb gátat jelent területi-társadalmi szegregáltságuk, illetve a lakossági felvételekben való közreműködésük alacsony szintje. Ezért még egy 20 ezres lakossági minta adatainak elemzésekor sem tudunk érvényes következtetéseket levonni a szegregált, mélyszegénységben élő, lelegelesettebb embertársainkról. Többek között ezt szolgálják a szegényekre fókuszáló célvizsgálatok. A szegények együttműködésre képes és kész többsége azonban részét képezi az országos reprezentativitású lakossági felvételeknek is. Így van ez a HKF esetében is. A lakosság jövedelmi viszonyaira, szegénységi arányaira vonatkozó adatokat ezen korlátok figyelembevételével kell értelmezni.

Jól ismert tény, de láttuk az eddigi adatokból is, hogy a háztartásokban élő gyerekek száma és életkora erősen befolyásolja a szegénységi kockázatot.

⁹ Itt most nem foglalkozunk a gyereklet szociológiai fogalmával, azzal az új jelenséggel, amit többek között Somlai Péter oly plasztikusan, posztadoleszcenzia (meghosszabbodott ifjúkor) névvel illet.

Minél alacsonyabb életkornál húzzuk meg a „gyermek” fogalmát, annál nagyobb a gyerekes háztartás szegénységi kockázata. Ez az összefüggés minden vizsgált évre fennállt. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a szegénységi ráták 2001-ről 2007-re – a gyerekek korcsoportjától függetlenül is – minden gyerekes háztartástípusban emelkedtek, mégpedig szinte azonos módon, 3–3 százalékponttal (7. táblázat).

7. táblázat: A különböző korcsoportba tartozó gyerekes háztartásokban élők szegénységi rátája, 2001 és 2007 (%)

Háztartástípus	Szegénységben élők aránya, %	
	2001	2007
Kisgyerekes (még nem tanuló gyerekes)	18,2	21,6
15 év alatti gyerekes	14,7	17,9
20 év alatti gyerekes	13,5	16,5

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

Miközben 2001-ről 2007-re csak a gyermektelen háztartásokban élők szegénységi rátája javult (8. táblázat), a nagyobb gyerekszámú háztartások tagjai, főleg négy és több gyerek esetén, a hét év elteltével lényegesen rosszabb helyzetbe kerültek.

8. táblázat: A különböző gyermekszámú (20 év alattiak) háztartásokban élők szegénységi rátája, 2001 és 2007 (%)

Háztartástípus	Szegénységben élők aránya, %	
	2001	2007
Nincs gyerek	6,2	5,4
1 gyerek van	8,8	10,0
2 gyerek van	12,6	14,2
3 gyerek van	23,5	25,6
4 gyerek van	34,3	45,0
4-nél több gyerek van	40,0	52,4
Országos átlag	10,3	11,0

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

Létminimum alatt élők aránya néhány kiemelt háztartási jellemző szerint

Tekintettel a szegénységi ráta relatív jövedelmi pozíció alapján történő számítási menetére, nézzük meg azt is, hogy *hogyan alakulnak az arányok akkor, ha az adott évi létminimum¹⁰ alapján számoljuk a szegénységi érintettséget*.

A létminimum nagysága Magyarországon lényegesen magasabb, mint az idáig használt, a mediánjövedelem 60 százaléka alapján számított ún. relatív jövedelmi küszöbérték. Így nem meglepő, hogy a szegénységi arányok is sokkal magasabbnak mutatkoznak (9. táblázat, vö. 7. táblázat). A vizsgált időszakban *nem történt lényeges*

¹⁰ A létminimum a nevével ellentétben nem a „még életben maradás határértéke”, hanem olyan összeg, amely biztosítja a folyamatos életvitellel kapcsolatos igen szerény – konvencionálisan alapvetőnek minősülő – szükségletek kielégítését. Kiszámítása több lépcsőben történik: először az élelmiszer-normatívát határozzák meg, majd pedig a normatíva környezetében fogyasztók egyéb kiadásai alapján számolják ki a létminimum élelmiszer-szükségleten felüli többi összetevőjét. Empirikus alapja a HKF. Nagysága 2007-ben 67 551 Ft/hó/fő volt. Egyébként nem főre, hanem alapvetően családtípusokra számolják ki a létminimumértékeket. Ebben a tanulmányban az egy főre jutó létminimumérték OECD1 szerinti nagyságával dolgoztunk.

elmozdulás az alsó középréteg megélhetési viszonyaiban: 2001-ben a lakosság 30 százaléka, 2007-ben 28 százaléka élt létminimum alatti jövedelemből. Ezen belül, hasonlóan az alacsonyabb jövedelmi szintnél meghúzott szegénységi küszöbszinthez, a gyerektelenek helyzetében kimutatható javulás a magasabb gyermekszámú háztartások pozícióromlásával együtt következett be. A létminimum-küszöbérték esetében már nemcsak a gyermektelenek szegénységi kockázata csökken látványosan, hanem az egy gyermeket nevelőké is kimutathatóan javul (10. táblázat). Ez egyértelműen arra utal, hogy az egy gyermeket nevelő háztartások egy részében a szegénység mélysége nem akkora, mint a magasabb gyermekszámú háztartásokban.

9. táblázat: A különböző korcsoportba tartozó gyermekes háztartásokban élők szegénységi rátája a hazai létminimum alapján, 2001 és 2007 (%)

Háztartástípus	Létminimum alatt élők aránya*, %	
	2001	2007
Kisgyermekes (még nem tanuló gyerekes)	40,1	43,5
15 év alatti gyermekes	36,8	38,6
20 év alatti gyermekes	35,8	37,3

* A hazai létminimum-küszöbérték OECD1 fogyasztási egységre történő átszámításával. (Közelítő érték.)

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

10. táblázat: A különböző gyermekszámú háztartásokban élők szegénységi rátája a hazai létminimum alapján, 2001 és 2007 (%)

Háztartástípus	Létminimum alatt élők aránya*, %	
	2001	2007
Nincs gyerek	22,0	17,9
1 gyerek van	27,4	25,6
2 gyerek van	35,9	37,1
3 gyerek van	54,4	56,3
4 gyerek van	63,6	63,1
Országos átlag	29,7	27,6

* A hazai létminimum OECD1 fogyasztási egységre történő átszámításával. (Közelítő érték.)

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

A SZEGÉNYSÉG KOCKÁZATÁT BEFOLYÁSOLÓ TOVÁBBI TÉNYEZŐK ÉS HALMOZÓDÁSUK

Az eddig vizsgált két tényező: a gyermekek száma és életkora mellett nézzük meg a lakóhely településtípusának és a háztartásfő iskolai végzettségének szegénységre gyakorolt hatását külön-külön, majd az említett ismérvekkel együtt is.

Nem újdonság, hogy a települési hierarchia a szegénységi ráták nagyságában is megmutatkozik (11. táblázat). A főváros és a „vidék”, a falu és a város közötti különbségek – és főként azok szegénységi rátákban mutatózó változásai – már nem annyira magától értetődőek. 2001-ben, az országos átlag alapján, a községekben élők szegénységi kockázata a duplája volt a fővárosban élőkénél (14,8%, illetve 7,2%), ugyanakkor a főváros és a vidéki városok közötti különbség még elenyésző (7,2%, illetve 8%).

2007-re a szegénységi ráta országosan egy százalékpont alatti minimális növekedése a budapestiek szegénységi arányának radikális csökkenése, a vidéki városokban élők szegénységi arányainak érzékelhető növekedése és a községlakók stabilan magas szegénységi rátája mellett valósult meg. A főváros és a „vidék” szegénységi kockázatban játszott szerepe számottevő.

Ha a háztartások gyerekszámának és a település típusának együttes hatását vizsgáljuk, akkor *a legszembetűnőbb az a budapesti fordulat, hogy a szegénységi ráta csökkenésében a gyermektelenek szegénységi rátájának radikális csökkenése volt a meghatározó. 2001-ben még egyedül Budapestre volt igaz, hogy a gyermektelenek nagyobb valószínűséggel voltak szegények, mint az egy gyermeket nevelők. 2007-re már minden településtípusra érvényesül a gyerekszám szegénységi rátát növelő hatása. Budapesten ez a hatás kisebb, vidéken nagyobb mérvű volt. A három vagy több gyerek léte azonban már mindenütt ugrásszerűen növeli a szegénységi valószínűséget. A községi lakóhelyen élő négygyerekes háztartások tagjainak szegénységi kockázata 56 százalék.*

11. táblázat: A szegények aránya a különböző településtípusba tartozó, eltérő gyermekszámú háztartásokban élők körében, 2001 és 2007 (%)

Háztartástípus	A szegények aránya		
	Budapest	Vidéki városok	Községek
2001			
Nincs gyerek a háztartásban	7,1	4,6	8,0
Egy gyerek van	4,9	7,3	12,6
Két gyerek van	8,3	10,4	17,0
Három gyerek van	11,2	18,7	31,8
Négy gyerek van	20,4	22,6	44,1
Országos átlag	7,2	8,0	14,8
2007			
Nincs gyerek a háztartásban	2,6	5,3	7,4
Egy gyerek van	5,6	10,1	12,0
Két gyerek van	5,4	13,4	18,0
Három gyerek van	12,2	27,0	27,0
Négy gyerek van	17,2	45,0	56,4
Országos átlag	4,5	10,9	14,5

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

Mindenütt nehéz nagycsaládosnak lenni, de a községekben élőkre ez fokozottan igaz. A községi lét nem egyszerűen a lakóhely különbözősége folytán fejt ki hatását, hanem az ott élő, eltartási kötelezettséggel rendelkezők alacsonyabb iskolai végzettségén és – részben ebből fakadóan – kedvezőtlenebb munkaerő-piaci lehetőségein keresztül is.

Az általános iskolai végzettséggel sem rendelkező háztartásfők háztartásaiban élők egyötöde szegény (12. táblázat). Így volt ez 2001-ben és 2007-ben is. A háztartástagok szegénységi kockázatának leszorításához a háztartásfő legalább középfokú végzettségére van szükség.

Az alsó- és felsőfokú végzettségű háztartásfők háztartásaiban élők esetében az amúgy is tágra nyílt szegénységi olló 2001-ről 2007-re még tovább nőtt. Országos szinten a növekedés szerénynek tűnik – például az alsó- és a felsőfokú végzettségűek között 11,4 százalékról (13,5 – 2,1) 13,4 százalékra (15,3 – 1,9) emelkedett.

12. táblázat: A szegények aránya a különböző iskolai végzettségű háztartásfők háztartásaiban élők körében, 2001 és 2007 (%)

A háztartásfő iskolai végzettsége	A szegények aránya, %	
	2001	2007
Nyolc általánosnál kevesebb	21,4	22,6
Alsófokú végzettségű	13,5	15,3
Középfokú végzettségű	3,7	5,2
Felsőfokú végzettségű	2,1	1,9

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

A háztartásfő iskolai végzettségi szintjének és gyerekszámának együttes hatását a 13. táblázat foglalja össze.

A gyerekek számának figyelembevétele azonban egy súlyos jelenségre mutat rá. Az egy-két gyermeket nevelő családokban is nyílt az olló, de három vagy több eltartott gyerek esetén a helyzet drámaivá vált: az alsó- és felsőfokú végzettségűek szegénységi rátái közötti különbség a 2001. évi 27,9 százalékról 47,2 százalékra emelkedett. (A 2001. évi arányok az alsó-, illetve felsőfokúak esetén 33,4% és 5,5%, a 2007. évek 49,4% és 2,2%.) *A legalább három gyermeket nevelő, alsófokú végzettségű háztartásfők háztartásaiban élők fele (49,4%) szegény, míg ugyanakkor a felsőfokú végzettségűek esetén arányuk csak 2,2 százalék. Az eltartott gyerekek száma valószínűsíti ugyan a szegénységet, de ennél is fontosabb a szülők, az eltartók, a háztartásfők iskolázottsági szintje, ami döntően meghatározza munkaerő-piaci pozíciójukat és így a háztartás tagjainak megélhetését.*

Az eltartott gyerekek száma tehát erőteljesen növeli ugyan a szegénységi kockázatot, de ez inkább közvetve, az eltartók iskolázottsági szintjén keresztül érvényesül. A magasan iskolázott háztartásfők esetén a háztartásaikban élő gyerekek szegénységi kockázata minimális, még akkor is, ha nagycsaládról van szó.

A magas gyermekszám, a községi lakóhely, valamint a háztartásfő alacsony iskolázottsága döntően befolyásolják a szegénységi kockázatot. A községi lakóhely és a magas gyermekszám fontos tényezők a szegénység vizsgálatakor, de az igazi választóvonalat a szülők/háztartásfők iskolázottsági szintje jelenti. A gyerekszegénységben játszott tényezők logisztikus regressziós modellel történő vizsgálata¹¹ is megerősíti az iskolai végzettség kiemelkedő, sőt 2001-hez képest növekvő szerepét.

¹¹ A logisztikus regressziós modellel végzett számításaink szerint, hét háztartási jellemzőt figyelembe véve (háztartásfő alsófokú végzettségű-e, községlakók-e, kisgyerekek száma, gyerekek száma, taglétszám, munkanélküliek száma, keresőszám) a szegény gyerekes háztartások tagjaira a szegénység magyarázó modelljének lefedettsége mindkét vizsgált évben (2001 és 2007) megközelítően 90%. A pszeudó R^2 2001-re 26,9%, 2007-re 29,1% volt. A legerősebb magyarázó tényező a háztartásfő iskolai végzettsége volt, mégpedig növekvő kockázati együtthatóval.

13. táblázat: A szegények aránya a különböző iskolai végzettségű háztartásfők háztartásaiban élők körében gyermekszám szerint, 2001, 2007 (%)

Háztartástípus	Szegények aránya, ha a háztartásfő iskolai végzettsége		
	alsófokú*	középfokú	felsőfokú
2001			
Nincs gyerek a háztartásban	8,1	3,1	2,0
Egy gyerek van	12,5	3,9	1,3
Két gyerek van	19,4	2,7	2,1
Három és több gyerek van	33,4	10,5	5,5
<i>Országos átlag</i>	<i>14,3</i>	<i>3,7</i>	<i>2,1</i>
2007			
Nincs gyerek a háztartásban	7,2	4,3	1,7
Egy gyerek van	15,7	5,4	1,0
Két gyerek van	21,7	6,8	3,4
Három és több gyerek van	49,4	7,2	2,2
<i>Országos átlag</i>	<i>16,6</i>	<i>5,2</i>	<i>1,9</i>

* Az adatok csökkenő esetszámból adódó megbízhatósági korlátai miatt az alsófokú végzettségűek közé soroltuk az általános iskola 8 osztályát el nem végzetteket és a 8 osztályt végzetteket is (akár volt szakmájuk, akár nem).

Forrás: KSH HKF, 2001 és 2007, saját számítás.

A SZEGÉNYSÉGBEN ÉLŐ GYEREKEK ÖSSZETÉTELE

A szegénységben élő gyerekek összetételét vizsgálva számba vesszük azokat a gyerekeket, akik nagy szegénységi kockázatú (hátrányos helyzetű) háztartásokban nevelkednek (14. táblázat). Míg 2001-ben a 2,4 millió gyerekből 354 ezer, addig 2007-ben az összesen 2,1 millió gyermekből 411 ezer élt (mély)szegénységben. A szegény gyerekek 90 százaléka olyan háztartásban nevelkedett, ahol a háztartásfőnek alsófokú végzettsége volt! Ebben nem történt változás a hét év alatt sem. 2001-ben a szegénységben élő gyerekek 40 százaléka még emellett nagycsaládba is tartozott, ami 2007-re még inkább jellemző volt. 2007-ben minden második szegény gyerek olyan nagycsaládban nevelkedett, ahol a háztartásfő alsófokú végzettségű volt! A szegény gyerekek egynegyede mindhárom vizsgált hátrányt hordozza: falun él, alacsony iskolai végzettségű háztartásfővel, legalább két testvérével együtt!

14. táblázat: A szegények gyerekszáma és aránya a különböző hátrányos helyzetű háztartásokban élők körében az összes gyerekhez viszonyítva, 2001 és 2007 (%)

Gyerekek a hátrányos helyzetű háztartásokban	A szegény háztartásokban élő gyerekek			
	száma, fő		aránya, %	
	2001	2007	2001	2007
Összes gyerek	2 379 945	2 148 835	–	–
Ebből:				
Összes szegény gyerek	354 185	411 193	100,0	100,0
Alsófokú végzettségű háztartásfővel élő gyerek	320 540	369 260	90,5	89,8
3- és többgyerekes, alsófokú végzettségű háztartásfővel élő gyerek	142 795	210 457	40,3	51,2
Községi, alsófokú végzettségű háztartásfővel élő gyerek	179 485	176 414	50,7	42,9
Községi, alsófokú végzettségű háztartásfővel, 3 és többgyerekes háztartásban élő gyerek	89 299	101 618	25,2	24,7

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

A SZEGÉNYSÉGBEN ÉLŐ GYERMEKES HÁZTARTÁSOK ÉLETKÖRÜLMÉNYEI AZ ORSZÁGOS ADATOKHOZ ÉS A SZEGÉNYEK ÖSSZESEGÉHEZ VISZONYÍTVA

A következőkben a szegény háztartásban élők életkörülményeit lakásjellemzőik, lakásuk komfortja, felszereltsége alapján mutatjuk be. Ezen belül a gyerekes szegény családok helyzetére is kitérünk. Az összehasonlítás alapjául az országos adatokat választottuk.

Elsősorban arra keressük a választ, hogy mennyiben tér el a szegények – és ezen belül a gyerekes szegények – helyzete az országostól? Történt-e változás e tekintetben az elmúlt hét évben?

Lakáskörülmények

A háztartások zömének legnagyobb vagyona maga a lakás, illetve a ház, amelyben él. Éppen ezért összehasonlítottuk, hogy – saját bevallásuk alapján – mennyit értek a lakások 2001-ben, illetve 2007-ben, és milyen különbségek voltak ebben a szegények és a gyerekes szegények között (15. táblázat). A várakozással ellentétben a szegénységben élő gyerekes családok lényegében ugyanakkorára becsülték lakásuk piaci értékét, mint a szegények általában: 2001-ben valamivel 5 millió forintnál kevesebbre és 2007-ben 6,5 millió forintra. A lakások minőségi mutatói alapján ez reálisnak is látszik. *Bár a gyerekes szegények fiatalabbak, és a fiatalabb korosztályba tartozók lakásminőségi mutatói általában jobbak, a szegények körére ez nem jellemző. Az elmúlt hét év során a fürdőszobával/WC-vel, illetve a folyóvízzel való ellátottság a szegények körében is javult, de még 2007-ben is a szegények fele olyan lakásban élt, ahol hagyományos módon fűtenek, és minden ötödik szegény otthonából hiányzik a WC/fürdőszoba. A szegények közül minden tizedik „szociálisan nem megfelelő lakóövezetben” (lerobbant ipari területek környékén, cigánytelepen vagy ehhez hasonló súlyosan hátrányos övezetekben), illetve külterületen él. Ez szintén hasonló módon jellemzi a szegény háztartásokat általában és a közülük gyerekeseket is.*

15. táblázat: A népesség fontosabb lakásjellemzői országos átlagban és a szegények körében, 2001 és 2007 (%)

Lakásjellemzők	Országosan		Szegények		Gyerekes szegények	
	2001	2007	2001	2007	2001	2007
A lakás becsült értéke, millió Ft	7,2	11,6	4,9	6,5	4,7	6,5
Szociálisan nem megfelelő lakóövezet vagy külterület	3,7	3,6	9,6	11,1	10,2	11,6
Fürdőszoba nincs, és/vagy WC a lakáson kívül van	7,3	5,3	30,4	22,5	32,6	21,4
Nincs folyóvíz a lakásban	4,9	3,0	24,0	13,1	26,8	12,6
Hagyományos fűtésű lakás	18,8	14,7	49,4	46,3	54,3	49,4

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

Lakásfelszereltség

A lakásfelszereltség különbségeinek érzékeltetésére csak néhány tartós fogyasztási cikket emeltünk ki, amelyekre minden vizsgált évre van adatunk (16. táblázat). Közöttük vannak olyanok, melyek jobban kapcsolódnak bizonyos életkori szükségletekhez, míg mások minden korosztály számára egyaránt hasznosak lehetnek.

Az életet könnyítő tartós fogyasztási cikkek közül mikrohullámú sütő, színes televízió, automata mosógép ma a háztartások zömében van. Színes tévéje szinte mindenkinek van, ugyanakkor automata mosógéppel már csak a szegények 65–66 százaléka rendelkezik. A parabolaantenna, illetve a kábeltévé sok más szükségletet megelőz a szegényeknél is. Még a vidéki szegény romatelepeken is feltűnő látvány a parabolaantennák nagy száma, a gyermekek és a szüleik szinte egyedüli szórakozását szolgálva.

A számítógép 2007-ben – s azóta még inkább – a szegénységben élő gyerekek számára is égető igénnyé vált. A számítógép a számítógépes/internetes játékok népszerűsége következtében (egyéb hasznos funkciói mellett) igazi státuszszimbólumot képvisel a szegény gyerekek körében. A szegénységben élő gyerekek 40 százaléka rendelkezett 2007-ben számítógéppel (internet-hozzáféréssel sokkal kevesebben). Számuk remélhetőleg ugrásszerűen nő, hiszen manapság a világháló az információszerzés egyik legfontosabb eszközévé vált, lehetőséget teremtve a szegregált, falusi településen élő gyerekek számára is a világhoz való kapcsolódásra. (Itt jegyeznénk meg, hogy a számítógépek között persze óriási árbeli és minőségbeli különbségek vannak, melyek kimutatására adataink nem elégségesek.)

16. táblázat: A lakásfelszereltség fontosabb jellemzői országos átlagban és a szegények körében, 2001 és 2007 (%)

Lakásfelszereltség	Országosan		Szegények		Gyermekes szegények	
	2001	2007	2001	2007	2001	2007
Mikrohullámú sütő	58,9	85,5	25,6	69,8	25,2	73,2
Automata mosógép	66,8	88,1	34,4	65,2	34,0	66,4
Színes televízió	93,4	99,1	14,6	98,1	86,5	99,2
Videó	58,4	55,4	31,8	34,4	36,5	36,0
Személyi számítógép internettel	6,3	55,0*	1,3	36,5*	1,6	39,6*
Személyi számítógép internet nélkül	15,7	3,6	4,1			
Parabolaantenna, kábeltvé	25,4	60,2	17,2	39,3	18,0	41,0

* A számítógéppel és internettel rendelkezők aránya együtt.

Forrás: KSH HKF 2001 és 2007, saját számítás.

Mire telik, vagy még inkább nem telik a szegényeknek?

A szegénység plasztikusabbá tételét szolgálná annak számszerű bemutatása, hogy a jövedelmi szegénység milyen korlátokat állít a mindennapi szükségletek biztosítása elé. Sajnos erre vonatkozó, időbeli összehasonlítást is lehetővé tevő adat alig van. A lakás melegen tartásának gondja és az évi egyszeri közös nyaralás hiánya azok a szükségletek, amelyekre vonatkozóan adataink is vannak (17. táblázat).

A fűtési költségek emelkedése 2001–2007 között megmutatkozik az országos adatokban is. 2001-ben a lakosság 82 százalékának, 2007-ben 79 százalékának nem jelentett gondot a lakás melegen tartása. A családi közös nyaralás, a hét év alatt történt javulás ellenére is, az emberek egyharmada számára vált áldozatok nélkül elérhetővé.

17. táblázat: A népesség fontosabb megélhetési jellemzői országos átlagban, 2001 és 2007 (%)

Megengedhetik maguknak, hogy...	2001	2007
Országosan		
...melegen tartsák a lakást?	82,1	79,4
...egy hetet évente közösen nyaraljanak a családdal?	19,9	31,3
Szegények		
...melegen tartsák a lakást?	63,5	61,9
...egy hetet évente közösen nyaraljanak a családdal?	4,4	5,1
Gyermekes szegények		
...melegen tartsák a lakást?	63,4	62,2
...egy hetet évente közösen nyaraljanak a családdal?	4,3	3,2

Forrás: KSH HKF, 2001 és 2007, saját számítás.

A fűtési gondok a szegényeket – köztük a gyerekeseket – hasonló arányban érinti. Kb. 40 százalékuk nem engedheti meg magának a melegen tartott lakást, az „igényeiknek megfelelő” fűtést.

Amikor a 2007-es felvételben a lakásfenntartási gondokra kérdeztünk rá, kiderült, hogy az emberek egyharmadának nagy megterhelést jelentett a lakásfenntartás költségeinek kifizetése, ezen belül a szegények esetében (akár országosan, akár a gyerekes háztartásban élők körére nézzük) a nagy megterhelést említők aránya 60 százalék volt (18. táblázat).

18. táblázat: Azok aránya, akiknek a lakásfenntartási költségek kifizetése – saját bevallásuk szerint – megterhelő, 2007 (%)

Megterhelő a lakásfenntartási költségek kifizetése	Országosan	Gyerekes háztartások	Szegények	Gyerekes szegények
Összes	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből azok, akiknek:				
nagyon megterhelő	31,7	34,3	59,5	58,8
időnként megterhelő	60,0	60,0	39,2	40,7
Együtt	91,7	94,3	98,7	99,5

Forrás: KSH HKF 2007, saját számítás.

A megélhetéshez szükségesnek tartott jövedelmek nagysága és azok eltérései

Minél szerényebb jövedelemből él egy háztartás, annál kisebb az az összeg, amelyből saját bevallásuk szerint meg tudnak, illetve meg tudnának élni. A napi valóságunktól nehezen tudunk elvonatkoztatni. Az emberek zöme el sem tudja képzelni, hogy a szükségletek radikális csökkentésével milyen kevés összegből is ki lehet jönni. A szegényeket tanítjuk takarékosagra, a beosztó életmódra, miközben a jobb módúak sokkal nagyobb összegeket határoznak meg a nagyon szerény, minimális szintű megélhetéshez is. Természetesen a jobb, nagyobb méretű, komfortosabb lakás, a magasabb, megszokott igényszint minimális szintű fenntartása is többbe kerül, mint a szegénységben élők redukált szükségleteinek kielégítése. Éppen ezen okok miatt különösen sokat elárul, hogy kik és mennyi jövedelmet tartanak szükségesnek a nagyon szűkös, a szűkös, illetve az „átlagos” szintű megélhetéshez.

A 19. táblázat a megélhetéshez szükséges összegek nagyságát mutatja országosan, valamint a gyerekes háztartásokban, illetve a szegények körében. A különböző háztartástípusba tartozó emberek véleménye a különböző színvonalú megélhetéshez szükséges (OECD1) fogyasztási egységre számított jövedelemösszegekről tökéletesen visszaigazolja a korábban mondottakat. Míg 2007-ben egy gyerekes szegény háztartásban – saját bevallásuk szerint – kevesebb mint 40 ezer forintba volt (lett volna) szükség a „nagyon szűkös” megélhetéshez (háztartási ekvivalens jövedelemmel számolva), addig a gyerekes háztartások átlagában 41 ezer forintba, országos átlagban pedig 60 ezerre. Átlagos színvonalú megélhetés esetén a gyerekes szegények által mondott összeg az országos átlag 70 százaléka volt!

19. táblázat: A különböző megélhetési szintekhez szükséges jövedelem nagysága OECD1 fogyasztási egység szerint, 2007 (ezer Ft/hó)

Megélhetési szint	Országosan	Gyerekes háztartások	Szegények	Gyerekes szegények
Nagyon szűkös	60,0	54,3	41,2	38,7
Szűkös	79,6	72,3	59,1	55,1
Átlagos	109,5	84,1	99,1	77,4

Forrás: KSH-adatbázis, 2007, saját számítás.

A 20. táblázatban a háztartások tényleges nettó összes jövedelmét és a különböző megélhetési szintekhez általuk szükségesnek tartott havi háztartási bevételek nagyságát vetettük össze, és a két összeg közötti kapcsolatra voltunk kíváncsiak (korrelációs együtthatók).

Nagyon szoros a kapcsolat a szükségesnek tartott és a tényleges jövedelmek között mind országosan, mind pedig a szegények körében. A szegényeknél a nagyon szűkös megélhetéshez szükséges összeg és a tényleges jövedelem közti kapcsolat 50 százalék fölötti. A gyerekes háztartások megélhetési igényei jobban elszakadnak valós jövedelmeiktől, mint országos átlagban, és ez a közülük szegényekre éppúgy vonatkozik. A különbség valószínűleg abból is fakad, hogy a gyerekes háztartások jobban benne élnek mai világunkban, ha másképpen nem, akkor gyerekeik révén erőteljesebben érzékelik a meglévő társadalmi különbségeket, a szorongató társadalmi szükségleteket. Gyerekeik lehetőségeinek az iskolában megmutatkozó különbségei még szegregált iskolarendszer mellett is szembesítik őket azzal, hogy mi mindent nem tudnak megteremteni számukra. Ha ebből az adatgyűjtésből nincs is ilyen információnk, tudjuk, hogy a gyerekek igényei – néhány kiemelt riasztó példától eltekintve – a családon belül első helyen vannak rangsorolva a szegények körében is.

20. táblázat: A háztartás összes nettó jövedelme és a háztartás véleménye szerinti különböző megélhetési szintekhez szükséges jövedelem közötti kapcsolat, 2007 (Pearson-féle korrelációs együttható, %)

Megélhetési szint	Országosan	Gyerekes háztartások	Szegények	Gyerekes szegények
Nagyon szűkös	47,3	35,3	52,0	47,3
Szűkös	43,1	30,1	45,4	39,8
Átlagos	42,4	29,3	44,0	39,2

Forrás: HKF-adatbázis, 2007, saját számítás.

2007-ben a háztartások véleménye szerint a lakosság 45 százaléka „nehézségek árán” tud csak megélni, ezen belül 16 százalékuk „nagy nehézségek árán” (21. táblázat). A gyerekes háztartásokban élők körében az arányok még ennél is magasabbak. A szegények megközelítően 80 százaléka vallotta azt, hogy anyagi nehézségekkel küzdenek.

21. táblázat: Azoknak az aránya, akik saját bevallásuk szerint csak nehézségek árán tudnak megélni, 2007 (%)

Csak nehézségek árán tudnak megélni	Országosan	Gyerekes háztartások	Szegények	Gyerekes szegények
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből azok, akik:				
nagy nehézségek árán	15,5	17,7	43,4	42,3
nehézségek árán élnek	29,2	31,7	36,5	39,7
Együtt	44,7	49,4	79,9	82,1

Forrás: HKF-adatbázis, 2007, saját számítás.

UTÓSZÓ

A hivatalos adatok, adatbázisok hozzáférési korlátai, a közzétett adatok eltérései és ellentmondásos volta rendkívüli módon megnehezítette a téma tárgyalását, a tisztánlátást. Az Eurostat által validált, legújabbban elérhető szegénységi adatok, adatsorok is némiképpen eltérnek a korábban publikáltaktól, ráadásul relevanciájuk – a kevésbé fejlett EU-országok esetében, beleértve Magyarországot is – az OECD2 szerinti jövedelemszámítási eljárás miatt számos kétséget vet fel.

GYERMEKSZEGÉNYSÉGET, CSALÁDOKAT ÉRINTŐ JOGSZABÁLYVÁLTOZÁSOK 2005 ÉS 2009 KÖZÖTT¹

ÖSSZEFOGLALÁS

A gyermekek és családok helyzetét alapvetően meghatározó, valamint a gyermekszegénység kockázatát növelő tényezők közül kiemelhető a szülők foglalkoztatottságának minősége vagy foglalkoztatásának hiánya, a családtípus, illetve a nagycsaládban történő nevelkedés, továbbá a lakóhely földrajzi elhelyezkedése, illetve a hátrányos helyzetű térségekben található lakóhely.

A munkajövedelmek után a gyermekes háztartások bevételeinek második legnagyobb tételét a családtámogatások képezik, amelyek az Európai Unió tagállamaihoz viszonyítva (alapvetően a gyed okán) viszonylag magasak. A gyermekes családok szegénységi rátája azonban ennek ellenére közel kétszer akkora, mint a magyar felnőtt lakosság körében.

A szegénységi kockázat a gyermekeket egyedül nevelők családjában, valamint a háromnál több gyermeket nevelők körében a legnagyobb. A kockázati tényezők közül kiemelhető még az aktív kereső hiánya a családban. A hátrányos helyzetű térségekben élők körében szintén nagyobb a szegénység kockázata, hiszen a földrajzi helyzetből eredő települési hátrányok mellé a kirekesztődés egyéb kockázatai is társulnak.

A gyermeket nevelő családok, különösen a nehéz anyagi körülmények közt élő gyermekes családok segítése kihívás a mindenkori kormány számára.

Magyarországon differenciált pénzbeli családtámogatási rendszer, valamint kiterjedt és differenciált szociális/gyermekejóléti szolgáltatórendszer működik, amelynek célja lenne a fent említett hátrányok kompenzálása.

A különböző ellátási formák tartalmára, igénybevételére vonatkozó szabályok több ágazati jogszabályban (szociális, gyermekvédelmi, családtámogatási, közoktatási tárgyú jogszabályokban) rögzítettek, azonban garanciálisnak nem mondhatók, mivel a pénzbeli ellátások összegét, a pénzbeli ellátások és az egyes szolgáltatásoknál a jogosultak körét, valamint a finanszírozás rendjét a tárgyévi költségvetési törvények módosíthatják.

A vizsgált időszakban a gyermekvédelmi, gyámügyi szervek, szolgáltatók több ízben az alapvető funkciójukról „idegen”, esetlegesen azzal ellentétes feladatot kaptak.

A jogszabályok kihirdetése és hatálybalépése között sokszor nagyon rövid idő telik el, így a jogalkalmazók számára nem biztosított a kellő felkészülési idő, ami ronthatja az általuk nyújtott szolgáltatás színvonalát.

A jogszabályi környezet stabilnak nem mondható, a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (Szt.) 58 alkalommal, a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (Gyvt.) 41 alkalommal, a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény (Cst.) 29 alkalommal módosult a hatálybalépése óta.

A gyermekek és családok életminőségének javítását célzó intézkedések több esetben amiatt nem érték el a kívánt eredményt, mert a jogalkotók nem vezették végig valamennyi jogszabályban azokat a módosításokat, amelyek egy-egy új ellátás bevezetéséhez szükségesek lettek volna, vagy éppen pazarló módon szolgáltatási párhuzamosságok alakultak ki a felnőttvédelem–gyermekvédelem jogszabályi dichotómia miatt.

BEVEZETÉS

A tanulmány a gyermekek és a családok számára elérhető jóléti ellátások, ezen belül a pénzbeli ellátások és személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatások mennyiségi és minőségi szempontú vizsgálatát célozza a 2005–2009 közti időszakban.

A családtámogatási rendszerben és a személyes gondoskodást nyújtó szociális szolgáltatások rendszerében 2005-től számos jelentős változás történt.

A cél, hogy valamilyen következtetés szülessen azzal kapcsolatban, hogy 2005-höz képest mennyit változott (javult-romlott) a gyermekek (és tőlük nem elválaszthatóan a családok) helyzete a jogszabályok szándéka szerint.

A vizsgálat figyelembe veszi a gyermekekhez közvetlenül (gyermekek után járó ellátások, gyermekek által igénybe vehető szolgáltatások) és közvetve kötődő ellátásokat (gyermekes családok által igénybe vehető, a család életminőségét javító ellátások, szolgáltatások). Az ellátórendszerből azokat az elemeket emeljük ki, amelyek a hátrányos helyzetű családok és az ilyen családokban élő gyermekek életminőségét leginkább befolyásolják. E fontos intézkedések közül területi okokból nem vizs-

¹ A tanulmányt Erdős Zsuzsanna (Nagycsaládosok Országos Egyesülete) készítette 2009 decemberében.

gáljuk a kis jövedelmű családok lakáshoz jutását megnehezítő változást, a „szocpol” [A lakáscélú állami támogatásokról szóló 12/2001. (I. 31.) Korm. rendelettel bevezetett szociálpolitikai támogatás] megszüntetését.

A szociális szolgáltatások közül csak azok szerepelnek a tanulmányban, amelyek a gyermekek (kiskorúak) esetében is relevánsak.

A vizsgálat fő módszere a jogszabáylelemzés, amely kiterjed a szociális ágazati jogszabályokra és a 2005–2009. években elfogadott költségvetési és zárszámadási² törvényekre.

A GYERMEKEK ÉS CSALÁDOK SZÁMÁRA NYÚJTOTT PÉNZBELI ELLÁTÁSOK

A gyermekek után járó ellátások

A gyermekek után járó ellátások jogosultsági, folyósítási feltételeit több jogszabály rögzíti, közöttük vannak olyanok, amelyek nem a szociális ágazathoz kötődnek, hanem az adóügyhöz, az egészségügyhöz vagy éppen a közoktatáshoz.

A gyermekek után járó ellátásokat szabályozó jogszabályok és a fő ellátások az alábbiak:

- 1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről (továbbiakban: Mt.)
 - gyermekek után járó pótszabadság,
 - a gyermek megszületése esetén az apát megillető munkaidő-kedvezmény;
- 1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról (továbbiakban: Szja tv.)
 - családi adókedvezmény;
- 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (továbbiakban: Gyvt.)
 - rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény (2006. január 1-jét megelőzően rendszeres gyermekvédelmi támogatás) és ehhez kapcsolódóan az évente kétszer folyósított pénzbeli támogatás, illetve a gyermekétkeztetés normatív kedvezményei,
 - kiegészítő gyermekvédelmi támogatás és ehhez kapcsolódóan az évente kétszer folyósított pótlék,
 - óvodáztatási támogatás,
 - rendkívüli gyermekvédelmi támogatás,
 - gyermektartásdíj megelőlegezése,
 - otthonteremtési támogatás,
 - természetben nyújtott ellátások;
- 1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól (továbbiakban: Ebtv.)
 - terhességi-gyermekágyi segély,
 - gyermekgondozási díj,
 - utazási költségtérítés,
 - gyermekápolási táppénz,
 - gyermek után járó pótszabadság;
- 1998. évi LXXXIV. törvény a családok támogatásáról (továbbiakban: Cst.)
 - családi pótlék (2002 novembere előtt iskoláztatási támogatás),
 - gyermekgondozási segély (gyes),
 - gyermeknevelési támogatás (gyet),
 - anyasági támogatás;

² A 2008. év vonatkozásában a zárszámadási törvényről szóló előterjesztés állt rendelkezésre a tanulmánykészítés időszakában.

- 2001. évi XXXVII. törvény a tankönyvpiac rendjéről
 - tankönyvtámogatás;
- 2005. évi CLXXIV. törvény a fiatalok életkezdési támogatásáról
 - életkezdési támogatás, közismert nevén babakötvény

A gyermekek után járó pénzbeli ellátások egy része biztosítási jogviszonyhoz nem kötött, univerzális ellátások, melyek alanyi jogon járnak, illetve jövedelemteszthez kötöttek, más részük biztosítási jogviszonyhoz kötött ellátások.

- Biztosítási jogviszonyhoz nem kötött, alanyi jogon járó ellátások:
 - családi pótlék,
 - gyermekgondozási segély (gyes),
 - gyermeknevelési támogatás (gyet),
 - anyasági támogatás,
 - életkezdési támogatás (babakötvény).

Jövedelem-, illetve vagyonteszthez kötött ellátások:

- rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény és az ahhoz kötődő pénzbeli támogatás,
- rendkívüli gyermekvédelmi támogatás (időszakos létfenntartási gondok, létfenntartást veszélyeztető rendkívüli élethelyzetek esetére szóló támogatás),
- kiegészítő gyermekvédelmi támogatás és az ahhoz kötődő pótlék,
- óvodáztatási támogatás,
- gyermektartásdíj megelőlegezése,
- otthonderemtési támogatás,
- a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményhez kapcsolódó étkezési térítési díjkedvezmény,
- tankönyvtámogatás.
- Biztosítási jogviszonyhoz kötött ellátások:
 - terhességi-gyermekágyi segély (gyás),
 - gyermekgondozási díj (gyed),
 - gyermekápolási táppénz,
 - gyermek után járó pótszabadság,
 - a gyermek megszületése esetén az apát megillető munkaidő-kedvezmény,
 - utazási költségtérítés,
 - családi adókedvezmény.

A pénzbeli ellátások közül a hátrányos helyzetű családok szempontjából elsődleges jelentőségűek a biztosítási jogviszonyhoz nem kötődő ellátások. A tanulmányban ezeknek az ellátásoknak a jellemzőit ismertetjük.

A családtámogatások jelentősége az utolsó évtizedekben hullámozott. Az erre fordított összeg – a GDP százalékában – 1970-ben csak 1,4 százalék volt, majd folyamatos növekedéssel 1990-re 3,9 százalékra emelkedett. Ettől kezdve gyorsan csökkent, 2000-től 1,5–1,6 százalék volt minden évben. A trend 2006-ban kicsit javult, az arány 2,1 százalékra nőtt. Ez az európai átlagnál magasabb arány, ami elsősorban a gyed-del kapcsolatos relatíve, más országokhoz képest magas költségeivel függ össze.

Családi pótlék

A gyermekek után járó ellátások rendszerében a legjelentősebb változást a *családtámogatási rendszer átalakításáról szóló 2005. évi CXXVI. törvény* hatálybalépése hozta. A törvény 2006. január 1-jén lépett életbe, átmeneti időszak után 2006. április 1-jétől indult teljes egészében az új struktúrájú rendszer.

A jogalkotók célja 2005-ben a családok támogatására szolgáló költségvetési forrásoknak a korábbiakhoz képest célzottabb és hatékonyabb felosztása, a gyermeknevelésre juttatott ellátási formák egyszerűbbé, átláthatóbbá tétele volt. A törvény alapján a rendelkezésre álló forrásokat átcsoportosították, illetőleg kiegészítették, és ennek eredményeként – a gyermekszám, a családtípus, továbbá a fogyatékosság alapján történő differenciálás fenntartásával – az egyébként univerzális családi pótlék össze-

geit számottevően megemelték. De az emelés oly módon valósult meg, hogy a települési önkormányzatok által a Gyvt. alapján folyósított rendszeres gyermekvédelmi támogatás és a családi adókedvezmény egy része beépült a családi pótlék összegébe. Az átalakítás következtében 2006-tól a rendszeres gyermekvédelmi támogatás mint pénzbeli ellátás megszűnt, de annak érdekében, hogy a hozzá kötődő kedvezmények ne szűnjenek meg, bevezették a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményt. A rendszeres gyermekvédelmi támogatás megszüntetése kedvezőtlenül érintette a 23., illetve 25. életévük betöltéséig a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra saját jogon jogosult, középiskolai vagy felsőfokú tanulmányokat folytató fiatalokat. Számukra a rendszeres gyermekvédelmi támogatás helyébe nem lépett be az új ellátás, mert családi pótlékra nem jogosultak. Csupán a családi pótlék megállapítása szempontjából vehetők figyelembe, ha az igénylő háztartásában élnek, közoktatási intézmény tanulnak, vagy felsőfokú oktatási intézmény első akkreditált felsőfokú iskolai rendszerű szakképzésben, első egyetemi vagy főiskolai szintű alapképzésben részt vevő hallgatók, és rendszeres jövedelemmel nem rendelkeznek.

A törvény nyomán az új családipótlék-összegek – megtartva a családtípus és a családban nevelkedő gyermekek száma szerinti differenciálást – átlagosan 84 százalékos mértékben emelkedtek.

A törvény a korábbi szabályozáshoz hasonlóan külön összeget jelölt meg a fogyatékos gyermeket egyedülállóként nevelő szülők részére, valamint a kétszülős családban nevelkedő fogyatékos gyermekek után. A felnőtt korú fogyatékos személyek részére saját jogon járó ellátás azonban ezeknél alacsonyabb összegű, mert a felnőtt fogyatékos személyek támogatását egyéb ellátások is szolgálják (fogyatékosági támogatás, rokkantsági járadék, rokkantsági nyugdíj, rendszeres szociális segély).

A családtámogatási törvény (Cst.) módosítása (az egyes szociális tárgyú törvények módosításáról szóló 2006. évi CXVII. törvény) pontosította a 16 éven felüli kiskorú szülőkre vonatkozó szabályokat. A szülői házat gyámhivatali engedéllyel elhagyó, 16. életévüket betöltött kiskorúak esetében a módosítás eredményeként a jövőben a gyámhivatalnak a szülői ház elhagyását engedélyező határozatban rendelkeznie kell a családi pótlékra jogosult személyről. A törvény rendelkezik továbbá arról: ha a szülői házat gyámhivatali engedéllyel elhagyó gyermeket jelölik meg a családi pótlék jogosultjaként, akkor 18. életévének betöltése után – ha továbbra is jogosult családi pótlékra – nagykorúként saját jogon kapja a családi pótlékot.

A családi pótlék gyermekszegénységet csökkentő hatásának erősítése szándékával 2008-ban differenciált emelésre került sor az egyes szociális tárgyú törvények módosításáról szóló 2007. évi CXXI. törvénnyel. A leghátrányosabb helyzetű, az egyszülős, illetve a sokgyermekes családok ellátásának szintje emelkedett jobban, 6,1–7,9 százalékkal, míg a többi családtípusban az emelés mértéke 4,5 százalék volt.

A fentiek felül a 2007. évi CXXI. törvény a Cst.-t több ponton módosította annak érdekében, hogy a családtámogatási ellátások ügymenete gyorsabb és egységes legyen. A módosítások nyomán lehetővé vált, hogy a babakötvénnyel szóló tájékoztatáshoz hasonlóan az újszülöttek törvényes képviselői a családi ellátásokról is értesülhessenek, és így időben elindulhasson az igényérvényesítés folyamata. A Magyar Államkincstár (MÁK) a gyermek törvényes képviselője részére megküldi a családi pótlék iránti igény bejelentéséhez szükséges nyomtatványokat, valamint az ellátásokról szóló tájékoztatást. Ez gyakorlati szempontból lényeges, hiszen éppen a leghátrányosabb helyzetű csoportok esetében az alulinformáltság akadályozza az egyes támogatásokhoz való hozzájutást.

2009-ben az ellátás összege változatlan maradt. Nem lépett hatályba a Magyar Köztársaság 2009. évi költségvetését megalapozó egyes törvények módosításáról szóló 2008. évi LXXXII. törvény 12. §-ával megállapított, a gazdasági válság miatt egyébként szeptember 1-jétől, tehát csúsztatottan tervezett 2009. évi családipótlék-emelés.

A következő jelentősebb változást a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (Gyvt.), valamint egyes szociális tárgyú törvények módosításáról szóló 2009. évi LXXIX. törvény hozta a családi pótlék szabályozásában.

A gyermekek védelembe vételéhez kapcsolódóan megjelent a *természetbeni formában nyújtott családi pótlék* lehetősége. A települési önkormányzat jegyzője – akár a védelembe vétellel egyidejűleg, akár a védelembe vétel fennállása során – elrendelheti a családi pótlék legfeljebb 50 százalékának természetbeni formában történő nyújtását.

A jogalkotó szándéka az volt, hogy megteremtse a családi pótlék célzott felhasználását olyan esetekben, amikor a szülő a gyermek neveléséhez nyújtott állami hozzájárulást nem rendeltetésszerűen költi el. A jogalkotó indokolása szerint a gyermek veszélyeztetettsége gyakran elhanyagolása következtében áll fenn, amikor a szülők nem biztosítják az iskolába járáshoz szükséges minimumfeltételeket a gyermekeik számára.

Az „Út a munkához” program bevezetésével párhuzamosan egyre inkább felerősödtek a jelzések a kistéleplési polgármesterek részéről, hogy nem csupán a szociális segély, hanem a gyermekek után járó ellátások sem megfelelőképpen vannak felhasználva: „A pénzt bedobálják a játékgépekbe, alkoholra költik, jelentős része az uzorásokhoz kerül” – hangzott leggyakrabban a vád. A szülők a segélyeket, a gyermekellátásokat élvezeti cikkekre költik. Főként a leghátrányosabb helyzetű térségekből, Borsos-Abaúj-Zemplén megyéből, Somogy és Zala megyéből érkeztek olyan javaslatok, amelyek a pénzbeli ellátások feltételekhez kötését, illetve természetbeni folyósítását szorgalmazták. A monoki önkormányzat példája a sajtóban és a szakmában is vitát váltott ki. Monok Község Önkormányzata helyi rendeletében először – alkotmányosértő módon – a rendszeres szociális segély feltételül szabta a munkavégzést, majd bevezette a szociális kártyát, azaz a település segélyeket és más önkormányzati juttatásokat csak bizonyos termékek vásárlására jogosító kártyára utal át. A monoki példát követő kistéleplési polgármesterek, illetve nem utolsósorban a kártyában rejlő üzleti lehetőséget látó lobbik rendkívül erősnek bizonyultak. A politikusok jó része támogatandónak tartotta a kártyarendszert, mindamellett, hogy ismerte a kár-

tyával kapcsolatos jogi problémákat és azt a tényt, hogy a gyakorlatban egyáltalán nem volt érdemben tesztelve. A helyzetet a jogszabályalkotásban pedig úgy tudták kezelni, hogy erősítették a támogatások, illetve azok egy részének természetbeni kiadását. A családi pótlék természetbeni folyósítása még szinte a kártyánál is szigorúbb, tervszerű rendszerben történik. A szakemberek tiltakozása ellenére, látszatindokokkal alátámasztva mégis bevezették, támogatva ezzel a hangos kisebbséget az ellenző többséggel szemben.

A természetbeni formában nyújtott családi pótlék bevezetése, egyrészt mivel a védelembé vételhez kapcsolódik, így a védelembé vételt elrendelő jegyző hatásköre, másrészt mivel a gyermekjóléti szolgálatokhoz új feladatot delegált, a Gyvt. módosítását is maga után vonta. A gyermekjóléti szolgáltatás mint gyermekjóléti alapellátás így egy pénzbeli ellátás mögött álló „háttérszolgáltatási feladatot” kapott. A gyermekjóléti szolgálat egyfelől maga is észlelheti a gyermek anyagi okból fennálló veszélyeztetettségét, másfelől a települési önkormányzat jegyzőjének felkérésére meg kell győződnie róla, hogy a családi pótlék feletti szülői rendelkezési jog korlátozása valóban indokolt-e. A gyermekjóléti szolgálatnak kell továbbá elkészítenie a családi pótlék természetbeni formában való nyújtásához kapcsolódó pénzfelhasználási tervet, valamint javaslatot tenni az eseti gondnok személyére. Az eseti gondnok kirendelése szintén felvethet szakmai dilemmákat: vajon a hozzátartozók közül ki az, aki alkalmas a feladatra, ki az, akinek érdekei esetleg ellentétesek lehetnek a gyermek érdekeivel. Amennyiben a hozzátartozó nem alkalmas a feladat ellátására akkor a védőnő, iskolai gyermekvédelmi felelős megfelelő személy-e adott esetben. A családi pótlék gyermek érdekében történő felhasználására kirendelt eseti gondnokot nem polgári, hanem közigazgatási eljárásban rendelik ki, és nem a gyermek képviselőjének ellátása a feladata. Ennyiben tehát az eseti gondnokkal, vagyongazdálkodó eseti gondnokkal sem azonosítható. A gyermekjóléti szolgálat felelőssége a támogató erőforrások feltárásában ezáltal nyilvánvalóan megnő. A pénzfelhasználási terv előkészítésébe be kell vonni a szülőt, a korlátozottan cselekvőképes gyermeket és szükség szerint a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjait. A pénzfelhasználási terv figyelembevételével tudja a jegyző megítélni, hogy a családi pótlék hány százalékát – tekintettel az 50 százalékos felső határra – indokolt természetben nyújtani, mennyi ideig szükséges korlátozni a szülő rendelkezési jogát, és milyen formában a legcélszerűbb biztosítani a családi pótlékot.

A jogalkotó szerint a törvény a fokozatosság elvét követi, azaz amennyiben felmerül a családi pótlék természetbeni formában való biztosításának szükségessége, először a család együttműködésével, a gyermekjóléti alapellátások igénybevételével kell kísérletet tenni a probléma megoldására. Abban az esetben kerülhet sor a családi pótlék feletti rendelkezési jog korlátozására, ha a szülő nem együttműködő, és a gyermek veszélyeztetettsége az alapellátások igénybevételével nem szüntethető meg. Ez az intézkedés a veszélyeztetettség megszüntetését szolgáló védelembé vétel fennállása alatt vagy annak egyidejű elrendelésével alkalmazható.

A családi pótlék meghatározott mértékének a gyermek érdekében történő felhasználása érdekében a jegyzői gyámhatóság rendelkezhet a családi pótlék meghatározott mértékének a családi pótlék természetbeni formában való nyújtását elrendelő települési önkormányzat részére a kincstárban megnyitott családtámogatási folyószámlára teljesítendő átutalásáról és ezzel egyidejűleg eseti gondnok kirendeléséről.

A gyermek mellé – véleményére figyelemmel – kirendelt eseti gondnok a családi támogatás meghatározott részének a gyermek szükségleteihez igazodó felhasználását segíti elő, havi gyakoriságú elszámolás mellett. Az eseti gondnoknak különösen ruházat, tanszer, tápszer, gyógyszer, gyógyászati segédeszköz, tanulóbérlés és a gyermek korának megfelelő készségfejlesztő eszközök (játékok) természetbeni biztosításáról kell gondoskodnia.

A családi pótlék természetbeni nyújtását a jegyző legfeljebb egy év időtartamra rendelheti el. Ha a gyermek veszélyeztetettsége továbbra is fennáll, a korlátozás ismételt elrendelhető. Annak érdekében, hogy a családi pótlék feletti szülői rendelkezési jogot csak a legszükségesebb időtartamra korlátozzák, a jegyző legalább félévente felülvizsgálja az intézkedés szükségességét, és indokolt esetben megváltoztathatja a családi pótlék természetbeni nyújtásának mértékét, időtartamát és módját, természetesen az általános szabályok keretein belül.

A természetbeni formában nyújtott családi pótlékot a jogalkotó egy jobb célzásnak szánta, azonban a „gondnokság” alá helyezett ellátás szakmailag elfogadhatatlan, diszkriminatív jellegű intézkedés.

Az, hogy a gyermekjóléti szolgálat – mint háttérszolgáltatás – beépült a rendszerbe a folyósítás felügyelete céljából, a segítő tevékenységgel ellentétes. A segítő szerepből hatósági szerepbe kényszerül a szociális munkás, ami akadályozza a segítő munka alapját jelentő bizalmi kapcsolat kiépülését. A szabályozás a szakmai etikával és szakmai célokkal ellentétes viselkedést várna el a szakemberektől.

A törvénymódosítás indoklásában szerepel: *„A gyakorlati tapasztalatok alapján a gyermek veszélyeztetettsége gyakran elhanyagolása következtében áll fenn. A szülő ezekben az esetekben a rendelkezésére álló anyagi forrásokból, a családtámogatási ellátásokból nem biztosítja a gyermek iskolába járásához szükséges feltételeket, a megfelelő ruházatot, tanszert, gyógyszert, illetve nem gondoskodik gyermeke megfelelő ételmezéséről, lakhatási körülményeiről. A családi pótlék legfeljebb 50 százalékanak természetbeni formában történő nyújtása ezeknek a problémáknak a megoldásában segíthet.”*

A jogalkotó azt feltételezi, hogy a családi pótlék 50 százaléka fedezi a gyermek mindennapi ellátásával, lakhatásával, iskoláztatással kapcsolatban felmerülő kiadásokat, ami irreális feltételezés az árakat tekintve. A pénzkezelési szokások formálására szintén nem alkalmas az intézkedés. Számos prevenciós megoldás, gyakorlat létezik a háztartás-gazdasági ismeretek pótlására, bővítésére, a pénzügyi írástudatlanság felszámolásának külön módszertana van (ún. „financial education”), és a megoldást elsősorban a szolgáltatást nyújtók képzése jelentené.

Az óvodáztatási támogatás esetében már 2009. január 1-jétől előírták a gyermekjóléti szolgálat eljárásban való közreműködését. A hatósági jellegű, rendszeridegen feladat elvégzéséhez kíván segítséget nyújtani a Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet által 2009 októberében kiadott „Módszertani ajánlás gyermekjóléti szolgáltatók számára az óvodáztatási támogatás, illetve a családi pótlék természetben történő folyósítása esetére” című szakmai ajánlás. Az ajánlás a jogszabályi előírásokat rögzíti, dokumentációs kötelezettség jelzésével egyidejűleg folyamatleírást ad, részletesen kitér a jogokra és a köteleességekre, valamint a tájékoztatási kötelezettség elemeire, továbbá értelmezi az eseti gondnok szerepét, illetve iránymutatást ad az eseti gondnok kijelöléséhez.

A családi pótlék természetbeni folyósítása az adminisztrációs terheket több szervezet esetén is növeli (jegyző, gyermekjóléti szolgálat, kincstár), az ellátás szervezése sem költségmentes. Emiatt költségvetési megtakarításokat nem jelent a természetben nyújtott ellátás.

A természetben nyújtott családi pótlék a védelemben vétel eszközét gyakrabban alkalmazó kistelepülések családait fokozottan érinti. Ez összefüggésben van a települési hátrányokkal és az intézményi ellátottsággal: egy nagyobb településen számos szociális szolgáltatás elérhető, valamint a segélyezés vonatkozásában a települési önkormányzat lehetőségei is sokrétűbbek, míg a kistelepülésen csak a kötelezően biztosítandó szolgáltatások érhetők el legfeljebb, és azok is korlátozottan a társulások feladatellátás miatt. A kistelepüléseken élő családoknak tehát kisebb az esélye a prevenciós jellegű, pénzgazdálkodási szokások javítását célzó programokban való részvételre, viszont nagyobb a kockázata annak, hogy a természetben nyújtott ellátás mint szankció tovább rontja a helyzetüket.

A 2009. évi LXXIX. törvény szerint szintén új szabály, hogy a középfokú tanulmányokat folytatók után 2010. szeptember 1-jétől 20 éves korukig jár a családi pótlék. Mivel a családi pótlék egyébként csak a középfokú tanulmányokat folytatók után jár, így az azonos életkorú, de már felsőfokú intézményben tanulók között vitára okot adó megkülönböztetést jelent. A fiatalok többsége 20 éves korára befejezi középfokú tanulmányait, ezt támasztják alá a létszámadatok is. A 18–23 év közötti középiskolásoknak kevesebb mint 25 százaléka 20 éven felüli. Az intézkedés mintegy 40 ezer főt érint, az elérhető költségvetési megtakarítás éves szinten 8 milliárd forint.

A sajátos nevelési igényű tanuló után, aki fogyatékosági támogatásra nem jogosult, a 23. életév betöltéséig jár a családi pótlék.

A 2009. évi CIX. törvény a családi pótlékkal kapcsolatos újabb változást hozott 2010. január 1-jei hatállyal: az intézményben ellátott kiskorú személyek státuszának rendezésére a gyermekek után járó családi pótlék felhasználásra vonatkozó szabályokat épített be a szociális tárgyú jogszabályokba, továbbá a Cst.-be. A gyám, illetőleg eseti gondnok a javítóintézetben nevelt vagy a büntetés-végrehajtási intézetben lévő gyermek (személy) után járó családi pótlék teljes összegét, a gyermekotthonban lévő gyermek (személy) után járó családi pótlék összegének 50 százalékát gyámhatósági fenntartásos betétben vagy folyószámlán helyezi el. A szociális intézmény vezetője a családi pótlék teljes összegét az intézmény költségvetésétől elkülönítetten kezeli, és biztosítja a személyre szóló felhasználást. A gyermekotthon vezetője a családi pótlék összegének 50 százalékát az intézmény költségvetésétől elkülönítetten kezeli, és a gyermek teljes körű ellátásának kiegészítésére biztosítja a személyre szóló felhasználást. Az intézményes ellátásokat igénybe vevő gyermekek helyzetét és életminőségét azáltal javítja az intézkedés, hogy nem kell a családi pótlék teljes összegét gyámi fenntartásos betétben elhelyezni, egy része felhasználható személyre szólóan. Mivel az intézményes ellátások finanszírozása reálértéken csökkent az elmúlt években, az intézmények gazdálkodása szempontjából is pozitívan értékelhető az intézkedés.

Családi pótlékban mintegy 1 millió 230 ezer család és 2 millió gyermek részesül. Az igénybe vevők 26 százaléka egyedülálló. A jogosulti kör 35,2 százaléka egy gyermeket, 27,6 százaléka két gyermeket, 10,8 százaléka három vagy több gyermeket nevelő házaspár. Az egyedülállók többsége, 17,2 százaléka egygyermekes, 6,6 százaléka kétgyermekes, illetve 2,5 százaléka három- vagy többgyermekes.

A családi pótlékban részesülők számának területi és családtípus szerinti megoszlását vizsgálva látható, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok és Fejér megyében él a legtöbb családi pótlékban részesülő három- és többgyermekes házaspár. Az egyedülállókat tekintve szinte ugyanez az arány, azonban Borsod-Abaúj-Zemplén megye kiemelkedő adatot mutat: itt él a családi pótlékban részesülő, egyedülálló, 3 és több gyermeket nevelő szülők 16,3 százaléka.

A családi pótlék előnyei:

- eléri az érintetteket, a 18 éven aluli gyerekek és fiatalok 97 százaléka részesül az ellátásban;
- a gyerekszám és a családtípus figyelembevétele (egyszülős háztartások) szerinti differenciálás az egyik legnagyobb szegénységi kockázatot csökkenti a gyerekes háztartások körében;
- a családtámogatási rendszer átalakítását követően 2006-tól az ellátás színvonala jelentősen emelkedett;
- 2007-ben és 2008-ban indexált az ellátás, az éves infláció mértékével megegyező színvonalban emelkedett.

A családi pótlék hátrányai:

- 2009. szeptember 1-jétől nem indexált az ellátás, a 2009. évi LXXIX. törvény azt a rendelkezést hatályon kívül helyezi, hogy a családi pótlék összegéről évente legalább egy alkalommal dönt az Országgyűlés;
- a természetben nyújtott családi pótlék esetén sérül a szabad felhasználás elve.

Gyermekgondozási segély (gyes)

Gyermekgondozási segélyre jogosult

- a szülő, a nevelőszülő, a gyám, a 16. életévét betöltött kiskorú szülő (ha a saját háztartásban nevelt gyermekének gyámjával nem él egy háztartásban, feltéve, hogy a gyámhivatal a kiskorú részére engedélyezte a szülői ház elhagyását)
 - a gyermek 3. életévének betöltéséig,
 - ikergyermekek esetén a tankötelessé válás évének végéig. (A gyermek tankötelessé válásának időpontjaként legfeljebb a gyermek 10. életévé betöltésének napját kell érteni. Amennyiben ikergyermek esetén a tankötelessé válás éve nem egyezik meg, úgy az ellátást a legkésőbb tankötelessé váló gyermek tankötelessé válása évének végéig folyósítják, legfeljebb a gyermekek tizedik életévének betöltéséig, változatlan összegben. Ebben az esetben a jogosult köteles benyújtani a hatósághoz az iskola igazgatója azon döntésének másolatát, amelyben a jogosult gyermeke tankötelezettségének kezdetét a közoktatásról szóló törvényben foglaltaktól eltérően határozza meg);
- a tartósan beteg, illetőleg súlyosan fogyatékos gyermek 10. életévének betöltéséig;
- a gyermek szülőjének vér szerinti, örökbefogadó szülője, továbbá annak együtt élő házastársa (nagyszülő).

A *gyermekgondozási segély* rendszerét szintén érintette a családtámogatási rendszer átalakításáról szóló 2005. évi CXXVI. törvény. Ekkor bővült a jogosultak köre azzal, hogy gyermekgondozási segélyre lett jogosult az a személy is, aki a saját háztartásában nevelt gyermeket örökbe kívánja fogadni, és az erre irányuló eljárás már folyamatban van; a gyermeket ideiglenes hatályú elhelyezésről hozott döntés alapján a gondozó személyek; jogosult lett a 16. életévét betöltött kiskorú szülő, ha a saját háztartásban nevelt gyermekének gyámjával nem él egy háztartásban, feltéve, hogy a gyámhivatal a kiskorú részére engedélyezte a szülői ház elhagyását. Továbbá kérheti a gyermekgondozási segély megállapítását az a személy is, aki rokkantsági járadékban, átmeneti járadékban, rendszeres szociális járadékban vagy a bányász dolgozók egészségkárosodási járadékában részesül. 2005. december 31-ig csak a saját jogú nyugellátásban (öregségi, rokkantsági) részesülő szülő, nagyszülő kaphatott gyermekgondozási segélyt.

A gyermek elhelyezésében is változások történnek. A gyermek egyéves kora után időbeli korlátozás nélkül elhelyezhető a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézményben, ha a nagyszülő részére folyósítják az ellátást, a gyermek a hároméves kora után napi 5 órában (korábban ez csak napi 4 óra volt) helyezhető el intézményben.

2006. január 1-jét követően a szülő (valamint a gyám vagy nevelőszülő) a gyermek egyéves korától kezdődően a gyermekgondozási segély folyósítása mellett már nemcsak legfeljebb napi 4 órában, hanem akár teljes munkaidőben is munkát vállalhat. A jogalkotó célja a legális munkavállalás ösztönzése volt. A gyermekgondozási segély teljes munkaidőben végzett keresőtevékenység melletti folyósíthatóságának bevezetésével összefüggésben – kérelemre, az egyéb jogosultsági feltételek fennállása esetén – azok számára is meg kell állapítani a gyest, akiknek jogosultsága a korábbi szabályozás szerint a munkába állás miatt szűnt meg, vagy emiatt nem vették az ellátást igénybe.

A jogalkotó feltételezése szerint sokakat tart vissza az álláskereséstől, hogy munkába állásuk esetén elvesztenék a gyes összegét. A gyes új rendszerében a gyermek egyéves koráig továbbra is tilos bármilyen munkavégzés, kivéve a kiskorú szülő gyermeke gyámját. A kiskorú szülő gyermekének a gyámja a gyermek egyéves korát megelőzően is dolgozhat. Esetükben ugyanis a munkavégzés időtartama alatt sem marad ellátatlanul a gyermek, hiszen annak szülője a gondozási kötelezettségének eleget tud tenni.

A 2009. évi LXXIX. törvény úgy módosította a Cst.-t, hogy 2010. május 1-jétől a gyes a gyermek 2. életévének betöltéséig jár (a jelenlegi 3 év helyett). Várhatóan még inkább megnő az igény a gyermekek napközbeni ellátásai iránt az intézkedés nyomán.

A módosítások a Magyar Államkincstár elnökének a gyermekgondozási segély megállapításával, illetve meghosszabbításával kapcsolatos méltányossági jogkörét szűkítették. A gyermekgondozási segélyre való jogosultság meghosszabbíthatóságának fenntartása a tartósan beteg, súlyosan fogyatékos gyermek 14 éves koráig indokolatlan volt, mert az őket ápoló, gondozó személyeket alanyi jogon megilleti a gyermekgondozási segéllyel összegében azonos ápolási díj, mely ellátás folyósításának

ideje szintén nyugdíjra jogosító szolgálati időnek minősül. Azonos feltételek mellett ugyanazon társadalmi csoport számára kétféle támogatási forma volt elérhető, ami nyilvánvalóan gazdaságtalan.

A gyeset igénybe vevők száma a születések számával együtt mozogva 2003 óta stagnál: havi 160–165 ezer fő az igénybe vevők száma.

A gyes előnyei:

- könnyen elérhető;
- a gyermek egyéves kora után a támogatással egyidejűleg lehetséges a teljes idejű munkavégzés;
- a család dönthet arról, hogy melyik családtag igényli;
- szolgálati időnek számít.

A gyes hátránya:

- az ellátás összege alacsony.

Gyermeknevelési támogatás (gyet)

A gyermeknevelési támogatást az a szülő, nevelőszülő vagy gyám veheti igénybe, aki saját háztartásában három vagy több kiskorút nevel. A támogatás a legfiatalabb gyermek 3. életévétől a 8. életvének betöltéséig jár.

A jogosultság független az előzetes biztosítási időtől, illetve a család jövedelmi, vagyoni helyzetétől.

A támogatást a gyermekkel közös háztartásban élő szülők bármelyike igénybe veheti.

A gyermeknevelési támogatás havi összege – a gyermekek számától függetlenül – azonos az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével. Az ellátás időtartama – 9,5 százalék nyugdíjjárulék levonása mellett – szolgálati időnek számít.

A gyermeknevelési támogatásban részesülő szülő kereső tevékenységet napi 4 órát meg nem haladó időtartamban folytathat (szombat–vasárnap is, feltéve, hogy a heti munkaidő tartama a 20 órát nem haladja meg), vagy dolgozhat időbeli korlátozás nélkül is, ha a munkát az otthonában végzi.

A főállású anyasági ellátásként is ismert gyermeknevelési támogatás vonatkozásában 2009. január 1-jét megelőzően a gyermeknevelési támogatás folyósítása mellett a gyermek csak korlátozott időre volt elhelyezhető napközbeni ellátást biztosító intézményben. A jogi helyzet 2009. január 1-jétől megváltozott a Cst.-t módosító 2008. évi LIX. törvénnyel. A gyermeknevelési támogatásban részesülő személyek esetében kedvező változás, hogy 2009. január 1-jétől időbeli korlátozás nélkül elhelyezhető a gyermek a gyermekek napközbeni ellátását biztosító intézményben. Ez az intézkedés minden olyan gyermek számára megteremtette a nappali ellátás lehetőségét, akinek a közösségre és a szakszerű ellátásra szüksége van. Így már csak azon esetekben állt fenn a korlátozás, ahol – időnként vagy rendszeresen – a szülő számára, de a gyermek érdekében lenne fontos a nappali intézmény nyújtotta segítség.

A gyetet igénybe vevők száma csökkenő tendenciát mutat, az igénybe vevők havi átlagos száma 42 780 fő.

A gyet előnyei:

- könnyen elérhető;
- független a család jövedelmi helyzetétől;
- párhuzamosan fennáll a napközbeni ellátás igénybevételeének lehetősége.

A gyet hátránya:

- az ellátás összege alacsony.

Anyasági támogatás

Az anyasági támogatás egyszeri pénzbeli juttatás a szüléshez kapcsolódó kiadások fedezésére. Anyasági támogatásra a szülést követően az a nő jogosult, aki terhessége alatt legalább négy alkalommal – koraszülés esetén legalább egyszer – terhesgondozáson részt vett. Az anyasági támogatás az anyát akkor is megilleti, ha a gyermek halva született. Az anyasági támogatás – gyermekenkénti – összege azonos a gyermek születésének időpontjában érvényes öregségi nyugdíj legkisebb összegének 225 százalékával, ikergyermekek esetén 300 százalékával. Az igényt a szülést követő 6 hónapon belül kell benyújtani. A határidő elmulasztása jogvesztő.

A vizsgált időszakban az anyasági támogatás igénybevételének feltételeiben érdemi változás nem történt. Az anyasági támogatásban részesülők száma évi 90 ezer fő körül mozog.

Az anyasági támogatás előnyei:

- univerzális ellátás;
- független a család jövedelmi helyzetétől;
- az ellátás a terhesgondozáson való részvételre ösztönöz, ami a magzat és az anya egészsége szempontjából is lényeges.

Az anyasági támogatás hátrányai:

- az ellátás összege alacsony;
- a terhesgondozáson való részvétel igazolása a hátrányos helyzetű, alulinformált nők esetében probléma lehet, mert az érintettek nem ismerik fel ennek fontosságát, illetve nem tudják, hogy a támogatás igénylése a megjelenéshez kötődik.

Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény

A korábbi rendszeres gyermekvédelmi támogatás a családtámogatási rendszer 2005. évi átalakítása (2005. évi CXXVI. törvény) következtében szűnt meg, és váltotta fel 2006. január 1-jétől a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény. A rendszeres gyermekvédelmi támogatás havi rendszerességgel járó pénzbeli támogatás volt, amelyhez számos, egyrészt a Gyvt.-ben, másrészt egyéb jogszabályokban meghatározott kedvezmény társult (pl. ingyenes, illetve kedvezményes étkeztetés, tankönyvtámogatás, tandíjtámogatás, kollégiumi térítési díj támogatása, babakötvénynél többlettámogatás, szülőnek ingyenes jogi tanácsadás stb.). A rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény pedig egy természetbeni ellátás, amelyhez évi két alkalommal pénzbeli támogatás kötődik. A rendszeres gyermekvédelmi támogatáshoz kötődő kedvezmények megmaradtak *rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény* formájában.

A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságot a települési önkormányzat jegyzője állapítja meg, és arról hatósági bizonyítványt állít ki. Korábban a rendszeres gyermekvédelmi támogatást a települési önkormányzat képviselő-testülete állapította meg. A Gyvt. módosítása meghatározza a hatósági bizonyítvány tartalmát, igénylésének legfontosabb szabályait. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság jövedelem- és vagyonteszthez kötött ellátás: a bevezetéskor a főszabály szerint akkor volt megállapítható, ha a gyermeket gondozó családban az egy főre jutó havi jövedelem összege nem haladta meg a mindenkori öregségi nyugdíj összegét.

A szülőnek lehetősége van arra, hogy egy kérelemben az összes gyermeke tekintetében kérje a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményt. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményhez kapcsolódó pénzbeli támogatás folyósításához nem kell külön kérelmet előterjeszteni. Ha a gyermek rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát megállapították, az évi kétszeri pénzbeli támogatást automatikusan folyósítják.

Amennyiben a gyermeket egyedülálló szülő (más törvényes képviselő) gondozza, vagy a gyermek tartósan beteg, súlyosan fogyatékos, vagy a gyermek nappali oktatás munkarendje szerint tanulmányokat folytat, illetve felsőfokú iskola nappali tagozatán tanul, akkor a rendszeres kedvezmény a mindenkori öregségi nyugdíj 110 százalékának összege. Ez a bizonyos százalékos határ 2006. január 1-jétől többször is módosult az induló 100–110 százalékról a jelenlegi 130–140 százalékra.

A határ a családi pótlék összegének növelésével párhuzamosan emelkedett. Ez alól kivételt képez, hogy a 2009. évi LXXIX. törvény 2009. szeptember 1-jei hatállyal 5–5 százalékkal megemelte a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény jövedelmi küszöbét annak ellenére, hogy a családi pótlék nem emelkedett. Az emelés oka, hogy gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermekek pusztán azért estek volna el a jogosultságtól, mert a megemelkedett családi pótlék összege miatt a gyermeket gondozó családban az egy főre jutó havi jövedelem összege – ha csupán minimálisan is – meghaladta volna a jövedelemhatárt. A 2009. évi emelés célja az volt, hogy az ellátásban lévők ne essenek ki a jogosultsági körből.

A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság megállapításának célja annak igazolása, hogy a gyermek szociális helyzete alapján jogosult

- a gyermekétkeztetés normatív kedvezményének,
- a pénzbeli támogatásnak,
- az ingyenes tankönyv és
- egyéb kedvezmények igénybevételére (pl. babakötvényhez kapcsolódó kedvezmény, hátrányos helyzetű tanulókat megillető kedvezmények).

Az egyéb, külön jogszabályban nem kötelezően előírt, „adható” kedvezmények köre természetesen településenként változó képet mutat. Van, ahol közszolgáltatások ingyenes igénybevételére jogosít fel a kedvezmény (pl. sportlétesítmény, közművelődési intézmény szolgáltatásai), s van olyan település, ahol közszolgáltatás hiányában szinte oka fogott ez az ellátási kategória.

A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők többsége kistélepülésen él, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az ellátás nagyfokú területi koncentrációt mutat. *Tízezer 0–24 éves közül Budapest 564 fő, Győr-Sopron megyében 664 fő, Borsodban 3200, Szabolcsban 3600 fő kap rendszeres gyermekvédelmi kedvezményt.*

A rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény előnye:

- a normativitás;
- a jogosultság megléte esetén a háztartásban élő összes gyermek után automatikusan folyósítandó az évi kétszeri pénzbeli támogatás.

A rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény hátrányai:

- sokan kimaradnak a jogosultak közül a jogosultsági küszöb miatt;
- a pénzbeli támogatáson, az étkezésen, a tankönyvellátáson és egyéb külön jogszabályban meghatározott körön felüli kedvezmények köre a település önkormányzatok lehetőségeitől függ, a leghátrányosabb helyzetű térségekben nem céloz.

Rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők pénzbeli támogatása

A nyári szünet és a beiskolázási időszak a családokra jelentős többletterhet ró. Ezen terhek enyhítése céljából vezették be 2006-ban a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülők számára az egyszeri támogatást, amelynek összege 2006-ban 5000 forint volt, az ezt követő években pedig a költségvetési törvény szabályozta az ellátást: összegét 2007-ben 5000, 2008-ban 5500, 2009-ben 5800 forintban állapította meg az Országgyűlés.

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény módosításáról szóló 2006. évi XLIII. törvény 2006. április 1-jei hatállyal módosította az egyszeri támogatásra vonatkozó szabályokat. A gyermekek nagyobb szociális biztonságát akarta a jogalkotó megteremteni azzal, hogy a Gyvt. „egyszeri támogatás” elnevezésű, a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményhez társuló támogatást az évente egy alkalommal történő kifizetés helyett évente kétszer (július és november hónapban) javasolta folyósítani.

Kiegészítő gyermekvédelmi támogatás

Szintén a 2006. évi XLIII. törvény iktatta be a kiegészítő gyermekvédelmi támogatás nevű ellátást a Gyvt.-be kompenzációs céllal. A családtámogatási rendszer átalakítását megelőzően a Gyvt. akként rendelkezett, hogy emelt összegű rendszeres gyermekvédelmi támogatás illeti meg azt az adóköteles jövedelemmel nem rendelkező, tartásra köteles, nyugellátásban, baleseti nyugellátásban, nyugdíjszerű rendszeres szociális pénzellátásban vagy időskorúak járadékában részesülő hozzátartozót, akit a gyámhivatal a gyermek gyámjává rendelt. A támogatás összege 2005-ben 10 800 Ft/gyerek volt. A törvény egyrészt – az adóköteles jövedelemmel rendelkező gyámok beemelésével – a fenti jogosulti kört kibővítette, másrészt számukra új támogatási formát határozott meg, kiegészítő gyermekvédelmi támogatás elnevezéssel. E jogosulti körbe mintegy háromezer gyermeket nevelő, gondozó – jellemzően nagyszülők – gyám tartozik.

A törvény szerint a kiegészítő gyermekvédelmi támogatás havi összege – gyermekeként – az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 22 százaléka. Emellett a gyámul kirendelt hozzátartozók még évente kétszer – július és november hónapban – pótlékban is részesülnek. A 2006. évben a pótlék összege esetenként 7500 Ft/

gyermek volt. Ezt követően a támogatás mértékét a költségvetési törvényben határozták meg: 2007-ben 7500, 2008-ban 8000, 2009-ben 8400 forint volt gyermekenként az összege.

Kiegészítő gyermekvédelmi támogatásban mintegy 1500 fő részesül, és a költségvetésnek 120–130 millió forint kiadást jelent az ellátás. Az alföldi megyékben szignifikánsan magasabb a jogosultak száma, továbbá a támogatást ugyanaz a területi koncentráció jellemzi, mint a gyermekvédelmi kedvezményt.

A kiegészítő gyermekvédelmi támogatás előnyei:

- a hátrányos helyzetű csoportokat célozza;
- a nyugdíjszerű ellátáshoz kötés miatt a havi összege viszonylag stabil ellátást jelent.

A kiegészítő gyermekvédelmi támogatás hátránya:

- a két alkalommal folyósított egyszeri támogatás mértéke nem garantált, a költségvetési törvényben meghatározott.

Étkezési térítésidj-kedvezmény

A kormány a *gyermekétkeztetés térítési díjának* rászorultsági alapon való mérséklését több lépcsőben vezette be.

2003. január 1-jével (2002. évi LXII. törvény) normatív kedvezményként az intézményi térítési díj 50 százalékát kellett biztosítani a három- és többgyermekes családokban nevelkedő gyermekeknek, a tartósan beteg, fogyatékos gyermekeknek és fogyatékos tanulóknak, valamint a már említett rendszeres gyermekvédelmi támogatásban (ma kedvezményben) részesülőknek is. Emellett a kollégiumi ellátásban részesülőknek az intézményi térítési díj 30 százalékát kellett kedvezményként biztosítani.

2003. szeptember 1-jével az óvodai étkezésben részt vevők és rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők, majd 2004. január 1-jétől már a bölcsődében ellátott és rendszeres gyermekvédelmi támogatásban (ma kedvezményben) részesülő gyermekek számára is ingyenessé vált az étkeztetés. A családtámogatási rendszer új eleme, hogy 2006. január 1-jétől a gyermekétkeztetés nemcsak a bölcsődés és az óvodáskorú gyermekekre terjed ki, hanem az 1–4. évfolyamon nappali rendszerű iskolai oktatásban részt vevő és rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekek után is jár az intézményi térítési díj 100 százaléka normatív kedvezményként.

A gyermekétkeztetésre vonatkozó szabályozásba 2008-ban és 2009-ben további kedvezmények kerültek be. 2008-tól az általános iskolák ötödik évfolyamán is lehetővé vált az ingyenes étkeztetés igénybevétele.

A fogyatékossgal élők esetében 2008. január 1-jétől (2007. évi CXXI. törvény) hatályos az a szabály, mely szerint az Szt. hatálya alá tartozó fogyatékosok nappali intézményében ellátott kiskorú után is jár a normatív kedvezmény. Korábban az Szt. hatálya alá tartozó intézményekre a normatív kedvezmény nem terjedt ki.

2009. január 1-jétől az ingyenes gyermekétkeztetés kiterjedt – a bölcsődés, óvodás, 1–5. évfolyamon tanuló gyermekeken kívül – a 6. évfolyamos rászoruló tanulókra is (kb. 33 ezer fő).

A gyermekétkeztetés esetén a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő bölcsődés, óvodás, az 1–6. évfolyamon, 2010. január 1-jétől az 1–7. évfolyamon nappali rendszerű iskolai oktatásban részt vevő, fogyatékos gyermekek számára nappali ellátást nyújtó, az Szt. hatálya alá tartozó intézményben elhelyezett gyermek az intézményi térítési díj 100 százalékát, a fenti körbe nem tartozó, rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyermek után az intézményi térítési díj 50 százalékát, egyéb tartósan beteg vagy fogyatékos gyermek, tanuló után az intézményi térítési díj 50 százalékát, három- vagy többgyermekes családoknál gyermekenként az intézményi térítési díj 50 százalékát kedvezményként kell nyújtani.

A normatív kedvezmény csak egy jogcímen vehető igénybe. A normatív kedvezményt a tanuló után a nappali rendszerű oktatásban való részvétele befejezéséig kell biztosítani.

A Gyvt. 148. §-ának (7) bekezdése alapján a gyermek lakóhelye szerinti illetékes önkormányzat, illetve – ha a gyermek közoktatási intézményben részesül étkezésben – a nevelési-oktatási intézmény vezetője – a fenntartó által megállapított szabályok keretei között – a gyermek egyéni rászorultsága alapján további gyermekenkénti kedvezményt állapíthat meg. Ezzel elsősorban csak nagyobb települések, megyei jogú városok tudnak élni, akik helyi adóból származó bevételeikből hozzá tudnak járulni tenni a közintézmények működtetéséhez. A helyi rendeletek igen sokrétű differenciálást alkalmazhatnak (családnagyság, egy főre jutó jövedelem szerinti differenciálás), a kedvezményt összegben, illetve a térítési díj százalékában egyaránt meghatározhatják.

Míg az elmúlt évek során mind többen részesültek ingyenes étkeztetésben, addig egy személyi kör tekintetében a korábban biztosított kedvezmény megszűnt. A 2006. évi CXVII. törvény alapján 2007. január 1-jétől a kollégiumi ellátásban részesülő tanulók után már nem jár a 30 százalékos díjkedvezmény.

Az étkezési térítési díj kedvezmény előnyei:

- normativitás;
- könnyen elérhető.

Az étkezési térítési díj kedvezmény hátrányai:

- intézményes ellátás (közoktatási, szociális) igénybevételéhez kötött;
- az intézményi térítési díj a szolgáltatást fenntartója által meghatározott, intézményenként eltérő összeg.

Nyári gyermekétkeztetés

A *nyári gyermekétkeztetésre* a korábbi években is külön forrást biztosított a kormányzat a települési önkormányzatok és a fővárosi kerületi önkormányzatok számára. Minden évben külön kormány- vagy miniszteri rendelet szabályozta a gyermekétkeztetési támogatás igénylésének feltételeit. Az étkeztetést az önkormányzatok nagy része munkanapokon biztosítja, a hétvégi szolgáltatás megoldatlan. Gond a gyermekek nyári étkeztetésének megszervezése is, különös tekintettel az időszakos óvodai és iskolai bezárásokra. Sok gyermek a nyári időszakban „ellátatlan” marad. Az esetek többségében ez nem a gyermekek éhezését jelenti, hanem a közétkeztetés nyári szünetelése miatt a napi egyszeri meleg étel hiányát. A korábbi évek tapasztalatai alapján a nyári étkeztetés problémáival elsősorban az aprófalvas megyék, a kistelepülések küzdenek. A gyermekek esélyegyenlőségének biztosítása érdekében, különös tekintettel a gyermekszegénység felszámolására irányuló kormányzati intézkedésekre, különösen fontos a nyári étkeztetés rendszerszerű működtetése.

A „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégiáról, 2007–2032 sz. 47/2007. (V. 31.) OGY határozat végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról (2007–2010.) sz. 1092/2007. (XI. 29.) Korm. határozat 30. pontja előírja, hogy a nyári hónapokban a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekek napi egyszeri melegétkeztetése érdekében ki kell dolgozni a nyári gyermekétkeztetés rendszerszerű működtetésének szabályait, és biztosítani kell az ehhez szükséges forrásokat. E feladat végrehajtása végett kerül be az éves költségvetési törvényekbe, a helyi önkormányzatok által felhasználható központosított előirányzatok közé a nyári étkeztetés biztosítása. A költségvetési törvény felhatalmazása értelmében ugyanakkor a támogatás elosztásának részletes szabályairól minden évben a szociális és munkaügyi miniszter ad ki rendeletet.

A 2002. évben 200 millió forint keretösszeget állapítottak meg, amiből 700 település 30 ezer gyermeke étkezett. 2005-ben a keretösszeg 300 millió forintba emelkedett, amiből 1437 önkormányzat területén 69 845 gyermek étkeztetését lehetett megoldani 10 napon át. 2006-ban 1,2 milliárd forintot fordított a kormányzat a gyermekek nyári étkeztetésére, ami mintegy 100 ezer gyermeket érintett. 2007-ben és 2008-ban is 1,2 milliárd forint volt a keretösszeg, ez 2009-ben megkétszereződött, így 2,4 milliárd forintból 120 ezer gyermek étkeztetésére volt fedezet.

2005-ben 300, 2006-ban 320, 2007-ben 350, 2008-ban 350, 2009-ben 370 Ft/nap összegű támogatást igényelhettek az önkormányzatok.

A nyári szünet teljes időtartamára először 2009-ben lehetett 54 munkanapra igénybe venni a támogatást.

Tekintettel arra, hogy helyben ismerik legjobban a családok szociális helyzetét, a támogatás igényléséről a települési önkormányzatok dönthetnek a rendelkezésükre álló keretösszegük mértékéig. A nyári étkeztetés iránti igényeket a települési önkormányzat jegyzője a gyermekjóléti szolgálat közreműködésével méri fel, majd továbbítja az illetékes regionális szociális és gyámhivatal megyei kirendeltsége (vagy megyei gyámhivatal) felé. Az elosztás tehát megyei szinten történik.

Ha valamelyik települési önkormányzat nem igényli meg a kerete teljes összegét, a megyei szociális és gyámhivatal – a megyei keretösszegeken belül – a többletigényt bejelentő önkormányzatok között (a többletigények arányában) szétosztja a maradványösszeget.

A nyári étkeztetés előnyei:

- a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosultak körén át jól céloz;
- a gyermekjóléti szolgálatok segítségével a rászoruló köré szinte teljes egészében feltérképezhető;
- az ellátás keretösszege bővült.

A nyári étkeztetés hátránya:

- a melegétkeztetés biztosítása éppen a nyári időszakban korlátozott a főként közoktatási intézményekben működő konyhák szezonális karbantartása miatt.

A nyári étkeztetésről szóló jogszabályok a korábbi években is lehetővé tették a meleg étel mellett a felmelegíthető étel biztosítását. A felmelegíthető étel fogalmának értelmezése azonban egyrészt sokszor problémát okozott (pl. ételkonzerv elfogadható-e), másrészt egyes önkormányzatok visszaéltek a lehetőséggel, azaz a meleg étel helyett az egyszerűbb felmelegíthető ételt adták. A 2009. évi miniszteri rendelet ezért már csak kivételes esetben – így tipikusan az iskolai konyha átmeneti bezárására – teszi lehetővé a felmelegíthető készletet. A „készlet” fogalmába pedig a konzerv, a száraz tészta stb. már nem érthető bele. Ez a szigorítás azt szolgálja, hogy a gyermekek egészséges táplálékhoz jussanak akár a nyári szünidő minden napján.

Ingyenes tankönyvellátás

2004-től a gyermekétkeztetésnél is bővebb körben vált már ingyenessé a *tankönyvellátás*: a három- és többgyermekes családban élő, a tartósan beteg, fogyatékos vagy egyedülálló szülő által nevelt, továbbá a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben (rendszeres gyermekvédelmi támogatásban) részesülő 1–13. évfolyamon tanulók és szakképzésben részt vevők jogosultak ingyenes tankönyvellátásra, így ebben az évben a rendszer kiteljesedett.

Az ingyenes tankönyvellátást az iskolák kétféle módon oldják meg: kifizetik a tankönyvek árát, és azokat a tanuló megkapja saját tulajdonába, vagy az iskolai könyvtár-ból kölcsönzéssel biztosítják a könyveket, ameddig csak a tanulónak szüksége van rájuk.

Az ingyenes tankönyvellátás előnyei:

- a jogosultak köre széles;
- könnyű hozzáférés.

Az ingyenes tankönyvellátás hátrányai:

- konfliktusok forrása, hogy az iskola új vagy használt tankönyvet biztosít;
- a tanterv, a tananyagok változása miatt az új tankönyvek biztosítása költséges;
- a tankönyvforgalmazók céljaival ellentétes a támogatás lényege.

Életkezdesi támogatás („babakötvény”)

A 2005. évi CLXXIV. törvény hatálybalépésével, 2006. január 1-jétől indult az ún. babakötvény, a fiatalok életkezdesét segítő támogatás. A jogalkotó célja a gyermekvállalási kedv ösztönzése volt. Minden születendő gyermeknek 40 ezer forint összegű támogatást utalt a jogszabály hatálybalépésekor az állam egy elkülönített, ún. Start-számlára. A legrosszabb helyzetben lévők (különösen a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult, átmeneti, tartós nevelésbe vett gyermekek) 7 és 14 éves korukban további 42–42 ezer forintot kaptak. A 2007., 2008. és 2009. évben az első utalási összeg 42 500 forint, a második és harmadik utalási összeg egyaránt 44 600 forint volt.

A Start-számlán lévő összeg gyarapítására minden évben be lehet fizetni meghatározott összeget, amely után további állami támogatás jár. Befizető lehet a szülő vagy bármely magánszemély. Befizetéseik együttes összege évenként legfeljebb 120 ezer forint lehet.

A magánszemélyek befizetése után járó állami támogatás mértéke: általános esetben a befizetett összeg 10 százaléka, de legfeljebb évi 6000 forint; a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult családok gyermekei esetében a támogatás a gyermek számlájára befizetett összeg 20 százaléka, évente legfeljebb 12 ezer forint.

Start-számla átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermekek részére is nyitható. Ők az évi 12 ezer forint állami támogatást akkor is megkapják, ha nincs, aki befizessen a számlájukra.

A Start-számlára a települési önkormányzatok is befizethetnek, befizetéseik után azonban állami támogatás nem jár.

A lekötött összeghez csak a 18. évét betöltött fiatal juthat hozzá.

Az életkezdesi támogatás előnyei:

- univerzális ellátás;
- 18 éves kor után bármire felhasználható;

- a babakötvény adómentes, azaz a Start-számlára fizetett állami támogatások (kezdőösszeg, 7 és 14 éves korban járó további támogatás, saját befizetések után járó állami támogatás és az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermekek éves támogatása), valamint a számlán levő összeg hozama mentes minden adótól, illetéktől és járuléktól;
- egyszeri adminisztrációs kötelezettség merül fel: az igénylés, ezt követően a pénzintézet mindent intéz.

Az életkezdési támogatás hátránya:

- a felnőttkorig csak egy virtuális jövedelem/vagyonelem.

Óvodáztatási támogatás

Az esélyegyenlőség érvényesülésének közoktatásban való előmozdítását szolgáló egyes törvények módosításáról szóló 2008. évi XXXI. törvény módosította többek közt a Gyvt.-t; új ellátás került bevezetésre óvodáztatási támogatás néven.

A halmozottan hátrányos helyzetű gyermekeknél kiemelkedő fontosságú, hogy minél korábban beírassák őket szüleik az óvodába. Az érintett gyermekek szüleinek anyagi segítséget kell nyújtani ahhoz, hogy gyermekeik minél hamarabb részt vehessenek az óvodai ellátásban. Ezzel tulajdonképpen regisztrálják a halmozottan hátrányos „státuszt”.

Az óvodáztatási támogatásra való jogosultságot a települési önkormányzat jegyzője állapítja meg. Óvodáztatási támogatásra jogosult annak a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermeknek a szülője, aki

- a három-, illetve négyéves gyermekét beíratta az óvodába; továbbá
- gondoskodik gyermeke rendszeres óvodába járatásáról; és akinek
- a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultsága fennáll.

A pénzbeli támogatás folyósításának további feltétele, hogy a gyermek felett a szülői felügyeleti jogot gyakorló szülő, illetve ha mindkét szülő gyakorolja a szülői felügyeleti jogot, mindkét szülő a jegyzői eljárásban önkéntes nyilatkozatot tegyen arról, hogy gyermekének hároméves koráig legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen.

Az óvodáztatási támogatás két elemből áll: annak a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő halmozottan hátrányos helyzetű gyermeknek a szülője, aki a gyermekét az óvodaköteles kor előtt beíratta óvodába, és a gyermek legalább három hónapig rendszeresen jár, első alkalommal egy magasabb összegű óvodáztatási támogatásban részesül. Ez az összeg 2009-ben 20 ezer forint, ezt követően évente az Országgyűlés dönt a mértékéről.

A gyermek beíratását követően, rendszeres óvodába járás esetén a szülőt június és december hónapban egy alacsonyabb összegű támogatás (2009-ben 10–10 ezer forint) illeti meg.

A helyi önkormányzat a rendeletében határozza meg, hogy az óvodáztatási támogatást első alkalommal természetben vagy pénzbeli támogatásként nyújtja. Az önkormányzat a rendeletében generálisan, vagyis valamennyi gyermek tekintetében, vagy csak a védelemben vett gyermekeket érintően határozhatja meg a támogatás természetbeni formáját.

A természetbeni óvodáztatási támogatás biztosításában közre kell működnie a gyermekjóléti szolgálatoknak, ami nehezen illeszthető össze alaptevékenységükkel, ugyanúgy, mint a természetben folyósított családi pótlék esetében.

A gyermekjóléti szolgálat feladata két alapvető területre tagolható az óvodáztatási támogatás kérdéskörében:

- az ellátás folyósítása kapcsán született helyi rendelet alkalmazásának elősegítése – a szociális munka alapvető eszközeinek és etikai szabályainak figyelembevételével –, közvetítő szerepet felvállalva a települési önkormányzat, az óvodák és a családok között;
- a támogatás természetbeni folyósításának elősegítése és az egyéni szükségletek érvényesítésének koordinációja.

Az említett módszertani ajánlás egy eljárásrendet tartalmaz a gyermekjóléti szolgálatok számára, amelynek alkalmazásával – a szülőt és az óvodát bevonva – közös döntés alapján nyílik mód a gyermek számára legmegfelelőbb használati cikkek biztosítására, a családgondozó munkatársak nagy valószínűséggel nem kerülnek alapvető szakmai és etikai problémákat is felvető konfliktusba, így tiszta viszonyok között jut a gyermek a támogatáshoz.

Az óvodáztatási támogatás 2009. évi folyósítása a költségvetésben 760 millió forint többletforrást igényelt.

Az óvodáztatási támogatás előnyei:

- hátrányos helyzetű gyermekek korai óvodai nevelését, szocializációját segíti;
- természetbeni formában nyújtva garantáltan a gyermekekre fordítódik.

Az óvodáztatási támogatás hátrányai:

- a szülőnek igazolnia kell, hogy a végzettsége nem magasabb nyolc osztálynál („tanulatlanságra ösztönöz”);
- a település önkormányzat dönthet arról, hogy természetben vagy pénzben adja a támogatást, de csak az első alkalommal nyújthatja természetben;
- a kifizetés időpontja nem illeszkedik az egyéb ellátások folyósításának időpontjához;
- a kétszeri folyósítás (június és december) miatt elaprózott a segítségnyújtás.

Az óvodáztatási támogatásnak a szülő iskolai végzettséghez való kötése jogosan váltotta ki azon családok felháborodását, amelyek igen nehéz anyagi helyzetben vannak, de a szülők (vagy közülük az egyik) nyolc osztálynál magasabb végzettségű. Gyakori kritika az óvodáztatási támogatással kapcsolatban, hogy „tanulatlanságra ösztönöz”. Problémát jelent az is, hogy az iskolai végzettség meglétét vagy hiányát ellenőrizni nem lehet megbízhatóan, az ellátás a szülő önkéntes nyilatkozatán alapul, ami adott esetben visszaélésekhez vezethet.

Gyakori kritika a támogatással szemben, hogy bevezetésével az amúgy is korlátozott óvodai férőhelyek miatt a dolgozó szülők gyermekei még nagyobb valószínűséggel szorulnak ki az önkormányzati óvodákból, és számukra már csak az igen költséges magánóvodai elhelyezés lehetősége marad. Ez az alacsony jövedelmű, de aktív keresővel rendelkező családok pozícióját ronthatja.

Az önkormányzat dönthet arról, hogy természetben vagy pénzben adja-e az ellátást, illetve az önkormányzat a rendeletében csak az első alkalommal járó óvodáztatási támogatás természetbeni nyújtását rendelheti el. Következetlen a szabályozás, mert esetlegesen további alkalmak során is indokolt, szükségszerű lehet a természetbeni folyósítás. A kifizetések időpontjai (június és december) nem illeszkednek az egyéb ellátások folyósításának időpontjaihoz (rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény és a kiegészítő gyermekvédelmi támogatás pénzbeli támogatás kifizetésének időpontja július és november). Az egyszeri, nagyobb összeg kifizetése révén a család könnyebben tudná fedezni a nyaraláshoz, az iskolához stb. kapcsolódó költségeket.

Rendkívüli gyermekvédelmi támogatás

A települési önkormányzat képviselő-testülete a gyermeket rendkívüli gyermekvédelmi támogatásban részesíti, ha a gyermeket gondozó család időszakosan létfenntartási gondokkal küzd, vagy létfenntartást veszélyeztető rendkívüli élethelyzetbe kerül. Jelenleg ez az egyetlen képviselő-testületi hatáskörbe utalt gyermekvédelmi pénzbeli/természetbeni ellátás.

A támogatás nyújtásához a központi költségvetés részben hozzájárul, a teljes összeget kell az önkormányzatnak biztosítani. A tárgyévi költségvetési törvények 3. számú melléklete Pénzbeli szociális juttatások jogcím szerinti támogatás felhasználható a rendkívüli gyermekvédelmi támogatás folyósítására.

Ebben a támogatásban évente mintegy 220–250 ezer gyermek részesül mintegy 2–2,5 milliárd forint összegben. Ezt a támogatást természetben is nyújthatja az önkormányzat például tankönyv, tanszer, élelmiszer stb. formájában. Évente 80–100 ezer gyermek kap természetbeni ellátást, amely mint a rendszeres gyermekvédelmi támogatás a kistélepüléseken sűrűsödik.

A rendkívüli gyermekvédelmi támogatás előnyei:

- a rendkívüli kiadások terheit enyhíti;
- a rendszer megfelelő működése mellett gyors segítséget jelenthet a családoknak, és mivel helyben ismerik legjobban a helyi viszonyokat, valóban az arra rászorulóknak részesülhetnek benne.

A rendkívüli gyermekvédelmi támogatás hátrányai:

- a települési önkormányzat költségvetéséből finanszírozott ellátás, az önkormányzat anyagi lehetőségei korlátozzák;
- a települési önkormányzat szabadon állapítja meg a jogosultság feltételeit;
- a többszöri folyósítás lehetősége miatt esetenként kvázi rendszeres pénzbeli ellátásként funkcionál (az 1993. évi III. törvény szerinti átmeneti segéllyel kombinálják).

Otthonteremtési támogatás

A gyámhatóság által nyújtott otthonteremtési támogatás célja, hogy az átmeneti vagy tartós nevelésből (nevelőszülőtől, gyermekotthonból) kikerült fiatal felnőtt lakáshoz jutását, tartós lakhatása megoldását elősegítse.

Az otthonteremtési támogatás megfelelő felhasználásában az otthonteremtési támogatásban részesülő fiatal utógondozó segíti. A 2009. évi LXXIX. törvény módosításai révén az utógondozót a támogatás benyújtását követő 10 munkanapon belül ki kell rendelni. Ugyanez a törvény teszi lehetővé, hogy az otthonteremtési támogatás összegét államilag támogatott lakás-előtakarékossági programban való részvételre is felhasználhassa a jogosult. A 2009. évi CIX. törvény újabb pozitív változást hozott: az otthonteremtési támogatás iránti kérelem az eddigi 24, illetve 25 éves kor helyett 30 éves korig előterjeszthető 2010. január 1-jétől. A tanulmányok végzése, a későbbi munkába állás miatt kitolódott ugyanis a lakáshitel-felvételek időpontja is.

A támogatásban részesülők száma dinamikusan emelkedik: 1998-ban 106 fiatal felnőtt kapott támogatást, mintegy 50 millió forint értékben, 2006-ban már ezer fő részesült támogatásban mintegy egymillió forint összegben.

Az otthonteremtési támogatás előnyei:

- célzott a felhasználása, a volt állami gondozottak életminőségét javítja;
- egyéni élethelyzethez igazodó felhasználási lehetőségek.

Az otthonteremtési támogatás hátrányai:

- a felhasználás háttértámogatást igényel;
- az igénylési határidő elmulasztása jogvesztő;
- a támogatás összege abszolút mértékben és a piaci viszonyokhoz képest is alacsony.

A gyermektartásdíj állam általi megelőlegezése

A gyámhivatal a gyermektartásdíj állam általi megelőlegezéséről dönthet akkor, ha a tartásdíj fizetésére köteles szülő (az esetek többségében az apa) átmenetileg nem tudja fizetni a tartásdíjat, és ennek következtében a gyermeket gondozó szülő nem tudja a gyermek számára a megfelelő tartást nyújtani. A megelőlegezésben részesült gyermekek száma 8–9 ezer fő, a kifizetett összeg évente 970 millió forint nagyságrendű.

A 2009. évi LXXIX. törvény módosította az ellátás továbbfolyósításának a szabályait. A módosítás értelmében az ellátás továbbfolyósítása, ismételt megelőlegezése nem függ attól, hogy az adók módjára történő behajtás három éven keresztül hozott-e eredményt, vagy sem. Korábban maga a jogosult fizetett be ugyanis bizonyos összeget a jegyzői adóhatóság felé azért, hogy eredményesnek tűnjön a behajtás, és továbbfolyósításra, ismételt megelőlegezésre sor kerülhessen. A módosítás lehetővé teszi továbbá azt is: ha a kötelezett gyermeke – örökösként – a rá tekintettel megelőlegezett tartásdíjhátralékot megörökli, a hátralék teljes összegét elengedhető.

A gyermektartásdíj megelőlegezésének előnye:

- az egyszülős („csonka”) családok számára nyújt segítséget.

A gyermektartásdíj megelőlegezésének hátrányai:

- a folyósítással járó adminisztrációs terhek magasak;
- rövid időre jelent megoldást a gyermeket nevelő szülőnek.

Egyéb, gyermekhez közvetlenül nem kötődő ellátások

Az Szt. hatálya alá tartozó ellátások közül kiemelendő az aktív korúak ellátása, a lakásfenntartási támogatás, az adósságkezelési szolgáltatás, a közgyógyellátás, valamint az átmeneti segély, mivel ezek képezik az egyik bevételi forrást a hátrányos helyzetű családok háztartásában.

Aktív korúak ellátása

Az Szt.-nek e tekintetben az egyik legjelentősebb változása az egyes szociális tárgyú törvények módosításáról szóló 2004. évi CXXXVI. törvény bevezetése volt, melynek nyomán a rendszeres szociális segély vonatkozásában két érdemi változás történt. Az egyik, hogy kibővítették a segélyre jogosultak személyi körét. A korábbi szabályozás során az aktív korú, jövedelemmel nem rendelkező személyek csak a Munkaügyi Központtal folytatott egyéves együttműködést követően váltak jogosulttá a segélyre, míg 2005. szeptember 1-je után – a rendszeres szociális ellátás, ápolási díj vagy gyermeknevelési támogatás, gyes, illetve a megváltozott munkaképességgel összefüggő ellátásokra való jogosultság megszűnése esetén – az érintettek a kérelem benyújtását megelőző három hónapos együttműködés esetén bekerülhettek a támogatotti körbe.

A másik változás az volt, hogy a törvény a nem foglalkoztatott személyek részére a segély folyósításának feltételeként – az Szt.-ben meghatározott jövedelmi, vagyoni feltételeken felül – kötelező együttműködési kötelezettséget írt elő, nevezetesen vállalniuk kellett az együttműködésre kijelölt szervezettel való rendszeres kapcsolattartást és az általuk meghatározott beilleszkedést segítő programban való részvételt. Az Szt. korábbi szabályai is meghatároztak egyfajta együttműködési kötelezettséget a segélyezettek számára, azok viszont főként az önkormányzattal és/vagy az általa kijelölt szervezetekkel való együttműködési kötelezettséget jelentettek.

2005-ben az Szt. módosításáról szóló 2005. évi CLXX. törvénnyel újabb érdemi változások léptek életbe: a rendszeres szociális segély családi alapú segélyezéssé alakult, az ellátás megállapítása során az eltartott gyermekek számát is figyelembe veszik. A segély nem fix összegű, hanem a kiszámított jövedelemhatárig (nettó minimálbér) egészíti ki a család meglévő jövedelmét. A jogosultságot és a segély összegét egy fogyasztási egységre – azaz nem az egy főre – jutó jövedelem alapján határozzák meg.

Újabb fontos változás a 2009. évtől következett be az „Út a munkához” programhoz kapcsolódó törvénymódosítások nyomán. Az egyes szociális és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról szóló 2008. évi CVII. törvény szerint 2009. január 1-jétől ismét változott Az Szt. rendszeres szociális segélyre vonatkozó szabályozása. Az Szt. módosítása értelmében az aktív korúak ellátására jogosult személyeknek (volt rendszeres szociális segélyezettek) – amennyiben az Szt.-ben foglalt feltételeknek megfelelnek – két csoportja jön létre: a rendszeres szociális segélyre jogosultak és a rendelkezésre állási támogatásra jogosultak köre.

Rendszeres szociális segélyre jogosultak az egészségkárosodottak, az 55 év felettiek, illetve azon személyek, akik 14 év alatti gyermeket nevelnek, feltéve, hogy a családban élő gyermekek valamelyikére tekintettel más személy nem részesül gyesben, gyedben, gyásban (gyermekágyi segélyben), és a gyermek ellátását napközbeni ellátást biztosító intézményben (pl. bölcsőde, óvoda, iskolai napközi stb.) nem tudják biztosítani. A rendszeres szociális segély továbbra is család típusú marad, azaz egy családból csak egy fő részesülhet ellátásban. A segély havi összege a család szerkezetétől és jövedelmétől függően a nyugdíjminimum 90 százalékától (2009-ben: 25 650 Ft) – a nettó minimálbér összegéig (2009-ben: 57 815 Ft) terjedhet. A rendszeres szociális segélyben részesülők a segély folyósításának feltételeként továbbra is a Családsegítő Szolgálattal kötelesek együttműködni, de munkavégzésre nem kötelezhetők. A rendszeres szociális segélyben részesülők közül az 55 év felettiek, illetve a 14 éven aluli gyermeket nevelők dönthetnek úgy, hogy inkább dolgozni szeretnének. Ez esetben erről az önkormányzattal – ha az közcélú foglalkoztatásukat biztosítani tudja – egy év időtartamra megállapodást kötnek, de akkor már nem a rendszeres szociális segély, hanem a *rendelkezésre állási támogatás (rát)* illeti meg őket, és az arra vonatkozó együttműködési kötelezettséget kell teljesíteniük.

Rendszeres szociális segély természetbeni szociális ellátás formájában akkor nyújtható, ha a családban védelembe vett gyermek él. A rendszeres szociális segély természetbeni szociális ellátás formájában való nyújtásának eljárási szabályait, a természetbeni juttatás formáit a települési önkormányzat rendeletben szabályozza: védelembe vett gyermekenként a rendszeres szociális segély megállapított összegének 20 százaléka, de összesen legfeljebb 60 százaléka nyújtható természetben.

Rendelkezésre állási támogatásra jogosultak azok a személyek, akik nem sorolhatók az előző körbe. Ők az illetékes állami foglalkoztatási szervvel kötelesek együttműködni, velük álláskeresési megállapodást kötni, illetve részükre az önkormányzat biztosítja a közcélú foglalkoztatásban való részvételük feltételeit. Közcélú foglalkoztatásuk időtartamára munkabér, arra az időszakra, amikor közfoglalkoztatásban nem vesznek részt, rendelkezésre állási támogatás illeti meg őket. A rendelkezésre állási támogatás havi összege fő szabályként a nyugdíjminimum összegével egyezik meg. (Ez alól a 2009-es év kivétel, ugyanis azoknak a személyeknek, akiknek a rendszeres szociális segélye a nyugdíjminimumnál magasabb volt, ebben az évben a magasabb összeget kellett rendelkezésre állási támogatásként folyósítani.)

Az aktív korúak ellátásának előnyei:

- a szülő(k) számára jövedelempótló ellátást jelent;
- családi típusú ellátás, fogyasztási egység általi arányosabb elosztás;
- a jogosult szolgáltatásokkal való támogatása (szociális szolgáltatások, munkaügyi szervezet szolgáltatásai).

Az aktív korúak ellátásának hátrányai:

- együttműködési kötelezettség – hatósági kötelezés, szankcionálás;
- a jogosultság feltételei változnak;
- természetbeni folyósítás – a jogosultak kiskorúsítása;
- ellenérdekeltség az önkormányzat, a szociális szolgáltató és a munkaügyi szervezet közt, aminek vesztese az igénybe vevő;
- esetmenedzseri rendszer kiforratlansága.

Lakásfenntartási támogatás

A lakásfenntartási támogatás a szociálisan rászorult személyeknek, családoknak az általuk lakott lakás vagy nem lakás céljára szolgáló helyiség fenntartásával kapcsolatos rendszeres kiadásaiak viseléséhez nyújtott hozzájárulás. A lakásfenntartási támogatás alanyi jogon, normatív alapon és méltányosságból állapítható meg. Alanyi jogon jogosult az a személy, aki adósságkezelési szolgáltatásban részesül. A támogatást az adósságkezelés időtartamára állapítják meg. Normatív alapon jogosult az a személy, akinek a háztartásában az egy főre jutó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 150 százalékát (2009. január 1-jétől 42 750 Ft) feltéve, hogy a lakásfenntartás elismert havi költsége a háztartás havi összjövedelmének 20 százalékát meghaladja. Méltányosságból az önkormányzat a rendeletében meghatározottak alapján nyújthat támogatást. A méltányosságból adott ún. helyi lakásfenntartási támogatás szolgálhatja egyrészt a normatív vagy az adósságkezelési szolgáltatáshoz kapcsolódó lakásfenntartási támogatás kiegészítését, másrészt önálló ellátásként is nyújtható.

A normatív lakásfenntartási támogatás esetében a lakásfenntartás elismert havi költsége az elismert lakásnagyság és az egy négyzetméterre jutó elismert költség szorzata. Az alanyi jogon, illetve a normatív alapon megállapított lakásfenntartási támogatás havi összege a lakásfenntartás elismert havi költségének 30 százaléka, ha a jogosult háztartásában az egy főre jutó havi jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 50 százalékát. Az ennél nagyobb mértéket meghaladó egy főre jutó havi jövedelem esetén a lakásfenntartás elismert havi költségének és a támogatás mértékének szorzata, de nem kevesebb, mint 2500 forint.

A méltányossági alapon nyújtott lakásfenntartási támogatás az önkormányzatok költségvetését terheli, a tárgyévi költségvetési törvény 3. számú melléklete 10. pontjában a Pénzbeli szociális juttatások jogcímen és a törvényben meghatározott mértékben kap hozzá hozzájárulást a települési önkormányzat a központi költségvetésből. A kisebb településeken szinte elvétve hozzáférhető a méltányossági alapon nyújtott ellátás.

A 2007-ben nyújtott lakásfenntartási támogatások négyötöde volt normatív alapú, aminek mintegy háromnegyedét pénzbeli támogatások tették ki.

A lakásfenntartási támogatás előnyei:

- a lakhatást, az alapvető szükséglet kielégítését célozza;
- természetbeni nyújtásának számos formája lehetséges.

A lakásfenntartási támogatás hátrányai:

- az összege alacsony a lakásfenntartás költségeihez képest;
- méltányossági formája elsősorban nagyobb településeken érhető el.

Adósságkezelési szolgáltatás

A települési önkormányzat adósságkezelési szolgáltatásban részesítheti azt a családot vagy személyt, akinek az adóssága meghaladja az ötvenezer forintot, és akinek a jogszabályban meghatározott adósságok valamelyikénél fennálló tartozása legalább hathavi, vagy a közüzemi díjtartozás miatt a szolgáltatást kikapcsolták, továbbá a háztartásában az egy főre jutó havi jövedelme nem haladja meg az önkormányzat rendeletében meghatározott összeghatárt, valamint aki a településen elismert minimális lakásnagyságot és minőséget meg nem haladó lakásban lakik, feltéve, hogy vállalja az adósság és a települési önkormányzat által megállapított adósságcsökkentési támogatás különbözetének megfizetését, továbbá az adósságkezelési tanácsadason való részvételt.

Adósságnak minősül a közüzemi díjtartozás (vezetékes gáz-, áram-, távhő-szolgáltatási, víz- és csatorna-használati, személyszállítási, többlakásos lakóépületekben, háztömbökben a központi fűtés díjtartozása), közösköltség-hátralék, a lakbérhátralék, a hitelintézettel kötött lakáscélú kölcsönszerződésből fennálló hátralék.

Az adósságcsökkentési támogatás mértéke nem haladhatja meg az adósságkezelés körébe bevont adósság 75 százalékát, és összege legfeljebb 200 ezer forint (2010. január 1-jétől 300 ezer forint); a hitelintézettel kötött lakáscélú kölcsönszerződésből fennálló hátralék esetében legfeljebb 400 ezer forint (2010. január 1-jétől 600 ezer forint) lehet. A támogatás egy összegben vagy havi részletekben nyújtható az adós vállalásától függően.

Az adósságkezelési szolgáltatásban részesülő személy részére az adósságkezelés időtartamára a települési önkormányzat lakásfenntartási támogatást nyújt.

Az adósságkezelési szolgáltatás esetében fontos elem az adósságkezelési tanácsadás, amely a pénzübeli támogatást kiegészíti: lényegében együttműködés az adós háztartással, közös problémafeltárás, közös megoldási elképzelések és azok megvalósulásának feltételei, javaslat az önkormányzatnak a szükséges támogatásra (döntéselőkészítés), folyamatos kapcsolattartás az adóssal, megállapodás megkötése és figyelemmel kísérése. Az adósságkezelési tanácsadás folyamata:

- Kapcsolatfelvétel: adatfelvétel, a probléma felmérése – a háztartás összes hátraléka, bevételei, kiadásai, motiváltsága, a szándékok tisztázása, a lehetőségek felmérése, intézményi szolgáltatások, önkormányzati, illetve egyéb támogatások ismertetése, az adósságkezelési tanácsadó és az igénybe vevő közötti szerződés megkötése.
- Problémafeltárás: ebben a szakaszban tárják fel a fizetéseképtelenség okait, a változás érdekében szükséges lépések megtételéhez feltérképezik a belső és külső erőforrásokat, rögzítik a családtagok vállalásait az adósságkonszolidáció érdekében.
- Hátralékkezelési terv készítése: a terv tartalmazza az adósságrendezésre vonatkozó – közösen kialakított – elképzeléseket, konkrét lépéseket. Amennyiben szükséges, háztartási napló vezetését is célszerű elkezdeni a nyomon követéshez.
- A szükséges gyakorlati lépések megtétele: ez magában foglalja a szolgáltatókkal való szerződéskötéseket, az ügyintézési tennivalókat, a szolgáltatók és az adós közötti közvetítést, az adósságtörlesztés folyamatának nyomon követését, a háztartási napló értékelését, a szükséges korrekciókat stb.
- Utógondozás: a sikeres adósságrendezési folyamatot követően, az újbóli eladósodás megelőzése érdekében célszerű utógondozást folytatni, melyben nagy szerepe lehet a folyamatosan vezetett háztartási napló figyelemmel kísérésének, további tanácsadásnak, valamint az adósságcsapdából kikerülők számára közösségi programok, támogató csoportok szervezésének.

Az adósságkezelési szolgáltatás és a tanácsadásnyújtás során is hasonló dilemmák merülnek fel, mint az óvodáztatási támogatás és a természetben nyújtott családi pótlék esetén: a segítő szerepkör és a hatósági jellegű feladatok ütközése.

Az adósságkezelési szolgáltatás biztosítása 40 ezer fő feletti településeken kötelező. A kisebb települések közül kevés szervezte meg a szolgáltatást, a kistépüléseken szinte egyáltalán nem elérhető. A megszervezés leggyakoribb módja, hogy családsegítés szervezeti keretei közt nyújtja az önkormányzat a szolgáltatást.

Az adósságkezelési szolgáltatás előnyei:

- többpilléres ellátás, pénzübeli támogatás, tanácsadás;
- közüzemi szolgáltatók, nem állami szervezetek bevonásának lehetősége – társadalmi felelősségvállalás.

Az adósságkezelési szolgáltatás hátrányai:

- nagyobb településeken érhető el;
- gyakorlatilag a közüzemi díjhátralékok kezelésére korlátozódik;
- a prevenció jelenleg még nem kellően hangsúlyos eleme a szolgáltatásnak;
- a szolgáltatást nyújtók ismeretei nem naprakészek.

Közgyógyellátás

A szociálisan rászorult személy részére az egészségi állapot megőrzéséhez és helyreállításához kapcsolódó kiadásainak csökkentésére közgyógyellátási igazolvány adható ki. A közgyógyellátás alanyi jogon, normatív alapon és méltányosságból állapítható meg.

Alanyi jogon közgyógyellátásra jogosult az átmeneti gondozott, az átmeneti és tartós nevelésbe vett kiskorú, a rendszeres szociális segélyben részesülő egészségkárosodott személy, a pénzellátásban részesülő hadigondozott és nemzeti gondozott, a központi szociális segélyben részesülő, a rokkantsági járadékos közül az, aki I., II. csoportú rokkantsága alapján részesül nyugellátásban, baleseti nyugellátásban, továbbá aki saját jogán jogosult magasabb összegű családi pótlékra, vagy aki után szülője vagy eltartója magasabb összegű családi pótlékban részesül.

A közgyógyellátás rendszere szintén 2006-ban módosult (az Szt. módosításáról szóló 2005. évi CLXX. törvénnyel, 2006. július 1-jei hatállyal) úgy, hogy egy egyéni gyógyszerkeretet és egy eseti keretet határoztak meg. Az egyéni gyógyszerkeret összege a jogosult egyéni havi rendszeres gyógyszerköltsége, de 2009-ben legfeljebb havi 12 ezer forint lehet. Amennyiben az egyéni rendszeres gyógyszerköltség a havi ezer forintot nem éri el, egyéni gyógyszerkeret nem állapítható meg. Az eseti keret éves összege 2009-ben 6000 forint. Mind az egyéni, mind az eseti gyógyszerkeret összege 2006 óta változatlan.

Amennyiben a közgyógyellátásra jogosult személy részére egyéni gyógyszerkeretet nem állapítanak meg, a gyógyszerkeret megegyezik az eseti kerettel.

A közgyógyellátás előnyei:

- az alanyi jogon jogosultak köre viszonylag széles;
- az igénylés adminisztrációja bonyolult.

A közgyógyellátás hátrányai:

- a támogatás összege 2006 óta változatlan;
- a normatív alapon jogosultak köréből a kettős kritérium (jövedelem, gyógyszerköltség) miatt a hátrányos helyzetűek kieshetnek.

Átmeneti segély

A települési önkormányzat a létfenntartást veszélyeztető rendkívüli élethelyzetbe került, valamint időszakosan vagy tartósan létfenntartási gonddal küzdő személyek részére a rendeletében meghatározottak alapján *átmeneti segélyt* állapít meg. A segély adható alkalmanként, vagy havi rendszerességgel is. Az alkalmankénti segély gyógyszer-támogatásként, illetve az egészségbiztosítás által nem, vagy csak részben támogatott egészségügyi szolgáltatás díjaként is megítélhető. A havi rendszerességgel adott átmeneti segély jövedelemkiegészítő támogatásként, továbbá az önkormányzat rendeletében meghatározott más ellátási formaként is nyújtható. A rendkívüli gyermekvédelmi támogatáshoz hasonló funkciót tölt be az ellátás a folyósítást, a finanszírozást és a célt tekintve, a különbség annyi, hogy jogosultak körébe nem csak a gyermeket nevelő családok tartoznak.

Az átmeneti segély előnyei:

- a rendkívüli kiadások terheinek enyhíti;
- a rendszer megfelelő működése mellett gyors segítséget jelenthet a családoknak, és mivel helyben ismerik legjobban a helyi viszonyokat, valóban az arra rászorulóknak részesülhetnek benne.

Az átmeneti segély hátrányai:

- a települési önkormányzat költségvetéséből finanszírozott ellátás, az önkormányzat anyagi lehetőségei korlátozzák;
- a települési önkormányzat szabadon állapítja meg a jogosultság feltételeit;
- a többszöri folyósítás lehetősége miatt esetenként kvázi rendszeres pénzbeli ellátásként funkcionál, a rendkívüli gyermekvédelmi támogatással kombinálják.

A GYERMEKEK ÉS CSALÁDOK SZÁMÁRA ELÉRHETŐ JÓLÉTI SZOLGÁLTATÁSOK

Gyermekjóléti alapellátások

A gyermekjóléti alapellátások a települési önkormányzatok kötelezően ellátandó feladatai. Az alapellátásnak hozzá kell járulnia a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődésének, jólétének, a családban való nevelésének elősegítéséhez, a veszélyeztetettség megelőzéséhez és a kialakult veszélyeztetettség megszüntetéséhez, valamint a gyermek családjából történő kiemelésének a megelőzéséhez.

A következőkben az alapellátások rendszerébe tartozó szolgáltatási típusokat, illetve formákat vesszük sorra.

Gyermekjóléti szolgáltatás

A gyermekjóléti szolgáltatás a gyermekjóléti alapellátások körébe tartozó szolgáltatás. A szolgáltatás célja a gyermekes családok, illetve a gyermekek számára információk nyújtása, a gyermekek veszélyeztetettségének megelőzése és megszüntetése családgondozással, konfliktuskezeléssel, terápiás és egyéb foglalkozásokkal, a gyermekek számára különböző programok szervezésével.

A szolgáltatás meghatározó eleme az önkéntesség, a családdal való együttműködés, a családban nevelkedő gyermekek veszélyeztetettségének megelőzése és megszüntetése.

A gyermekjóléti szolgáltatás feladata a gyermek testi, lelki egészségének, családban való nevelésének elősegítése érdekében a gyermeki jogokról és a gyermek fejlődését biztosító támogatásokról való tájékoztatás, a támogatásokhoz való hozzájutás segítése; a családtervezési, a pszichológiai, nevelési, egészségügyi, mentálhigiénés és a káros szenvedélyek megelőzését célzó tanácsadás vagy az ezekhez való hozzájutás megszervezése; a szociális válsághelyzetben lévő várandós anya támogatása, segítése, tanácsokkal való ellátása, valamint számára a családok átmeneti otthonában igénybe vehető ellátáshoz való hozzájutás szervezése; a szabadidős programok szervezése; a hivatalos ügyek intézésének segítése.

A gyermekjóléti szolgáltatás feladata a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése érdekében a veszélyeztetettséget észlelő és jelző rendszer működtetése, a nem állami szervek, valamint magánszemélyek részvételének elősegítése a megelőző rendszerben, a veszélyeztetettséget előidéző okok feltárása és ezek megoldására javaslat készítése, a jelzőrendszeri tagokkal való együttműködés megszervezése, tevékenységük összehangolása, tájékoztatás az egészségügyi intézményeknél működő inkubátorokból, illetve abba a gyermek örökbefogadáshoz való hozzájárulás szándékával történő elhelyezésének lehetőségéről. A 2009. évi LXXIX. törvény annyiban hozott változást a jelzőrendszer működtetésében, hogy ha a jelzőrendszeri tag jelzési és együttműködési kötelezettségének nem tesz eleget, a szociális és gyámhivatal értesíti a fegyelmi jogkör gyakorlóját, és javaslatot tesz a fegyelmi felelősségre vonásra.

A gyermekjóléti szolgáltatás feladata a kialakult veszélyeztetettség megszüntetése érdekében a gyermekkel és családjával végzett szociális munkával a gyermek problémáinak rendezése, a családban jelentkező működési zavarok ellensúlyozása; a családi konfliktusok megoldásának elősegítése, különösen a válás, a gyermekelhelyezés és a kapcsolattartás esetében; az egészségügyi és a szociális ellátás – különösen a családsegítő szolgáltatás –, valamint a hatósági beavatkozás kezdeményezése; javaslat készítése a veszélyeztetettség mértékének megfelelően a gyermek védelembe vételére, illetve a családi pótlék természetbeni formában való nyújtására, a gyermek családjából történő kiemelésére a leendő gondozási helyére, vagy annak megváltoztatására.

A gyermekjóléti szolgáltatás feladata a családjából kiemelt gyermek visszahelyezése érdekében a családgondozás biztosítása – az otthont nyújtó ellátást, illetve a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatást végző intézménnyel együttműködve – a család gyermeknevelési körülményeinek megteremtéséhez, javításához, a szülő és a gyermek közötti kapcsolat helyreállításához; utógondozó szociális munka biztosítása – az otthont nyújtó ellátást, illetve a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatást végző intézménnyel együttműködve – a gyermek családjába való visszailleszkedéséhez.

A gyermekjóléti szolgáltatás biztosítása valamennyi települési önkormányzat kötelezően ellátandó feladata. A gyermekjóléti szolgáltatásokat tekintve elmondható, hogy az ország településeinek 98 százalékában működik valamilyen formában ilyen szolgáltatás. A szervezeti egységek száma az évek folyamán folyamatosan csökkent, viszont egyre több településen jött létre gyermekjóléti szolgáltatás.

A szervezeti egységek számának csökkenése mögött a társulások formában történő feladatellátás áll. A 2005. évben ezt különösen elősegítette az, hogy a költségvetés központonként 3 millió 800 ezer forinttal támogatta az ún. alapszolgáltatási központokat, amelyek szervezeti keretében a gyermekjóléti szolgáltatás is helyet kapott. A társulások formában megvalósuló feladatellátás sok kistépülésen a korábbi ún. egyszemélyes szolgálat továbbörökítését jelenti, mert intézmény bár létezik, a családgondozók mégis elszigetelten, folyamatos szakmai felügyelet nélkül végzik tevékenységüket, és a települési önkormányzatok egyéb feladatokkal terhelik őket. Van

azonban jó példa is, amikor többcélú kistérségi társulások, illetve intézményfenntartó társulások által fenntartott intézmény keretében megfelelő szakmai színvonalú szolgáltatás jött létre.

A 40 ezer fő feletti településeken, továbbá lakosságszámtól függetlenül a megyei jogú városokban kötelező a gyermekjóléti központok működtetése, ahol a gyermekjóléti szolgálat alapfeladatain felül biztosítani kell az utcai-lakótelepi szociális munkát, a kórházi szociális munkát, az ún. készenléti szolgálatot, valamint a kapcsolattartási ügyeletet is.

A gyermekjóléti szolgáltatás fenntartói zömében az önkormányzatok és azok társulásai, a nem állami, egyházi szervezetek aránya elenyésző. Az önkormányzati fenntartás egyben az önkormányzattól való függőséget is jelenti, mind a finanszírozásban, mind pedig a fejlesztési lehetőségek terén.

Az igénybe vevők számát vizsgálva elmondható, hogy az alig csökkent 2005 óta. A területi egyenlőtlenségek az ország keleti és nyugati fele közt e szolgáltatás esetében is megmutatkoznak. Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön szignifikánsan többen veszik igénybe a szolgáltatást. A Nyugat-dunántúli régióban a legalacsonyabb az igénybe vevők száma.

Az igénybe vevők életkor szerinti megoszlását vizsgálva a 0–5 éves, a 6–13 éves, a 14–17 éves korosztály aránya 1:2:2. Tehát leginkább a tanköteles korúak esetében jellemző a beavatkozás.

A gyermekjóléti szolgálatok által végzett tevékenység gyermekjóléti alapellátás keretében való gondozás. Az országos adatokat tekintve a védelemben vételek aránya az összgondozási tevékenységen belül 20 százalék alatt van, és kismértékű növekedést mutat. A kisebb településen magasabb a védelemben vett gyermekek aránya a gondozottakon belül: 20 ezer fős településméret után kezd szignifikánsan csökkenni a védelemben vettek száma.

A gyermekjóléti szolgálatoknál a kezelt problémák típusait vizsgálva megállapítható, hogy az anyagi problémák előfordulási aránya évek óta változatlanul a legmagasabb, az összes kezelt probléma negyedét teszik ki. A gyermeknevelési problémák, valamint az életviteli problémák a következők a sorban (súlyuk 20, illetve 16%). Ez azért érdekes, mert a problématípusok közül az anyagi és az életviteli problémák nemcsak ezen szolgáltatás, hanem a gyermekjóléti szolgáltatáshoz – tevékenységstruktúráját és munkaformáit tekintve – hasonló családsegítés esetében is vezető problémaokok.

A gyermekjóléti szolgálatok által végzett szakmai tevékenységek közt az információadás, a családlátogatás, a tanácsadási tevékenység, valamint a hivatalos ügyek intézésében nyújtott segítség a domináns. A tevékenységstruktúra a családsegítő szolgálatokéval számos azonosságot mutat, a hatósági intézkedésekhez kötődő speciális tevékenységek köre az, amiben a gyermekjóléti szolgálatok specialitása megmutatkozik, amennyiben a végzett tevékenységeket és a munkaformák tartalmát értékeljük.

Az ügyintézésben való segítségnyújtás, az információnyújtás az összes szakmai tevékenység 20 százaléka. Ezen nagy gyakoriság és az anyagi természetű problémák közt összefüggés feltételezhető. A gyermekjóléti szolgálat (és a családsegítő szolgálat) egyfajta „hivatalsegéd” funkciót is betölt, hiszen az önkormányzatok, a hivatalok, hatóságok a problémásabb ügyfeleket tovább irányítják a szociális szolgáltatást nyújtó szervezetekhez.

Az elmúlt egy évben a gyermekjóléti szolgálatok számos új feladatot kaptak (óvodáztatási támogatással, családi pótlék természetbeni nyújtásával kapcsolatos feladatok, hozzátartozók közötti erőszak által érintett családok felkeresése), anélkül hogy személyi-tárgyi feltételeik, finanszírozásuk javult volna. Sok esetben az új feladatra való megfelelő felkészülési idő sem volt biztosított.

A gyermekjóléti szolgáltatás előnyei:

- minden település önkormányzat számára kötelező megszervezni, általánosan hozzáférhető, szinte 100 százalékos lefedettség országos szinten;
- térítésmentesen igénybe vehető;
- szolgáltatásszervező hatás, funkció.

A gyermekjóléti szolgáltatás hátrányai:

- speciális szolgáltatások csak a gyermekjóléti központok esetében érhetők el, nagyvárosokban;
- a hatósági jellegű feladatok súlyának növekedése, ami ellentétes a segítő szereppel;
- önkormányzattól való függőség (személyi, tárgyi feltételek, gazdálkodás és intézkedések területén egyaránt);
- párhuzamosság a családsegítéssel, intézményen és rendszeren belüli konfliktusok.

Gyermekek napközbeni ellátása

A *gyermekek napközbeni ellátásaként* a családban élő gyermekek életkorának megfelelő nappali felügyeletét, gondozását, nevelését, foglalkoztatását és étkeztetését kell megszervezni azon gyermekek számára, akiknek szülei munkavégzésük, betegségük vagy egyéb ok miatt napközbeni ellátásukról nem tudnak gondoskodni. Ennek formái: a bölcsőde, a családi napközi, a házi gyermekfelügyelet, illetve az ún. alternatív napközbeni ellátások.

Az 1990-es évektől kezdődően a kedvezőtlen finanszírozási konstrukciók és a gyermekszám csökkenése miatt számottevően visszaesett a bölcsődék és a bölcsődében gondozott gyermekek száma. A Gyvt. megszületésével sikerült elérni a bölcsődei normatíva bevezetését. Ezt követően a bölcsődebezárások száma csökkent, illetve megállt, és az igénybe vevők körében növekedés tapasztalható. 2006-ban a mintegy 540 bölcsődében közel 30 ezer gyermek ellátását biztosították. A három év alatti gyermekek mintegy 8 százaléka jár bölcsődébe. 2005. július 1-jétől a 10 ezer lakosságszám feletti településen kötelező bölcsődék működtetése. Mivel intézményes, infrastruktúrához kötött ellátási formáról van szó, ezért a kisebb települések elvétve vállalták bölcsőde létrehozását. 2008-ban 590 volt a bölcsődék száma, ezekben 25 757 engedélyezett férőhely állt rendelkezésre, ami azt jelenti, hogy 130 százalékos kapacitáskihasználtsággal működtek.

A bölcsődék működtetése után járó normatív állami támogatás egy ellátottra jutó évi összege 2009-ben 540 150 forint.

A bölcsődének helyettesítője lehet – elsődlegesen a kisebb településeken – a *családi napközi* és a *házi gyermekfelügyelet*. A családi napköziben való ellátás során a családban nevelkedő gyermekek részére nyújtanak nem közoktatási céllal az életkoruknak megfelelő nappali felügyeletet, gondozást, étkeztetést, valamint foglalkoztatást.

A családi napközit biztosító személynek részt kell venni egy speciális képzésen. A családi napközi működtethető az ellátást nyújtó személy saját otthonában vagy más – erre a célra kialakított – helyiségben is.

Ez az ellátási forma mindig kiscsoportos elhelyezést biztosít, ahová húszhetestől tizennégy éves korig vehető fel gyermek. A családi napköziben a saját, napközbeni ellátást másutt igénybe nem vevő, tizennégy évesnél fiatalabb gyermeket is figyelembe véve legfeljebb öt gyermek gondozható. Ha a családi napköziben egy fogyatékos gyermeket is gondoznak, akkor a gondozható gyermekek száma négy fő, amennyiben valamennyi gyermek fogyatékos, úgy három fő lehet.

A családi napközi előnye a bölcsődével szemben, hogy alacsonyabb a tárgyi és személyi infrastruktúra iránti igény, rugalmasabb a nyitva tartás.

2006-ban 638 engedélyezett férőhely volt a családi napköziben, és 1150 volt az ellátott kiskorúak száma. 2008-ra jelentősen bővült a szolgáltatás, 1526 engedélyezett férőhellyel működött családi napközi, az igénybe vevők száma 2621 főre emelkedett. A családi napköziben az ellátottak után járó normatív állami támogatás 2005-ben egy főre 156 200 forint volt, ami 2007-ben 250 ezer forintra emelkedett, majd 2009-ben 246 100 forintra csökkent.

A gyermekgondozási segély időtartamának háromról két évre csökkentése és a női foglalkoztatás bővítése miatt a kormányzat szándéka szerint dinamikusan kell növelni a kisgyermekek napközbeni ellátási férőhelyeinek számát, ami részben az európai uniós forrásokból megvalósuló férőhelybővítéssel, illetve egy új napközbeni ellátási forma bevezetésével valósítható meg. Ezen indokok alapján 2010. január 1-jétől, a 2009. évi CX. törvény által újonnan bevezetett napközbeni kisgyermek ellátási forma a családi gyermekfelügyelet.

A családi gyermekfelügyelet a családi napközi mintáját követi, de annál egyszerűbb és rugalmasabb a létrehozása, működtetése, egyszerűbb az engedélyezési eljárás. Különbség még, hogy a szolgáltatást nyújtó legfeljebb három gyermek ellátását biztosíthatja saját lakásában. A szolgáltatást nyújtónak a jogszabályban meghatározott 40 órás speciális felkészítő tanfolyamon kell részt vennie. A családi gyermekfelügyelet a napközihez hasonlóan állami normatívát kap, kivéve, ha saját gyermeket látnak el a szolgáltatás keretében. A családi gyermekfelügyelet 2012-ig újabb 1000–1500 gyermek nappali ellátását oldhatja meg a tervek szerint.

A házi gyermekfelügyelet a legkisebb volumenű napközbeni ellátási forma. A szolgáltatást a szülő otthonában gondozó biztosítja, ha a gyermek nappali intézményben való elhelyezése átmenetileg vagy tartósan nem biztosítható. A házi gyermekfelügyelet keretében végzett napközbeni gondozás időtartama a szülő munkarendjéhez igazodik. Évente átlagosan 200 gyermeket látnak el, jelenleg 43 szolgáltató működik.

Alternatív napközbeni ellátásként játszóházak, játéktárak, játszótér-programok, klubok jönnek létre.

A családi napközi és az alternatív napközbeni ellátások fenntartói közt magas a nem állami és forprofit szervezetek aránya. Ezen szolgáltatások egy része nem csupán a legrászorultabb és legrosszabb anyagi helyzetű csoportok támogatására összpontosít, hanem nagy jövedelmű családoknak nyújt piaci áron szolgáltatást.

2009 szeptemberétől egy új típusú ellátási formának az *egységes óvoda-bölcsődei csoportnak* a bevezetését tette lehetővé a szabályozás (2008. évi XXXI. törvény). Azon településeknek jelenthet megoldást ez az ellátási forma, ahol nincs lehetőség önálló bölcsőde kialakítására, illetve a bölcsődés korú gyermekek száma nem teszi lehetővé integrált formában, óvodán belül a bölcsődei csoport kialakítását. (Az egységes óvoda-bölcsődére vonatkozó törvényi szintű szabályokat a közoktatásról szóló törvény tartalmazza.)

A napközbeni ellátási formák előnyei:

- segíti a szülők munkavállalását;
- az alternatív ellátási formák rugalmasak, egyéni szükségletekhez illeszkedő ellátást nyújtanak;

- az alternatív ellátási formák viszonylag kevés erőforrás-ráfordítással, könnyen megszervezhetők;
- az intézményes formák megfelelően képzett szakemberekkel segítik a speciális szükségletű kiskorúak fejlesztését;

A napközbeni ellátási formák hátrányai:

- a fogyatékkal élő kiskorúak számára nem minden esetben elérhető az állapotnak megfelelő ellátás;
- a normatív támogatás emelkedése nyomán fennáll a szolgáltatásszervezési boom kockázata, ezáltal felhígulás, minőségromlás következhet be;
- a gyermekvédelmi tárgyú jogszabályok és a közoktatási tárgyú jogszabályok kettőssége;
- a térítési díj ellátástérítő hatása érvényesül.

Gyermekek átmeneti gondozása

A gyermekek átmeneti gondozása azokat az ellátásokat foglalja magában, amelyek a szülő egészségének, életvitelének, illetve egyéb, a gyermeke ellátását akadályozó problémájának idejére biztosítják a gyermek lakhatását és teljes körű ellátását helyettes szülőnél, gyermekek átmeneti otthonában vagy szülőjével együtt családok átmeneti otthonában.

Az átmeneti gondozást biztosító ellátórendszer kiépítése folyamatban van. 2005. július 1-je óta a Gyvt. kötelezi a települési önkormányzatokat, hogy a 20 ezernél nagyobb lélekszámú településen gyermekek átmeneti otthonát, a 30 ezernél nagyobb lélekszámú településen családok átmeneti otthonát működtessenek. Az ennél kisebb települések helyettes szülő foglalkoztatásával, vagy nagyobb településsel kötött ellátási szerződés útján biztosíthatják az átmeneti gondozást.

Helyettes szülők összesen mintegy 500 férőhelyen tudnak gyermekeket fogadni. A 30 átmeneti otthon mintegy 660 férőhellyel, a 107 családok átmeneti otthona 2700 férőhellyel működik.

A családok átmeneti otthonával kapcsolatban gyakorlati probléma, hogy többségük anyaothonként funkcionál, azaz nem fogadja be az egész családot, csak az anyát és gyermekeit. Szélsőséges esetekben a hajléktalanellátásban kaphatnak teljes családok befogadást.

A 2009. évi LXXIX. törvény változást hozott az átmeneti gondozás tartalmában. A szülő-gyermek közötti kapcsolat megerősítése, a szülő gyermeke felőli gondoskodásának megőrzése, kialakítása érdekében a családok átmeneti otthona nem teljes körű, hanem szükség szerinti ellátást biztosít a gyermeknek. A szülőnek tehát, ha képes rá, részt kell vállalnia gyermeke ellátásában.

Az átmeneti gondozás után 2009-ben egy főre 689 ezer forint összegű normatív állami támogatás volt igénybe vehető. Az ellátás megszervezését a többcélú társulások esetében ellátottanként további 320 ezer, intézményfenntartó társulás esetén 220 ezer forint összegű támogatással ismerik el.

Az átmeneti gondozás előnyei:

- meghatározott időre teljes körű ellátást biztosít;
- rendkívüli élethelyzet, krízishelyzet megoldását segíti.

Az átmeneti gondozás hátrányai:

- kapacitáshiány;
- a hozzáférhetőség korlátozott;
- a finanszírozás reálértékben évek óta csökken;
- önkormányzati ellenérdekeltség a megszervezésben.

Szociális szolgáltatások

Az Szt. által definiált szociális alapszolgáltatások közül a *családsegítés*, valamint a *falu- és tanyagondnoki szolgáltatás* az, amely lakosság legszélesebb körét kiszolgálja, és a legtöbb rászoruló számára hozzáférhető.

Családsegítés

A családsegítés megszervezése a 2000 fő feletti lakosságszámú települési önkormányzatok számára kötelező feladat, az ennél kisebb településeken kötelező a családsegítéshez való hozzáférést biztosítani.

A családsegítés a szociális vagy mentálhigiénés problémák, illetve egyéb krízishelyzet miatt segítségre szoruló személyek, családok számára az ilyen helyzethez vezető okok megelőzése, a krízishelyzet megszüntetése, valamint az életvezetési képesség megőrzése céljából nyújtott szolgáltatás. A családok segítése érdekében veszélyeztetettséget és krízishelyzetet észlelő jelzőrendszer működik.

A családsegítés keretében biztosítják:

- a szociális, életvezetési és mentálhigiénés tanácsadást;
- az anyagi nehézségekkel küzdők számára a pénzübeli, természetbeni ellátásokhoz, továbbá a szociális szolgáltatásokhoz való hozzájutás megszervezését;
- a családgondozást, így a családban jelentkező működési zavarok, illetve konfliktusok megoldásának elősegítését;
- közösségfejlesztő, egyéni és csoportos terápiás programok szervezését;
- a tartós munkanélküliek, a fiatal munkanélküliek, az adóssághalmozással és lakhatási problémákkal küzdők, a fogyatékkal élők, a krónikus betegek, a szenvedélybetegek, a pszichiátriai betegek, a kábítószer-problémával küzdők, illetve egyéb szociálisan rászorult személyek és családtagjaik részére tanácsadás nyújtását;
- a családokon belüli kapcsolaterősítést szolgáló közösségépítő, családterápiás, konfliktuskezelő mediációs programokat és szolgáltatásokat, valamint a nehéz élethelyzetben élő családokat segítő szolgáltatásokat.

A családgondozás a családsegítő szolgálatoknál a felnőttek, de akár a fiatalok esetén az egyén és család mindennapi élete során felmerülő szociális és mentálhigiénés problémák megoldására, megszüntetésére, a szűkebb és tágabb környezetben felmerülő konfliktusok rendezésére, hosszú távon életvezetési képességének megőrzésére irányul.

A családsegítő szolgálatok az általános segítő szolgáltatáson (családgondozáson) túl olyan speciális szolgáltatásokat nyújthatnak önállóan vagy a gondozási folyamat részeként, egyénileg vagy csoportosan, melyek hozzájárulhatnak az igénybe vevő hosszú távú jóllétéhez és a szociális környezetéhez való jobb alkalmazkodáshoz.

A családsegítés a kiskorúakra akkor terjed ki, ha a kiskorú családtagjának ellátása a családsegítés keretében indult, és a kiskorú érdekei – a gyermekjóléti szolgáltatás igénybevétele nélkül – e szolgáltatás keretében is megfelelően biztosíthatók.

A családsegítés megszervezésének módja az elmúlt években gyökeresen változott. A családsegítő szolgálatok száma 2004-ig emelkedett, majd csökkenni kezdett. 2008-ra szinte megszűnt az önálló tevékenységként szervezett családsegítés; intézményes keretek közt biztosítják az önkormányzatok a szolgáltatást.

2005-ben a költségvetési törvény központonként 3 millió 800 ezer forint többletfinanszírozással ösztönözte a családsegítést, gyermekjóléti szolgáltatást, étkeztetést, házi segítségnyújtást, nappali ellátást biztosító alapszolgáltatási központok létrehozását.

2006-tól az alapszolgáltatási központot ugyan már nem nevesítették a költségvetési törvényben, az integrált/társulási formában való szolgáltatástervezést a korábbi éveknél jelentősebb többletfinanszírozással ösztönözte a kormány.

2006-tól megváltozott a családsegítő szolgálatok finanszírozása, ami szintén ösztönözte a települési önkormányzatokat arra, hogy a korábbi egyszemélyes tevékenységként szervezett szolgáltatás helyett intézményes formában, társulási formában lássák el a feladatot. A családsegítő szolgálatok jelenlegi szervezeti formáit tekintve a leggyakoribbak az alábbi típusok:

- családsegítés és gyermekjóléti szolgáltatás egy szolgálat keretében,
- családsegítés és szociális alapszolgáltatások, valamint gyermekjóléti szolgálat egy intézmény keretében,
- bentlakásos intézményhez integrált családsegítő és gyermekjóléti szolgálat.

A családsegítés jogszabályban meghatározott szolgáltatásainak igénybevétele térítésmentes.

Az önkormányzatok többsége a költségvetési források szűkülése miatt, a racionális feladatellátás érdekében átszervezte intézményhálózatát. Több megoldás született: profilonkénti vertikális integráció, ellátástípusonkénti horizontális integráció, azonos ágazatba tartozó szolgáltatások, intézmények összevonása, gazdálkodási jogkör megváltoztatása, közös gazdasági intézmény létrehozása, tevékenység kiszervezése stb.

A családsegítés jogszabályban meghatározott tartalmának változása köthető:

- a speciális alapellátások integrált, később önálló szolgáltatásként való megszervezéshez,
- a Gyvt. hatálybalépésétől kezdve a gyermekjóléti szolgálatok létrehozásához,
- az Szt. pénzügyi ellátásai tartalmának és a jogosultsági feltételeinek változásához.

Az Szt. a hatálybalépésétől 2003-ig a speciális szükségletű ellátotti csoportok (szenvedélybetegek, pszichiátriai betegek, fogyatékosokkal élők, hajléktalanok) számára nem nevesített önálló szolgáltatásokat. 2003. január 1-jétől a speciális alapellátások definiálása révén adott lehetőséget arra, hogy a speciális igényű csoportok ellátását önálló szolgáltatásként (támogató szolgálat, közösségi ellátás) is meg lehessen szervezni.

2005 januárjától az egyes szociális tárgyú törvények módosításáról szóló 2004. évi CXXXVI. törvény révén a speciális alapellátások közé besúrírt szolgáltatások specializálódtak, és önálló, kötelező önkormányzati feladattá váltak, önálló finanszírozással.

A családsegítés egy olyan általános segítő szolgáltatás, amelyet bármelyik speciális igényű ellátotti csoport igénybe vehet. Az Szt.-ben sokáig különváltak a családsegítés alap- és speciális feladatai. A speciális alapellátási feladatok „önállósodásával” a hangsúly az általános segítő szolgáltatás irányába mozdult el.

2009. január 1-jétől a közösségi ellátások és a támogató szolgáltatás nem kötelező önkormányzati feladatok, normatív állami támogatás helyett pályázati úton finanszírozottak. Azon térségekben, ahol ellátási fehér folt alakult ki, vagy ellátások szűntek meg, a pszichiátriai betegek, a szenvedélybetegek, valamint a fogyatékkal élők számára a családsegítés a lakóhelyhez legközelebb elérhető szolgáltatás (hiszen a nem idős profilú nappali ellátásokat csak 10 ezer fő feletti lakosságszámú települések önkormányzatainak kell biztosítani). Fontos megjegyezni, hogy a támogató szolgáltatás és a közösségi ellátások munkaformái eddig párhuzamosságot jelentettek, jelennek a rendszerben: e kétféle ellátást nyújtó szolgálat ugyanúgy szolgáltatásokhoz való hozzájutást szervez, gondozást végez, valamint egyéni és csoportmunkát folytat, mint a családsegítő szolgálat, azzal az eltéréssel, hogy a szolgáltatás bemeneti oldala a jogosultsági kritériumoknak megfelelően behatárolt. A kistérségi, megyei, országos ellátási területtel működő támogató szolgálatok lényegében pedig a közösségi közlekedés egy igen speciális megjelenési formáját jelentik, hiszen a szállító szolgáltatás kerül előtérbe. Az eltérés jobbára csak a feladatellátás személyi feltételeiben van, míg a támogató szolgálat személyi segítői, valamint a közösségi ellátás közösségi gondozói középfokú OKJ-s végzettséggel is alkalmazhatók, addig a családgondozók számára felsőfokú végzettségek ír elő a jogszabály.

A társadalmi-gazdasági változások és a segélyezési rendszerben bekövetkező változások leképeződtek a családsegítő szolgálatok tevékenységstruktúrájában is.

A tartós munkanélküliek, a díjhátralékosok, adósságproblémákkal küzdő személyek és családok a családsegítés speciális szükségletű célcsoportjai. A pénzügyi ellátások mellé/mögé szervezett szociális szolgáltatás funkciójának betöltésére a jelenlegi ellátórendszerben csak a családsegítés alkalmas, a munkatársak felkészültsége, valamint alapvégzettsége miatt.

A családsegítő szolgálatok munkatársainak van a legnagyobb rálátása a szociális ellátórendszerre és annak alrendszerre. A családsegítő szolgálatok családgondozói ritkán rendelkeznek speciális, társágzatokban is elfogadott képzettséggel (munkaerő-piaci tanácsadó, pszichológus stb.). A díjhátralékosokkal való együttműködés, illetve az adósságkezeléshez kötődő prevenciós tevékenység esetében szükség lenne pénzügyi ismeretekkel felvértezett munkatársakra.

A családsegítő szolgáltatást igénybe vevők száma az 1998–2008 közötti tizenegy év alatt a kétszeresére emelkedett.

A családsegítést igénybe vevők életkor szerinti megoszlását tekintve elmondható, hogy az aktív korúak teszik ki az igénybe vevők négyötödét; az is látható azonban, hogy a kiskorú igénybe vevők képezik a szolgáltatás célcsoportjának egytizedét.

A gyermekjóléti szolgálat és a családsegítő szolgálat párhuzamosságát támasztja alá az is, hogy a családsegítést igénybe vevők csaknem fele gyermekes család, tehát a szolgáltatás nem csupán a felnőtt személyeket érinti, hanem a családban élő gyermekeket is).

A családsegítés igénybe vevői körének gazdasági aktivitását tekintve többségben vannak a munkanélküliek és az egyéb inaktív státuszúak.

Az esetkezelések jellegét vizsgálva látható, hogy a szociális és mentálhigiénés tanácsadás adja a szolgáltatás gerincét. Az egyéb tanácsadások aránya alacsony, hiszen ezt speciálisan képzett tanácsadónak kell biztosítani. Tanácsadók alkalmazására viszont csak a nagyobb szolgálatoknál van lehetőség.

A családsegítés egyéb tevékenységei közt az adománykövetítés és a különböző szolgáltatások közvetítésének súlya egyre növekvő.

A családsegítés azon szociális szolgáltatások közé tartozik, amelyet nem érintett a feladatfinanszírozás, és továbbra is lakosságszám alapján jár utána a normatív állami támogatás. A családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatás közös pontjait a finanszírozás is jelzi.

A 2000 fő feletti településeken, ahol a családsegítést és a gyermekjóléti szolgáltatást önálló működési engedéllyel biztosítják, a normatív állami támogatás egy főre (a gyermekjóléti szolgáltatás esetén természetesen kiskorúra) jutó összege a 2009. évben 250 forint. Ez az összeg a 2006–2008-as években 500 forint volt.

A 2–70 ezer fő közötti települések esetében a hozzájárulás (H) a települési önkormányzatot lakosságszáma (L) alapján illeti meg a következő képlet szerint:

$$H = (L/5000) * 3\,950\,000 \text{ Ft.}$$

A 70–110 ezer fő közti települések esetében a finanszírozási képlet:

$$H = (L/6000) * 3\,950\,000 \text{ Ft.}$$

A 110 ezer fő feletti települések esetében:

$$H = (L/7000) * 3\,950\,000 \text{ Ft.}$$

A 2000 fő feletti települések esetében a normatív állami támogatás összege a képlet szerint számítandó, tehát változatlan volt.

A társulásos feladatellátást a költségvetés 2006 óta kiegészítő támogatással ösztönzi. A legmagasabb „célzó” támogatás a többcélú társulásoknak jár. Ennek egy főre jutó összege családsegítés esetében 320 forint, gyermekjóléti szolgáltatás esetében 1200 forint. Az intézményfenntartó társulásoknál 300 és 1050 Ft/fő a célzó támogatás. A legalacsonyabb a támogatás összege az ellátási szerződéssel vagy megállapodás útján biztosított ellátások esetében. Az egy főre jutó összeg a 2006. évi 250 és 500 forintról 2009-re 100 és 400 forintra csökkent.

A családsegítés előnyei:

- önkéntesen, térítésmentesen igénybe vehető általános segítő szolgáltatás;
- problémaszpecifikus ellátás;
- finanszírozása évek óta kiszámítható.

A családsegítés hátrányai:

- 2000 fő feletti lakosságszámú településeken az önkormányzatok számára kötelező feladat;
- a legkisebb településeken a hozzáférhetőség korlátozott, mivel társulásos feladatellátás keretében biztosított;
- önkormányzati függőség.

Falugondnoki szolgáltatás

A *falu- és tanyagondnoki szolgáltatás* húsz éve működik Magyarországon. A falugondnoki szolgáltatás hatszáz lakosnál kisebb településen működtethető.

A falugondnoki, illetve tanyagondnoki szolgáltatás célja az aprófalvak és a külterületi vagy egyéb belterületi, valamint a tanyasi lakott helyeknek az intézményhiányukból eredő hátrányaik enyhítése, az alapvető szükségletek kielégítését segítő szolgáltatásokhoz, közszolgáltatáshoz, valamint egyes alapszolgáltatásokhoz való hozzájutásuk biztosítása, továbbá az egyéni, közösségi szintű szükségletek teljesítésének segítése.

A falugondnoki, illetve tanyagondnoki szolgáltatás a fenntartó önkormányzat rendeletében részletesen meghatározott feladatokat látja el, valamint – az önkormányzat rendeletében meghatározott módon – közreműködhet az étkeztetés biztosításában.

2009-ben a magyarországi települések 38 százalékában működnek falugondnoki szolgálatok.

A falugondnoki szolgáltatás az egyéb lakossági közszolgáltatásokhoz való hozzáférést hatékonyan segíti a kistelepüléseken.

A 2008. és 2009. évben uniós forrásokból lehetősége volt a kistelepüléseknek új szolgáltatás beindítására és a már működő szolgáltatások esetében a gépjárműcsere megoldására. Így tulajdonképpen csaknem megkétszereződött a szolgáltatások száma, de még így is van olyan település, ahol a lakosságszám alapján megszervezhető lenne a szolgáltatás. A szolgáltatás a szociális alapfeladatokon felül a közösségi közlekedés hiányát is pótolja.

A falu- és tanyagondnoki szolgáltatás után szolgálatalapú normatív állami támogatás vehető igénybe, melynek összege 2009-ben 2 202 300, 2008-ban és 2007-ben 2 237 300, 2006-ban 2 100 000, 2005-ben 2 120 000 forint volt szolgálatonként.

A falugondnoki szolgáltatás előnyei:

- a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés javítja;
- a közösségi közlekedést pótolja;
- a legkisebb, leghátrányosabb helyzetű településeken élők életminőségét javítja;
- szolgáltatásfejlesztés révén több mint 1200 szolgáltatás működik, szinte globális megoldás.

A falugondnoki szolgáltatás hátrányai:

- a fenntarthatósága romlik, a finanszírozás csökken;
- önkormányzati függőség.

ÖSSZEGZÉS

A családok és gyermekek számára a hazai ellátórendszer számos pénzbeli ellátást és szociális szolgáltatást biztosít. Az ellátórendszer differenciáltsága részben előny, hiszen számos szempontot és élethelyzetet figyelembe vesznek, és speciális problémákat kezelnek a támogatások és szolgáltatások. A differenciáltság azonban egyben a hátrány is, ugyanis több jogszabály, több ágazati érdek mentén töredezett az ellátórendszer.

A pénzbeli ellátások tekintetében a többféle jogszabályban (elsődlegesen Szt., Gyvt., Cst.) meghatározott ellátásokat több szerv állapítja meg és folyósítja (települési önkormányzat képviselő-testülete, települési önkormányzat jegyzője, Magyar Államkincstár). Ez az igénybe vevők számára hátrányos, hiszen az egyes ellátásokat megállapító szervek működését további külön jogszabályok szabályozzák, ezáltal teljesen más ügyintézési eljárásrend érvényes az egyes ellátási formákra. A hátrányos helyzetű, alulinformált csoportok szempontjából ez kedvezőtlen, hiszen az egyes ellátási formák jogosultsági feltételeiben, az igényléssel kapcsolatos adminisztrációban bekövetkező változások figyelemmel kísérése még a szociális szakemberek számára is kihívás, sőt az egyes szervezetek egymás eljárásrendjének változásait sem tudják fáziskésés nélkül lekövetni.

A differenciált jogszabályi háttér hátrány az ellátások tervezése szempontjából is, ugyanis egyetlen beavatkozás – mondjuk, a jobb célzás érdekében – számos egyéb módosítást is szükségessé tesz mind a pénzbeli ellátások egymás közti, mind a pénzbeli ellátás és a szolgáltatás relációjában.

A szociális és gyermekjóléti szolgáltatások esetén a feladatellátási kötelezettség az önkormányzatok méretéhez kötődik: a települési önkormányzatok lakosságszámától függően kötelesek megszervezni az egyes szolgáltatásokat. A településszerkezet egyenlőtlenségeit a kötelezés jelenlegi rendszere nem képes kezelni tökéletesen, a lakossági szükségleteket pedig teljes mértékben figyelmen kívül hagyja. A települési önkormányzatok kötelezettségei közé tartozó alapellátások és a megyei önkormányzatok kötelezettségei közé tartozó szakellátások kapacitásainak összehangolása nem valósul meg.

Jelenleg nincs hatékony szankciója annak, ha az önkormányzatok a törvényi kötelezés ellenére nem hozzák létre, nem működtetik az adott szolgáltatást. A szociális hatóság vizsgálhatja, hogy ellátási kötelezettségből adódó feladatainak eleget tesz-e az önkormányzat, azonban szankcionálásra nincs lehetősége, amennyiben mulasztásos törvénysértés áll fent.

Az önkormányzatok törvényességi ellenőrzése mulasztásos alkotmányosértés (közigazgatási hivatalok, államigazgatási hivatalok) miatt nem valósul meg.

A gyermekek napközbeni ellátásában paradoxon, hogy tulajdonképpen legalább három ágazati jogszabálycsoport előírásait kell figyelembe venni. A Gyvt. szabályait, óvodás és iskolás gyermek esetén a közoktatás szabályozását is, fogyatékkal élő kiskorú esetében pedig, ha szociális intézményben biztosított az ellátása, akkor az Szt. szabályait.

A gazdasági válság, a források szűkülése a gyermekellátások, a szociális ellátások rendszerének átalakítását 2008-tól kényszerpályára helyezte. A „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia lendületét veszítette, az univerzális megoldások helyett az ellátások és a szolgáltatások szabályozásában a kontroll és a célzás kapott hangsúlyt. Ezek az intézkedések pedig a stratégia alapelveivel, az integrációval ellentétes irányba hatnak.

A 2005. évhez képest 2008-ig a családokra fordított kiadások és segélyek nominálértéken növekedtek. 2008 óta a reálértékek csökkenése (indexálás hiánya) jellemző, és a jelek szerint folytatódó tendencia.

Az ellátások és szolgáltatások minőségére pedig rányomta a bélyeget, hogy az egyébként jobbító szándékú jogszabályi módosításoknak nagyon sok esetben nem voltak biztosítottak a személyi, tárgyi, finanszírozási feltételei. A szociális, gyermekvédelmi, gyámügyi, családtámogatási hatásköröket gyakorló szervek sorozatosan kaptak új feladat- és hatásköröket anélkül, hogy a személyi-tárgyi feltételek tekintetében érdemi fejlesztés történt volna. A jogszabálydömping azt idézte elő, hogy a jogalkalmazók számára nem volt biztosított a kellő felkészülési idő, ami szintén kihat az általuk nyújtott szolgáltatás színvonalára.

A családok és gyermekek életminőségét javító pénzbeli ellátások és szociális szolgáltatások hatékonyabb és célzottabb felhasználását tehát elsősorban egy komplex rendszer-felülvizsgálat szolgálná, amely a párhuzamosságok kiszűrését és az adminisztrációs terhek csökkentését kellene, hogy célozza, a jelenlegi rendszer értékeinek megőrzése mellett.

FÜGGELÉK – A VIZSGÁLT JOGSZABÁLYOK KÖRE

Ágazati jogszabályok

(a családok és gyermekek támogatását szabályozó jogszabályok)

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról

1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról

1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól

1998. évi LXXXIV. törvény a családok támogatásáról

2001. évi XXXVII. törvény a tankönyvpiac rendjéről

2005. évi CLXXIV. törvény a fiatalok életkezdési támogatásáról

149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról

223/1998. (XII. 30.) Korm. rendelet a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény végrehajtásáról

15/1998. (IV.30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről

1/2000. (I. 7.) SzCsM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről

Költségvetési törvények

2008. évi CII. törvény a Magyar Köztársaság 2009. évi költségvetéséről

2007. évi CLXIX. törvény a Magyar Köztársaság 2008. évi költségvetéséről

2006. évi CXXVII. törvény a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetéséről

2005. évi CLIII. törvény a Magyar Köztársaság 2006. évi költségvetéséről

2004. évi CXXXV. törvény a Magyar Köztársaság 2005. évi költségvetéséről

Zárszámadási törvények

T/10380. számú törvényjavaslat a Magyar Köztársaság 2008. évi költségvetéséről szóló törvény végrehajtásáról

2008. évi LXXVIII. törvény a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetésének végrehajtásáról

2007. évi CXXVIII. törvény a Magyar Köztársaság 2006. évi költségvetésének végrehajtásáról

2006. évi XCIX. törvény a Magyar Köztársaság 2005. évi költségvetésének végrehajtásáról

2005. évi CXVIII. törvény a Magyar Köztársaság 2004. évi költségvetéséről és az államháztartás hároméves kereteiről szóló törvény végrehajtásáról

Második rész:

ÁLLAMI INTÉZKEDÉSEK

A SZEGÉNYSÉG KEZELÉSÉRE 2008–2009

AZ „ÚT A MUNKÁHOZ” PROGRAM HATÁSVIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

Kutatási összefoglaló¹

Fotó: Fodor Kata

¹ A kutatási összefoglalót Váradi Monika Mária (MTA RKK) készítette 2009 decemberében.

A „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottsága felkérésére a Miniszterelnöki Hivatal által megrendelt és támogatott kutatás felelőse az MTA-GYEP Iroda, a megvalósításában az iroda munkatársai mellett az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem szociológiai, szociálpolitikai tanszékein dolgozó kollégák és egyetemi hallgatók, a Revital Alapítvány, valamint az MTA Regionális Kutatások Központjának kutatói vettek részt. A komplex kutatás koncepcióját egy erre a célra létrehozott kutatócsoport dolgozta ki, amely folyamatosan követte és értékelte a kutatás megvalósítását és eredményeit. A csoport munkájában részt vett Bass László, Boross Julianna, Csoba Judit, Darvas Ágnes, Farkas Zsombor, Ferge Zsuzsa, Hamar Anna, Luczek Sándor, Prókai Orsolya, Udvari Kerstin, Varga István, Vida Anikó, Virág Tünde. A témavezető az Értékelő Bizottság megbízásából Váradi Monika Mária (MTA RKK) volt.

ÖSSZEFOGLALÁS²

Az „Út a munkához” program bevezetése utáni első fél év komplex monitorozásából az alábbi főbb következtetések adódnak:

1. Az „Út a munkához” program bevezetése hirtelen választ akart adni egy tartós és bonyolult problémára. A politikai okokból kikényszerített gyorsaság gazdaságilag, politikailag és társadalmilag kétes eredményekkel jár.
 - a) Gazdaságilag kevésbé hatékony, olykor pazarló, ebben a formában fenntarthatatlan a program, amely kevésbé bővítette a közfoglalkoztatás mértékét, de rontotta sokszínűségét.
 - b) Politikailag nem segített a szegényellenesség és rasszizmus oldásán: a szegényekből bűnbakot képező mechanizmusok akkor is működnek, ha a szegények ugyan dolgoznak a segélyért, de munkájukat nem tartják hasznosnak, értékesnek.
 - c) Felerősít társadalmi falakat: a szegények túlnyomó részét látható módon bezárja a közmunka-segélyezés kiutat nem kínáló csapdarendszerébe. A kirekesztést erősíti számos jogi bizonytalansággal (a közfoglalkoztatásban résztvevők munkajogi helyzetének bizonytalansága), illetve jogfosztással (diszkrecionális megoldások terének bővülése).
2. A sokféle munkaerő-piaci hátránnyal küzdő (szakképzetlen, kistelepülésekben lakó, jelentős arányban cigány) népesség nagyon koncentráltan helyezkedik el az országban. Többségük a hátrányos vagy leghátrányosabb helyzetűnek tekintett 30–40 kistérségben lakik. A segélyezettettek és munkanélküliek arányának ismeretében a probléma sürősödése ennél pontosabban is meghatározható lenne. Az anyagi és szellemi, szolgáltatási források koncentrációja célszerű megoldásokhoz vezethetett volna. Ehelyett a program univerzális, az egész országra, gazdag és szegény településre azonos megoldást kínált, azonos feltételek mellett. Ennek következtében a szegény településeken nem sikerült célszerű megoldásokhoz eljutni. Sőt, szegényeik helyzete a szigorítások, megbélyegzések és kizárások nyomán tovább romolhat. A viszonylag jobb helyzetű településeken viszont bizonyos elkényelmesedéshez vezetett, hogy állami forrásokat használhattak fel innovatív erőfeszítések nélkül olyan problémák megoldásához, amelyeket önállóan is kezelni tudtak volna. Egészében az önkormányzatok terhelése pontosan fordított arányban állt teherbíró képességükkel: a legszegényebb települések feladatai lettek a legnagyobbak. Mindezzel a foglalkoztatás és kirekesztés területi egyenlőtlenségei inkább nőttek, mint csökkentek.
3. A szegénység újratermelődésének egyik – igen valószínű – összetevője a szocializációs folyamatok kisiklása a szülők tartós inaktivitása miatt. A gyerekek nem látnak olyan követhető mintát, amely a rendszeres és törvényes munkavégzés, mint szükséges tevékenység felé mutatna. Az „Út a munkához” program egyik, többé-kevésbé hallhatólagos célja ennek a helyzetnek a javítása volt: „legalább lássák a gyerekek, hogy reggel fel kell kelni”. A kutatás tapasztalatai szerint ez a cél kevésbé teljesülhet. Egyfelől a rendelkezésre állási támogatásban (rát) részesülő szülő sok értelemben kiszolgáltatott helyzetben van, ami rossz minta, másfelől teljesen kiszámíthatatlan és rendszertelen, hogy mikor vonnak be egy szülőt a munkába. A szocializációs hatás további vizsgálatot igényel, de pozitív megítélése kétes.
4. A gyermekes családok többségének helyzete eleve nehéz a leszakadó vidékeken. Az „Út a munkához” program ezt a helyzetet akkor javítaná, ha az eddiginél nagyobb biztonsággal nyújtana kiszámítható foglalkoztatást. A források szűkössége ilyen biztonságot és kiszámíthatóságot nem tesz lehetővé. Ennek ellenére 2009-ben még – nagy valószínűséggel – nem jártak a korábbihoz képest rosszabbul a gyerekes szegény családok, mert a törvény értelmében 2009. december 31-ig minden korábbi segélyezettetnél megmaradt a családi jövedelemhatárig való kiegészítés, és egy családban akár több közmunkás (rátos) is lehetett. Ez a két körülmény az eddig ismert jogszabályok szerint 2010. január elsejétől a gyermekes családok kárára változik. Családonként egy rátos és esetleg egy segélyes lehet. Gyermekes családokban akkor juthat segélyhez a nem rátón lévő szülő, ha a jelenlegi, módosított törvényi feltételeknek megfelel. 2009. novemberben az akkori törvényi feltételek alapján (egészségkárosodott, 55 év feletti személy, valamint gyermek napközbeni elhelyezése nem megoldott) 33 ezren részesültek rendszeres segélyben. E kategóriákba kevés szülő fért be. Az ő segélyezési esélyeiket növeli az a módosítás, hogy a települési önkormányzat rendeletileg tetszőleges további mentesítési okokról dönt. Megítélésünk szerint ez az ellátást kiszámíthatatlanná teszi. Az ellátatlan (eddig rátos) szülők jelentős része kimaradhat ebből a lehetőségből. Továbbá minden ellátás reálértéke eddig mintegy 10 százalékkal csökkent az indexálás elmaradása miatt. Az összegek 2010-ben változatlanok, kivéve az egyetlen minimálbérhez kötött elemet. (A rendszeres szociális segélyben részesülők legmagasabb havi összege, ami egyben a családi jövedelemhatár, 2010. január 1-jétől 57 800 forintról 60 200 forintra emelkedett.) A gyermekes családok szempontjából az „Út a munkához” program eddig kevés nyereséget hozott, kárai feltehetően nőnek.

² A „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottsága elnökének, Ferge Zsuzsának az összefoglalója alapján.

A KUTATÁS CÉLJA ÉS ELEMEI

A Szociális és Munkaügyi Minisztérium 2008 áprilisában hozta nyilvánosságra az „Út a munkához” program tervét. Rövid társadalmi vita majd számos módosítás után az Országgyűlés 2008. december 15-én fogadta el a program indulását lehetővé tevő egyes szociális és foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról szóló 2008. évi CVII. törvényt.

A „*Legyen jobb a gyermekeknek!*” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottsága úgy döntött, hogy már bevezetése évében elvégezteti az „Út a munkához” program hatásvizsgálatát, elsősorban annak érdekében, hogy nyomon kövesse: a program miként hat a gyermekes családok anyagi helyzetére, megélhetési viszonyaira.

A monitort az is indokoltá tette, hogy az „Út a munkához” programot kezdettől éles szakmai kritikák kísérik, s a kutatás arra is fényt deríthet, hogy a program megvalósításának első tapasztalatai cáfolják, vagy éppen igazolják-e a kritikákat.

A hatásvizsgálat keretében:

- a) hét LHH-kistérség³ 52 településén folyt *kérdőíves kutatás* a 0–17 éves gyermekeket nevelő családok reprezentatív mintáján;
- b) sor került e települések *közfoglalkoztatási terveinek elemzésére*;
- c) a Csengeri, Encsi, Mezőkovácsházai és Sásdi kistérségben strukturált interjúk alapján *esettanulmányok* készültek az önkormányzatok segélyezési, közfoglalkoztatási stratégiáról, gyakorlatairól;
- d) emellett hozzáférhettünk egy olyan tanulmányhoz, amely az *Önkormányzati Minisztérium*, a *Szociális és Munkaügyi Minisztérium*, a *Magyar Államkincstár*, valamint az *Állami és Foglalkoztatási Szolgálat* adatainak elemzése alapján módot kínált arra, hogy az „Út a munkához” program hatékonyságáról képet kapjunk.

Előre kell bocsátanunk, hogy a kutatás a program megvalósításának első tapasztalatait, a hozzá kapcsolódó kormányzati és helyi várakozásokat és e várakozások teljesülését tudta nyomon követni. A hosszú távú hatások, túl az idő rövidségén, ma még azért sem láthatók, mert 2009 az aktív korúak pénzbeli ellátását illetően átmeneti év volt, 2010-ben pedig újabb alapvető változások várhatók. Ugyanakkor azt is előrebocsáthatjuk, hogy a hatásvizsgálat eredményei, függetlenül az egyes kutatási blokkokban alkalmazott módszerek különbségeitől, egy irányba mutatnak, és alkalmasak arra, hogy feltárják a program strukturális problémáit.

A PROGRAM: ELŐZMÉNYEK, CÉLOK ÉS EREDMÉNYEK AZ ADATOK TÜKRÉBEN⁴

Előzmények

A *közfoglalkoztatás* eredetileg a közérdeket szolgáló állami/önkormányzati feladatok, fejlesztések közös költségeinek munkával való megváltását jelentette azon csoportok esetében, amelyek a közösség által rájuk rótt kötelezettségek teljesítésére csak a fizikai erejükkel rendelkeztek. A közfoglalkoztatás intézménye különböző formában és funkcióban végig jelen van a középkorban és az újkorban, jellemző vonása, hogy mindig meghatározott idejű és kötelező jellegű. A közfoglalkoztatás olyan korszakokban kapott nagyobb hangsúlyt, amikor a gazdasági és foglalkoztatási formák átalakulóban voltak, és az átmenet ideje alatt keletkezett munkaerő-piaci kereslet-kínálati egyensúly, valamint az ennek következtében kialakult jövedelemhiány kikényszerítette a központi hatalom beavatkozását.

A nincstelének, jövedelemnélküliek, a változás következtében a korábbi munkaerő-piaci pozícióikból kiszorultak foglalkoztatása két szempontból is közérdeknek bizonyult: egyfelől a közösségi feladatok érintettekre eső részének ellátása, másfelől az önfenntartás lehetőségének biztosítása, s így a közösség tehermentesítése miatt. Egyidejűleg fontos szerepe volt a kötelező közmunkának a szegények fegyelmelésében, alacsony társadalmi helyük kijelölésében.

A közfoglalkoztatás – mint az állami kontroll és a paternalista hagyományokat követő állami gondoskodás egyik komplex megnyilvánulási formája – fő feladata napjainkban is összetett. Egyik funkciója, hogy megerősítse a javak munka függvényében történő elosztásának szabályát, emlékeztessen a közösséghez való tartozással járó kötelezettségekre és teremtsen keretet a közfeladatok ellátásában való részesedésre. További funkciója, hogy csökkentse a munkaerőpiacról kikerülőket jövedelemkiesését, de ezt a költségvetési források kímélésével, a segélyezettek számának és a segélyek összegének korlátozásával érje el. Harmadik funkciója továbbra is a szegények társadalmi kontrollja, illetve a szegénység társadalmi okainak individuális okká való átalakítása. Ezzel – hogy ti. a szegények munkátlanságának oka saját hibájuk – válaszfalat

³ Baktalórántházai, Bányaterenyeyi, Csengeri, Encsi, Hevesi, Mezőkovácsházai, Sásdi kistérség.

⁴ Csoba Judit tanulmánya alapján.

épít a szegények és a többiek közé, segít abban, hogy bűnbakként lehessen őket kezelni, és ezzel jelentős, főleg az alsó középosztály körében generálódó feszültségeket segítsen levezetni.

A közfoglalkoztatási programok közül elsőként a *közhasznú foglalkoztatás* jelent meg Magyarországon a rendszerváltás okozta társadalmi problémák kezelésére. 1987-ben nyílt lehetőség a települések számára, hogy közhasznú foglalkoztatást szervezzenek a legnehezebb helyzetben lévő csoportok számára. A közhasznú foglalkoztatás mellett 1996-tól fontos szerepet játszanak a *közmunkaprogramok*. A programok szervezésére megalakított Közmunkatanács kettős célt tűzött maga elé: egyrészt a kormányzati foglalkoztatáspolitikát élénkítését, másrészt az aktív foglalkoztatás erősítését a passzív segélyezés rovására. A közfoglalkoztatási formák között utolsóként a *közcélú munka* jelenik meg; a többször módosított, 1993. évi III. törvényben szabályozott, rendszeres szociális segély igénybevételének feltételei között szerepel, bevezetésére 1997-ben került sor. A szabályozás abból indult ki, hogy a tartósan munka nélküli helyzetet a segély önmagában nem tudja megoldani. A probléma összetett okainak kezeléséhez olyan támogató szolgáltatásokra, aktív szociálpolitikai és foglalkoztatáspolitikai eszközökre van szükség, amelyekkel elősegíthető az érintettek társadalmi integrációja. Ez teszi szükségessé, hogy a segélyezett együttműködjön egy szolgáltatást nyújtó szervezettel, s hogy foglalkoztatásba kerüljön. A törvény az együttműködési kötelezettség előírásának csupán a lehetőségét és a kereteit, az együttműködési programok típusait határozta meg, szabad kezét adva az önkormányzatoknak és intézményeiknek a részletszabályok megalkotására.

A közcélú foglalkoztatási forma szervezése 2000-től szélesedik ki. Az egyes munkaügyi és szociális törvények módosításáról szóló 1999. évi CXXII. törvény rendelkezései szerint a munkanélküli-ellátás folyósításának időtartamát kimerítő munkanélküliek közül azok részére, akik szociálisan rászorultak, az önkormányzatoknak kell foglalkoztatási lehetőséget biztosítaniuk. Rendszeres szociális segélyben pedig csak az részesülhet, aki a foglalkoztatást vállalja. A munkanélküliek támogatási rendszere 2000. február 1-jével tehát jelentős mértékben megváltozott, és ez érintette a tartósan munka nélkül lévők szociális ellátását is. Ez a szabályozás 2000. május 1-jével – a legalább 30 napos foglalkoztatás megszervezésével és az együttműködési programok kibővítésével – az önkormányzatok számára kötelezően ellátandó feladatként írta le a foglalkoztatás szervezését.

A segélyezettek számára pedig az együttműködési kötelezettség már nem az önkormányzati szabályozás függvénye volt, hanem törvényi követelmény lett.

A foglalkoztatás kötelezettségét a passzív ellátásban részesülők körében nem az „Út a munkához” program fogalmazta meg elsőként. A *2000 májusától életbe lépő szabályozás*⁵ és *gyakorlat a munkanélküliekre nézve az „Út a munkához” program csaknem minden lényeges elemét tartalmazta*. Ettől az évtől kezdve az ellátás, a rendszeres szociális segély további folyósításának feltételeként törvény írta elő a munkavállalási kötelezettséget, a közcélú munkában való részvételt. Az ezt követő években a segélyezettek kötelező foglalkoztatásának nem a munkanélküliek munkavállalási hajlandósága szabott határt – hiszen a munka visszautasítását a jelenlegi gyakorlathoz hasonlóan szankcionálták –, hanem a foglalkoztatásra fordítható források nagysága, az önkormányzatok szervezőkapacitása és a felkínálható munkák korlátozottsága.

Az „Út a munkához program” céljai, elemei

A program tájékoztatójának szövege szerint az „Út a munkához” program „komplex intézkedések sorozatával kívánja elérni azt, hogy a munkára képes, tartósan munka nélküli személyek a korábbiaknál fokozottabb mértékben vegyenek részt valamely közfoglalkoztatási formában annak érdekében, hogy rendszeres jövedelemhez jussanak”.⁶

A program a következő problémákra kívánt választ adni:

- a foglalkoztatás bővítése a hagyományos aktív munkaerő-piaci eszközökkel, valamint a segélyen lévők foglalkoztatásának növelése, a munkára kötelezéssel;
- a segély helyett a munkára való ösztönzés;
- munkahelyteremtő, a foglalkoztatás növelését célzó támogatások, projektek bővítése;
- a feketemunka visszaszorítása, a tartós munkanélküliség újratermelődésének megelőzése.

A program 2009. január elsején indult. Az önkormányzatok 2009. január 31-ig a rendszeres szociális segélyben részesülő személyekről listákat készítettek, amelyeket egyeztettek a munkaügyi kirendeltségekkel. 2009. március 31-ig a települések jegyzője elvégezte a listán szereplők felülvizsgálatát és átsorolását, ugyancsak 2009.

⁵ Lásd az egyes munkaügyi és szociális törvények módosításáról szóló 1999. évi CXXII. törvényt.

⁶ Kovács Ibolya, Ráczné dr. Lehoczky Zsuzsanna: Tájékoztató az önkormányzati feladatok ellátásához az „Út a munkához” program megvalósítása érdekében. A *Jegyző és Közigazgatás* 2009. januári melléklete.

március 31-ig a közfoglalkoztatás stratégiájának megalapozásaként a települések vagy kistérségek elkészítették közfoglalkoztatási tervüket, amelyben számba vették a foglalkoztatásba vonandók körét, valamint a foglalkoztatás lehetséges területeit és forrásait.

A felülvizsgálatot és az átsorolást követően *rendszeres szociális segélyben* azok az ellátottak részesülhettek, akik egészségi állapotuk miatt nem munkaképesek, vagy 55. életévüket betöltötték, vagy 14 éven aluli gyermeket nevelnek, és a gyermek nappali ellátása nem biztosított. 2008-ban 222 074 személy részesült rendszeres szociális segélyben (rszs), 2009 szeptemberére számuk 33 005 főre apadt. *Rendelkezésre állási támogatásra* (rát) az lett jogosult, akinek az aktív korúak ellátására való jogosultságát megállapították, és köteles a közfoglalkoztatásban részt venni, illetve az, aki 35 évesnél fiatalabb, és nem fejezte be az általános iskola 8. osztályát, és így iskolai oktatásban kell részt vennie. Amennyiben az érintettek önhibájukon kívül nem vesznek részt közfoglalkoztatásban, rátra jogosultak, melynek havi összege az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összege, 2009-ben 28 500 forint.

A program bevezetésével párhuzamosan *jelentősen szűkült* a Decentralizált Foglalkoztatási Alapból finanszírozott, *az önkormányzatok által szervezett közhasznú foglalkoztatás, illetve a nem önkormányzati szervezésű közmunkák köre*, az új szabályozás alapja a közcélú munka lett. Megváltozott a központi és az önkormányzati források aránya is a közfoglalkoztatás ösztönzése érdekében. Az önkormányzatok a passzív ellátások (rát, rszs) 80–90 százalékát, a foglalkoztatás kiadásainak 95 százalékát igényelhetik a központi költségvetésből, a fennmaradó 5 százalék beépül a pénzügyi és természetbeni szociális ellátások fedezetére biztosított állami hozzájárulásba.

A program, a közfoglalkoztatás eredményei és hatékonysága

A közfoglalkoztatásban résztvevők az „Út a munkához” program előtt és után

Az „Út a munkához program” központi eleme a közfoglalkoztatás, önkormányzati feladatként tehát közel tíz éve része a szociális ellátórendszernek. Az elmúlt évben 248 települési önkormányzat nem szervezett közcélú foglalkoztatást. Jelenleg (2009. október) a települések 98,5 százalékában szervezik meg a korábbi segélyezettek munkába vonását. Az „Út a munkához” program elsődleges célcsoportja az aktív kereső korú munkaképes *rátosok* köre. Számukat *a program tervezésekor csupán 130 ezer körül becsülték, és közülük kb. minden másodikat (63 ezer főt) kívántak bevonni a közfoglalkoztatási programokba.*⁷ A tervekkel ellentétben azonban az aktív korúak ellátásában résztvevők és a támogatott foglalkoztatásra jogosultak száma nem csökkent a program futamideje alatt. *Megjelent a rendszerben, főként rátosként regisztrálva, kb. 70 ezer, jóléti ellátásban korábban nem szereplő személy.* A fentieknek tulajdonítható, hogy kb. 260–280 ezerre bővült az aktív korúak ellátására jogosult személyek száma, ami közel 130 ezer fővel több, mint az eredetileg tervezett létszám. Mindezeknek köszönhetően annak ellenére, hogy 2009. októberében már 94 734 volt a közfoglalkoztatásba vont személyek száma, a rátot igénybe vevőké még mindig 167 825 fő maradt. Ez közel 40 ezer fővel több, mint amennyit a program tervezői a közfoglalkoztatás megkezdése előtti létszámként vártak!

Noha a működési szabályok szerint a közcélú foglalkoztatásnak volt a legszűkebb a „bemenete”,⁸ már az előző években is meghatározó szerepet játszott a közfoglalkoztatási formák között. 2008-ban a közcélú foglalkoztatásba bevontak havi átlagos létszáma 16 258 fő, míg a közhasznú foglalkoztatás esetében a havi átlagos létszám 13 590 fő volt. A közmunkaprogram havi átlagléttszáma nem érte el az ezer főt. Az aktív korú munkanélküliek közfoglalkoztatásba vonása tehát az „Út a munkához program” előtt is széles körű volt. Ha csak a 2007–2008-as éveket vesszük alapul, a közfoglalkoztatásban *érintettek összlétszáma évente közel 270 ezer* (2007: 270 440 fő, 2008: 266 396 fő), a havonta átlagosan foglalkoztatásba vontak száma pedig kb. 30 ezer fő volt. *Ez a keret önmagában is lehetővé tette volna a 2009 tavaszán rátba sorolt munkanélküliek és az „Út a munkához” programban tervezett létszám rövid idejű (30–110 nap közötti) foglalkoztatását!*

Ha a 2009. október végéig közcélú foglalkoztatásba vont személyek számából indulunk ki, és ha a törvényben rögzített minimális foglalkoztatási idővel, négy és fél hónappal számolunk,⁹ akkor *a programban érintettek becsült létszáma 185 ezer körüli lesz, ami kevesebb, mint az utóbbi években közcélú munkaként érintett létszám* (ez 2007-ben 199 742 fő, 2008-ban 195 096 fő volt!)¹⁰

⁷ Forrás: Előterjesztés a Kormánykabinet részére az „Út a munkához program” koncepciójáról, 2008. augusztus.

⁸ Csak a rendszere szociális segélyben részesülők vehettek részt benne, szemben a másik két programmal, amely sokkal szélesebb kör számára nyitva állt: álláskeresői támogatásban részesülők, ellátásban nem részesülő regisztrált tartós munkanélküliek stb. is bevonhatók voltak.

⁹ A szociális törvény rögzítette a közcélú foglalkoztatás időtartamának minimumát is a hatórás, 90 napos foglalkoztatásban. 2008-ban a közhasznú foglalkoztatás átlagos időtartama 3,7 hónap, míg a közmunkaé 4,5 hónap volt.

¹⁰ Az arányok még ennél is kedvezőtlenebbek, ha figyelembe vesszük, hogy korábban a közcélú érintett létszám mellett még számolhattunk a közhasznú és a közmunka létszámkereteivel is, melyeket a program érdekében kezdeményezett forrás-átcsoportosítások miatt 2009-ben jelentősen csökkentettek.

A célcsoport döntően az alacsony iskolai végzettségű álláskeresőkből kerül ki. Az „Út a munkához” program számára rendelkezésre bocsátott összegből az eredeti tervek¹¹ szerint nagy közmunkákat valósítanak meg, az eddig segélyből élőket a közösségek számára fontos munkák elvégzésébe vonják be. A jogszabály rendelkezései azonban a szervezés és alkalmazás teljes felelősségét az önkormányzatokra hárították. Ennek megfelelően az első hónapok tapasztalatai alapján azonban azt kell mondanunk, hogy *a foglalkoztatásba bevont, többnyire 8 általános iskolai végzettségű személyek 78–80 százaléka települések számára kötelezően előírt kommunális és üzemeltetési feladatokat látja el, lényegében ugyanazt, mint a korábbi közhasznú és közcélú munkákban.* A tevékenységszerkezet hasonlósága ellenére a közcélú foglalkoztatásban 2009-ben lényegesen nagyobb arányban vesznek részt a nők, mint a korábbi közmunka- vagy közhasznú programokban (nők 41,2%, férfiak 58,8%).

A közcélú foglalkoztatás időtartama

2009 októberében a 2008. végi 222 074 fő helyett 295 562 fő volt a rendszerben. Mivel a közfoglalkoztatásra kötelezettek száma a várakozáson felül nőtt, felmerül a kérdés: meddig maradhatnak a foglalkoztatási programban a résztvevők? A kérdés már csak azért is fontos, mert az „Út a munkához program” valószínűleg nem tud szám szerint több személyt bevonni, mint a korábbi évek közfoglalkoztatási programjai együttesen.¹² A komoly előrelépés tehát nem az érintettek számában, hanem a foglalkoztatás időtartamának a növekedésében várható.

Az „Út a munkához” program nem rövid ciklusú foglalkoztatást ígért, hanem átlagosan 63 ezer fő számára egész éven át tartó hatórás munkát, alapjövedelmet – 73 ezer forintos minimálbérrel és 50 százalékos járulékokkal számolva.¹³ 2009 októberére a közcélú foglalkoztatásba vont személyek száma elérte a 94 ezer főt. Mivel a program első éve nem zárult le, *a foglalkoztatás átlagos időtartama* még nem mérhető, csupán az eddigi tendenciák alapján *becsülhető.*

Megállapítható, hogy a program rendelkezésére álló források az éves foglalkoztatás helyett optimális esetben is csak 10,5 hónapnyi foglalkoztatást tesznek lehetővé a tervezett 63 ezer fő számára. A tervezett és a jelenlegi állapot közötti eltérést jelentős mértékben indokolja, hogy az eredetileg tervezett hatórás foglalkoztatás helyett a közcélú foglalkoztatásban alkalmazott személyek több mint kétharmadát teljes, tehát nyolcórás állásban (70%), egyharmadát (30%) részállásban alkalmazták.

Az „Út a munkához” program foglalkoztatási hatását tekintve *a 2009 októberében foglalkoztatott átlagos létszám mellett csak abban az esetben éri el a korábbi három közfoglalkoztatási program együttes hatását, ha az átlagos foglalkoztatási idő megközelíti a hat hónapot.* Ennek azonban komoly költségvonzata van. A 2009 októberében foglalkoztatott 94 732 közcélú munkás költségigénye 6 645 561 047 forint volt. Ha a 94 ezer személy hathavi foglalkoztatásával számolunk, akkor közel 80 milliárd forintból tudnánk a 180–200 ezer fős érintettséget elérni, ami a közcélú foglalkoztatási programok jellemző létszáma volt az elmúlt két-három évben.

A program „kimenetei”

Sokat elárulhat a rendszer hatékonyságáról, integrációs szerepéről, így többek között arról, hogy milyen mértékben sikerül a célcsoport visszavezetése az elsődleges munkaerőpiacra, ha megnézzük, milyen utak vezetnek ki a programból. E kimenetekről tájékoztatnak a megszüntető határozatok;¹⁴ a rendszeres szociális segélyesek és a rendelkezésre állási támogatásban részesülők körében 2009. október végéig 41 230 határozat született az ellátás megszüntetéséről. Ha sorra vesszük a megszüntetés okait, azt látjuk, hogy *az érintettek többsége (44,6%) egyéb rendszeres ellátásba került át, tehát a jóléti ellátórendszer kliense maradt. Meglepően magas (20,8%) azoknak az aránya, akiket valamilyen okból kizártak az ellátásból* – többségüket vélhetően azért, mert nem vállalták a közcélú munkában való részvételt, vagy fegyelmi vétséget követtek el foglalkoztatásuk idején.

A program eredményességét jelzi, hogy 9,8 százalék azoknak az aránya, akik azért kerültek ki az ellátásból, mert el tudtak helyezkedni, munkát találtak az elsődleges munkaerőpiacon. Ez az adat mindenképpen figyelemre és üdvözlésre méltó, összhatását tekintve (tehát valamennyi közfoglalkoztatásba vont személyre, nem csupán a meg-

¹¹ Forrás: Előterjesztés a Kormánykabinet részére az „Út a munkához program” koncepciójáról, 2008. augusztus.

¹² Az óvatos fogalmazást az indokolja, hogy a korábbi évek közfoglalkoztatási programjainak érintetteket regisztráló száma összeadódhat úgy is, hogy ugyanazon személyt több alkalommal is bevonnak közfoglalkoztatási programokba. Így az egy év során ténylegesen megszólított személyek száma lehet kevesebb, mint az érintettek száma. Az „Út a munkához” programban – mivel a foglalkoztatás egyre inkább „egydimenziójúvá” válik, s a közcélú foglalkoztatásra összpontosít – kisebb valószínűséggel fordul elő ez az eset, de természetesen itt sem kizárt az ismétlődés.

¹³ Bár a tervezők is számoltak a ciklikussággal, s már az első programvázlatokban találkozunk téli (30–35 ezer fő) és nyári (80–85 ezer fő) létszámokkal, vagyis az évi átlagos 12 havi foglalkoztatás fiktív elem.

¹⁴ Forrás: Magyar Államkincstár, 2009. október.

szüntető határozatok számára vetítve) valamivel magasabb (4,3%), mint a közhasznú foglalkoztatásba vont személyek elsődleges munkaerőpiacra való kimeneti aránya, amely mindösszesen egy százalék!¹⁵

A program költségei

„Az „Út a munkához” program bevezetése az addig érvényes finanszírozási rendszer átalakítását is szükségessé tette. A program tervezői szerint a kedvezőtlen gazdasági és költségvetési helyzetben többletforrás bevonására nincs mód, így olyan rendszer kialakítására van szükség, mely többletforrás bevonása nélkül biztosítja a rendszer működtetésének pénzügyi feltételeit úgy, hogy az önkormányzatokat a foglalkoztatás megszervezésére ösztönzi. A program tervezése során a 2008. évi költségkeret jelentette a kiindulópontot.

Az átcsoportosítást követően az „Út a munkához” program rendelkezésére álló költségkeretek a tervezők szerint úgy alakulnának, hogy a korábbi ráfordításokon belül a passzív ellátásra fordított összeg arányát 73 százalékról 50 százalékra csökkentenék.

A tervezet szerint 48,8 milliárd forint áll rendelkezésre az aktív korúak mobilizálására. Ebből a személyi kiadások fedezetére (bérek és közterhek) az önkormányzatok a tényleges teljesítésnek megfelelő összeg 95 százalékáig igényelhetnek forrást a közfoglalkoztatás szervezésekor. Az első sajtóközlemények szerint azonban a közfoglalkoztatást szervező önkormányzatoknak már októberre sikerült a rendelkezésre álló forrásokat kimeríteni, s év végéig a tervezett 48 milliárd helyett már 73 milliárd forint bevonásával számolnak a program szervezői is.¹⁶ Ugyanakkor a segélyen (rszs) lévők száma az előre becsülnél kevesebb, ami költségvetési megtakarítást jelent. Egyelőre nincs információ arról, hogy mennyi a két ellátás szaldója.

A program hatékonysága

Miről tanúskodnak a 2009 októberében rendelkezésünkre álló adatok? A program keretében megszervezett közcélú foglalkoztatás várhatóan nem érint annyi embert, mint korábban a közcélú, közhasznú foglalkoztatás és a közmunka együttesen. Arra számíthatunk, hogy a közcélú foglalkoztatás átlagos időtartama nem éri el a tervekben (igaz, nagyon bizonytalanul) szereplő egy évet, és nem haladja meg a közhasznú és közmunka jellemző átlagos hosszát. Azt is látjuk továbbá, hogy a közcélú munkavégzés tartalma sem különbözik számottevően mindazoktól a feladatoktól, amelyeket az önkormányzatok a közfoglalkoztatás keretében eddig felkínálni tudtak. A program hatására megnövekedett az aktív korúak ellátásában érintettek, mindenekelőtt a közfoglalkoztatásba bevonandó rátosok száma, a megvalósításra tervezett források pedig már a közfoglalkoztatás első fél évében kevésnek bizonyultak. A program pozitív hatásának tartjuk, hogy a kilépők között négy százalék körüli az elsődleges munkaerőpiacra kerülők aránya. A pozitív kimenetek feltételeinek alapos megismerése fontos lenne, annál inkább, mert az interjúk alapján van olyan információ, hogy a korábban feketén foglalkoztatottak egy részét, többnyire a jobb munkaerőt, a vállalkozók – alkalmasint önkormányzati nyomásra – legalizálták, és így kerültek át a munkaerőpiacra (ahol más minőségben, de korábban is ott voltak). Ha ez az információ igaz, akkor a kikerülés aránya nehezen fog tovább növekedni. Az elsődleges munkaerőpiacra való kikerülések mellett azt is látnunk kell, hogy a program által érintettek túlnyomó többsége az ellátórendszeren belül marad. Mindezek alapján úgy ítéljük, hogy az „Út a munkához” program eredeti foglalkoztatási céljait tekintve alacsony hatásfokkal működő, ámde igen költséges aktív munkaerő-piaci program, amelynek hosszú távú fenntarthatóságával kapcsolatban jogosan merülnek fel a kérdőjelek.

¹⁵ A megszüntető határozatok további okai között nagyjából azonos súllyal szerepel az elzárás, elköltözés, elhalálozás (5,7%), illetve az, hogy voltak, akik maguk kérték az ellátás megszüntetését (5,5%), ahogy olyanok is voltak, akik már nem jogosultak az ellátásra (5,3%). Gyermekgondozási ellátásba (gyes, gyet) került 2,9%, oktatásba lépett 1,5%, és végül, „egyéb okok” miatt szűnt meg az ellátása 3,9%-nak.

¹⁶ Forrás: www.afsz.hu/engine.aspx?page=showcontent&content=sajto_sajtokozlemenyek_ut_a_munkahoz.

A program tervezete szerint a megvalósításra 48,8 milliárd forintot szántak. Forrás: Előterjesztés a Kormánykabinet részére az „Út a munkához program” koncepciójáról, 2008. augusztus. Egy legutóbbi sajtóanyag szerint 2009-ben „97 milliárd forint szerepelt a költségvetésben” a program végrehajtására. www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_utamunkahoz&switch-content=afsz_utamunkahoz_sajtoanyag&switch-zone=Zone1&switch-render-mode=full

A SURVEY NÉHÁNY TANULSÁGA¹⁷

A kérdőíves kutatás a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben élő, gyermekeket nevelő családok reprezentatív mintáján készült. A vizsgálat tehát nem terjedt ki az ország egészére. Mivel azonban az „Út a munkához” program által érintett munka nélküli családok 60 százaléka ezekben a térségekben él, az eredmények azoknak a családoknak a helyzetéről tudósítanak, amelyek megélhetési lehetőségein, munkához, jövedelemhez jutási esélyein a program javítani kíván.

Néhány adat a vizsgált családokról

A hét kistérség 52 településén összesen 1705 háztartásról szereztünk információkat. Az adatokat a közös háztartásban élő felnőttekre és gyermekekre vonatkozóan kérdeztük meg. A felkeresett háztartásokban élők 49 százaléka férfi, 51 százaléka nő, 0–17 éves korú gyermek 43 százalék, és alig 2 százalékuk idősebb 65 évesnél. A megkérdezettek 31 százaléka vallotta magát romának. Míg az össznépesség 7,6 százaléka él 1000 lelkesnél kisebb településen, addig a leghátrányosabb helyzetű térségekben ez az arány 20 százalék; a vizsgálatba vont mintában 21 százalék. *A kistélepusési lét, a roma származás és a családban nevelt gyermekek magas száma szegénységi kockázatokat jelentenek.*

A mintában is magas (46,6%) a *relatív szegénység*¹⁸ aránya; az országos átlag 2008-ban 12 százalék volt. A kistélepuséseken ez az arány már meghaladja az 50 százalékot (52,7%), a roma származásúak, valamint a három és több gyermeket nevelők majd' kétharmadát (75,7%, illetve 72,6%) érinti a jövedelmi szegénység. A mintában átlagosan 13 százalék azoknak a megkérdezetteknek az aránya, akiknek több mint három éve nincs bejelentett állásuk. Ez a *tartós munkanélkülségi arány* 17,8 százalék a kistélepusésen élők, illetve a három és több gyermeket nevelők körében, és kiugróan magas, 27,2 százalék a magukat romáknak vallók között. *A közmunkához való hozzáférés, pontosabban a közmunkára való rászorultság* tekintetében a markáns különbségek az eltérő szükségleteket jelzik. Míg a munkanélküliek körében átlagosan 17 százalék azoknak az aránya, akik az adatfelvétel idején, illetve a megelőző három évben közmunkát végeztek, addig a kistélepuséseken élők esetében 26 százalék, a három és több gyermeket nevelő családok között 25 százalék érintett a közfoglalkoztatásban, a romák megélhetésében pedig kiemelkedő jelentőségűnek mutatkozik a közfoglalkoztatásban való részvétel (33%).

Az általunk vizsgált mintában az általános iskolát végzettek 24 százaléka, a középfokú végzettségűek 59 százaléka, a diplomások 80 százaléka dolgozik bejelentett munkahelyen – és ehhez hozzá kell tennünk, hogy rendkívül alacsony a kvalifikáltak aránya (érettségivel 19,6%, diplomával mindössze 6,1% rendelkezik, ezzel szemben 13,6% nem fejezte be az általános iskolát). Mintánkban a foglalkoztatottság alacsony szintjét magas munkanélkülség (21%-os ráta) kíséri, melynek értéke több mint kétszerese a hazai 9,9 százalékos rátának.¹⁹

A jelenleg regisztrált munkanélküliek kétharmada (60,5%) több mint egy, 47 százalékuk több mint két éve van állás nélkül, 15 százalékuknak soha nem volt rendszeres, bejelentett munkája. Mindez többek között azt jelenti, hogy *a 0–17 éves gyermekeknek csaknem fele (46,5%) él olyan családban, ahol senkinek nincs munkája – a közfoglalkoztatást is figyelembe véve ez az arány „csupán” 30,3 százalék*, de nagy kérdés, hogy nincs-e igen jelentős különbség a rendszeres munkaerő-piaci részvétel és a megleghe-tősen esetleges közmunkás lét szocializáló hatása között.

Megélhetési lehetőségek

A munkaerő-piaci pozíció, valamint a jövedelmek/bevételek alapján kísérletet tettünk arra, hogy tipizáljuk az általunk vizsgált családok megélhetési lehetőségeit, ha úgy tetszik „stratégiáit”. A „*piaci*” típushoz tartozik a családok fele (51%-a). E családok munkajövedelme kizárólag az elsődleges munkaerőpiacról származik, ami kiegészülhet gyessel, nyugdíjakkal, esetenként a család kaphat valamilyen segítyt is. Az „*alternatív*” típusba (a családok 24%-a) azok tartoznak, akik kiszorultak az elsődleges munkaerőpiacról, de végeznek alkalmi, illetve feketemunkát és/vagy részt vesznek a közfoglalkoztatásban, továbbá részesednek a családtámogatási rendszer elemeiből és a segítyekből. A harmadik a „*segélyezett*” csoport (a minta 13%-a), akik családtámogatásból, segítyekből, azaz „transzferjövedelmekből” élnek, és emellett sem az elsőd-

¹⁷ Az adatok elemzése Bass László munkája. A kérdőívek teljes feldolgozása folyamatban van, e beszámoló számára a közfoglalkoztatásra vonatkozó kérdések elemzése készült el. A terepmunka során az ELTE oktatói, diákjai strukturált interjúkat is készítettek polgármesterekkel, jegyzőkkel, oktatási intézmények vezetőivel, családgondozókkal, védőnőkkel, CKÖ-képviselőkkel, önkormányzati szociális szakemberekkel (összesen 72 rögzített interjú).

¹⁸ A mediánjövedelem 60 százaléka alatti jövedelem.

¹⁹ Foglalkoztatottság és munkanélkülség, 2009. június–augusztus. KSH, 156. Gyorstájékoztató, 2009. szeptember.

leges, sem az alternatív munkaerőpiacról nem származik jövedelmük. E három úgymond „tisztá” típus mellett a családok 13 százaléka „két lábon áll”, vagyis bejelentett munkából származó jövedelmét kiegészíti mellékfoglalkozásból, alkalmi és/vagy feketemunkából is. Ők viszonylag ritkán a közfoglalkoztatásban is részt vehetnek, illetve támaszkodhatnak segélyekre, transzferjövedelmekre. Az elsődleges munkaerőpiactól való távolsággal arányosan szignifikánsan csökken a megszerezhető jövedelem mértéke. Azok a családok, amelyek csak segélyekből és transzferekből élnek, sokkal rosszabb anyagi helyzetben vannak azoknál, amelyekben valamelyik családtagnak van rendszeres munkajövedelme.

Nem árt tehát hangsúlyoznunk, hogy ez a kutatás is cáfolja a széles körben elterjedt – és az „Út a munkához” programnak megágyazó – vélekedést a bőkezű segélyekből kényelmesen megélő munka nélküli, inaktív családokról. Tapasztalataink szerint *azok a gyermeket nevelő családok, amelyek kizárólag segélyekből és transzferekből tesznek szert bevételre, jóval rosszabb anyagi körülmények között élnek, mint azok, amelyekben akár csak egyetlen családtag is rendszeres munkajövedelemmel rendelkezik.* A családok e legszegényebb csoportjának nem pusztán az elsődleges munkaerőpiaccal szakadt meg tartósan a kapcsolata, de *az informális/fekete és a támogatott munkaerőpiacokhoz is nagyon gyenge szálakkal kötődik*, ha egyáltalán. Így ők jellemzően a közfoglalkoztatásból is minimális mértékben jutnak munkajövedelemhez; mindössze 5 százalékuk említette, hogy az elmúlt három évben felajánlottak neki közmunkát. Ezt értékelhetjük a települési önkormányzatok szelektív közfoglalkoztatási gyakorlatának egyik jeleként is.

A közfoglalkoztatás és hatásai

2009 nyarán, a vizsgálat időpontjában jellemzően a közcélú munkások első és/vagy második „turnusai” kezdték meg a munkájukat, és a települések többségében még nem hívtak be minden rátost. Figyelemre méltónak mondhatjuk, hogy ugyan a közcélú foglalkoztatásba bevontak aránya a gyermekes családok körében elérte a 40 százalékot, ám *mindössze 4 százaléknál volt a közfoglalkoztatásba újonnan bevont munkanélküliek aránya* (vagyis azoké, akik számára az elmúlt három évben, saját bevallásuk szerint, az önkormányzat nem kínálta fel közmunka-lehetőséget). A települések tehát először az eddig is többé-kevésbé rendszeresen alkalmazott embereket vonták be az új rendszerbe.

A több mint egy éve munka nélkül lévő emberek között a közmunkában érintettek csoportja a legtöbb mutató tekintetében rosszabb helyzetű azoknál, akik kimaradnak a közfoglalkoztatásból. Ha azt kérdezzük, hogy kik vesznek részt a közfoglalkoztatásban, más szóval, ki a „tipikus” közmunkás, akkor a válasz: *nagy valószínűséggel romák, alacsony az iskolai végzettségük, családjukban – a közmunkát leszámítva – kevesebb a foglalkoztatottak száma, és kisebb mértékben jutnak alkalmi vagy feketemunkákhoz, mint azok a tartós (egy évnél hosszabb ideje) munkanélküliek, akik nem vesznek részt közfoglalkoztatásban.* Fogalmazhatunk úgy, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetű, az elsődleges munkaerőpiacról jószerivel végérvényesen kiszorult emberek számára kínál kényszerű „választási” lehetőséget a közfoglalkoztatás, ami ugyanakkor be is zárja őket a segély és közfoglalkoztatás reménytelen csapdájába. Mi sem mutatja pontosabban ezt a csapdahelyzetet, mint a *közfoglalkoztatás gyenge munkaerő-piaci reintegrációs hatása.*

Ha megvizsgáljuk, hogy az elmúlt három évben hosszabb-rövidebb ideig munka nélkül lévő emberek aktivitása miként alakult a vizsgálat időpontjáig, láthatjuk, hogy voltak, akik mára *integrálódtak* a munkaerőpiacon: aktív dolgozók, illetve vállalkozók lettek. A közfoglalkoztatásban részt vettek közül nem mindenki esélytelen: *az egy évnél rövidebb ideje állás nélkül lévők 24 százaléka, az érettségizettek 28 százaléka, a nem romák 17 százaléka szerzett újra állást* – csak hát éppen ezek az emberek azok, akiknek aránya a legalacsonyabb a közmunkások között. Az elmúlt három év során a hosszabb-rövidebb ideig közfoglalkoztatásban részt vett munkanélküliek 10 százaléka került vissza az elsődleges munkaerőpiacra, ez az arány a közfoglalkoztatásból kimaradt munkanélküliek körében 24 százalék! A közmunkában forgó munkanélkülieknek rosszabbak az esélyeik arra is, hogy az inaktivitás menekülő útjára lépjenek. E kutatás is megerősíti azt a tapasztalatot, hogy a még oly felemás és rendszertelen, egyéni, családi, társadalmi, költségvetési stb. szempontból számos hátránnyal járó munkapiaci kapcsolódás, *vagyis az alkalmi és a feketemunka is sikerebben vezet vissza az elsődleges munkaerőpiacra, mint a közfoglalkoztatás.* Mindez óvatosságra int a közcélú foglalkoztatás tranzitszerepéhez fűződő elvárásokat illetően.

A KÖZFoglalkoztatási TERVEK VIZSGÁLATÁNAK TAPASZTALATAI²⁰

A közfoglalkoztatási tervek elemzésének nézőpontja normatív, alapvető kérdése ugyanis az volt: vajon a közfoglalkoztatási tervekben milyen mértékben, mélységben és módon jelennek meg az „Út a munkához” program deklarált célkitűzései, köztük is legfontosabb, a tartós munkanélküliek visszavezetése a munkaerőpiacra. A vizsgálat szempontrendszerének kialakításakor az elemzők sorra vették azokat az elemeket, amelyeknek feltételezésük szerint a közfoglalkoztatási tervekben meg kell jelenniük, mint olyan dokumentumokban, amelyek elkészítése, jogszabályban rögzített módon, a program megvalósításának egyik feltétele. A közfoglalkoztatási tervek tartalmának elemzése a tervek megalapozottságát, kidolgozottságát, a közfoglalkoztatás céljait és megvalósításának módját, a megvalósításban közreműködő partnerek körét, a közfoglalkoztatásban ellátandó feladatok jellegét, a közcélú munkavégzés időtartamát stb. vette górcső alá. A közfoglalkoztatási tervekben megjelenő adatok elemzése viszont azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy sikerül megtudni, hány embert érint az aktív korúak ellátó rendszerének átalakítása, milyen demográfiai, szociológiai jellemzőkkel írhatók le az érintettek különböző csoportjai, miként alakulnak a segélyezésre és a közfoglalkoztatásra fordított önkormányzati kiadások stb.

A hiányok dokumentumai

Előre kell bocsánatunk az elemzés egyik legfontosabb megállapítását: a közfoglalkoztatási tervek elsősorban a hiányról szólnak. Vagyis legalább annyira fontos, ha úgy tetszik, árulkodó mindaz, amit nem tartalmaznak, mint az, amit elkészítőik fontosnak tartottak rögzíteni bennük. Tény, hogy a tervek elkészítéséhez kevés idő, mindössze három hónap állt rendelkezésre, ez az egyik vélhető oka annak, hogy a dokumentumok túlnyomó többsége a jelek szerint sietve, néhol szemmel látható kapacitáshiány mellett készült el, a feladattal megbízott jegyzők, önkormányzati dolgozók jellemzően nem akartak többet, mint megfelelni a központi elvárások minimumának, mielőbb túlesni a rájuk hárított feladaton.

Az eredmények bemutatását a közfoglalkoztatási tervek általános értékelésénél kezdve, a vizsgált települési körben egyetlen átgondolt, alapos és részletesen kidolgozott közfoglalkoztatási tervvel találkoztunk, a dokumentumok 58 százaléka pusztán a minimális követelményeknek felelt meg. A tervek sokszor nem állnak másból, mint a kötelező minimumból, vagyis a Foglalkoztatási és Szociális Hivatal által kiadott Tájékoztató²¹ „Közfoglalkoztatási terv” címet viselő táblázataiból, már jó, ha mindegyikből, s nem a közülük találomra kiválasztott adatlapokból. A dokumentumok több mint felében látható, hogy készítőik saját fogalmazás helyett szívesen másoltak, nemcsak a Tájékoztatóból, hanem egymásról is.

A közfoglalkoztatási tervek elkészítését az esetek több mint felében sem helyzetfelmérés, sem szükségletfelmérés nem előzte meg. Ahol erre mégis sor került, ott nem a program célcsoportjának igényeit, szükségleteit térképezték fel, hanem az önkormányzat, az önkormányzati intézmények, nagy ritkán a közfoglalkoztatásba bevonni tervezett partnerek munkaerőigényét gyűjtötték össze. Noha a közfoglalkoztatási tervek egy részében szó szerint visszaköszönnek az „Út a munkához” program célkitűzései, arról már csak elvétve olvashatunk, hogy az önkormányzatok miként is képzelik el a célcsoport helyzetének javítását, visszavezetését a munkaerőpiacra – egyáltalán, gondolnak-e erről valamit is –, ebben számítanak-e szociális partnerekre, vagy mondjuk a cigány kisebbségi önkormányzatok közreműködésére. Reintegrációs stratégiát pedig végképp hiába is keresnénk a dokumentumokban. Arról sem tudunk meg semmit – ennek rögzítését sem várták el a tervek készítőitől –, hogy a közfoglalkoztatás milyen szervezeti keretekben és körülmények között zajlik (munkavezetők, dokumentáció, munkavédelem, betanítás stb.), milyen eszközök beszerzése szükséges a hatékony munkavégzéshez. A tervdokumentumokból kiviláglik, hogy a települések a közfoglalkoztatást továbbra is kitüntetett helyi feladatnak tartják, a települések közötti összefogás igénye és szükségessége nem merül fel. Elvben ugyan a jogszabály erre lehetőséget ad, de sem finanszírozással, sem más eszközökkel nem ösztönzi vagy szorgalmazza. A közfoglalkoztatás bonyolításába bevont partnerek között is leginkább az önkormányzatok által alapított közhasznú szervezeteket találunk, már ritkábban bukkan fel egy-egy civil vagy gazdasági szereplő. Mindent egybevetve, a dokumentumok szemlélete, perspektívája sem más, mint a programé és a tervek előállítását segítő szervezetőé, vagyis az önkormányzatokra, az önkormányzati igényekre fókuszál, nem a munkaerőpiacra visszavezetni szándékozott munkanélküliekre.

²⁰ A közfoglalkoztatási tervek elemzését Udvari Kerstin és Varga István végezte el. Mivel egy településről nem érkezett be a dokumentum, a mintát a hét kistérségből 51 közfoglalkoztatási terv alkotta.

²¹ Kovács Ibolya, Ráczné dr. Lehoczky Zsuzsanna: Tájékoztató az önkormányzati feladatok ellátásához az „Út a munkához” program megvalósítása érdekében. A Jegyző és Közigazgatás 2009. januári melléklete.

Ami az adatokból kiolvasható

Az a körülmény, hogy a közfoglalkoztatási tervek készítőinek többsége megelégedett a jogszabályban előírt adatok rögzítésével, korántsem jelenti, hogy az adatok maradéktalanul alkalmasak a 2008-as és 2009-es állapot összehasonlító elemzésére, például az ellátásban részesülő aktív korúak szociológiai jellemzőit, a segélyezésre fordított összegeket, vagy a közcélú munkások átlagos foglalkoztatási idejét illetően. Ez a hiány részben a központi táblázatok inkoherenciájából fakad, részben kitöltőik figyelmetlenségéből, érdektelenségéből. Az adatok azonban mégis jeleznek néhány fontos tendenciát, és ezek összhangban állnak az országos adatokból kirajzolódó képpel.

A települések mindenütt a rendszeres szociális segélyre jogosultak számának nagymérvű csökkenésével számoltak, ugyanakkor azt is jelezték, hogy a rátra jogosulttá válók számának emelkedéséből fakadóan *összességében bővülni fog 2009-ben az aktív korúak ellátásában részesülők köre*. Az önkormányzatok *a költségek tekintetében is növekedést terveztek*, ezek szerint 2008-hoz képest 2009-ben a közfoglalkoztatásra fordított összegek átlagosan 22,7 százalékkal lesznek magasabbak. A táblázatokban viszont nem szerepeltek azok a kiadások, amelyeket az önkormányzatok a rendszeres szociális segélyre, a rendelkezésre állási támogatásra fordítanak, ezért megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy 2009-ben az aktív korúak ellátása a települési önkormányzatok számára a költségek abszolút növekedésével jár majd. Igaz, nem egyforma mértékben.

A közfoglalkoztatási tervekben megjelenő adatok is éles fényt vetnek *a települési egyenlőtlenségekre, az aprófalvak, kistelepülések halmozott hátrányaira*. Míg ugyanis akadnak (még e nagyon hátrányos helyzetű kistérségekben is) olyan nagyobb községek, városok, amelyek az általános tendencia ellenére, az aktív korú ellátottak csökkenésével számolnak – feltehetően arra alapozva, hogy lesznek, akik legális vagy feketemunka miatt lemondanak az ellátásról –, addig a kistelepülések, aprófalvak csak és kizárólag az érintettek számának növekedését jelezték. Ebben a települési körben, illetve az aprófalvas térségekben az átlagnál nagyobb arányban vannak jelen a program célcsoportjának magját alkotó alacsony iskolai végzettségű, tartós munkanélküliek. S túl ezen, e falvakban a közfoglalkoztatásra fordított költségek a tervek szerint az átlagot messze meghaladó mértékben (87%) emelkednek 2009-ben. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a települési lejtő az „Út a munkához” program megvalósítása során is megmutatkozik, éspedig két vonatkozásban: *a kistelepüléseket a program által megoldani kívánt probléma erőteljesebben sújtja, mint a nagyobb községeket, városokat, ám a program kínálja megoldás is többre kerül itt, mint a kedvezőbb helyzetű településeken, térségekben*.

Az önkormányzati közfoglalkoztatás keretében felkínált munkákat szemügyre véve azt láthatjuk, hogy *a települések harmadában kizárólag kommunális, település-karbantartó feladatokat látnak el a közmunkások*, másutt, kistérségi központokban, illetve intézményfenntartó településeken megjelennek a közcélú munkások által ellátott egyéb kötelező önkormányzati feladatok is. A városokban, központokban szélesebb a munkakínálat, ebben a települési körben nagyobb eséllyel találkozunk közép- és felsőfokú végzettségű munkanélküliekkel is, itt van mód és igény arra, hogy velük töltsék be az oktatási, kulturális, szociális stb. intézményekben hiányzó státusokat.

Túl azonban e települési különbségeken, a közfoglalkoztatási tervekben található adatok szerint – s ez egybeesik az országos tendenciákkal és a survey tapasztalataival – *a közfoglalkoztatásba bevonandó rátosok 60 százaléka nyolc általános vagy annál alacsonyabb iskolai végzettségű*. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a szakmunkás végzettségű tartós munkanélküliek tudása vélhetően nem piacképes, akkor 85 százalékra becsülhetjük az igen rossz helyzetű, munkaerő-piaci reintegrációra kevés eséllyel rendelkezők arányát. S még e rendkívül magas arányhoz képest is *túlkínálat mutatkozik a szakmai képzést nem igénylő, közcélú munka keretében elvégzendő önkormányzati feladatok* (jellemzően település-karbantartás) területén. Vagyis ha a rátra jogosultak iskolai végzettségét összevetjük a felkínált munkák iskolai végzettség iránti igényével, egyértelműen látható, hogy „munkaerőhiány” mutatkozik az alacsonyabb iskolai végzettséget kívánó munkakörökben. Mindez arra mutat rá, hogy a települési önkormányzatok a közcélú munkások túlnyomó többségének a megszokott munkákat tudják csak felajánlani, illetve hogy a közfoglalkoztatás során szerezhető munkatapasztalatok nem lesznek keresettek és nem értékesíthetők a munkaerőpiacon, tehát nem javítanak a legrosszabb helyzetűek elhelyezkedési esélyein.

KISTÉRSÉGI ESETTANULMÁNYOK²²

Átsoroltak, be- és kilépők

A kistérségi terepmunka során is azt tapasztaltuk, hogy a kötelező felülvizsgálat nyomán 2009-ben csökkent a rendszeres szociális segélyben részesülők száma, az aktív korúak ellátásában részesülőké azonban megnőtt. A rendszeres szociális segélyben részesülők között elvétve találni olyan szülőt, aki gyermeke napközbeni elhelyezéséről nem tud gondoskodni. *Az 55 év felettiek és az egészségkárosodottak körében többen is vannak, akik részt szeretnének venni a közfoglalkoztatásban.* Az 55 év felettiek számára ez a lehetőség létezik is. Ám az önkormányzatok a rátosok foglalkoztatásával sem tudnak mindenütt megbirkózni, ezért elvétve fordul elő, hogy a kérelmezőket behívják közmunkára. A szociális törvény szerint a rendszeres szociális segélyben részesülők számára a családsegítőknek biztosítaniuk kell a beilleszkedési programot. Ezt a feladatot azonban a családgondozók jellemzően kudarcként élik meg.

A jogszabály szerint a rendszeres szociális segélyezett kötelessége, hogy *a) az együttműködésre kijelölt szervnél nyilvántartásba veteti magát; b) a beilleszkedését segítő programról írásban megállapodik az együttműködésre kijelölt szervvel; c) teljesíti a beilleszkedését segítő programban foglaltakat.* A családsegítők körében egyöntetű a vélemény, hogy *az elsődleges és a támogatott munkaerőpiac egyaránt lemondott* ezekről a rendkívül rossz anyagi helyzetben élő emberekről, nincs már hová integrálni őket. (Túl azon, hogy éppen ezekben a térségekben kevés a családsegítő.)

A rendelkezésre állási támogatásban részesülők száma 2009-ben folyamatosan bővült. Mindenekelőtt *azoknak a házastársai léptek a rendszerbe, akik 2008-ban még saját nevükre kapták a családi alapú rendszeres szociális segélyt,* és ők, ha három hónapig, illetve egy évig együttműködtek a munkaügyi szervezettel, saját jogon kaphatták a rátót, s bevonhatók voltak közcélú foglalkoztatásba. Ezen felül, ha kisebb számban is, de jogosultságuk esetén azok is megjelentek a rátosok között, akik pályakezdőként vagy regisztrált munkanélküliként kimerítették az együttműködés, illetve a munkanélküli-ellátások idejét. Az újonnan belépő körben tapasztalataink szerint komoly átmeneti megélhetési nehézséget jelent, ha az együttműködés időszakában az együttműködő fél nem részesül ellátásban. (Így például gyermekek után járó ellátást már, rátót még nem kap az anya három hónapig.)

A másik oldalon természetesen vizsgált térségeinkben is van példa arra, hogy munkanélküliek kikerülnek az ellátórendszerből. Az önkormányzatok munkatársai *tíz százalék körülire becsülik azoknak az arányát, akik lemondtak a rátóról.* Közöttük akad, aki méltatlannak találja, szégyelli a felajánlott közmunkát, ahogy volt olyan is, aki inkább a feketemunkát választotta. A legfontosabbnak és a program hozadékának azt tekinthetjük, hogy *volt példa a feketén/informálisan foglalkoztatott munkanélküliek munkaviszonyának legalizálására.*

Minden térségben hallottunk vállalkozókról, akik a közfoglalkoztatás idejére nem akarták nélkülözni legjobb dolgozóikat, és maguktól – vagy némi önkormányzati nyomásra – bejelentették őket. Ugyanakkor azt is mindenütt hallhattuk: *a foglalkoztatás kifizérése ezzel egyelőre lezárult, a vállalkozók leföldrötték a (papíron) munkanélküliek legjavát;* akik maradtak, azok várhatóan nem kerülnek ki az ellátórendszerből, másutt, mint a közfoglalkoztatásban, nem alkalmazhatók.

Közfoglalkoztatási lehetőségek, gyakorlatok – közcélú munkások

A programba épített anyagi „ösztönzők” hatására 2009-ben a települési önkormányzatok a közfoglalkoztatásba olyan embereket is bevonnak, akiket korábban nem hívtak közmunkára. Közöttük többen vannak, akik betegségük, életvitelük stb. miatt nem alkalmasak a munkára, illetve nem tartják őket annak. Itt azt láttuk az egyik problémának, hogy akik valóban betegek, azoknak alig van esélyük a leszázalékoltatásra, őket az önkormányzatok nem tudják behívni közmunkára, s ahelyett, hogy helyzetük stabilizálódna, a rátosok sorát gyarapítják. Ám, ha lehet, nagyobb gond, hogy a megélhetési bajokon túl mentális, életviteli problémákkal küszködő *tartós munkanélküliek ma ott sem juthatnak megfelelő szociális szolgáltatásokhoz (beilleszkedési program), ahol eddig ezek elérhetőek voltak számukra.* A vizsgált terepeink közül az aprófalvas kistérségekben a szakmai kapacitások szűkössége és/vagy a probléma súlyossága miatt nem tudták biztosítani a beilleszkedési programot. Másutt egy-egy gondozóra gyakran túl sok kliens jutott, de ahol a program működött, ott, a helyi szakemberek értékelése szerint, segítséget jelentett a munkanélküliek számára. A családsegítő szolgálatok

²² A 2009 június–augusztusában végzett terepmunka során négy kistérségben 60 interjút készítettünk: polgármesterekkel, jegyzőkkel, szociális ügyintézőkkel, közmunkaszervezőkkel, cigány kisebbségi vezetőikkel, közmunkásokkal, családsegítő szolgálatok és az illetékes munkaügyi kirendeltség munkatársaival. (Összesen 33 településről szereztünk közvetlen információkat.) Az interjúk arra világítanak rá, hogy az érintett településvezetők, szakemberek, munkanélküliek hogyan értékelik az „Út a munkához program” első tapasztalatait, mit vártak/várnak tőle. Az interjúkat, valamint az esettanulmányokat *Hamar Anna, Virág Tünde, Váradi Monika Mária* készítette *Vida Anikó* és *Zolnay János* közreműködésével.

kapacitásainak bővítése helyett a beilleszkedési programra jogosultak körének radikális és szakmailag nehezen indokolható szűkítése következett be, ami mindenképpen visszalépésnek tekinthető a korábbi szabályozáshoz képest.²³

A közfoglalkoztatásba bevonandó *rátosok köre* munkaképesség és munkatapasztalat, motiváltság, szociális kompetenciák, egészségi állapot stb. tekintetében igen *heterogén*. A probléma kezeléséhez az önkormányzatok, ahogy korábban, úgy ma sem rendelkeznek eszközökkel. A szociális szakmához nem fordulhatnak segítségért, így számukra az új helyzetben mindez alapvetően *fegyelmezési problémaként* merül fel. A rendszeres szondáztatás a fegyelmezés egyik széles körben elterjedt eszköze, az ittasságot vagy más kihágást (valaki bejelentés nélkül nem jön be dolgozni, összeférhetetlen, akadályozza a többiek a munkában stb.) az önkormányzatok írásbeli figyelmeztetéssel büntetik – a harmadik után a vétkes három évre kikerül mindenféle ellátásból. Találkoztunk olyan önkormányzatokkal, amelyek, hogy példát statuáljanak, élnek is ezzel a lehetőséggel, de a tapasztalatok azt mutatják, hogy *az ellátás nélkül maradók élete végképp ellehetetlenül*, a kizárás tragikus következményekkel járhat. Az önkormányzatok többsége részben ezért, részben finansziális okokból – az ellátási kötelezettség mindenképp a településre hárul –, nem vállalja annak ódiáját, hogy emberek, családok rendszeres ellátás nélkül maradjanak.

A *települési önkormányzatok közfoglalkoztatási gyakorlatát az előző években a szelektivitás jellemezte*. Ez egyrészt abból fakadt, hogy a források nem voltak tervezhetők – főként a közhasznú foglalkoztatás esetén –, illetve hogy korlátozott volt a felkínálható munka mennyisége. Másrészt az volt az oka, hogy az önkormányzatok a közfoglalkoztatás hatékonyságát jellemzően előbbre valónak tartották, mint a méltányosság szempontját. E két körülmény egyaránt azt eredményezte, hogy kialakult a közmunkásoknak egy olyan rétege („elitje”), amely viszonylag gyakori és/vagy viszonylag hosszú foglalkoztatásra számíthatott, míg elsősorban az utcai munkák elvégzésére alkalmazott többség évente egyszer a minimális 30 napra, vagy ennél is ritkábban, vagy egyáltalán nem került sorra.

Az „Út a munkához” program új rendszerében a települési önkormányzatok abban érdekeltek, hogy minden rátost beforgassanak a közfoglalkoztatásba, ám *a saját források szűkössége, az elvégezhető feladatok szezonaritása és korlátozott volta egyfelől, a potenciális közcélú munkások nagy/növekvő száma, a közfoglalkoztatás kiterjesztése iránti igény másfelől továbbra is teret nyit a szelektivitásnak*; nem mindegy, hogy kinek mikor, milyen hosszú ideig, hány órás munkaidőt ajánlanak fel.²⁴

A közcélú munkások képzetesebb, szakmai képesítése, a korábbi közfoglalkoztatás során tanúsított magatartása, néha etnikai hovatartozása, esetleg politikai lojalitása alapján megbízhatónak tartott szűk felső csoportját a polgármesteri hivatalokban, önkormányzati (ritkábban más fenntartású) intézményekben dolgozók alkotják. Az ő munkájukat hasznosnak, értékesnek tartja a környezetük, s ha valakik, akkor ők számíthatnak arra, hogy nyolc órában, esetleg a minimális kilencven napnál hosszabb ideig foglalkoztatják őket. Az *önkormányzatok anyagilag érdekeltek abban, hogy a közalkalmazotti munkaköröket közcélú munkásokkal töltsék be, az érintettek számára azonban nyilvánvalóan nem ez az optimális megoldás*. Ám nekik még ebben a meglehetősen kiszolgáltatott helyzetben is nagyobb esélyük van arra, hogy a munkavégző képességek karban tartó tapasztalatokra tegyenek szert, az első munkaerőpiachoz közelebb maradjanak, és előbb-utóbb vissza is kerüljenek oda, mint a „tömegmunkát” végző, alacsonyan képzett tartós munkanélkülieknek, a közcélú munkások derékhadának. A *döntően település-karbantartó, „falucsinosító” feladatokat végző többség jellemzően a törvényben előírt minimumra, a hatórás és kilencven napig tartó foglalkoztatásra számíthat*.²⁵ Mit jelent ez? Legfeljebb *négy és fél hónapig tartó, alkalmi jellegű munkát, olyan munkatapasztalatokat, tudást, amelyekre a közfoglalkoztatás világán kívül nincs kereslet*. S még arra sincs garancia, hogy minden érintett hozzájut az évi négy és fél hónapnyi munkához, és az ennek megfelelő jövedelemhez.

Minél szegényebb egy település, minél több munkanélkülit kellene bevonnia a közfoglalkoztatásba, annál kevésbé tudja kigazdálkodni az ehhez szükséges forrásokat, és így annál nagyobb az esélye annak, hogy a rátosok éves rotációban forognak.²⁶ Tapasztalataink szerint azok a települések tudnak nagyobb helyi konfliktusok nélkül profitálni az új rendszerből, amelyek intézményekben, forrásokban viszonylag gazdagok és/vagy kevés munkanélkülit kell foglalkoztatniuk. Úgy látszik tehát, hogy a bőségesnek tűnő központi források ellenére *az önkormányzati közfoglalkoztatás tekintetében is megmutatkozó települési egyenlőtlenségek az új rendszerben sem mérséklődtek*.

²³ A hatályos szabályozás szerint a munkaügyi központ az aktív korúak ellátására jogosult személlyel kötött álláskereső megállapodásban előírhatja a családsegítő szolgálattal való együttműködést, ám az általunk vizsgált térségekben a szolgálatok kapacitáshiánya miatt erre nem került sor. Arról, hogy vannak települések, ahol a rendszer működik, a „Jó gyakorlatok” kézikönyvben Kaposvár példája tanúskodik, a megyeszékhelyen már korábban önálló szervezet jött létre az aktív korú ellátottakkal való együttműködés bonyolítására. www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_utamunkahoz&switch-content=afsz_utamunkahoz_kezikonyv&switch-zone=Zone1&switch-render-mode=full.

²⁴ A vizsgált négy kistérségben – szemben az országos tendenciákkal – a nyolcórás foglalkoztatás nem elterjedtebb, mint a hatórás részmunkaidős alkalmazás, különösen a nagyobb településeken a kettő egymás mellett létezik.

²⁵ Az ettől való eltérés oka többnyire finansziális. A 2008-ban legmagasabb családi segélynek megfelelő rátra jogosultakat például érdemes egész éven át nyolc órában foglalkoztatni, mert kevesebbe kerül az önkormányzatoknak, mintha a rát önrészét kellene biztosítaniuk. Néhány vizsgált települési önkormányzat így is kalkulált, és élt is ezzel a lehetőséggel. Jeleznünk kell ugyanakkor, hogy az érintett rátos csoport taglétszáma nem túlzottan magas, településenként néhány többgyermekes családról van szó.

²⁶ Nem csupán vagy elsősorban a munkabérek önrészéről van szó, hiszen a rát összegéhez több pénzt kell tennie az önkormányzatoknak, hanem arról, hogy ha például kétszer annyi embert kéne bevonni a közfoglalkoztatásba, mint egy évvel ezelőtt, akkor megfelelő számú munkaeszközt, védőruhát stb. is be kell szerezni, és erre sincs mindenhol fedezet.

A „Jó gyakorlatok” című kézikönyvben²⁷ szereplő városok példája is ezt az összefüggést erősíti meg. Nem véletlen, hogy a nagyvárosok, megyeszékhelyek körében találkozhatunk azzal a gyakorlattal, hogy a közcélú munkásokat kihelyezik, kikölcsönzik önkormányzati, megyei, egyházi intézményekhez, vagy az önkormányzattal feladatellátási szerződésben álló nonprofit szervezetekhez, s hogy ebben a körben már tettek lépéseket a szociális gazdaság kialakítása felé, illetve törekszenek arra, hogy a közfoglalkoztatást is minél piacközelibbé tegyék. Másfelől azonban ez azt is jelenti, hogy a nagyobb városokban, megyeszékhelyeken a programnak köszönhetően kiterjedté vált a hiányzó közalkalmazotti státusok kiváltása közcélú munkásokkal.

Hatékonyság, látszatomunka, konfliktusok

Sok helyen kisüzemi méretet öltött a közfoglalkoztatás, több az ember, több az eszköz, amire vigyázni kell, már nem feltétlenül elegendő a polgármester, a falugondnok vagy a kht. vezetője a közmunkások irányításához, már „brigádvezetők” kellenek, megnövekedett az adminisztráció, ehhez is emberre van szükség – ahol az önkormányzatok igényt tartottak rájuk, ott a közfoglalkoztatás-szervezők az irányításban és a papírmunkában működnek közre. Mindez azonban *nem* jelenti egyúttal az *üzemszerű működést* is, hiszen ehhez hiányoznak a feltételek. A közfoglalkoztatás nem kínál „igazi” munkahelyet, alkalmi jellegű, sem az elvégzendő feladat, sem a bérezés nem ösztönöz teljesítményre, nem feltétlenül motivál a minél jobb munkavégzésre; a munkások cserélődnek; nem mindig sikerül megtalálni az alkalmas, rátermett munkavezetőt.

A közfoglalkoztatottak számának növekedését pedig a települések túlnyomó többségében egyáltalán nem követte a feladatok bővülése, ami, a közcélú munkások száma és összetétele mellett, élesen felveti a *hatékonyság* – amúgy a program logikájától idegen – kérdését. Még a programot üdvözlő polgármesterek, szociális, igazgatási szakemberek többsége is azt vallja, hogy *a közfoglalkoztatás keretében elvégzett munka nem hatékony, vagyis értéke nem áll arányban a ráfordított költségekkel*.

Ennek okaként részint a közcélú munkások többségének motiválatlanságát, megkopott munkavégző képességét, „lustaságát” nevezik meg; nem egyszer hallhattuk a panaszt, hogy a közcélú munkások annyira elszoktak a munkától, hogy még a hat órát sem képesek végigdolgozni, ahogy elfordul a munkavezető, már lazálnak, és így tovább. A hatékonyság hiányának másik forrását az elvégezhető munka mennyiségében látják, véleményük szerint a jelenleginél alacsonyabb, illetve a korábbi létszámmal is elláthatóak lennének a feladatok.

A költséghatékonyság hiánya ugyanakkor felveti a *program társadalmi értelemben vett hatékonyságának* kérdését is. Ha több az ember, mint a feladat, ha nem kínálható fel elegendő, értelmes munka, ha nem kitölthető a munkaidő, akkor a közcélú munkások egy része legalábbis *látszatomunkát* végez.²⁸ Ez azonban éppen olyan demoralizáló a közfoglalkoztatottak, mint amennyire irritáló környezetük, a lakosság, köztük az önkormányzati dolgozók számára. A *látszatomunka* nem csökkenti, éppen ellenkezőleg, tovább erősíti az „Út a munkához” programnak megágyazó *társadalmi és etnikus feszültségeket*, és továbbra is fenntartja a társadalmi igényt a dologtalan segélyeslők, a munkabérükért csak lábukat lógató közmunkások megregulázása iránt.

Fontos rögzítenünk, hogy a feszültségeket nemcsak az amolyan „kapun belüli munkanélküliekként” az utcán ödögő, lapátot támasztó közcélú munkások látványa gerjeszti, hanem a frusztráció, az egzisztenciális félelem is. Vidékeinken a munkabérek rendkívül alacsonyak, és a három műszakban minimálbérért vagy teljesítménybérben dolgozók méltánytalannak, igazságtalannak érzik, hogy a közcélú munkás (ha nyolc órában foglalkoztatják) kevesebb erőfeszítéssel ugyanannyit keres. De ugyanígy, egy vidéki önkormányzati dolgozó közalkalmazottként nem keres sokkal többet, mint az irodába felvett közcélú munkás. A gazdasági válság, a közszféra támogatásának apadása pedig munkahelyek elvesztésével jár, vagy annak folyamatos veszélyét jelenti, ami táplálja a helyi feszültségeket, konfliktuspotenciált jelent.

A finansziális és társadalmi hatékonyság problémájához egy további megjegyzést fűznénk, ami a *munkanélküliek felzárkóztató, illetve szakmai képzését* érinti. A nyári terepmunkánk idején még csak egy-két helyen kezdődött meg a 35 évnél fiatalabb és néhol annál idősebb rátosok képzése. (Volt, ahol tanúsítványt adó település-karbantartó tanfolyamot szerveztek számukra, amelyen részt vehettek azok is, akik a hat osztályt sem végezték el.) A korábbi tapasztalatok és az első beszámolók is arra intenek azonban, hogy e képzések legalább két okból nem tekinthetők hatékonyak. Az egyik az, hogy a néhány hónapos felzárkóztató képzés aligha elegendő és megfelelő a hiányzó és a munkaerő-piaci elhelyezkedést segítő alapkompenciák megerősítésére/kialakítására. A másik, hogy a szakmai képzések egy része – lásd éppen a település-karbantartó tanfolyamot – olyan tudást nyújt, amire legfeljebb a támogatott munkaerőpiacon mutatkozik igény. Így, ha egyfelől fontosnak tartjuk a tartós munkanélküli-

²⁷ Forrás: www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_utamunkahoz&switch-content=afsz_utamunkahoz_kezikonyv&switch-zone=Zone1&switch-render-mode=full.

²⁸ Nem feszültségekkel, hanem a közfoglalkoztatás totális szétzúllásával találkoztunk egy észak-magyarországi gettótelepülésen. Itt az önkormányzat arra kényszerült, hogy kielégítse a helyi társadalom igényét a szűkös javak – jelen esetben a közcélú munka – egyenlő elosztása iránt, és ezzel elébe menjen a belső konfliktusoknak. Tehát minden rást bevont a közfoglalkoztatásba. Munkát nem tudott adni, a fegyelmezés, munkaszervezés feladatát sem vállalta senki, alig egy hónap után már senki nem dolgozott, csak állodogált az utcán; a falu vezetője is lemondott arról, hogy az irányítást kézbe vegye.

ség kezeléséhez szükséges képzési programok kiterjesztését – ne csak 35 év alattiak legyenek érintettek ezekben –, illetve kibővítését a piacképes szakmák megszerzése felé, másfelől azt is hangsúlyozzuk, hogy előzetes igényfelmérések és hatásvizsgálatok nélkül kétséges a képzések eredményessége és hatékonysága.

Közfoglalkoztatás és feketemunka

A napszám, az informális és feketemunka – talán a legsúlyosabb helyzetben lévő gettófalvak kivételével – átszövik a vizsgált települések életét, a helyben vagy távolabb, ingázással elérhető munkalehetőségek meghatározó szerepet játszanak az elsődleges munkaerőpiacról kiszorult családok megélhetésében. Az *önkormányzatok* vezetői, képviselői, ahogy korábban, úgy ma *sem érdekeltek abban, hogy közmunkásokat feketemunka miatt büntessenek, vagy kizárjanak az ellátásokból*. Nem érdekük, mert tudják, hogy különben a családok képtelenek megélni, és így legalább kevésbé terhelik meg a település szociális kasszáját, s mert nem vállalják magukra annak politikai kockázatát, hogy amolyan rendőri szerepet betöltve ellehetetlenítsék az emberek, családok életét. S annál kevésbé érdekeltek a feketemunka, az informális foglalkoztatás megszüntetésében, minél inkább érintettek maguk is a feketefoglalkoztatásban. Tipikusan ez a helyzet a mezőgazdasági dominanciájú kistérségekben, ahol polgármester, jegyző, önkormányzati dolgozó, családgondozó maga is gazdálkodik, és napszámosokat alkalmaz a kertjében, ültetvényén. (Hozzá kell ehhez tennünk, hogy a feketemunka ma elsősorban az alkalmi munkavállalói kiskönyves foglalkoztatás keretében él és virul.²⁹)

Ugyanakkor ebben az évben, amikor az „Út a munkához” program az önkormányzatokat abban tette érdekelté, hogy minél több rátost vonjanak be a közfoglalkoztatásba, az érintett családok számára a korábbinál nagyobb problémát jelent a feketemunka és a közmunka szezonális egybeesése, összeegyeztetése. Nem szerencsés például, ha minden rátos családtagot egyszerre hívnak be közmunkára, és egyikük sem mehet el napszámba, nemcsak a jövedelemkiesés miatt, hanem mert a munkaadóval való kapcsolat meggyengülése a munka- és kereseti lehetőség megszűnésének veszélyét is magában hordozza. Az *önkormányzatok jellemzően továbbra sem büntetik, de ellenőrzésük alatt tartják, és szándékosan vagy akaratlanul, de korlátozzák a feketemunkához, a feketemunkából szerezhető jövedelemhez való hozzáférést*. Nem mindegy, hogy milyen hosszan, hány órában foglalkoztatják a közcélú munkásokat, hogy a munkaidő kialakításakor figyelembe veszik-e a napszámosmunka iránti igényt, hogy elfogadják-e az orvosi igazolást, miközben tudják, melyik gazdánál dolgozott a „beteg” közmunkás. Több településen úgy szervezték a közmunkát, hogy délután még elmehessenek az emberek a földekre, erdőre, ültetvényekre, így, „kellő szorgalommal”, napi 12–14 órát dolgozhatnak, s hát ott a hétvége is... Összességében az új helyzet egyfelől nem egyszer kényszerű választást, bevételkiesést jelent a családok életében, állandósítja a foglalkoztatás és megélhetés bizonytalanságát, másfelől tartósítja a helyi hatalomtól való függőséget, kiszolgáltatottságot.

Azokban az alföldi kistérségekben, ahol a mezőgazdasági termelés (zöldség-, dinnye- és gyümölcsstermesztés) jelenti a megélhetés alapját, kedvezőtlen tendenciákról kaptunk jelzéseket. A kistermelők ellehetetlenülése, a birtokoncentráció és a gépesítés következményeként csökken a napszámosmunka iránti igény, miközben a munkahelyek elvesztése, a korábbi megélhetési lehetőségek összeszűkülése korábban biztos egzisztenciával rendelkező családok elszegényedését, eladósodását eredményezi. Mindez élesedő versenyhez vezet a napszámosmunka zsugorodó piacán, és ez a folyamat azokon a településeken, ahol cigányok nagyobb számban élnek, maga után vonja az ő kiszorításukat, és etnikus feszültségekkel jár.

Az „Út a munkához program” értékelése – helyi nézőpontok

Polgármesterek, jegyzők, szociális előadók, munkaszervezők jószerivel teljes egyetértésben a *szigorítást tartják a program üdvözlendő vonásának*; „nem hozzák házhoz a segélyt”, „legalább eltakarítják a szemetet, amit ők vagy a rokonaik dobáltak el”, és folytathatnánk a sort az egyetértő idézetekkel. Azt tehát, hogy a program a szociális támogatás folyósításának feltételévé a munkavégzést tette, hogy a bőkezűnek ítélt családi segélyezés után *visszaszoktatja a munkanélkülieket a munkához*, hogy érvényesülhet a munka nevelő, fegyelmező, regulázó hatása. Emellett néhányan, elsősorban a nagyobb településeken, üdvözlendő eredménynek tartják, hogy a közfoglalkoztatás kiterjesztésének és támogatásának köszönhetően olyan feladatok ellátására is mód nyílik – például épületek karbantartása, felújítások, ún. értékteremtő munkák –, amelyekhez korábban nem állt rendelkezésre elegendő forrás, amelyeket ezért piaci alapon nem tudtak elvégeztetni,³⁰ illetve hogy hiányzó állásokat be lehetett tölteni közcélú munkásokkal. Abban azonban a megkérdezett településvezetők, szakemberek nem bíznak, hogy a közcélú munka visszavezeti a tartós munkanélküliek derék-

²⁹ Az alkalmi munkavállalói könyv 2010. április 1-jével megszűnik.

³⁰ Ilyen értékeléssel találkozhatunk a „jó gyakorlatokat” bemutató kézikönyvben is, ahol egy esetben arról is olvashattunk, hogy a közfoglalkoztatás ebben az évben átmenetileg helyrebillentette a munkaerő-piaci egyensúlyt.

hadát, az utcán söprögető embereket az elsődleges munkaerőpiacra – még ha lenne is elegendő munkahely, akkor se –, és a foglalkoztatás kifejlesztését sem tekintik megalapozott célkitűzésnek, elvárásnak, mert fenntartásában sokan érdekeltek.

Ha a települési érdekek felől értékelik a programot, már nemigen hallunk örvendező hangokat; a sommás vélemény szerint *az állam megint források nélkül varrt egy újabb feladatot az önkormányzatok nyakába*. Nem jutott sem idő, sem pénz a rendszer bevezetésére, egyszerre túl sok adminisztratív teendő nehezedett a hivatalok, körjegyzőségek munkatársaira, akik kompenzálására nem jutott forrás. Éppígy kevés támogatás jutott – s az is későn – a foglalkoztatáshoz szükséges eszközök beszerzésére, több önkormányzat hitelfelvételre kényszerült, hogy az első havi béreket megelőlegezze, és e hitel kamatait elveszítette stb. Noha a nyári hónapokban a közfoglalkoztatás még az elején tartott, már ekkor azt hallhattuk mindenütt, hogy *a települési önkormányzatoknak összességében többbe kerül az új rendszer, mint a segélyezés és közfoglalkoztatás korábbi gyakorlata*. A különbség a saját forrás léte és nagysága, vagyis a pénzügyi teherbíró képesség tekintetében mutatkozik a települések között.

A polgármesterek túlnyomó többsége, noha hangsúlyozza, hogy munkahelyek teremtésére lenne szükség az első gazdaságban, mégis tartós adottságnak veszi, hogy a munkanélküliség kezelése önkormányzati feladat, s ennek eszköze a közfoglalkoztatás lehetőségeinek kiterjesztése. Elvértve találkoztunk települések közötti, kistérségi szintű együttműködéssel, az is munkaerő-kölcsönzést jelent; a közfoglalkoztatás támogatási összege az önkormányzatokhoz érkezik, akik nem érdekeltek abban, hogy a forrásokat akár csak megosszák, mondjuk, a kistérséggel. A vizsgált négy kistérségben arra is kivételként akadt példa, hogy a közcélú munkásokat nem önkormányzati intézmények, nonprofit szervezetek alkalmazzák.

Kétségtelen, hogy léteznek elképzelések arról, miként lehetne kitágítani a közfoglalkoztatás lehetőségeit. Néhány településvezető a szociális szövetkezet felé való elmozdulásban látja a megfelelő utat a hatékony és értékteremtő munkához, mások szeretnének tulajdonhoz jutni állami tartalékföldről, erdőkből, örülnének, ha a közutak környékét legalisan tarthatnák karban. Néhányan a helyi igényekre épülő és a helyi kisvállalkozások bevonásával végrehajtott értelmes szakképzés szükségességét hangsúlyozzák, vagy éppen a nagyobb állami közmunka-programokat üdvözölnék. Mindezek azonban a vizsgált térségekben egyelőre inkább vágyak, óhajok.

Ugyanakkor a „jó gyakorlatokat” bemutató kézikönyv számunkra a közfoglalkoztatás „kreatív” megoldásának korlátozottságáról tanúskodik. Arról győz meg bennünket, hogy a közfoglalkoztatás új rendszerét a már korábban is innovatív településeken tudják becsatornázni a meglévő intézményekbe, struktúrákba, amelyek egyfelől a szociális gazdaság, másfelől a némileg utópisztikus „önellátó, önfenntartó faluközösségek” létrejöttét hivatottak előmozdítani. Azt is látnunk kell azonban, hogy az új struktúrák, intézmények kibontakozását a közfoglalkoztatás jelenlegi rendszere inkább hátráltatja, mintsem segíti, ugyanis a támogatott közfoglalkoztatást ajánlja univerzális megoldásként, és a könnyebb ellenállás felé tereli a nem forráshiányos, illetve kis erőfeszítéssel ennél jobb megoldásra képes önkormányzatokat is.

Kinek, mikor, mennyi jut?

A településvezetők, szociális szakemberek, noha néha említették, hogy a közfoglalkoztatás segít a családokon, ha csak néhány hónapra is, többletjövedelemhez juttatja az érintetteket, már elbizonytalanodtak, ha arról kérdeztük őket, vajon kinek milyen mértékben kedvez a program. Mivel 2009 átmeneti év, arról, hogy a program az aktív korú ellátottak különböző csoportjainak jövedelmi viszonyait miként változtatja meg, mi is csak feltételes módon beszélhetünk: 2010-ben valószínűleg romlani fog a helyzet.

A rendszeres szociális segélyezettek rendkívül rossz anyagi körülmények között, kevés pénzből élnek ma is,³¹ s mivel a munkaerőpiachoz korlátozott a hozzáférésük, megélhetésük elsősorban a jóléti ellátások mindenkori összegétől függ. Valamelyest javult a helyzete azoknak az egyedülálló, gyermektelen munkanélkülieknek, akik 2008-ban 28 500 forintnál kevesebb segélyre voltak jogosultak. Ha közmunkába is bevonták őket, akkor jó esetben arra elég volt a fizetésük, hogy rendezzék elmaradt tartozásaikat, alapvető beszerzéseiket. 2009-ben a rát összege nem lehetett kevesebb, mint a korábbi magasabb családi alapon járó segély, ami az idén kedvezett a több gyermeket nevelő családoknak, sőt, bevételeik nőhettek akkor, ha a házastárs is bekerült a rendszerbe és rátot kapott, illetve behívták közcélú munkásnak.

2009 nyarán még azzal számolt mindenki, hogy 2010-ben minden jogosult egyforma összeghez jut, ami a családok szintjén csak akkor közelítette volna meg a 2008-as legmagasabb segély összegét, ha mindkét szülő rátos (2008-as összeggel számolva ez 57 ezer forint). Minden más esetben már nagyobb csökkenéssel számolhattunk, melynek mértéke attól függött, hogy teljes vagy csonka a család, hogy hány gyerek és inaktív felnőtt él egy családban, hogy az édesanya gyese van, vagy munkanélküli.

³¹ „Negyvennégyezer forint mire elég, mondja meg?” – egy fiatal munka nélküli lány kérdése. Azt is látnunk kell, hogy nem elégedett mindenki azzal a pénzzel, amit közcélú munkásként kap. Például egy férfi, egy gyermekkel, 31 ezer forint körüli rátot kap 2009-ben, hatórás közcélú munkásként 44 500 forintot keres, az ő számításai szerint gyakorlatilag kb. 13 ezer forintért dolgozik, és nem is túl elégedett.

Amikor a terepmunka tapasztalatai alapján a fenti lehetőségeket latolgattuk, még nem ismertük azt az immáron jogszabályban (2009. CIX. törvény a Magyar Köztársaság 2010. évi költségvetését megalapozó egyes törvények módosításáról) is rögzített változást, amely szerint 2010-ben egy családban két személy csak abban az esetben lesz jogosult az aktív korúak ellátására, ha egyikük a rendelkezésre állási támogatás, másikuk a rendszeres szociális segély feltételeinek felel meg. Igaz, a rendszeres szociális segély feltételei egy kategóriával bővülnek: az önkormányzat saját hatáskörben, méltányossági vagy egyéb szempontok szerint segélyt állapíthat meg eddig nem jogosultak számára is. Ez a kör – már csak a forrásszűke miatt is – nyilván szűk lesz, és nem jogként, hanem kegyként, esetlegesen fog működni. Ugyanakkor nem sikerült megtudnunk, hogy mi történik az eddigi családi segélyezéssel, azaz a családi jövedelemhatárhoz igazodó, nem fix összegű segéllyel. Az eddig ismert jogszabályok szerint a családi jövedelemhatárig való kiegészítés 2010. január 1-jén megszűnik, és egyelőre nincs ennek ellentmondó információnk.

A családi kiegészítés esetleges megszűnése, a második vagy többedik potenciális munkavállalók közfoglalkozásból kizárása, a segélyösszegek harmadik évben is folytatódó értékvesztése mellett tartunk attól, hogy a gyermeket nevelő családok jövedelmi helyzete tovább romlik.³² Mindez nemcsak a kisgyermekes családokat sújtja majd számunkra egyelőre beláthatatlan, felmérhetetlen módon, hanem azokat is, amelyekben a még aktív korú szülők mellett a következő, fiatal generáció tagjai az idei évben még jogosultak voltak rára és közfoglalkoztatásban való részvételre. A törvény alapján egyelőre úgy tűnik, mintha a kormányzat a közfoglalkoztatás növekvő költségeit³³ a tartós munkanélküliek megélhetési lehetőségeinek korlátozásával akarná ellensúlyozni.

NÉHÁNY TANULSÁG

Az „Út a munkához” program üdvözlendő szándéka, hogy a tartós munkanélküliség kezelésében a passzív eszközök rovására előtérbe helyezze az aktív eszközöket, hogy a korábban rendszeres szociális segélyben részesülők számára munkát és jövedelmet biztosítson, s hogy segítse az érintett csoportok munkaerő-piaci reintegrációját. Felméréseink és elemzéseink azonban jórészt igazolták azokat az előzetes kritikákat, félelmeket, amelyek szerint a program célkitűzései a munkára kötelezés kizárólagos eszközével nem valósíthatók meg, s fenntarthatóságát is megkérdőjelezték.

Többeleemű hatásvizsgálatunk eredményei közül a következőket tartjuk a legfontosabbaknak. Az országos adatok elemzése azt mutatta, hogy a közcélú foglalkoztatás összességében:

- nem érint több embert, mint a korábban elterjedt három közfoglalkoztatási forma együttesen;
- nem biztosít olyan hosszú (a tervezettnél megfelelő) foglalkoztatást, ami tartósan munkajövedelemhez juttatja az célcsoportot;
- jellemzően nem kínál más munkafeladatokat, mint amelyek a közhasznú és közcélú munkavégzés során eddig is elterjedtek voltak;
- ugyanakkor a program költséges, a tervezettnél jóval többbe kerül, hatékonysága és fenntarthatósága megkérdőjelezhető.

A kérdőíves kutatás egyik legfontosabb tanulsága, hogy a közfoglalkoztatás tartósan bezárja az érintetteket a segélyezés-közmunka körforgásába, ezáltal a szegénység csapdájába, a legsúlyosabb helyzetben lévő képzetlen, roma, tartós munkanélküliek számára nem kínál utat az elsődleges munkaerőpiacra.

A közfoglalkoztatási tervek elemzése rámutatott arra, hogy a program célcsoportját alkotó aktív korú ellátottak derékhadra, a képzetlen, tartós munkanélküliek számára a települési önkormányzatok nem tudnak olyan munkákat, feladatokat felkínálni, amelyek elősegítenék visszatérésüket az elsődleges munkaerőpiacra.

A kistérségi esettanulmányok többek között arra világítottak rá, hogy az aktív korúak ellátásának új rendszerét elsősorban annak fegyelmező, „munkára szoktató” jelleme miatt üdvözik a településvezetők, a közfoglalkoztatást azonban anyagi-finanszírozási szempontból nem tartják hatékonynak, részben annak magasabb költségigénye, részben az elvégezhető feladatok mennyisége és az elvégzett munka alacsony értéke miatt. Tapasztalataink szerint a program társadalmi hatékonysága is megkérdőjelezhető, hiszen jellemzően nem csökkentette azokat a feszültségeket, konfliktusokat, amelyek az „Út a munkához” programnak megágyaztak.

A program a közcélú foglalkoztatottak munkavégző képességét ugyan – az elvégezhető munka jellegétől függően eltérő módon és mértékben – karban tudja tartani, de összességében csekély a reintegrációs hatása. Nagyon kedvező fejleménynek tekintjük, hogy a programból kilépők közel tíz százaléka az elsődleges munkaerőpiacon

³² A közfoglalkoztatásban résztvevők számának csökkentését és a „problémás” esetek könnyebb kezelését szolgálja a törvény ama rendelkezése, amely szerint az önkormányzat „mentesítési feltételeket állapíthat meg az aktív korúak ellátására jogosult személyek közfoglalkoztatásban történő részvételt akadályozó vagy kizáró családi körülményeire, egészségi vagy mentális állapotára tekintettel”. Emlékeztetünk arra, hogy az eredeti elképzelések szerint a települési önkormányzatoknak lett volna mérlegelési lehetősége a közfoglalkoztatásba bevonandók körét illetően, ez azonban végül nem került be a törvénybe.

³³ A legújabb sajtóanyag szerint 2010-ben a kormány 110 milliárd forint hazai, 7,5 milliárd forint uniós forrást biztosít az „Út a munkához” programra.
www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_utamunkahoz&switch-content=afsz_utamunkahoz_sajtoanyag&switch-zone=Zone1&switch-render-mode=full

helyezkedett el. A kistérségi tapasztalatok arra utalnak, hogy ennek egyik forrása a korábbi feketefoglalkoztatás kifehéritése, amelyet azonban a helyiek egyelőre befejezett folyamatként értékelnek.

Ugyanakkor azt is tapasztalhattuk, hogy a közfoglalkoztatás új rendszere mellett sem csökkent a feketemunka jelentősége, ami felveti azt a kérdést is, vajon nincs-e további lehetőség a legális foglalkoztatás bővítésére.

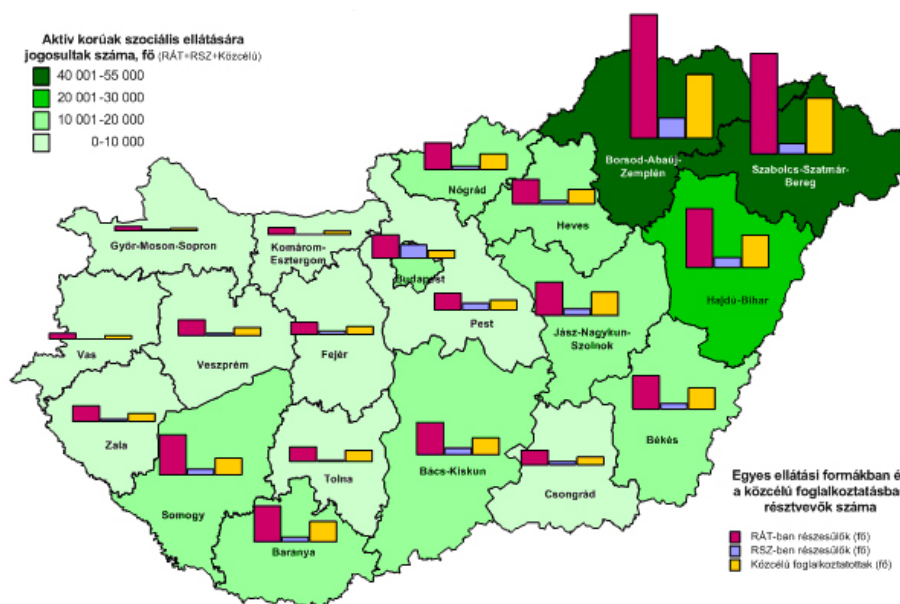
A program megvalósítása során is megmutatkoztak a települési, területi egyenlőtlenségek, akár a foglalkoztatási tervek elkészítéséhez szükséges szakmai kapacitások, akár a közcélú foglalkoztatás keretében felkínálható munkatípusok, akár a közfoglalkoztatáshoz szükséges anyagi források tekintetében. Látnunk kell, hogy a program nem tudja e különbségeket mérsékelni, éppen ott terheli meg erőn felül az önkormányzatokat, ahol az általa orvosolni kívánt problémák koncentráltan jelentkeznek.

A kötelező önkormányzati feladatként értelmezett közfoglalkoztatás hatékonysága tehát több szempontból is megkérdőjelezhető, s noha alkalmi munka- és jövedelemszerzési lehetőséget kínál az érintettek számára, a munkaerő-piaci reintegráció előtt elzárja az utakat, nem képes mérsékelni a tartós munkanélküliség és a szegénység generációkon átívelő újratermelődésének veszélyét, és fenntartja a kiszolgáltatottság, a függőség struktúráit is.

Az „Út a munkához” program alacsony hatékonysága véleményünk szerint abból fakad, hogy megszületése körül a politikai sietség bábáskodott, hogy háttérben a segélyből, szociális transferekből élők megregulázásának, a terebélyesedő politikai, társadalmi elégedetlenség csillapításának szándéka állt. Nem volt idő az elképzelések kiérlelésére, egyeztetésére, a program várható hatásainak, pénzügyi és társadalmi költségeinek elemzésére.

A program alapvető strukturális hibája, hogy egy területileg nagyon koncentráltan jelentkező (lásd a térképet), összetett probléma, a tartós és újratermelődő, s ne tagadjuk, etnikus konfliktusokkal átszótt munkanélküliség és szegénység kezelésére egy univerzális, mindenki számára ajánlott megoldást kínál a közcélú foglalkoztatás kiterjesztésével. Ez a megoldás nem számol azzal, hogy a munkanélküliség által érintett és a program által megcélzott csoport nem homogén, s hogy éppen ezért nem nélkülözhetők, korlátozhatóak a munkaerő-piaci reintegrációt szolgáló differenciált támogatási és foglalkoztatáspolitikai eszközök. S mindebből az is következik, hogy a program korlátozza a helyi kezdeményezéseket, mert kikerülhetetlenné teszi a közfoglalkoztatás becsatornázását minden, már meglévő innovatív kezdeményezésbe, és mert kényelmes, támogatott, könnyű utat kínál az ilyen kezdeményezések ösztönzése helyett.

A rendelkezésre állási támogatásban, a rendszeres szociális segélyben részesülők és a közcélú foglalkoztatásban résztvevők száma, 2009. október

Forrás: www.afsz.hu/engine.aspx?page=full_utamunkahoz&switch-content=afsz_utamunkahoz_sajtoanyag&switch-zone=Zone1&switch-render-mode=full.

NÉHÁNY JAVASLAT³⁴

Az „Út a munkához” program célkitűzéseinek megvalósításához véleményünk szerint az alábbi megfontolásra javasolt változtatások szükségesek.

1. A „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottsága elfogadhatatlannak tartja a gyermekes családok 2010. január 1-jétől várható jövedelemcsökkenését. A csökkenést részben az okozza, hogy ettől az időponttól egy családban csak egy rátos, és mellette egy igen szűk körben esetleg egy segélyes lehet, részben pedig az, hogy megszűnik, vagy rendkívül szűk körre szorul vissza a segélyek családi jövedelemhatárig való kiegészítése. A január 1-jétől életbe lépő intézkedések a szegényeket saját sorsukért felelőssé tevő szemlélet kormányzati politikává emelését jelentik, s teljesen ellentétesek az Európai Unióban szokásos válságkezelési megoldásokkal.

2. Fontos lenne annak belátása, hogy a tartós munkanélküliség kezelésére, a foglalkoztatás bővítésére nem a közcélú foglalkoztatás kiterjesztése az univerzális megoldás. Az „Út a munkához” program az elmúlt egy évben a magyarországi foglalkoztatáspolitikai legfontosabb programjává lépett elő, az önkormányzati közfoglalkoztatást a foglalkoztatás bővítésének kitüntetett eszközévé tette – ahelyett, hogy egy maradt volna azon eszközök között, amelyeket a kormányzat az EU lisszaboni stratégiájához igazodó programjában (Nemzeti Akcióprogram a Növekedésért és a Foglalkoztatásért, 2008–2010) kidolgozott.

- E nemzeti program többek között *integrált foglalkoztatási és szociális rendszert* ígért, amelynek megvalósítása csorbát szenved a munkanélküliek számára nyújtott szociális szakmai szolgáltatások visszaszorulásával. Kíváncsún lennének, ha ezek a szolgáltatások – a megfelelő szakmai kapacitások fejlesztésével – újra elérhetőek lennének a leginkább rászoruló csoportok számára. A 2010-es változások többek között azzal járnak, hogy nő a beilleszkedési programban való részvételre kötelezettek száma is. A program eredményessége azonban a *szakmai kapacitások fejlesztését és a szolgáltatások bővítését* is igényli (rehabilitációs és reintegrációs programokkal).
- A jelenlegi finanszírozási rendszerben a források túlnyomó többsége a közcélú foglalkoztatásra, valamint a munkaerő-piaci közvetítésre jut, *a foglalkoztathatóság javítását* segítő programokra több figyelmet és támogatást lenne szükséges fordítani.
- Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök között azokat is támogatni kell megfelelő forrásokkal, amelyek a jobb helyzetű (még nem tartós munkanélküli, nem rátos) álláskereső munkanélküliakra való el/visszahelyezését segítik.

3. Változtatni szükséges az „Út a munkához” program munkahelyteremtő koncepcióján.

- A legrosszabb munkaerő-piaci helyzetű térségekben *nagyobb volumenű, hosszabb idejű, értékteremtő közmunkaprogramok* megvalósítására lenne szükség,³⁵ amelyek megvalósításához elvben uniós források is felhasználhatóak.
- Nagy léptékű programok híján és/vagy mellett a jelenleginél jobban kell ösztönözni az olyan települések közötti és kistérségi együttműködési formákat, amelyek értelmes *közös térségi fejlesztések* megvalósításához járulhatnak hozzá. A nagyobb közmunkaprogramok és a kistérségi szintű együttműködések elősegíthetik a munkaerő területi *mobilitását* is. (A közmunkások beruházásokon való foglalkoztatásához kapcsolódóan a közbeszerzési eljárás átgondolása is szükségesnek látszik.)
- A közfoglalkoztatás reintegrációs hatását erősítheti, ha a keretében elvégezhető munka közelít az *elsődleges munkaerőpiachoz*. Ennek megfelelően (a 2009. évi CIX. törvényen túlmenően)³⁶ bővíteni kell a közmunka-projektek, a közfoglalkoztatás szervezésére, megvalósítására vállalkozók körét.
- A megfelelő jogszabályi és finanszírozási környezet megteremtésével a jelenleginél jóval nagyobb teret kell biztosítani *a foglalkoztatásbővítés innovatív formáinak*, amelyek a *szociális gazdaság* térnyerését, a *nonprofit szervezeteknek* a munkanélküliség kezelésében, a foglalkoztatásban betöltött szerepét erősítik.

4. A tartós, az alacsony képzettségű munkanélküliek munkaerő-piaci reintegrációját szolgáló *felzárkóztató és szakmai képzések* rendszere is felülvizsgálatra és átalakításra szorul.

- Nem indokolt, hogy csupán a 35 év alatti munkanélküliek (rátosok) esetében kötelező a felzárkóztató képzésben való részvétel, a rendszerben vannak még olyan emberek, akik számára az alapkompenciákat megerősítő képzések esélyt jelenthetnek a továbblépésre.

³⁴ A „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságával történt egyeztetés alapján.

³⁵ Az SZMM 2010-es téli–tavaszi közmunkaprogramra kiírt pályázata egy év kihagyás után újból behozza a rendszerbe a kistérségi szint támogatását, de lényegében hasonló munkákat támogat, mint amelyeket az önkormányzatok a közcélú foglalkoztatás keretében is elláthatnak. A programban résztvevők 50%-át a rátosok köréből kell kiválasztani, a program lehetőséget kínál azoknak is, akik 2010-ben már nem kaphatnak rátót. Benyomásaink szerint ez esetben a források átcsoportosításáról, s nem elmozdulásról van szó.

³⁶ A 2009. évi CIX. törvény lehetőséget kínál települési önkormányzatoknak arra, hogy a rendelkezésre állási támogatásban résztvevők, megállapodás alapján, az önkormányzat, illetve az állam tulajdonában álló szervezeteknél, gazdasági társaságoknál, valamint állami feladatot ellátó társadalmi szervezeteknél is végezhessenek közcélú munkát. Ez a rendelkezés a piachoz való közelítés egyik lépésének tekinthető.

- A szakmai képesítést nyújtó képzések esetében a helyi/térségi igényekre szabott, a munkaerőpiacon értékesíthető kompetenciákat és szaktudást adó, a helyi vállalkozókat a gyakorlati képzésben érdekeltté tevő programokra van szükség, amelyek adott esetben kisléptékűek, nem feltétlenül uniós nagyságrendű forrásokat igényelnek.
- Minden esetben szükség van az előzetes igényfelmérésekre és a programok hatásainak elemzésére.

5. Az „Út a munkához” program kismértékben hozzájárult a feketefoglalkoztatás kifehéritéséhez. A *feketefoglalkoztatás további legalizálásának lehetőségeit* elsősorban nem az ellenőrzés, büntetés logikája alapján kell keresni, hanem az érintett foglalkoztatók, munkaadók érdekeltté tételével, ösztönzésével, a foglalkoztatás terheinek differenciált csökkentésével. (Szükség lenne a START-programok eredményességének vizsgálatára, ahogy annak kutatására is, hogy az „Út a munkához” program munkaerő-piaci reintegrációs hatása milyen feltételek között érvényesül.)

6. Az újratermelődő munkanélküliség, szegénység erős térbeli koncentrációt mutat, az országban kialakultak azok a masszív *válságövezetek*, amelyek felzárkóztatása, de legalább további leszakadásuk megelőzése továbbra is (!) többéves, komplex, vagyis foglalkoztatási, oktatási, szociális stb. elemeket egyaránt tartalmazó programok indítását kívánná meg – amelyekhez nem kizárólag uniós támogatási forrásokat kellene hozzárendelni.

7. Az „Út a munkához program” társadalmi hatásainak vizsgálatát gátolja, hogy a kapcsolódó adatgyűjtések és információk *az érintetteket csak és kizárólag* „potenciális munkaerőnek” tekintik. Ezért hiányoznak a regiszterekből – még a Foglalkoztatási és Szociális Adatbázisból is – az érintettek családi körülményeire, eltartottaik számára stb. vonatkozó információk. Ahhoz, hogy megítélhető legyen, hogy az olyan súlyú programok, mint például az „Út a munkához” *milyen eredménnyel, hatékonysággal működnek, illetve milyen hatással vannak a gyermeket nevelő családok életére, széles körű, a célcsoportok demográfiai, szociológiai jellemzőire is kiterjedő adatgyűjtésre és monitoring kialakítására van szükség. Az adatgyűjtések költségei esetleg csökkenthetők lennének a 2007. évi C1. törvényben javasolt módszerek (költségvetési szervek által létrehozott adatbázisok összekapcsolása) esetén.* E lehetőségeknek sajnos határt szab, hogy a szóban forgó adatbázisok ritkán tartalmaznak a családra és gyermekekre vonatkozó információkat.

A 2009. JANUÁR 1-JÉTŐL BEVEZETETT ÓVODÁZTATÁSI TÁMOGATÁS HATÁSVIZSGÁLATA

Zárótanulmány¹

¹ A zárótanulmányt az Autonómia Alapítvány munkatársai készítették 2009 szeptemberében.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a 2009. január 1-jétől folyósított óvodáztatási támogatás első évi tapasztalatait foglalja össze. A 2009. január és december között lebonyolított, három szakaszból álló kutatás célja az volt, hogy felmérje a támogatási forma bevezetésének körülményeit és rövid távon kimutatható hatásait. A vizsgálat első szakaszában a támogatás előtti óvodáztatási adatok begyűjtése mellett a fenntartók és az érintett intézmények támogatással kapcsolatos előzetes elvárásairól kaptunk képet. A második körben a támogatás utáni évre vonatkozó adatok begyűjtésére, továbbá a támogatás folyósításának helyi szabályozási gyakorlatának vizsgálatára került sor. A harmadik szakaszban az óvodáztatási támogatás első, rövid távú hatásait vizsgáltuk a 2009/10-es nevelési év óvodai beíratásaira, a hiányszakokra, valamint az esetleges lemorzsolódásokra.

A felkeresett fenntartók és intézmények többsége a támogatás bevezetésekor sem a jogalkotó szándékait, sem a végrehajtás menetét nem ismerte pontosan, és meglehetősen bizonytalan volt a lebonyolítás rendjét illetően is. Ezt a bizonytalanságot csak fokozta, hogy a jogosultság megállapításával kapcsolatban több szerv egymásnak ellentmondó állásfoglalást adott ki még az év második felében is.

A lehető legkorábbi óvodába kerülés fontosságában (legalábbis kommunikációs szinten) mindenki egyetért, ugyanakkor a fenntartók és az óvodák többsége nem tartotta egyértelműen jó eszköznek az óvodáztatási támogatást a bevezetésekor. A legfőbb kifogások között szerepelt, hogy a támogatás célcsoportja rosszul meghatározott (nincs jelentős különbség hátrányos helyzetűek és halmozottan hátrányos helyzetűek között), ami főleg a kisebb településeken növeli a feszültséget a lakosság körében.

A támogatás rövid távú hatásairól elmondható, hogy az óvodáztatási támogatás mértéke kevés ahhoz, hogy érdemben segítsen a halmozottan hátrányos helyzetű családok szociális helyzetén, de úgy tűnik, hogy elegendő lehet ahhoz, hogy motiválja a szülőket gyermekeik beíratására és rendszeres óvodába járatására. Látható eredménye főleg ez utóbbinak van. A vizsgálat harmadik szakaszában felvett interjúk azt támasztják alá, hogy a hiányszakok csökkentésére nagyobb hatással volt a támogatás, mint az új jelentkezők mozgósítása.

A beíratkozási hajlandóság növekedése mellett a nagyvárosok kivételével nem találtunk olyan települést, ahol egyszerre állna fenn az, hogy jelentős azoknak a három évüket betöltött gyerekeknek a száma, akik nincsenek óvodában, annak ellenére, hogy lenne elegendő férőhely a fogadásukra. A mintába bekerült települések közül jellemzően ott magas az óvodába be nem iratkozott gyermekek száma, ahol egyébként is férőhelyhiánnyal küzdenek. Ezeknek a településeknek az óvodáztatási problémáján nem segít a támogatás.

A támogatás folyósítását illetően az önkormányzatok és óvodai intézmények között a lebonyolításban nagy különbségek vannak. Az eltérések részben a támogatási forma helyi kommunikációjának intenzitásából és az eltérő jogszabály-értelmezésből adódnak.

Az óvodák és a szülők többsége túlzónak tartja a hiányszakok szigorú szabályozását, részben ennek is tudható be, hogy több szülő a jogosultsága fenntartása miatt betegen is viszi gyermekét óvodába.

Összességében többségben vannak azok a fenntartók és intézmények, akik csak a természetbeni juttatások esetén biztosak abban, hogy célt ér a támogatás, de jellemzően a nagyvárosok az időbeni korlátok és az egyszerűbb ügymenet miatt mégis a pénzbeli kifizetést választották. A húsz vizsgált település közül mindössze hat választotta a támogatás természetbeni folyósítását.

A támogatás folyósításának időzítése nagyban meghatározza, hogy ki mire költi a kiutalt pénzt. Általában igaz, hogy a folyósítás minél távolabb esik időben az óvoda-kezdéshez, a szülők annál kevésbé fordítják a támogatást az óvoda-kezdéssel járó költségekre.

BEVEZETÉS

A 2009. január 1-jétől bevezetett óvodáztatási támogatás célja, hogy a korábban óvodába nem járó, leginkább rászoruló gyermekek is bekerüljenek az óvodai nevelésbe, ahol a rendszeres és minél hosszabb idejű részvétel sikeresebb iskolai pályafutást eredményez, mint ami jelenleg számukra prognosztizálható. A támogatás bevezetése abból a felismerésből indult ki, hogy az óvoda korántsem ingyenes, és a pénzhány korlátozhatja azon gyermekek óvodai fejlesztését, akiknek későbbi eredményes iskolai pályafutásához a legnagyobb szükségük lenne erre.

A 2008. évi XXXI. törvény 15. és 16. szakaszával, a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 20/C és 160/A szakaszaiban bevezetett óvodáztatási támogatást 2009-ben első ízben annak a szülőnek folyósították, aki harmadik, illetve negyedik életévét betöltött gyermekét 2009. január 1-jét követően íratta be az óvodába. Azoknak az érintett körbe tartozó szülőknek, akik három-, illetve négyéves, gyermeküket 2009. január 1-je előtt már beíraták az óvodába, első alkalommal 2009. júniusban tízezer forintot folyósítottak.

Az óvodáztatási támogatást a települési önkormányzat jegyzője annak a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermeknek a szülője részére állapíthatja meg, aki:

- a három-, illetve négyéves gyermekét beíratta az óvodába;
- továbbá gondoskodik gyermeke rendszeres óvodába járatásáról; és akinek
- a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultsága fennáll.

További feltétel, hogy a gyermek felett a szülői felügyeleti jogot gyakorló szülők a jegyzői eljárásban önkéntes nyilatkozatot tegyenek arról, hogy gyermeküknek hároméves koráig legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányaikat fejezték be sikeresen. A támogatás nem jár automatikusan, azt a szülőknek egy formanyomtatvány kitöltésével a település jegyzőjénél kell igényelniük.

A HATÁSVIZSGÁLAT MÓDSZERE

A 2009. január és december között lebonyolított három szakaszból álló kutatás célja az volt, hogy felmérje a támogatási forma bevezetésének körülményeit, és rövid távon kimutatható hatásait. A vizsgálat első szakaszában a települések 2008/09-es nevelési évre vonatkozó óvodáztatási adatainak begyűjtése mellett a fenntartók és az érintett intézmények támogatással kapcsolatos előzetes elvárásairól kaptunk képet strukturált interjúk segítségével, a második körös adatfelvétel során megtörtént a 2009/10-es nevelési évre vonatkozó adatok begyűjtése és a támogatás folyósítása helyi szabályozási gyakorlatának vizsgálata a települési önkormányzatok kapcsolódó határozatai alapján. A harmadik szakaszban az óvodáztatási támogatás feltételeit vizsgáltuk különösen a hiányzások tekintetében, valamint a támogatás rövid távú hatását a lemorzsolódásokra és a 2009/10-es nevelési évre vonatkozó óvodai beíratásokra.

A vizsgálat húsz településen zajlott, és kiterjedt a kisgyermekes háztartások, az érintett intézmények és az adott települések vezetőinek körében tapasztalható véleményekre, a 3–4 éves gyerekek óvodáztatásának alakulására, a támogatási forma bevezetése által előidézett mérhető változásokra.

A vizsgálat során begyűjtésre és elemzésre került adatok és forrásaik:

- statisztikai adatok – forrása a vizsgált települések intézményfenntartói és intézményei által kitöltött adatlapok, KIRSTAT, közoktatási esélyegyenlőségi helyzetelemzések;
- interjúk – a vizsgált települések önkormányzatainak oktatási ügyekért felelős vezetőjével (oktatási osztályvezető, jegyző), a település óvodájának vezetőjével (több-óvodás településen olyan óvoda vezetőjével, ahol legmagasabb halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek aránya), óvodáskorú gyerekeket nevelő családokkal (kedvezményezettekkel és nem kedvezményezettekkel)

A statisztikai adatok begyűjtése és az interjúk elkészítése három körben valósult meg az alábbiak szerint:

1. az első adatfelvételre 2009. március–áprilisban került sor. Strukturált interjú készült a vizsgált települések önkormányzatainak oktatási ügyekért felelős vezetőjével és az óvodavezetővel. Kitöltésre kerültek az intézményi adatlapok;
2. a második adatfelvétel 2009 szeptemberében zajlott, aminek eredményeként lehetővé vált a 2009/2010-es óvodai nevelési évre ténylegesen beiratkozott gyermekek statisztikai adatainak összevetése az előzetes várakozásokkal;
3. a harmadik adatfelvételre 2009. november–decemberben került sor, melynek során újra strukturált interjúk készültek az első körben már megszólaltatott interjúalanyokkal és óvodáskorú gyermekek szüleivel.

A VIZSGÁLT TELEPÜLÉSEK

A vizsgált települések kiválasztása szakértői minta meghatározásával történt. A települések kiválasztásához figyelembe vettük Havas Gábor 2004-ben készült kutatása² alapján a férőhelyhiányos településeket a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben, azokat a településeket, ahol legalább egy olyan intézmény van, ahol a hátrányos helyzetű gyermekek aránya meghaladja a 40 százalékot, és azokat a településeket, amelyek 2008-ban a Nemzeti Iskolafelújítási Programban óvodabővítésre nyertek támogatást az ÚMFT keretében. A vizsgálati mintába egy- és többóvodás kistelepüléseket, illetve szegregálódott városrészben található óvodát működtető településeket választottunk ki. A rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján a mintába olyan települések kerültek, ahol a halmozottan hátrányos helyzetű (hhh) és feltételezhetően a roma gyerekek aránya az átlagosnál magasabb (1. táblázat).

1. táblázat: A vizsgált települések adatai

Település	Lakosságszám, fő	Romák aránya a településen*, %	A hhh gyermekek aránya a vizsgált óvodában a 2008/09-es nevelési évben, %	A hhh gyermekek aránya a vizsgált óvodában a 2009/10-es nevelési évben, %
Hencida	1 314	50	96	84
Bagamér	2 600	30	63	75
Létavértes	7 350	20	37	30
Báránd	2 800	5	14	14
Kaba	6 400	10	16	13
Nagydobos	2 250	25	51	58
Derecske	9 530	30	20	28
Füzesgyarmat	6 500	5–10	16	13
Selyeb	500	50	64	64
Szalonna	1 080	40	41	58
Rakaca	850	95	97	93
Homrogd	1 000	30	71	57
Sásd	3 300	30	10	10
Tiszacsege	4 900	20	26	36
Endrefalva	1 280	85	71	68
Sóshartyán	950	75	78	71
Nyíregyháza	116 800	7–9	22	n. a
Hajdúböszörmény	32 150	10	28	n. a
Pécs	150 000	7–8	49	31
Kaposvár	68 000	5–6	11	n. a

* A települési önkormányzat becslése alapján.

² Havas Gábor: Halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek és az óvoda. *Iskolakultúra*, 2004/4.

A táblázat adataiból látható, hogy a vizsgált óvodákban a hhh gyermekek arányát illetően a két adatfelvétel között jelentős változás nem történt, az arányok az egymást követő két évben csak alig változtak. A 2009/10-es nevelési évben öt intézményben növekedett valamelyest a hhh gyermekek aránya, míg az összes többiben ez az arány nem változott, vagy minimálisan csökkent.

A MINTÁBA KERÜLT ÓVODÁK

A felkeresett óvodák többségének egyik legfőbb jellemzője, hogy a férőhely-kihasználtságuk meghaladja a száz százalékot. Mindössze három olyan intézményben jártunk, ahol a beiratkozott gyermekek száma elmarad a maximális férőhelyek számától. Általánosnak mondható a 110–120 százalékos kihasználtság, egy esetben pedig kiugróan magas aránnyal találkoztunk. Az egyik kelet-magyarországi községben az óvoda kilencven férőhelyére a 2008/09-es nevelési évben 136, 2009/10-ben pedig 130 gyermek volt beírva, amit az intézmény már csak úgy tudott kezelni, hogy az egyik óvodai csoportot az általános iskola egy tantermében helyezte el. Ugyanezen a településen ráadásul igen magas még így is az óvodába be nem íratott vagy helyhiány miatt elutasított gyermekek száma, a fenntartó önkormányzat által készített óvodabővítési pályázatok pedig idáig nem jártak sikerrel.

A halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek aránya minden óvodában meghaladja a tíz százalékot, és bekerült a mintába három olyan település is, ahol a hhh gyermekek aránya megközelíti a száz százalékot. Az egy csoportra eső diplomás óvodapedagógusok száma hét település intézményében nem érte el a két főt, ami azt jelenti, hogy ezekben az óvodákban az egyes csoportokkal folyamatosan vagy csak egy pedagógus, vagy egy pedagógus és egy más végzettséggel rendelkező ember foglalkozik. Ezen hét óvoda közül kettőben a hhh gyermekek aránya meghaladja a 40, háromban pedig a 60 százalékot. Az egyes intézmények csoportlétszámait vizsgálva elmondhatjuk, hogy a legalacsonyabb létszámú óvodai csoportokat a mintába került nagyvárosokban találtuk, ahol az átlagok 18 és 24 fő között szóródtak, míg a legmagasabb létszámú csoportokkal (29–33 fő) dolgozó hat intézmény közül egy kivételével mindegyik két csoporttal működő falusi óvoda, ahol a beíratott gyermekek legalább fele halmozottan hátrányos helyzetű.

Összességében elmondható, hogy a mintába került óvodák közül a zsúfoltság, a magas csoportlétszám és diplomás óvodapedagógusok hiánya leginkább ott figyelhető meg, ahol a beiratkozott gyerekek között a halmozottan hátrányos helyzetűek aránya az átlagosnál jóval magasabb.

A TÁMOGATÁS CÉLCSOPORTJA

A támogatás célcsoportját a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek és családjaik alkotják. Általánosnak tekinthető azonban az a vélemény, hogy igazságtalan a szabályozás, mert sok esetben közel vagy teljesen azonos szociális helyzetű gyerekek között tesz különbséget. Ugyanakkor abban is egyetértés mutatkozik, hogy a halmozottan hátrányos helyzetűek (hhh) között csak elvétve fordul elő nem rászoruló, a probléma inkább az, hogy a hátrányos helyzetűek között fordulnak elő nagy számban olyanok, akik a másik csoporthoz képest egyáltalán nincsenek jobb szociális helyzetben.

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 2006. óta szabályozza, hogy kit tekintünk *halmozottan hátrányos helyzetűnek*,³ A 2007-ben hatályba lépett módosítás a *jegyző feladatai* közé sorolta a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult és legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyermekeinek nyilvántartását. A 2007. szeptember 1-je óta hatályos szabályozás⁴ egyértelműen meghatározza, hogy az alacsony jövedelmű, rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult családok gyermekei a hátrányos helyzetűek és e körön belül halmozottan hátrányos helyzetűek azok, akiknek a szülei legfeljebb nyolc általános iskolai osztályt végeztek (a gyermek óvodába lépése idején – hároméves korban – és a tankötelezettség beállításának idején), vagy a gyermeket tartós nevelésbe vették.

Széles körben ismert jelenség, hogy a hhh gyermekek létszámának objektív felmérése nem működik pontosan, amelynek legfőbb okát sokan a szülők önkéntességen alapuló nyilatkozat tételében látják. Nincs ez másként az óvodáztatási támogatás kapcsán sem. A célcsoport és a jogosultság pontos meghatározásával kapcsolatban több önkormányzat és óvoda is értelmezési problémákkal küzd, amiben a jogalkotó és a felettes szervek egymásnak ellentmondó értelmezéseikkel nem minden esetben nyújtanak egyértelmű segítséget. A legtöbb nehézséget az életbelépése óta már módosított jogszabály szülői nyilatkozatára vonatkozó kitétele okozza, mely szerint:

³ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról 121. § – a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekekre és tanulókra vonatkozó 2006. január 1-jén hatályba lépett módosítás.

⁴ Ktv. 121. § 14. A paragrafus a 2008/2009-es tanévre vonatkozóan újra módosult: a hátrányos helyzetű kategóriából kikerültek a védelemben vett gyermekek.

„... pénzbeli támogatás folyósításának további feltétele, hogy a gyermek felett a szülői felügyeleti jogot gyakorló szülő, illetve ha mindkét szülő gyakorolja a szülői felügyeleti jogot, mindkét szülő a jegyzői eljárásban önkéntes nyilatkozatot tegyen arról, hogy gyermekének hároméves koráig legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen.”⁵

A végrehajtó önkormányzatok egyikének az óvodáztatási támogatással kapcsolatban feltett kérdésére, miszerint a 9–10. évfolyam és az OKJ-s képzések minek számítanak végzettség szempontjából, a Szociális és Munkaügyi Minisztérium Gyermek és Ifjúságvédelmi Főosztálya 2009. márciusban az alábbi választ adta:

„...amennyiben a szülő – a gyermek óvodába történő beíratásáig – 9–10. évfolyamokon folytatott tanulmányait sikeresen befejezte, **nem veheti igénybe** a gyermeke után az óvodáztatási támogatást. Ha a nyolc évfolyamos általános iskolai végzettség megszerzése után egy OKJ-s szakvizsgát szerzett..., akkor a szülő szintén **nem jogosult** a támogatást igénybe venni.”⁶

Az Oktatási és Kulturális Minisztérium honlapján a gyakran ismételt kérdések között ugyanezt a tájékoztatást lehetett megtalálni, ugyanebben a kérdésben az Észak-alföldi Regionális Államigazgatási Hivatal Szociális és Gyámhivatalának azonban teljesen ellentétes volt az álláspontja:

„Álláspontunk szerint a 9–10. évfolyam elvégzése nem tekinthető végzettségnek... a 8 általános iskolai végzettség vagy annál kevesebb fogalmába beletartozik... a nem szakiskolában megszerzett OKJ-s szakvizsga is...”

Az SZMM Gyermek és Ifjúságvédelmi Főosztálya 2009. júniusban kibocsátott újabb állásfoglalásában módosította korábbi álláspontját, miszerint amennyiben a szülő a nyolc évfolyamos általános iskolai végzettség megszerzését követően iskolarendszeren kívüli oktatás keretében valamilyen szakképesítést (OKJ) szerez, *jogosult a támogatás igénybevételére*. Mindezek ellenére még 2009 decemberében is volt olyan település, ahol a jogosultság megállapítása gondot okozott.

„Ahogy mi is többféle verziót hallottunk erről a támogatásról, úgy a szülők is jöttek mindenféleképp. A szülőknek a legfőbb gondjuk az OKJ-s bizonyítvánnyal volt. Hogy nem volt egyértelmű, hogy akinek ilyen van, az kaphat vagy nem, hogy 2h-snak vagy 3h-snak számít. Ez számunkra sem teljesen tiszta, és a szülők számára sem, hogy csak az általánost végzett szülőknek jár, vagy az okj-s végzettséggel rendelkezőknek is. Sok szülő ugyanis dajkaképzőt végzett. És akkor volt, aki bevallotta és volt, aki nem. Még ma reggel sem tudtak a hivatalban válaszolni erre, mert a dajkaképző, az egy okj-s képzés. Végül is nem vették itt helyben figyelembe, ugyanúgy meg fogják kapni a dajkaképzős szülők is ezt a támogatást, mint a 8 osztályt végzettek.” (óvodavezető)

A jogosultak egy része elesett a támogatástól azon az észak-magyarországi kistélepülésen, ahol 2008-ban egy telepfelszámolási program keretében OKJ-s kőművesképzést szerveztek nyolc osztályt végzett tartósan munkanélküliek számára. Tíz férfi vett részt a programban, akik a szakmaszerzést követően munkához nem jutottak, végzettségük miatt azonban a település jegyzője úgy ítélte meg, hogy az óvodáztatási támogatásra nem jogosultak.

Általában elmondható, hogy azokon a településeken, ahol valamelyik közoktatási intézmény igénybe veszi az integrációs vagy képességkibontakoztató támogatás valamelyikét, az önkéntes nyilatkozatokon alapuló hhh státuszt sokkal pontosabban tartják nyilván, és sokkal nagyobb energiát fektetnek a szülők tájékoztatásába és meggyőzésébe (a nyilatkozat fontosságáról) is. A hatásvizsgálat során felkeresett húsz település közül a 2008/09-es nevelési évben 13 település óvodái vettek részt az Integrációs Felkészítő és Óvodai Fejlesztő Programban. Az adatfelvétel során megkértük az óvodavezetőket, becsülik meg, hogy a szülői nyilatkozatok alapján regisztrált hhh gyermekek számán felül mennyien lehetnek azok, akik ugyan nem nyilatkoztak, de valószínűsíthető, hogy ehhez a csoporthoz tartoznak. Az integrációs programban részt vevő intézményekben a meglévő szülői nyilatkozatok alapján a hhh gyermekek száma többé-kevésbé megegyezik az óvodavezetők becsülésével, míg ott, ahol az integrációs programot nem vezették be, a szülői nyilatkozatok száma jóval elmarad az óvodák becsülésétől. Ezekben a településeken a fenntartónak és az intézménynek nem fűződik közvetlen anyagi érdeke a hhh regisztrációhoz, így nem is feltétlenül törekszik a szülői nyilatkozatok minél szélesebb körű begyűjtésére.

Az óvodáztatási támogatás igénybevétele a szülőket teszi érdekeltté, hogy az iskolai végzettségükről szóló nyilatkozatukat megtegyék. A nyilatkozatok tartalmát az önkormányzat nem vizsgálhatja, ugyanakkor több településen is felmerült már, hogy néhány esetben a támogatás érdekében olyan szülők is alacsony végzettségről nyilatkoztak, akik valójában nem csak a nyolc általános iskolát fejezték be.

⁵ 1997. évi XXXI. törvény 20/C § (2).

⁶ Gyakran ismétlődő kérdések a 2009. január 1-jével bevezetett óvodáztatási támogatással kapcsolatban – SZMM Gyermek és Ifjúságvédelmi Főosztálya, 2009. március 20.

Mind a szülők, mind az óvónők többsége szerint igazságtalan, hogy azok a rászoruló családok, ahol a szülők akár egyike is a nyolc általános iskolai osztálynál magasabb végzettséggel rendelkezik, nem jogosult a támogatásra. Szélsőséesebb véleményt az egyik nagyváros tagóvoda vezetője fogalmazott meg ezzel kapcsolatban:

„De vannak olyanok is, akik rászorulnának erre a támogatásra, de mivel a szülőnek van szakmája, nem kaphatja meg. Szóval ezt nem tartom igazságosnak, hogy az iskolázatlanságot támogatják. Több anyukának is javasoltam, hogy kérjen nyomtatványt a rendszeres gyermekvédelmi támogatásra, én aláírom. Ne csak az etnikumot támogassák, hanem a magyar gyerekeket is.” (tagóvoda-vezető)

A TÁMOGATÁS FOLYÓSÍTÁSA

„Én nyomoztam utána ugye, próbáltuk ezt a törvényt értelmezni. Próbáltuk jobbról-balról, középről mindenhonnan, nagyon nehéz értelmezni a törvényt.” (óvodavezető)

A fenti mondathoz hasonló véleménnyel szinte mindegyik település önkormányzatánál vagy óvodájánál találkoztunk. A támogatási forma megítélése megosztotta a fenntartókat és intézményeiket is, de míg előzetesen többen vélekedtek negatívan róla, az első kifizetéseket követően több településen már pozitív irányban változott az óvodavezetők véleménye. A támogatás folyósítása azonban a jogszabály különböző értelmezése miatt szinte két településen sem történt egyformán. A támogatás két lehetséges formáján (pénzbeli-természetbeni) kívül a legnagyobb különbségek a hiányzások megítélésében voltak, mert a települések nem egységesen határozták meg azt az időintervallumot, amiben az óvodába járó gyermek a nevelési napok 25 százalékánál többet nem hiányozhat.

PÉNZBEN, TERMÉSZETBEN

A fenntartó önkormányzatok és az intézmények körében általános volt az a vélekedés, miszerint ez az újabb támogatás a többi szociális juttatáshoz hasonlóan befolyik a családokhoz, és a többség nem fogja kifejezetten a gyermeke óvodáztatására költeni. Szinte mindenhol elhangzott ez az ellenérv a pénzbeli támogatással szemben, ezért a felkeresett településeknek a fele tervezte 2009 áprilisában a támogatás természetbeni kifizetését. Jellemzően a nagyobb települések önkormányzatai és intézményei szerették volna elkerülni a természetbeni juttatásokat, mert úgy ítélték meg, hogy a támogatottak magas száma miatt technikailag nehéz lenne kivitelezni a beszerzéseket. A kisebb településeken is problémaként merült fel, hogy a beszerzések lebonyolítása pluszmunkát ró az önkormányzatra, a gyermekjóléti szolgálatra vagy az óvodákra. Az áprilisi adatfelvétel idején húsz település közül mindössze öt helyen szabályozták már (vagy döntötték el véglegesen) a támogatás kifizetésének módját. Két nagyvárosban a támogatás természetbeni nyújtását az előírt időkorlátok miatt tartották megvalósíthatatlannak. Alapvetően mindent természetben juttatnának a családokhoz, de megítélésük szerint ez nem kivitelezhető, mert az ügymenet és a bürokrácia lassúsága (le kell bonyolítani a vásárlást, elszámolást) miatt a természetbeni támogatást a jogszabályban szabályozott módon⁷ nem tudnák a szülők rendelkezésére bocsátani. Ezekben a településeken szakmai vita jellemzően nem is előzte meg a helyi rendelet megalkotását, mert a fenntartó önkormányzat a fentiek miatt a természetbeni juttatás lehetőségét rögtön elvetette. A húsz vizsgált település közül mindössze hat választotta a természetbeni folyósítást, többségük egységcsomagot állít össze a támogatási összeg erejéig, de két településen a családsegítő vagy a gyermekjóléti szolgálat munkatársai kísérik el a szülőket egy közös bevásárlásra.

Azokon a településeken ahol a támogatás természetbeni folyósítása mellett döntöttek, a támogatásban részesülők száma már szeptemberben jóval magasabb volt, mint azokon a településeken, ahol pénzbeli támogatást nyújtanak. Ennek oka, hogy a szabályozás értelmében a kifizetések az alábbiak szerint történhetnek:

A pénzbeli támogatás első alkalommal történő folyósításának időpontja attól függ, hogy a szülő a gyermeket mikor iratja be az óvodába. A gyermek óvodai beiratását követően első alkalommal, ha a gyermek óvodai beírása

- az év első felében történik meg, és a gyermek óvodai nevelésben való részvétele óta legalább három hónap eltelt, akkor a beiratás évének június hónapjában;
- az év első felében történik, de júniusig nem telt el három hónap, akkor a beiratás évének december hónapjában;
- az év második felében történik, és a gyermek óvodai nevelésben való részvétele óta legalább három hónap eltelt, akkor a beiratás évének december hónapjában;

⁷ Az 1997. évi XXXI. törvény 20/C (4) bekezdése az alábbiak szerint rendelkezik: „A helyi önkormányzat rendeletben előírhatja, hogy az első alkalommal folyósításra kerülő pénzbeli támogatás helyett a szülőnek gyermeke részére természetbeni támogatás nyújtható. A természetbeni támogatást a gyermek beiratását követő hét munkanapon belül kell a szülő rendelkezésére bocsátani.”

A szabályozás időközben az alábbiak szerint változott: „A természetbeni támogatást a gyermek beiratását követő legfeljebb 15 munkanapon belül kell a szülő rendelkezésére bocsátani.”

- az év második felében történik, de a beíratás évében decemberig nem telt el három hónap, akkor a következő év június hónapjában.

A gyermek beíratását követően második és további alkalommal az óvodai nevelési jogviszony fennállásáig a tárgyév június és december hónapjában.

Fentiek azonban csak a pénzbeli kifizetésre vonatkoznak, természetbeni juttatás esetén a támogatást a gyermek beíratását követő 15 munkanapon belül a szülő rendelkezésére kell bocsátani.

Pénzbeli kifizetésre tehát minden év júniusában és decemberében van lehetőség, míg a természetbeni juttatást a beiratkozásnál kapják meg a szülők. Az első alkalommal pénzben nyújtandó támogatásra való jogosultság megállapításához szükséges az óvoda igazolása a gyermek beíratásának tényéről, időpontjáról és a gyermek rendszeres óvodába járásáról. Mindebből az következik, hogy míg a pénzbeli támogatásért meg kell felelni a meglehetősen szigorúan szabályozott rendszeres óvodába járás kritériumának, addig a természetbeni támogatásra ez nem vonatkozik (mivel azt előre megkapják a szülők). Rendszeres óvodába járásnak a szabályozás szerint az minősül, ha a gyermek az óvodai nyitvatartási napokon naponta legalább hat órát az óvodában tartózkodik, és a szülő által igazolt és az igazolatlanul mulasztott napok száma együttesen nem haladja meg a munkanapokra eső óvodai nevelési napok 25 százalékát, azzal, hogy a mulasztásból tíz napot július–augusztus hónapokban a 25 százalék megállapításánál figyelmen kívül kell hagyni.

Kirívó eset, hogy a vizsgált települések közül az egyik faluban egyetlen gyermek után sem fizettek támogatást, annak ellenére, hogy az itteni óvodások szinte mindegyike halmozottan hátrányos helyzetű. A támogatásra jogosult korosztály nem tud óvodába járni, mert a faluban jelenleg egy egycsoportos óvoda működik, miközben a településen élő 3. életévét betöltött gyermekekből még egy teljes csoportot ki lehetne alakítani. Az óvodabővítés jelenleg is zajlik, így várhatóan 2010. januártól már elegendő férőhely lesz a településen.

Az önkormányzatok a támogatás kifizetésének módját szabályozó helyi rendeletüket a lehető legegyszerűbben fogalmazták meg. Ahol egységcsomag készül, ott általában az óvónők közreműködésével összeállított lista alapján tisztasági csomagot, váltócipőt, utcai ruhát és cipőt szereznek be, a technikai lebonyolítást pedig a gyermekjóléti vagy a családsegítő szolgálat végzi. Néhány településen az összeállított csomag tartalma nem, vagy csak részben jut el a szülőkhöz, mert az óvodák a beszerzett ruhaneműket, ágyneműket és egyéb felszereléseket az óvodában tartják.

„Megmutatták, kitették elé, rá volt írva a neve, de rengeteg minden volt benne... csak egy fésűt kellett vinni.” (szülő)

Van olyan település, ahol a szülőkkel az önkormányzat egy alkalmazottja megy el, és együtt vásárolják meg a ruhaneműt a támogatásból, a papír-írószert pedig az önkormányzat veszi meg, és úgy kapja meg az óvoda; a szülőknek csak megmutatják, hogy ezt kapja a fennmaradó összegből a gyerek. A szülők véleménye megoszlik erről az eljárásról, de jellemzően még azok is jelezték a közös vásárlás kínosságát, akik alapvetően nem utasítják el, hogy a támogatást természetben kapják.

„Elkísértek bennünket, de ez őszintén nem is baj. Ha elkísérnek, elkísérnek, de adják. Ami jár, azt adják ide. Kíséréssel, hát igen kicsit szégyenkezve, pironkodva, de nem baj.” (szülő)

Az egyik kisvárosban a helyi szabályozás értelmében a támogatást természetben csak a védelembe vett gyerekek kapják. A szülőknek itt a családsegítő szolgálat kell felvennie a kapcsolatot, és a szolgálat munkatársának kíséretében vásárolhat. Azok a gyerekek, akik nincsenek védelembe véve, pénzben kapják meg a támogatást, mert nem akarták a szülőket kitenni egy megalázó procedúrának. Az önkormányzat az óvodáztatási támogatásról írásos értesítést küld minden hhh családnak, tehát elvileg mindenkit tájékoztatnak. Az írásos tájékoztatás mellett az óvodapedagógus vagy az önkormányzat munkatársa szóban is tájékoztatja az érintett családokat.

„Probléma a folyósításnál az volt, hogy néhány valóban rászoruló szülőt karon kellett fogni, és elmagyarázni neki, hogy igényelje.” (óvodavezető)

A SZÜLŐK TÁJÉKOZTATÁSA

A támogatást minden érintettnek magának kell igényelnie, így a kifizetések kapcsán kulcskérdés a szülők tájékoztatása. Míg egyes önkormányzatok/óvodák a támogatási formáról minden érintett szülőt személyesen tájékoztatnak, addig vannak olyan települések, ahol ezt sokkal visszafogottabban intézik. Az egyik dunántúli városban a szülők későn tudták meg, hogy a támogatás igényléséhez kérelmet kell benyújtaniuk, aminek az lett az eredménye, hogy a júniusban esedékes támogatások csak decemberben (gyakorlatilag januárban) kerültek kifizetésre. Az önkormányzatoknak december 10-ig kell igényelni az államkincstártól a pénzt, de ha ez nem érkezik meg időben, ebben a hónapban biztosan nem tudják kifizetni a támogatást, csak januárban.

Kisebb településeken az információ a szülők között sokkal jobban terjed, mint a nagyobbakon, az azonban mindenképpen az önkormányzatok eltérő gyakorlatát támasztja alá, hogy míg egy több mint kétezer óvodással rendelkező nagyvárosban 2009. szeptemberig összesen 22 gyermek után, addig egy kistélepülés 76 óvodása közül 23 után fizettek támogatást.

Azokon a településeken ahol valódi cél a harmadik életévüket betöltött gyermekek minél korábbi óvodáztatása, a támogatás folyósításán túl más lépéseket is tesznek ez ügyben.

„Hát igen. És gyakorlatilag felfértük az összes gyereket, aki a körzetünkben van. Megnéztük, hogy kik azok, akik 3 évesek, és óvodába kell nekik jönni. Elég kis város vagyunk, tehát elég jól ki lehet szűrni, hogy ki a HH. Egyenként fölkerestünk mindenkit. Rábeszéltük, jöjjenek. Nem volt nehéz. Mert be kell valljam, nem volt nehéz. Azután ők beindítottak egy folyamatot, ha első gyerek, akkor a gyermekvédelmi kedvezmény megkérésével indult. Hiszen volt, aki még ezt nem is kapta, és amikor ezt megkapták, akkor ment a nyilatkozattétel a jegyző felé, az iskolai végzettség a szülőről. Aztán amikor ténylegesen beíratták az óvodába a családszolgálat központtal együtt, egyenként lementek a szülőkkel megvették azokat a dolgokat, amelyek az óvodában a gyerekeknek szükségesek. Gondolok itt pizsamára, vállfás zsákra, a benti cipőre, ami nincs benne a kötelező eszközjegyzékbe, hogy óvodai dolog.” (óvodavezető)

Néhány településen a szülők az önkormányzat által kiküldött levélből értesülhetnek az óvodáztatási támogatásról. Ez alapján a megkérdezettek többnyire nem tudták pontosan, milyen feltételekkel jár a támogatás, sok esetben még az sem volt mindenki számára világos, hogy összefüggés van a rendszeres óvodába járatás és a támogatás folyósítása között. A szülők többsége a támogatásról az óvodában jut először információhoz, de többen panaszkodtak arra, hogy nem kaptak teljes körű tájékoztatást. Elsősorban a korábbi rutinok miatt akadtak problémák, így például többen nem tudták, hogy napi hat órát kell bent lenni az óvodába ahhoz, hogy jogosultak legyenek, ők pedig ebéd után rendszerint hazaviszik gyermeküket.

Az információszerezésben természetes a szülőknek is van felelősége, de az önkormányzatok és az óvodák tehetik a legtöbbet annak érdekében, hogy mindenkihez időben eljussanak az információk. Az alábbi szülői idézetek is azt támasztják alá, hogy ezt nem feltétlenül sikerült idáig elérni minden településen.

„Úgy hallottuk, hogy azoknak a gyerekeknek, akik járnak óvodába, meg iskolába a beiratkozásnál kapnak pénzt. De itt az önkormányzattól nem kaptunk semmiféle tájékoztatást erről. Ha hallunk a tévében, vagy a buszon valamit, hogy járna, akkor bemegyünk, de mindig azt mondják, hogy most nincs semmire keret, hogy túl sok kiadás van, de nincs bevétel.” (szülő)

„Az óvodában nem volt kiplakátolva. Meg amikor megkaptam a gyermekvédelmit, azon volt még rajt egy nyomtatvány, hogy ezt be lehet adni. A gyerek négyéves, az előző félévben is lehetett volna rá kérni, de én akkor nem kértem. Az előző óvodájában szóltak, hogy van ez a támogatás, de akkor csak félnapos volt, ebéd után elhoztam és úgy meg nem járt rá. Aztán ideköltöztünk, akkor került át ebbe a másik óvodába, és itt meg nem szóltak. Itt meg nem gondolták, hogy nekem csak 8 általánosom van. Nem nézték ki belőlem, ezt mondta az óvónője.” (szülő)

A HIÁNYZÁSOK

A támogatási forma legkritikusabb és legtöbbek által vitatott pontja a megengedett hiányzások szabályozása. A támogatás második alkalommal kizárólag azon gyermekek után fizethető, akik az adott időszakban az óvodai nevelési napok maximum egynegyedénél többet nem hiányoztak. A jogszabály igazolt és igazolatlan hiányzás között nem tesz különbséget.

„Nem tartom jó dolognak a támogatáshoz ezt a határt [hiányzási határt] sem. Például, ha beteg a gyerekem, mondjuk asztmás, akkor elesik a támogatástól a hiányzások miatt. Vagy például egy SNI-s gyerek, aki kevesebbet van óvodában, elesik ettől a támogatástól, a hiányzásai miatt. Tehát az igazolt hiányzásokat én kivenném, nem köt-ném ehhez a támogatást.” (óvodavezető)

„Ha már adja a kormány, akkor én azt gondolom, hogy biztos, hogy én az igazolt és az igazolatlan hiányzásokat nem venném egy kalap alá, mert egy gyerek beteg és itt voltak olyanok, akik tényleg jártak, és a gyerek meg beteg volt, kórházban voltak és akkor kiesett. Tehát az orvos által igazolt hiányzás az ne számoljon ebbe bele. Én ennyit változtatnék rajta. Van olyan is, hogy betegen hozzák, mert akkor azt mondja, hogy akkor nem fog kapni. Én csak ebbe változtatnék.” (óvodavezető)

Szülők és óvónők körében szinte egyöntetű a vélemény, hogy a szabályozás túlzó és indokolatlanul bünteti azokat, akik önhibájukon kívül – valamilyen betegség miatt – nem tudnak eleget tenni ennek a feltételnek. A szülők többsége csak a támogatás megvonásakor szembesül azzal, hogy orvosi igazolásai ellenére sem fogja megkapni a remélt juttatást. Egy óvodában a szabályozás vélt igazságtalanságát az óvoda vezetője oldotta fel:

„A naplóban nyomon lehet követni, hogy ki mennyit hiányzott, mivel mi ezt mindennap írjuk. Ha van olyan gyerek, aki rendszertelenül jár, akkor nem töltöm ki neki a nyomtatványt. A tényleges munkanapok 25 százalékát hiányozhatja. Az orvosi igazolásokat nem számoljuk bele a hiányzásokba, tehát az igazolatlan hiányzások számítanak csak bele ezekbe a hiányzásokba. A szülők pedig érzik, hogy én is keményebb vagyok, s ők is komolyabban veszik ezeket a hiányzásokat” (tagóvoda-vezető)

A vizsgált húsz település közül kilencben nem volt olyan támogatásra jogosult gyermek, aki hiányzásai miatt nem kapta meg a támogatást második alkalommal. Hét településen azonban a jogosultak legalább negyede hiányzott a megengedettnél többet, közülük három helyen ez az arány közelítette vagy meg is haladta a 75 százalékot. Az extrém eltérések egyértelműen az önkormányzatok eltérő jogszabály értelmezési miatt alakultak ki.

„Azon kívül olyan dolgok vannak még, amik szerintem elég labilissá teszik az egészet. Például a beiratkozás időpontja. Na most az előfelvételi napló szerint a beiratkozás megtörténik áprilisban-májusban, attól függ ugye, hogy a jegyző hogyan engedélyezi. Május végén, már nem biztos, hogy kezd az a gyerek óvodát... (...) Ugye a beiratás akkor történt, de tényleges jogviszonya az intézménnyel akkortól van, amikortól a felvételi-mulasztási naplóban szerepel a gyerek, amikor elkezdi az óvodába járást. És ugye az első alkalommal adandó 20.000 forintot a beiratkozáshoz nézi, amikor még egy napot nem töltött az a gyerek óvodába. Könyörgök, áprilisban beíratja, ugye a mi önkormányzatunk úgy rendelkezett, hogy természetben adja ezt a juttatást, tehát hét napon belül meg is kapja és még egy napot nem járt óvodába.” (óvodavezető)

Az idézetben szereplő problémát a már többször citált SZMM állásfoglalás feloldja, miszerint óvodai beíratásnak az óvodába felvett gyerekek felvételi és mulasztási naplóba való felvételét kell tekinteni, ez azonban valószínűleg nem jutott el minden önkormányzathoz.

Szintén több településen előfordult, hogy annak ellenére, hogy a jogszabály az óvodai nevelési napok esetében írja elő a maximum 25 százalékos hiányzást, az óvodai nyári egy hónapos szünetét is beszámolták a gyerekek hiányzásába, így mindenki elvesztette jogosultságát a támogatás második részletére. Szintén a nyári szünet okozott bonyodalmakat azon a településen, ahol az első alkalommal minden érintett család megkapta a támogatást, a második félévben azonban senki sem. Az óvoda augusztusban zárva volt, csak szeptember elsején nyitottak, így a november 15-i hiányzáslejelentési kötelezettségig egy gyereknek sem lehetett meg a három hónapos igazolása. Jegyzői utasításra így senkinek sem fizették ki a támogatást az adott félévre.

A jelenleg érvényes szabályozás szerint minden óvodának a november 15-i állapottal kell igazolni a gyermekek legalább három hónapos rendszeres óvodába járását. Az óvodába járást szeptember hónapban kezdők esetében azonban a támogatás folyósításához szükséges három hónap nem telik el a jelzett időpontig, így az érintettek a támogatás decemberi kifizetésétől elesnek. Az SZMM Gyermek és Ifjúságvédelmi Főosztálya által kiadott állásfoglalás szerint a november 15-i határidő pénzügytechnikai okokból lett meghatározva, a jegyzőnek a december 31-ével bezáródó időszak tekintetében kell vizsgálnia a rendszeres óvodába járást.

A TÁMOGATÁS HATÁSAI

Szinte egyöntetű vélemény, hogy az utóbbi években a szülők óvodáztatási hajlandósága megnőtt, ami jórészt a rászorulóknak számára biztosított ingyenes étkeztetésnek köszönhető. Az óvodáztatási támogatással kapcsolatban azonban több esetben merült fel, hogy mi a valódi célja az intézkedés bevezetésének. A támogatás mértéke többek szerint „csak” arra elegendő, hogy ösztönözze a szülőket, hogy gyerekeiket minél hamarabb beírassák az óvodába, arra azonban nem, hogy csökkentsen a kedvezményezettek szociális hátrányán. Az interjúk során sem az önkormányzatok, sem az óvodavezetők körében nem talákoztunk olyan véleménnyel, hogy számottevő lehetne az adott településen azon családok száma, akiket anyagi helyzete gátol abban, hogy gyerekeiket óvodába járassák. Az nyilvánvaló, hogy az óvodáztatási támogatás mértéke kevés ahhoz, hogy érdemben segítsen a halmozottan hátrányos helyzetű családok szociális helyzetén, de úgy tűnik, hogy elegendő lehet ahhoz, hogy motiválja a szülőket gyerekeik beíratására és rendszeres óvodába járatására.

Előzetesen a fenntartók és az óvodavezetők többsége egyértelműen az óvodába beiratkozók számának növekedését várta a támogatástól. Néhány településen már 2009 tavaszán arról számoltak be, hogy megfigyelhető, hogy több gyermeket íratnak be az óvodába a következő tanévre, mint az korábban várható volt, és ezt a tendenciát a kutatás harmadik szakaszában felvett interjúk is alátámasztották.

„Mindenképpen érzékelhető az óvodáztatási támogatás megjelenése. Tehát abszolút érzékeltük, hogy megjelent az óvodáztatási támogatás. A körzetünkben azok a gyerekek is jelentkeztek, akik egyébként, véleményem szerint, főleg a szőlőskertből nem jöttek volna 3 évesen óvodába. Tehát ez az egyik, amit határozottan érzékelttem. A létszámunk nem nőtt, de ennek az az oka, hogy időközben körzetmódosításokat hajtottunk végre. Éppen azért, hogy egyfajta egyensúlyt teremtsünk az óvodában a HHH gyermekek létszámát tekintve. De jelen pillanatban így is 54 HHH gyerekünk van 178-ból.” (óvodavezető)

A megnövekedett létszám a vizsgált nagyvárosokban nem okoz akkora problémát, ugyanis jelenleg nem használják ki teljes kapacitással óvodai férőhelyeiket, és szükség esetén újabb óvodai csoportokat is tudnának indítani. A kisebb települések közül azonban több is nehéz helyzetbe került, mert óvodai férőhelyeinek száma nem elegendő a település összes három évet betöltött óvodás gyermekének fogadására.

„Van jele annak, hogy a támogatás miatt van itt gyerek. Azt vettük figyelembe, hogy azt vegyük fel, akinek dolgozik mind a két szüleje, hiába nem volt 3 éves. És most 8 gyerek van várólistán. 26 fő a létszám, ezt 20%-al léphetjük túl, ez be is telt. Most 33-an vannak. Úgy gondolom, hogy a támogatás miatt jelentkeznek. Volt tavaly szeptemberben egy szülői értekezlet, amikor felmerült ez a kérdés, és hogy valószínűleg majd sokan akarják hozni a gyerekeket. És ez így is történt. És a testület határozott, hogy 32 fő a maximum létszám. Lehetne másik csoport is, de nagyon le van amortizálódva az épület, se eszköz, se semmi. Óvodabővítésre adott be pályázatot a testület, de el lett utasítva. A felvétel a jelentkezés sorrendjében történik, illetve a születési dátum szerint is. És szociális szempontokat is figyelembe veszünk. A támogatás előtt olyan 25 fő körül volt a létszám, javarészt középsősök és nagycsoportosok, akiknek már kötelező volt. Kiscsoportos is volt, de csak 2–3 fő.” (óvodavezető)

A vizsgált húsz település közül a 2008/09-es tanévben hat településen kellett férőhelyhiány miatt jelentkezőket elutasítani az óvodából, közöttük mindössze egy olyan település van, ahol a következő években uniós forrásból óvodafejlesztésre kerül sor. A többi településen jelenleg is több gyermeket vesznek fel a tényleges férőhelyüknél, így az óvodáztatási támogatás ellenére sem tudnak több jelentkezőnek helyet biztosítani. Két esetben talákoztunk azzal a módszerrel, hogy a hhh gyermekek felvételi kötelezettsége alól a férőhelyhiánnyal küszködő óvoda úgy bújik ki, hogy óvodára éretlennek minősít több jelentkezőt. Ezekben az esetekben nem hivatalos elutasításról van szó, hanem a szülők meggyőzéséről, ami azért fontos, mert így a statisztikákban nem jelennek meg elutasított jelentkezők.

A legsúlyosabb férőhelyproblémával ráadásul azok a települések küzdenek, ahol a hhh gyermekek aránya az átlagosnál jóval magasabb. A mintában szereplő egyik dunántúli kisváros intézményében viszonylag alacsony a hhh gyermekek aránya, és nem tudtak mindenkinek helyet biztosítani a 2008/09-es nevelési évben, így a fenntartó önkormányzat arra számított, hogy a 2009/10-es évben a hhh gyermekek felvételi kötelezettsége miatt az elutasított jelentkezők között megnő a nem hátrányos helyzetű gyerekek aránya. Ez a félelem azonban nem igazolódott be, mert míg az előző évben nyolc gyermeket kellett elutasítaniuk, addig a 2009/10-es évben még egyet sem.

A vizsgált húsz település közül hatban kellett férőhelyhiány miatt jelentkezőket elutasítani a 2009/10-es nevelési évben (2. táblázat), közülük kettőben az előző nevelési évben még mindenkit fel tudtak venni. Két helyhiánnyal küzdő településen ugyanakkor az idei évben már mindenkit fel tudtak venni, egy harmadikban pedig 2010. januárban készülnek el az óvodabővítéssel.

2. táblázat: Óvodai férőhelyhiány miatt elutasított gyermekek száma (fő)

Település	2008/09-es nevelési év	2009/10-es nevelési év
Bagamér	18*	16
Báránd	0	6
Derecske	13	15
Selyeb	0	8
Szalonna	30	0
Rakaca	18	28
Sásd	8	0
Endrefalva	16	8

* Hivatalosan nem kerültek elutasításra.

A támogatásnak nincs számottevő hatása az óvodai létszámra abban az észak-magyarországi faluban, ahol a tavalyi évben adták át a település uniós forrásokból épített új óvodáját. A forráshiányos önkormányzat a beruházás eredményeként nagyobb óvodát épített, mint ahány óvodáskorú gyermek él a településen. Az új épület fenntartása és üzemeltetése komoly anyagi terhekkel jár, így a fenntartó elemi érdeke, hogy a település összes gyereket beóvodázza és a lehető legtöbb állami normatívához jusson hozzá. Ezt a célt már az elmúlt évben sikerült elérniük, így az óvodáztatási támogatás ezt a folyamatot már nem segíti elő. Ebben az óvodában a beíratott gyermekek szinte mindegyike hátrányos helyzetű, így térítési díjat szinte senkinek sem kell fizetnie.

A férőhely hiánya miatt elutasított jelentkezők száma mellett fontos mutató a települések férőhely-kihasználtsága (3. táblázat). A 2008/09-es nevelési évben a vizsgált húsz település közül tizenegyben érte el vagy haladta meg a kihasználtság a száz százalékot, míg 2009. októberben már tizennégyben. Ugyanakkor, ha sok esetben csak minimálisan is, de nyolc településen csökkent a kihasználtság az előző nevelési évhez képest. Drasztikus változás csak ott következett be, ahol a vizsgálat első köre óta elkészült az óvoda beruházás (építés, bővítés) és jelentősen megnőtt a férőhelyek száma (Szalonna).

3. táblázat: Férőhely-kihasználtság 2008/09 és 2009/10

Település	Óvodai férőhelyek száma a statisztika alapján, fő		Óvodai létszám a statisztika alapján, fő		Kihhasználtság az októberi adatok alapján, %	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Hencida	80	75	76	67	95	89
Bagamér	90	90	129	130	143	144
Létavértes	276	323	341	341	123	106
Báránd	100	100	110	126	110	126
Kaba	175	175	176	195	101	111
Nagydobos	90	90	87	110	96	122
Derecske	273	273	327	320	120	117
Füzesgyarmat	238	175	232	208	98	119
Selyeb	30	26	31	33	103	127
Szalonna	25	50	53	55	212	110
Rakaca	30	30	30	30	100	100
Homrogd	50	60	56	60	112	100
Sásd	100	100	104	101	104	101
Tiszacsege	168	168	163	157	97	94
Endrefalva	50	50	55	59	110	118

(folytatódik)

Település	Óvodai férőhelyek száma a statisztika alapján, fő		Óvodai létszám a statisztika alapján, fő		Kihasznátság az októberi adatok alapján, %	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Sóshartyán	75	75	54	63	72	84
Nyíregyháza	4161	3986	4293	4221	103	106
Hajdúböszörmény	1418	1420	1264	1242	89	88
Pécs	5161	4475	4925	4466	95	100
Kaposvár	2589	2367	2293	2032	87	86

Ha a férőhelyek számát a település 3–6 éves korosztályának számához viszonyítjuk (4. táblázat), akkor mindössze három olyan települést találunk, ahol a rendelkezésre álló férőhelyek elegendőnek bizonyulnának minden gyermek számára. Minél nagyobb egy település, annál nagyobb problémát okoz a települési önkormányzatoknak annak kiderítése, hogy a településen hány olyan harmadik életévét betöltött gyermek él, aki nincs beíratva az óvodába. A táblázatban szereplő arányok természetesen nem jelentik azt, hogy mindenhol ilyen tömegben nincsenek óvodában a gyermekek, mert a férőhelyeknél csak az önkormányzati intézményekkel kalkuláltunk, és egyes településekről jelentős az elvándorlás is, de az mindenképpen beszédes adat, hogy a vizsgált települések közel felében a 3–6 éves korosztály férőhelyekhez viszonyított aránya meghaladja (egyres esetekben számottevően) a 120 százalékot.

A települési önkormányzatok által megadott becslült adatok alapján a vizsgált húsz település közül mindössze ötben nincs olyan harmadik életévét betöltött gyerek, aki nincs az óvodába beíratva.

4. táblázat: Férőhely-kihasználtság és a 3–6 éves korosztály a 2008/09-es nevelési évben (%)

Település	Kihasznátság a 2008. októberi adatok alapján	A 3–6 éves korosztály és a 2008-as statisztikában szereplő férőhelyek számának aránya
Hencida	95,0	118,8
Bagamér	143,0	196,7
Létavértes	123,0	144,9
Báránd	110,0	110,0
Kaba	100,6	132,0
Nagydobos	96,0	122,2
Derecske	119,8	141,4
Füzesgyarmat	97,5	113,4
Selyeb	103,3	96,7
Szalonna	212,0	208,0
Rakaca	100,0	220,0
Homrogd	112,0	102,0
Sásd	104,0	96,0
Tiszacsege	97,0	121,0
Endrefalva	110,0	170,0
Sóshartyán	72,0	108,0
Nyíregyháza	103,2	106,8
Hajdúböszörmény	89,1	104,4
Pécs	95,4	103,6
Kaposvár	88,6	96,4

Az óvodáztatásban a legfontosabb szerepet a férőhelyek száma tölti be. A vizsgálat során megkérdezett szülők óvodáztatási hajlamát egyértelműen a saját településük óvodai kapacitásai határozzák meg. Azokon a településeken, ahol megfelelő mennyiségű óvodai férőhely áll rendelkezésre, a megkérdezettek gyerekei, függetlenül az óvodáztatási támogatás bevezetésétől, általában már hároméves koruktól óvodába járnak, míg ott, ahol férőhelyhiánnyal küzdenek, általában csak 4–5 évesen kerülnek a gyerekek óvodába.

Fontos kérdés még, hogy a rendszeres óvodába járást mennyire ösztönzi a támogatás. A megkérdezett óvodák többsége beszámolt arról, hogy sok gyermek esetében az igazolt és az igazolatlan hiányzások száma is nagyon magas. Az óvodáztatási támogatás folyósításához a gyermeknek az óvodai nyitvatartási napokon legalább hat órát az óvodában kell tartózkodniuk, és az igazolt és igazolatlan hiányzásaik aránya nem lehet magasabb, mint az összes óvodai nevelési nap 25 százaléka. Ez több intézmény megítélése szerint szinte teljesíthetetlen elvárás az eddigi tapasztalataik szerint, ráadásul indokolatlanul bünteti azokat a gyermekeket, akik az átlagnál könnyebben és többször betegednek meg.

A vizsgálat harmadik szakaszában felvett interjúk azt támasztják alá, hogy a hiányzások csökkentésére nagyobb hatással volt a támogatás, mint az új jelentkezők mozgósítása.

„A legerősebb változás ebben [a hiányzásokban] van, amióta ezt bevezették. Ugyanis ezek a gyerekek hol jöttek, hol nem. Ilyen hol volt, hol nem volt kedv szerint. Most viszont mióta ez nagyon határozottan ez bekerült, mert be kell, hogy valljam, ez nem megy másként. Ez a határozott véleménynyilvánítással kell nekik magyarázni, de jönnek a gyerekek... Nekem is az a célom, meg Bodaszőlön meg itt is, hogy mindenképpen itt legyenek. Így aztán mi mindig külön levelet szoktunk küldeni nekik, ha az óvodák, vagy az iskolákban szünet van, hogy nálunk nincs, feltétlen hozzák a gyerekeket, mert ha nem hozza, akkor bele fog számítani. Ezt én pontosan tudom, hogy egyfajta zsarolás is a részünkről, de legalább van valami a kezünkben. Mert így a szülő sokkal inkább hozza, mint eddig. Itt látom a legnagyobb változást.” (óvodavezető)

A támogatás valójában ösztönzi a beíratott gyerekek szüleit, hogy gyermeküket rendszeresen járassák óvodába, és ez előreláthatólag a későbbiek során még inkább így lesz, mert sok szülő még nem ismerte a támogatás folyósításának feltételeit. Több helyen említették ugyanakkor óvónők és szülők egyaránt, hogy többen még beteg is viszik gyermeküket az óvodába, csak hogy a jogosultságukat el ne veszítsék.

Több településen számoltak be arról is, hogy a támogatás miatt nőtt a regisztrált hhh gyerekek száma is, kisebb lett a látencia.

„Igen, szinte majdnem az összes 3 éves HHH-s gyerek be van iratkozva, és jelentősen megnőtt a HHH-s gyerekek száma, mert olyan szülők is nyilatkoztak, akiknek már bent volt az óvodában a gyerekük és korábban nem töltötték ki a nyilatkozatot.” (óvodavezető)

Szintén pozitív az a változás, hogy sok helyen megszűnt az ebéd utáni hazahordás, és a szülők az óvodában hagyják a gyerekeket, hogy megkapják a támogatást. Többben vannak olyanok is, akik eddig nyáron nem vitték a gyerekeket óvodába annak ellenére sem, hogy ingyenesen étkezhettek. A támogatás egyértelmű hatása, hogy több településen sokkal magasabb (hhh) létszámmal működött az óvoda nyáron.

A vizsgált húsz település óvodavezetője közül csak néhányan nyilatkoztak arról, hogy a támogatásnak nincs érzékelhető pozitív hatása az óvodáztatásra.

„Én azt tudom mondani, hogy nem. Talán hogyha egy-két ciklus eltelik, amíg kapják. Egyébként a beíratás is úgy zajlik, hogy le kell menjek házakhoz, de természetesen ki van jelölve, nálunk áprilisban van beíratás, de nem igen jönnek fel, hanem be kell járni a házakat és úgy történik a beíratása, de hogy csak ezért íratták volna be, nem hiszem. Azt biztosan tudom, hogy nem. Most 20 gyerek jött kiscsoportba, 3 évesek, és ebből 7 gyerek nem járt, tehát egyáltalán nem tette be a lábát. Be van iratva, de nem járt. Természetesen családlátogatáson voltam már, meg a kollégák is, de valamilyen oknál fogva nem hozzák őket. És nem befolyásolja az óvodáztatási támogatás... hát ezek tükrében, amit én most tapasztaltam, ennek nemigen látom az értelmét. Itt csak a borzalmas harc folyt tényleg szeptemberben. ezért a pénzért. Nem igen értik a szülők, hogy miért nem kapnak. Nem akarják megérteni.” (óvodavezető)

Több településen fordult elő ugyanakkor az a vélemény, hogy az óvodába járás ösztönzésére sokkal inkább megfelelő lenne, ha a családi pótlék folyósítása lenne köthető a rendszeres óvodába járáshoz.

A hatások számbavétele során feltétlenül meg kell még említeni a támogatással járó helyi feszültségeket is. Az áprilisi adatfelvétel során főleg a kisebb települések önkormányzatai vártak konfliktust a szülők, illetve az önkormányzat és a szülők között. Több fenntartó tartott attól, hogy többen majd jogosulatlanul, hamis nyilatkozatok révén akarnak a támogatáshoz jutni, annak ellenére, hogy erre addig semmi nem utalt. A vizsgálat harmadik szakaszában nem szembesültünk tömegesen ezzel

a jelenséggel. Feszültséget szinte kizárólag a támogatás szabályozásának értelmezési problémái okoztak. A jogosultság megállapítása körül néhány településen kialakult vitákban a települési önkormányzatok, és az őket félretájékoztató felettes szervek okoztak zűrzavart, míg a szülők esetében a megengedett hiányzások túllépése miatt alakult ki egy-egy helyen feszültség.

MIRE KÖLTIK A SZÜLŐK A TÁMOGATÁST?

A megkérdezett nyolcvan szülő közül ötvenen részesültek már óvodáztatási támogatásban. Ezekben a családokban az átlagos gyermeklétszám nagyobb mint három (3,24), az egy főre eső átlagkereset pedig alig valamivel haladja meg a 22 ezer forintot. A családok közül mindössze tíz olyan található, ahol legalább egy főnek bejelentett állása van.

Az óvodáztatási támogatást pénzben kapók közül arra a kérdésre, hogy ki mire költötte azt, a következő válaszok születtek: 23-an említették a ruházati cikkeket, tízen az élelmiszert és hatan a karácsonyi ajándékokat. Két-két szülő említette a tüzelőt és a gyógyszereket, egy-egy pedig az óvodai külön programokat és tisztasági csomagot vagy ezek valamilyen variációját. A válaszokból egyértelműen kiderül, hogy a támogatás folyósításának időzítése nagyban meghatározza, hogy ki mire költi a kiutalt pénzt. A decemberben folyósított összegekből többen költenek a karácsonyi ajándékozássra és tűzifára, míg a nyáron átutalt pénzt sokkal többen költik ruházatra és élelmiszerre.

Általában igaz, hogy a folyósítás minél távolabb esik időben az óvodakezdéshez, a szülők annál kevésbé fordítják a támogatást az óvodakezdéssel járó költségekre. Nyilvánvalóan volt helye a pénznek a rendkívül alacsony jövedelmű családoknál, de ha feltételezzük, hogy a policy közvetlen célja a „beóvodázás” terhein könnyíteni, akkor ez egyszerűen az időzítés miatt nem valósulhat meg.

Minden óvodába kell a szülőknek tisztasági csomagot vinnie, csoportpénzt fizetnie és az óvoda által szervezett rendezvényekhez hozzájárulnia. Az intézmények legtöbbször arra törekednek, hogy a szülőknek minél kisebb megterhelést jelentsen az óvodáztatás, és ehhez már fel tudják használni az óvodáztatási és az integrációs támogatást is. A szülőkkel készített interjúkból az derül ki, hogy nem jelennek meg jelentős tételként a családok költségvetésében ezek a kiadások. Néhány óvoda azonban nem is túlzottan erőlteti a hhh és cigány gyerekek bevonását fizetős programokba.

„Nincs olyan plusz program, amiben nekik kötelező lenne. Úszásoktatásra nem szívesen adják, mert ők féltik a gyerekeiket. Ez nem volt jellemző, hogy amikor úszást szervezett az óvoda, ez a réteg annyira jött volna, ők féltik a víztől a gyerekeiket. Tornaóra természetesen van, ezért nem kell fizetni. Nem nagyon igényelnek ők ilyen külön foglalkozásokat. Ők azzal megelégszenek, amit az óvoda nyújt. Olyan van, hogy bábelőadás van az óvodába, ők annak a díját ki tudják fizetni, azt felvállalják. Oda jön helybe a bábovis. Ez nagyjából 2-300 Ft. Olyan nincs, hogy egy gyereket azért ki kell vinni egy programról, mert a szülő nem fizetné be.” (óvodavezető)

A megkérdezett szülők beszámolója alapján átlagosan 10–15 ezer forint közötti összeget költenek gyerekenként a családok minden egyes évkezdetkor az óvodás gyermekeik felruházására.

Harmadik rész:

A CSALÁDOK HELYZETE ÉS A VÁLSÁG

GYEREKES CSALÁDOK HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA KÉT HÁTRÁNYOS HELYZETŰ KISTÉRSÉGBEN, 2004–2009

A Bátonyterenyi és a Szécsényi kistérségben készült kérdőíves adatfelvételek elemzése¹

¹ A tanulmányt Farkas Zsombor (MTA GYEP Iroda) készítette 2009 decemberében.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány az Észak-magyarországi régió két olyan térségéről nyújt helyzetképet, amelyek az ország legelmaradottabb kistérségei között vannak. Nem meglepő, hogy a gyerekes családok, akiknek országosan is kedvezőtlenebb a helyzete, mint a teljes népességé, számos gonddal kénytelenek szembenézni mind a Bátorterenyei, mind a Szécsényi kistérségben. A kérdőíves adatfelvételek eredményei komoly aggodalomra adnak okot. *Az elmúlt néhány évben szinte minden területen romlott a családok helyzete, és mára már 40 százalékuk él szegénységben. Ezzel összefüggésben: harmaduk eladósodott, 40–50 százalékuk segélyezett, 30–40 százalékukban nincs foglalkoztatott, és mindezek a mutatók 10–20 százalékkal rosszabbak, mint öt-hat évvel ezelőtt. A kistérségben élő cigány családok életkörülményei ennél minden szempontból sokkal rosszabbak, és helyzetük is gyorsabban romlott. A számok jelzik a visszafordíthatatlan leszakadás veszélyét. Az egyenlőtlenségek növekszenek, a szegények és a nem szegények, a cigányok és nem cigányok jövedelme között egyre nyílik az olló. A szegények és cigányok egyre nagyobb arányban adósodnak el, míg a nem szegények, nem cigányok „tartják a szintet”.*

Mindeközben a családokat célzó szolgáltatások szűkösek és alacsony színvonalúak, a gyerekintézmények szelektívek. Az önkormányzatok – nem kistérségi specifikumként – jobb esetben hátrítják a cigánytelepeken koncentrálódó problémákat, rosszabb esetben szándékosan szorítják ki az ott élőket mindenféle közszolgáltatásból, támogatásból. Alapvető céljuk, hogy megfeleljenek a konszolidáltabb csoportok, a „helyi középosztály” érdekeinek. Ez sok esetben a szegények, főleg „a rossz szegények” elhanyagolását jelenti. *Márpedig a települések és az egész kistérség közös ügyének kellene lennie, hogy a gyerekek sorsa ne úgy alakuljon, mint a szüleiké. Az ehhez szükséges feltételek megteremtéséhez az eddigénél sokkal jelentősebb erőfeszítések szükségesek.*

A Szécsényi és a Bátorterenyei kistérségben az alapok, úgy tűnik, adottak: előbbiben három éve működik a Szécsényi Gyerekesély Program, utóbbiban pedig egy éve folyik hasonló komplex program előkészítése. Az SZGYP hazai és külföldi (norvég pályázati) forrásból, a bátorterenyei program európai (TÁMOP) forrásokból működik.

A „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia országos és helyi erőfeszítéseket egyaránt igényel. A kistérségi programok országos gondokat – központi ellátások színvonalának szükséges növelése, jogszabályok változtatása, pedagógusképzés javítása – nem tud megoldani. Jelentős országos forrásbővülésre a közeljövőben kevés a remény, márpedig a gyerekek ügye – kivált a rossz és romló helyzetű térségekben – nem várhat. Az SZGYP eddigi tapasztalatai, valamint az *adatfelvételek eredményei azt támasztják alá, hogy a kistérségi programokra szükség van, és eredményesek is lehetnek.* Az SZGYP hároméves erőfeszítései a helyi szakemberek segítségével hozzájárultak a szolgáltatások bővítéséhez és minőségük javításához (adósságkezelés, gyerekek képességeinek korai fejlesztése, iskolai segítség koordinátorokkal és tanórákkal, IT-kultúra gyors terjedése, foglalkoztatás kisebb bővítése) és a gyerekek életének gazdagításához (nyári táborok, kirándulások, programok). A helyi, kistérségi programok nem tudják teljesíteni az országos alapcélokat, a szegénység és mélyszegénység csökkentését és a szegénység újratermelési ciklusának megszakítását. De fontos lépéseket tesznek ebbe az irányba, és előkészítik a talajt, kidolgozzák az eszközöket és módszereket a remélhetőleg fellendülő országos program számára.

BEVEZETÉS

„Nagyon-nagyon szegény ez a körzet itt...”

A Bátorterenyei és a Szécsényi kistérség egyaránt Észak-Magyarország hátrányos helyzetű térségei közé tartozik. Az előbbi a 33 komplex programmal is támogatandó leghátrányosabb helyzetű kistérség között van, utóbbi épphogy kiszorult ebből a sorból. A kérdőíves adatfelvételek eredményei szerint a gyerekes családok helyzete alapján ez a rangsorolásbeli különbség kevésbé indokolható. A Bátorterenyei kistérségben 2006-ban és 2009-ben készült a gyerekes családokra reprezentatív felmérés, a szécsényiben 2004-ben, 2005-ben, 2007-ben és 2008-ban. (A tanulmány ezek közül csak a 2005-ös felvételt nem használja föl.) A kérdőíves felmérést mindenütt személyes helyi tapasztalatok, interjúk beszélgetések egészítik ki. Az adatfelvételek lehetővé teszik, hogy néhány évre visszamenőleg a gyerekes családok életkörülményeinek változását nyomon követhessük. Minthogy kevés összehasonlítható adat van, és 2009-ről nincs is más adatforrásunk, ezt a lehetőséget használtuk ki az utolsó évek időbeli változásainak érzékeltetésére, illetve a válság első hatásainak bemutatására. További cél, hogy bemutassuk, milyen különbség van a hátrányos helyzetű térségekben és az átlag vagy az ország gazdaságilag fejlettebb vidékein élő gyerekes családok között. Ahol lehet, a különbség változásának az irányát is jelezzük.

A Szécsényi kistérségben 2006 nyarán indult el a Szécsényi Gyerekesély Program² (SZGYP), amely alapvetően a szolgáltatások fejlesztésével, bővítésével igyekszik javítani a gyerekes családok helyzetét. A szomszédos Bátorterenyei kistérségben – az SZGYP alkalmazási kísérlet mintájára – uniós finanszírozással, a Társadalmi Megújulás

² www.gyerekesely.hu/content/view/87/121/

Operatív Program (TÁMOP) keretében 2008-ban megkezdődött a kistérségi gyerekesély-program megalapozása.³ A két térség helyzetének áttekintését és összevetését ez is indokolja.

A kérdőíves adatfelvételek hátteréről és a minták jellemzőiről

Az adatfelvételeket minden évben az ELTE szociális munkás hallgatói végezték. Ezek közül a tanulmány azt a hármat (2004, 2007. július és 2008) elemzi, amelyek leginkább alkalmasak az időbeni összehasonlításra a Szécsényi kistérségben, valamint korlátokkal ugyan, de összevethetők a Bátorfyerenyi kistérségben végzett két kutatással (2006. és 2009. április). A survey-k a kistérségben élő, 18 év alatti gyereket nevelő családokra reprezentatívak, a hallgatók a szülőket (és egyes esetekben a gyerekeket) kérdezték. Mivel az eredeti adatfelvételek különböző mintavételi elvek szerint készültek el, ahhoz, hogy idősoros összehasonlítást készíthessünk, egységessé kellett tenni a mintákat. A mostani jelentésben szereplő adatok ezért helyenként eltérhetnek a korábban publikáltaktól. A mintát a teljes népesség településtípusok (város-község) közötti megoszlása, illetve a családok gyermekszáma alapján súlyoztuk. A Bátorfyerenyi kistérségben készült 2006-os adatfelvétel mintája igen kicsi, de a többi felvételben is csak mintegy 250 családot kérdeztünk. Ezért az adatok nem tekinthetők pontosnak. Különböző más adatfelvételekkel összevetve azonban úgy látjuk, hogy a felvételek elég jelzik a differenciálódásokat, sőt az időbeni változásokat is (1. táblázat). Ezért – ha fenntartásokkal is – de alkalmasak időbeni összehasonlításra.

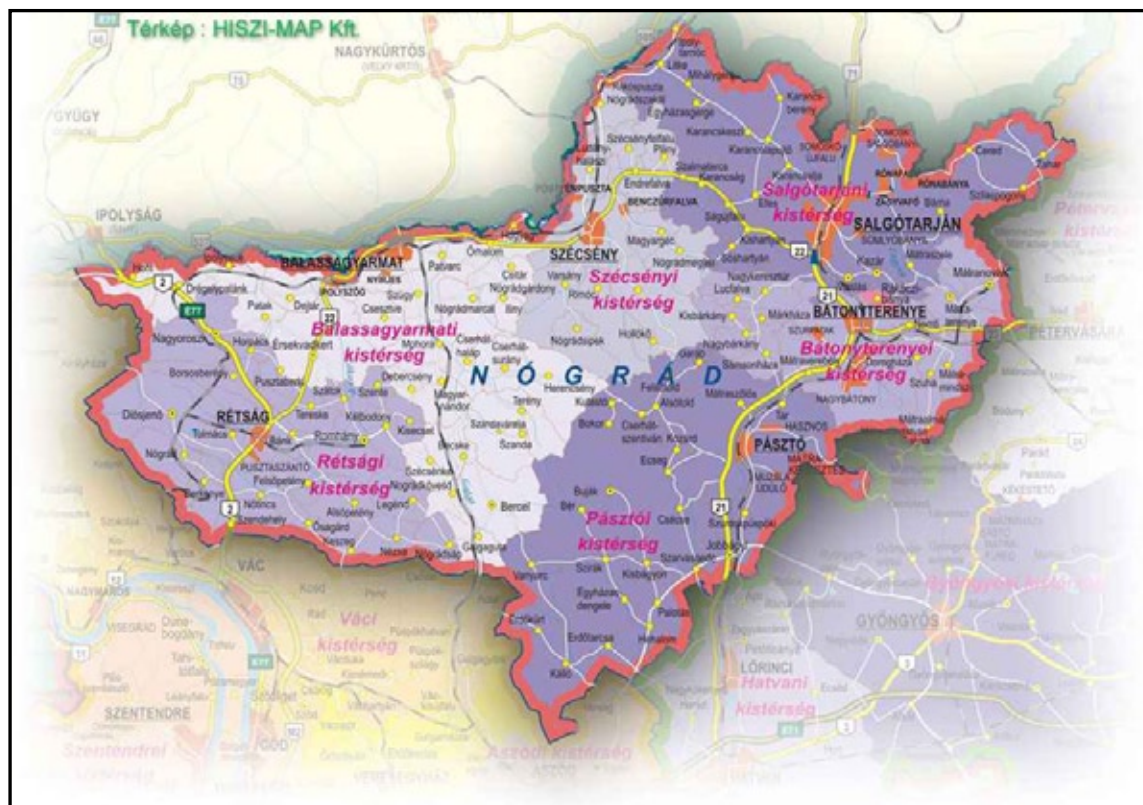
1. táblázat: A mintába került családok megoszlása a Szécsényi és a Bátorfyerenyi kistérségben, 2004–2009 (%)

Családtípusok	Szécsényi kistérség			Bátorfyerenyi kistérség	
	2004	2007	2008	2006	2009
Gyerekszám szerint					
1 gyerekes	40,6	40,2	38,6	57,7	51,9
2 gyerekes	36,1	36,2	37,6	31,4	29,8
3–x gyerekes	23,3	23,6	23,8	11,0	18,3
Összesen	100	100	100	100	100
Lakóhely szerint					
Város	68,2	70,8	78,1	53,2	53,6
Falu	31,8	29,2	21,9	46,8	46,4
Összesen	100	100	100	100	100
Etnikai hovatartozás szerint					
Roma	33,7	28,0	30,9	22,3	32,3
Nem roma	66,3	72,0	69,1	77,7	67,8
Összesen	100	100	100	100	100
N (súlyozás nélkül)	256	254	252	147	234

³ www.gyerekesely.hu/component/option,com_docman/task,doc_view/gid,318/Itemid,3

HÁTRÁNYOS HELYZETBEN: A SZÉCSÉNYI ÉS A BÁTONYTERENYEI KISTÉRSÉG NÉHÁNY JELLEMZŐJE

Az egymással szomszédos két Nógrád megyei kistérség (1. ábra) között „első ránézésre” nincs nagy különbség: dombokkal, erdőkkel tarkított tájak, palóc nyelvjárás és ételek. Lakosságszámuk mintegy hatezer fővel tér el, társadalmi-gazdasági mutatóik hasonlóak. A rendszerváltás után mindkét térség depressziós vidékké vált, ahol sok a munkanélküli, a segélyezett, és magas a cigány népesség aránya. A vállalkozói tőke erre a környékre nem jön, a turisztikai vonzerőre sem lehet építeni. Az egyezőségek ellenére a két kistérséget 15 hely választja el a hátrányos helyzetű kistérségek sorában. A bátonyterenyei az ország 20. legelmaradottabb térségeként közte van annak a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségnek, amelyekben program indul a leszakadás csökkentésére. A szécsényi, mintegy negyven mutató alapján, épphogy nem fért be közéjük; a 35. legrosszabb helyzetű.⁴

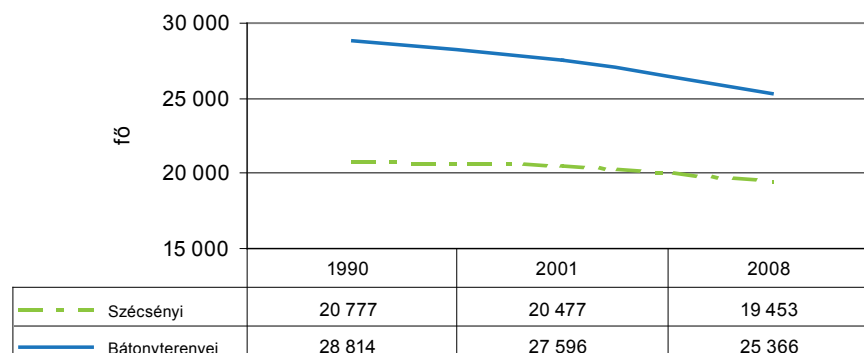

Forrás: Hiszi-Map Kft.

A megye hat kistérsége közül a szécsényi (19 500 fő) és a bátonyterenyei (25 400 fő) a legkisebb lélekszámúak. Az 1990-es népszámlálás óta mindkettő veszített népességéből: előbbiben (2008-ig) 6,4 százalékkal, utóbbiban 12 százalékkal csökkent a lakosság száma (2. ábra). A természetes fogyás mellett hozzájárul ehhez az is, hogy aki teheti, munka- és egyéb lehetőségek hiányában elköltözik innen. Ráadásul a felsőoktatási intézményekbe bejutó helybéli fiatalok sem sietnek vissza, diplomás szakemberekre sincs nagy kereslet.

⁴ A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek 2007. évi besorolása a 67/2007. (VI.28.) OGY határozat és a 2007. évi CVII. törvénnyel módosított 2004. évi CVII. törvény, illetve a 311/2007. (XI.17.) kormányhatározat alapján. A KSH által számított komplex mutató alapján állapították meg a kistérségek fejlettségi sorrendjét. A mutató országos átlaga 2,90 pont. A Bátonyterenyei kistérségé 2,06 pont, a Szécsényi kistérségé 2,19 pont. Forrás: KSH, 2008.

2. ábra: A Szécsényi és a Bátorterenyi kistérség lakónépességének változása 1990 és 2008 között (fő)

Forrás: KSH, Népszámlálás 1990, 2001; TEIR (KSH), 2008.

Az egész térség hátrányos helyzetének egyik meghatározó tényezője a cigány népesség koncentrációja. A 2003-as országos reprezentatív cigány kutatás szerint – Heves megye után – Nógrádban a legmagasabb a cigányok aránya (14,2%) (Kemény, Janky, Lengyel, 2004). Egy 1984-es Nógrádról szóló könyv szerint

„...az 1980-as felmérések szerint a megyében közel 17 ezer cigány lakos él. A cigány lakosság száma erőteljesen növekvő: csupán egyetlen esztendő alatt számuk... 13,4%-kal nőtt. A cigány lakosság nem egy tömbben él, hanem elszórtan helyezkedik el különböző településeken. Csupán 5 községben nem laknak cigányok.” (Csongrády, 1984: 43)

Ugyanezen forrás alapján: 1975-ben a romák még közel kétharmadának volt bejelentett munkája Nógrádban. A kistérségek cigány népességére vonatkozóan csak becsléseink vannak, amelyek alapján 20–30 százalékosra tehető teljes népességen belüli arányuk. Azt tudjuk, hogy egyes falvakban az 50–80 százalékot is eléri arányuk, ugyanakkor vannak olyan települések, ahol egyáltalán nincsenek (Hollókő, Nógrádsipek).

A Bátorterenyi kistérségben egy város és tizenhárom község, a szécsényiben szintén egy város és tizenkét falu van. Előbbi központja, a négy korábban külön álló településből (Maconka, Kisterenye, Nagybátöny, Szupatak) összevont 13 500 fős Bátorterenye, amely jóval népesebb a hitezes Szécsénynél. A kistérségek település-szerkezete közel azonos, bár a bátorterenyieiben több az aprófalú. Itt négy község (Kisbárkány, Márkháza, Nagykeresztúr, Sámsonháza) lakosságszáma nem éri el a 300 főt, míg a Szécsényi kistérség legkisebb lélekszámú települése a 378 fős Hollókő. A Bátorterenyi kistérség teljes népességének 18,6 százaléka (4852 fő) 0–17 év közötti gyerek. A Szécsényi kistérségben ennél magasabb, 20,5 százalék (4088 fő) az arányuk. Ezek alig térnek el a korcsoport országos arányától (19,3%) (2–3. táblázat).

Ahogy a megye egészében és a régió nagy részében, úgy ebben a két kistérségben is alapvető gond a kevés munkahely, a magas munkanélküliség, a foglalkoztatási lehetőségek szűkösége. A Nógrád megyei, elsősorban Salgótarján környéki bányászat, nehéz- és könnyűipar a rendszerváltáskor összeomlott, melynek következtében ezt a vidéket az átlagosnál nagyobb mértékben érintette a strukturális munkanélküliség. A segéd- és betanított munkások – köztük sok cigány – hosszú évek óta nem találnak munkát. A térség kistételepüléseinek az önkormányzatok a legnagyobb foglalkoztatók, számottevő munkaerőt felszívni képes munkáltatók szinte nincsenek.

„...bezárták a bányákat, és főleg azok dolgoztak ott, akik alacsony iskola végzettségűek voltak, és utána végképp nem tudtak elhelyezkedni.” (szociális ügyintéző, Bátorterenyi kistérség, 2009)

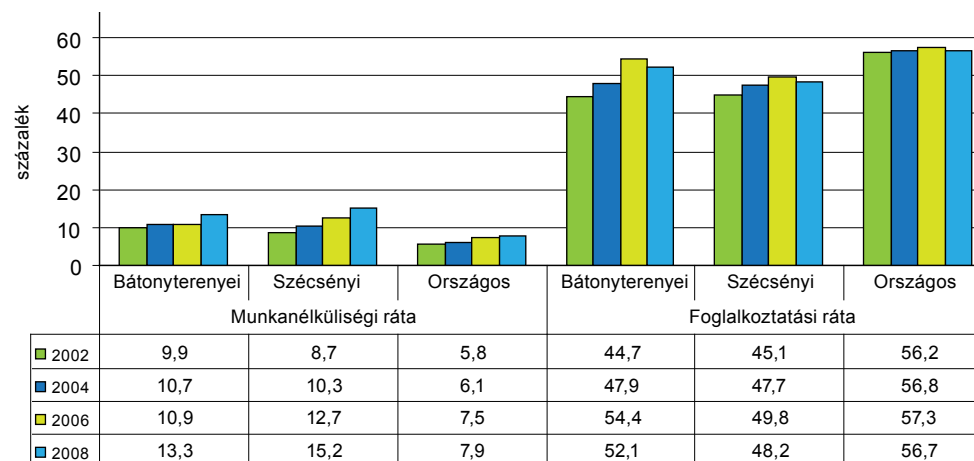
„...katasztrofális Bátorterenyének a helyzete. Nincs munkahely, nincs megélhetés biztosítva. Tehát a családoknak is, akik fiatalok és még hát valamit szeretnének, elköltöznek. Lehet, hogy nem szívesen mert azért egy gyönyörű környék ez.” (pedagógus, Bátorterenyi kistérség, 2009)

„Az egész faluban igen nagy a munkanélküliség, romák, illetve nem romák körében egyaránt. Akik eljárnak dolgozni, azok Szécsénybe járnak az elektronikai gyárba, illetve a gyertyagyárba.” (iskolaigazgató-helyettes, Szécsényi kistérség, 2008)

„Egy, ami sajnos nem nagyon sikeredik, ez a munkahelyteremtés; de hát ez nem az egyedi problémánk, hanem ez a térségnek a sajátossága, hogy Nógrád, Heves, Borsod ugye hát egy kicsit kívül esik a munkahelyteremtők szeméből. Úgyhogy elég nehéz ide telepíteni bármiféle ipart, ugyanis ez több évtizedes múltra vezethető vissza...” (iskolaigazgató, Szécsényi kistérség, 2008).

A munkanélküliségi ráta (15–64 évesek) mindkét kistérségben tartósan és jelentősen rosszabb az országos átlagnál. Amíg az országban a munkanélküliség mértéke 2002 és 2008 között alig 2 százalékot emelkedett, addig a Bátornterényei kistérségben 3,4 százalékot, a szécsényiben 6,5 százalékot (3. ábra). Így 2008-ban az előbbiben 13,3 százalékos, az utóbbiban 15,2 százalékos a munkanélküliségi ráta akkor, amikor az országos 7,9 százalékos. A foglalkoztatottság szintje a Bátornterényei kistérségben kedvezőbb, mint a szécsényiben. 2002-ben még rosszabb volt, – hat év alatt azonban 7,4 százalékos javulva – 2008-ban már 52,1 százalékos a foglalkoztatási ráta. Ez nem olyan sokkal marad el az országos rátától (56,7%). A Szécsényi kistérségben viszont csak 3 százalékos emelkedett a ráta a vizsgált időszakban; 2008-ban így 48,2 százalékos.

3. ábra: A munkanélküliségi és foglalkoztatási ráta alakulása a Bátornterényei, a Szécsényi kistérségben és országosan, 2002–2008 (15–64 évesek) (%)

Forrás: ÁFSZ, KSH.

GYEREKES CSALÁDOK HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA A BÁTONTERÉNYEI ÉS A SZÉCSÉNYI KISTÉRSÉGBEN

A gyerekes családok szegénysége és jövedelmi helyzete

Országos adatok alapján a gyerekes családok szegénységi rátájában nincsenek jelentős ingadozások 2003 és 2007 között, bár 2005-től a szegénység valamelyest nőtt. A legutóbbi adat 2007-es, amely szerint a gyerekes családok relatív szegénységi aránya 19 százalékos (Bass et al., 2008). Ez jóval magasabb a teljes népesség 12,7 százalékos szegénységi rátájánál, ami 2003-tól kismértékben ugyan, de folyamatosan csökken.⁵ Mind a Szécsényi, mind a Bátornterényei kistérségben – a legutóbbi adatfelvételek alapján – mintegy kétszer annyi család él relatív jövedelmi szegénységben,⁶ mint az országban. A Szécsényi kistérségben 43,6 százalékos (2008), a bátornterényeiben 40,1 százalékos (2009) a gyerekes családok szegénységi rátája. Az adatokat összevetve az látszik, hogy egyre több család él szegénységben (4. táblázat). A Szécsényi kistérségben 2004–2008 között 5,3 százalékkal, a bátornterényeiben 2006–2009 között 6,1 százalékkal nőtt arányuk. Noha a cigányok helyzete az átlaghoz képest romlott, továbbra sem azonos a „szegénység” és a cigánykérdés”. Még a két kistérségben is, ahol az országosnál sokkal nagyobb arányú a roma népesség, a szegények kb. 40 százaléka nem cigány (mindkét kistérségben), illetve a cigányok 20–30 százaléka nem szegény. A gyerekeknél sokkal rosszabb a helyzet, mert a két kistérségben sok az idős ember: a szegény gyerekek 25–35 százaléka nem cigány, illetve a cigányok 10, illetve 25 százaléka nem szegény. (A szécsényi helyzet a rosszabb.)

⁵ A teljes népesség szegénységi rátája 2003-ban 13,8%, 2005-ben 13,2%, 2007-ben 12,7% volt a TÁRKI Monitor adatai szerint. A KSH 2008-ban 12 százalékra teszi a szegények arányát.

⁶ Egy fogyasztási egységre jutó jövedelem mediánjának 60 százaléka alatti jövedelem (OECD1 skála).

2. táblázat: A lakó- és az állandó népesség száma, a 0–17 évesek aránya
a Bátonyterenyi kistérség településein, 2008

Település	Lakónépesség, fő	Állandó népesség, fő	Állandó népességből a 0–17 évesek	
			száma, fő	aránya, %
Bátonyterenye	13 555	14 018	2583	18,4
Dorogháza	1 185	1 179	167	14,1
Kisbárkány	218	245	53	21,6
Lucfalva	642	667	180	27,0
Márkháza	228	245	57	23,3
Mátramindszent	876	908	153	16,9
Mátranovák	1 847	1 931	280	14,5
Mátraterenye	1 899	1 993	383	19,2
Mátraverebély	2 201	2 143	477	22,3
Nagybárkány	685	720	199	27,6
Nagykeresztúr	293	296	53	17,9
Nemti	785	781	124	15,9
Sámsonháza	272	272	65	23,9
Szuha	680	656	78	11,9
Kistérség összesen	25 366	26 054	4852	18,6

Forrás: KSH (TEIR).

3. táblázat: A lakó- és az állandó népesség száma, a 0–17 évesek aránya
a Szécsényi kistérség településein, 2008

Település	Lakónépesség, fő	Állandó népesség, fő	Állandó népességből a 0–17 évesek	
			száma, fő	aránya, %
Szécsény	6009	6287	1089	17,3
Endrefalva	1322	1305	362	27,7
Hollókő	378	370	43	11,6
Ludányhalászi	1597	1590	247	15,5
Magyargéc	887	919	269	29,3
Nagylóc	1649	1657	313	18,8
Nógrádmegyer	1733	1759	477	27,1
Nógrádsipek	669	708	109	15,4
Nógrádszakál	598	639	161	25,2
Piliny	609	656	134	20,4
Rimóc	1829	1868	427	22,9
Szécsényfelfalu	462	473	87	18,4
Varsány	1711	1746	370	21,2
Kistérség összesen	19453	19977	4088	20,5

Forrás: KSH (TEIR).

4. táblázat: Gyerekes családok relatív szegénységi és szubjektív szegénységi rátájának változása a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben és országosan, 2004–2009 (%)

Szegénységi ráta	Szécsényi kistérség			Bátorterenyi kistérség		Országos*		
	2004	2007	2008	2006	2009	2003	2005	2007
Relatív jövedelmi szegénység	38,3	40,4	43,6	34,0	40,1	19,4	18,1	19,0
Szubjektív szegénység	17,1	21,2	22,0	15,6	22,3	–	–	–

Forrás: TÁRKI Monitor (2003, 2005, 2007) alapján Bass et al., 2008. (Egy fogyasztási egységre jutó jövedelem mediánjának 60 százaléka alatt, OECD1.)

A szegénység „lágyabb” mérésére szolgáló szubjektív szegénység mértéke⁷ is emelkedett a vizsgált években. A munkanélküliség növekedése, a fekete munkalehetőségek szűkülése, az árak emelkedése, a mindennapos létbizonytalanság együttesen vezethetnek a saját élethelyzet megítélésének rosszabbodásához. A legutolsó adatévekben megközelítőleg azonos a szubjektív szegények („teljes mértékben szegények”) aránya; a Szécsényi kistérségben 22 százalék, a bátorterenyiekben 22,3 százalék tartja minden szempontból szegénynek családját. A tendencia – közel azonos mértékben – itt is emelkedő. A szécsényiben öt év alatt 5 százalékkal, a bátorterenyiekben négy év alatt 6,7 százalékkal nőtt a szubjektív szegénységben élők aránya.

Fogyasztási szegénység – az alapvető szükségletek kielégítésének hiánya

A jövedelmi helyzet meghatározza azt, hogy mire költhet a család: mire jut pénz, és mire nem telik egyáltalán. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a családban mindig a gyerek az első, akár élelmiszerről, akár ruházatról vagy gyógyszerrel van szó – de sokszor egyikre sem jut. Az adatfelvételekben hat összehasonlítható mutató szerepel,⁸ amelyek jelzik, hogy a családok mennyire képesek/nem képesek kielégíteni legelemibb szükségleteiket (5. táblázat).

5. táblázat: Alapvető szükségletek kielégítésének mértéke a gyerekes családok körében a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben, 2004–2009 (%)

Alapvető szükségletek	Szécsényi kistérség			Bátorterenyi kistérség	
	2004	2007	2008	2006	2009
Nem jutott pénz					
Élelmiszerre	9,7	27,6	24,7	10,3	21,3
Lakászsíre	13,1	23,4	22,2	12,5	27,6
Gyógyszerre	13,1	19,8	15,5	17,8	17,5
Gyerek ruhára	30,3	23,0	19,3	23,6	14,2
Felnőtt ruhára	53,8	45,3	36,4	41,3	36,1
Közlekedésre	14,3	17,3	20,5	19,4	14,5

⁷ A szubjektív szegénységet azzal a kérdéssel vizsgálták az adatfelvételek, hogy „Hogyan ítéli meg családja jelenlegi helyzetét?” A lehetséges válaszok háromfokú skálán oszlottak meg („egyáltalán nem szegény”, „időnként, bizonyos szempontból szegény”, „teljes mértékben szegény”).

⁸ Nem jut pénz élelmiszerre, lakászsíre, gyógyszerre, gyerek ruházására, felnőtt ruházására, szükséges közlekedésre.

Szembetűnő, hogy élelmiszerre egyre többeknek nem jut. A Szécsényi kistérségben 2004-ben a családok egytizedének (9,7%) okozott gondot az élelmiszerek megvásárlása, 2008-ban pedig már – a 2007-es adathoz képest némi javulást mutatva – 24,7 százalékuknak. A Bátorterenyi kistérségben ehhez hasonlóan romlott a helyzet. 2006-ban a családok tizedének (10,3%), 2009-ben már ötödének (21,3%) nem volt elég pénze ennivalóra. A lakhatással kapcsolatos kiadásokra, amelyek alapvetően meghatározzák a lakhatás minőségét és biztonságát, a családok mintegy ötödének-negyedének nincs pénze. A helyzet az utóbbi egy-két évben romlott ennyire: a felmérések első éveiben (2004, 2006) a családoknak még „csak” egytizedében (13,1, illetve 12,5%) jelentett gondot a rezsiz fizetése, ma pedig már ötödüknek-harmaduknak.

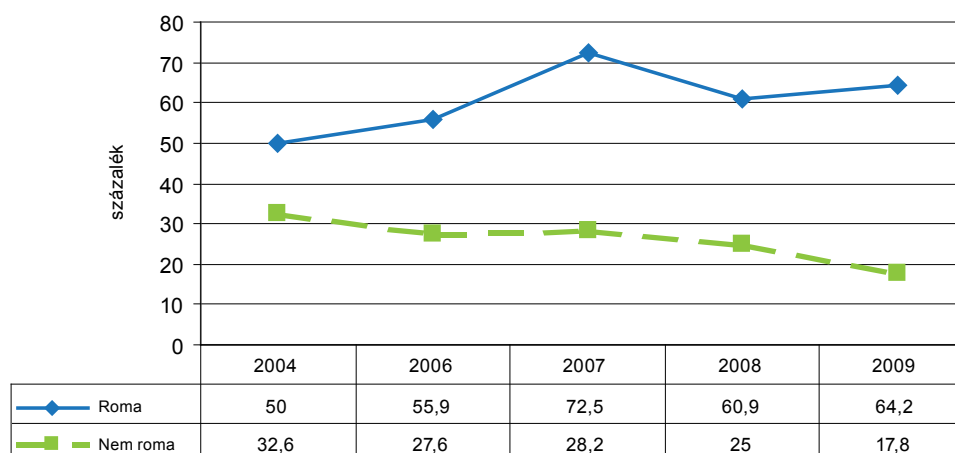
Fogyasztási szegénységben élők azok a családok, akiknek a vizsgált hat alapvető szükségletből legalább kettőre nem jutott pénz. A két nógrádi kistérségben a családok harmada szegény ebből a szempontból. Az adatfelvételek éveit összevetve látszik (6. táblázat), hogy a fogyasztási szegények aránya a Szécsényi kistérségben tartósan 40 százalék közeli (2004-ben 38,5%, 2007-ben 40,7%, 2008-ban 36,2%). A bátorterenyieiben ennél valamivel alacsonyabb mértékű, de hasonlóan változatlan (2006-ban 34,3%, 2009-ben 32,5%).

6. táblázat: Fogyasztási szegénységben élő családok aránya a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben, 2004–2009 (%)

Fogyasztási szegénység	Szécsényi kistérség			Bátorterenyi kistérség	
Nem jutott pénz	2004	2007	2008	2006	2009
1 szükségletre	23,6	12,6	19,5	20,2	15,6
2–6 szükségletre	38,5	40,7	36,2	34,3	32,5

A cigány családok helyzete jóval rosszabb az átlagnál, illetve a nem cigány családokénál. Az adatokat nem kistérségenként, hanem a felmérések éveit vizsgálva – a 2007-es évet kivéve, amikor a romák helyzete kiugróan rossz – látható, hogy a cigány és nem cigány családok között egyenletesen nyílik az olló (4. ábra). Miközben a nem cigány családok fogyasztási szegénységi rátája 2004–2009 között csökkent (32,6%-ról 17,8%-ra), addig a cigány családoké nőtt (50-ról 64,2%-ra).

4. ábra: Fogyasztási szegénység alakulása a cigány és nem cigány családok körében a két kistérségben, 2004–2009 (%)

A jövedelmek mértéke és forrása

A kiterjedt munkanélküliség alapvetően meghatározza a gyerekes családok jövedelmének mértékét és forrását. Ismert, hogy a kieső munkajövedelmet a segélyek nem képesek pótolni; azok csak egy minimális életminőséget tudnak biztosítani, vagy gyakran még azt sem. Azokban a családokban, ahol nincs kereső (csak munkanélküli, segélyezett), a szegénységi kockázat jóval magasabb, mint ott, ahol legalább egy kereső van. *„Saját – évek óta végzett – szegénykutatásainkból tudjuk, hogy a kereső nélküli családok jövedelme mintegy 25–30 százalékkal alacsonyabb azokénál, ahol legalább egy kereső van – sem a segély, sem a feketemunka nem pótolja az ürt”* (Ferge, 2008). Más-képpen: *„A gyermekek szegénységének alakulásában jelentős szerepe van a foglalkoztatás alacsony szintjének: a foglalkoztatott nélküli háztartásokban élő gyermekek száma 2005 óta ismét emelkedett (12,6%-ról 14,3%-ra)”* (Bass et al., 2008: 9).

„A nagyon nagy munkanélküliség miatt nem is igazán mennek el a szülők dolgozni. Az, hogy GYES-en vannak és 3 gyerek után lehet valaki főállású anyja, ez egy biztos jövedelemforrást jelent a számukra minden hónapban és inkább csak alkalmi munkákat vállalnak mellette.” (családgondozó, Szécsényi kistérség, 2004)

„Két évig végigcsinálták azt, hogy Pestre feljárt dolgozni a nyári szezonban, télen nem volt jövedelem, az anyuka addig hajszolta az apukát, amíg fix munkahelye nincs, stabil minimálbér, meg a pótlékok, így télen is megvan az a kevés biztos pénz, amit be lehet osztani. És ez az anyuka megcsinálta azt, hogy amíg az apuka betegállományban van, addig ő feketén munkát vállal.” (óvónő, Szécsényi kistérség, 2007)

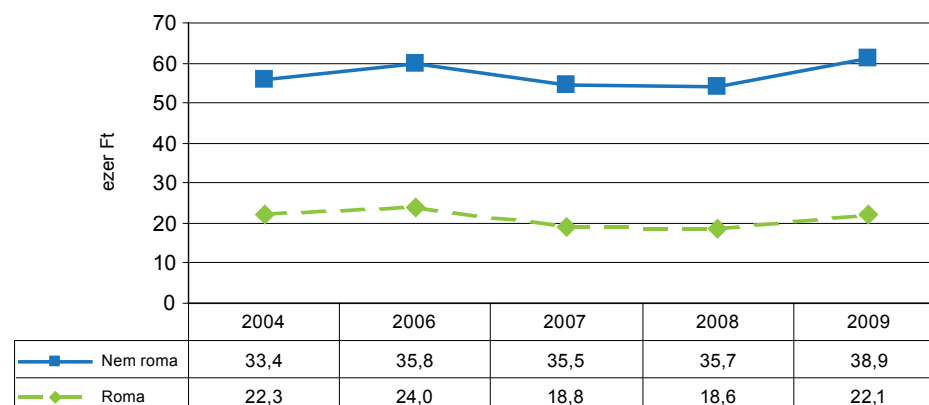
„...most is dolgoznának az emberek, csak nincs hol... Nagyon sokan ingáznak, nagyon sokan, és amit az elején is mondtam, hogy nincs biztos munkahely, szóval egy kiskönyves munkára egy ilyen beugrós munkára... viszont na erre nem lehet egy családot építeni.” (családgondozó, Bányaterenyi kistérség, 2009)

Mind a Szécsényi, mind a Bányaterenyi kistérségben – elsősorban a kistélepuszleteken – folyamatos a küzdelem a közfoglalkoztatásért (elsősorban a cigányok körében), a feketemunkáért, a szezonális napszámért, amelyekkel a család bevétele valamelyest emelkedhet. A 2008–2009-es adatfelvételek évében az egy főre jutó átlagjövedelmek így is mindössze 10–15 ezer forinttal haladják meg az abszolút szegénységi küszöbként is használt nyugdíjminimum összegét (28 500 forint) a gyerekes családok körében. *A gyerekszám emelkedésével egyértelműen csökken a családban az egy főre jutó jövedelem: az egygyerekeseknél minden évben 15–20 ezer forinttal magasabb, mint a sokgyerekeseknél.*

2004 és 2009 között jelentősen emelkedtek a fogyasztói árak. 2004-et 100 százaléknak tekintve az árindex 2005-ben 103,6, 2006-ban 107,6, 2007-ben 116,2, 2008-ban 123,3, 2009-ben pedig 128,4 százalék. A szegények árindexe az országos átlagnál mindig magasabb. De az országos átlaggal számolva is súlyos a helyzet. A teljes minta (azaz a két kistérség összevont adatai) alapján 2004–2009 között a gyerekes háztartások egy főre jutó jövedelme névleges értéken folyamatosan nő, névértékben – 30 ezerről 42 800 forintra – 43 százalékkal (a nem szegényeké és a nem romáké 46–49 százalékkal, a szegényeké és a cigányoké 34–27 százalékkal). Ez reálértékben 11 százalékos növekedést jelent. (A növekedés talán magasabb, mint az országos átlag, de összehasonlító adat nincs. A KSH eddig publikált adatai szerint 2004 és 2007 között az egy főre jutó reáljövedelem körülbelül szinten maradt, a reálbér 2004 és 2008 közt mintegy 6 százalékkal nőtt.⁹ Ha a szegény vidékek gyerekes mintájában a növekedés ennél nagyobb, annak lehetnek valóságos okai, például a családi segélyezés bevezetése 2006-ban, de lehet akár a minta hibája is.) A nem szegények és a nem cigányok körében az átlagosnál nagyobb mértékű az emelkedés: előbbieik reáljövedelme 13,9 százalékkal, utóbbiaké 16,5 százalékkal emelkedett (5a és 5b ábra). A szegények és a cigányok esetében viszont a jövedelmek reálértéke 2004 és 2009 között alig változott. (A szegényeké 4,3%-kal nőtt, a cigányoké 0,9%-kal csökkent.) *A tendencia az egyenlőtlenségek növekedését jelzi. Az elmúlt években a szegények és a cigányok jövedelmei közötti olló tovább nyílt.*

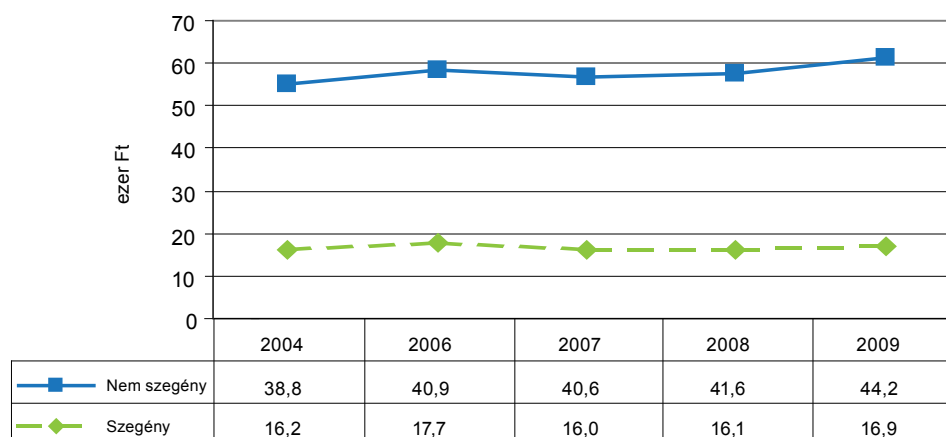
⁹ http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tabl2_01_41i.html

5a ábra: Egy főre jutó reáljövedelmek alakulása a roma és nem roma családok körében a két kistérségben, 2004–2009 (ezer forint)

A 2004-es segélyezettségi adatok bizonytalanok: egyrészt a segélyezési rendszerben időközben bekövetkezett változások, másrészt a módszertani eltérések miatt. Ezért a bevételek forrásainál a 2006–2009-es adatokat vizsgáljuk, együtt kezelve a két hátrányos helyzetű kistérséget (7. táblázat). Egyértelmű, hogy csökken a piaci (munka-) jövedelemmel¹⁰ rendelkezők aránya, azaz egyre több olyan család van, ahol nincs foglalkoztatott, de alkalmi, szezonális munkalehetőség sem. 2006–2009 között közel 15 százalékkal (87,3%-ról 73%-ra) csökkent a piaci jövedelemmel rendelkező családok aránya. Igaz, 2006–2007 között jóval nagyobb mértékű a visszaesés, mint az utolsó három adatfelvétel időpontjai között. A gyermeknevelési támogatásokból (gyes, gyed, gyet) a családok 30–40 százalékának származik bevétele. A munkából származó jövedelmek csökkenésével párhuzamosan nőtt a segélyezett¹¹ családok aránya: 2006-ban harmaduk (28,6%), 2009-ben már közel felük (45,3%) részesült az öt segélytípusból legalább egyben.

5b ábra: Egy főre jutó reáljövedelmek alakulása a szegény és nem szegény családok körében a két kistérségben, 2004–2009 (ezer forint)

¹⁰ Piaci (munka-) jövedelemként vettük itt a főállásból, a mellékállásból, a vállalkozásból és az alkalmi munkából származó jövedelmeket. Nem tudtuk figyelembe venni a mezőgazdasági munkából, a feketemunkából és közfoglalkoztatásból származó jövedelmeket egyrészt módszertani problémák, másrészt az összehasonlíthatóság miatt.

¹¹ Itt öt segélytípus összevonásával vizsgáltuk a segélyezettségi arányokat.

7. táblázat: Jövedelemforrások aránya a gyerekes családok körében
a két kistérségben, 2006–2009 (%)

Jövedelemforrások	Szécsényi és Bátorfyerenyei kistérség			
	2006	2007	2008	2009
Piaci jövedelem	87,3	75,2	74,5	73,0
Gyes, gyed, gyet	28,9	29,1	28,4	39,1
Nyugdíj	20,2	26,0	24,5	17,1
Segélyek	28,6	35,4	44,1	45,3

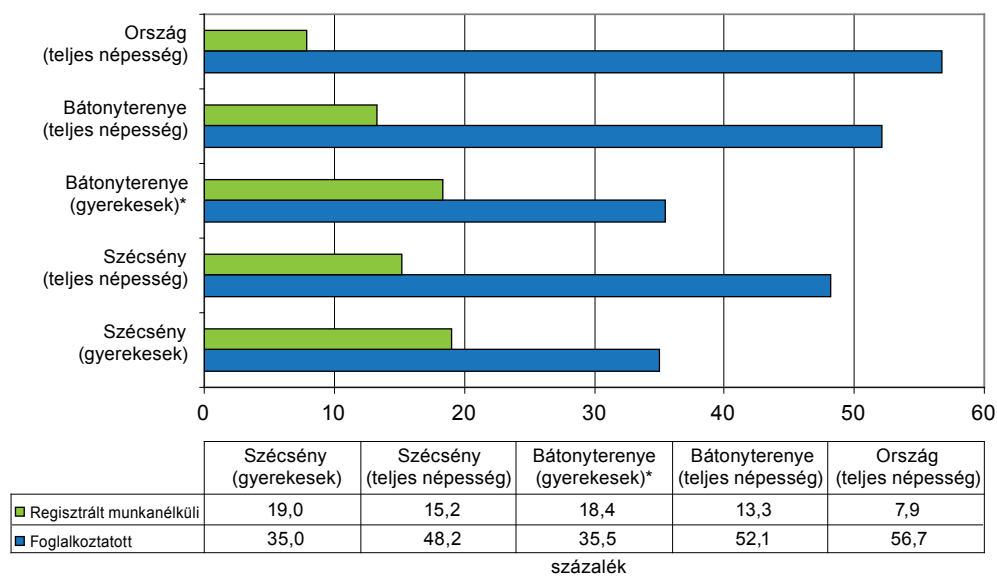
Foglalkoztatás és munkanélküliség

A két hátrányos helyzetű kistérség foglalkoztatottsági és munkanélküliségi mutatói, ahogyan az előbbiekből láttuk, jóval kedvezőtlenebbek az országos átlagoknál. (Még akkor is, ha a Bátorfyerenyei kistérség foglalkoztatottsági rátája közelít az országoshoz.) A gyerekes családok helyzete ezen a téren is rosszabb, mint a teljes népességé. A *gyerekes családokban élő 15–64 éves korcsoportot vizsgálva 2008–2009-ben 35 százalék a foglalkoztatottak aránya*. Ez jóval alacsonyabb a kistérség teljes népességének (15–64 évesek) foglalkoztatottsági rátájánál, ami 2008-ban a Szécsényi kistérségben 48,2, a bátorfyerenyeiben 52,1 százalékos volt (6. ábra.) A két hasonló helyzetű térséget együttesen vizsgálva 2004 és 2009 között a gyerekes családokban élő foglalkoztatottak aránya 10 százalékkal (44,3%-ról 35,5%-ra) csökkent (7. ábra). Eközben a kistérségek 15–64 év közötti népességének foglalkoztatottsági szintje javult. (2004–2008 között a szécsényiben 47,7%-ról 48,2%-ra, a bátorfyerenyeiben 47,9%-ról 52,1%-ra emelkedett).

A foglalkoztatottak arányának csökkenésével párhuzamosan nőtt a regisztrált munkanélküliek aránya, amelyet a segélyezés kiterjedése is jelez. 2004–2009 között – a két kistérséget ismét együttesen vizsgálva – a gyerekes családokban élő munkanélküliek aránya megkétszereződött (8,1%-ról 18,4%-ra nőtt) (vö. 7. ábra). A munkanélküliségi rátában azonban nincs olyan jelentős különbség a gyerekes családok és a kistérség teljes népessége között (vö. 6. ábra). A Szécsényi kistérségben 2008-ban a „családok munkanélküliségi rátája” 19 százalék, a teljes népességé (15–64 évesek) 15,2 százalék. A bátorfyerenyeiben 2009-ben a gyerekes családokban élő 15–64 évesek 18,4 százaléka, a teljes népesség 13,3 százaléka volt regisztrált munkanélküli.

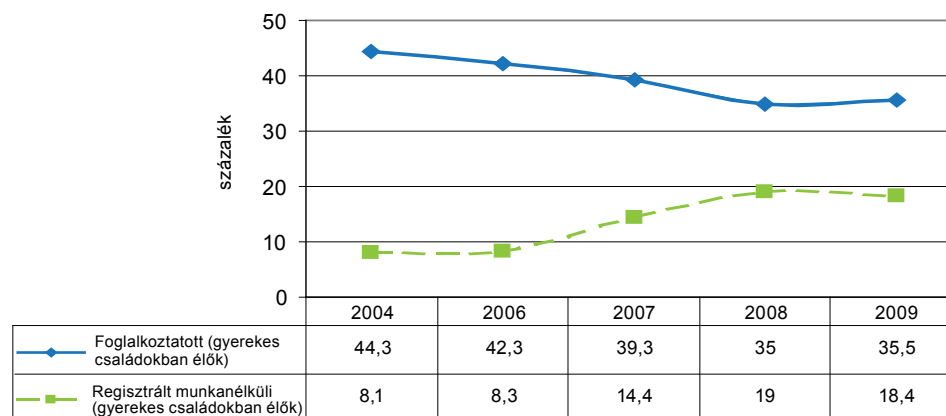
A foglalkoztatottsági és munkanélküliségi adatokból egyértelműen következik, hogy a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya növekszik, és jóval az országos átlag felett van. A 2001-es népszámlálás szerint a teljes népességet tekintve a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya 40,1 százalék volt. Ennél többet mond nekünk, hogy a TÁRKI 2007-es adatai szerint a gyerekes háztartások 14,4 százalékában nem volt foglalkoztatott. Ha ugyanezt az adatévet nézzük (Szécsényi kistérség), a különbség – a hátrányos helyzetű térség rovására – 12 százalék. *Mindenesetre a Szécsényi és a Bátorfyerenyei kistérségben jelenleg a családok több mint harmadában nincs foglalkoztatott (34,1, illetve 38,7%), ami alapvetően behatárolja a családok jövedelmi helyzetét*. Mindkét kistérségben egyötödről emelkedett 30 százalék fölé a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya. A romlás a nem cigányok körében is megfigyelhető, ugyanakkor a cigány családok esetében kiugróan rossz a helyzet: a vizsgált időszakban a keresővel nem rendelkező családok aránya körükben megkétszereződött, és ma már kétharmadukban – háromnegyedükben nincs foglalkoztatott (8. táblázat).

6. ábra: Foglalkoztatottsági és munkanélküliségi ráta országosan és a két kistérségben
– 15–64 évesek, 2008 (%)

* 2009. Az országos adatok forrása: ÁFSZ.

7. ábra: A foglalkoztatottsági és a munkanélküli ráta változása a két kistérségben,
2004–2009 (%)

8. táblázat: Foglalkoztatott nélküli gyerekes háztartások aránya a Szécsényi, a Bátonyterenyi kistérségben és országosan etnikai hovatartozás szerint, 2004–2009 (%)

Foglalkoztatott nélküli háztartások	Szécsényi kistérség			Bátonyterenyi kistérség		Országos*
	2004	2007	2008	2006	2009	
Roma	33,6	57,4	66,2	39,4	75,0	–
Nem roma	5,4	14,6	19,7	13,7	20,9	–
Összes család	19,9	26,7	34,1	19,5	38,7	14,4

* TÁRKI Monitor, 2007.

Segélyezés

A segélyezett családokra vonatkozó adatokat – az előbbieken már említett okok, valamint adathiányok miatt (korábbi adatfelvételeknél, 2004) – csak fenntartásokkal lehet kezelni. További bizonytalansági tényező az, hogy a rendszerben és elnevezésekben bekövetkezett módosulásokat a szülők nem mindig tudják naprakészen követni. Gyakran előfordul, hogy nem ismerik pontosan azt a támogatást, amit kapnak, összekevernek, tévesen neveznek meg bizonyos segélyeket. Arra azonban alkalmasak az adatok, hogy érzékeltessék: a két hátrányos helyzetű térségben a munkalehetőségek hiánya miatt igen sokan élnek segélyekből. A 2004-es adatokat a számos bizonytalanság miatt itt sem vizsgáljuk külön. 2006 és 2009 között vetünk össze minden adatévet hat segélytípus kapcsán, és nem kistérségenként vizsgáljuk a segélyezés alakulását.

A segélyezett családok aránya folyamatosan nő: 2006-ban a gyerekes családoknak még harmada (33,8%) kapott legalább egyféle támogatást, 2009-ben már fele (52,5%) részesült segélyben. Míg az egyféle és kétféle segélyt kapók aránya ingadozik a vizsgált években (20–26, illetve 6–17 százalék), addig a három vagy több típusú támogatásban részesülők aránya 2006 és 2009 között alig néhány százalékról (3,4%) egytizedre (11,1%) nőtt (9. táblázat). (Az elérhető, teljes népességre vonatkozó országos adatok – a rendszeres szociális segélyben és a lakásfenntartási támogatásban részesülőket vizsgálva – szintén a segélyezettétek számának növekedését mutatják. Ugyanakkor a rendszeres gyermekvédelmi támogatás családi pótlékba történő beépítésével 2005 után jelentősen csökkent az új támogatásban – rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben – részesülők száma (10. táblázat). Ezt egyébként az itt nem közölt 2004-es kistérségi adatok is jelzik.)

9. táblázat: Főbb segélytípusokban részesülő családok aránya a két kistérségben, 2006–2009 (%)

Segélytípusok	Segélyben részesülő családok aránya, %			
	2006	2007	2008	2009
Rendszeres szociális segély	11,7	18,3	25,2	27,2
Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény	12,9	22	30,9	22,6
Lakásfenntartási támogatás	8,8	11,4	10,6	18,4
Más rendszeres segély	n.a.	0,8	0,9	3,2
Rendkívüli segély	3,9	2,0	6,4	4,8
Közzgyógyellátás	10,8	14,2	11,4	17,6
Egyfélét kap	23,8	20,7	23,2	26,3
Kétfélét kap	6,5	14,6	17,3	15,1
Három-több félét kap	3,4	6,1	8,2	11,1
Kap segélyt (legalább egyfélét)	33,8	41,5	48,9	52,5

10. táblázat: Egyes segélytípusokban részesülők évi átlagos száma, teljes népesség, ország, 2004–2007 (fő)

Segélytípusok	Segélyben részesülő családok aránya, fő		
	2004	2006	2007
Rendszeres szociális segély	144 853	160 426	194 716
Rendszeres gyermekvédelmi támogatás/kedvezmény	670 167	444 760	489 966
Lakásfenntartási támogatás	196 619	349 088	357 057

Forrás: KSH Szociális Statisztikai Évkönyv, 2004, 2006, 2007.

A segélyezettek számának növekedése csak fokozza azt az uralkodó közhangulatot, ami ezekben a térségekben sem más, mint az országban bárhol: sokan gondolják, hogy a segélyezés önként választott életstratégia.

„Segélyezett nagyon sok van a településen, de én a pontos számokat nem tudom...” (óvodavezető, Bátorfyerenyi kistérség, 2009)

„Sokan úgy gondolják, hogy a telepen élők azért nem mennek el dolgozni, mert segélyből akarnak megélni, és ez is ellenségeskedést szül a faluban.” (óvodavezető, Bátorfyerenyi kistérség, 2009)

„Tehát úgy leélni az életet, hogy majd... az önkormányzat biztosan ellát bennünket, illetve az önkormányzaton keresztül az állam ellát majd minket segélyekkel. Mert ha ebbe a tudatba nő fel egy generáció, és már nem az első nő fel ebben...” (polgármester, Bátorfyerenyi kistérség, 2009)

„...a romák szeretnek inkább segélyből élni. És ki is használják ezt teljes mértékben. És most elterjedt az, amit idén szerettünk volna megszüntetni, hogy felveszik a rendszeres szociális segélyt, közben pedig eljárnak Budapestre feketén dolgozni.” (önkormányzati dolgozó, Szécsényi kistérség, 2004)

„Hát mind szegény itt, mind segélyből élnek, családi pótlékból, munkalehetőség nincs, mint ahogy mondtam...” (szülő, Szécsényi kistérség, 2008)

A rendszeres szociális segélyben részesülő családok aránya egyértelmű növekedést mutat 2006–2009 között (11,7-ről 27,2%-ra), ami arra enged következtetni – ahogyan a szegénységi ráta emelkedése is jelzi –, hogy egyre többen kerülnek ki a munka világából, és szorulnak támogatásra (vö. 9. táblázat). A természetbeni juttatásokban (ingyenes/kedvezményes étkeztetés, tankönyv), valamint gyerekenként évi 11 600 forintot jelentő rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő családok aránya 2008-ig nő (12,9%-ról 30,9%-ra), majd – meglepő módon – 2009-re 8 százalékkal csökken. A lakásfenntartási támogatást kapók aránya négy év alatt megkétszereződött (8,8%-ról 18,4%-ra nőtt), ami mögött – a kérdés hiányossága miatt – nem tudjuk, hogy a normatív vagy az önkormányzatok által adható diszkrecionális támogatásban részesülők arányának emelkedése áll. A közgyógyellátásban részesülő családok aránya szintén kisebb ingadozások mellett, de 2006–2009 között 7 százalékos növekedést mutat. Az önkormányzatok döntési jogkörébe tartozó rendkívüli segélyeket (pl. átmeneti segély, temetési segély) a családoknak mindössze 4–6 százaléka kapja, annak ellenére, hogy a mért szegénységi ráták és más (normatív) segélyezettségi arányok ennél sokkal több rászorulóval valószínűsítenek. Ezt a terepen szerzett tapasztalatok is megerősítik annyiban, hogy a szülők gyakorta számolnak be kérelmeik elutasításáról, a „hivatal” ellenséges magatartásáról.

A gyerekszám emelkedése, ahogyan fokozza a szegénységi kockázatot, úgy növeli a segélyezettségi arányt is. A három- vagy többgyerekes családok közel háromnegyede már több éve részesül valamilyen támogatásban (11. táblázat). 2008-ban és 2009-ben annyi a változás, hogy a kétgyerekes segélyezettek aránya 2008-tól, az egy gyermekeseké 2009-ben jelentősen megnőtt. Ha adataink kicsit is pontosak, ez olyasmint jelent, hogy a válság elérte a kisebb családokat is.

11. táblázat: A segélyben részesülő családok gyerekszám szerint a két kistérségben, 2006–2009 (%)

Gyerekes családok	Segélyben részesülő családok, %			
	2006	2007	2008	2009
Egygyerekes	24,1	23,5	32,1	44,5
Kétgyerekes	42,6	38,2	50,6	53,3
Három- és többgyerekes	56,3	75,9	74,5	74,1

Adósságok, díjhátralékok

Az eladósodást a kistérségek és az adatévek összehasonlíthatósága végett négy tartozástípus mentén vizsgáltuk: van-e a családnak rezsihátraléka, van-e bolti hitele, tartozik-e ismerősnek, rokonnak és vett-e fel kölcsönt uzsorakamatra. Ezek együttes összevetése egyértelműen azt mutatja, hogy az eladósodott családok aránya mindkét hátrányos helyzetű kistérségben növekszik. A legutolsó kutatások idején a gyerekes családoknak mintegy harmada volt eladósodva (a Szécsényi kistérségben 29,1, a bátonyterenyieiben 34 százalék). A Szécsényi kistérségben 2004 és 2007 között alig változott a helyzet (21,6–19,5%), míg az azt követő egy évben 10 százalékkal emelkedett az adós családok aránya (12. táblázat). A szomszédos térségben, minthogy nincs köztes adatfelmérésünk, csak azt látjuk, hogy négy év alatt (2006–2009) 8 százalékkal (26%-ról 34%-ra) nőtt azoknak az aránya, akiknek van valamilyen tartozása. Azt nem tudjuk viszont, hogy a szécsényinek megfelelő mértékű emelkedés folyamatosan vagy egyik évről a másikra következett-e be.

12. táblázat: Eladósodott családok aránya a tartozás típusa szerint és összesen a Szécsényi és a Bátonyterenyi kistérségben, 2004–2009 (%)

Adósságok, díjhátralékok	Szécsényi kistérség			Bátonyterenyi kistérség	
	2004	2007	2008	2006	2009
Rezsitartozás	11,1	12,2	14,0	13,1	20,8
Bolti tartozás	5,8	8,1	8,2	6,9	6,8
Tartozás családnak, ismerősnek	8,2	8,5	12,8	6,5	15,9
Uzsorakölcsön	5,8	2,4	10,1	7,5	9,0
Eladósodott családok aránya (összesen)	21,6	19,5	29,1	26,0	34,0

„Nagyon nehéz egy ilyen kis településen, sokaknak van kölcsönük. Ha begyűrűzik a válság, itt nagyon nagy baj lesz, se villany, se gáz, se víz... az emberek ki fognak borulni... De hát próbálunk segíteni adósságkezeléssel...” (családgondozó, Bátonyterenyi kistérség, 2009)

„Itt van a probléma, hogy ezt a szegénységet a kereskedők, a kocsmárosok ezek meg tudják lovagolni, mert hitelt adnak nekik, na most, ugye aki egyébként sem tud hitelt adni egy hónapig a fizetéséből, és hitelt vesz fel, az már a csőd.” (közhasznú munkások vezetője, Szécsényi kistérség, 2004)

„...van olyan, aki tartozik 10–15 ezer forinttal minden hónapban... mondjuk, az elvisz naponta egy doboz cigit, az egy hónapba 30-szor 400 forint, az 12 000 forint, de ő tudja, hogy máshol úgyse kap cigit hitelbe, ezért be is hozza. Tehát aki tudja, hogy én rám van szorulva... ami nekem van hitel, annak elenyésző része cigány.” (kocsmáros, Szécsényi kistérség, 2004)

„Végül is a szociális törvény által biztosított mindenféle ellátás van, egyedül az adósságkezelés az, amivel most kezdünk foglalkozni. Eddig ezzel nem foglalkoztunk, igény se volt, de már be van adva vagy két-három kérelem...” (gyámügyi előadó, Szécsényi kistérség, 2007)

„De ha egy mód és lehetőség van rá, akkor próbáljuk úgy intézni, hogy ugyan már ne szereld le a vízórát, hogy ne kelljen neki még külön bekötési díjat meg mit fizetni. Akkor gyorsan felvettük a kapcsolatot a szolgáltatóval, a városházán az adósságkezelővel, és akkor kérünk neki haladékat, hogy oké, benne van a támogatásba, ne vegyék le neki a vízórát, mert ki fogja rendezni a tartozást.” (családgondozó, Bátonyterenyi kistérség, 2006)

„Ha súlyos a helyzet, segítyt kérnek, ha nincs, mennek a magánemberekhez. Uzsorakamat... az önkormányzat előtt megjelennek, amikor a segélyeket osztják, és szedik a pénzt.” (szociális munkás, Szécsényi kistérség, 2004)

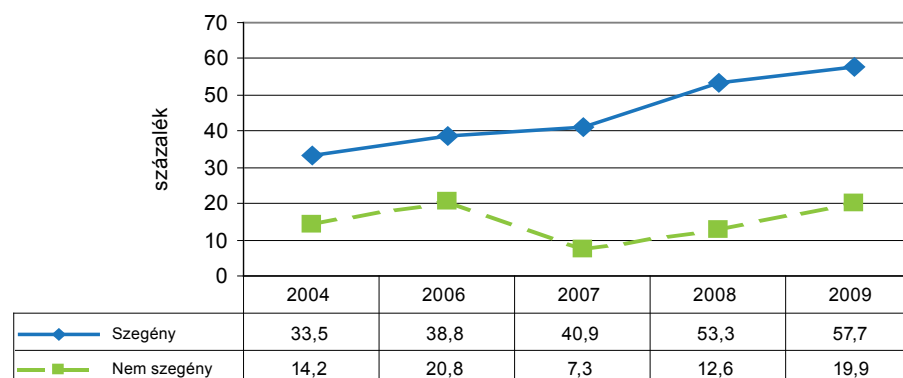
A lakhatással kapcsolatos adósságokat felhalmozó családok aránya eltérően alakul a két kistérségben (vö. 12. táblázat). A Szécsényi kistérségben alig valamelyest emelkedett a rezsivel tartozók aránya (11,1%-ról 14%-ra), míg a bátonyterenyieiben 7 százalékkal nőtt négy év alatt (13,1%-ról 20,8%-ra). Mindenesetre ezekben a hátrányos helyzetű kistérségekben a gyerekes családok tizedének-ötödének van rezsihátraléka, ami gyakran a lakhatás biztonságát is veszélyezteti, illetve az alapvető civilizációs eszközök használatának hiányához vezet. A kilakoltatás veszélyére 2007-ben és 2008-ban kérdeztünk rá. Ekkor a családok 4,5–5,9 százaléka mondta azt, hogy ez számukra valósá-

gos fenyegetettséget jelent. A Bátorterenyi kistérségben a kikapcsolt közüzemi szolgáltatásokat vizsgálták az adatfelvételek, amelyek szerint 2006-ban a családok 7,3 százalékában, 2009-ben 12,7 százalékában volt kikapcsolva a kérdezés időpontjában vagy korábban valamelyik szolgáltatás (víz, villany, gáz).

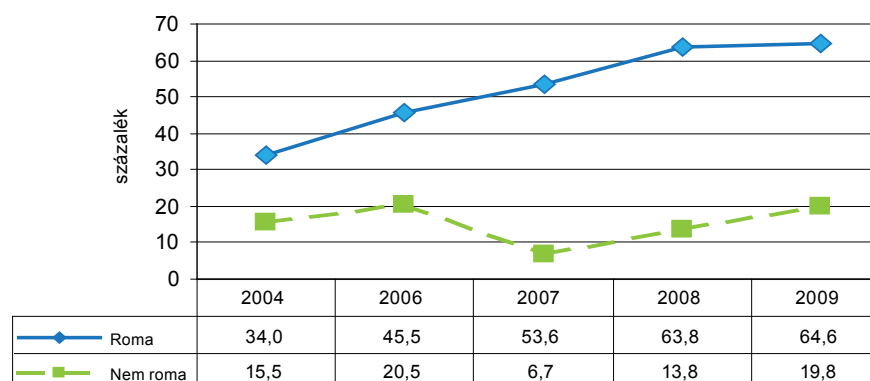
Az uzsorakölcsönre vonatkozó adatokat körültekintéssel kell kezelni, minthogy a szülők gyakran nem mernek erről a kérdéskörrel nyíltan beszélni. Ezért is fordulhat elő, hogy igen különböző eredményeket kapunk arról, hogy hányan tartoznak a faluban az uzsorásnak. Vannak, akik félnek tőle, esetleg éppen abban az utcában lakik, ahol a kérdezett, netán ő a kocsmáros vagy a boltos; hatalma mindenképpen nagy ezeken a szegény településeken, főként a faluszéli cigánytelepeken. *Mindezek ellenére annyi levonható az adatokból, hogy a családok 5–10 százaléka már kért „kamatos pénzt”, ami egyenesen vezet egy olyan adósságspirálba, amiből kikerülni igen nehéz.*¹²

Ismét nem a két kistérségben élő családok helyzetét vizsgálva, hanem az adatfelvételek évei közötti változásokat, egyértelműen látszik a szegény és nem szegény, illetve a roma és nem roma családok közötti egyre növekvő különbség az eladósodás terén is. A nem szegény és nem roma családok eladósodottsági arányát jelző görbék 2004–2009 között teljesen fedik egymást: a 2007-es „kiugróan jó” adatoktól eltekintve ezeknek a családoknak az eladósodottsági aránya 6–8 százalékot emelkedett, elérve így 2009-re a 20 százalékos arányt. *Ezzel szemben a szegények egyre nagyobb arányban adósodtak el az évek során, és még náluk is rosszabb a cigányok helyzete. 2004-ben a szegény és a cigány családoknak közel azonos arányban voltak tartozásaik (33,5, illetve 34 százalék), majd 2009-re mintegy kétharmaduknak (előbbieket 57,7, utóbbiak 64,6%-ának). Tehát az eladósodott családok arányának emelkedése esetükben 25–30 százalékos, ami azt jelzi, hogy egyre többen vannak köztük olyanok, akik bevételeiből nem képesek fedezni kiadásait (8a és 8b ábra).*

8a ábra: Az eladósodott családok arányának változása jövedelmi helyzet szerint a két kistérségben, 2004–2009

8b ábra: Az eladósodott családok arányának változása etnikai hovatartozás szerint a két kistérségben, 2004–2009

¹² Országos adatok szerint (2007) a szegényeket reprezentáló minta (gyerekes családok) 10 százaléka mondta, hogy vett már fel uzsorakölcsönt, amelyből a teljes népességre következtetve 2 százalék az uzsorára kölcsön kérők aránya (Bass, 2008).

A szociális törvény alapján adósságkezelési szolgáltatást csak a 40 ezer főnél nagyobb lakosságszámú településeken kell nyújtani. Ennek ellenére Bátorterenyén működik ilyen szolgáltatás, amelybe 2007-ben 119 fő kapcsolódott be. A Szécsényi kistérségben, ahol hasonló mértékű a családok eladósodottsága, egyelőre nincs adósságkezelés.

Lakáshelyzet, lakáskörülmények

A teljes lakásállományra vonatkozó 2007-es adatok alapján a Szécsényi kistérségben kedvezőbb a lakáshelyzet, mint a bátonyterenyekben (13. táblázat). Előbbi térség lakásainak csatornázottsága (74,5%) az országos aránynál is jobb (69,8%). Utóbbiban viszont igen alacsony (53,1%) a közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya, amelyet a kistérségen belüli egyenlőtlenségek okoznak (három településen egyáltalán nincs kiépítve csatornarendszer, és a kistérség központjában is a lakások mindössze 68,4%-a csatornázott). Az ivóvízvezeték-hálózatba bekötött lakások aránya közel azonos a két kistérségben (a szécsényiben 84,8%, a bátonyterenyekben 85,5%), ami közel 10 százalékkal alacsonyabb az országos mutatónál (94,7%).

13. táblázat: A teljes lakásállományra vonatkozó mutatók a Szécsényi és a Bátonyterenyi kistérségben, valamint országosan, 2007 (%)

Mutató	Szécsényi kistérség	Bátonyterenyi kistérség	Országos
Közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások	74,5	53,1	69,8
Ivóvízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások	84,8	85,5	94,7

Forrás: KSH (TEIR) 2007.

A gyerekes családok lakáshelyzetére vonatkozóan szűkíteniünk kellett a vizsgált időszakot, mert a Szécsényi kistérségben csak a legutóbbi két kutatás éveiből (2007–2008) állnak rendelkezésre adatok. Ezek szerint egy év alatt is – igaz, mindössze néhány százalékkal – emelkedett a víz és fürdőszoba nélküli lakásban élő családok aránya (14. táblázat). Így 2008-ban a családoknak mintegy tizede (9,1%, illetve 12,3%) nélkülözi ezeket az alapvető civilizációs eszközöket. 2009-ben a Bátonyterenyi kistérségben hasonló a helyzet: a családok 10 százaléka él víz és 11 százaléka fürdőszoba nélküli lakásban.

A substandard lakásban¹³ élő családok arányának alakulása az adatok alapján valamelyest eltér a két szomszédos térségben. Azt lehet látni, hogy a családoknak megközelítőleg egytizede él olyan lakásban, ahol, nincs víz, fürdőszoba és vízöblítéses WC. A legutóbbi adatfelvételek éveiben a Szécsényi kistérségben az otthonok 13,6 százaléka (4%-os romlás után), a bátonyterenyekben 12,4 százaléka (stagnálás mellett) standard alatti. A zsúfolt lakásban¹⁴ élő családok aránya néhány százalékot változott csak a vizsgált időszakban: a családok 15–17 százaléka él olyan lakásban, ahol egy szobában több mint ketten laknak.

¹³ Az adatfelvételek lakáshelyzetre vonatkozó kérdései nem minden esetben ugyanazok, így az összehasonlíthatóság érdekében itt azokat a lakásokat nevezzük substandardnak, amelyekben nincs víz, fürdőszoba és WC. A csatornázottság nem szerepel a substandard kritériumok között, minthogy ezekben a kistérségekben, főként a bátonyterenyekben több településen nincs csatornahálózat, illetve a kistérség egészében is igen alacsony a kiépítettség. (A KSH definíciója szerint substandard lakások azok, „amelyekben nincs WC vagy fürdőszoba, csatornázatlanok, a lakás alapozás nélküli, vályogfalú épületben van, nincs konyhájuk és méretük nem éri el az 50 m²-t, vagy nincs legalább egy 12 m²-t meghaladó méretű szobájuk” (KSH, 2006).

¹⁴ Zsúfolt, szűk lakásnak tekintjük azokat a lakásokat, amelyekben egy szobára több mint két fő jut. (A KSH szerint szűk az a lakás, ahol a szobánkénti laksűrűség meghaladja a két főt. Szűk a lakás akkor is, ha a laksűrűség kettő, de az együtt élő személyek nem házastársak vagy testvérek” (uo.).

14. táblázat: A lakáshelyzet mutatói a Szécsényi és a Bátorfyerenyi kistérségben, valamint országosan, 2007–2009 (össze háztartás %-ában)

A lakáshelyzet mutatói (családok megoszlása szerint)	Szécsényi kistérség		Bátorfyerenyi kistérség		Országos
	2007	2008	2006	2009	2005
Nincs víz	6,1	9,1	5,6	10,0	9
Nincs fürdőszoba	8,5	12,3	9,3	11,0	10
Substandard lakások	9,8	13,6	12,9	12,4	13*
Szűk, zsúfolt lakások	18,8	15,5	16,5	17,2	8*

* Teljes népességre vonatkozó adatok, KSH, 2009, illetve KSH, 2005. (Más módszertannal számolva, mint a tanulmányban.)

A lakáskörülmények egyenlőtlenségei

Amíg az összes gyerekes család lakáshelyzetében nem történtek kirívó változások, addig a szegény és/vagy cigány családokéban igen, méghozzá kedvezőtlenek. A szegények és a cigányok minden szempontból jóval rosszabb körülmények között élnek, mint a nem szegények, illetve a nem cigányok. Ráadásul – a substandard lakásokat tekintve – a szegények és a cigányok lakáshelyzete romlott az adatfelvételek időpontjai között. Mindkét kistérségben több szegregált cigánytelep található, ahol hiányoznak az alapvető civilizációs eszközök, és gyakran több generáció él néhány négyzetméteren. Hallottunk olyanról, hogy a korábban működő fürdőszobát „darabokban” eladta a tulajdonos – a vizet már úgy is elzárták. És egyre növekszik azok száma, akiknél a díjhátralékok miatt kikapcsolják a közüzemi szolgáltatásokat. Ez elsősorban a telepen élő alacsony jövedelmű, státuszú lakosságot érinti. Szécsény városban nincs telep, Bátorfyerenyén azonban két szegregátum is található. Ezek mellett több faluszéli cigány telepe is van mindkét kistérségnek, amelyeken a lakhatási gondok mellett egyéb társadalmi problémák is koncentrálnak.

„... elég hiányos a romáknak a lakáshelyzete... elég hiányos, de viszont épült egy teljesen új utca, a Csalogány út, ahol a szocpolos házak épültek fel, sokkal szebb és rendezettebb körülmények között élnek ott. A lakások összkomfortosak, nincsenek teljesen készen, de már lehet lakni, úgyhogy a régebbiekhez képest ez már fejlődés. (önkormányzati képviselő, Szécsényi kistérség, 2004)

„... a régebbi lakások eléggé vizesek voltak. Több gyerek asztmás, ami pedig visszavezethető a régebbi lakáshelyzetre.” (önkormányzati képviselő, Szécsényi kistérség, 2004)

„... hallottam, hogy az ablakokban nincsenek üvegek, hanem egy fólia van kifestve. Akkor általában mosdó, WC, fürdőszoba ilyenek nincsenek. Egy ágyon alszanak kb. heten egy szobában.” (szociális bolt alkalmazottja, Szécsényi kistérség, 2004)

„Egy melléképületben egy helyiség a konyha, fürdőszoba, fekvőhely. A nagyobbik kislány már a nagymamával alszik benn a házban. De akkor is négyen egy ekkora helyiségben, és ha nőnek ezek a gyermekek... Tisztálkodás nincs megoldva.” (jegyző, Szécsényi kistérség, 2005)

A „szocpol”, azaz a szociálpolitikai támogatás lehetősége 2009 júliusától megszűnt. Az önkormányzatoknak nincs forrásuk bérlakásépítésre. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy a szegény családoknak nincs lehetőségük lakáshelyzetük javítására, az újonnan formálódó fiatal családok számára pedig csak szükségmegoldások léteznek (zsúfolt együttlakás, putri). A lakáskörülmények terén – a terepen járva is – szembetűnők az egyenlőtlenségek, és ezt támasztják alá az adatok is. Amíg a nem szegények és nem cigányok lakáshelyzete javul vagy csak kismértékben romlik, addig a szegényeké és a cigányoké mindkét kistérségben egyre rosszabb. A szegény és cigány családok negyede-harmada él standard alatti lakásokban (15. táblázat). A Szécsényi kistérségben az utolsó adatfelvétel évében a szegények 28 százaléka élt substandard lakásban, a nem szegényeknek 3,4 százaléka. A bátorfyerenyében 2009-ben hasonló arányt mértünk; a szegények közel harmadának (28,8%), a nem szegények 1,8 százaléka komfort nélküli az otthona. 2006-hoz képest utóbbiak lakáshelyzete jelentősen javult, miközben a szegényeké közel ugyanolyan mértékben romlott.

A cigányok, akiknek nagy része a már említett faluszéli telepekre szorul, szintén egyre nagyobb arányban élnek elfogadhatatlan minőségű „otthonokban”. A substandard lakásban élő roma családok aránya mindkét kistérségben nő. A Szécsényi kistérségben 2007-ben 29 százaléka, egy évvel később 36,2 százalékuk élt ilyen lakásokban. A bátorfyerenyében 2006–2009 között 20,6 százalékról 28,4 százalékra emelkedett arányuk. Ehhez képest a nem cigányok között elenyésző a standard alatti lakásokban élő családok aránya (a Szécsényi kistérségben 3,9%, a bátorfyerenyében – igaz, jelentős javulás után – 5%).

15. táblázat: A substandard lakások aránya a családok jellemzői szerint a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben, 2006–2009 (%)

Substandard lakásban élő családok	Szécsényi kistérség		Bátorterenyi kistérség	
	2007	2008	2006	2009
Szegény	23,7	28,0	21,3	28,8
Nem szegény	0,7	3,4	9,4	1,8
Roma	29,0	36,2	20,6	28,4
Nem roma	2,8	3,9	11,3	5,0
1 gyerekes	4,0	6,2	14,1	11,6
2 gyerekes	6,7	13,9	6,4	4,5
3–x gyerekes	24,1	24,0	23,5	27,3

A gyerekszám emelkedésével – minden más mutatóhoz hasonlóan – a lakáshelyzet is romlik. Az egy-két gyerekesek lakáskörülményei átlagosak, a „törés” ezután következik: a sokgyerekesek negyede-harmada él standard alatti lakásban mindkét kistérségben (23,5–27,3%). Ahogyan emelkedik a szegénységi arány, csökken az egy főre jutó jövedelem, úgy lesz rosszabb a lakáshelyzet is. Ráadásul a cigány családokra, akiknek láttuk elkeserítő lakásvizsgálataikat, jellemzőbb a magas gyerekszám, mint a nem cigányokra.

A szubjektív lakáshelyzet néhány mutatója

Az adatfelvételek során több, a lakhatást, a lakókörnyezetet érintő kérdést feltettünk. Az ezekből képzett mutató az összevethetőség érdekében négy ilyen kérdést¹⁵ tartalmaz. Ennek alapján a Szécsényi kistérségben a családok tizede (10,2–11,3%) él olyan lakásban, ahol több (2–4) probléma fordul elő, valamint további harmaduknak (32,5–30,8%) van egy problémája otthonával (16. táblázat). A „szomszédban” ennél rosszabb a helyzet: a Bátorterenyi kistérség családjainak ötöde (19,1–20,7%) él több szempontból is rossz minőségű lakásban. Az „egyproblémás” otthonok aránya (25,8–35,9%) hasonló a Szécsényi kistérséghez, ugyanakkor 2006–2009 között ebben a térségben tíz százalékkal nőtt az ilyen lakásokban élők aránya.

16. táblázat: Problémák előfordulása a lakással a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben, 2006–2009 (összes háztartás %-ában)

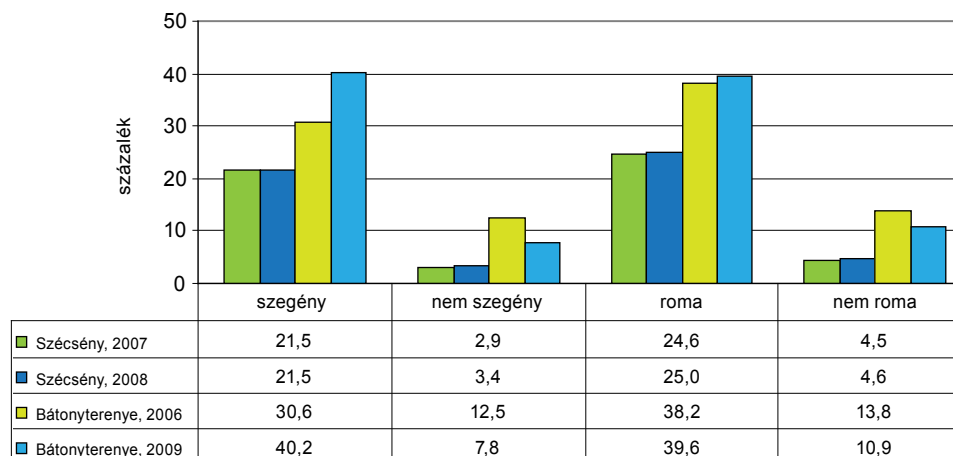
Lakásproblémák	Szécsényi kistérség		Bátorterenyi kistérség	
	2007	2008	2006	2009
Nincs probléma	57,3	57,9	55,1	43,4
Egy probléma	32,5	30,8	25,8	35,9
2–4 probléma	10,2	11,3	19,1	20,7

A szubjektív lakásmutatók – hasonlóan a substandard lakásokhoz – jelentős egyenlőtlenségeket jeleznek a jövedelmi helyzet és az etnikai hovatartozás szerint. Nem meglepő, hogy a szegények és a cigányok otthonaiban sokkal nagyobb arányban fordul elő több (2–4) probléma, mint a nem szegény és nem cigány családoknál (9. ábra). A két kistérség között azonban vannak különbségek: a Szécsényi kistérségben a szegények és cigányok egyaránt negyede-ötöde él olyan lakásban (21,5–25%), amellyel sok a gond. A nem szegény és nem cigány családok esetében 3–5 százalék ez az arány. A bátorterenyieiben a cigány és szegény családoknak viszont 30–40 százaléka lakik

¹⁵ 1. A lakás sötét, levegőtlen. 2. Nedves, dohos, beázik. 3. Messze van a közlekedési lehetőség. 4. Fennáll a kilakoltatás veszélye.

ilyen otthonokban, amelynek oka az is, hogy többen élnek itt telepszerű környezetben, mint a szomszédos kistérségben. A szegények lakáshelyzete négy év alatt 10 százalékot romlott (30,6-ról 40,2 százalékra nőtt a többproblémás lakásban élő szegények aránya), míg a cigány családoké szinte változatlan (38,2, illetve 39,6 százalék). Ebben a térségben a nem szegények és a nem cigányok lakáshelyzete is rosszabb, mint a Szécsényi kistérségben élőké; 2009-ben 7,8, illetve 10,9 százalékuk otthonában fordult elő kettőnél több probléma.

9. ábra: Lakásproblémák előfordulása jövedelmi helyzet és etnikai hovatartozás szerint a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben, 2006–2009 (%)

GYEREKEK ÉS INTÉZMÉNYEK

A kisgyerekek helyzete

A Bátorterenyi és a Szécsényi kistérségben egy-egy bölcsőde működik, igaz, előbbiben két tagintézmény fogadja a gyerekeket. Összességében azonban a gyerekek mindössze néhány százalékának jut férőhely. A bátorterenyiekben 35 férőhelyes a bölcsőde, így a 0–3 éves gyerekek (950 fő) alig 4 százaléka „férne be”. A Szécsényi kistérségben 15 hely jut mintegy 800 gyereknek. Persze a két hátrányos helyzetű kistérség bölcsődével való ellátottsága nem meglepő: „Régóta ismert, és évek óta nem változó tény a 0–3 évesek napközbeni ellátásának (bölcsőde, családi napközi) fejlettebb régiókban történő koncentrálódása” (Ferge et al., 2009: 24). Világos, hogy a bölcsődék esetükben is a kistérségi központban élő, magasabb státuszú családokat szolgálják ki. Az adatfelvételek eredményei szerint a 0–3 évesek nagyobb százalékban járnak bölcsődébe, mint amit a férőhelyek papíron lehetővé tesznek.

A Bátorterenyi kistérségben, ahol a bölcsődébe járó gyerekek aránya közelít – a nagyon alacsony – országos szinthez¹⁶, kedvezőbb a helyzet, mint a Szécsényi kistérségben. Az előbbi térségben a 0–3 éves gyerekek 6–7, az utóbbiban 2–3 százaléka jár bölcsődébe. Ezek a gyerekek szinte kivétel nélkül a kistérségi központokban élnek, szegény vagy cigány gyerek csak elvétve akad köztük.

Ahogy egykoron Gandhi írta; „...sokan abban a babonás hitben élnek, hogy életének első öt esztendejében nem kell tanulnia a gyermeknek. Pedig az igazság ennek éppen az ellenkezője: amit a gyermeknek ebben a korban kell megtanulnia, azt később már nem képes elsajátítani. A gyermeknevelés a fogamzással kezdődik” (Gandhi, 1987: 145–146). A kistelepülésekről viszont szinte elérhetetlen a bölcsőde, így – nem azok pótlásául, de – elengedhetetlenül fontos a gyerekházak működtetése, amelyek elsősorban ezt a korosztályt (és szüleit) célozzák meg, kiemelt figyelmet fordítva a szegény, hátrányos helyzetű gyerekekre. A Szécsényi kistérségben – a Szécsényi Gyerekesély Program

¹⁶ A KSH (TEIR) 2007-es adatai alapján a 0–3 éves gyerekek 6,4 százalékának jutna férőhely. (Nem számolva itt a bölcsődei férőhelyek megoszlásának egyenlőtlenségeivel.) „A bölcsődébe járó gyerekek száma nem éri el a korcsoport tíz százalékát. (2005-ben 7,7%, egyes városokban 8%)” (Pataki, 2007: 25).

keretében – négy gyerekház működik (Rimóc, Magyargéc, Varsány, Endrefalva), amelyek mellett továbbiak létrehozása szerepel a tervek között. A Bátorterenyi kistérségben – a TÁMOP Gyerekesély Program finanszírozásával – szintén létesülnek majd ilyen típusú szolgáltatások.

A két kistérség viszonylag jól ellátott óvodákkal: a Bátorterenyi kistérségben három olyan településen nincs óvoda, ahol a gyerekszám ezt nem is indokolja (Kisbárcánban 8, Márkházán 8, Nagykeresztúron 14 a 3–6 év közötti gyerekek száma.) A Szécsényi kistérség minden településén működik óvoda, igaz Nógrádszakálán és Nagylócon a szécsényi óvoda tagintézményeként. Mindenesetre a 2008-as közoktatási statisztika szerint a Bátorterenyi kistérségben a 780 férőhelyre 756 óvadás van beíratva (96,9%-os férőhely-kihasználtság). A Szécsényi kistérségben 741 férőhely van, az óvodások száma 682 fő (92%-os kihasználtság). *Kistérségi szinten lenne még hely az óvodákban, de a 3–6 év közötti gyerekek számával összevetve kitűnik, hogy sokan mégsem járnak óvodába (17. táblázat).* Ráadásul a települések között igen nagyok az eltérések a férőhely-kihasználtság arányaiban. A Bátorterenyi kistérségben két óvoda (Bátortereny, Mátraverebély) jóval több gyereket fogad be, mint amennyit kapacitása enged, ugyanakkor hat településen (Dorogháza, Mátramindszent, Mátranovák, Nemti, Sámsonháza, Szuha) 50–80 százalékosak a kihasználtsági mutatók. A Szécsényi kistérség három községében (Endrefalva, Nógrádmegyer, Piliny) több a beíratott óvadás, mint a férőhely, viszont itt is van három, 50–80 százalékos kihasználtsággal működő intézmény (Ludányhalászi, Nógrádsipek, Rimóc).

17. táblázat: Kistérségi óvodáztatási adatok a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben, 2008

Kistérség	A 3–6 éves korosztály létszáma, fő	Férőhelyek száma, fő	Óvodai létszám, fő	Jelenlegi kihasználtság, %
Szécsényi	863	741	682	92,0
Bátorterenyi	1031	780	756	96,9

Forrás: OKM, 2008.

A kérdőíves adatfelvétel szerint a 3–6 éves korosztály kétharmada-háromnegyede jár óvodába. Hasonlóak, de valamelyest magasabbak az arányok a hivatalos statisztikából számolva: a Bátorterenyi kistérségben a 3–6 évesek 73 százaléka, a Szécsényi kistérségben 79 százaléka van beíratva óvodába. Bár nem rendelkezünk minden adatfelvételtől információval az óvodakezdés évről, azt lehet tudni, hogy a gyerekek 60–70 százaléka háromévesen már óvodás. A sztereotípiák ellenére, melyek szerint a cigány szülők nem vagy csak később viszik gyerekeiket óvodába, ebben nincsenek jelentős különbségek etnikai hovatartozás szerint (Bass, Farkas, 2009). „Amíg az óvónők többsége nem lát jelentős eltéréseket a halmozottan hátrányos helyzetű vagy cigány és nem cigány gyerekek óvodakezdésének életévei között, addig a rendszertelenséget gyakran kizárólag a roma szülőknél róják fel” (Farkas, Vég, 2007). *Mindezek mellett mindkét kistérségben tapasztalható egyfajta elutasító vagy nem egészen befogadó közeg, amikor a cigány gyerekek és az óvoda viszonya kerül szóba.*

„Alsókatalin, ahol meg merném kockáztatni, hogy 100%-osan romák laknak, és ott, hát, a szülők vagy behordták, mert óvoda ott nincs, sem iskola, vagy behordták a falusi nagybátyi óvodába a gyereket, vagy nem. Vagy így a városba, a városi roma gyerekek talán jobban eljártak az óvodába, tehát ott nem is volt annyira nagy a gond, inkább a külterületekről, ahonnan hozzánk igen csak érkeznek a gyerekek, azokkal vannak a gubancok, hogy nincs meg az... az a... egyáltalán az, hogy közösségbe be szokjanak...” (tanítónő, Bátorterenyi kistérség, 2009)

„A roma gyerekek hátrányba kerülnek a szüleik miatt. A saját szüleik miatt. Ezt a problémát a faluban nem lehet megoldani, nincs rá megfelelő ember, ezt a családban kellene megoldani.” (kocsmáros, Bátorterenyi kistérség, 2009)

Egyenlőtlen iskola – egyenlőtlen esélyek

A legutóbbi adatfelvételek (2008, 2009) eredményeivel adunk helyzetképet a két kistérség iskoláztatási helyzetéről, anélkül hogy részletesen kitérnénk azokra a problémákra és visszasságokra, amelyek mind a Szécsényi, mind a Bátorterenyi kistérség közoktatási rendszerét terhelik.

Ahogy ez máshol is lenni szokott, a központi iskola nem akarja befogadni a falusi szegény, főként cigány gyerekeket. A kistérségek ezt nem bánják. Számos megfontolásból akkor is ragaszkodnak iskolájukhoz, ha az alacsony színvonalú teljesítményt tud csak nyújtani, vagy teljesen elcigányosodott. A szegregált iskola megszűntetésének hírére a magasabb státuszú szülők szervezkedni kezdenek gyerekeik „kimenekítésére”. Röviden: a két hátrányos helyzetű kistérség oktatási piaca – az országban

nem egyedülálló módon – igen szelektív. A hátrányos helyzetű gyerekek a kistelepülések alacsony színvonalú iskoláiba járnak, míg a jobb helyzetű tanulóknak a városi, jó színvonalú intézmények vannak fenntartva, azaz a kistérségen belül „fel vannak osztva” a közoktatási intézmények.¹⁷ Igaz, Bátorterenyén kevésbé mutatják ezt az adatok, mivel a város egyik iskolája szegregált intézményként működik. Ennek ellenére: a falusi iskolákban 7 százalékkal magasabb a roma (49,1%) és 10 százalékkal a szegény tanulók aránya (60,7%), mint a városban (42,1%, illetve 49,%))

A Szécsényi kistérségben, ahol a központban egyetlen iskola működik, ennél jóval szembetűnőbben jelzik az adatok a szegregációs folyamatokat: a szécsényi iskolában 8,2 százalék a cigány és 17,7 százalék a szegény gyerekek aránya, miközben a községi iskolák tanulóinak fele (55,1%) cigány és kétharmada (63,8%) szegény (18. táblázat).

Az iskolakezdés idejében nincsenek jelentős különbségek a cigány és nem cigány gyerekek között. Igaz, az előbbieket körében valamelyest jellemzőbb a későbbi iskolakezdés, de ebben a tekintetben a két kistérség között is láthatók különbségek. A Szécsényi kistérségben a cigány gyerekek harmada (33,9%) hatévesen, kétharmada (60%) hétévesen megy első osztályba. A nem cigányok körében 10 százalékkal többen (44,5%) kezdik meg hatévesen az iskolát. A Bátorterenyi kistérségben a roma gyerekek közel fele (48,7%) „időben” lesz első, és hasonló arányban (45,4%) kezdik hétévesen az iskolát. A nem roma gyerekek azonban itt is nagyobb arányban kezdik hatévesen első iskolaévküket (56,3%), mint a roma gyerekek (19. táblázat).

18. táblázat: Az általános iskolai tanulók megoszlása településtípus, etnikai hovatartozás és jövedelmi helyzet szerint a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben, 2008–2009, %

Tanulók	Szécsényi kistérség, 2008			Bátorterenyi kistérség, 2009		
	Város	Falu	Együtt	Város	Falu	Együtt
Roma	8,2	55,1	41,9	42,1	49,1	46,0
Nem roma	91,8	44,9	58,1	57,9	50,9	54,0
Összesen	100	100	100	100	100	100
Szegény	17,7	63,8	50,2	49,5	60,7	55,0
Nem szegény	82,3	36,2	49,8	50,5	39,3	45,0
Összesen	100	100	100	100	100	100

19. táblázat: Az iskolakezdés koréve etnikai hovatartozás szerint a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben, 2008–2009 (%)

Iskolakezdés koréve	Szécsényi kistérség, 2008			Bátorterenyi kistérség, 2009		
	Roma	Nem roma	Együtt	Roma	Nem roma	Együtt
6 évesen	33,9	44,5	40,4	48,7	56,3	52,8
7 évesen	60,0	54,9	57,1	45,4	40,5	43,0
8 évesen	6,1	0,6	2,5	5,9	3,2	4,2
Összesen	100	100	100	100	100	100

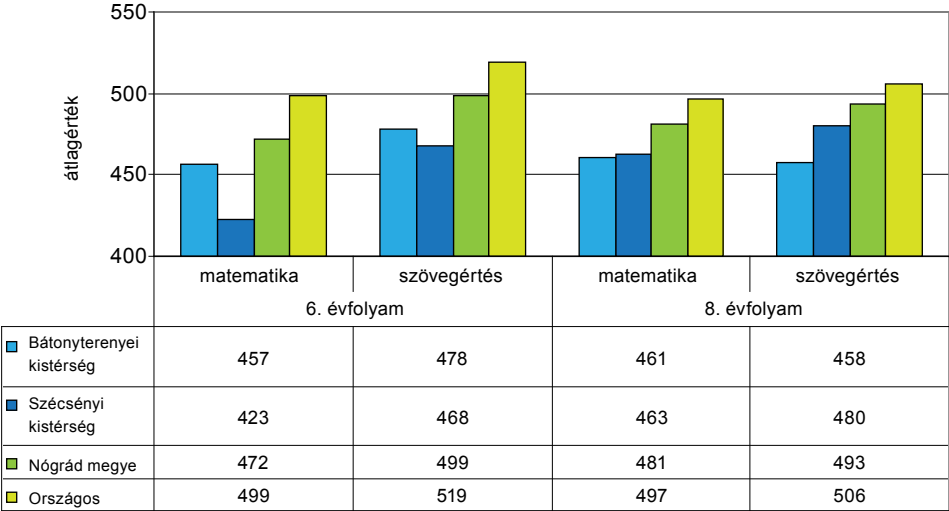
A kistérség összes tanulójának teljesítményét mutatják a kompetenciamérések eredményei,¹⁸ amelyek a megyei átlagoknál is alacsonyabbak, az országos értékeket pedig meg sem közelítik (10. ábra). Az adatfelvételekből a gyerekek tanulmányi eredményeiről és az évismértékek arányáról vannak információink. Ezek az adatok csak fenntartásokkal kezelhetők, minthogy az év végi eredmények a szülők emlékezete, becslése alapján lettek megállapítva. Mindenesetre a szegény és cigány, illetve a nem szegény és nem cigány gyerekek iskolai teljesítménye között így is éles különbségek rajzolódhatnak ki. A szülők szerint a nem roma és nem szegény gyerekeknek egyik kistérségben

¹⁷ A problémakörrel például Zolnay János. (Zolnay, 2008).

¹⁸ „A 2008. évi Országos kompetenciamérésben 1699 fenntartó 3058 intézményének 3845 telephelye vett részt. A felmérést minden 6., 8. és 10. évfolyamos tanuló megírta... A legjobb és a leggyengébb átlagos eredményt elért régiók között jelentős, a legtöbb esetben 30 pont feletti (egyharmad szórás körüli) különbségek vannak. A megyék közötti különbségeket tekintve még ennél is nagyobb az átlagos eltérés, 32–51 pont között váltakozik. Az átlageredmények terület szerinti bontását vizsgálva elsősorban a Nyugat-Dunántúli régió jó teljesítményét, valamint az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régió lemaradását lehet kiemelni.” (Országos kompetenciamérés, 2008).

sincsen elégetlen osztályzatuk, míg a szegény és a cigány tanulók körében 1–2 százalékos az egyesek aránya. A „jó tanulók” között a szegény és cigány gyerekek aránya 15–20 százalékos, ezzel szemben a nem roma, nem szegény gyerekek 40 százalékának jeles a tanulmányi eredménye (20. táblázat).

10. ábra: A kompetenciamérések eredményei a Bátorterenyi és a Szécsényi kistérségben, Nógrád megyében és országosan, 2008

Forrás: Országos kompetenciamérés, 2008. Országos jelentés. OKM, Oktatási Hivatal.

20. táblázat: Tanulmányi eredmények etnikai hovatartozás szerint a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben, 2008–2009 (%)

Tanulmányi eredmény	Szécsényi kistérség, 2008		Bátorterenyi kistérség, 2009	
	Roma	Nem roma	Roma	Nem roma
1	0,9	0,0	1,7	0,0
2	17,9	1,2	15,8	0,0
3	36,6	17,5	31,7	26,5
4	29,5	40,4	33,3	35,4
5	15,2	40,9	17,5	38,1
Összesen	100	100	100	100
Jövedelmi helyzet	Szegény		Nem szegény	
	Szegény	Nem szegény	Szegény	Nem szegény
1	0,7	0,0	1,6	0,0
2	11,0	3,6	12,4	1,7
3	36,0	14,5	36,4	23,1
4	30,9	40,6	34,1	34,7
5	21,3	41,3	15,5	40,5
Összesen	100	100	100	100

A teljesítménybeli különbségek mögött olyan okok húzódnak meg, amelyek nem mutathatók ki kérdőíves kutatásokkal. Ugyanakkor tudjuk, hogy a szülők alacsony iskolai végzettsége és jövedelme, a kedvezőtlen lakáskörülmények mellett a közoktatás diszfunkcionális, egyenlőtlenségeket erősítő rendszere egész Magyarországon kijelöli a gyerekek sorsát – miért is lenne ez másként két hátrányos helyzetű kistérségben.

A teljesítmények mellett árulkodóak a kérdőíves felmérések azon eredményei, amelyek azt mutatják, hogy a szülők milyen végzettséget szeretnének gyerekeknek. A szegény és cigány szülők válaszaiból egyértelműen kirajzolódik, hogy sokkal kevésbé bíznak gyerekeik sikeres iskolai pályafutásában, mint mások. Attól eltekintve, hogy a Bátorterenyi kistérségben közel azonos azoknak az aránya, akik szerint a gyerekük nem fog tovább tanulni semmilyen szinten (2–2,7%), a szegény és cigány szülők elsősorban szakmunkásképzőben vagy szakközépiskolában gondolkodnak mindkét kistérségben (20–40%). A nem cigány és nem szegény szülőknek ezzel szemben mindössze 10–20 százaléka képzel el ilyen végzettséget gyerekeinek. Ők többnyire diplomában gondolkodnak (50–70%), míg a szegény és a cigány szülőknek csak 15–25 százaléka tervezi ezt (21. táblázat).

21. táblázat: Továbbtanulási szándék etnikai hovatartozás szerint a Szécsényi és a Bátorterenyi kistérségben, 2008–2009 (%)

Továbbtanulási szándék	Roma	Nem roma	Szegény	Nem szegény
Szécsényi kistérség, 2008				
Nem tanul tovább	17,9	1,5	15,9	0,6
Szakmunkás	28,2	1,5	19,6	4,8
Szakközép	19,7	10,8	20,3	8,4
Gimnázium	13,7	17,0	18,1	14,4
Diploma	20,5	69,1	26,1	71,9
Összesen	100	100	100	100
Bátorterenyi kistérség, 2009				
Nem tanul tovább	2,7	2,0	2,5	2,4
Szakmunkás	34,7	2,4	28,6	7,3
Szakközép	38,8	22,9	35,4	20,7
Gimnázium	10,2	21,5	18,0	16,5
Diploma	13,6	51,2	15,5	53,0
Összesen	100	100	100	100

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bass László (2008): *Kézpénzt – azonnal*. Szegénységkutatások adatai az uzsoráról. (Kézirat.)
- Bass László, Darvas Ágnes, Farkas Zsombor, Ferge Zsuzsa (2008): A gyermekszegénység elleni küzdelem állása 2008-ban. In *MeH–MTA Stratégiai Kutatások 2007–2008*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bass László, Farkas Zsombor (2008): *Gyerekes családok helyzete a Szécsényi kistérségben*. *Gyerekesély* füzetek 4. MTA TK Gyerekszegénység Elleni Programiroda, Budapest.
- Csongrády Béla, dr. (szerk.) (1984): *Magyarország megyéi. Nógrád*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Farkas Zsombor, Vég Zoltán Ákos (2007): *Óvodai helyzetkép a Szécsényi kistérségben I.* (Kézirat.)
- Ferge Zsuzsa (2008): Röögös út a munkához. *Népszabadság*, 2008. április 13.
- Ferge Zsuzsa, Bass László, Darvas Ágnes, Hadházy Ágnes (2009): A Gyermekszegénység elleni Nemzeti Stratégia sorsa költségvetési megszorítások és válság idején. In *MeH–MTA Stratégiai Kutatások 2008–2009*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- Firle Réka, Szabó Péter András (2007): *A rendszeres szociális segély célzottsága és munkakínálati hatása*. Közpénzügyi Füzetek 18. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest.
- Gandhi, M. K. (1987): *Önéletrajz*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- KSH (2006): *Helyzetkép a lakásvizonyokról 1995–2005*. KSH, Budapest
- KSH (2008): *Tájékoztató a kiemelten támogatott kistérségekről*. KSH, Budapest.
- Kemény István, Jankó Béla, Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Laekeni indikátorok, 2008. *KSH Statisztikai tükör*, III. (142).
- Országos kompetenciamérés, 2008*. Országos jelentés. OKM Oktatási Hivatal, Budapest.
- Pataki Éva (szerk.) (2007): *Szolgáltatásokkal a gyermekszegénység ellen*. *Gyerekesély* füzetek 1. MTA KTI Gyerekprogram, Budapest.
- Szegények és segélyek. Szociális ellátások igénybevétele Csepelen. ELTE Szociális Tanulmányok Intézete, Szegénységkutató Csoport, 2004. In *Társadalmi befogadás 2002*. Kutatási Program Zárótanulmányai. NCSSZI, Budapest, 2004.
- Szivós Péter, Tóth István György (szerk.) (2008): *Köz, teher, elosztás*. TÁRKI Monitor Jelentések 2008. TÁRKI, Budapest.
- Zolnay János (2008): A hiányzó ágens. *Educatio*, 4, 549–556.

A GYEREKEK ÓVODAI, ISKOLAI PÁLYAFUTÁSA – AHOGY A SZÜLŐK LÁTJÁK A LEGSZEGÉNYEBB VIDÉKEKEN¹

ÖSSZEFOGLALÁS

A helyzet a szülők felől nézve visszaigazolja a gyerekekre és az iskolákra irányuló vizsgálatok eredményeit. Az oktatási rendszer az egyenlőtlenségeket nem csökkenti, a gyerekek iskolai eredményessége és egész iskolai pályafutása családi háttérük alapján meghatározott. Amit ez a vizsgálódás egyszerre megnyugtató és szomorú újdonságként tud felmutatni: a szülők elfogadják ezt a helyzetet, nagyon ritkán tiltakoznak ellene. Elégedettek majdnem mindennel, ami az óvodában-iskolában történik. Gyerekeiknek a sajátjuknál kicsit, de nem lényegesen jobb iskolai végzettséget álmodnak, a kicsi, még nem iskolába járóknak éppúgy, mint az osztályzatai, eredményei alapján már meghatározottabb lehetőségű idősebbeknek. A szülők beletörődnek, elfogadják az egyenlőtlenségek jelenlegi szintjét. Ezt az elváráshiányt, ami egyben a jogérvényesítés igényének is a hiánya, sok eszközzel kellene változtatni. Ilyenek a kora gyerekkorra, gyerekekre és szülőre egyaránt irányuló – mostanában induló – programok, elsősorban a Biztos Kezdet program célkitűzéseit követő szolgáltatások. Ez azonban csak szükséges, de nem elégséges beavatkozás. Ha a közoktatás rendszere nem változik, a korai életévekben megvalósított fejlesztések hosszabb távon elveszítik hatásukat.

¹ A tanulmányt Darvas Ágnes (MTA GYEP Iroda) készítette 2009 decemberében.

A szegénységet átörökítő mechanizmusok és így a szegénység elleni küzdelem kulcsszereplői az oktatási intézmények. A gyerekek iskolai pályafutásának eredményessége minden eddigi vizsgálat szerint kisebb vagy nagyobb mértékben függ az óvodakezds időpontjától, az óvodai nevelés tartalmi jellemzőitől, az iskola pedagógiai légkörétől és tanítási módszereitől, a gyerek beilleszkedésének alakulásától.

Ilyen jellegű vizsgálatok a hazai kutatásokból hiányoznak. Az elemzésünk háttérében álló adatfelvétel elsődleges célja sem az oktatási intézményekkel összefüggő pályafutás vizsgálata volt, mégis találunk néhány olyan adatot, amelyek segíthetnek egy kiinduló kép felvázolásában, ami talán elindíthatja a további gondolkodást a lehetséges kutatások köréről.

Az adatfelvétel az „Út a munkához” program hatásait vizsgáló kutatás részeként valósult meg 2009 június–júliusában. Nem terjedt ki az egész országra, a leghátrányosabb helyzetű (a továbbiakban LHH) kistérségekben élő gyermekes családok reprezentatív mintáján készült.² Összesen 2100 gyermekes háztartás adatait tartalmazza az adatbázis; ezekben a háztartásokban a kérdezés időpontjában 3900 fő 0–17 éves gyerek nevelkedett.

A LEGHÁTRÁNYOSABB HELYZETŰ KISTÉRSÉGBEN ÉLŐ GYERMEKES HÁZTARTÁSOK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

Ennek az írásnak nem célja a vidéki szegénység mélységének, a hátrányos helyzetű településeken élő gyerekek és az őket nevelő háztartások helyzetének részletes bemutatása. Önmagában a jövedelmi szegénységre vonatkozó adatok is jelzik az érintett területen élők országos jellemzőktől jelentősen elmaradó, kedvezőtlen társadalmi helyzetét. A vizsgált háztartások 42 százaléka az országos mediánjövedelem 60 százaléka alatti egy fogyasztási egységre jutó jövedelemmel rendelkezik, 25 százalékuk nyugdíjminimum alatti egy főre jutó jövedelemmel.

Az egyes – foglalkoztatási, a lakhatásra, a szükségletek kielégítettségére stb. – vonatkozó jellemzők még ebben a mintában is számottevő eltéréseket mutatnak szegény és nem szegény háztartások között (1. táblázat). A foglalkoztatás és a jövedelmi szegénység összefüggései igen erősek, a szegénység és a kedvezőtlen lakáshelyzet összefüggései ugyancsak megjelennek. Az egyetlen tényező, ami – úgy tűnik – a jelenlegi anyagi helyzettől függetlenül jellemzi a vizsgált népességet, a jövőre vonatkozó borúlátás, reménytelenség. Saját háztartásának romló jövedelmi helyzetével számol a megkérdezettek csaknem 60 százaléka.

A vizsgált hét halmozottan hátrányos helyzetű kistérségben – nem meglepő módon – mind az óvodákban, mind az általános iskolákban igen jelentős a hátrányos helyzetű (rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult), és ezen a csoporton belül a halmozottan hátrányos helyzetű (a rossz anyagi helyzet a szülők alacsony iskolai végzettségével párosul) gyerekek aránya (1. ábra). Meg kell jegyeznünk, hogy a rendelkezésre álló hivatalos adatok sokszor nem egybehangzóak. Azt is tudjuk, hogy a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyerekek egy része kimarad az ellátásból, tehát az ilyen értelemben használt hátrányos helyzet a regisztráltnál nagyobb arányú az érintett csoportokban. Ismert, hogy a halmozottan hátrányos helyzet regisztrációjával még nagyobbak a gondok. A pontatlanságok ellenére a hivatalos adatok arra vonatkozóan többé-kevésbé adhatnak eligazítást, hogy milyen szükségleteknek kellene megfelelniük egy adott térségben a működő szolgáltatásoknak, köztük a közoktatás intézményeinek.

A vizsgált kistérségekben a hátrányos helyzetű gyerekek aránya a 2007/2008-as hivatalos telephelyi statisztikák alapján az óvodások körében 38 és 70 százalék között alakult kistérségi átlagban. A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek aránya 20 és 42 százalék között mozgott. Az általános iskolákban 42 és 65 százalék között volt a hátrányos helyzetűek, 15 és 37 százalék között a halmozottan hátrányos helyzetűek aránya.

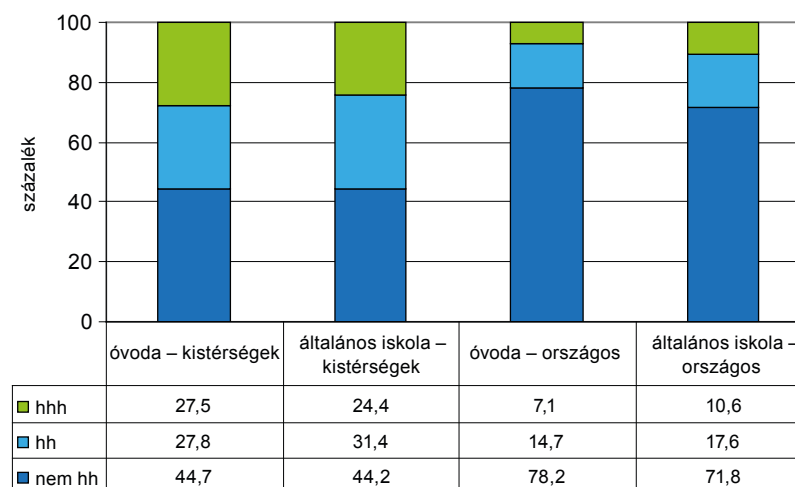
² A mintaválasztás első lépcsőjében a 33 érintett kistérségből kiválasztottunk hetet. A hét kistérségben összesen 141 település található, ebből 52 került a mintába. A mintába került települések a szegénységi kockázat, a gettósodás, a munkanélküliség alakulása, valamint a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult gyerekek aránya tekintetében nem térnek el a hét kistérség összes településére jellemző helyzettől.

1. táblázat: A jövedelmi, lakás- és lakhatási, foglalkoztatási helyzetre és a család összetételére vonatkozó néhány jellemző a vizsgált szegény* és nem szegény háztartásokban, 2009 (%)

A háztartás jellemzői	Szegény háztartások	Nem szegény háztartások	Az összes háztartás
Városban él	23	29	26
3 és több gyerekes	39	12	23
Van legalább egy aktív kereső a háztartásban	30	83	61
Van a lakásban vízöblítéses WC	75	95	87
A lakás messze van a közlekedési lehetőségektől	30	23	26
Zsúfolt lakás	31	8	18
Szegregált telepen laknak	13	3	7
Havonta kifognak a pénzből	63	32	45
Saját családját szegénynek tartja	32	8	18
Úgy látja, hogy jövedelmi helyzetük a következő évben romlani fog	60	55	57
Napi háromszori étkezés a gyerekeknek biztosított	97	99	98
A gyerekeknek van külön ágyuk	92	98	95
A gyerekeknek van két pár cipőjük	73	92	84
Van a háztartásnak roma tagja a megkérdezett szerint	48	13	28
Van a háztartásnak roma tagja a kérdező szerint	56	20	35
Összesen	42	58	100
(N =)	(831)	(1158)	(2100)

* Szegénységi küszöb: az országos mediánjövedelem 60%-a alatt élők egy fogyasztási egységre jutó jövedelme (OECD1-skála).

1. ábra: A nem hátrányos helyzetű, hátrányos helyzetű (hh), halmozottan hátrányos helyzetű (hhh) óvodások és általános iskolába járók száma és aránya a vizsgált hét kistérségben és országosan, 2007/2008-as tanév (%)

Forrás: OKM, 2007/2008-as tanévre vonatkozó közoktatási statisztikák.

Saját adatfelvételünk mintája jól reprezentálja a hét kistérség egészét. Ugyancsak az oktatási törvény definícióját alkalmazva a vizsgált 0–18 éves gyermekpopuláció 48 százaléka nem hátrányos helyzetű (nem hh), 27 százaléka hátrányos helyzetű (hh) és további 25 százaléka halmozottan hátrányos helyzetű (hhh). Tehát a gyerekek 52 százaléka hátrányos helyzetű, és közülük csaknem minden második gyerek, azaz az összes gyerek 25 százaléka halmozottan hátrányos helyzetű.

AZ OKTATÁS EREDMÉNYESSÉGE – KOMPETENCIAVIZSGÁLAT, 2008

A kompetenciavizsgálatok³ az iskolai pályafutás meghatározott pillanataiban rögzítik az oktatás eredményességét. A 2008-as kompetenciamérés immár hatodik alkalommal (2001 óta) mérte fel az összes 6., 8. és 10. osztályos gyerek szövegértési képességeit és matematikai eszköztudását.⁴ Több egymást követő év kompetenciamérési eredményeinek összehasonlítása, elemzése az iskolák tartalmi munkájának megítélését és a szükséges fejlesztések megtervezését teszi lehetővé.

A PISA-vizsgálatok eredményei felhívták már a figyelmet a kistérségek, a kisiskolák, a hátrányos helyzetű térségek iskoláinak kedvezőtlen eredményeire. A 2008-as kompetenciamérés adatai is ezt támasztják alá. „Ezek az adatok különösen a 6. és a 8. évfolyam esetében fontosak, hiszen ezeken az évfolyamokon a legtöbb tanuló még a lakóhelyén tanul, így ez a felosztás egyben a lakóhely szerinti eredménykülönbségeket is tükrözi. A korábbi felmérésekhez hasonlóan, a 2008-as kompetenciamérésben is igen élesen megmutatkozik a településtípusok közötti különbség: a 6. és a 8. évfolyamon matematikából 53–57, szövegértésből 59–62 pontnyi a különbség a községi és a fővárosi iskolák tanulói

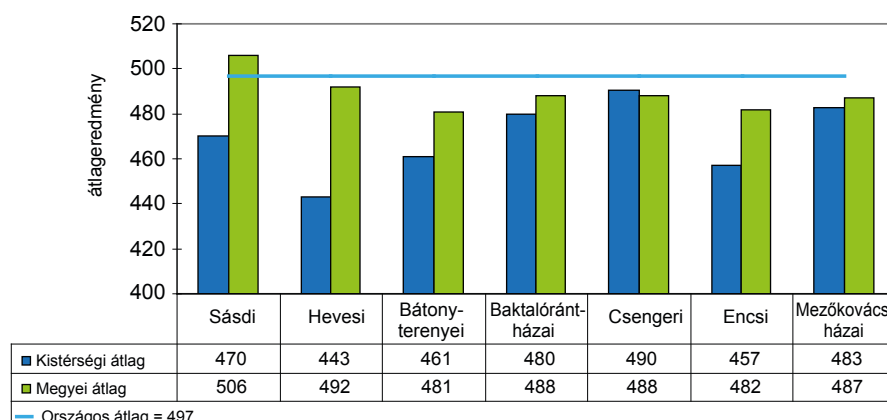
³ „A Kt. 99. § (4) szerint országos mérések keretében rendszeresen kell mérni, értékelni a nevelési-oktatási intézményekben folyó pedagógiai tevékenységet, különösen az alapképességek, képességek fejlődését a 4., a 6., a 8. és a 10. évfolyamon minden tanuló esetében. A Kt. 99. § (3) bekezdés értelmében az országos ellenőrzési, mérési, értékelési feladatok végrehajtásában közreműködhet – az oktatásért felelős miniszter felkérése szerint – a közoktatási feladatkörében eljáró Oktatási Hivatal.”

⁴ „A 2008. évi Országos kompetenciamérésben 1699 fenntartó 3058 intézményének 3845 telephelye vett részt. A 6., a 8. és a 10. évfolyamon, a 2007 végén lezajlott iskolai adatfelvétel alapján összességében 326 687 tanuló részére küldött tesztfüzetet az Oktatási Hivatal. A felmérést minden 6., 8. és 10. évfolyamos tanuló megírta. A 2008. évi mérésben először a központi adatfeldolgozás teljes körű volt, a tanulók tesztfüzetét a felmérés után központilag javította és értékelte az Oktatási Hivatal. (...) A tesztfüzetek mellett a felmérésben kitöltött Tanulói (http://kompetenciameres.hu/2008/okm2008_tanuloi_kerdoiv.pdf), Telephelyi (http://kompetenciameres.hu/2008/okm2008_telephelyi_kerdoiv.pdf) és Iskolai (http://kompetenciameres.hu/2008/okm2008_iskolai_kerdoiv.pdf) kérdőívek azt a célt szolgálták, hogy az ezekből nyert adatok segítségével a telephely eredményeit ne pusztán önmagukban, hanem a tanulók jellemzői és a telephely rendelkezésére álló lehetőségek, körülmények figyelembevételével tudjuk elemezni.”

között (FIT-jelentés⁵, 2008). A vizsgált kistérségek mindegyikében jelentősen elmaradnak az eredmények a hátrányos helyzetű régiókra jellemző és az országos átlagtól is. Az alábbi ábrákban csupán a 8. osztályosok matematika és szövegértési kompetenciamérésének országos átlaghoz viszonyított kistérségi eredményeit mutatjuk be. A kistérségi szintre jellemző átlag természetesen elfedi az egyes iskolákban tanulók teljesítményének különbségeit, amelyek azonban igen jelentősek is lehetnek.⁶

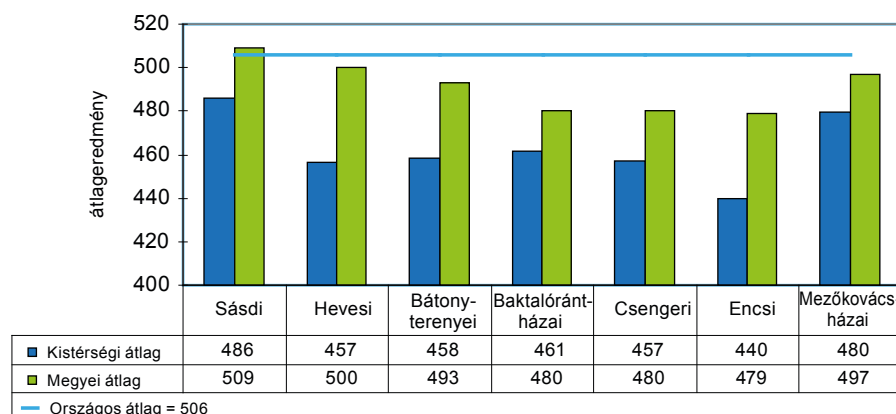
A kompetenciaeredmények 2. és 3. ábrán megjelenített eredményei csak felszínes képet adnak a tényleges helyzetről. Egyrészt a kistérségi átlagok elfedik az egyes iskolák közötti különbségeket, másrészt az eredmények változásának tendenciáját sem mutatják. Ez utóbbi talán a legfontosabb lehetősége a több éve folyó kompetencia-méréseknek. Az iskolák nagyon részletes elemzést kapnak az eredményekről, azok relatív szintjéről, illetve az egyes osztályfokok és azon belül a párhuzamos osztályokban tanuló gyerekek ún. képességeloszlásáról.⁷

2. ábra: 2008-as kompetenciamérés eredményei a vizsgált kistérségekben:
8. osztályosok, matematika

Forrás: OKM alapján.

3. ábra: A 2008-as kompetenciamérés eredményei a vizsgált kistérségekben:
8. osztályosok, szövegértés

Forrás: OKM alapján.

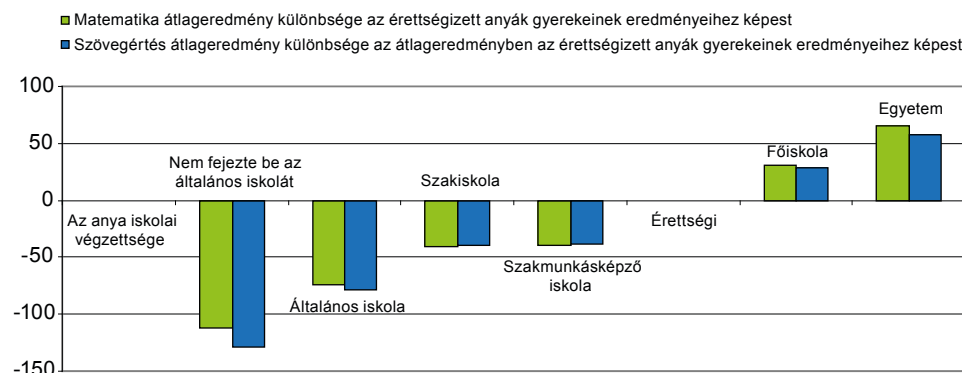
⁵ Az Országos kompetenciamérés Fenntartói, iskolai és telephelyi jelentései.

⁶ Az egyes iskolák kompetenciaeredményei hozzáférhetők a <http://ohkir.gov.hu/okmf/kereso.aspx?t=t> honlapon.

⁷ A részletes, iskolánkénti elemzések hozzáférhetők a <http://ohkir.gov.hu/okmf/> honlapon.

A kompetenciamérés eredményeinek elemzése igazolja a PISA-felmérésekből ismert másik fontos tény, az iskolai teljesítmények igen erős családi meghatározottságát is. A 4. ábra a nyolcadik osztályban elért eredmények és az anya iskolai végzettsége közötti szoros összefüggést jelzi. A kompetenciamérés eredményeit közlő országos összefoglaló tanulmány további – az iskolai teljesítmény és a család társadalmi státuszának összefüggéseit vizsgáló – elemzéseket is közöl.

4. ábra: A kompetenciamérési eredmények és az anya iskolai végzettségének összefüggései a 8. osztályos tanulók körében, 2008

Forrás: Országos kompetenciamérés, 2008. Az Országos jelentés 9. táblázata alapján.

AZ ÓVODA ELŐTT

A gyerekek képességgondozása természetesen a születés pillanatában, sőt azt megelőzően, a várandósság időszakában kezdődik. Intézményes, állami szolgáltatást ezen a területen jelenleg elsősorban a bölcsődei hálózat és a most alakuló Biztos Kezdet Gyerekházak hálózata nyújt. A bölcsődei férőhelyek hiánya és a hozzáférés területi-települési egyenlőtlenségei ismertek. A szolgáltatás szinte kizárólagosan a városokra és a fejlettebb régiókra összpontosul. Száz 0–2 éves korú gyerekre a Közép-magyarországi régióban háromszor annyi (és még így is igen kevés) bölcsődei férőhely jut, mint az Észak-magyarországi régióban. A leghátrányosabb helyzetű kistérségek településeinek meghatározó többsége 10 ezer lakosnál kisebb, így nincs törvényi kötelezettség bölcsőde működtetésére. Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy a hét leghátrányosabb helyzetű kistérségre kiterjedő mintában az érintett 0–3 éves korú gyerekeknek összesen 2 százaléka (13 gyerek) járt bölcsődébe a kérdés időpontjában. Ezt a minimális hozzáférést néhány kistérség központi településén működő önálló intézmény, illetve jellemzőbben az óvodához kapcsolódó bölcsődei csoport megléte teszi lehetővé.

A Biztos Kezdet Gyerekházak hálózata – a kisgyerekkori szükségletek és a szolgáltatások területi-települési egyenlőtlenségeinek figyelembevételével – elsősorban a leghátrányosabb helyzetű kistérségek szolgáltatáshiányos településein kezdte meg működését. Az eddig csak modellkísérletként, elszórtan működő szolgáltatások most számottevően bővülnek, az igénybevétel kedvező alakulása esetén az elkövetkező években jelentősen javíthatják az érintett 0–5 éves gyerekek és szüleik megfelelő szolgáltatásokhoz való hozzáférését.

ÓVODA – HÁNY ÉVES KORBAN KEZDIK A GYEREKEK, ÉS MENNYIRE ELÉGEDETTEK A SZÜLŐK?

A minél korábbi, nem csupán ötéves korban kezdődő óvodáztatás fontossága egyre jobban felismert tény. Ismertek az óvodakezdésben tapasztalható területi és települési egyenlőtlenségek, a szegény és a roma gyerekek hátrányai. Az idén bevezetett – és a megvalósítás eszközeit tekintve az MTA Gyerekprogram Iroda, valamint a „Legyen jobb a gyerekeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottsága által is több szempontból bírált – ún. óvodáztatási támogatás legfőbb indoka is az volt, hogy ösztönözzön a hátrányos helyzetű gyerekek korábbi óvodakezdésére.⁸

A hozzáférés esélyei ennél a szolgáltatásnál jóval kedvezőbbek, mint a három éven aluliak napközbeni ellátását biztosító bölcsőde esetében. A települések nagy többségében van óvoda. Igaz, sokszor férőhelyhiányos, zsúfolt. A kedvezőtlen helyzetű szegény, roma gyerekek azonban mégis később kerülnek óvodába, mint jobb háttérű társaik. Ezt egy ideig indokolta, hogy csak a foglalkoztatott szülők gyerekeit volt kötelező felvenni ötéves kor előtt. Ez a szabályozás mára már nem érvényes, a nem foglalkoztatott szülők sokszor hátrányos helyzetű gyereke elvileg előnyt élvez a felvételi kérelmek elbírálásánál, 2010-től pedig minden felvételt kérő gyerekek helyet kell biztosítani az óvodákban. Az egyelőre megválaszolatlan kérdés, hogy a férőhelyhiányos, többnyire hátrányos helyzetű településeken ez hogyan valósítható meg? Az óvodákban már eddig is alkalmazott legfeljebb 30 százalékos csoportlétszám-emelés (a 25 fős csoportok max. 33 főre emelése) nem hatékony kiút.⁹ Sajnos egyrészt a legrosszabb helyzetű településeken a megengedett legnagyobb férőhelybővítés sem elegendő; ezek az óvodák eddig is az átlagosnál zsúfoltabbak voltak. Másrészt a rendelkezés következtében a hátrányos helyzetű gyerekek egy részénél a szolgáltatások eddig is átlagosnál rosszabb minősége várhatóan tovább fog sülyedni.

A hét kistérségre reprezentatív minta 2100 háztartásában csaknem ezer (983) fő 3–7 éves gyerek él. Közülük 102-en vagy még bölcsődébe járnak (12 gyerek), vagy már iskolások (90 gyerek). A fennmaradó 881 3–7 éves gyerek közül 679-en óvodába járnak, a többiek (202 gyerek) otthon vannak (2. táblázat). Az óvodába járók és nem járók csoportja nagyban különböznek. Az utóbbiban szignifikánsan nagyobb arányban vannak szegény, foglalkoztatott nélküli, valamint roma háztartásban élő gyerekek.

2. táblázat: A jelenleg 3–7 évesek közül az óvodásokat és a nem óvodásokat nevelő háztartások néhány jellemzője, 2009
(az adott csoport aránya az összes háztartás %-ában)

A háztartás jellemzője	Óvoda	Nem óvoda
A relatív szegénységi küszöb alatti egy fogyasztási egységre jutó jövedelemmel rendelkező háztartás	53	70
A nyugdíjminimum alatti egy főre jutó jövedelemmel rendelkező háztartás	40	50
Foglalkoztatott nélküli háztartás	46	60
Roma háztartás	39	54
(N =)	(679)	(202)

Az óvodát a kérdés időpontjában a 3–7 évesek közül 70 százalék kezdi meg hároméves korában. A gyerekek életkora szerinti kép azonban több, e kistérségekre jellemző hátrányra is felhívja a figyelmet. Egyrészt jól látható, hogy a korai óvodáztatás nem jellemző, másrészt a már ismert összefüggések a roma gyerekek későbbi óvodakezdéséről is megerősítést kapnak (5. ábra).

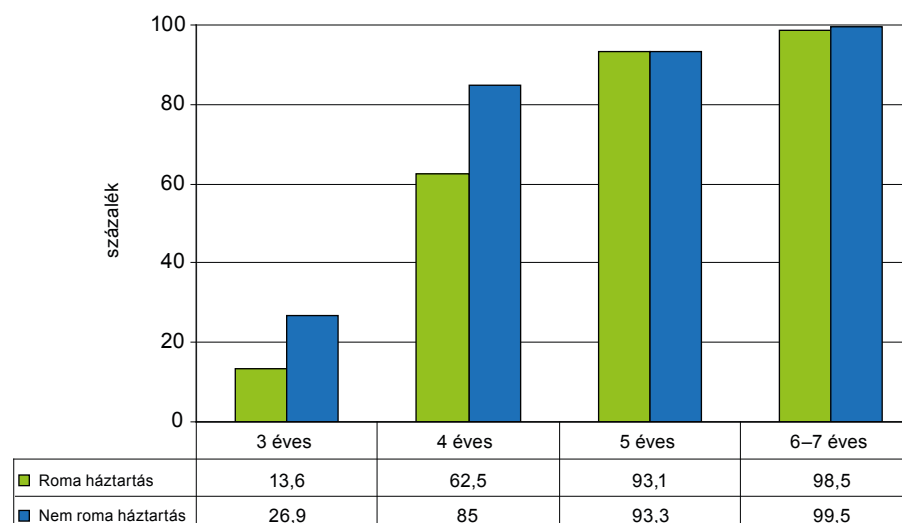
⁸ Lásd az Autonómia Alapítvány tanulmányát kötetünkben: „A 2009. január 1-jétől bevezetett óvodáztatási támogatás hatásvizsgálata”.

⁹ 2009. évi CX. törvény a Magyar Köztársaság 2010. évi költségvetését megalapozó egyes törvények módosításáról. A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény módosítása. A Kt. 3. számú melléklet II. Az osztályok, csoportok szervezése cím 7. pontja helyébe a következő rendelkezés lép, továbbá a cím a következő 8. ponttal egészül ki, valamint a jelenlegi 8–10. pont jelölése 9–11. pontra módosul:

„7. Az óvodai csoportra, iskolai osztályra, kollégiumi csoportra megállapított maximális létszámot legfeljebb húsz százalékkal átlépheti a nevelési év, illetőleg a tanítási év indításánál, ha az óvodában legfeljebb két óvodai csoport, illetőleg az iskolában az adott évfolyamon legfeljebb két iskolai osztály, a kollégiumban két kollégiumi csoport indul; továbbá függetlenül az indított osztályok, csoportok számától akkor is, ha a nevelési év, tanítási év során az új gyermek, tanuló átvétele, felvétele miatt indokolt.

8. Az I. részben meghatározott maximális létszám, illetve a II. rész 7. pontjában meghatározottak szerint számított maximális létszám tíz százalékkal túlléphető, ha az oktatásszervezési okok miatt indokolt, továbbá az intézkedéssel az óvodaszék, iskolaszék, kollégiumi szék, az óvodai, iskolai, kollégiumi szülői szervezet (közösség) és az iskolai, kollégiumi diákönkormányzat egyetért.”

5. ábra: A 3–7 éves óvodás (nem bölcsődés és nem általános iskolás) gyerekek aránya* életkoronként, 2009 (%)

* N = 881 gyerek.

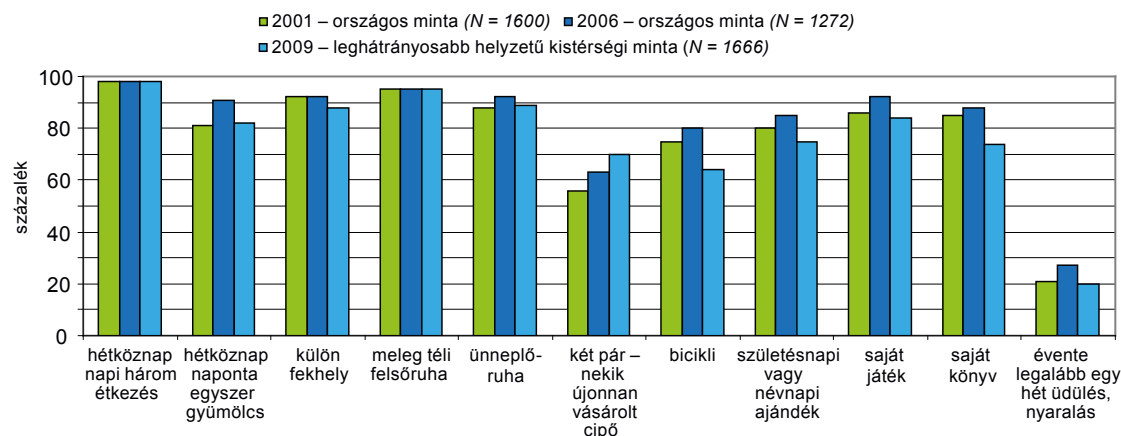
A jelenleg óvodába járó 3–7 évesek többségét (95%) akkor vették fel, amikor a szülők ezt kérték. A szülők elégedettek az óvodai pedagógusokkal és a gyerekközösséggel is, csupán néhány százalékuk jelezte, hogy van ilyen jellegű gondja, problémája. A gyerekek túlnyomó része a szülő szerint szeret óvodába járni (93%). Az óvodások 19 százaléka részesül valamilyen fejlesztő foglalkozásban, a legtöbben logopédiai ellátásban.

Az óvodáztatásra vonatkozó kép tehát sokszínű ezekben a kistérségekben. Az óvodába járók között – a kistérség helyzetéből adódóan – jelentős a szegény, a hátrányos helyzetű, illetve a roma gyerekek aránya, de a kimaradók között ezek az arányok még nagyobbak. A szülők elmondása alapján a jelentkezőket igyekeznek az óvodák felvenni, az óvoda működése megfelelő, a gyerekek szeretnek óvodába járni, és fejlődnek.

ISKOLA

Régebbi kutatások egybehangzó tapasztalata, hogy a szegénységben élő családok törekednek a gyerekek szükségleteinek biztosítására. Az alapszükségeken (élelem, ruházkodás, játék) felül más – a felnőttekhez vagy a háztartás egészéhez kapcsolódó – igények hátrább sorolásával ez még általában működik (6. ábra).

6. ábra: Az alsó jövedelmi harmadba tartozó háztartásokban élő gyerekek alapszükségeinek kielégítettsége, 2001, 2006, 2009
(a szükséglet kielégített, %)

A 2009-es kistérségi mintában a táplálkozással és ruházkodással kapcsolatos szükségletek kielégítettsége hasonlóan alakul, illetve néhány esetben jobb helyzetre utal, mint az előző két adatfelvétel adatai. Azoknak a gyerekeknek az aránya viszont csökkent, akiknek a személyes tárgyak (könyv, játék, ajándék) és a nyaralási lehetőség is biztosított.

Az iskolai léttel kapcsolatos kiadások már sok esetben meghaladják a pénzügyi lehetőségeket. Ez a gond elsősorban a tanórán kívüli foglalkozások elmaradásában (sport, különóra) mutatkozik (3. táblázat).

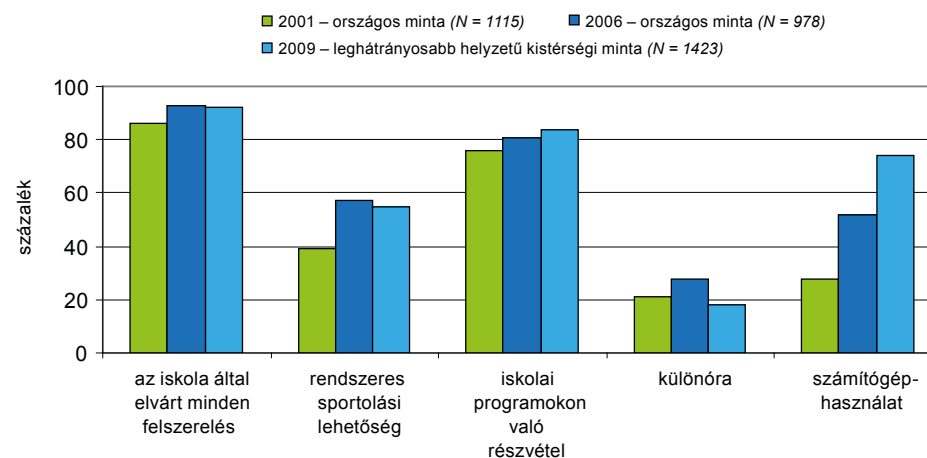
3. táblázat: Az iskolához kapcsolódó szükségletek biztosítása az iskolás gyereket nevelő háztartásokban, 2009 (%)

Van...	Relatív szegénységben élő háztartások*	Nem szegény háztartások	Összes háztartás	Ebből roma háztartások
...iskolai felszerelés	92	98	95	91
...részvétel iskolai programokon	83	94	89	78
...rendszeres sportolás	58	76	68	54
...különóra	22	47	36	19
...számítógép-használat	76	93	86	70
(N=)	(658)	(853)	(1516)	(435)

* Szegénységi küszöb: az országos mediánjövedelem 60%-a alatt élők egy fogyasztási egységre jutó jövedelme (OECD1-skála).

Az arányok a 2001-es, illetve 2006-os országos, a háztartások legrosszabb helyzetű 30 százalékát reprezentáló minták adataihoz képest kedvezően alakultak, különösen a számítógép használata terén (7. ábra). A roma háztartásokban élő gyerekek helyzete is javult, de hátrányuk változatlan.

7. ábra: Az alsó jövedelmi harmadba tartozó háztartásokban élő iskolás gyerekek és fiatalok alapszükségeinek kielégítettsége, 2001, 2006, 2009
(a szükséglet kielégített, %)

A leghátrányosabb helyzetű kistérségekben vizsgált mintában a 3900 fő 0–17 éves gyerek közül az adatfelvétel idején 1829 járt általános iskolába (4. táblázat).

4. táblázat: Az általános iskolás gyerekek néhány jellemzője, 2009 (%)

Iskolai mutatók	Szegény háztartásban* élő gyerekek közül	Nem szegény háztartásban élő gyerekek közül	Összesen
Tagozatos osztályba jár	5	12	8
Gyógypedagógiai tantervű osztályba jár	4	2	3
Napközis	45	37	41
Az iskolában ebédel	74	65	70
Közülük: térítésmentesen ebédel	(75)	(46)	(62)
Térítésmentesen kapja a tankönyveket	80	45	63
Volt magántanuló	3	2	2
Bukás miatt évet kellett ismételnie	15	3	9
Összesen (N = 1829)	52	48	100
Nyugdíjminimum alatti egy főre jutó jövedelemmel rendelkező háztartásban él	76	–	76

* Szegénységi küszöb: az országos mediánjövedelem 60%-a alatt élők egy fogyasztási egységre jutó jövedelme (OECD1-skála).

A táblázat adatai alapján a szegény háztartásokban élő általános iskolás gyerekek az iskolához kapcsolódó szociális támogatásokból nagyobb arányban részesülnek, mint a nem szegény családokból érkező társaik. Az iskolai pályafutáshoz szükséges oktatási előnyökből viszont kevesebb jut el hozzájuk (tagozatos osztály stb.)

Az ingyenes étkeztetés és a térítésmentes tankönyv biztosítása nem csupán a segélyezésre jogosult a gyerekek kiváltsága; szélesebb körű kiterjesztése több helyen az önkormányzatok pozitív gyakorlatára utalhat. Más kistérségekben, településeken is tapasztalható, hogy néha a szűkös források ellenére is a helyi döntéshozók megkísérik mindenkinek, feltételekhez kötés nélkül nyújtani ezeket a szolgáltatásokat.

A szülők az általános iskolával is elégedettek. Kicsit kisebb mértékben, mint az óvoda esetében, de mind a pedagógusokat, mind pedig a gyerekközösségeket megközelítőleg 90 százalékuk megfelelőnek tartja. A gyerek, úgy látják, fejlődik az iskolában, és közben jól is érzi magát.

Mindezek mellett, nehézségekről is beszámolnak: 13 százalékuk említ konkrét iskolával kapcsolatos konfliktust, melyek jelentős része a pedagógusokkal kapcsolatos sérelem, elégedetlenség, kisebb részben anyagi jellegű gond (nem kaptak ingyenes tankönyvet, pénzt kértek kirándulásra stb.), illetve a gyereknek az osztályban, más közösségben betöltött szerepéhez (csúfolják, kiközösítik, megverik stb.) kapcsolódó probléma.

A legnagyobb elégedetlenség a napközivel kapcsolatos véleményekben jelenik meg. Egy ötfokú skálán minősítve ezt a szolgáltatást, a szülők 30 százaléka közepes vagy annál rosszabb osztályzatot adott.

Átlagosan jó, 3,9-es tanulmányi átlagról számolnak be a szülők. A szegények elmondása szerint az elmúlt tanév bizonyítványi jegyeinek átlaga 3,7 volt, a nem szegények körében az átlag 4,3 volt. Az összes gyerek 38 százaléka az esetében érzi úgy a szülők, hogy a gyereknek különös nehézségei vannak a tanulásban.

A gyerekek csaknem fele homogén összetételű (egy-két kivétellel nem roma vagy csak roma) osztályba, másik felük pedig vegyes összetételű osztályokba jár (5. táblázat).

5. táblázat: Járna-e az osztályba roma gyerekek, 2009 (a válaszok aránya, %)

Az osztályban...	N	A válaszok aránya, %
...egy-két roma gyerek van	632	36,0
...kevesebb a roma gyerek, mint a nem roma	468	26,6
...több a roma gyerek, mint a nem roma gyerek	468	26,6
...csak roma gyerekek vannak	188	10,7
Összesen	1756	100,0

Bár az iskolai szegregáció „hivatalos” vizsgálatára ez az adatfelvétel nem alkalmas, az osztályok összetétele annak létére utal. A nem szegény gyerekek háromnegyede olyan osztályba jár, ahol kevesebb a roma gyerek, a szegény gyerekek fele olyan osztályba, ahol többségében roma gyerekek vannak. A roma osztályokba járó gyerekek négyötöde foglalkoztatott nélküli háztartásban él, a homogén nem roma osztályokba járó gyerekek esetében ez az arány 30 százalék.

Az esetek többségében az iskolával való elégedettség ebben a dimenzióban vizsgálva ugyancsak a szegregáció, illetve az azzal sokszor együtt járó kedvezőtlenebb iskolai feltételek meglétére utal (6. táblázat). A homogén roma osztályokban tanuló gyerekek szüleinek már ötöde elégedetlen a pedagógusokkal, harmada az osztályközösséggel, és ötödük arról sincs meggyőződve, hogy gyereke az iskolában jól fejlődik. Ugyanennyien úgy érzik, hogy a gyerek nem szeret iskolába járni, nem érzi ott jól magát. Fontos jellemző, hogy az elégedettség abban a két osztálytípusban, ahol a nem roma gyerekek vannak többségben, 90 százalékos vagy azt meghaladó arányú. Nem alkalmas az adatbázis annak vizsgálatára, hogy a gyerekek milyen arányban járnak körzeti iskoláikba, de feltételezhető, hogy az elégedettség ilyen alakulása nem független attól, hogy a jobb helyzetű szülők nem feltétlenül lakhelyükön járatják iskolába gyerekeiket. Amennyiben általuk jobbnak ítélt feltételekkel működő intézményt találnak a környéken, azt választják.

A többségében vagy szinte teljes mértékben roma osztályokban lényegesen kisebb az elégedett szülők aránya. Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy az ezekbe az osztályokba járó gyerekek szülei között is kétharmados-négyötödös arányú az elégedettség.

6. táblázat: A homogén, illetve a vegyes osztályokba járó gyerekek iskolai helyzetének szülői megítélése, 2009 (%)

Elégedettség	Homogén, nem roma osztály	Kevesebb roma, mint nem roma gyerek	Több roma, mint nem roma gyerek	Homogén roma osztály	Összesen
Pedagógussal	89	90	85	78	87
Gyerekközösséggel	96	92	80	66	87
A gyerek fejlődésével	96	95	89	79	92
A gyerek jól érzi magát az iskolában	92	93	84	80	89
Napközivel	46	43	40	32	42

Az iskolai eredményesség, illetve az iskolai konfliktusok, problémák gyakorisága sem független az osztály összetételétől (7. táblázat). A gyerekek tanulmányi eredményei folyamatosan romlanak a homogén nem roma osztálytól a homogén roma osztály felé haladva. Az iskolai konfliktusok, illetve a gyerekekkel való problémák említésének gyakorisága is nő. A magántanulóság kis arányban jellemzi a mintát, és nem mutat ilyen jellegű eltéréseket.

7. táblázat: A gyerekek iskolai eredményessége, problémái a különböző osztálytípusokban, 2009

Mutató	Homogén, nem roma osztály	Kevesebb roma, mint nem roma gyerekek	Több roma, mint nem roma gyerekek	Homogén roma osztály	Összesen
A gyerek tanulmányi átlaga az elmúlt tanévben	4,1	3,9	3,8	3,5	3,9
Iskolai konfliktus (%)	8	11	20	25	14
Van-e a gyerekeknek különösebb nehézsége (%)	33	33	44	53	38
Évismétlés az eddigi iskola pályafutás során (%)	4	11	10	18	9
Magántanulói státusz az eddigi iskolai pályafutás során (%)	2	2	3	2	2

A kompetenciafelmérések, a PISA-vizsgálatok vagy akár a négy-öt évtizeddel korábbi hazai szociológiai elemzések ismeretében nem meglepő, hogy a vizsgált hátrányos helyzetű kistérségekben élő gyerekek esetében is szoros együtt járást mutat a szülők, elsősorban az anya iskolai végzettsége és az iskolai teljesítmény, eredményesség alakulása (8. táblázat).

8. táblázat: A gyerekek tanulmányi eredménye az anya iskolai végzettsége szerint,* 2009

Az anya iskolai végzettsége	N	Átlag	Szórás
Legfeljebb 8 általános	854	3,63	0,894
Szakmunkásképző	338	4,03	0,822
Érettségi	338	4,41	0,670
Főiskola, egyetem	112	4,71	0,504
Összesen	1642	3,95	0,896

* F-érték: 114,431; szignifikanciaszint: 0,000.

Az iskolai szolgáltatások közül a napközi otthont a különböző összetételű osztályokba járó gyerekek megközelítőleg egyforma arányban veszik igénybe. Az iskolai étkezésben viszont legnagyobb arányban (74–77%) azok a gyerekek részesülnek, akik többségében roma gyerekekkel tanulnak együtt.

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA UTÁN

A vizsgált mintában 574 fő a középiskolás fiatal. Az érintett korosztály egy része még az általános iskolát végzi, és összesen 14 olyan 15–17 éves fiatal van, aki a kérdés idején sehol nem tanult.

A 15–17 éves roma háztartásokban élő fiatalok 35 százaléka szakiskolában, 54 százaléka szakközépiskolában, 11 százaléka gimnáziumban tanul, a háztartás jövedelmi helyzetétől függetlenül.

A nem roma fiatalok esetében a választott iskolatípus és a család jövedelmi helyzete már nem független egymástól. Míg a szegények megközelítőleg azonos arányban választják a három iskolatípus egyikét, a jobb jövedelmi helyzetű családok gyerekeinek 55 százaléka gimnáziumba jár, és csupán 11 százalékuk tanul szakiskolában.

A szülők elégedettsége összességében a közoktatásnak ezen intézményeire vonatkozóan sem csökken számottevően, de az iskola típusával néhány esetben szignifikánsan változik (9. táblázat). A szakiskolai helyzettel a legkevésbé elégedettek a megkérdezettek, a gimnáziumokkal kapcsolatban kevésbé jeleznek gondokat.

9. táblázat: A szülők elégedettsége a középfokú iskolával, 2009 (%)

Elégedettség	Szakiskola	Szakközépiskola	Gimnázium	Összesen
Pedagógussal	81	88	94	88
Osztályközösséggel	88	87	92	89
A fiatal fejlődik az iskolában	87	92	96	93
A fiatal jól érzi magát az iskolában	82	86	94	88

Az iskolai eredmények is az iskolatípussal változnak: míg a szakiskolába járóknak a szülők elmondása szerint 3-as volt az utolsó évben az átlaguk, a szakközépiskolákban 3,5, a gimnáziumokban 4. A gimnáziumban tanulók esetében a szülők csaknem 90 százaléka látja reálisnak később a felsőfokú végzettség megszerzését, a szakközépiskolába járó gyerekek szülei közül 55, a szakiskolába járóké közül 11 százalék vélekedik így.

A JÖVŐ

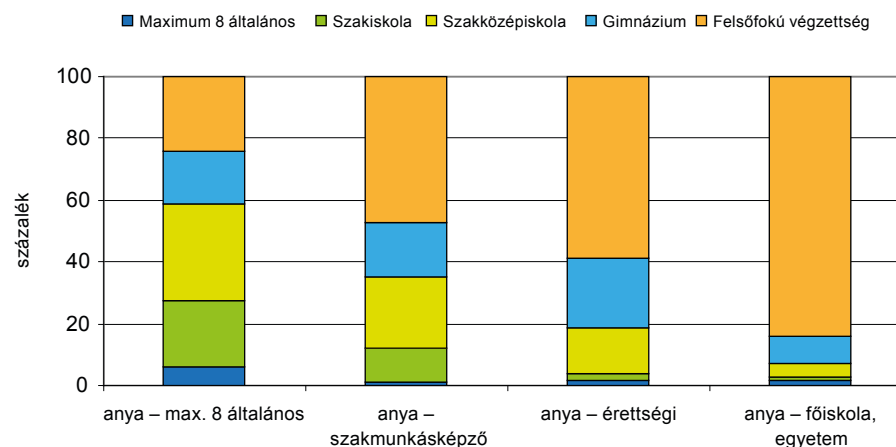
A jövőre, az iskolai végzettségre és a lehetséges foglalkozásra vonatkozó válaszok egyrészt nagyon reálisnak tűnnek – szorosan együtt járnak a gyerek, illetve a fiatal jelenlegi teljesítményével, iskolai eredményével, másrészt minden kilátástalanság ellenére optimizmusra utalnak. Talán a gyerekek mégis sikerül kitörnie a manapság nem sok kedvező lehetőséget nyújtó helyzetből, és jobb-kedvezőbb iskolai végzettséghez juthat, mint ami a szülőkre jellemző.

A vizsgált 0–18 éves gyerekek és fiatal megkérdezett szüleinek csaknem 45 százaléka a felsőfokú végzettség megszerzését tartja reálisnak. További 40 százaléuk legalább az érettségi megszerzését – gimnáziumban vagy szakközépiskolában – elérhető célnak gondolja gyermeke számára (8. ábra).

A roma szülők csupán gyerekeik 20 százaléka esetében látják elérhető célnak a felsőoktatásba való bejutást, a legalacsonyabb szakiskolai végzettséget tartják reálisnak a gyerekek csaknem negyedénél. A jelenleg általános iskolába járó gyerekek helyzetét, eredményeit és a középfokú továbbtanulás jellemzőit látva ez a realitás, aminek megváltoztatása nem a szülőkön múlik!

A szülők vágyai, elképzelései összefüggést mutatnak a gyerekek iskolai eredményeivel, de nem függnek sem a gyerek életkorától, sem a nemétől. Fiúk és lányok esetében, illetve a még nem iskolás, 0–7 éves gyerekek vagy a kisiskolás alsó tagozatosok körében is ugyanazt a mintázatot mutatják, mint a 0–18 éves teljes gyerekpopulációban.

8. ábra: Milyen iskolai végzettséghez juthat a gyerek a szülők véleménye szerint?
– összefüggésben az anya iskolai végzettségével* (%)

* N = 2890

KÖVETKEZTETÉSEK

A leghátrányosabb helyzetű kistérségekben élő gyermekes családok óvodai-iskolai helyzetének vizsgálata a szülők szemszögéből alátámasztja azt a feltevésünket, hogy az oktatási rendszer az egyenlőtlenségeket nem csökkenti, a gyerekek iskolai eredményessége és pályafutása családi háttérükön múlik.

Szociálpolitikai nézőpontból, morális szempontból és az egyenlőtlenségek növekedésének szempontjából egyaránt elfogadhatatlan a helyzet. A „hova születés” alapvetően meghatározza a további életesélyeket, a szegénység bővített újratermelésének egyik eszköze az állami oktatási rendszer. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai arra utalnak, hogy ezek a szempontok a jelen társadalompolitikájának alakításában nem súlyuknak megfelelően alkalmazható érvek.

Más nézőpontból talán közelebb hozható a döntéshozókhoz a kérdés. A jövő múlik azon, hogy mennyiben képes a hazai társadalompolitika egy tudásközpontú fejlesztés és fejlődés irányába elköteleződni és elmozdulni. És amennyiben valós politikai akarat van, milyen humán és anyagi erőforrásokat képes és hajlandó ennek érdekében mozgósítani.

A hátrányokat évtizedek óta próbálja az oktatáspolitikai „az iskolán belül, legalább az iskola eszközeivel ellensúlyozni”. Ennek ellenére *„az eredmények évről évre romlanak: az alsó tagozaton jobbak, mint a felsőn, és itt még mindig jobbak, mint az egyébként erősen szelektált középiskolákban. Emellett az is igaz, hogy e folyamat jobban érinti a hátrányosabb, mint kedvezőbb feltételekkel indulókat”*. Ezt a megállapítást 1980-ban írta le Ferge Zsuzsa.¹⁰ A helyzet azóta sem változott.

¹⁰ Ferge Zsuzsa: Az iskola, a pedagógusok és a társadalom. In uő: *Társadalompolitikai tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 1980.

„VAGYOK, AKI NEM VAGYOK!”¹

Kirekesztés és diszkrimináció – romák tapasztalatai

BEVEZETÉS

Számtalan tanulmány, újságcikk, statisztikai felmérés készült a hazai cigányságot körülvevő faji előítéletességről, diszkriminációról. Mindegyik megállapítja, hogy van, létezik, sőt erősödik. Mi, olvasók, a szakemberektől a hétköznapi gondolkodókig a megállapításokkal egyetértünk, vagy nem, de az információkat többnyire „hárítjuk”. Nem minket érint, esetleg sajnáljuk. Egyébként meg van törvény, Egyenlő Bánásmód Hatóság, minden rendben, sőt a nagy igyekezetben talán már el is túlozzuk a dolgokat – így szól az általánosnak mondható vélekedés. Munkatársaink arra vállalkoztak, hogy kilenc személyes életútinterjún és egy szakmai interjún keresztül ismét megmutassák, milyen ma Magyarországon cigányként élni. Felkelni, felszállni a buszra vagy orvoshoz menni úgy, hogy az előítéletek beleívódnak mindennapjaikba, környezetükbe itt is, ott is. Mindenütt.

¹ A 2009-ben készült tanulmány a Magyarországi Roma Parlament munkatársainak gyűjtésén alapul; az összeállítás dr. Nemes Iringó, dr. Pánczél Márta és Weber Andrea munkája.

MAGYARORSZÁGI ROMA PARLAMENT, 1990–2009

A Magyarországi Roma Parlamentet 1990-ben alapították cigány szervezetek. Az első nagyszabású komplex kezdeményezés – a „romák a romákért” –, amely a közéleti és kulturális reprezentációt, az identitás újrafogalmazását és a támogató közösségi programokat egyszerre biztosítja. A szervezet a cigányság társadalmi integrációjának előmozdításáért, képzési, művészeti, közéleti és szakmai programokat, illetve jogvédő irodát működtet. A roma közösségeket és társadalmi környezetüket egyaránt motiválja a szolgáltatások igénybevétele, információs és közösségi módszerekkel segíti elő azok elérését. Kisebbségi szakmapolitikai tevékenységet folytat, inspirálja, informálja és koordinálja a cigány társadalmi civil önszerveződést.

A Roma Parlament közösségi, szellemi és szakmai forrásközpont. A szervezet 1991-ben alapította a cigányság informálására az *Amaro Drom* roma lapot, amely információ-központúságával a legjelentősebb független hazai roma lap. A szervezet Civil Szolgáltató Irodájában évente több százan kapnak a jogi tanácsadástól a peres képviselő jogsegélyt, szociális, munkaerő-piaci, esélyegyenlőségi és közösségi szolgáltatásokat.

Szakmai programként 15 éve működik a Roma Akadémia képzéssorozat, amely az önszerveződés fontos állomása. A Roma Parlamentben működő könyvtár folyamatosan gyűjti a cigány szerzők alkotásait és a cigánysággal kapcsolatos szép- és szakirodalmi kiadványokat. A könyvtár kordokumentum-gyűjtemény, folyamatosan ellátja az iskolákat, intézményeket, közösségeket és az egyéni érdeklődőket.

A Roma Parlament cigány művészeti programjaival és kiadványaival folyamatosan teremti meg a lehetőségét annak a párbeszédnek, amelyen keresztül a cigány művészek a cigánysággal, a társadalommal és a világgal kommunikálhatnak. Kiépített kommunikációs környezettel (*Amaro Drom*, romaparlament.hu, közösségi honlapok) törekszik arra, hogy a cigány programok egyenlő eséllyel legyenek választhatóak a főváros és a média programkínálatában, valamint arra, hogy e programokban valamennyi önkifejezési forma megjelenhessen.

A szervezet szakmai munkájának legfontosabb új eleme az aktív részvétel 2007-től a Roma Integrációs Tanács, valamint 2008-tól a Roma Irányító és Monitoring Bizottság munkájában. E testületeken keresztül a cigányság képviselői törekszenek közreműködésükkel arra, hogy a magyarországi fejlesztési programok a cigányság társadalmi integrációját is eredményezzék.

A Roma Parlament – és más cigány civil szervezetek – története az elmúlt húsz év eredményeinek ellenére nem sikertörténet. Sokkal inkább azoknak a kísérleteknek a sorozata, amelyek során civil és szakmai eszközökkel folyamatosan és egyszerre törekedett a cigányság nemzeti jogainak érvényesüléséhez és gyakorlásához a helyét megtalálni; kikövetelni és kiharcolni mind a jogalkotási, mind az igazgatási, mind a társadalmi rendszerekben és folyamatokban úgy, hogy egyszerre motiválja és generálja a cigány közösség önszerveződési mechanizmusait. Tette és teszi mindezt eszközök és garanciák nélkül, ellenséges és elutasító környezetben.

Civil Szolgáltató Iroda

A Magyarországi Roma Parlament 1992-ben alapította a Konfliktusmegelőző és Jogvédő Irodát, amely a romákat ért diszkriminációs esetekben eljárásokat indított, és komplex támogató szolgáltatásokat nyújtott az ügyfeleinek. Az iroda programjainak és szolgáltatásainak célcsoportja a roma közösség, a diszkriminációval sújtott legnépesebb hazai népcsoport. Az iroda eljárásai alapvetően a diszkrimináció megszüntetését célozták, és annak a kommunikációs deficitnek a kiküszöbölését, amely a roma közösség tagjait megakadályozza abban, hogy egyenlő esélyű állampolgárok legyenek társadalmi környezetükben.

Az esetkezelések mellett az iroda közösségi konfliktusmegelőző programsorozataival tudatosította, hogy a sokféleség előny, és feltétele a dinamikus társadalomfejlődésnek. Ráirányította a figyelmet (Roma Akadémia, *Kisebbségek kisebbsége* című tanulmánykötet²) az esélyegyenlőség és az összetartó társadalom előmozdítására irányuló hazai és közösségi jogszabályokra. Az iroda legfontosabb célja a cigányságot diszkrimináló szellemi, kulturális és politikai örökség átörökítési folyamatának megszakítása.

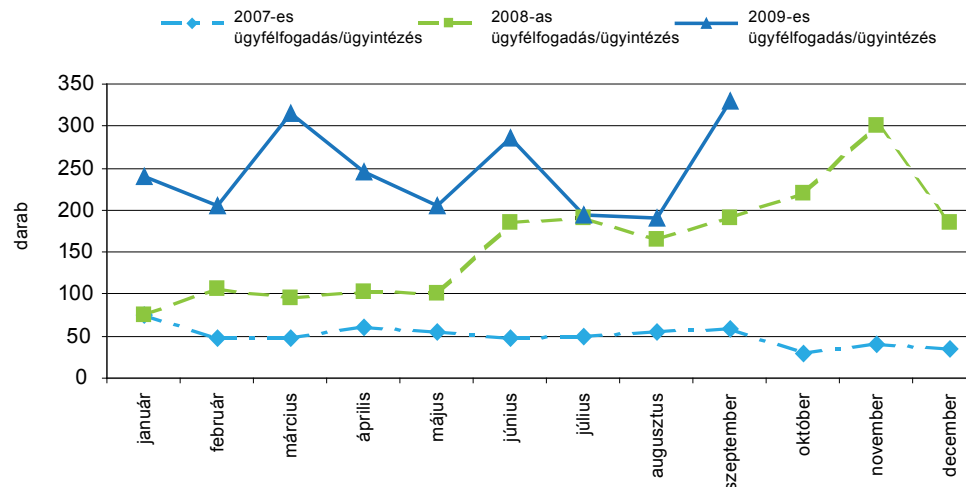
A Civil Szolgáltató Iroda a Jogvédő Iroda jogutódja. Tevékenységi köre a jogvédelmi feladatkört megőrizve kibővült, a pályázati rendszerek lehetőségein és keretein belül közösségi támogató szolgáltatásokat nyújt esélyegyenlőségi, szociális, munkaerő-piaci, ifjúsági, kisebbségi média és gyermekvédelmi szakmai területeken. Esetkezelési adatok rendszerezésével és feldolgozásával szociológiai érvényű statisztikai információkat szolgáltat az ügyfeleivé váló roma lakosság helyzetéről, állapotáról, illetve azok változásairól. Az irodában többéves tapasztalattal rendelkező szakemberek (jogászok és szociális referens) igyekeznek komplex megoldást találni leginkább a szociális, foglalkoztatási problémák, lakásügyek, diszkriminációs esetek kezelésében, és közreműködnek abban, hogy ügyfeleik igénybe vehessék a közszolgáltatásokat, az állami ellátórendszerek juttatásait.

² Neményi Mária és Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége*. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai. Új Mandátum, Budapest, 2005.

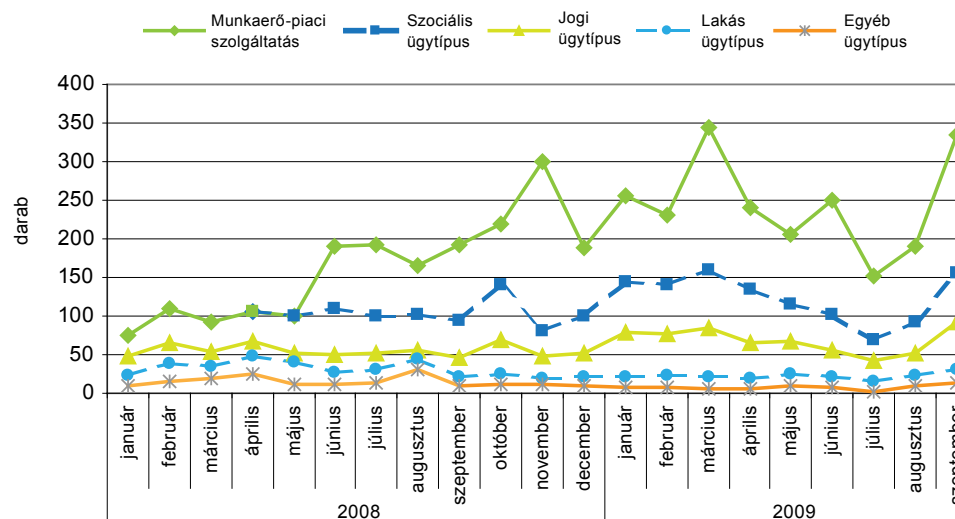
Eljárásaink egyik legfontosabb területe az információsztolgáltatás, az antidiszkriminációs és kisebbségjogi tanácsadás, valamint a Roma Integrációs Tanács számára nyújtott civil szakértői javaslatok és kritikai elemzések a sikeres roma integráció érdekében. Antidiszkriminációs eljárási módszerünk az együttműködő jogvédelem. Az ügyintézés során folyamatosan törekszünk a hatóságok, a bíróságok, a közszolgáltatók és a roma közösség közötti információs és kommunikációs deficit oldására, megszüntetésére, az elfogadás előmozdítására.

Az irodai ügyfélforgalom nagymértékben növekedett, 2007 óta kb. háromszorosára bővült (1. ábra). A 2. ábra az ügyfélfogadások ügytípusok szerinti megoszlását mutatja az elmúlt másfél évben.

1. ábra: Az ügyfélfogadások havi gyakorisága, 2007–2009

2. ábra: Az ügyfélfogadások havi megoszlása ügytípusonként, 2008. január 1.–2009. szeptember 30. között

A grafikonon jól látható, hogy az utóbbi időszakban különösen megnőtt a munkaerő-piaci szolgáltatás iránti igény, aminek egyaránt indoka a romákkal szembeni erősödő diszkrimináció és a gazdasági válság; számottevően gyarapodtak még a szociális ügyek (főleg a gyermekekkel kapcsolatos eljárások).

Egyedi jellegű eseteink sokfélék: biztosítással kapcsolatos jogvita, munkaügyi per, munkaügyi kártérítési követelés, szakszervezet-alapítás, munkahelyi diszkrimináció, jogvita rokkantnyugdíj elutasítása miatt, egyedi méltányossággal gyógyászati segédeszköz igénylése stb. Gyakran működünk közre szervezetek alapításában és kisebbségi önkormányzatok mindenféle ügyeiben.

Eljárásunk egyszerre sikeres és sikertelen. Sikeres, mert az együttműködő jogvédelem módszerével folyamatosan bontogatjuk a falakat ügyfeleink és környezetük között. Sikeres, mert módszerünk személyre szabott, és számos alkalommal elég a háttérben biztosított segítő kapcsolat ahhoz, hogy ügyfeleink önállóan intézhessék ügyeiket. Más esetekben azért sikeres, mert lehetőség van képviselőre, személyes közreműködésre ott, ahol erre szükség van. A sikertelenség oka elsősorban az eszközök hiánya és a fenntartható fejlődést nem garantáló pályázati rendszer, amely jellemzően korlátozott és ideiglenes forrásokat biztosít a komplex, tartós és újratermelő problémák kezeléséhez. Nincsenek kríziskezelésre fordítható forrásaink, lakás- és szálláslehetőségünk. Forráshiányunknak tudható be, hogy a komplex, mély gyökerű és évek óta húzódó problémák megoldására nincs lehetőségünk más szakemberek (pl. gyámügyi szakemberek, pszichológusok, orvosok, rendőrség, pedagógusok, áldozatvédelmi szakemberek) bevonására. Amikor egy adott probléma, illetve annak gyökerei nem orvosolhatók kizárólag az iroda eszközeivel, együttműködő partnereket keresünk, mert a gondok felületi kezelése helyett komplex megoldási terv közös kialakítása és megvalósítása jelenthet tartós megoldást az ügyfél élethelyzetének javításában. Munkánk ez a része az egyre kevésbé támogató társadalmi környezetben nagyon nehéz.

Etnikai adatkezelés – roma reprezentáció és integráció

Az etnikai származás vállalásának és kinyilvánításának jogát a romák számára a kisebbségi törvény biztosítja: „Valamely nemzeti, etnikai csoporthoz tartozás (roma származás) vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga” (A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény 7. §-ának (1)–(2) bekezdése). 1993 óta azonban a közigazgatás és az állami statisztikai rendszer egyetlen szegmensében sem biztosítja a jog gyakorlásának lehetőségét.

Az etnikai származásról szóló nyilatkozatot a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény különleges adatnak minősíti. A törvény 3. §-ának (2) bekezdése lehetővé teszi az ilyen önkéntes nyilatkozaton alapuló adat gyűjtését („Különleges adat akkor kezelhető, ha az adatkezeléshez az érintett írásban hozzájárul...).

A magyarországi előítéletes környezet és a roma képviselők alulreprezentáltsága a döntéshozatalokban vezetett oda, hogy a közigazgatási adatbázisok nem teszik lehetővé az állampolgárok számára a származásuk kinyilvánítására vonatkozó, törvényben biztosított jogok gyakorlását. 1994 óta egyetlen magyar kormányzat sem tartotta fontosnak, hogy rendszeres információk gyűjtésével bizonyosodjon meg a legnagyobb lélekszámú hazai kisebbség helyzetében bekövetkezett változásokról. Az állami és önkormányzati szakpolitikai vakság, amely nem „látja” a cigányságot, mint statisztikai diszkrimináció, az állami diszkrimináció kirekesztést okozó egyik formája, amit a hazai jogrendszer, az uniós alapjogok és nemzetközi egyezmények egyaránt tiltanak.

Az etnikai célú adatgyűjtés hiánya a roma integrációt szolgáló források eredményes felhasználásának egyik legkomolyabb akadálya. Magyarországon 1994 óta semmiféle országos reprezentativitású rendszeres adatgyűjtés nem folyt a roma népesség helyzetéről. A hazai statisztikai adatgyűjtés rendszerének továbbra sem része az, hogy miként, milyen rendszerességgel, milyen pénzügyi forrásokból, mely szervezeteknek kell a hazai cigányság helyzetéről tájékozódni; erre még tervek sincsenek. Az a tény, hogy a támogatások mértékét nem lehet még közelítő pontossággal sem megállapítani, nem csak a támogatási rendszer átláthatóságát rontja, hiszen ilyen körülmények között nincs valódi tervezés, és lehetetlen a szigorú számonkérés.³

Az Európa Tanács Rasszizmus és Intolerancia Elleni Bizottságának (European Commission against Racism and Intolerance, ECRI) 2007. évi magyarországi jelentése is szorgalmazta az etnikai alapú adatgyűjtést. Az ECRI meggyőződése, hogy az etnikai alapú adatgyűjtés és az ilyen adatok nyilvánosságra hozatala véghezvihető az emberi jogok tiszteletben tartása mellett. Az ECRI hangsúlyozza, hogy az adatok nagyon hasznosak a diszkrimináció azonosításához és a diszkrimináció elleni küzdelemhez.⁴

A Magyarországi Roma Parlament számtalan módon (tanulmányok és szakmai publikációk, mintaprogramok, partnerségek kialakítása, jó gyakorlatok közreadása) ösztönzi a közigazgatási rendszereket és a társadalmi szerepvállalókat arra, hogy eljárásaikban tegyék láthatóvá a roma népességet, másképpen fogalmazva: tegyék lehetővé a romák reprezentációját, hogy ők láthatóvá tehessék magukat. Tárják fel a romák helyzetét és állapotát, rögzítsék és tegyék nyilvánossá a roma közösség szociológiai adatait. Kezeljék és fejlesszék közigazgatási és más eszközrendszereikkel a roma adatokat, hogy azok a reális igényeket, szükségleteket és hiányokat tükrözzék, amelyekre

³ A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértékéről és hatékonyságáról. Összegző, helyzetfeltáró tanulmány. ÁSZ, Budapest, 2008. május.

⁴ Forrás: Nyílt Társadalom Intézet (OSI), 2007.

speciális és társadalmi integrációs programok tervezhetők és építhetők. Működjenek együtt a roma képviselőkkel. A megvalósulásban kövessék a roma jogosultságot, mérjék az eredményeket és kontrollálják saját hatékonyságukat. A romák társadalmi integrációja közös érdekünk. Végrehajtani csak együtt tudjuk.

Etnikai adatkezelés a Civil Szolgáltató Irodában

A Civil Szolgáltató Iroda ügyfeleinek döntő többsége hasonló társadalmi státusú, problémáik is többnyire azonosak vagy hasonlóak, hiszen azokat az azonos társadalmi környezet generálja. Helyzetük jellemzően halmozottan hátrányos, amiből nagyon nehéz kilábalni. Segítő környezet, pozitív beavatkozás nélkül szinte lehetetlen megállítani a hátrányok újratermelődését, halmozódását és átörökítését.

A Civil Szolgáltató Iroda – szemben a hazai közigazgatási rendszerrel – biztosítja ügyfelei számára a származásra vonatkozó nyilatkozattétel jogát. Az esetkezeléshez kifejlesztett irodai dokumentációk az adatvédelmi követelmények betartásával nemcsak az eljárási cselekményeket dokumentálják, hanem képet adnak az ügyfélcsoport helyzetéről, társadalmi státuszáról is.

Nyilvántartási rendszerünkben az ügyfelek nyilatkozatai alapján rögzített adatok a következők:

- *iskolai végzettség* – jellemzően alacsony, ezért nagyon megnehezíti az aktív munkaerőpiac elérését, illetve a támogatott képzések igénybevételét is;
- *munkaerő-piaci helyzet* – fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, jól bizonyítja ezt az a tény is, hogy ma az aktív munkaképes romák 75 százaléka nem foglalkoztatott (ÜMFT adat1);
- *jövedelmi körülmények* – arról tanúskodnak, hogy sok ellátatlan van a családokon belül, illetve az egyedül élők között is. A legtöbb esetben a napi megélhetés számít a legnagyobb problémának;
- *lakáskörülmények* – legtöbb ügyfelünk többgenerációs, népes családi körben él, mert lakhatásukat csak így képesek megoldani. Adataink arra is kiterjednek, hogy hányan, mekkora és milyen minőségű lakásban, milyen jogcímen laknak.
- *gyermekek egészségügyi, illetve szocializációs helyzete* – járnak-e a gyermekek óvodába, iskolába, elégedettek-e a szülők az intézményekkel, szegregál-e a közoktatási intézmény, amennyiben gyermekük tartósan beteg – sajnos ez gyakori –, tisztában vannak-e az adott lehetőségeikkel stb. (A kérdés fontosságát felismerve Józsefváros Önkormányzata 2009 júliusában 9 gyermeknek utalt óvodáztatási támogatást, ami igencsak elenyészőnek tűnik azon gyermekek számához képest, akik igényelhetnék a támogatást.) A jövő roma nemzedékének életminősége szempontjából ez a terület kiemelt odafigyelést követel;
- *adóssággal kapcsolatos helyzet* – szinte minden ügyfelünk adósa valamelyik szolgáltatónak, és az adósságcsapdából nem tudnak segítség nélkül kilábalni. Nem ritka, hogy az adósság csapdájába keveredett ügyfeleket olyan mélyre húzza a tartozás, hogy aránytalanul kis összegekért veszítik el a lakhatásukat, gyermekeik nevelésének, gondozásának lehetőségét, munkahelyet, közüzemi szolgáltatásokat stb. Mindenüket, ami elviselhető, esélyt adó életminőséget tenne lehetővé;
- *informáltság* – jogi szempontból, szolgáltatásokat nyújtó szervezetek, lehetőségek szempontjából (EBH, civil szervezetek, törvények ismerete stb.) ügyfeleink jellemzően alulinformáltak. A társadalmi információs rendszerek nem szólnak hozzájuk, eszközeik sincsenek azok eléréséhez. Hiányzik az a jövőkép is, ami a hozzáférést, az eszközök megszerzését motiválná. Az irodáról szóló információk általában szájhagyomány útján, illetve saját tapasztalatszerzés révén terjednek;
- *hatósági, bírósági eljárások feltérképezése* – ügyintézéseink gyakran hatósági, bírósági ügyek miatt zajlanak, illetve ilyen eljárásokat eredményeznek. Ezek az esetek nyújtanak rendszeres tapasztalatokat a közigazgatásban fellelhető diszkriminációs jelenségekről mind a szabályozás területén, mind a napi gyakorlatokban. Jogi, ügyvédi közreműködés ezekben az eljárásokban a legjellemzőbb, ügyfeleink saját magukat képviselni legkevésbé e téren tudják;
- *diszkriminációval, identitásukkal kapcsolatos sérelmes helyzetek feltérképezése* – az ügyfelek sok esetben nincsenek tisztában jogi lehetőségeikkel. Az adatrögzítés során arra is rákérdezzünk, hogy szembesültek-e már hátrányos megkülönböztetéssel, s ha igen, milyen ügy kapcsán, milyen módon, és mindez az ügyfelek szerint minek tulajdonítható.

Ügyfeleink társadalmi jellemzői

A 2009. évben 236 ügyfelünk volt. Közülük mintegy 200-an (a kérdéstől függően kicsit többen, vagy kicsit kevesebben) válaszoltak kérdéseinkre. A válaszolók mind 1942 és 1992 között születtek, vagyis 20–67 év közöttiek. A 30–40 évesek aránya 34,5 százalék. Többségében nők járnak hozzánk ügyeket intézni. Az ügyfelek 68 százaléka nő, 32 százaléka férfi. Egyharmaduk egyedülálló (30%) vagy házas (30%), 23 százalékuk él élettársi kapcsolatban, 15 százalékuk elvált és 3 százalékuk özvegy.

Az iskolai végzettségüket tekintve 45 százalékuk 8 osztályt végzett, 13 százalékuk annál kevesebbet, 29 százalékuknak van valamilyen szakmája, amit vagy szakiskolában, szakközépiskolában, vagy egyéb képzés során (főként a TÁMOP munkaerő-piaci programjai, a Lépj egyet előre stb. révén) sajátítottak el. A leggyakoribb szakmák: kereskedelmi eladó, virágkötő, takarító, szobafestő-mázoló, szabó, varrónő, vendéglátó, pincér felszolgáló. Az érettségizettek aránya 10 százalék, a felsőfokú végzettségűeké 2–3 százalék.

Az egészségügyi állapotra vonatkozó kérdésre csak 117-en válaszoltak. Közülük minden ötödik valamilyen mértékben csökkent munkaképességű, nem dolgozhat teljes munkaidős alkalmazottként.

Ügyfeleink 78 százaléka életvitelszerűen Budapesten él, és személyesen keresi fel az irodát. Közülük sokuknak azonban állandó lakcíme nem fővárosi, sokan albérletben, szállón élnek. Legtöbb ügyfél a Józsefvárosból jön hozzánk (a fővárosiak 63%-a VIII. kerületi lakos), amit nemcsak az iroda VIII. kerületi helyszíne magyaráz, hanem az is, hogy sokan a gettósodó Józsefvárosban találják meg leginkább boldogulásukat. Lakhatásukat tekintve a 210 válaszadó 44 százaléka lakik önkormányzati bérlakásban, közülük azonban minden negyedik jogcím nélküli lakáshasználó, és nem rendelkezik bérleti jogviszonnyal, mert az valamilyen ok miatt (általában lakbértartozás) megszűnt. Minden ötödik ügyfelünk saját tulajdonú – általában hitellel terhelt – lakásban él; 14 százalékuk bérel albérletet; 15 százalékuk lakik rokonnál, ismerősnél, családtagnál; 6 százalékuk él családos vagy munkásszállón, anyaoththonban a gyermekeivel, vagy hajléktalan. A lakás alapterülete tekintetében a szórás meglehetősen nagy, 10–100 négyzetméter között mozog, leggyakoribbak azonban a 23–30 négyzetméteres lakások, a lakások átlagban 44 négyzetmétereseek. A lakások csupán fele összkomfortos, 16 százalékuk komfort nélküli. A lakásban élők száma 1-től 12 főig terjed, de tudomásunk van egy olyan lakásról, ahol 70 négyzetméteren 23 fő lakik. Van továbbá olyan háztartás is, ahol egy 23 négyzetméteres lakásban 11 fő él. Átlagosan 4–5 fő lakik egy lakásban, és négyen élnek közös háztartásban.

A jövedelmek tekintetében egy háztartásban átlagosan 100 ezer forint az összes havi jövedelem, gyermekes családok esetében ebben benne foglaltatnak a család-támogatási ellátások is. Az egy főre jutó jövedelem átlaga nem éri el a 30 ezer forintot. Vannak hajléktalan és teljesen ellátatlan ügyfeleink, akik nem kapnak semmilyen saját jogú ellátást. (Kuriózumként: egy olyan családuk van, amelyben a fiatal házaspár egy főre eső jövedelme 100 ezer forint.) Érthető, hogy az alacsony jövedelmekből a mindennapi megélhetés nagyon nehézkes. Mindennap dönteni kell arról, hogy az aznapi kenyeret veszik meg, vagy adósságaikat csökkentik, illetve aktuális számláikat fizetik be. Legtöbb esetben a „stratégiai játék” eredménye az adósságcsapdába vezet. A kintlévőségek eredete szinte minden esetben közüzemi számla, lakbértartozás. Sok esetben 1,5–2 millió forintos a közüzemi tartozás. Uzsorakamatok felvétele is gyakori, amit aztán végeláthatatlan ideig törleszthet egy család.

Adatsorainkkal egzakt módon lehet bizonyítani a cigányságot körülvevő komplex diszkriminációs környezet (oktatás, lakhatás, egészségügy, foglalkoztatás, szolgáltatások, kultúra, hiteles képviselés hiánya) társadalmi státuszban mérhető és egyedi életsorsokban tetten érhető folyamatait és azok következményeit. Olyan hiteles adatso-raink vannak, amelyek – ha a társadalmi információs rendszerek befogadják és közvetítik – kikezdhetik azt a kollektív társadalmi felelőtlenséget, amely ma még tömeges méretekben teszi lehetővé egyéni, közösségi és állami szinteken is, hogy a Mária Terézia uralkodása alatt keletkezett mítoszokat átörököve a cigányságot Magyarországon valóságos helyzetével szemben túltámogatottnak, munkakerülőnek, nevelhetetlennek, idegennek és bűnözőnek lássák.

Meggyőződésünk, hogy ahogyan a kisebbségi törvényhez 1992-ben közreadott kritikánk tíz év után alkotmánybíróági döntésben vált tetten érhetővé, ugyanilyen módon épülnek be az etnikai adatkezelés, az önreprezentáció és a társadalmi integráció összefüggésére vonatkozó elemzéseink és az etnikai adatkezelés irodai gyakorlata idővel az állami – közigazgatási – fejlesztéspolitikai és integrációs rendszerekbe is.

FALAK KÖZÖTT

A következőkben képet adunk arról, hogy ma Magyarországon egy cigány ember a cigánysága miatt eleve hátrányos helyzetűnek számít, eleve hátrányból indul mások-hoz képest. Az elkészített kilenc személyes mélyinterjú egyediségében mutatja meg a cigánysággal szembeni társadalmi és állami diszkriminációt.

Interjúalanyainkat olyan ügyfeleink közül választottuk ki, és kértük meg, hogy beszélgessenek velünk az életükről, akik esetében a korábbi együttműködés során már felmerült a hátrányos megkülönböztetés problémája. Ügyfeleink közül két férfival és hét nővel készítettünk interjút. Életkorukat tekintve középkorúak: ketten az ötvenes években, hárman a hatvanas években és négyen a hetvenes években születtek. Átlagéletkoruk 44 év. Iskolai végzettségük tekintetében négy fő 8 osztályt végzett, míg öt fő szakközépiskolában, vagy a későbbiek folyamán támogatott képzésben szerzett valamilyen szakmát.

Négy interjúalanyunk egyedülálló anyaként neveli gyermekeit, van, aki kettőt, van, aki hét kiskorút is nevel. Egy interjúalanyunk gyermekei már nagykorúak, de együtt él velük és unokáival, mivel másképp lakhatásukat nem tudják megoldani. Egy válaszadó anyaoththonban egyedül neveli gyermekeit, egy pedig egyedülálló hajléktalan. Családi állapotukat tekintve öten elváltak, vagy korábban élettársi kapcsolatot szakítottak meg. Hárman házasságban élnek, egy fő nőtlen. Hárman éltek hosszabb-rövidebb ideig gyermekvédelmi gondoskodásban.

Öt válaszadó életében volt jelentős körülmény, hogy cigánysorról, vidéki faluból vagy kisvárosból felköltözött Budapestre a könnyebb boldogulás érdekében. Ők beszámoltak arról, hogy abban a környezetben, ahol felnőttek, annyira nem volt lehetőség, illetve annyira erős volt a cigányokkal szembeni ellenszenv és megkülönböztetés, hogy nem bírták tovább, nem tudtak boldogulni. Ebbe azonban nem akartak beletörődni. A kitörés lehetőségében bízva Budapestre jöttek családjukkal; abba a nagyvárosba, amely lehetőségeket (valójában azok illúzióját) ígérhette számukra. Később azonban rádöbbenek, hogy a főváros is változik, az interjúkban kimondják: mára már Budapest sem olyan, mint tíz évvel ezelőtt, a cigányokkal kapcsolatos előítélet itt is fokozódott, most már itt sem érznek esélyt arra, hogy boldogulhassanak. Többen készülnek arra, hogy külföldön próbáljanak szerencsét.

Egyik ügyfelünk nem csak képletesen menekült a nagyvárosba: élettársát, csapat-papot otthagya, három gyermekét felkarolva menekült Budapestre a fizikai erőszak elől úgy, hogy nem tudta, hova megy. A bántalmazás ténye egy másik esetben is felbukkant, az interjúk során két asszony számolt be arról, hogy férjeik fizikai erőszakot alkalmaztak rajtuk és gyermekeiken.

Az interjúk készítésének időpontjában öt személynek nincs munkahelye, négyen dolgoznak ugyan, de közülük csak kettő van hivatalosan bejelentve. A négy munkavállalóból három fizikai munkát végez (takarítás, konyhai kisegítés, mosogatás), egy pedig szociális ápolóként dolgozik.

Az interjúkból kiderül, hogy a mindennapi élet bizonytalanságát nem csupán a munkahely és a stabil fizetés hiánya okozza, hanem számos egyéb összetevő is. Például a feketemunka bizonytalansága, ami nemcsak azért veszélyes, mert a munkaadó az egyik pillanatról a másikra és következmények nélkül felmondhat, hanem azért is, mert nem nyugdíjjogosultság-szerző idő. Egyik ügyfelünk beszámol arról, hogy két évvel ezelőttig folyamatosan dolgozott az építőiparban, bejelentve azonban élete során összességében három-négy évet volt. Már most tisztában van azzal, hogy a nyugdíjazás időpontjára nem lesz figyelembe vehető munkaviszonya, nem beszélve arról, hogy állapota a fizikai munka miatt jelentősen leromlik, azaz munkát sem tud majd végezni.

„Hosszú távon három-négy munkahelyem volt, csak az volt a baj mindenütt, hogy... feketén! Tehát ha most nyugdíjba megyek... nekem nincs bejelentett munkahelyem, van összesen vagy három-négy évem... Vagy öt maximum! Mert mindenütt feketén dolgoztunk! Mi, a vasbetonszerelők kb. 40–45 éves korunkra már túl vagyunk egy gerincsérvén, a lábunk tönkremegy, a karjaink is, ízületesek leszünk, a vasporra allergiásak leszünk.”

„Honnan jövök?”

Egyetlen válaszadónk sem érkezett teljes családból, néhány ügyfél állami gondozásban nevelkedett gyerekkora egy részében. Hármuk esetében a szülők elváltak, ketőjüknek az egyik szülője elhunyt, egyikük születésétől fogva állami gondozott volt, majd egy időre nevelőszülőkhöz került, két másik válaszadónkat pedig a családból emelték ki kisiskolás korában. Fontos szerepet kapott a nagyszülő törődése, nevelése.

Szinte mindegyikük beszámol arról, hogy a család nagyon szegény volt. Ketten cigánysoron születettek, ők beszámolnak azokról az élményekről, amelyek a szegénység következtében érték őket már iskoláskorukban (kisebbségi érzés, szégyen, nehéz beilleszkedés, a beilleszkedés érdekében rossz társaságba keveredés).

„Az iskolában nem volt kimagasló öltözetem, inkább szegényesen jártam, összefoltogattuk a köpenyem, emlékszem, két-három folt mindig volt rajta. Néztem a többieket, hogy milyen szép elegánsan járnak iskolába. Így kialakult bennem a kisebbségi érzés, szégyelltem, nem volt barátom senki az osztályban.”

„Volt úgy, hogy szegények voltunk, és nem vittem reggelit vagy készítettem zsíros kenyeret, de úgy ettem, hogy ne lássanak, mert nem szalvétába volt csomagolva, hanem újságpapírba. Ezért, hogy ne lássák, óra alatt ettem, a tanár észrevette, de nem szólt, szégyelltem.”

„Arra emlékszem, hogy nagyon szegények voltunk. Volt, hogy anyu nagyon sokat beteg volt, mert kézbesítő volt, és nagyon sokat dolgozott, trombózt kapott a lába. Nagyon beteg volt, sokszor. Sokszor nem volt, mit enni. Emlékszem, hogy volt, hogy anyu cukrot égetett, és úgy csinált teát ecettel. Nyilvánvaló, hogy amikor bekerültem a nevelőotthonba, örültem, hogy ott minden van.”

„Én is belekerültem olyan dolgokba, olyan társaságokba, amibe az élet belevitt. Magamra voltam utalva, segítséget nem kaptam.”

Fontos szempontként jelenik meg az a vágy, hogy ebből a helyzetből ki akarnak törni, el akarnak menekülni a nyomorból vagy a negatív érzelmi közegből. Ehhez esz-köz gyakran a városba költözés, ahol jobb körülményekre, munkalehetőségre számítanak.

„Úgy bántak velem, mint a mostohagyerekkel, pedig nem voltam az. Kapálni, gyomlálni, megetetni a malacot, lovat, tyúkot... és közben iskolába jártam. Akkor lett rossz, amikor meghalt a nagyapám. Szégyen lett volna, ha intézetbe adtak volna, ezért inkább a nagyszülők neveltek. Azt nevelték belénk, hogy kötelesek vagyunk megalázn

magunkat, rabszolgasorban élni. Nem lehetnek érzéseink, vágyaink, csak kiszolgálni, kussolni kell, és körbeugrálni a férfiakat. El voltunk nyomva. Mindenki parancsolt nekem. Sokan kihasználtak.”

„Aztán tizennégy éves voltam, amikor a mamám is meghalt. Utána már a nagybátyámék neveltek, tőlük azt a szeretetet már nem kaptam meg. Ebből kezdtem menekülni..., de megbántam már, mert tanulni kellett volna.”

„Arra gondoltam, hogy megyek suliba, elkerülök legalább otthonról a nyomorból... ösztöndíjas lettem.”

Iskolai környezet

Az iskoláról a kilenc interjúalany közül hét úgy emlékszik, hogy alapvetően nem volt jó élmény. Az okok között említik azt, hogy nem kapták meg a szükséges ismereteket (szaktudást, tanulásmódszertant), vagy a megtanult szakma felnőttkorukra nem nyújt megélhetést. (Az iskolában megélt diszkriminációs jellegű élményeket a későbbiekben tárgyaljuk.)

„Aztán elálltam dolgozni. Nem a szakmámban, mert azt nem tanultuk ki rendesen. A suliban 3 évig csak vakolatot vertünk.”

A tanulás motivációjaként csak egyikük említi a dicséretet mint pozitív élményt. Az, hogy a nyilatkozó évtizedek távlatából is emlékszik erre, jelzi annak jelentőségét és ritka előfordulását.

„Általános iskolás korom óta nagyon jó kézügyességem van, grafikáztam, festettem. Ki is van emelve, hogy én dicséretben részesültem. És ezzel dicsekedhettem, tehát belső, lelki dobást adott, bizalmat, hogy különb vagyok, mint a többi.”

Többen beszámolnak arról, hogy a háztartási munka, a kisebb testvérek gondozása nem tette lehetővé, hogy otthon tanuljanak. Később, általában az általános iskola befejeztével a család anyagi helyzete miatt legtöbbször arra kényszerült, hogy a továbbtanulás helyett dolgozni menjen.

„Aztán a tanárok fölfigyeltek arra, hogy akartam, tudtam én, csak azt nem tudtam, hogy hogyan kell tanulni, mert nem mondta el senki. Amit az órán elmondtak, abból éltem. Hazamentem az iskolából, mondjuk, nem is volt időm, hogy elővegyem a tankönyvet, mert anyukámnak lett két gyereke, azokra kellett vigyázni. Messziről kellett hordani a vizet, hosszú volt a köz 20 literes vödrökkel. Hazaértem, takarítani kellett, vigyázni a tesókra.”

„Utána sajnos nem tudtam tovább tanulni, mert ahogy hazajöttem, anyuék elküldtek dolgozni. 15 éves korom óta dolgozom. Aztán, amikor volt lehetőségem, kitanultam a szociális gondozó és ápoló szakmát. Viszont ha gyerekkoromban tudtam volna tanulni, biztos eljutok az érettségig. Azért csak lettem két év alatt a szakmát, de ezzel nem jár érettségi.”

Szinte mindegyikük kitér a tanulás fontosságára, és arra, hogy felnőttként megpróbálják gyermekeik számára megteremteni a körülményeket ahhoz, hogy ne kelljen kimaradni az iskolából.

A munka

Fontos és pozitív szerepet kap a munka, ha ezt látták a szülőktől, de az ellenkezőjére is van példa, ami szintén egyfajta motivációra utal.

„Egyedül nevelt az anyukám, mert édesapám meghalt, hárman voltunk testvérek. Ő mindennap elment dolgozni, mi jártunk suliba... Mindig ment a munkába, mindig pontos volt, hazajött fáradtan, kérdezte, hogy mi volt a lecke, mit főztek nektek? Beszélgetett velünk, mesélt nekünk nagyon sokat, milyen volt a gyerekkora, meg a testvéreiről, apukájáról...”

„Anyu folyamatosan dolgozott, meg hát ő nem nagyon szólt bele, hogy mit csináljak. A nevelőapám, hát ő egy pancser volt, dolgozott két-három órát, meg hónapokat, aztán annyi... Hát neki semmi szakmája, semmije nem volt! Ő egy ilyen... tróger volt. Nem tudott minket normálisan nevelni, de az ő saját három gyerekét sem.”

Többen beszámoltak arról, hogy szeretnek dolgozni, és eddig folyamatosan dolgoztak, csupán az utóbbi időben nincs számukra munkalehetőség.

„15 éves koromtól dolgozom folyamatosan, a gyesidő alatt is három munkahelyem volt. Sosem tagadtam meg a munkát.”

„Nem szeretem, ha a munkámban hibát találnak. Szeretem úgy csinálni, hogy abban ne legyen.”

„Szeretek dolgozni.”

Ahogy azt már korábban említettük, mindegyik ügyfelünknek ott kellett hagynia 15–17 éves korában az iskolát, és el kellett mennie dolgozni a család anyagi helyzete miatt. Természetesen ez azzal járt, hogy nem szereztek szakképzettséggel. A munkaerőpiacon a legkisebb presztízsű munkahelyeket töltötték be, és legtöbben ebből a mai napig nem tudtak kitörni.

„Ott is megkaptam a legrosszabb munkát, de nem tudtam nemet mondani, megcsináltam.”

„Egy jó munkahely kéne, ahova szeretek járni, és ahol nem nyúzzák le a bőrömet napi 16 óra munkával úgy, hogy három hónap alatt mosogató ronggyá váljak.”

„Kemény fizikai munkát csinálok, nem könnyű. De ha szart kéne pucolnom, azt is megtenném a gyerekeim miatt. Ha tudnék mást dolgozni, nem csinálnám, de a kényszer nagy úr! Lopni nem akarok, kurva nem akarok lenni, úgyhogy kénytelen vagyok takarítani, ennyi!”

Ez a generáció éli meg most a 70–80 százalékos munkanélküliséget, gyermekeik pedig már nem az előbbi pozitív példát látják maguk előtt, hanem azt, hogy a szülők hónapokig, akár évekig sem találnak munkát.

„Nem panaszkodhatom, folyamatosan dolgoztam. De most lassan két éve, hogy nincs folyamatos munkám.”

„Van munkám, hála a jóistennek! Nem is merném otthagyni, mert akkor nem tudnám miből ellátni a gyerekeket, a segély erre nem elég.”

„Szerettem. Mindig túlteljesítettem a gyárban. Tudták, hogy nekem elég egyszer megmutatni, családias volt.”

Az információk hiánya

Az információ alapvető tőke, nélküle nem lehet előbbre jutni. Az interjúalanyok beszámolóit arról szól, hogy megfelelő információ hiányában nem tudtak tovább tanulni, vagy rossz minőségű oktatásban részesültek. Az egyik interjúalany az állami gondozás kritikájaként megfogalmazza azt, hogy alapvető készségeket nem tudott elsajátítani, ami hátráltatta később az előrejutásban. Megfelelő iskola híján pedig nincs megfelelő munkahely sem.

„Elsőben megbuktam, és akkor egy csomó gyereket kiszortíroztak egy kiségitő iskolába. Azért buktam meg, mert a kutya nem mondta, hogy a vonalra írok. Ez évek múlva hátrány volt, és ezt a szüleim nem tudták. Ugyanis az nem 8 általánost jelentett, hanem hatot. Volt utána kínládásom, hogy elvégezzem a nyolcat, mert amikor én ráeszméltem, hogy az kellene, már túlkoros voltam. Eladó, fodrász vagy felszolgáló szerettem volna lenni, próbáltam én magamtól. És akkor le is tettem erről.”

„Én nem tudtam bizonyos törvényeket, szabályokat. Sokkal jobban felvettek volna középiskolába vagy munkahelyre, csak nem tudtam elég információt, mert senki nem mondta el nekem. Ha informáltabb lettem volna, akkor nem itt ülnék.”

„Egy állami gondozott nagyon sok mindent nem tud elsajátítani, amit csak családi körben felnőve lehet. Például azt, hogy mi a szeretet. Egy nevelőszülőnél sem. Vannak olyan dolgok, amiket csak a családon belül tud meg tapasztalni. Nemcsak a családi státusz, hanem az ebből jövő tudás, például hogy mit melyik hivatalban tud elintézni, mert látja, hogy apuci-anyuci hogyan intézi. Az intézetben erről nem is tudunk, mert elintézik helyettünk.”

„Év végén kiderült, hogy elveszett a továbbtanulási lapom. Anyám meg azt mondta, hogy menjek dolgozni, és kész. Nem is tudták, hogy mi az a ballagás vagy pályaválasztás. Ezért nem tudtam tovább tanulni.”

„Aztán ez jött tovább... minekünk nem volt lehetőségünk arra, hogy tanuljunk, mert nem voltunk tájékozottak, hogy lehet menni.”

„Vagyok, aki nem vagyok”!

Magyarországon a cigány kisebbség az egyetlen, melynek rasszjegyei vannak. A többség ránézésre meg tudja állapítani, hogy valaki cigány-e, vagy sem. Hiábavaló tehát a szabad identitásválasztás, mert a többség megkérdés nélkül ítélkezik valakinek a cigányságáról és társítja hozzá a többségi társadalom által kialakított sztereotípiákat, rosszabb esetben előítéletet.

„A magyarok csak azt látják, ami külsőleg látszik, nem ismernek, hogy ki vagyok, mi vagyok.”

„Rajtam senki soha nem látta, hogy mi van belül.”

Az interjúalanyok több mint felének tipikus cigány neve van (pl. Lakatos). A név azonnal megnehezíti az érvényesülést minden olyan helyzetben, amelyben elhangzik, például egy állásinterjú telefonos egyeztetésekor. Az irodánkban nap mint nap tapasztaljuk, hogy a munkaadó telefonon keresztül meghallja az álláskereső nevét, és következtetve roma származására nem ad személyes lehetőséget, általában azt mondja, betelt az állás. Erről teszteléssel szoktunk meggyőződni.

A név mellett legfontosabbak a külső rasszjegyek, ami miatt minden esetben tagadhatatlan egy cigány ember származása. Az életútinterjúk során két ügyfelünk ítélte úgy, hogy rajtuk nem láthatók rasszjegyek. Ők azok, akik „szerencsésnek” mondják magukat, hiszen sok esetben nem kell szembenézniük a hátrányos megkülönböztetéssel.

„Ez nagyon érdekes helyzet, mert nekem se régen, se most nincsen ebből hátrányom. Azt hozzá kell fűzni, hogy fehér bőrű vagyok, mert lehet, hogy ha barna bőrű lennék, nem így lenne.”

„Jól be tudtam illeszkedni, mert nekem világos volt a bőröm, és a hajam se olyan fekete, eléggé el tudtam köztük vegyülni, viszont őt [cigány fiú] mindig cikizték. (...) A barátnőm meg mert velem jelenni bárhol, de ha sötétebb bőrű lettem volna, akkor biztos nem.”

A mélyinterjúkból kigyűjtöttük azokat a cigánysággal kapcsolatos sztereotíp és előítélettel teli felkiáltásokat, vélekedéseket, melyeket interjúalanyaink említettek. Az alábbi felsorolás szemlélteti, milyen verbális reakciókat hall nap mint nap egy cigány ember, akkor is, ha nem akar és nem tud azzal azonosulni, és hallani sem szeretné.

„Mindegyiket fejbe kéne lőni.”

„Bemennek a boltba, és kilopdosnak mindent.”

„Rosszak, bűdösek, lopnak, börtöntöltelékek, gyilkosok!”

„Köcsög cigányok, már megint itt vannak a munkahelyen!”

„Nem dolgoznak, otthon maradnak!”

„Szemét cigány!”

„A cigányok szipuznak.”

„Buták, bénák, rohadékok, nem informáltak.”

„Te bűdös cigány!”

„Foltosak, koszosak, szegények.”

„Bűdös cigányok, már megint veletek van a probléma!”

„Kosz és putri.”

„Csövesek.”

A cigányságot interjúalanyaink közül is többen a szegénységgel – lévén, benne élnek – azonosítják.

„Vannak olyan emberek, akik nem szeretik a másikat, mert cigány, mert mi nem úgy élünk, mert nekünk vizes, dohos a lakásunk, és hiába mosok, takarítok, érződik rajtunk. De azt hiszem, hogy majd később fogja megérteni [a gyerek], még beszélni is nehéz róla.”

„Nem azok – a cigányok – voltak a barátaim... nem azt mondom, hogy nem játszottam velük gyerekkoromban, de én teljesen másabb vagyok, úgy érzem... mert én nem éltem olyan életet, mint anyukám, akik kint laktak a cigánytelepen, én már nem.”

A társadalom által kialakított sztereotípiák felsorakoztatása után talán érthető, ha valaki nem akar közösséget vállalni olyan emberrel, akiről ilyen módon és ennyire negatívan vélekedik a többségi társadalom. Nemcsak mindennapi munkánk során, de interjúinkban is érzékeltük, hogy éppen ezért probléma interjúalanyainknak, illetve általában egy cigány embernek felvállalnia cigányságát, és megélni annak szépségeit. A legtöbben ezt nem képesek megtenni.

„Az élet megtanított arra, hogy sokszor szégyellem a származásom, vagy a helyzetben megtagadom, akár romák előtt is, mert olyan visszajelzéseket kapok. Sajnos erre nem lehetek büszke.”

Mivel a cigánysághoz a társadalom erős negatív sztereotípiákat társít, kialakul sajnos a cigány emberben is annak a hite, hogy a cigányság ténye semmiféle pozitív értéket nem hordoz. Ilyen módon a rasszjegyeket mutató ember identitása bizonytalanná válik: tagadni akarja cigányságát, hiszen nem akar azonosulni a negatív képekkel. Letagadni származását azonban nem tudja, s ez meghasonlottsághoz vezethet. A cigány identitás kialakítása nehézséget és küzdelmet jelent.

Mit is jelent cigánynak lenni? Milyen is egy cigány ember valójában? – teszi fel a kérdést magának az ember, s olyan és ahhoz hasonló válaszokat adhat rá, mint egyik interjúalanyunk: *„Nem attól cigány a cigány, mert barna a bőre, hanem mert úgy viselkedik...”* Az idézett mondatot egy olyan hölgy említette, akin látszik roma származása. A mondat kellően érzékelteti, hogy a nyilatkozó a saját csoportját mennyire negatívan minősíti. Fejében a cigány ember az, aki „úgy viselkedik”. Emiatt nem képes elfogadni azt, hogy ő cigánynak született, hiszen ő nem „cigány módjára” viselkedik. Számára különösen nehéz és nagy feladat, hogy el tudja fogadni cigány származását, ami látszik rajta, és hogy ezt az elfogadást közvetítse mikrokörnyezetében. Jelenleg még identitásának kialakításával küzd.

„Akkor is cigány maradok, sajnos! De én nem tehetek róla, ennek születtem! Sajnos ennek születtem, majd én elfogadom. De én nem erőszakolom azt, hogy márpedig engem fogadjanak el. Én ezt nem akarom, csak engedjenek, hadd éljek úgy, ahogy a többi. Hogy nekem is hadd legyen, a gyerekeimnek is hadd legyen, meg a másíknak is hadd legyen.”

Kiemeltük interjúinkból azokat a megnyilvánulásokat, amelyek utalnak arra, hogy az ügyfeleink hogyan vállalnak, vagy nem vállalnak közösséget a cigánysággal. Kilenc interjúalanyunk közül három nem akar, vagy nem tud közösséget vállalni a cigánysággal. Az egyikük csak azért nem tagadja meg cigányságát, mert láthatóak rajta a rasszjegyek.

„Múltkor kérdezte egy nő az anyaoththonban, hogy miért mondom azt a fiamnak, hogy ő cigány? Hát azért, hogy tudja a gyereke, hogy honnan jött! Ne később kapja meg majd, hanem már most tudja”

Alapvetően minden nyilatkozó ügyfelünkre elmondható, hogy ki akar törni abból a nyomorból, illetve előítéletes közegből, amivel a cigányságot azonosítja ő, illetve a társadalom.

Két interjúban említik, hogy kialakult bennük egy „se itt, se ott” állapot, senkivel nem tudnak közösséget vállalni. Ha tehát korábban esetleg már sikerült is elfogadnia az egyénnek magában azt, hogy cigánynak született, és nem minden cigányra igazak a többség által alkotott negatív sztereotípiák, akkor a cigány identitás kialakításának egy következő lépcsőfokát kell megmászni, ami megköveteli, hogy újabb nehézségekkel küzdjön meg: sem a cigányokkal, sem a nem cigányokkal nem tud közösséget vállalni, mert nincs rá lehetősége. Hiába próbálnak meg alkalmazkodni, integrálódni a cigányok vagy a nem cigányok közé, mert egyik közegben sem fogadják el őket. Ezt jelzik a „két tűz között vagyok” és a „két pad közé esek” kifejezések.

„De hát senki nem tudja megválasztani azt, hogy hova születik. (...) Én nem tehetek róla, ha azok [cigányok] olyanok! Azokhoz is húznom kell, mert én is cigány vagyok. Azok is a vérem, mert hát nem lehetek más, ezért én két tűz között vagyok! Ez nekem nagyon rossz, meg a gyerekeknek is, mert a cigányokhoz sem, meg a magyarokhoz sem tartozunk.”

„A származásom végett sem a roma társadalom nagy része, sem a nagy társadalom nem fogad el. A roma társadalom sem, mert nem olyan körülmények között nevelkedtem. A magyar a származásom végett nem fogad el. Két pad közé esek. Ez még jobban nehezíti a helyzetem.”

„Ezt kapjuk, hogy tiszta magyar vagy! A másiktól meg azt, hogy »Menj már, te hülye cigány!«”

A kilenc interjúalany közül összesen hárman említenek a cigánysággal összefüggő pozitív dolgot, például hogy különleges kultúrát vagy büszkeséget jelent a cigányság. Két interjúban azonban többes szám harmadik személyben nyilatkoznak a cigányság pozitív tulajdonságairól. Az „ő kultúrájuk...”, „ők úgy csinálják” – egyéb hasonló kifejezőmódok mind arról árulkodnak, hogy az illető nem vállal közösséget a cigányokkal, vagyis hiába jelenik meg a pozitív kép, ha nem tud vele azonosulni.

„Összetartás, az utolsóját is odaadja, ezek nagyon erős tartó erőik.”

„Különleges kultúrájuk és nyelvük van. Sok köztük a művész.”

„Hamarabb ad, jobb szívű, családcentrikusabb, mint a magyar.”

„Bennem is megvan az, ami a cigány nőkben általában, ragaszkodó, hűséges; ha kell, porig alázza magát egy férfi előtt.”

Senki nem említ olyan pozitívumot, amit kifejezetten a cigánysága miatt élt volna meg. Az interjúkból az derül ki, hogy ha valaki Magyarországon cigánynak születik, az előnnyel nem, hátránnyal és negatív képek hozzákapcsolásával viszont annál inkább jár. Egyetlen válaszadónk mondta azt a mondatot, mely utalhat arra, hogy képes közösséget vállalni a cigányokkal: *„Én nem tagadom, örülök neki [hogy cigány vagyok].”*

Példák a hátrányos megkülönböztetésre, illetve társadalmi kirekesztettségre, azok szociológiai és jogi szempontú elemzése

Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége 2008-ban felmérést készített 27 tagállamban a hátrányos megkülönböztetésről (EU-Midis 3). Az eredmények szerint romák számoltak be a hátrányos megkülönböztetés legmagasabb általános szintjéről: majd minden második válaszadó (47%, Magyarországon 62%, ezzel a 2. helyen vagyunk) jelezte, hogy diszkriminálták az elmúlt 12 hónapban. A vizsgálatba bevont romák többsége elterjedtnek tartotta a származási alapon történő diszkriminációt (a legmagasabb a magyarországi mutató: 90%).⁵

Ebben a pontban az interjúk elemzése során a megélt történeteket megpróbáljuk objektív szociológiai és jogi fogalmaknak megfeleltetni. Egyrészt a Naetar-Bakcsi Ildikó és mások által kidolgozott fogalomrendszerből,⁶ illetve a hatályos magyar szabályozás (Ebkvt.⁷) definíciójából indultunk ki. *„Diszkriminációról olyan tényleges hátrányos helyzetek létrejöttékor beszélünk (amely kialakulhat mind egyenlőtlen bánásmód, mind túlkapások révén), amelyek a hatalmi aszimmetriára épülnek fel, és magukban foglalják a közvetlen és a közvetett diszkriminációt. (...) Társadalmilag szisztematikus diszkrimináció fogalma akkor alkalmazandó, ha a tényleges hátrányos helyzet alapja a lakossági csoportok közötti társadalmilag ható hatalmi aszimmetria, amely különbséget tesz bőrszín, (feltételezett) etnikai származás, nemzetiség, vallási hovatartozás, társadalmi nem, egészségi állapot, fogyatékoság, szexuális beállítottság, a nemi polaritástól való eltérés és az életkor alapján”* (Naetar-Bakcsi).

A Naetar-Bakcsi-féle fogalomrendszerben a hatalmi aszimmetria, az egyenlőtlen bánásmód alapja valamilyen tulajdonság, és a tényleges hátrány a lényeges tartalmi elem. Olyan aktív cselekvések tekintendők diszkriminatívnak, melyek jellemzői:

- a személyi integritás megsértése, zaklatás;
- támadás, fenyegetés, ellenségesség, szidalmazás;
- megsértés, megalázás, lenézés;
- gyámkodás, lekezelés.

Az Ebkvt. fogalommeghatározása a fentiekén túl kiemeli azt is, hogy az adott védett tulajdonság (amely lehet vélt vagy valós is) valamely csoporthoz köti az egyént. És elengedhetetlennek tartja annak az összehasonlítható helyzetnek a meglétét, amely szerint a védett tulajdonsággal nem rendelkező csoport tagja kedvezőbb elbánásban részesül vagy részesülne, mint a védett tulajdonsággal rendelkező.

Tanulmányunkban kizárólag a cigány etnikai kisebbséghez való tartozást tekintjük releváns védett tulajdonságnak, de megjegyezzük, hogy az interjúkból más védett tulajdonságokkal kapcsolatos hátrányos megkülönböztetésre is fény derült.

⁵ Forrás: http://fra.europa.eu/fraWebsite/news&events/infocus09_2304_en.htm (letöltve: 2009. 10. 28.).

⁶ Forrás: Ildikó Naetar-Bakcsi: *A diszkrimináció fogalma*.

Forrás: www.egyenlobanasmod.hu/tanulmanyok/diszkriminacio_fogalma.pdf (letöltve: 2009. 10. 28.).

⁷ Az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (Ebkvt.) 8. §.

A kiragadott eseteket azok előfordulási gyakorisága alapján három csoportba soroltuk: iskolai közegben, a munka világában és egyéb helyzetekben (hivatalokban, bankban) előforduló hátrányos megkülönböztetés. A példák elemzése után kitérünk arra, hogy ügyfeleink hogyan reagáltak a diszkriminatív hatásokra.

A 9 interjúban megjelenő hátrányokat a következőképpen lehet csoportosítani:

- legalább hárman említenek fizikai erőszakot is;
- mindegyikük interjúalany beszámol szóbeli erőszakról, lelki megrázkódtatásról;
- többen említik az elkülönítést.

Példák az iskolában mint másodlagos szocializációs közegben

Az UNICEF gyermekbántalmazások elleni kampányának jelmondata: *„A gyerekek verhetetlenek!”*

A Gyvt. 6. §-ának (5) bekezdése szerint: a gyermeknek joga van emberi méltósága tiszteletben tartásához, a bántalmazással – fizikai, szexuális vagy lelki erőszakkal –, az elhanyagolással és az információs ártalommal szembeni védelemhez. A gyermek nem vethető alá kínzásnak, testi fenyegetésnek és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetésnek, illetve bánásmódnak.

„Az iskolában, arra emlékszem, hogy mindig hátraültettek minket, cigányokat. Eléggé különböztettek minket. Nekünk háromszor többet kellett bizonyítani, mint a magyar gyerekeknek.”

„Akiket átküldtek a kisegítő iskolába, nem nézték meg, hogy talán foglalkozni kellene egy kicsit jobban velünk, és akkor nem kerülünk oda.”

Az előbbi két esetben elkülönítésről van szó; a történet többi részéből kiderül, hogy a „kisegítő iskolába” szinte csak cigány tanulók kerültek. Ez a helyzet alapvetően megbélyegezte a gyermeket (visszatekintve megkérdőjelezte saját értelmi képességét, nem értette, hogy miért került oda), és később azzal szembesült, hogy csak nagy nehézségek árán tudja letenni az általános iskolai bizonyítványhoz szükséges különbözeti vizsgát, hogy tovább tanulhasson.

„A nyolcadik osztályban átkerültem a cigány osztályba. Aztán ott láttam, hogy mit csinálnak a magyar tanárok... ott tettelegességgig fajult a dolog. Volt egy orosz tanárunk, az rendesen ilyen nagy vonalzóval ütötte a gyerekeket [mutat a kezével kb. 35–40 cm-t].”

Egyértelműen összehasonlítható helyzet áll fenn, hiszen a nem cigány osztályban az első hét évben a tanuló nem látott példát arra, hogy verték volna a gyerekeket. Kérdés, hogy lehet-e bizonyítani az ok-okozati összefüggést, hogy a tanár a gyereket azért üti, mert cigány. A mai jogrendszer tiltja mind a pedagógia, mind pedig az otthoni nevelés terén a fizikai erőszak fegyelmezési eszközként való alkalmazását. Tehát ha a diszkriminációt nem lehet megállapítani, ezen a jogcímen lehet eljárást indítani (könnyű testi sértés).

„Mert amikor a lányom kijárta a 8 osztályt, és középiskolába akart menni, mondták, hogy »Cigány?? Középiskolába??? Kereskedelmibe meg... pláne?!?« Hogy képzelem én ezt el? (...) Később felvették a középiskolába, de oda volt téve a neve mellé a piros pötty, és ha nem jól teljesít – megmondta az igazgató –, ha az első félévben nem jól teljesít a lánya, abban a percben kilölik onnan! A lányom elérte azt a stádiumot, hogy már sírva ment a suliba.”

Zaklatás állapítható meg, ami egyértelműen a cigány származással mutat összefüggést, mert korábban középiskolába sem akarták engedni emiatt a szülők a gyereket. A sok megalázás miatti örök bizonytalanságban a gyerek végképp elveszti önbizalmát, és ennek következtében rosszabbul teljesít. A bizonyítás nagy nehézségekbe ütközhet.

„Azt mondja nekem a tanárnő: »Akárhogy is fog teljesíteni, a maga gyereke meg fog bukni környezetből!« El kellett vinnem a gyereket a családsegítőbe, hogy felmérjék a gyerek IQ-ját, mert a tanárnő azt mondta, hogy nagyon alacsony mértékű a gyerek értelmi szintje. A családgondozó meg azt mondta, hogy »Nem tudom, mi baja van az iskolában a tanárnőnek, de a gyerek a nyolcadikos anyagot is megoldotta negyedikes léte!«”

Ennél a példánál is a zaklatást lehet említeni, nehéz azonban annak a bizonyítása, hogy a gyermeket cigány származására tekintettel illeti ilyen „kitüntetett” figyelemmel a tanár.

„Hát... hogy őszinte legyek, a cigányság és a cigány gyerekek alapvetően úgy nőnek fel, hogy hátrányban vannak. Az iskolában a lányom tudta, hogy egyedüli roma gyerek. És én mondtam neki: »Míg a paraszt gyerekek elég a két hiba, és megkapja az 5-öst, neked többet kell teljesítened!« Aztán az osztályban mondták neki az osztálytársai, hogy »Te büdös cigány!«, leköpték, felpofozták, mennem kellett be, én is megvertem a gyereket, behívtam az anyját, meg ilyen tortúrákon mentünk végig. Akkor nem kell egy ilyen gyerekek elmondani, hogy miért van ez, mert benne él, látja! Tehát neki nem kell!”

„Kilencéves gyerekek, és azt mondják neki, hogy menjél már el innen, mert te cigány vagy. A kislány félrevonult és sírt, és kérdezte, hogy anya, miért bánnak velem így, pedig én tiszta vagyok. És mondtam neki, hogy nem a gyerek tehet róla, otthonról hozza.”

Ezek az esetek nem esnek jogi védelem alá. A tanárok felelősségének megállapítása nagyon kétséges annak ellenére, hogy véleményünk szerint az ellenséges környezet a tanárok aktív vagy passzív támogatása nélkül nem alakulhat ki, tehát a társadalmi kirekesztettség fogalmával ragadható meg a történet.

Példák a munka világában

Az interjúalanyok által megélt eseteket a munka világában alapvetően két csoportba lehet osztani. Az egyikbe azok tartoznak, amelyekkel a munkára való jelentkezéskor találkoztak, a másikba pedig azok, amelyek a munkavégzés során fordultak elő.

„Le volt beszélve a munka, másnap reggel lehet kezdeni, Kimentünk a munkahelyre, meglátott minket, »Hát, köszönöm szépen, már nem kell! Betelt az állás!«”

„A mostani helyzetben, ha valaki munkát akar keresni... Lehet az akármilyen ápoló... Kerestem munkát, bementem egy kínai büfébe, ahol ki volt írva, hogy keresnek konyhai kisegítőket. Amikor bementem, azt mondták, hogy betelt, de később is ki volt írva. Sikertelen vagyok.”

„Mert nézd meg, hogy itt vagyok szakács, és látod, hogy hónapok óta nem kapok munkát. Egy próbára nem adnak lehetőséget, hogy megmutassam. Többször is mondták, hogy túl barna vagyok.”

A fenti esetek az iroda gyakorlatában szinte mindennaposak. Számunkra egyértelmű helyzet, hiszen a korábban említett látható rasszjegyek alapján az illető már esélyt sem kap arra, hogy megmutassa, alkalmas-e az adott munkára. Így ésszerű indoka sem lehet az elutasításnak. Irodánk gyakorlatában arra is volt példa, hogy hasonló esetben kor vagy nem alapján diszkriminálták a munkára jelentkezőt.

Ezekben az esetekben is nehéz a bizonyítás. Gyakran végzünk tesztelést, amikor az ügyfél visszajön elmesélni a helyszínen történeteket, és újra felhívjuk a hirdetésben megadott telefonszámot, majd kiderül, hogy az állást még nem töltötték be. Egy másik kritikus kérdés annak kiderítése, hogy kivel állunk szemben, a hirdetésekben ugyanis általában nem tüntetik fel a cég nevét, címét. Amennyiben ez az információ a birtokunkban van, levelet küldünk a cégnek, melyben felhívjuk a figyelmét a jogszabálysértő gyakorlatra, és kérjük annak megszüntetését.

„És akkor jött az, hogy »köcsög cigányok, már megint itt vannak...« És valamikor ez a gyerek, a vezető szerelő, a kezem alatt dolgozott majdnem két évig! A két cigányt kiközösítették, összebeszéltek a hátunk mögött, és megbeszélték, hogy akkor ez a két cigány megy. Holott sokkal gyorsabb voltam mindegyiknél! Azóta nincs, péntek óta nincs munkám...”

„Dolgoztam irodaházban, de annyira nagy volt a lenézés, hogy otthagytam.”

Ezekben az esetekben zaklatás megállapítása jöhet szóba, amit a munkatársak követnek el, ezért a munkáltató felelősségének megállapítása ugyancsak kétséges. Az ellenséges hangulat alapvetően befolyásolja az ember teljesítményét, önmagában is káros. Az első esetben egyébként ennek alapja a szakmai féltékenységek, amiért a munkatárs a mélyen meglévő előítéleteihez igazodik. A munkáltató felelőssége egyértelműen az elbocsátásban. A második esetben szintén a munkatársak az aktív szereplők, akik olyan fokú ellenséges légkört teremtenek, hogy a nehéz helyzetben lévő kétgyermekes édesanya a felmondás mellett dönt. Ebben az esetben is csak a társadalmi kirekesztettség jöhet szóba.

Példák egyéb helyzetekben

Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége által 2008-ban készített felmérés szerint a romák között legtöbben a „magánszolgáltatások” terén (szórakozóhelyeken, üzletekben vagy boltokban, banki szolgáltatás igénybevételekor) szenvednek sérelmet.⁸ Interjúalanyaink is beszámoltak ehhez hasonló esetekről.

„Bementem a polgármesteri hivatalba, és kérdeztem, hogy hol tart a segélykérelmem. Olyan félvállról kezelte, hogy... de szerintem a ruházatom alapján! [túlságosan jól öltözött] És akkor a válasz, hogy vigyek vissza még egy papírt, pedig leadtam. Mondtam neki: tudja mit, Drága! Ha ez ilyen körülményes magának – nem nekem – tegye el azt az 5 ezer forintot jól! Magának nagyobb szüksége van rá, mint nekem, meg a gyerekeimnek, a viszontlátásra! Otthagytam, nem érdekelt.”

Nap mint nap többen beszámolnak be arról, hogy hivatalos ügyeik intézése során lekezelően bántak velük, és emiatt nem volt sikeres az ügyintézés, vagy nagyon nehézkesen ment. Az előbbi idézet nagyon jól példa erre, és ügyfeleink között végzett felmérésünk is alátámasztja ezt a tapasztalatot. 225 válaszadónk 65 százaléka tapasztalt hátrányos megkülönböztetést hivatali ügyintézés során, 223 válaszadó közül pedig 69 százalék említette a hátrányos megkülönböztetést munkakeresés során. 179 fő válaszolt arra a kérdésre: *„Mit gondol, miért érte hátrányos megkülönböztetés?”*, és közülük 95,5 százalék jelölte meg okként a roma származását.

Jogi szempontból azonban nehéz értékelni az ilyen esetet, hiszen nem látunk bele az aktába, nem tudjuk azt, hogy van-e ésszerű oka a kedvezőtlen bánásmódnak. Ügyfeleink megélt személyes valóságából indulunk ki, abból, hogy ők cigányként élik át ezeket a helyzeteket, és abból, hogy irodánkra nem lenne szükség, ha a közigazgatási rendszer és a munkaerőpiac befogadó lenne.

„Vidéken nagy a lenézés, elkülönítenek. Emlékszem, hogy 14 évesen apám elvitt egy diszkóba, és be se engedtek. Vannak éttermek, cukrászdák, ahova cigány be sem mehet.”

Jogi szempontból egyértelműen hátrányos megkülönböztetésről van szó. A lehetséges bizonyítási eszköz a tesztelés.

„Végigmegyek a közértben, és a szomszéd sorból kikiabálja egy kisgyerek, hogy menjünk el innen, mert azok ott cigányok!”

„Képesek voltak leszállítani a buszról egy kis anyát babakocsival, majdnem lerugdosták őket a buszról: »Itt nem utazik cigány!«

Az előbbi két eset csak a társadalmi kirekesztettség fogalmával írható le, hiszen a magánszemélyek ilyen viszonyaiban a törvényi védelem nem illeti meg az embert.

A hátrányos megkülönböztetésre, illetve a társadalmi kirekesztettségre adott reakciók

Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége által készített felmérésből kiderült az is, hogy a sérelmek elszenvédését nem követi bejelentés. Ezt a legtöbb (78%) azzal magyarázták, hogy „semmi nem történne”. Elgondolkodtatható az is, hogy a válaszadók fele elismerte: nem tudja, hogy miképpen kellene eljárnia, és minden ötödik roma a bejelentés elmulasztásának okaként a negatív következményektől való félelmeire hivatkozott.

Hasonlóan figyelemre méltó, hogy a válaszadók 23 százaléka úgy próbálja „kivédni” a hátrányos megkülönböztetést, hogy eleve elkerül bizonyos helyeket, szituációkat.

Az életútinterjúk elemzése során a hátrányos megkülönböztetéssel, illetve társadalmi kirekesztettséggel kapcsolatosan megnyilatkozó válaszadókat három csoportba soroltuk: (1) az elkerülő, (2) a versengő attitűdöt mutatók csoportjára, illetve (3) azokra, akik a tájékozatlanság következtében nem tettek semmit.

⁸ Forrás: http://fra.europa.eu/fraWebsite/news&events/infocus09_2304_en.htm 10 (letöltve: 2009. 10. 28.).

Elkerülő attitűd

Elsőként az elkerülő attitűdöket ismertetjük, amelyeket tovább lehet bontani a következő válaszcsoportokra:

- akinek az alapvető fiziológiai szükségletek kielégítése sem biztosított, ezért a rövid távú gondolkodás miatt válik elkerülővé (hosszadalmas, van fontosabb dolgom, el kell tartani a családot);
- aki lelkileg annyira összetört már, hogy erkölcsi versengésre képtelen (nehéz bizonyítani, nem leszek több tőle, úgyis megmagyarázzák, nem várhatok igazságszolgáltatást).

„Nagyjából tudom, de nem éri meg az a sok huzavona! Jöjjenek hozzátok? Írjunk egy panaszlevelet? Jelentsük fel őket? Minek?? Azzal jobb lesz, küldjek levelet a bíróságra, vagy... gondoltam már rá, hogy egy-két embert feljelentsek ilyen dolgokért. A munkám során 10-ből 8–9 helyen csak azért küldtek el, mert cigány vagyok.”

„Nem, mert attól, hogy én följelentem, lesz valami? Én attól több leszek? Az én pénztárcámban lesz pénz? Csak megy az idő, és valószínűleg meg fognak győzni. Meg vigyek tanút, hogy bizonyítsam.”

„Mert ugye beírta az ember a gyereket oda, ahova tartozik, de direkt lebuktatják a cigány gyerekeket, hogy el kelljen menni. És akkor el kell menni az Erdélyi utcába, mert nekik ez van fenntartva. A lányom első volt, és az történt, hogy a tanár megrángatta a haját. És megkérdeztem, hogy miért tetszik az én lányomat bántani? Azt válaszolta, hogy mert ez egy hülye cigány, nem tud tanulni, nem tud írni, semmit nem tud. Mondtam neki, hogy maga az én gyerekemet nem fogja verni, mert letöröm a kezét. És másnap átírtam az Erdélyibe. Mai napig oda jár mindegyik.”

„Az öcsém testi-szellemi fogyatékos. És olyan pofont adott neki egy rendőr, bevérzett a szeme, összeesett. Csak úgy megállt mellette a motorral, odament hozzá, és csak úgy... Bementünk a rendőrségre, és elmeséltük, hogy mi történt, hát azzal védekezett, hogy ő azt hitte, hogy szípus. Azt mondták, hogy ne tegyünk feljelentést, mert úgysem lesz belőle semmi... a kutya nem eszi meg a kölykét...”

Az utolsó megjegyzést alátámasztja az EU-MIDIS felmérése is. Az elemzések szerint a megkérdezett romák 18 százaléka vélte úgy, hogy származása okán vált áldozattá – azaz a vizsgált 3500 roma közül 624-en szenvedtek el rasszista indíttatású testi sértést, fenyegetést vagy súlyos zaklatást –, ám a hivatalos nyilvántartások az efféle eseteknek csupán töredékét rögzítették. Magyarországon a válaszadók 41 százaléka jelezte, hogy megállították a rendőrök a vizsgálatot megelőző tizenkét hónapban. Márpedig a sűrű ellenőrzések, a diszkriminatív rendfenntartás aligha segíti elő az etnikai kisebbség és a rendőrség közötti viszony javulását – arról nem is beszélve, hogy éppen az efféle rendőri gyakorlattal magyarázható, hogy a romák körében miért alacsony az áldozattá válás bejelentése.

Versengő attitűd

A versengő attitűd az interjúk alapján jellemzően a magánszemélyek konfliktusaiban jelenik meg, ahol a törvényi védelem nem él. Az interjúalanyok által említett számtalan eset közül mindössze egyben fordult elő az, hogy valamilyen hivatalos lépést próbált tenni az érintett az elszenvedett sérelem miatt.

„Rengeteg magyar barátom van most is... és rengeteg ismerősöm van, akik nyíltan utálják a cigányokat... nyíltan! Csakhogy ha ilyeneket tapasztalok, akkor ott én fellépek erőiesen. Tehát vagy megállítom szóban, érvekkkel, ép észérvekkkel, vagy erőiesen és csúnyán. Például most voltak ezek a gyilkosságok... aztán... vegyük az egyiket... mondjuk egy ácsbrigádban, ismerősök, nem rossz gyerekek, mind magyar... jó szakemberek, viszont van köztük egy vezető, 150 kg-os, több mint kétméteres állat, és nyíltan megmondja, hogy az ő falujában a cigányokat mind, egytől egyik fejbe lövöldöznék. Én meg erre: »Mondd már meg nekem, hogy mire fel, vagy miért?« – merthogy arról beszélgettünk, amikor fejbe lőtték az anyát meg a gyereket –, és akkor elkezd mondani, hogy a cigányok bemennek a boltba, kilopdosnak mindent... meg ilyesmit... Szerinted ezt az országot ezek a romák, akik éheznek és ilyen kisebb bűncselekményeket csinálnak, ezek teszik tönkre?? Nem! Kicsit följebb, például a MÁV-nál, ahol milliókat, milliárdokat osztanak szét egymás között.”

„Ha azt mondják, hogy cigányok, rohadjatok meg, ilyet nem szoktam meghallgatni, hanem odamegyek, és megkérdezem, hogy miről beszéltél, én is az vagyok, ne általánosíts. És ez előfordul a mai napig. Mert látják a tévében, hogy nézd, megint ez volt a romákkal, és én próbálom mondani, hogy az nem úgy van teljesen, mert sokan normálisak vagyunk, mert a magyaroknál ugyanúgy fennáll a bűnözés, mint a romáknál, csak éppen nem verik olyan nagydobra. Ha roma ember valamit csinált, hamarabb kap médiát, mint egy magyar. Ha oda kerül a sor, egyből vállalom a fajomat, önkéntesen.”

„Már az óvodában is cigányoznak a gyerekek, még beszélni sem tudnak, de már tudják bántani őket. De megmondtam neki, hogy mit válaszoljon, hogy az a másik megértse, és elmondja otthon a szüleinek. Például, ha gúnyosan megkérdezik tőle, hogy »te cigány vagy?«, válaszolja azt, hogy: »én ember vagyok, és fogadj el így, ahogy vagyok.« És most már ezt mondja nekik, és büszkén kihúzza magát, gizdán mondja. És mesélte utána, hogy a gyerek nem tudott válaszolni, és azóta a gyerek nyalizik neki.”

„De a lakásosztályon van egy nő, az valami eszméletlen. Nem egyedül vagyok, aki panaszkodik, hanem a kerület harmada. Arra már gondoltam, hogy petícióval ki kéne tenni őt onnan. Kérdezel valamit, és ahogy viselkedik!!! A szemembe se néz. Na innentől már nem igaz ember. Mert az utálat, a gyűlölet sugárzik belőle. Dühös leszek, jön, hogy felpofozzam.”

„A legtöbb gyereket abba a suliba nyomták, a hármashba! És mondtam, hogy az én gyereke nem abba megy! Leálltam velük vitázni!”

Az utóbbi esetben az interjúalany képes volt érvényesíteni az érdekeit, és megakadályozta, hogy gyermeke a szegregált iskolában tanuljon tovább. Ez a fajta erős érdekérvényesítő képesség sajnos nagyon ritka ügyfeleink körében.

Tájékoztatlanság

Az interjúkból az derül ki – és tapasztalataink is megerősítik –, hogy az ügyfelek rendkívül tájékozatlanok abban, hogy milyen szervekhez fordulhatnak, ha hátrányos megkülönböztetés áldozatává váltak. Az Európai Alapjogi Ügynökség felmérése ezen túlmenve megállapítja, hogy Magyarországon a válaszadók 78 százaléka egyetlen olyan szervezetet sem tudott megnevezni, ahol országában tanácsadással vagy támogatással segítenék a hátrányos megkülönböztetést elszenvedőket.

„Egyenlő Bánásmód Hatóság? Azt sem tudom, hogy van-e ilyen, és hol van, mert nem szokták reklámozni a tévében meg az utcán, nem találkozunk se címmel, se névvel... mert ha az ember többet találkozna, akkor... azt hiszem, van egy-két dolog, ami rájuk tartozna.”

Milyen ma Magyarországon cigánynak lenni?

Elgondolkodtató az a tény, hogy az interjúalanyok erre a kérdéskörre csak negatív érzéseket fogalmaztak meg. Többen kiemelték, hogy ezt az országot a magukénak érzik, itt kellene otthon érezniük magukat, de egyúttal szóhasználatukban különbséget tettek cigány és magyar között. Az integráció lényege éppen az lenne, hogy mindenki gazdagabb legyen úgy, hogy a különböző társadalmi, kulturális értékek összeadódna – ügyfeleink azonban nem így élik meg helyzetüket.

A nyilatkozó ügyfeleink alapvetően pozitív személyiségek, akikben elég erős az akarat és a küzdeni vágyás ahhoz, hogy változtassanak, kitörjenek, és ne örökössék tovább meglévő hátrányaikat. Az egyik legfontosabb tanulság mégis az: nem mindegy, hogy hova születik az ember, mert hiába van meg az akarat, a küzdeni vágyás, egyéni képességek, ezek – esély és lehetőségek hiányában – nem tűnnek elegendőnek ahhoz, hogy a különbségek leküzdhetők legyenek.

Az interjúalanyok a következő érzéseket fogalmazták meg:

- jó lenne tartozni valahova, egyedüllét, megaláztatás;
- lealacsonyodás;
- átnéznék rajtam;
- kevesebb esély;
- megkülönböztetés;
- kínlódás;
- keserűség;
- fájdalom;
- kilöknék;
- félelem;
- visszautasítás;
- végigkíséri az egész életet;
- árral szemben úszom, falakba ütközöm;

- kilátástalanság;
- esélytelenség;
- közöny;
- ennek így kell lennie.

„Felvettek a konyhára. Akkor tanultam meg azt, hogy mennyire számít a bőrszínem. Mert az iskolában éreztem, hogy nem odavaló vagyok, de amikor elmentem dolgozni, nekem háromszor annyit kellett teljesítenem, mire azt mondták, hogy jó. Ketten voltunk cigányok, mi nem szolgálhattunk fel. Ez végigkíséri az embernek az életét! Kádár megtiltotta azt, hogy faji különböztetések legyenek. Nem lehetett a cigányra azt mondani, hogy cigány, meg hogy rohadék! És ha egy cigány bement valamilyen munkahelyre, mert volt munkalehetőség állandóan, akkor a cigányság hova dolgozott: az építőiparba. Az egész országot a cigányság építette. Mert a legtöbb cigány az építőiparban találta meg a helyét, mert ott fogadták el őket. Meg a konyhán mint konyhalány vagy WC-s néni, vagy takarító néni. De a pultba már nem kerülhetett be, még anyám sem, pedig ő hófehér bőrű volt, és szerették is a munkája alapján, étteremben dolgozott, de mint konyhalány.”

„Egyszerűsítene, egy kalap alá vesznek minket, nem érdekli őket az, hogy hány éve dolgozol, hány gyereket nevelsz, hogy élnek a gyerekeid, hogy neveled őket... Nem! Az az ember, akit lelőttek a saját udvarán, azt hiszem, 30–40 éve dolgozott egy munkahelyen. Kijött az ajtón, és agyonlőtték a saját udvarán!”

„Dühöt, idegességet, ilyenkor haragszom az egész világra! De maradhattam volna az enyémeik között is, cigánysoron... a feleségem családjánál... és akkor nem lenne ez...”

„Ez az össznépi ellenszenv, előítélet, ami egyre jobban erősödik, és én ezzel szemben nem tudok versenyezni. Mindenki kimutatja valamilyen szinten az ellenszenvét, a közömbösséget, az elutasítást. Van, aki diplomatikusan, van, aki drasztikusan és kegyetlen módon.”

„A C betű ott van a homlokodon.”

„A sok szenvedés már olyan, hogy nincs is kedvem beszélni róla. Most hogy mondjam el ezt a rengeteg problémát, ami van.”

„A cigányság ma már nem büszkeség, régen azt mondtam, hogy az. De amik most történnek, elszomorító. Mi is Magyarországon élünk, magyarok vagyunk.”

„Nem hagyják az embert élni. Lenéznek.”

„Pozitív élményem nincs! [sírva nevet] Még nem láttam hasznát annak, hogy cigány vagyok!”

„Megmondom, hogy kezdek elkedvetlenedni, mert felőrli az embert ez a kilátástalanság.”

„Már nem bírjuk elviselni a sok megaláztatást, a gyötrést, az emberi mivoltunkat alázzák meg sokszor...”

Az idézetekből kivilágó érzelmek, amelyek végigkísérik a cigány emberek életét, és törvényszerűen kiváltják belőlük, hogy valamilyen módon reagáljanak az őket ért hatásokra, gondolják meg újra a helyzetüket. Az interjúk elemzése során világossá vált, hogy az ügyfeleink már a szülőktől is azt tanulták, hogy meg vannak bélyegezve, ez a helyzet eleve el van rendelve, nem lehet rajta változtatni, és ha többet bizonyítanak, akkor sem biztos, hogy megkapják azt a bánásmódot, amely más, nem cigány embert eleve megillet. Ilyen módon jelenik meg az önbeteljesítő jóslat fogalma is.

„Velünk agresszíven beszéltek az iskolában, bűdös cigánynak neveztek, ha valami eltűnt, rögtön minket kutattak át. Kérdeztem otthon, hogy ez miért van. Azt mondták, hogy ennek így kell lennie, ez van.”

„Volt olyan, hogy a naplóba be volt írva egy C betű, hogy mi cigányok vagyunk. Minket többet feleltettek, többet kellett mindig adni mindenből.”

„Az bennem maradt, hogy mindig többet tegyek, mint amit elvárnak. De amikor meglátják, hogy gyorsan dolgozom és tisztán, akkor elismerik, és tisztelnek. De rossz, hogy ennyire bizonyítanom kell.”

„Én kereskedelmet végeztem, nekem jó volt, velem nem éreztették a suliban, sem a munkahelyemen, hogy cigány vagyok, velem nem! De mégis hiába vagyok én normális, meg úgy nevelem a gyerekeimet, akkor is én az vagyok, és százszor többet kellett bizonyítanom, hogy elfogadjanak, mindenhol!”

„Keserűség van, fájdalom... Viszont van bennünk egy nagy félelem... Az ember fél azzal szembesülni, hogy visszautasítják. Félt, hogy valamit nem jól csinált... és a félelmében úgyis elrontja! És így nőnek fel generációk nálunk. Már a nagyanyám generációja is így nőtt föl, anyám generációja is, az én generációm is így nőtt föl, és most az én gyerekeim is így nőnek fel.”

„Ha nem cigánynak születtek...”

„Szerintem rossz időben, rossz helyen voltam, és rossz családba születtem.”

„Lehet, hogy akkor könnyebb lenne a lakásüggyel is. Mert ez már túlzás, hogy évekig ne sikerüljön.”

„Tudom, hogy nem valószínű, hogy ebből a helyzetből magyarként ki tudtam volna lábalni, mert nagyon sok magyar van, aki ezekben a körökben mozog.”

„Nem azt mondom, hogy 100%, de 80%-ban biztos, hogy jobb lenne! Ha visszagondolok... az én anyám cigánytelepen lakott.”

A cigányügyről

Az interjúalanyok többsége negatív képet hordoz a cigányügyről és annak kezeléséről. Említenek ugyan pozitív példát, de az összkép sötét. Négy évvel a Roma Integráció Évtizede program elindulása után ők semmilyen jelét nem érzik a változásnak.

„Nem szeretek politizálni, de nekem még cigány szervezet nem segített, se lakásban, se a gyerekekkel. De azt hallom a rádióban, hogy aki egy kicsit feljebb kerül, elmegy luxusnyaralásra, és nem a saját pénzén. Akik egy jó munkahelyre jutnak, ott biztos, hogy lopni fognak, és a következőnek itt van elrontva, mert engem már nem fognak felvenni.”

„A romák nagyon el vannak maradva, tudásanyagban, viselkedési kultúrában is. Kellene egy szervezet, amelyik ezt fel tudná vállalni, hogy lehetőséget adni, és a kormány ezt ösztönözné. Nem lehet a magyarokra bízni a sorsunkat, mert abból nem lesz semmi. Ha a roma vezetőkre bízunk, az sem biztos, hogy jól sül el. Nem bírják felvállalni a cigánykérdést. Együttes erővel lehetne, de úgy, hogy azt meg kell tanítani.”

„Nem indítanak roma programokat, nem segítenek lakásokat építeni nekik, még mindig hagyják, hogy ott éljenek! A gyerekeket így nem tudják soha kivenni a mocsokból, a koszból, a szegénységből, azok pedig, ha felnőnek, ugyanúgy fognak élni, mint a szüleik, ahogy éltek. A gyerekeik ugyanazok lesznek!”

„Mohácsi Viktóriára. Őt lehetne példaképnek tekinteni szerintem a romáknak. Olyan jól beszél, és megy, harcol az igazáért! Van olyan sok roma vezető, akik egymást megeszik... és azt mondják, összetartanak a cigányok... hááát... ott is vannak korruptak... ugyanazok, nem különbek! Marják egymást, mint hogy inkább összefognának. Ez a Kállai Ernő! Ő is egy nagyon okos ember! Ő is olyan jól fellépett a roma gyilkosságok kapcsán! Csak az a baj, hogy több pénz kéne ahhoz, hogy a roma ügyeket meg tudják oldani... rengeteg dolgot meg lehetne, és sok életet lehetne segíteni, de csak beszélnek róla! Nem tesznek semmit sem! Vagy lehet, hogy tesznek, de az édeskevés! Lassan 20 éve túl vagyunk már a rendszerváltáson, és semmi nem történt ilyen irányban!”

„50–60 évvel le vagyunk maradva Amerikától, és a rasszizmus most előjött.”

„Akik ott ülnek az asztalok mögött, közömbös arccal nem vesznek tudomásul dolgokat, nem gondolkodnak el azon, hogy a roma társadalmon hogy lehetne segíteni. Mert nem érdekük.”

Mit adok át a gyermekeimnek?

Az, hogy ügyfeleink mit akarnak továbbörökíteni gyermekeiknek, nagyban összefügg azzal, hogyan értékelik eddigi életüket. Amit át akarnak adni, az általában az eddigi életük tapasztalatai és tanulságai, illetve az általuk el nem ért, meg nem valósított vágyaik.

„Értük mindent megteszek, bármit, a lehetőségeimhez képest. (...) Azt a mintát adom tovább, amit én is láttam.”

A tanulás fontosságán és a párkapcsolatokkal összefüggő tapasztalatokon túl általában belenevelik gyermekeikbe azt, amit már beléjük is beleneveltek: cigányként sokkal többet kell bizonyítani, mint másnak, kevesebb esély van bármire. A megfelelni akarást, az elnyomottság tényét és az esélytelenség érzését továbbörökítik a következő nemzedékre is, akarva, akaratlan.

„Úgy végezzék a dolgukat, hogy abba hiba ne legyen! Ne tudjanak belekötni.”

„Mindig ott van a homlokodon a C betű.”

Megfogalmazódik a nyilatkozatokban, hogy nagyon szeretnék, ha gyermekeiknek jobb lenne, mint nekik volt. Nem akarják, hogy hozzájuk hasonlóan „gályázniuk, kubikolniuk, robotolniuk” kelljen, és fizikai munkát végezzenek. Szeretnék, ha gyermekeik jobban ki tudnának törni, mint amennyire ez nekik sikerült. A lehetőséget a tanulásban látják, ezért kifejezetten ösztönzik gyermekeiket arra, hogy tanuljanak.

„Tanuljanak, mert ha tanulnak, akkor lesz belőlük valaki! Akkor az én gyerekeim is ott ülhet, ahol a többi, és nem kell neki gályázni! Nem kell neki kubikolni. És előveszi a papíráját, akkor lehet, hogy cigánygyerek, de ugyanoda jut, mint a többi, mert szinkronban lesz. Ha már van rá mód... nem hátrafele nézünk, hanem előre.”

Emellett akaratlanul is átadják nekik a mindennapi élet és megélhetés alapvető tapasztalatait. Hogy hogyan viszonyuljanak a pénzhez, az anyagiakhoz, a hétköznaphoz, és hogyan érvényesüljenek.

„Szoktatom őket, hogy ha kevés pénzem van, kicsit kapnak, ha több, akkor kicsit többet.”

„Nem tanítottam meg őket a nyalizásra, mert ne úgy érvényesüljenek, hogy nyalja a talpát.”

„Mit kívánnék?”

Maslow szükségletpiramisából kiindulva két csoportban vizsgáljuk, hogy melyek azok a vágyak, igények, amelyek mindennapi, fizikai szükségletként jelennek meg az interjúkban, és melyek azok, amelyek ezeken már túlmutatnak, és az önmegvalósításhoz vezető út egy részeként értelmezhetők.

Mindennapi szükségletek közé tartoznak: a napi étkezés, a megfelelő hőmérséklet, a lakhatás, a munkahely és a jövedelem, amelyek nélkül az önmegvalósítást megelőzően az egyik napról a másikra való túlélés is kérdéses. Sajnos legtöbb interjúalanyunknak alapvető szükségleteinek kielégítése is bizonytalan, hiszen ha rezsitartozás miatt kikapcsolják a villany- és a gázszolgáltatást, ha a hajléktalanszállón kitűrik a helyéről, ha nincs pénze, hogy hat gyermekét megetesse aznap este stb., akkor alapvető szükségletei kielégíthetetlenek maradnak. Ami a bizonytalanság mellett még marad, illetve kialakul, nem más, mint a csalódottság, kiábrándultság, a küzdelem feladásának érzése. Mindezt az alábbi idézetek érzékeltetik:

„Már letettem róluk, a terveimről, mert mindig olyanba csöppentem bele, amit meg kellett oldani, amit túl kellett élni.”

„Ahhoz, hogy én komolyabb dolgokban tudjak gondolkozni, nagyon sok feltétel kell, mert az egyik adja a másikat. Mai napig hajléktalan státusszal rendelkezem. Van egy kislányom, négyéves, akit kénytelen voltam intézetbe adni. Ha nincs stabil munkahelyed, akkor lakás sincs. Stabil, hosszú távú munka kell. Kell biztos jövedelem, és lehetne építeni, mint a várat. Akkor lakáson lehet gondolkodni, akár hitel vagy pályázat. És utána a kislányt magamhoz venni, ez lenne a célom, csak nem tudok egyről a kettőre jutni, mert korlátozottak a lehetőségeim. A mostani helyzetben próbálok becsületes úton – ami nagy szó – az árral szemben úszni, de állandóan falakba ütközöm. Önmagam erejéből nem tudok ebből kilábalni. Holtponton vagyok, se ide, se oda.”

„Egy normális lakás, nem nagy, hanem tudjam anyagilag rendezni, tehát nem csak arra, hogy utána elveszítsük, két szoba és két félszoba. A gyerekeket tudjam taníttatni, és anyagilag rendbe jöjjenek. Tegyek érte nyilván, tudjak érte tenni. De ehhez egy kiegyensúlyozott, jó munkahely kell.”

Vannak, akik úgy érzik, lassú lépésekben ugyan, de haladnak az alsó szintek kielégítése felé, ami után következhet egy magasabb szint, az önmegvalósítás irányába haladva.

„Én nem kívánnék mást, csak egy házat, hogy nyugodtan legyünk.”

„Most annyit elértem, hogy sikerült a rezsimet helyrehozni másfél millióval, kifestettem a lakást. Még egy-két bútor hiányzik, hogy még kényelmesebb legyen a gyerekeknek. Aztán nézek még egy másik munkahelyet.”

„Nézek még egy munkahelyet. Lehet, hogy kellene tanulni még valami egyszerű szakmát, de ez a körülményektől függ.”

Vannak olyanok is, akik szövögetnek terveket: a fizikai szükségletek kielégítése ugyan kifogásolható, de nem olyan mértékben, hogy feladják az önmegvalósítás iránti küzdelmet. Még van reményük, erejük, elképzeléseik és terveik. Ezekben az esetekben előkerül a nagyobb lakás, a tanulás iránti vágy, munkahely-teremtési elképzelések, hivatás, egy újabb párkapcsolat.

„Most árulom a házat, és ha sikerül eladnom, akkor mindenképpen az a tervem, hogy vidéken vegyek egy parasztházat, olcsón – merthogy nekem csak egy kis egyszobás lakásom van –, hogy a gyerekeim ne menjenek el tőlem, egybe tartsam a családot, mind a három fiamat! Csinálni egy kis vállalkozást, megalapozni a gyerekek jövőjét.”

„Egy kis kertesi családi házat szeretnék, ahol az unokákkal ott tudunk lenni együtt. Szerintem ez össze fog jönni, rajta vagyok, nem szeretnék úgy meghalni, hogy ez ne jöjjön össze. Pénzt se, csak ezt.”

„Én szerettem volna híres lenni, hogy én megmutatom, sokra viszem. (...) Bár még most sincs késő, tervezem, hogy leteszem az iskolát. Gyerekkori álmom, hogy én embereknek segítek. (...) Embereken segíteni, hogy megtehessem azt, amit szeretnék, amire elhivatott vagyok.”

„És egy olyan kapcsolatot akarok, amiben egyenrangú vagyok, ahol nemcsak én szeretek, hanem engem is szeretnek, és nem használnak ki. És a gyerekeket akarom taníttatni mindenféleképp, nem is hogy érettségijük legyen, hanem egy egyszerű szakmájuk.”

MERRE TOVÁBB?

Tanulmányunkban mélyinterjúk nyomán személyes élményeket közvetítve bemutattuk, milyen ma Magyarországon cigánynak lenni, hogyan élhető meg a cigány identitás, ha hátránnyal járhat az, ha valaki cigánynak születik. Szemléltettük, milyen előítélettel teli, illetve diszkriminációs helyzetekbe kerülnek ügyfeleink, és ez hogyan hat mindennapi életükre. Az élettörténeteken keresztül azt láthattuk, milyen létezési formák vannak a gyűlöletet, előítéletet közegében akkor, ha annak kizárólag elszenvetői, áldozatai vagyunk, és okozói nem. Egyik interjúrészletünk ritka jó példa, és tanulsággal szolgálhat:

„Képzeld, megismertem egy fiút, aki ku-klux-klános. A számítógépen vannak chatoldalak, és ott beszélgetünk. Ő mondta, hogy annyira jól elbeszélget velem, olyan jó embernek tart, őszintének. Megnéztem az iwiwen, és akkor láttam a csuhás-keresztes ruhát. És megkérdeztem, hogy rasszista vagy, te nem szereted a cigányokat? És mondta, hogy igen, mert meg szeretnének teremteni ilyen fajt, olyan fajt. És akkor mondtam neki, hogy figyelj, én roma vagyok. És akkor azt mondta, hogy eddig így vélekedett a romákról, hogy koszosak, nem szeretnek dolgozni, primitívek, nem lehet bízni bennük. És akkor egy kalap alá van véve az összes. De most gyökeresen megváltozott a véleménye, mert eddig nem találkozott romával. Szerintem ha először találkozunk, akkor szóba sem állt volna velem, de így először megismerkedtünk.”

TÖBBGYERMEKES CSALÁDOK A SZEGÉNYSÉG SZORÍTÁSÁBAN¹

Fotó: Sik Dorka

¹ A tanulmányt a Nagycsaládosok Országos Egyesülete (NOE) készítette a Miniszterelnöki Hivatal megbízásából 2009 októberében. Írta: Morvayné Bajai Zsuzsanna, Cser Károlyné, Dombai Lászlóné dr., Kormos Kata, Kormosné Debreceni Zsuzsa, Pollák András a NOE központi titkársága munkatársainak közreműködésével.

A NAGYCSALÁDOSOK ORSZÁGOS EGYESÜLETE CÉLJAI, ORSZÁGOS HÁLÓZATA

A Nagycsaládosok Országos Egyesülete (NOE) 1987-ben alakult meg. Országos hálózatú, kiemelten közhasznú nonprofit civil szervezet. Az alapszabályában rögzített célok az alapítás óta is érvényesek: az élet és az anyaság tisztelétére nevelés, a házasságért és a jövő generációért érzett felelősség erősítése, a nagycsaládok sajátos érdekeinek képviselete és szolgálata, a nagycsaládok egymást ismerő és segítő közösségekké szervezése.

A NOE céljai között elsődleges helyet foglal el a házasság, a család, a gyermekvállalás és kiemelten a többgyermekes, többgenerációs életforma értékeinek bemutatása. Az egyesület igen fontos feladatának tekinti a gyermekek és fiatalok közéleti nevelését, a természet szeretetére, óvására és a környezettudatos magatartásra nevelést, a szenvedélybetegségek megelőzését, az egészségfejlesztést

A NOE pártoktól, felekezetektől, ideológiáktól mentesen tevékenykedik. A sokszínű tagságot összetartó közös érték a család, a gyermek.

A NOE *rendes tagjai* azok lehetnek, akik háztartásukban legalább három gyermeket nevelnek vagy neveltek fel, az egyesület céljaival és feladataival egyetértenek, és lehetőségeik szerint részt vesznek azok megvalósításában. A NOE *várományos tagjai* még csak tervezik, hogy legalább három gyermekük lesz, míg a *tiszteletbeli tagok* a NOE céljaiért végzett kiemelkedő tevékenységükért kapják e címet, a *pártoló tagok* pedig a NOE-t támogató, értékrendjével és céljaival egyetértő családok, személyek közül kerülnek ki.

Az egyesületnek jelenleg kb. 14 ezer család a tagja, akik közvetlenül vagy tagegyesületen keresztül tartoznak a NOE-hoz. A NOE-nak szerte az országban jelenleg mintegy 260 helyi közössége tevékenykedik.

A NOE, mint kiemelten közhasznú szervezet, nem csupán a szorosan vett tagsággal tartja a kapcsolatot, hanem mindenkivel, aki bármilyen okból hozzá fordul segítségért.

Az egyesület központjában több témakörben ingyenes tanácsadó szolgálat is működik: általános jogsegély, otthonteremtés, családi és szociális ellátások, fogyasztóvédelem, gyermeknevelés.

A NOE országos és helyi vezetői évente több tucat egyéb közéleti és szakmai publikációval képviselik az egyesület értékrendjét, érdekeit.

A központi titkárságon sokrétű munka folyik, többek között ide érkeznek be a segítség- vagy tanácskérő levelek, telefonhívások is. E kéréseket, problémákat a titkárság továbbítja az adott témakörben jártas önkénteseknek, szükség esetén a jogsegélyszolgálatnak, illetve a NOE által alapított *Családjainkért Alapítványnak*, más civil szervezetnek, valamelyik menhelynek, e-mail formájában felteszi a vezetői listákra stb. Egyedi ügyekben a titkárság és a közvetlenül elért önkéntesek évente fejenként több száz megkeresést regisztrálnak, ezek többsége komplex problémában kér segítséget, tanácsot, némelyike hosszadalmas vagy tartós odafigyelést, utánajárást, tárgyalásokat is igényel.

Érdekvédelmi munkája során a NOE kapcsolatban áll mindazon állami szervezetekkel, intézményekkel, kormányzati szervekkel, amelyek a családpolitikát, a szociálpolitikát, az oktatást, az egészségügyet, a gazdasági és pénzügyeket irányítják, és a törvényhozást véleményével, javaslataival segíti. Igyekszik jelen lenni azokban a civil testületekben, amelyek szintén hatással lehetnek a törvényhozásra.

A NOE alapító tagként csatlakozott a Magyar Szegénységellenes Hálózathoz, számos helyi kezdeményezésre építve német mintára elindította a „Helyi Szövetség a Családért” segítő települési mozgalmat.

A GYERMEKES CSALÁDOK SZEGÉNYSÉGBE KERÜLÉSÉNEK OKAI, AZ ONNAN KIKERÜLÉS LEHETŐSÉGEI ÉS GÁTJAI

A NOE-ba a fennállása 22 éve alatt beérkezett – szociális problémát jelző – levelek, ügyek teljes körű feldolgozása számos szakember sok hónapos, sőt inkább többéves munkáját igényelné. Jelen összeállításban csak a frissebb tendenciák megfigyelésére szorítkoztunk, ezért mindössze a 2008-as teljes évi és a 2009. szeptember végéig beérkezett leveleket vettük figyelembe. Megjegyezzük, hogy a személyesen, illetve telefonon segítséget, tanácsot kérők száma ennek többszöröse.

2008-ban és 2009-ben összesen közvetlenül a NOE-hoz

- családi problémával 86-an,
- foglalkoztatási nehézségekkel 114-en,
- lakhatási problémákkal 104-en,
- egészségügyi eredetű gondokkal 152-en,
- míg ügyintézési kategóriába sorolható üggyel 6-an fordultak.

Közöttük is jelentős volt a *többféle problémára hivatkozó* segítségkérők száma.

A levelekben a jelenlegi helyzetre jellemző és konkrét javaslatokat inspiráló problémák fogalmazódnak meg.

Úgy tűnik, hogy még a legnehezebb helyzetben lévő családok sem kapják meg a minimálisan szükséges segítséget a felszínen maradáshoz, ellenben gyakran fenyegeti őket a család hatósági szétszakítása, gyermekeik intézményi elhelyezése, ami esetenként még konspiratív megoldások is kényszeríti őket; ily módon is súlyosbítja helyzetüket, lelki állapotukat. Betegeik ellátásához sem kapnak kellő segítséget, ami elsősorban anyagi nehézségekhez, a gyógyszerek kiváltásának, a kezelésnek az elmaradásához vezet.

A *foglalkoztatással* összefüggő, növekvő számban felmerülő problémák nemcsak a munkahely elvesztését jelentik, és a gyermekgondozással lekötött időszak utáni visszatérés szándékakor vagy bármiféle egészségkárosodás esetén tapasztalt diszkriminációt, hanem az ország egyes területein sokszor a bármiféle rendszeres, tartós, megélhetést nyújtó jövedelemszerzési lehetőség teljes hiányát is.

A meglévő lakások fenntartásának, a téli tüzelő beszerzésének a nehézségei nemcsak a törlesztési terhek megnövekedésére, hanem elsősorban családi terhek vagy egészségügyi hátrányok keletkezésére visszavezethető foglalkoztatási, illetve jövedelemhiányra utalnak, de egyre nagyobb gondot okoz a munkába és a gyermekintézménybe, egészségügyi ellátás színhelyére való eljutás is. A levélírók rendszerint óvakodnak uzsorakölcsönök felvételétől, ám a NOE központjához fordulók között van, aki ezt sem tudta elkerülni.

Külön hangsúlyozzuk, hogy a gyerekek kezeletlenül maradt egészségügyi problémái, a megelőzés elmaradása a szülői munkavállalás ellehetetlenítésével nemcsak most okozhatnak szegénységet, hanem munkaképességük jó esetben is csak gyenge szintje az ő és leendő családjuk későbbi szegénységi kockázatát is fokozza.

A hozzáférés a *gyermekintézményekhez*, gyermekfelügyelethez és a gyermekek szabadidős elfoglaltságaihoz, művelődéshez, művészetoktatáshoz, sporthoz, felzárkóztatáshoz, tehetséggondozáshoz, *hivatali ügyintézéshez*, a családtagoknak a *szakos egészségügyi ellátáshoz*, ápoláshoz, gyógyszerhez, gyógyászati segédeszközökhöz, prevencióhoz, pszichológiai *tanácsadáshoz* sok kívánnivalót hagy maga után. Külön is említést érdemel, amikor a segítségre hivatott hatósági ügyintéző, jegyző a jogszabályi lehetőség ellenére elutasítja a rászoruló családot. Több olyan panaszt is kaptunk, hogy a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményt – akár az ügyintézési határidőből is kicsúszva – olyan dátummal állapították meg, hogy a család már elesett az ezzel járó évente kétszeri pénzbeli támogatás egyikétől.

A válság hatására növekvő munkanélküliség hatását súlyosbítja az a származékos következmény, hogy az állással együtt a vállalati jóléti juttatások is elvesznek. Több levélíró panaszkodik arra, hogy megalázóan bántak velük a szociális irodák alkalmazottai, és az ilyen magatartásukat segítette a diszkrecionális jogkörük. Mások leírták, hogy néha a szociális alkalmazottak sem ismerik a szociális törvényeket. Nagy hiányok vannak a potenciális haszonélvezők informálásában is. A rászorulóknak több esetben azért nem jutottak támogatáshoz, mert a „hivatal” visszatartotta a szükséges információt, vagy a munkahely nem állította ki időben a jövedelemigazolást. A szolgáltatások terén felmerül a „szűk keresztmetszetek” (óvodai férőhelyek) problémája, vagy hogy a három testvért egymástól távoli három óvodában helyeztek el – mindkettő alapvetően befolyásolta az anya munkavállalási lehetőségeit. Egyik másik levél a segélyrendszer azon diszfunkcióját mutatja be, mikor a kétgyerekes, csekély özvegy nyugdíjat kapó anya rendszeres szociális segélyének akadálya a két gyerek: az utánuk kapott árvaellátás és családi pótlék az oka a segélykérelme elutasításának. A díjhátalékos probléma is megjelenik: a sokgyerekes anya mindent elkövet az adósság törlesztéséért, mégis el akarják árverezni a lakását. Megemlítendő még a nevelőszülői gondozás változását követő negatív fejlemény: miután nemrég néhány megyében felszámolták a hivatásos nevelőszülői hálózatot, ez ahhoz vezetett, hogy gyorsan romlott az állami gondozottakat nevelő családok anyagi helyzete.

A családi viszonyok megváltozása

A családi viszonyok megváltozása keretében a következő események fordultak elő: válás, új házastárs, élettárs, valakinek a távozása a családból, haláleset, eltartó szülő letartóztatása, börtönbüntetés miatti távolléte, magukra maradt unokák vagy más kiskorú hozzátartozók nevelése.

A családi viszonyok megváltozása gyakran jár együtt azzal, hogy a gyermekekről és egyéb eltartottakról, ápolást igénylő családtagokról, netán volt élettársa gyerekeről vagy több unokájáról is – a gyermekkel valaha közös háztartásban élt szülő jövedelmét pótló ellátás nélkül – már csak egy felnőtt gondoskodik, aki e feladatának önhibáján kívül fennálló jövedelemhiány miatt nem tud megfelelően eleget tenni.

Ez úton is jelezzük, hogy a nyugdíjhoz szükséges minimális szolgálati idő megnövelése a legális munkalehetőségek ritkulása mellett azzal fenyeget, hogy árvák is társadalombiztosítási ellátás – árvaellátás – nélkül maradhatnak, ami jelenleg – szerencsére – még nem jellemző.

Néhány – *betűhíven* közölt² – levélrészlet:

² Itt és a későbbiekben is a levélrészleteket betűhíven idézzük.

„Segítséget kérnék egy szörnyű tragédiával kapcsolatban. Az édesanya sajnos ikergyermekei születése közben meghalt hátrahagyva még egy három éves kicsit is. (...) Azonkívül szükség lenne egy bébicsőszre is. A ...-ben laknak állandóra keresném mindennap házhoz járással. Fizetésről egyelőre nem tudok nyilatkozni. Még éppen eszmélnek ebből az egészségből. Előre is köszönök mindent.”

„Kedveseim! Tragédia történt egyik tagcsaládunkban, ...-iak. Autóbaleset áldozata lett pénteken ...-né M. (48) és fia ... (18 éves). A családban két fiú gyermek (15, 11) és ... barátnője az egy hónapos csecsemővel maradt...”

„Segítség kérés érkezett. Félárván maradt (édesapja elhunyt), egy 1 hónapos pici babának és mamájának lenne szüksége segítségre. A ...-ben laknak, albérletben, jelenleg kórházban vannak. A babának keresnek baba holmikat (kocsi, kiságy stb. ...) ruhákat kaptak. Ha hazakerülnek a kórházból, a mama felveszi velem a kapcsolatot, amit tudunk segítni. De mi messze vagyunk. Van a közelben valaki, akivel felvehetnék a kapcsolatot és segítenének nekik, amíg szükség van rá? Az anyuka összes jövedelme a gyermek után járó támogatások. Lehet, hogy ebben is lehetne neki segíteni tanácsadással.

E-mail címet kaptam tőlük: (...) Ő az elhunyt apuka unokatestvére. Ő segít a mamának és a babának.”

„SEGÍTSETEK! Egy három-gyerekes anyuka keresett meg engem, jogi segítség kellene neki! Elvált, a volt férje zaklatja, a nagyobbik gyerek elszökött az apukától már egy éve és az anyukájával akar élni. Apu visszavinné, feljeleníti a feleséget ahol tudja, gyám ügy malmait lassan öröklnek, pénz már elfogyott, nem telik tovább ügyvédre. Tudtok valamilyen jog védő csoportot, alapítványt aki segíthetne rendezni a család sorsát? Kit kereshet meg, ahol legalább tanácsot kaphatna a hogyan továbbra? Köszönetel ... NOE ... csoport” [2008. 10. 24.]

„Szeretnék segítséget kérni Önöktől. Megpróbálom röviden és tömören leírni a helyzetemet. Tíz éve élek együtt az élettársammal, van két közös gyermekünk. Rajtuk kívül nekem van kettő az előző házasságomból. Az évek során vásárolt egy telket, egy lakást és egy családi házat. Mint egy fél éve lakunk a családi házban ...-n. A másik lakásban még pár holmink maradt. A minap a nagyobbik lányom felment és el akarta hozni a kerékpárját és nem engedte be a lakásba. Mióta együtt vagyunk a gyerekekre nem költött semmit. Most is én vásárolok nekik mindent, ruhát, élelmet, iskolaszereket. (...) Többször előfordult, amit én vásárolok a gyermekeimnek, abból lopva eszik. Jön az iskola és megint mindent nekem kell előteremteni. Szeretnék külön menni tőle, mert innét az iskolai óvodai bejárás nehezen oldható meg, mivel a központ nagyon messze van, a tömegközlekedés is kb. 3 km gyalogosan. A ...-i lakásába nem merek visszamenni, mert ott zaklatna bennünket. A két kicsit valószínű, hogy megpróbálná elvenni tőlem. Én jelenleg gyet-en vagyok és mellette 4 órában dolgozom ami szintén problémás, mivel az óvodában csak 13 óráig lehet a gyermekem. Sajnos, teljes munkaidőt nem tudok vállalni a négy gyerek mellett. Szeretnék nyugodtan élni a gyermekeimmel.”

„Gyermekeimet egyedül nevelem, és a gyermektartásdíj megállapítása is húzódik. (...) Kevés pénzből élek, sajnos nem elég rá, hogy gyermekeimnek mindent megadjak ami szükséges. Édesapjuk semmiben nem támogatja őket. Még egy meleg csizmát sem vesz nekik.”

„Egyedül nevelek 4 gyermeket már lassan 5. éve. A gyermekek édesapja November 20-án elhunyt. Gégerákja volt. (...) a vilányomat 2 hete kikötöték, mivel nem tudtam fizetni itt hiába megyek a vöröskereszthez segítségért nem tudnak segíteni mi szolnokhoz tartozunk. (...) Küldöm önöknek az édes apjuk halotti anyakönyvi kivonatát hogy Ne hogy azt higgyék hogy hazudok önöknek. (...) Küldök önöknek egy képet a gyermekekről akik várják a segítséget.”

„Férjemtől elváltam, mikor megtudta lassan már két éve, hogy a bal vesém leállt. Katéter van beépítve! (...) Édesapám nem tudom, hogy hol él! pedig őt is kerestettem! Édesanyám is egyedülálló lassan már nyugdíjas, 3 öcsémet tartja el! nem tud segítséget nyújtani.”

„(...) Az a nagy problémám, hogy el vagyok maradva a jelzáloghitellel (43000 Ft) és a villanyzámlával (48000 Ft). És most hogy az élettársam is elhagyott, magamnak kell fizetni a számlákat, etetni a gyerekeket és ruháztatni. Amit nem nagyon lehet 73 ezer Ft-os kis családi és anyaságiból. (...) És sajnos 1 ceruzával és 1 db füzetel mentek az iskolába, mert nem tudtam megvenni a felszerelést. (...) még egyetlen egyszer sem kaptak még igazi ajándékot, se születésnapjukra, se névnapra se karácsonykor. (...)”

„...négy kis korú gyermekem van. 9.6.3. és hat hónapos. és az élet.társam. Büntetésvégrehajtás mijat elítélt Sajnos már 7 hónapja. nincs itthon velünk. és. nincs. segítségem. Senkitől. ezt a címet is vagyis az önök címét ő küldte nekem ”

Foglalkoztatás

Néhány részlet ilyen jellegű levelekből, bár a foglalkoztatási problémák mindig egyéb gondokkal is együtt járnak:

„Van 5 egészséges gyermekünk, négy évvel ezelőtt sikerült házat építenünk, de sajnos hitelt kellett felvennünk ahhoz, hogy betudjuk a házat fejezni.

Akkoriban még volt a férjemnek munka helye és minden olyan szép volt. Aztán ez a helyzet egyik napról a másikra megváltozott körülbelül 1 és fél éve. (...) Aztán pár hónappal ezelőtt a helyi önkormányzat munkát ajánlott a férjemnek de sajnos ez sem tartott sokáig. (...) fizetem az O.T.P-t (...). De azt muszály fizetnem mert nem szeretnék az utcára kerülni a gyerekekkel. Már én is próbáltam munkát keresni de amikor meghallották, hogy 5 gyermekem van sajnos nem hívtak vissza. Tehát így maradt az újság kihordás ami (...) számlákra sem elég.”

„11 gyereket neveltem ebből még 4 kiss korú most olyan körülmények közé kerültünk hogy nagyon nehéz a megélhetésünk én beteg vagyok 4 éve, életársam elküldték munka hejéről most alkalmi munkába jár ami nem mindig van.”

„33 éves édesanya vagyok. Három gyermekem van, egy 11 éves (...), egy 9 éves és egy 3 éves (...). 2006-ban vettünk családi házat deviza jelzáloghitelre. Párom tavaly munkanélküli lett. Munkanélkülie 34 ezer forint. Ezt a pénzt levis vonják a házra. Gyesből és a családipótlékból élünk. (...) Kisfiam tartós beteg! A másik két gyermekem is mindig betegeskedik, (...). A gyerekeknek kirándulásra nem tudom beadni a pénzt. (...) Cipőjüket minden állandó nap szárítom, hogy legalább reggel ne legyen vizes a lábukon. Napok kérdése és nem lesz fűtésünk, villanyunk, vizünk, mert kikapcsolják. (...) Nálunk nincs külön reggeli, ebéd vacsora. Egész nap azt eszük amit reggel megfőzök, már ha tudok mit főzni! Ebből a kis pénzből körülbelül 15 napig tudok enni adni a családomnak. Párommal egésznap délelőtt nem eszünk, délután is csak keveset, hogy több maradjon a gyerekeknek. (...) Kamatos pénzt pedig nem merek kérni...”

„Egyedülállóként nevelek 4 gyermeket mind a négy gyermekem iskolás. (...) Én alkalmi munkát szoktam vállalni ami most a téli időszakban nem lehetséges. Sajnos nagyot halok ezért nem vesznek fel rendes munka helyre 70/80 %-os a nagyot hallásom.”

„Tudvalevő, hogy kevés a bölcsődei férőhely. Kétéves gyermekemet szerettem volna beiratni, mert bár nem terveztem ilyen korán a munkába való visszatérést, az utóbbi időben annyit romlott a gazdasági helyzet, hogy elszántuk magunkat erre a lépésre. Kiderült, hogy a közeli bölcsődébe már megszületésük után ajánlatos beiratni a babákat, felvételükre csak így van esély. Bennünket elutasítottak, illetve egy távolabbi intézménybe irányítottak. Mondtuk, hogy öt gyermekünk van, de ez nem változtatott a helyzeten.” [2008. 05. 19.]

És ugyanettől a levélírótól valamelyest korábbi sorok:

„Most szembesülök azzal, hogy többgyerekes anyaként a főállású anyaság + félállás hosszú távon nem megoldás! Mi lesz, ha már nem folyósítják a gyermeknevelési támogatást? Ma sem vagyok fiatal, hiú remény, hogy majd öt év múlva a félállást főállásra cserélhetem. Úgy látszik, erre mások is rájöttek, mert nincs a környezetemben főállású anya, holott háromgyerekes van köztük bőven (egy nagyon kellemes kertvárosban lakunk, itt magas a többgyermekesek aránya). Három gyerekkel is bizony eljár teljes állásban dolgozni az anyák többsége. Akinek volt állása korábban, nem bolond feladni, illetve félállásra cserélni csak azért, mert három gyereke van! Ez csak azoknak nyújt némi segítséget, akik munka nélkül vannak, azoknak is csak öt évig. Ezt főállású anyaságnak nevezni a valóság megszépítése, ha nem meghamisítása! (A GYET összegéről nem is beszélve, ami szintén nem felel meg a főállás anyagi kritériumainak). (...)

...mi sokáig úgy voltunk ezzel, hogy: természetes, hogy nekünk nem telik erre, meg arra, hiszen sokan vagyunk, és a nagycsalád örömei bennünket úgyis kárpótolnak. Igen ám, de mióta három nagy gyermekünk kamaszodik, nagyon keserves ezt velük is megértetni: mi nem megyünk hétvégén sehova, igaz, de itt van nektek a két kistesó, vigasztalódjatok velük! (...)

...az évek során az illúzióktól megszabadultam, jól látom a nagycsaládos lét hátrányait, nehézségeit is, és mind a magam családjában, mind úgy általában, nagyon szívesen tennék valamit azért, hogy ezek csökkenjenek.

Ne haragudj, hogy idődet raboltam, üdvözzettel: ...”

„A férjem ma ott tart, hogy minőségi munkákat kell visszautasítson, mert nem olyanok itthon a lakáskörülményeink, hogy fel tudna készülni egy ilyen munkára. A silányabbat elvállalja, mert azt így is meg tudja csinálni, de az természetesen az nem ad elégtételt, és így ő gyakran frusztrált, kedvetlen. Én hat éve vagyok folyamatosan itthon, (azelőtt is csak részmunkaidőben dolgoztam), és mondanom sem kell, ezalatt annyit felejtettem, hogy néha úgy érzem, egyáltalán nem is volna szabad tanítanom. De persze nekem is meg kell alkudnom, mert kell a pénz kell a családnak, ámbár nem élünk nagy lábon, autónk, nyaralónk nincs, továbbá egy tévénk és egy számítógépünk van (...).”

„Azért kereslek, mert a héten közölték, hogy nem hosszabbítják meg a szerződésemet, amivel alaptól nincs semmi probléma, csak az indoklásban két dolog szerepel.

1. Egy hiba, amiért korábban kifizettem a rám mért pénzbüntetést.

2. Ez a csúnya, az igazgató úgy gondolja, hogy nem tudom összeegyeztetni azt, hogy van három gyerekem a munkával.

Az elmúlt közel 1 évben egy napot hiányoztam a gyerekeim miatt, de mivel otthon minden rendelkezésemre állt a munkához, otthonról természetesen dolgoztam. (Egyébként is kötetlen munkaidős szerződése van/volt).

A színházi munka megköveteli az esti és a hétvégi munkát és bentlétet, ezekben toronymagasan én dolgoztam a legtöbbet a gyermektelen, szingli kolléganőimmel szemben, igaz nekik a kutya miatt sietni kell haza.

(...) Nem szeretnék tovább itt dolgozni, nem is a pénz mozgat, hanem az, hogy ilyet ne mond hassanak büntetlenül.

Várom segítséged és válaszod.

..., ..., ..., anyukája” [2009. 04. 04.]

„Szia sztok!

A tagunk most várja a 6. gyermekét (2 hónap kb.) és most kerülnek bajba egy régi vita és annak következménye miatt a ...-nál, ami az anyagi biztonságukat veszélyezteti. Tud valaki jogi segítséget adni, vagy hová forduljanak? (...)”

»Az óvoda előtt parkoló kisteherautók okozta akadály, a BKV és a szülők állandó vitájaként 2005-ben, mikor még J...al voltam 7. hónapban, egy buszvezetővel a férjem vitába keveredett, a buszvezető engem többször megpróbált a férjemmel együtt fellökni a busszal, hogy engedjük már tovább, mert a nevét sem akarta elárulni. A férjem akkor csúnyán beszélt vele, mivel ő sem irodalmi nyelven kezdte a mondanóját. A buszvezető akkor megúsztta, a rendőr ismerőse volt, és különben is nem tudtuk bizonyítani a dolgot, a férjemet viszont első fokon garázdaságért 300napra 300Ft/nap ítélték, másodfokon pedig ezt az ítéletet helybenhagyva 1 év próbára bocsátották. (Hozzáteszem az ítélet: garázdaságra hivatkozott, ami azért ezen kategória, mert úgy mond »megadta a lehetőségét, hogy körülötte megbotráncokozzanak az emberek« Kérdem én, hol van ez arányaiban az utcán randalírozókhoz képest, akiket 3 nap után kiengedtek... És én, miért csak egy részrehajló tanú lettem, ahol a felperes áldozatnak kéne lennem a buszvezető ügyében. Manapság a kismamákat már busszal is fel lehet lökni???) Akkor ebbe belenyugodtunk, mert örültünk, hogy ha igazságtalanul is, de végre vége, nem minket hurcolnak meg a semmiért jóformán. Se ügyvédre nem volt pénzünk, se időnk, se a babának nem tett jót az ügy (...). A bírónő akkor azt mondta a férjemnek, ha lejár a próbaidő, semmilyen következménye nem lesz ennek rá, ránc nézve. Le is telt a próbaidő tavaly novemberben. Férjem a ...-en dolgozik, munkahelyet is váltott közben ...-en belül, és bár szigorú biztonsági intézkedések vannak ott, eddig semmilyen hátránya nem is származott belőle. Örültünk, hogy legalább azóta valamennyire legalább enyhült az óvoda előtti parkolás problémája, még ha a mi kárunkon is. Igen ám, de!:

3 hete a férjem belépőjét elkobozták a ...-en, először indoklás nélkül, ami miatt azóta sem tud pénzt keresni. Aztán sok-sok utánajárás, idegeskedés, idő és pénz árán sikerült kideríteni, hogy bizonyos jogszabályok előírják, hogy egy bizonyos nyilvántartásban tartsák őt még a próbaidő letelte után is 3 évig. (Ez nem a büntettesek nyilvántartása, csupán tájékoztató jellegű, ami hasznos lehet a rendőrségnek visszaeső bűnözők esetén. A férjem nem az!) Ebből még 2 év hátra van. Az erkölcsi bizonyítványát kikértük: Tiszta! A büntettesek nyilvántartásából már tavaly év végén törölték, amikor lejárt a próbaideje. A jogszabályok ellentmondásossága miatt azonban az ügyben érintett (...) urak és jogászok nem értenek egyet. Azóta sincs lehetősége, hogy felvesse a munkáját. A szabadsága lassan elfogy, a műszakpótléktól, túlóra-lehetőségtől elesik, ami számunkra a megélhetéshez kell. Hiteltarozásaink vannak, most ment tönkre a mosógépem 6 gyermek mellett, nem sorolom. A RendőrFőkapitánynak írtunk, aki szabadkezet adott A ...-i biztonsági parancsnoknak, ... Úrnak, ő viszont az állását félti, -mondja- és nem enged. Jogilag úgy néz ki útvesztőbe kerültünk. Égetően szükség lenne arra, hogy a férjem mielőbb munkába állhasson, mert ő az egyedüli családfenntartó jelenleg. Az Igazságügy Minisztériumba is írtunk már, mert szerintük nekünk van igazunk, és bajba sodornak egy 6 gyermekes családot, csak mert nem egyértelműek szerintük a tv-ek. Szigorúbb előírásokra hivatkoznak. Az összes fellelt tv alapján viszont szerintünk mégis igazságtalanul.

A másik nagy probléma, hogy az átmeneti más állás más szakmában nem igazán mentene meg minket, mert egyrészt nem élnénk meg kevesebb jövedelemből, és a férjem ehhez ért csak igazán, a ...-szereléshez. Több, mint 25 éve csinálja, és dolgozik a ...-en, megbízhatóan. A munkahelye is meg van vele elégedve, és szükségük lenne

rá. Másrészt, ha nem dolgozik egy-egy ...-típuson két éven át, akkor a megszerzett vizsgái érvénytelenné válnak, ami megint pénz, idő, és a munkavállalást is megnehezíti. Vagyis nem szabad kiesnie a gyakorlatból, ami azt hiszem más szempontból is érthető.

Szóval, ha bárki az ismerőseid körében tud segíteni, akkor minél előbb, mert fogy az időnk és a pénzünk.

Továbbra is jól jönne újszülött méretű pelenka 2-5, 3-6 kg-os méretben. Lenne pár eladó holmim is, amit már említettem, mert égetően kellene a pénz. Jelenleg még igazoltan gyermeknevelési támogatásra sem vagyunk jogosultak, még csak az előző fizetésről van igazolásunk, az ingyenes étkeztetés így nem jár, se adókedvezmények, se gázártámogatás, semmi. Eddig nem is kértünk semmit, A férjem rendszeren adózott, adózna most is, csak lassan nem lesz miből.

Lehet, az önkormányzathoz fordulni legalább a gyermekek étkeztetésével kapcsolatban ilyen esetben???

Segítségedet előre is köszönjük: ...«

„A férjem főnöke és munkahelye ok, velük nincs gond, segíteni is akarnak szükség is van a férjemre, mint munkaerőre. A ..., ahol dolgozik, azonban a ... területén van, ahová kártyás beléptető rendszeren keresztül lehet csak bejutni az egyes ott tartózkodó vállalatok alkalmazottainak is. Ezt a beléptetést a ... Biztonsági Szolgálat (lehet, hogy ennek nem ez a hivatalos neve), mint hatóság látja el, ahol szigorú biztonsági előírásokat alkalmaznak. A gond most csak az, hogy szerintük a tv-ek ellentmondásossága, és a hatósági személyek »tudatlansága, és állásfélése« miatt ezeket az előírásokat a férjemre nem jogszerűen, indokolatlanul, túlzott mértékben alkalmazzák. Arról már nem is beszélve, hogy hol áll ez arányaiban az eredeti üggyel. De ha azt lezártak is tekintjük, szerintünk nem jogosan dekkol itthon.. Most várakozunk, mert több helyre írtunk már, de rossz az érzés is, hogy veszélyes bűnözőként kezelik a férjem, csak mert egy üggyel kapcsolatban egyszer kinyitotta a száját. (...)

Igazolni még nem tudom, hogy nincs elég pénzem, csak a folyószámla és hitelszámlaegyenlegét tudom, meg a legutóbbi fizetésekről az átutalást, ami nemsokára érkezik. A munkaviszony nem szűnt meg, és még a fizetett szabadság terhére van itthon a férjem, de már nem sokáig. Az egy főre jutó jövedelem kiszámításával még nem biztos, hogy megkapnánk a segílyt. Ha így folytatódik, jövő hónapban viszont már biztos ingyen esznek... Építkezünk, iskoláztatunk, sok minden összejt aug, szept hónapban, ezért vagyunk több százszáz mínuszban. És pont most van ez, és pont most ment tönkre a mosógép is, és pont most fogok szülni is. (...) Nem is sorolom.

Ha tudsz segíts valahogy, legalább a gyermekétkeztetés, esetleg egyszeri segélyeztetés terén az Önkormányzatnál.

Kösz: ...” [2008. 10. 5.]

Tavaly februárban a munkaügyi hivatal segítségével sikerült elhelyezkednem mint ápoló, egy fogyatékos intézetben. Végzettségem szerint szociális asszisztens vagyok, illetve félév múlva diplomázom mint művelődésszervező. A főiskola végzése nagyon megterhelő volt a család számára. Bízom abban, hogy elvégzése után könnyebb lesz.

Sajnos e-hó 24-én kaptam egy papírt, melyben közölték velem, hogy a végzettségem nem megfelelő a munkakör betöltéséhez, ezért végezzem el az ápolói iskolát, ellenkező esetben elbocsájtanak.

Válaszul leírtam, hogy ezt három gyermekkel, úgy-hogy fizetéstől-fizetésig élünk, nem tudom megtenni támogatás nélkül.

15-éves házasságunk alatt soha nem voltunk nyaralni, szerény körülmények között élünk, és egy 18-éves autónk van.

Az a probléma, hogy a felsőfokú végzettségemmel nem találom állást. A munkámat szeretem, és meg vannak velem elégedve, de az iskolát támogatni nem tudják, a törvény pedig kötelez az elvégzésre.” [e-mail, 2008. 01. 27.]

Egy pozitív példa:

„Tegnap beszéltem a közvetlen főnökömmel, aki a többi kollégával együtt baromi rendes volt, mondta, hogy kitalálták, hogy kérnek egy új státust, direkt az én angol diplomámra szabva, gyakorlatilag fordítói munkakörre. Ez indokolt lenne, hiszen a nemzetközi felmérések miatt rengetek anyagot kell fordítani oda-vissza. Ha ezt megkapják, akkor én oda tudnék visszamenni, és nem túrnám ki valamelyik matekos lányt a jelenlegi 3 közül, viszont amikor valamelyik elmegy szülni (mindhárman 30 év körüliek), akkor én szépen átcsúszom a matekos székbe. Ez mindenkinek jó lenne, és erre az igazgató is rábólintott. Még át is fogják küldeni nekem a munkaköri leírást, hogy ha van még valami, amit csinálni szeretnék, azt is bele lehessen írni. Már csak az kéne, hogy meg is adják a státust, mire én oda kerülök kb. másfél év múlva. Tényleg nagyon rendesek a kollégák, többek között ezért is ragaszkodom hozzá, hogy közéjük menjek vissza dolgozni.

Üdvözléssel ...” [2009. 03. 05.]

És az előzményei is fontosak:

„Tegnap felhívtak az egri főiskolától, hogy a régi egyetemi matematika tanulmányaimat elfogadva jelentkezhetek a főiskola matematika szakos mester képzésére, ahol, ha a felvételin (motivációs beszélgetés – azt hiszem, az én motivációm elég erős) megfelelek, akkor 2 félév alatt matematika szakos tanári diplomát szerezhetek. Ez számomra a lehető legkedvezőbb, ez még a GYES idejébe is belefér, szívesen fogok tanulni egy évig, lesz még egy diplomám, és ennél többet már igazán nem követelhetnek a munkahe-lyemen. Velük azért még levélben megküzdök, szeretném, ha hivatalosan előírnák számomra követelményként a matematika tanári diploma megszerzését, és ha kifizetnék a tandíjat, ami törvény szerinti amúgy is kötelességük.

A következő lépés a részmunkaidő lenne, hátha a munkábaállásomig hátralevő másfél évben ezen a téren is történik valami előrelépés.” [2009. 03. 03.]

„Azok akik a gazdasági válság hatására munkanélkülivé váltak, nemcsak fizetésüktől estek el, hanem olyan kedvezményektől, bérenkívüli juttatásoktól is amit a munkál-tatójuk esetleg ezidáig biztosított számukra, mint a beiskolázáskor a jegy amire taneszközöket vásárolhattak a gyermekük részére iskolakezdéskor. Ez gyermekenként 25 000 minusz. Üdülési lehetőséget, étkezési utalványt. Ez egyik-napról a másikra felkészületlenül érte a családokat. Van esetleg ebbe még bele sem gondolt, hogy mi lesz vele augusztusban, hogyan fogja gyermekét az iskolába indítani.” [2009. 04. 26.]

Lakhatás

A lakhatással összefüggő nehézségek felöllelhetik a lakókörnyezet, a meglévő lakás állapota, zsúfoltsága, közmű-ellátottsága, berendezése, a lakáshoz, a családi szükség-letek megváltozásával a nagyobb, illetve jobb lakáshoz jutás feltételei, a hitelek, az eladósodás, az uzsorahitelek, a rezsiköltségek, a normatív támogatás, a segélyezés, a közlekedés problémakörét.

Figyelemre méltó, hogy a szegénységben élők nem panaszkodnak zsúfoltságra, ami a saját lakásuk elvesztésének fenyegetése közepette érthető is.

„Szerinted mit tehetnek?

Egy tagcsaládunk kért segítséget!

... Nagycsaládos Egyesület

NOE ... Régiós titkár

»Szia ...! Szeretnék megkérdezni, hogy tudsz-e valamit a devizahitelek segítségéről? 74000ezer forintból tavaly novemberből 100000ezer forint fölé emelkedett. Most jelen pillanatban 115000ezer forintot kellene fizetnünk de ez már fizikai képtelenség. Két hónapja nem tudunk fizetni és már jött felszólító levél. Ha tudsz valami tanácsot adni szívesen fogadjuk. Halasztási kérelemmel is próbálkoztunk. Köszönöm L-né Á.« [2009. 02. 28.]

„Kedves Címzettek!

Felhívott egy hölgy (mert látott a tévében) és a segítségemet kérte. Van egy lánya aki ...-ben lakik és házfelügyelői állást vállalt 16 éve, a lányának 3 gyermeke van, így kereste meg a nagycsaládosokat. A házban a többi lakást már mindenki megvehetette, de ahol ők laktak nem adták el nekik. Most felszólították őket hogy márc. 1-vel men-jenek ki a lakásból, de nincs hova mennie.

Azt mondták neki, hogy ... tudna segíteni, de nekem nincs hozzá személyes kapcsolatam és nem is vagyok biztos abban, hogy kellene.

Viszont nem tudtam tanácsot adni, hogy mit tegyen. Állítólag egyszer már járt ...-nál, de ő sem tudott segíteni.

Kérdésem, hogy kihez tartoznak az ilyen esetek, vagy mit tudunk mi ilyenkor tenni. A hölgyet ...-nek hívják a telefonszáma ...

Köszönöm ...” [2009. 02. 09.]

„Kedves ...!

Egy tagcsaládunk házában a cserepeit nagyon megrongálta a jég. A biztosító alig pár ezer Ft-ot fizet, de a ház beázik, a cserepek hullnak.

A rendbetétele kb 900000Ft-ba kerülne, de az anyuka GYET-en van, az apuka meg távol kéthete, napi 16 órát dolgozik, de csak 4 órás minimálbérre van bejelentve az építőiparban.

Így kölcsönt nem kapnak, viszont, ha a ház így marad, rövidesen lakhatatlan lesz. Van-e valami lehetőségük?

Szeretettel: ...” [2009. 02. 09.]

„Kedves Barátunk!

Az egyik tagcsaládunk nevében segítséget kérünk mindenkitől, elsősorban a tagtársaktól.

Az épülő házukat nem tudják befejezni, a tető fa anyagra már nem jut a pénzből. Eddig mindent a maguk és barátaik erejéből építettek. Három pici gyermeket nevelnek, s jelenleg egy 16 nm-es szobában laknak. Saját erőből felépítettek egy 70nm-es házat, de befedni már nem tudják. A fa anyag ára számításaink szerint összesen 150 000,- forint. Ezt az összeget szeretnénk összegyűjteni, és nekik mihamarabb, még a tél beállta előtt eljuttatni. Kérünk Titeket is, ha anyagi lehetőségetek engedi, járuljatok hozzá a gyűjtéshez. Minden fillér és minden nap számít, közeledik az esős időszak!

A ... Takarékszövetkezetnél vezetett ... bankszámlára várjuk a felajánlásokat.

A számunkra befizetett minden forintról igazolást tudunk adni, ami az adóbevallásnál kedvezményt jelent majd.

Az átutalásnál írjátok oda: adomány.

A családról egyébként a ... -án megjelent számában olvashattok riportot.

Köszönettel és tisztelettel: ...”

„Elnézését kérem, hogy levelemmel zavarom és meglehet nem is Ön az illetékes. Csak gondolom, hogy Ön valahol felszólalhatna a problémámmal, ami szerintem nem csak az én problémám.

Nekem 5 gyermekem van, akiket egyedül nevelek és albérletben lakunk. Több problémám van, de megszoktam, hogy felesleges elmondani, azzal nem lesz jobb.

A fő hozzászólásom, illetve kérésem, hogy a gázár emelésére hiába lesz támogatás, mert aki albérletben van és a tulajdonos nem engedi a lakcímbejelentést, annak nem elég a rengeteg bérleti költséget fizetni, de a rezsire, a gázra sincs semmi támogatás. Hiszen az önkormányzat csak a bejelentett lakosoknak ad, ha ad.

Ebben az egész áremelkedésben az albérlők vannak a legnehezebb helyzetben és rájuk senki nem gondol. Mivel nincs bejelentett budapesti lakcímem, semmilyen segítségre nem vagyok jogosult. Sőt még bölcsődébe is hiába vették be a kicsit, a gondozónőknek minden bajuk volt, hogy ilyen kicsit ki képes beadni. Pedig csak heti 3 napra ment volna. Most 7 hónapos a legkisebb fiam és szerencsére vihetem magammal, ahová járok dolgozni. De így ezt a hajszát nem kívánom senkinek. 3 hetes korától járok dolgozni. És szerencse, hogy találtam a pénzügyi iskolámmal olyan gazdag családokat, ahová járhatok takarítani és vihetem őt is. Csak ugye egy izgő-mozgó kicsitől egy 300 nm-es lakásban elvégezni, nem könnyű.

Persze gyerektartásra sincs törvény, a volt férjem elüzött a házunkból, erre sincs törvény, tönkretette a házat, arra sincs. Semmire.

Elnézését kérem, ha feltartottam. Csak a fennti észrevételt szerettem volna megosztani Önnel, hogy az albérlőkre senki nem gondol.

Mégegy megjegyzés: irtam ezzel kapcsolatban a Miniszterelnöki Hivatalba is. Onnan azt a választ kaptam, hogy egyezkedjek a tulajdonossal. Ilyen nevetséges választ nem is méltatok semmire. Ha én elkezdenék a tulajdonossal egyezkedni, egyrészt azt mondja ő nem jótékonyági intézmény, másrészt azt mondja keressek másik albérletet. És ezt sem könnyű 5 gyerekkel. Ha meghallják a gyerekeket, ki sem akarják adni a lakást. Na mindegy.

Köszönöm, hogy végig olvasta a levelem.

Tisztelettel: ...”

„Először engedjék meg hogy be mutakozam: ... vagyok és ...-n élünk, 5 gyermekem van a. 19 gy. 17 d. 14 m. és v. 11 évesek ők ikrek; Sajnos az anyagi helyzetünk nagyon rossz az össz jövedelmünk 97 ezer forint ebből csak a havi villanyszámla 20 ezer forint. Sajnos most nem rég meg kaptuk az éves elszámolót ami 140 ezer forint volt ezt részletekbe fizetesük és nem rég megint küldtek 70 ezer forintos számlát és amikor rá kértük azt mondták sajnálják de ennyivel kevesebb végszámlát küldtek nem jó számolták ki és 8 napon belül kellene hogy ki fizetesük ezt sajnos már sehogysem tudjuk ki fizetni mert ahogy jött az iskola minden meg maradt pénzünket el vitte sőt amit most kapunk októberbe az is az iskolára megy mert sok mindent nem tudtunk meg venni a gyerekeknek még 3 gyermekem iskolás. Sajnos az is nagy gondot jelent most nekünk hogy csupán csak kenyeret miből veszünk a gyerekeknek nap mint nap. (...) Sajnos a férjem munka nélküli feketén jár el dolgozni de sajnos többször van úgy hogy mire fizetést kapna a vállalkozó el tünik a pénz és dolgozott hiába., mert sajnos ezen a környéken hivatalos munkát nagyon nehéz találni. (...)”

„Tisztelt NOE!

(...) Mi hova fordulhatunk jogi segítségért? Van még olyan szervezet vagy befolyásos szerv ebben az országban, aki, ami a családok, nagycsaládok érdekeit képviseli? Nem a NOE-nak szántam ezeket a kérdéseket, mert az utóbbi években minden elismerésem azért, amit tettek helyettünk is. Nagyon köszönöm. Mi is mentünk volna sokszor segíteni, de nem tudtunk, mert nekünk egy pesti útiköltség is megfizethetetlen már (vagy legalábbis, akkor nem marad a sárga csekkre, vagy élelmiszerre).

Amikor kényszerű helyzetünkben megvásároltuk a lakásunkat egy esztendővel ezelőtt, mert esetleg eladták volna a fejünk felett, akkor még senki sem sejtette, hogy a bankok évszázada lesz a következő év végétől.

A szocpol. támogatást sem nekünk találták ki, mert mi építkezni nem tudtunk, nem volt alaptőkénk. Ebben az országban csak annak jár, akinek már van. Annak nem jár semmi, akinek nincsen semmije. Ez volt a végkövetkeztetésünk, amikor a bank fél éves gondolkodás után, a szerződés aláírása előtt bejelentette, hogy nekünk a használt lakás vásárláshoz mégsem jár a fél szocpol. sem, mert nem rendelkezünk saját tulajdonú lakással már két éve!!!! ?????? Mi azért szerettünk volna saját lakást venni, mert még ilyenünk nem volt az elmúlt 46 évünkben, azért szerettük volna a fél szocpolt igénybe venni. Így kénytelenek voltunk a lakás árát hitelből fedezni, amihez ma már nem kell sokat hozzáfűzni... Mi a négy gyermekünkkel, szerény pedagógusi fizetésünkkel, kikalkuláltuk, hogy mennyi az a havi részlet, amit nem könnyen, de még meg tudunk fizetni, hogy megmaradjunk. Mi már Horn Gyula kormánya óta csak nadrágszíjat húzunk és takarékoskodunk. 2007. szeptemberétől már elég rendesen be kellett osztani a havi jövedelmünket, hogy minden gyermek tisztességesen indulhasson az iskolába, amikor a lakáshitelünk részletei beindultak. Szerencsére a japán jennek nem dőltünk be, de a CHF már minket is kezd erősen »sarokba szorítani« az egyharmados emeléssel.

Amit a kormányunk illetve a bankok bejelentettek, hogy segítenek, úgy, hogy forintra válthatjuk kétszer akkora összegért a CHF-et, vagy hosszabbíthatunk (miután nincsen hová, mert már csak 23 év van vissza a törlesztésből és jelenleg 46 évesek vagyunk a párommal együtt), vagy felfüggeszthetjük ideiglenesen a törlesztést (de ez csak halasztja a problémát és nem oldja meg), ezek az ajánlatok elfogadhatatlanok szerintem még nagyon sok család számára. (...) tisztességgel elindított négy gyermekünkkel, akiket örömmel vállaltunk és neveltünk, ha szűkösen is. Igaz, hogy a zeneiskolát egyik-másiknál már abba kellett hagyni, már nem tudunk hangszert vásárolni a kisebbeknek, mert annyit már soha nem fogunk tudni félre tenni, pedig nagyon jó lenne, mert neki is kedve van a zenéhez és talán tehetsége is... A nagyobbik fiunknak már nem tudjuk megfizetni a zenei órákat, mert az óránként szerény 2000 Ft is már nekünk nagyon sok...

Mi már a nagy örömmel megvásárolt házunkat soha nem fogjuk tudni javítani, korszerűsíteni, energiahatékonysági pályázatokra benevezni, mert annyit az életben nem keres egy pedagógus, hogy ezeknek a feltételeknek eleget tudjon tenni. (...)

Amikor az adóhivataltól az illetékhez kértünk méltányossági kérelmet, határozottan elutasítottak bennünket azzal, hogy mi nagyon gazdagok vagyunk.

Nekünk már van egy nagyértékű házunk, autónk (hiába bizonygattam, hogy ez a ház még 24 évig a bank tulajdona, mert jelzáloggal terhelten vehettük meg és nem tudjuk előbb kifizetni a jelen feltételeink mellett; a kocsink pedig már 11 éves, melyen nem tudjuk kicseréltetni a vezérműszíjat, mert csillagászati számokat kérnek érte). Hogy mennyi marad egy gyermekre havonta a kiadásaink mellett ez már nem érdekelte az adóhivatalt.

Változatlanul nem látjuk az igazi megoldást. Sajnos mi nem tudunk lopni, mert nem erre tanítottak bennünket a szüleink, az iskoláinkban tanító talpig magyar és tisztességes tanáremberek. Mi nem tudunk privatizálni, mert már nincsen mit és nincs miből?

Mi csak a szüleink kemény munkája árán megszereztük a diplomát, a munkahelyet, ahol szívesen dolgozunk már második évtizede és ezt tudjuk tovább adni a gyermekeinknek.

Mi csak négy jó képességű, sokak szerint tehetséges gyermeket adtunk ennek az országnak, (...).

Segélyeket soha nem kaptunk, mert mindig átlépte az egy főre jutó fizetésünk a bűvös határt, ahonnan már nem osztottak semmit. Az önkormányzatunk szegény, mint a templom egere, ezért ne is számítsunk akkor bármilyen pénzre, amikor vannak a kis városunkban nálunk sokkal rosszabbul élők is. Ahol csak egy fizetés van vagy egy sem. Hozzájuk képest mi valóban gazdagok vagyunk, mert mi eddig ki tudtuk fizetni a sárga csekkek tömkelegét.

(...) Abban is biztos vagyok, hogy nem vagyunk egyedül, akik tehetetlenül és önhibájukon kívül sodródnak.

..., 2009. január 19-én

Üdvözléssel: ...” [e-mail, 2009. 01. 19.]

Egészségi állapot

Az *egészségi állapot* megváltozásából adódó nehézségek már nem kockázatok, hanem ténylegesen megélt, kifejezett hátrányok. E körbe tartozik egyik vagy mindkét szülő, más családtag betegsége, egészségkárosodása, baleset, valamely gyermek, szülő, együtt élő más családtag születési rendellenessége, fogyatékosága, a család életmódját hosszabb időn át befolyásoló balesete, tartós betegsége, viszont akadálymentességi problémákra egyetlen levélíró sem panaszkodott. Sokan zárójelentést is csatolnak kérelmükhöz, fillérre tudják azoknak a gyógyszereknek, gyógyászati segédeszközöknek az árait, amelyeket csak nélkülözéseket vállalva, vagy még úgy sem tudnak kiváltani.

Az egészségügyi problémák esetében különösen nehéz eldönteni, mi volt előbb, melyik az eredendő ok, az egészségkárosodás vagy a családi, illetve foglalkoztatási, esetleg valamely, ügyintézési témakörbe tartozó probléma.

Ezt jelzik például az alábbi levélrészletek, levélváltások is:

„Tisztelt NOE!

Az IWIW üzenőfalán találtam ezt a kérést!

Bízom benn, hogy talán Önök tudnak segíteni! (vagy tudnak ajánlani valakit, aki tud!

Az üzenetet ide másoltam:

Továbbított üzenet!!!!!!

»Egy kis segítséget szeretnék kérni!

Van az osztályomban egy kislány, aki egy kis segítségre szorulna.

D. 4 osztályos,mozgássérült. A lábai le vannak bénulva, egyébként nagyon okos, aranyos kislány.

Ma voltunk az osztályommal osztálykiránduláson, és sajnos szembesültem azzal, hogy nagyon nehéz számára a közlekedés, mivel hogy nincs tolószéke.

(Tolószék helyett egy babakocsival közlekedik, mivel a szülőknek sajnos nincs pénze tolókocsira.)

Ezért kérnék mindenkit arra, hogy segítsen, ha tud felesleges tolókocsiról, ami megkímélt és használható állapotban, van mi szívesen elfogadnánk.

Ez nagy segítség lenne mindannyiunk számára!!!!

Előre is köszönöm mindenki segítségét, és kérek mindenkit,hogy ezt a levelet küldje tovább.

Köszönettel: F. Cs., D. osztályfőnöke

október 6., 08:09

Bízom Önökben!

Köszönettel: Sz. Z.«”

„Kedves Lista tagok!

Megkeresett egy háromgyermekes anyuka, akinek az egyik kisgyermeké nyitott gerinccel született.

Kevés jövedelmük, és annál több hitelük van, a helyi önkormányzattól nem kapnak semmi segítséget.

Kérése, hogy amennyiben lehetőség van rá, a kicsi fejlesztéséhez szükséges eszközökkel segítsük Őket.

Bordásfalra, szobakerékpárra lenne szükségük, illetve bármilyen segítséget elfogadnak ami hozzájárul jobblétükhöz.

Ha valaki tud segíteni, kérem hogy a ... címre írja meg nekem!

Előre is köszönöm.

... régiótitkár”

„Egyik tagunktól kaptam a következő levelet, talán nem tanulság nélküli nektek sem. Megjegyzem, hogy egy 4 gyerekes családról van szó, a legkisebb lányuk fogyatékos, egyébként a szülők egy mérnök-tanár házaspár, de anyuka nem tud dolgozni, mert K. egész napos otthoni felügyeletet igényel, súlyos szívbetegsége miatt. Azt csak mellesleg jegyzem meg, hogy K.-t születés után azért nem műtötték meg a szívével, mert egy értelmi fogyatékosnak az minek, úgyse lesz egészséges. Az, hogy jó szívvel most járhatna pl. nappali ellátást nyújtó intézménybe, foglalkoztatóba, anyuka meg dolgozni, senkit sem érdekelt.

Íme a történet:

»K.-nkkal ortopédián gyógytornát szerettem volna felíratni félévenként a megszokott módon. Mivel még van pár hónapunk 18 éves koráig még legalább ingyenes a körbejárás.

Előzmény: 3 hónapja kaptunk térdmrevítőt, hogy járni tudjon, hasonló utánajárással, amit most leírok, de ím lám, a készülék, melyet profitorientált forgalmazó adott tovább nekünk két-három hét után használhatatlan lett. Férfjem, mint 'kohász' megfúrta a fémeket, hogy én, mint 'edzett varrónő' hozzávarrjam a vasat. No de a térdvédő csak nem bírta, sebjáró varrok rá még ide egy tépőzárat, oda egy pántlit. Csakhogy így egyik oldala kezdett (műanyag lévő) letörögetni. Két hónapszenvedés után, ami abból állt, hogy félpercenként 12 tépőzárat, cipőt, nadrágot leszedtem, megelégtettem a dolgot. Beutalóért háziorvoshoz, egy-két hét ortopédiai várakozás után végre eljött a várva várt nap, talán lesz megoldás. Igen ám, de az orvos nem mer felírni újat, mert a Tb fenyegetett szelleme ott lebeg a feje felett. Vissza a gyártóhoz. Ő mossa kezét,ilyet ő el nem adott, keressem meg a magánforgalmazót. Mint Maigret felügyelő kinyomoztam, hol is lakozik. Csakhogy idén már 2008-at írunk, nincs tavalyi papírja, majd talán jövő héten. Járunk, ahogy tudunk addig. (Ez egy havi történet)

S most jön a neheze. Torna, mivel fáj a lábunk. Körzeti orvos, ortopédorvos, végre beutaló. Hurrá! Boldogan megyek a megszerzett kincsemmel a hozzánk közel, kb. 200 m-re levő magánkézen lévő centrumba, ami hála az égnek kormányáldott társadalombiztosított, hogy itt a papír, jöhetünk.

OÓ!... csakhogy nekik az állami intézetből, körzeti rendelől hozott beutaló immáron március 1-től nem jó, mert megváltozott a jogszabály. Tőlük kell a beutaló (csak megjegyzem 2006 óta tornázunk ott mindenhéten, félévenkénti beutalóval, ami eddig jó volt a megszokott helyről). Vagy fizetek 1000 ft-ot, vagy kezdem a kört előlről. Körzeti orvostól beutaló, náluk ortopéd orvos, s mehetünk!

Megcsináltuk!

Tegnap voltunk tornázni.

K. nemsokára betölti 18. életévét, s hiába szívbeteg, hiába sérült, fizethettünk volna bőven sokat a leendő rokkantnyugdíjából, már ha addigra megkapja a TB engedélyt, hogy neki is jár az ellátás, mert már nem iskolaköteles.

Most kezdek előlről. Iskola, TB, rokkantsági nyugdíj, gyámhivatal, gyámság.

De az a jó, hogy még tudok mosolyogni (...), s van erőm négy gyerek mellett azt mondani, hogy csakazért is élni fogunk, s nem engedünk a Tajgetosznak.

Csak megjegyzem, a mi fűtésszámlánk is 57 ezer Ft, az én 32 ezres ápolási díjam mellett, 20 a villany, mert ebben a panelban nincs gáz. Még az a jó, hogy három nagyobb gyereket tandíjmentes időben vették fel az egyetemre. Most már lassan végeznek. De ha rosszkor születtek volna, mondjuk egy-két évvel később, akkor mi lenne most.

S ebben még nincs is benne az én egészségem és erőm, no meg a férjem betegsége.

Ezután vajon mit lehetne zárszónak írni...

Élni fogunk, de ehhez kell mások belátása is, gondolkodtatok már ilyeneken?

Szeretettel: M.«

„Kedves Vezetők!

Van egy család, akit már egy ideje próbálunk segíteni, 5 gyermekük van, közülük négy tartósan beteg. Szükségük lenne kisgyermeknek alkalmas kerekesszékre, de a gyerekek gondozása az anyagi erejüket már teljesen felemésztette, így nem tudják megvenni. Ha valaki esetleg tudna ebben segíteni, kérem, legyen kedves jelezni nekem. üdv. ...”

„Tisztelt Cím,

Szövetségünk talán tud segíteni.

Kérem a kért kerekesszék méretét megadni.

Üdvözléssel: ... elnök

Sérültek, Halmozottan Sérültek és Segítőik Szövetsége”

„Olyan kérdéseik vannak, amire szeretnék felkészülni, mielőtt oda megyek. Főként az egészségüggyel kapcsolatban. (...)

... egy kis falu, zsáktelepülés. Kb. 20 nagycsalád él itt.

Problémáik a következők:

– Nincs gyermekorvos a faluban, ha viszont másik faluba mennek gyerekorvoshoz, akkor nem jár az utazási kedvezmény, mert az másik körzet.

– Miért van az, hogy egy újszülött 6 hetes kötelező szűrővizsgálata 5000Ft-ba kerül, ha KÖTELEZŐ, miért kell fizetni érte?

– A fogászat egy megint másik faluban van, és ha a szülők valamelyikének van egészségkártyája, akkor sem fizethet például a fogszabályzóért vele, mert más körzetben van a kártyája a háziorvosnak leadva. (...)

Őket a NOE érdekvédelmi tevékenysége fogta meg, és a programok, és szeretném, ha látnák, hogy az ő problémáik is fontosak nekünk. Persze itt a tarsolyomban, hogy egymást segítve az orvoshozjárás problémája megoldható, de tényleg méltatlan helyzet ez! (...)

Várom választ!

Szép napot!

K. NOE Régiós titkár”

„Kedves ... és minden érdekelt!

A csípőszűrés alapján a gyermekorvos kötelező feladata, (fel kell rá készülnie) továbbküldeni azt a csecsemőt kell, akinél farfekvéses szülés, anyai csípőficam, vagy az általa végzett vizsgálatnál eltérés, csípőficam gyanúja merült fel (mint pl. kardiológiára is azt küldjük, akinél szívzörej, v. egyéb gyanús jel van) Több településen az a gyakorlat, hogy a házi gyermekorvos vagy háziorvos minden csecsemőt elküld szakorvosi szűrésre. Van ortopédia, amelyik ezt győzi és a forgalom miatt szívesen veszi, de az ortopéd

szakorvos által végzendő szűrés nem kötelező, így nem is feltétlenül ingyenes. A gyanús eseteket célszerű olyan – általában megyei – gyermekortopédiára küldeni, ahol a további kezelés, segédeszköz, esetleg műtét is rendelkezésre áll. Ezek a gyermekszakrendelések beutalóval térítésmentesen igénybe vehetők, az útiköltséget az OEP téríti.

Üdv mindenkinek

Dr. G. M.” [2008. 09. 05.]

„Kedves ...!

A most frissen megalakult K.-i Nagycsaládos Csoport vezetője most fog szülni, és így őt most aktuálisan fogja érinteni az alábbi kérdés.

Az újszülöttek csípőszűrése már nem a ...-i kórházban történik, hanem a gyermekorvos ad egy beutalót és egy 5000Ft-os csekket, amellyet befizetve lehet csak időpontot kapni a vizsgálatra. A ...-i kórház egy magánrendelővel kötött szerződést, a szűrés elvégzésére, így fizetni kell érte.

Egy másik tagnak pár hónapos ikreinek ez 10000Ft-ba került, és 3 hónap múlva a controlon újabb 10000...

Mit tehetnek? Hiszen a kötelező szűrővizsgálatért nem kérhetnek pénzt! (...)

Szeretettel:

... régiótitkár”

„Kedves ...!

Ha nem is rögtön, de megszületett a válasz a csípőficamos kérdésre.

Íme:

Amennyiben a csípők ultrahangos szűrővizsgálatáról van szó, az egyrészt nem kötelező, hanem orvosi indikációhoz kötött. Vannak ugyan klinikák, ahol mindenkinél elvégzik. Mindenesetre ingyenesnek kell lennie.

A csípő manuális szűrővizsgálata hozzátartozik a gyermekorvosi vizsgálathoz, de tudok olyan gyermekorvosokról, akik ezt a vizsgálatot is ortopéd szakorvossal úgy-mond végeztetik el.

Ennek is ingyenesnek kellene lennie.

Úgy gondolom lehet fordulni az orvosi kamarához, gyermekorvosok szövetségéhez, betegjogi képviselőhöz (mindenhol van helyben, rendelők falán kifüggesztve.)”

Egy viszonylag régi levél:

„Nyolc kiskorú gyermekem van ebből salynos kettő súlyosan mozgáskorlátozott az egyik teljesen magatehetetlen. (...) Megélhetőségünk évente egyre nehezebb mivel férjem nem tud eláltni dolgozni mert rehabilitációs foglalkoztatásra hordja a két beteg gyereket minden nap.” [2007. 12. 03.]

„...nem elég az hogy a férjem el hagyott egy másik hölgy miatt, Ki derült hogy a 8 hónapos kis fiam (...) nagyon beteges a tüdején olyant talált az orvos amit nem kellett volna. Vinnem kell Budapest Bebtisda kórház, akkor itt a fogyatékos kis lányom? (...) ...tudom hogy velem vannak és hogy szegénységben is fel nevelem őket és nagyon szeretem őket! (...) Olyan is volt hogy az oviba és a suliban ettek de már ithol főtt kaja nem volt.” [2009. 01. 27.]

Hozzáférés az intézményekhez

Ügyintézési kategóriába besorolható panaszt tartalmazó levéllel a 2008-as feldolgozott levelekből mindössze ketten, és 2009-ben is csak ketten fordultak a NOE központ-jához. De az alapesetre tekintettel a többi kategóriába besorolt levelekben bőven akadnak e területhez tartozó problémák is.

„Tudvalevő, hogy kevés a bölcsődei férőhely. Kétéves gyermekemet szeretttük volna beiratni, mert bár nem terveztem ilyen korán a munkába való visszatérést, az utóbbi időben annyit romlott a gazdasági helyzet, hogy elszántuk magunkat erre a lépésre. Kiderült, hogy a közeli bölcsődébe már megszületésük után ajánlatos beiratni a babákat, felvételükre csak így van esély. Bennünket elutasítottak, illetve egy távolabbi intézménybe irányítottak. Mondtuk, hogy öt gyermekünk van, de ez nem változtatott a helyzeten.”

És egy sorstárs változata:

„Miután harmadik gyermekemet várva munkanélküli lettem, most sikerült állást találnom, az ... alatt. Nagylányom iskolás, a középső gyermek óvodás és a kicsi (... sz. 2007.01.30.) is kapott bölcsődei férőhelyet a ...-ben, igaz, több, mint 1 órai útra a lakásunktól. Az én munkaidőm 1/2 9-1/2 6-ig fog tartani, de anyagi helyzetünk miatt muszáj elvállalnom. Nem tudom megoldani, hogy én szállítsam a kicsit. (Ráadásul a kerületi férőhelyek hiánya miatt, a három gyermek a kerület három különböző pontján kapott elhelyezést.)

Májusban, a beiratkozáskor, természetesen még nem tudtam, hogy hol, melyik kerületben sikerül majd állást találnom. Most viszont nagyon fontos lenne, hogy a ...-i bölcsődében el tudjam helyezni a kicsit...”

„... dolgozom, így azóta legkisebb gyermekem a helyi óvodába jár, bár csak 2009. áprilisában lesz 3 éves. Erre a helyi óvodában, 2 éves kortól, úgynevezett mini csoportban van lehetőség, ha a szülők dolgoznak. (Egy 2000 fős településről van szó)

Ezzel kapcsolatban szeretnék Önöktől információt kérni, pusztán a tisztánlátás érdekében, mert ugyan az óvodában nagyon kedvesek a gyermekemmel, velem folyamatosan azt éreztetik, hogy tulajdonképpen szívességet tesznek nekem.

1. A gyermekem óvodai étkeztetéséért amíg nem tölti be a 3. életévét, teljes összeget kell fizetnünk és még számlát sem kapunk róla.
2. A gyermekem nem alhat az óvodában, amíg nem tölti be a 3. életévét.
3. Legutóbb megkértek, hogy ne vigyem óvodába a gyermekemet, mert az Oktatási Minisztériumból ellenőrök jönnek és a gyermekem tulajdonképpen nem lehetne az óvodában.” [2009. 03. 07.]

„Élelemre már semi sem jut, és sokat éheznek ezek a családok. Az iskolában is megszüntették az önkormányzatok a tízórait, így még nehezebb a gyermekeknek! (...)” [2009. 02. 02.]

„Egy hajmeresztő sztori a mai helyi gyűlésemről:

egyik tagomnak – ...-i lakos – nemrég született a hatodik gyereke. A többi ötre eddig gond nélkül kapta a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményt. Most elment, hogy megkérje a hatodikra is. »Mit akar kérni, hiszen ez még nem eszik közintézményben, és nem jár iskolába, nem kell neki tankönyv« – mondták. Dehát a pénzt, azt csak megkapja – mondja anyuka. »Dehogy, hát nem érti, hogy nem jár neki a gygvk?«

Hát csak azt tudtam neki tanácsolni, hogy menjen be a jegyzőhöz, az talán jobban tudja a törvényt. Újra átnéztem a minisztériumi fejtárgítót, persze, hogy szó sincs életkori alsó határról. De azért megdöbbenő...” [2008. 10. 04.]

Erre rímelő másik történet:

„2009. május 6-án beadtam rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény igénylésére minden szükséges papírt az önkormányzathoz, mert egy kollégám, aki egy másik önkormányzatnál képviselő, segített kikeresni a rendeletet és ez alapján megírtam, beadtam.

45 nap után rákérdeztem, s mondták, hogy menjek be, egy saját nyomtatványt kell kitölteni.

Bementem, két hetembe tellett, mert az ügyintéző nem volt bent, szabadság, senki nem helyettesítette, én nem értem rá a munkahelyemről eljönni stb. Végül július 6-i dátummal megkaptuk a papírt, hogy május elejétől jár ez. [e-mail, 2009. 09. 03.]

Ezek után persze nem kaptunk egy fillért sem július 1-jével, pedig azt olvastam, hogy aki jogosult rá júl. 1-jével, pénzbeli támogatást kap (...).”

A következő történet is jogsértő szűkítésről tanúskodik:

„...munkanélküli vagyok, állandóan állást keresek de sikertelenül. A kérdésem az lenne, hogy mit kell az önkormányzathoz benyújtanom ha igénybe szeretném venni a munkanélküli járadék lejárta után járó szociális járadékot. Sajnos már nem értem mi alapján számolják az egy főre eső létminimumot. Többször próbáltam kérelmeket beadni, mindig elutasítottak. Azzal érveltek /túllépjük az egy főre eső létminimumot/. Sajnos nem ismerem a jogszabályt. Miért kell a legidősebb gyermekem fizetését beleszámítani...” [e-mail, 2008. 03. 18.]

„Subject: [noe-vezetoseg] kérés: csp téves utalás

Kedves mindenki!

Az egyik közeli ismerősöm még nem kapta meg a januári és februári családi pótlékot, mert azt rossz számlaszámra utalták. Már volt a bankban, ...-en is, több levelet is írt az illetékeseknek, de nem történik semmi, mindenki a másikra mutogat. Mivel egyedül neveli gyermekét, nagyon szüksége lenne a pénzre, s megkért, próbáljak neki segíteni. Én nem tudom, még mit lehetne tenni, írni ebben az ügyben? Hol lehet megsürgetni egy HIVATALT?” [e-mail, 2008. 06. 03.]

„Egy 5 gyermekes család (...) 2. gyermeke jogán az anya méltányossági GYES-en van (elvileg). Az érintett gyermek 9 éves.

Már az új rendszernél februárban elkezdődtek a problémák, mert kiderült, hogy a család a régi CSP-t kapta, de adókedvezményt már nem.

A GYES sem jött meg január óta.

Az anya elkezdett utána járni.

A következő derült ki:

1. A rutinos anya hiába csináltatta meg ősszel az éves kötelező orvosi vizsgálatokat és juttatta el a megfelelő hivatalhoz az nem értesítette a helyi önkormányzatot, így a jegyző decemberben törölte az emelt CSP-t a sérült gyermek után (hiszen nem érkezett meg az igazolás a gyermekről).

A HIVATAL nem ad ki papírt a gyermekről az anya kezébe, mert nekik kell a jegyzőt értesíteni, így az anyának nincs a kezében semmi, hogy a gyermek továbbra is tartós betegnek, sérültnek minősül (az összes friss leletet beküldte).

2. A helyi önkormányzat »jóindulatúan« (...) úgy gondolta, hogy a család biztosan a régi rendszert választaná (segélyt soha nem kértek) éppen a közgyógy jogosult gyermek miatt (mert, hogy a többség ezt választotta).

Így történhetett, hogy a régi csp-t kapták (a sérülte a kiemeltet sem), de már a férj munkahelye a teljes adót levonta a fizetéséből.

3. A GYES azóta sem jött meg. A hivatalok »labdázna« az anyával, hogy kihez forduljon (valahogy nem derült ki a felelős ügyintéző személye), több hivatal is érintett a dologban.

Az a kérdés, hogy ki az Államkincstár »főnöke«, akihez az anya levélben fordulhatna (mellékelve a levelezéseket, papírokat) ebben az ügyben.

Az anyát arról is tájékoztatták, hogy a GYES-t csak 2 hónapra kaphatja visszamenőleg, akkor is, ha nem az ő hibájából maradt el a folyósítás.

Én az egészet nem látom át, mert nem vagyok benne érintett és nem ismerem jól a hivatalok ügymenetét.” [e-mail, 2006. 04. 05.]

„Sajnos nálunk alapgond az hogy a gyerekvédelmis megaláz akit tud és elüldözi a több gyerekkel élőket, vagy akivel gond van, egyik anyuka azzal ált elő egyik nap, hogy közölte vele, nem gyereknek való a pattogatott kukorica, hanem a disznónak, sok mindent nem tudok róla de elszámoltatja mire költi a családit és egyéb jövedelmét, tejet vegyen ne kukoricát és ennek idegenek előtt megalázóan ad hangot, sajnos nem tudom milyen jogai vannak, és mi alapján számoltathat így el.” [2008. 08. 06.]

„(...) Ne haragudjon, hogy így ismeretlenül fordulók Önhöz. Abban reménykedek, hogy Ön tud tanácsot adni a problémámban.

Egyedül nevelem a lányomat és 2004 óta sajnos rokkant vagyok. A lányom szakácsnak szeretne tanulni. A gyereket fel is vették 11-be, a gondot az okozza, hogy nem akarnak a tankönyv támogatásba segíteni (a rokk. nyugdíjam: 52.000Ft + a csp. 13.700Ft). Egy törvényre hívatkoznak, amit szerintem szándékosan félre magyaráznak. A tankönyvek ára 35.000Ft + munkaruha amit lealkudtunk 10.000Ft-ra.

Tisztelt ... ne értsen félre, tisztába vagyok azzal, hogy nem ingyenes az oktatás, de az önkormányzattól kaptam a gyereknek étkezési támogatást a rendszeres gyv-be, az iskola is bekérte az igazolásokat most mégis viszakozik. Mit tudok tenni annélkül, hogy a gyerekemmel ne cseszzenek ki. Sajnos már volt rá példa, hogy az iskola ingyenes tankönyv támogatást igényelt az államtól, velem meg kiakarta fizettetni. (...)” [2008. 07. 05.]

Az állami szabályozással kapcsolatos aggályokat vet fel a következő – röviden összefoglalt – történet.

Özvegy anyja 8033 forint özvegyi nyugdíjjal két, összesen kicsivel több, mint 45 ezer forint árvaellátást kapó gyerekkel (egyedülállóként a családi pótlék összesen 26 ezer Ft), egyéb jövedelmük nincs – nem jogosultak rendszeres szociális segélyre, mert a gyerekek jogán járó ellátások beszámításával az anya megélhetése a segélyhatár fölött biztosított. Mintegy 80 000/3 = valamivel 26 ezer forint fölötti egy főre jutó jövedelem jön ki. (A nagyobbik gyerek más településen középiskolás, a kicsi hetedik. A községben évek óta még közmunkája sincs az anyának, bizonyára azért, mert másoknak még ennyi alanyi jogú szociális jövedelmük sincs.)

Ha ugyanennek az anyának nem lennének eltartott gyermekei, jogosult lenne a rendszeres szociális segélyre.

Joggal merülnek fel a következő kérdések.

Köteles-e a kiskorú gyermek is eltartani az édesanyját? Az anya jövedelmeként is számíthatók-e a gyerekek jogán járó ellátások? Nem köteles-e az anya teljes mértékben a gyerekekre fordítani azokat? A családjogi törvény csak a szülőt kötelezi a kiskorú gyermek eltartására még saját létminimuma rovására is, de a gyermeket csak nagykorúsága elérése után, és akkor sem a saját létminimuma rovására kötelezi ugyanerre.

A két gyerek becsült létminimuma 2006-ban (a 2004-es érték továbbvezetésével a létminimum szintjén 5–5 százalékos éves inflációval – alulbecsléssel kalkulálva) $0,75 + 0,65 = 1,4$ FE figyelembevételével $55\,142 * 1,4 = 77\,199$ forint. Az anya saját jövedelmeként tehát alighanem csak legfeljebb 2800 forint lenne elvszerűen beszámítható.

„Tisztelt NOE!

Nem szívesen zaklatom a TC-et, de nagy szükségem lenne a segítségre.

(...) ...-i lakos vagyok, gyermekem az »...« egyetemre jár, most lesz másodéves. Nyolcgyermekecs családból származik és szociális pályázata pontjainak száma 0. Ez a bíráló bizottság szerint azért ennyi, mert az APEH-igazolást az anya részéről nem tudtam beszerezni időre. Ennek oka, hogy a bevallást a munkáltató nem végezte el időben. Igazoláskérésemet az APEH elutasította azzal az indokkal, hogy még nem szerepel a számítógépes rendszerében. A hiányzó igazolás munkáltatói bevallás hiteles másolatát még időben csatoltam a pályázathoz, de a pályázatkíró ezt nem veszi figyelembe. Hiánypótlásra lehetőség nincs. Az APEH arról, hogy még nincs nála leadva a bevallás, nem ad igazolást. Úgy érzem, hogy erősen csorbul az esélyegyenlőségem az ilyen pályázati kiírásnál.

Ismételten kérem a TC-et, hogy ez ügyemet segítsen jó mederbe terelni.

Más.

Elkeserítő, hogy a múlt évben is mind a négy egyetemista gyermekem »Esélyt a tanulásra« pályázatát forráshiányra hivatkozva elutasították.

Az önkormányzatnál lakhatási támogatásra nem vagyok jogosult, mivel a támogatási képlet a végkiszámlolásnál nem veszi figyelembe az egy főre jutó keresetet, így a 16 000 Ft/fő/hó jövedelem, úgy látszik, hogy sok, sőt, ez évtől már adózunk is belőle. (...)

Köszönettel: ..., ...” [2006. 07. 28.]

Igen visszás, hogy még az állami gondoskodásban élő gyermekek nevelőcsaládja is egyre inkább lesüllyedésnek van kitéve. Ez a folyamat akkor kezdett felgyorsulni, amikor egyes megyék felszámolták a hivatásos nevelőszülői hálózatukat, hagyományos nevelőszülőkké minősítették vissza addigi szakembereiket, ily módon anyagilag is leértékelve igen nehéz munkájukat. Manapság azonban a nevelt gyermekek létminimumát sem éri el, amit részükre az állam a nevelőszülőknél juttat.

Illusztrációul egy sokszereplős többszöri levélváltás részlete:

„A mi városunkba a nevelőszülőknél megadták a gyermekvédelmi Támogatást. Viszont iskolánként mindenki másképp értelmezte és a legtöbb helyen nem adtak semmilyen kedvezményt. Én egy szegényebb megyében élek, itt azzal magyarázzák, hogy a nevelőszülő olyan »magas« térítési díjat kap, amely általában a nem állami neveltre nem jut.

Azt gondolom mindenképpen a nevelőszülő díjazását kellene rendbe tenni, és ezt törvényi alapon.” [2009. 09. 13.]

„Utánanéztünk: sajnos, gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermek után sem adókedvezmény, sem neki kedvezményes étkezés, sem ingyenes tankönyvellátás nem jár.

Viszont aki a minimális ellátmányt kapja, jó, ha tudja, hogy ez a 8.800 Ft-nyi összeg a min. 28.000 Ft-ot kitevő (a családban 3. vagy további 0-14 éves korú) legkisebb és a csaknem 53.000 Ft-os (legalább 15 éves korú) legnagyobb gyermeki létminimumnál is (jöllehet egy lelkileg holtbiztosan sérült gyereknek többbe kerül a nevelése, fejlesztése).

Ha legalább a tankönyveket, tanszereket külön megtérítenék, vagy akár csak iskolakezdéshez, a téli ruházathoz kapnátok 13. havit, illetve a nevelt gyerekeknek is ingyenesen járna a tankönyvellátás, lényegesen enyhülne a helyzet. (...) a nem foglalkoztatott nevelőszülőnek ebből kell fizetnie az egészségügyi szolgáltatási vagy az egészségbiztosítási járulékát és – ha a nem hivatásos nevelőszülőként eltöltött időszakot a nyugdíjba be akarja számíttatni – a TB-vel, magánnydpénztárral megkötött külön megállapodás alapján fizetnie a nyugdíjjárulékot, magánnydpénztári tagdíjat.”

Bőven vannak „állatorvosi lovak” is. Ezekre az előbbi levélrészletek közül több is illusztrációul szolgált. Az alábbi levélben az a legfigyelemreméltóbb, hogy az anya és közvetlen környezete mindent megtesz a végletes lesüllyedés ellen, de a hatóságként viselkedő közüzemi vállalat ellenében tehetetlenek. Felmerül a kérdés: hogyan kellene átalakítani a közüzemi vállalatok és alkalmazottaik anyagi érdekeltiségének rendszerét és jogi környezetét ahhoz, hogy a saját hosszú távú hasznukat szem előtt tartva és főleg a lakosság, a társadalom érdekeinek is megfelelően az alábbiól eltérően cselekedjenek.

„Egy anyukát néhány éve elhagyta a férje, miután egy csomó adósságot felhalmozott. Az anyuka 4 gyerekkel megpróbált mindent megtenni, hogy fenn tudjanak maradni. Az önkormányzat adósságrendezési programjában is részt vett. 3 helyen dolgozott feketén, mert nem sikerült elhelyezkednie. Aztán nemrég el tudott helyezkedni szociális gondozóként. Örült, hogy van állása, de ahhoz, hogy meg is maradjon, el kellett mennie tanulni. Az iskola és a 8 óra munka mellett már nem tud többet dolgozni, így nem tudta a vízdíjat befizetni. Ehhez hozzátartozik az is, hogy a férje nem fizet gyerektartást. Múlt hétre ugyan megígérte, hogy elküldi a pénzt, de nem tette. Erre a pénzre számítva, nem szólt senkinek, hogy a vízműről kapott egy levelet, miszerint a házukat, (melyre ugyan elsődlegesen az OTP-nek van bejegyzett jelzálog joga) 18.-án elárverezik. A tartozásuk 43.000 Ft miatt. Múlt héten az iskolában tudtam meg, mi a helyzet. Segítettünk volna kifizetni, de az iskola alapítványa kifizette az összeget. Az anyuka boldogan ment a vízműhöz befizetni az elmaradást, ekkor érte a meglepetés. 20.000 Ft-al többet kellett fizetnie. Még volt annyi pénze, így kifizette. A következő meglepetés az volt, hogy miután befizette az összeget, az ügyintéző közölte vele, hogy az árverést nem tudja törölni, mivel van egy 1994-es elmaradása is???, ami most már kamatokkal együtt több mint 300.000 Ft. Ez miatt megindítják az árverést, ha nem vállalja, hogy részletekben kifizeti. Szegény nem tudott mást tenni, mint elvállalta. De az első részletet, 30.000 Ft-ot még a héten be kell fizetnie, különben árverés következik. Most segítünk neki kifizetni az első részletet, és jogi segítséget is próbál kérni. De hogy lehet, hogy amikor az árverést kiírták, akkor csak 43.000 Ft adóssága volt, és senki nem beszélt az 1994-es tartozásról, most meg kiderül, hogy az is van...???” [2008. 03. 17].

És ahol nyilvánvalóan elégtelen a helyben elérhető tájékoztatás, segítség:

„Tisztelt Egyesület!

...-ról írok Önöknek. 4 gyermek édesanyja vagyok. Hogyan lehet csatlakozni Önökhöz? Segítséget is szeretnék kérni. Októberben elküldtek a munkahelyemről, azóta az életünk kezd rémálommá válni. Sorban mondják fel a bankok a hiteleinket, mert nem tudjuk fizetni. A lakáshitelünk is nagyon úgy áll. Hova megyek a 4 gyerekkel ha elveszik a házat? Hova tudok segítségért fordulni? Ha állásra jelenkezem és meghallják, hogy 4 gyermekem van mindig az a válasz, hogy majd értesítenek.

9, 7, 5, és 2 és fél évesek a gyerekek. 5 éves Kinga lányom tartósan beteg (achindroplasiás), törpenövésű.” [e-mail, 2009. 04. 26.]

A legszegényebb területeken működő önkormányzatok helyzetét jól bemutató két levelet is feltétlenül érdemes kiemelni:

„...négy nagyszerű gyermekünk van. (...) Férjem másfél éve munkanélküli, vállalkozói engedélyét kénytelen volt visszaadni, csekély bevétele miatt. Erdei munkát végzett, fakivágást, erdő tisztítást. Óriási adótartozás és járulék-tartozás maradt utána, melyet részletekben még mindig fizetünk. Tavasztól őszig alkalmi munkák által keresethez jut, ez biztosítja a napi megélhetésünket. Sírásást, kertgondozást, kaszálást vállal. Emellett az Önkormányzattól szociális segítyt kap, havi 40.000 Ft-ot. A tél beálltával megszűnik a kereseti lehetőség, csak a segély marad.

Én hitoktatóként havonta 20.000 Ft-ot keresek, emellett egyházi szolgálatomért még jövedelempótlékot is kapok, 27.000 Ft-ot, melyet félévente vagy negyedévente egy összegben fizetnek ki, tehát nem havonta számíthatunk rá. Takarítással még pár ezer forintot sikerül szereznem, de ez sem állandó jövedelem. (...)”

És a segítségkérő aláírása alatt a hivatalos, pecsétes, de kézírásos kiegészítés:

„... község polgármestereként kérem Önöket, hogy a családot lehetőség szerint támogatni szíveskedjenek. A levélben megfogalmazottak a valóságnak mindenben megfelelnek.

A család tiszteltreméltó példát mutat a település lakosai számára a gyerekek nemcsak testi, de lelki nevelésében, gondozásában.

Sajnálatos, hogy az önkormányzat lehetőségei is nagyon szűkösek, működési, fennmaradási gondokkal küzdünk.

Ismételten kérem támogatni szíveskedjenek a család kérelmét.

Köszönettel és tisztelettel

... polgármester”

„Tisztelt Cím!

... 5700 lakosú nagyközség. A régió leghátrányosabb településeinek egyike. A településen a munkanélküliek aránya 30%, a romák aránya 20%. A település lakóinak munkalehetősége a helyben működő vállalkozások alkalmazásában állókra, a vasútközülekedésnek köszönhetően Miskolc város adta lehetőségekre és az Önkormányzat a közfoglalkoztatás által foglalkoztatott lakosokra korlátozódik. A szegénység településünkön növekvő tendenciát mutat. Ezt a növekedést jól mutatja az Önkormányzat

adta átmeneti szociális segélyek nagyobb számú igénylése és a Szociális Iroda élelmiszer csomagok osztásakor beérkező igénylőlapok sokasága. Ez az igényszám családokra vetítve osztásonként 290-340 család, 1000-1200 fő.

Ezek alapján kérem a tisztelt címet, hogy a ...-i Szociális Iroda részére a lehetőségekhez mérten élelmiszercsomagot adományozni szíveskedjen osztás céljából.

Tisztelettel:

... intézményvezető” [2009. 03. 03.]

A CIVIL SZERVEZETEK SEGÍTÉSI LEHETŐSÉGEI

A civil szervezetek segítségi lehetőségei elsősorban anyagi okokból igen korlátozottak, ugyanakkor *informális módszereik, szervezésük hatékonysága* messze meghaladja bármiféle hivatalét.

Ezt jelzi például egy községi hivatalosság – fentebb már idézett – levele, amely ahhoz kér adománysegítséget, hogy a települési önkormányzat élelmiszerrel segíthesse a rászoruló családokat. A települési önkormányzatok nem elhanyagolható hányadánál sajnálatos módon erősen érvényesülő szemléleti problémák mellett, amelyek kizárólag a tartós mélyszegénységet jelentő rászorultsági elvet tartják méltánylandónak. E levél egyúttal érzékelhetően mutatja be, magyarázattal szolgál, hogy miért is szűkíti sok jegyző, helyi önkormányzati testület az országos jogszabályok nyújtotta segélyezési lehetőségeket: a területükön mélyszegénységben élők létszámához képest egyszerűen nem állnak a rendelkezésükre még a minimális mértékű források sem.

A hozzánk fordulóktól – a dolog természetéből adódóan – csak elvétve jutunk konkrét információkhoz arról, kértek-e, kaptak-e más civil szervezettől bármiféle segítséget. A 22 éve fennálló, elég jelentős ismertségre és tekintélyre szert tett NOE-nak – a Magyar Szegénység Ellenes Hálózat tagjaként is – széles körű kapcsolatrendszere révén azonban rendszerint sikerül segítenie a bajbajutottakon.

Egy példa:

„...Sziasztok!

Ma kaptam levelet egy ...-i családtól (ebbe a faluba is küldtünk ruhacsomagot tavaly).

Egy olyan édesanya írt, akinek egy halmozottan sérült 16 éves fia és 9 éves ikrei vannak, egyedül neveli őket.

Azt írta, hogy minden segítséget elfogad és egy 100 éves kis házban laknak, amihez hozzáépítenének egy szobát, ha építőanyagot kapnának valahonnan (ezek szerint van, aki felhúzná nekik).

Adósságaik vannak (most kellett vízmelegítőt is cserélni nekik). A Házon Kívül-ben is szerepeltek, de segítséget nem kaptak.

Ruhát még csak-csak tudunk küldeni (megkérdezem a méreteket), de építőanyagban pl. nem tudunk segíteni.

Úgy emlékszem van Gyöngyösön is egyesület, hátha nekik vannak kapcsolataik esetleg más karitatív szervezetekkel.

Esetleg már hallottak a családról.

Név, cím, telefonszám nálam van.

Tovább küldhetem a levelet, ha valaki tud segíteni nekik a környékükön.)” [2008. 02. 26.]

Volt, hogy egy házaspár négy apró gyerekkel, közöttük szopós csecsemővel is, beállított a NOE központi titkárságára azzal, hogy őket most rúgták ki addigi albérletükből, aznap estére már nincs hova menniük. Lett.

A NOE és a Családjainkért Alapítvány pénzügyi lehetőségei azonban rendkívül korlátozottak.

A Családjainkért Alapítvány elsősorban a tanulmányaik végzésében anyagi okokból hátrányokat elszenvedő tehetséges gyermekek segítségét tekinti feladatának.

A Családjainkért Alapítványt 1991-ban hívta életre a Nagycsaládosok Országos Egyesülete (NOE) azzal a céllal, hogy szükség esetén anyagi segítséget is nyújthasson az egyesület tagcsaládjainak. Az alapítvány tevékenységeit, programjait elsősorban, de nem kizárólagosan a NOE tagcsaládjainak körében végzi. Megalakulása óta közhasznú szervezet.

„Esélyt a képességeknek” esélyegyenlőségi programját 2005-ben indította el, olyan szociálisan hátrányos helyzetű, jó eszű, jó képességű 10–18 éves korú gyermekek támogatására, akiknek családi háttere nem teszi lehetővé, hogy a gyermek a képességeihez mérten jusson a továbbtanulás, illetve ehhez megfelelő szakmaválasztás esélyéhez. Az alapítvány ehhez nyújt anyagi támogatást, lényegében ösztöndíjat 18 éves korig.

2008 tavaszától, egy nagylelkű felajánló jóvoltából, az alapítvány a saját eszközeivel megtoldva elindította az „Esélyt a képességeknek” program kifejezetten Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei középiskolásoknak, illetve általános iskolásoknak szánt alprogramját; 61 fiatallal írtak alá ösztöndíjszerződéseket. A 61 diákhoz a 61 családban legalább másik 250 fő tartozik, akiknek szegénységükben jelentős lelki támaszt jelent, hogy a családból a tehetséges, szorgalmas gyermek mégiscsak tanulhat, felemelkedhet.

Az alapítvány táborokat és találkozókat is szervez a támogatott gyermekek, fiatalok számára.

Az alapítványnak mindez a tevékenysége nagyon fontos, mert megszakítja az egyébként többgenerációssá váló lesüllyedési folyamatot, emellett közvetve a pedagógusi munkát is jól segíti.

A NOE központi titkárságára vagy a helyi egyesületekhez, illetve az egyes szakértőkhöz befutó egyedi ügyekben az ország egyik legrégebben fennálló civil szervezeteként a segítő önkéntesek sokszor eredményesen fordulhatnak az adott ügyet előrevivő helyi hatóságokhoz, közművállalatokhoz, szociális szervezetekhez. Jelentős a magánszemélyek, ezen belül a bajban lévőkhöz képest jobb helyzetben lévő tagság segítőkészsége is.

Már többször is megjelent például olyan hír a választmány tagjainak, a helyi nagycsaládos tagszervezetek vezetőinek folyamatos kapcsolattartására hivatott országos levelezőlistán, hogy valamely szülészetén otthagytott Down-kóros újszülöttről lemondanak a szülei – legfeljebb egy napon belül akad az ilyen gyermek örökbe fogadására kész nagycsalád.

Amikor olyan hír jelent meg a listán, hogy egy családnak lakhatatlanná vált a lakása, igen rossz anyagi helyzetben vannak, és a gyámhatóság úgy nyilatkozott, hogy ha augusztus végéig nem tudják elfogadhatóan megoldani a lakhatásukat, akkor a gyerekeiket, beleértve a szopós csecsemőt is, kiemelik a szülői családból; ezt olvasván azonnal felajánlotta valaki, hogy ingyen használhatják a tanyáját, ahol generátor segítségével van villany, és megáll az iskolabusz.

Olyasmivel is találkozunk, hogy egy családnak egy másik család kér levélben segítséget.

A NOE és általában a működő civil szervezetek *szocializációs szerepét* jól illusztrálja az alábbi levélrészlet:

„Kaptam egy üzenetet, hogy ... melletti kis faluban kiégett egy család háza, 5 gyermekkel. Csak az maradt meg, ami éppen rajtuk volt. Felhívtam az anyát, hogy ruha vagy felajánlott bútor érdekli-e. Nagyon örült, hogy felhívtam, hogy gondoskodnak az emberek, de annyit adományt kaptak – ruhát, bútort – hogy jóval több, mint amit használni tudnak, és a maradékot bevitték a környéken a Nagycsaládosokhoz.... körbeért a kör. [2008. 01. 15.]

De a NOE *társadalomépítő, felemelő, lesüllyedést gátló* szerepét a legjobban talán „állatorvosi lovunk”, Irénke történetével tudjuk illusztrálni.

Irénke állami gondozásban, de nevelőszülőknél nőtt föl, és mint ez az ilyen helyzetű lányoknál szinte jellemző, igen hamar férjhez ment az első lehetséges emberhez. Csak akkor értette meg, hogy rosszul döntött, amikor már öt gyermekével utcára került. A 80-as évek végén jártunk, ekkor még nem volt más lehetősége, mint állami gondozásba adni a gyerekeket, és munkásszállással rendelkező vállalatnál elhelyezkedni. (Ma már nem találna munkásszállást nyújtó munkahelyet, de anyaotthoni férőhely is csak a rászorulóknak töredéke számára áll rendelkezésre.) Az öt gyerek az ország öt különböző pontjára került (szerencsére ez ma már nem így lenne). A legidősebbik fiút már szakmunkástanulónak diákkotthonába, a nagylányt nevelőszülőkhöz helyezték (ahol nem kezeltették súlyos gerincferdülését, fűzőbe kényszerült, viszont az „apuka” megerősöskolta). A két középső fiú egymástól távoli gyermekotthonban lakott, a magasabbik dadogós lett, az alacsonyabbiknak viszont túl gyorsan nőtt a lába, az intézetben nem kapott elég hamar megfelelő méretű cipőt, így a lába kisebesedett, deformálódott. A legkisebbik, egy kislány állami gondozásba háromévesen, vesebeteg, ágybavizelő lett. Irénke mindegyiküket látogatta, és például amint észrevette, mi a baj, a lábával küszködő fiának maga vette meg a cipőt.

Közben az IKV-nál háztakarítónak helyezkedett el, így felújítási pályázattal elnyerte egy 26 m²-es szoba-konyhás lakás bérleti jogát, és azonnal kiharcolta először a nagylányát az állami gondozásból, majd a három kicsit is. Ha viszont a legnagyobbik fiát is hazaviszi, a szobából ki kellett volna tenni a kályhát, hogy elférjen az ő ágya is. Pedig Irénke a két kisebbik fiúnak és a nagylányának meg magának igen helytakarékosan egy-egy szétnyitható rekamiét szerzett be, egészségügyi problémája miatt a legkisebbik gyerekeknek azonban külön ágyat kellett biztosítani.

Ekkor – augusztusban – írt a NOE-ba, segítséget kért, hogy segítyt kaphasson az önkormányzattól és megkaphassa a családi pótlékot. Ugyanis szeptemberben iskolába kellett indítania a négy gyereket, akiket mindenféle ruha és iskolai felszerelés nélkül engedtek el, és még a családi pótlék átjelentését sem intézték el, ugyanakkor a helyi (még nem önkormányzat) tanács elutasította a rendszeres és rendkívüli nevelési segély iránti kérelmét, arra hivatkozva, hogy nem tesz meg mindent a gyerekei eltartása érdekében, minthogy nem kért bírói úton tartásdíjat az apától. Irénke a NOE-ba küldött levelében leírta, hogy a volt férje egy szál pendelyben dobta ki őket az utcára, nincs meg a válási ítéletének a sorszáma, így nem tudott gyermektartásdíj iránti pert sem indítani a gyerekek apja ellen.

Ekkor a NOE egyik ügyvéd tagja elment az anyakönyvi hivatalba, megtudta a bontóperi végzés sorszámát, meg lehetett indítani a gyermektartásdíj iránti pert, aminek iktatószámával már – egy másik NOE-tag összeköttetéseinek segítségével – a következő évre is megállapították a rendszeres nevelési segélyt. Sikert elérni, hogy a családi

pótlékot is gyorsan Irénke kezéhez kézbesítsék. A NOE egy harmadik tagja tájékoztatta Irénkét, hogy csak alsóneműt, zoknit vegyen a gyerekeknek, mert minden mást jó-tékonysági szervezettől fognak kapni (megfelelő méretű gyermekruhákat, cipőket, iskolatáskákat, ágyneműt, törülközőt, edényt stb.-t). Egy NOE-s karácsonyi adományból Irénke még a lakásfelújítási költségek miatt zálogba csapott varrógépét is visszakapta. NOE-tag volt az is, aki biztatta, hogy adjon be minőségi lakáscsere iránti kérelmet, majd a pár év múlva így kapott lakótelepi két és fél szobás lakását hamarosan elcserélte egy vidéki házra. Ekkorra már csak a legkisebbik volt iskolás, mind a négy nagynak szakmája volt és jó keresete.

És újabb levél jött Irénkétől: az udvara jó nagy, úgyhogy pár NOE-tag családnak nyárra ingyenesen sátorhelyet, a házában konyha- és fürdőszoba-használatot biztosít.

Igen nagy jelentőségűnek minősíthetjük tehát a NOE szocializációs szerepét. Nemcsak arról van szó, hogy a csak a NOE-től megkapható, korrekt komplex tájékoztatás sokszor megmentheti az adott problémába ütköző, helyben információhiánnyal küszködő családot, és a napi problémákba szinte belefulladó családok fellelőzhetnek, hanem az is fontos, hogy a jellemzően sokéves gyermekgondozási időszak alatt a NOE révén elsajátított, karbantartott szervezőkészség, tájékozódni és összefogni tudás, öntudat egyúttal jobb munkaerő-piaci pozíciót is teremt, és főleg tartást ad az érintett szülőknek és felnővekedő gyerekeknek.

A családok pedig azzal, hogy kilépnek a közéletbe, alattvalókból polgárokká válnak, olyan kölcsönös és önszorgító technikákat sajátítanak el, amelyek megakadályozhatják a saját és a környezetükben élő családok végleges lesüllyedését.

Ha pozitív példájuk többeket készítet többgyermekes, többgenerációs életmódra, egyúttal növeli e családok, e családmodell elfogadottságát, így a környezet segítő-készségét és kreativitását is, aminek szintén nagy szerepe lehet a lesüllyedés megakadályozásában, az egész település megmaradásában, fejlődésében.

Kiváló példákat mutatnak a NOE Családbarát Önkormányzat díjával kitüntetett települések, amelyek között van, amely az odavonzott nagycsaládokkal nemcsak megtudta őrizni gyermekintézményeit, de már azok bővítésére is pályázik, a település pedig – mert ez a lakosság lélekszámától függ – pénzügyileg problémamentesen önfenntartóvá, fejlődővé vált.

A gyermekszegénységet enyhítő szociális szolgáltatások és szociális szakemberek helyzete egy vizsgálat tükrében

ÖSSZEFOGLALÁS

Kutatásunkban terepen dolgozó szociális szakembereket kérdeztünk meg arról, hogy ők maguk, illetve az őket alkalmazó és a velük kapcsolatban álló más szolgáltatások mit tudnak, mit próbálnak tenni a gyermekszegénység enyhítése, csökkentése érdekében. A kérdőíves felmérés elsősorban a törvényi kötelezettségeken felüli programokra és szolgáltatásokra összpontosít, és mint a cím is jelzi, csak egy helyzetképet mutat.

A kérdőívre kapott válaszok alapján a következő legfontosabb következtetések fogalmazhatók meg. Egyrészt láthatók a szakma erőfeszítései a gyerek és családjaik szükségleteihez illeszkedő, azokat figyelembe vevő szolgáltatási és programkínálat bővítésére. A működő programok egy része az elsődleges szükségletek kielégítésére irányul. Ezek tűzoltó jellegű programok, de létjogosultságuk nem kérdőjelezhető meg. A tervezett szolgáltatások elmozdulnak a másodlagos szükségletek, valamint a prevenció fele. Ez jelzi az igényt és lehetőséget a szolgáltatói beállítódás és szemlélet megerősödésére. Bár a források szűkösek, vannak partnerek, akikre támogatóként lehet számítani, mint az önkormányzat, a lakosság, civil szervezetek, helyi vállalkozók.

Képet kaptunk arról is, hogy a szakmaközi együttműködés igénye, fontosságának el- és felismerése él a szociális munkásokban, de a gyakorlati megvalósítás, a közös gondolkodás és a közös (projekt)munkával kapcsolatos célok nehezebben formálódnak. Ahhoz, hogy a program valódi, látható eredményeket hozzon, sokkal több politikai akaratra, és a már meglévő tudások, tapasztalatok „szakmásítására és társadalmiasítására” van szükség. Mindkettőre látunk esélyt.

Ami a szociális szolgáltatásokat és a szociális szakembereket illeti, több figyelmet kellene fordítani a szakemberek szemléletét alakító programokra, illetve a gyakorlatban jól alkalmazható módszertani ajánlásokra. Fontos lenne áttekinteni azt is, hogy a szakmai/módszertani és civil hálózatok milyen mértékben vonhatók be intenzívebben a gyermekszegénység elleni programokba.

A vizsgálatból is látszik, hogy a szociális munkások egy jelentős része még mindig abban a dichotóm megközelítésben gondolkodik, ahol a szakmai/módszertani munka (publikáció, konferencián való részvétel, előadások) elkülönül a „terepmunkától”, a gyakorlati munkától. Emiatt további jelentős fejlesztésekre van szükség a „Legyen jobb a gyerekeknek!” Nemzeti Stratégia eredményeinek kiszélesítése, a jó gyakorlatok és szakmai tapasztalatok megosztása terén.

BEVEZETÉS

Kutatásunkban terepen dolgozó szociális szakembereket kérdeztünk meg arról, hogy ők maguk, illetve az őket alkalmazó és a velük kapcsolatban álló más szolgáltatások, mit tudnak, mit próbálnak tenni a gyermekszegénység enyhítése, csökkentése érdekében.

E tanulmány elkészítésének elsődleges indokául szolgáló megbízás mellett, azaz hogy időszerű információkat gyűjtsünk a szociális és gyermekjóléti szolgáltatás területéről a „Legyen jobb a gyerekeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának 2009. évi jelentéséhez, más megfontolások és tapasztalatok is fontos szerepet kaptak.

2006-ban többek közreműködésével átfogó helyzetkép készült a gyerekek és gyermekes családok életében fontos szerepet betöltő szolgáltatásokról a *Szolgáltatásokkal a gyermekszegénység ellen* című tanulmányban (Pataki és Somorjai, 2006). A tanulmány készítőinek fő szándéka az volt, hogy a pénzületi és természetbeni juttatások, ellátások, sőt a munkanélküliség enyhítése mellett a szegénység enyhítéséhez elengedhetetlen szolgáltatásokban rejlő lehetőségekre hívják fel a figyelmet.

A fejlett, modern szociális és gyermekjóléti, gyermekvédelmi szolgáltatások az alapvető, főképp fizikai szükségletek kielégítéséhez elérhető anyagi forrásokhoz való hozzáféréseken túl segítő eljárásaikkal, módszereikkel, színes programjaikkal a fejlődéshez szükséges pszichés, tanulási, kulturális, egészségügyi, esztétikai, kapcsolati és sok más nem materiális, szimbolikus javakhoz, szükségletek kielégítéséhez is hozzásegítik a gyerekeket és családjaikat.

Ahhoz, hogy ennek a feladatuknak a szolgáltatást nyújtók eleget tudjanak tenni, biztos, kiszámítható alapokon álló, az érintettek igényeihez illeszkedő szolgáltatások kellenek, amelyekben jól felkészült, szemléletükben és hozzáállásukban nyitott, toleráns és együttműködő szakemberek dolgoznak.

¹ A tanulmányt Miklós István és Pataki Éva (Szociális Szakmai Szövetség) készítette 2009 decemberében.

Az említett tanulmány készítőit akkoriban az a remény élte, hogy a politikai konszenzuson nyugvó gyermekszegénység elleni küzdelemben, a kutatások eredményeit, a szakemberek véleményét figyelembe vevő társadalmi környezetben, megnyílik az út a gyerekszegénységet enyhítő szolgáltatásfejlesztés előtt. Az azóta eltelt években sajnos felemás eredményeket láthatunk. Vannak területek, ahol tapasztalunk némi javulást, ilyen a legkisebb gyerekek és családjaik segítésében fontos szerepet betöltő Biztos Kezdet program, a férőhelyek lassú növekedése a bölcsődei és a családi napközi szolgáltatások terén. Változatlanul komoly problémák vannak azonban az iskolával, amelyben az erősödő szegregáció és a gyermekek jól-létének másodlagos szerepe alapvető problémák.

Különösen fájó, hogy a szociális és gyermekjóléti szolgáltatások helyzete nem sokat javult, bizonyos területen rosszabbodott. Az önkormányzatok által fenntartott szociális és gyermekjóléti szolgáltatások területi egyenlőtlenségéhez kötődő egyenlőtlenség nem nagyon csökkent. A legszegényebb helyzetű települések szolgáltatási infrastruktúráján valamelyest javított a kistérségi társulásokba szerveződés, már ott, ahol e társulások valóban működnek, és nem papíron léteznek. Ugyanakkor más infrastrukturális adottságok, mint például a közlekedés, az utak állapota, a közintézményekkel való ellátottság stb. elmaradottsága azonban nagyban csökkent a társulásban működő szociális és gyermekjóléti szolgáltatások eredményességét, vagyis lehet hogy gazdaságosabbak lettek ezek a szolgáltatások, de ettől még nem tudnak többet nyújtani az érintetteknek.

A gyermekjóléti szolgáltatások esetében kimondottan rosszabbodó helyzetet tapasztalunk. Egyrésztől kevesebb ilyen szolgáltatás működik napjainkban, ami adódhat persze a szervezeti centralizációból, de az adatok mögött lehetnek valóban megszüntetett intézmények; ha a foglalkoztatottak számának alakulást nézzük, mintegy 800 főnyi csökkenést mutatnak a statisztikák.² A mennyiség mellett kevésbé látványos jelenség, hogy a gyermekjóléti szolgáltatások egyre inkább a hatósági feladatok teljesítésének irányába tolódnak el a segítő funkciójuk rovására (lásd pl. a családi pótlék 50%-át kitevő összeg elköltésének felügyeletét). Továbbá, mind a családsegítő, mind a gyermekjóléti szolgáltatásokban általában nőtt a kötelezett kliensek aránya. Viszont nem javultak a személyi feltételek abban a tekintetben, hogy az egy családgondozóra jutó esetszám sok helyütt meghaladja a teljesíthetőt, emiatt a fejlesztő, képessé tevő intervenciók helyett a formális ellenőrzésekre és a legnagyobb kockázatú helyzetek elkerülésére³ van csupán esélye a szakembereknek.

A szociális munka területén működő szolgáltatásokkal kapcsolatos elvárások is nagymértékben megváltoztak abban a tekintetben, hogy a közvéleményben tapasztalható fokozódó intolerancia a szegényekkel szemben áttevődött a szociálpolitikába, és ezen keresztül a szolgáltatások szabályozásába is, nemegyszer súlyos zavart okozva e szolgáltatások működésében.⁴

A szegények megítélését jellemző moralizáló, (neo)konzervatív szemlélet, a megoldások tekintetében inkább neoliberális, posztfordista menedzserializmus megközelítések felerősödése a szociálpolitikáról való közvélekedésben olyan közeget jelent a szociális szolgáltatások, a szociális munka, illetve a szociális munkások számára, amelyben egyre nehezebb teljesíteni az eredendő szakmai célokat, értékeket, továbbá egyre nehezebb képviselni a szegényeket segítő intézmények segítő tartalmát.

Sokan úgy gondolják, hogy a tanult tehetetlenség jellemzi ezeket az intézményeinket és a szakemberek egy jelentős részét. Bizonyos értelemben még el is fogadható ez az állítás, főképp, ha a szociális munkások állandó panaszkodását halljuk csupán. De nem csak erről van szó. Úgy véljük, hogy az elmúlt évtizedek valóban fejlesztő célzatú megoldásai helyett egy tűzoltó szociálpolitika alakult ki, ami aztán tűzoltó szociális munkába tevődött át, és az alacsony támogatások, a gyenge, hiányos és egyenetlen szolgáltatások, és sok más gazdasági, kulturális, egészségügyi és oktatási anomáliának köszönhetően egyrészt megváltoztatta a szegénység dinamikáját, másrészt a szegénység minden dimenziójában súlyosabb, nehezebben megoldható helyzeteket teremtett.

A szociális munka, a szociális és gyermekjóléti szolgáltatások ezért egy olyan végső állomásnak tekinthetők, ahol a strukturális hiányok, a lemaradások, a torzulások a szegények életében, reakcióiban, kényszerű túlélési stratégiáiban összegződnek. Vagyis a szociális munkások a szegényeket illetően olyan problémahalmazsal állnak szemben, amelyek kibontásához, kezeléséhez és megoldásához egymaguk nem elegendők. Ez gyakran azt a reakciót váltja ki, hogy a kollégák eleve reménytelennek látják a szegények problémáinak megoldását, mert tudják, hogy mi mindenre lenne szükség (forrásokra, munkára, lakásra, jó közszolgáltatásokra, infrastruktúrára, együttműködő társzakszámokra, alkalmas, világos, ösztönző szabályozásra, politikai akaratra, társadalmi szolidaritásra stb.), amivel ők egyedül nem rendelkeznek, és együttműködő rendszerek hiányában kénytelenek maguk is megmaradni a szegénygondozás keretei között. Hogyha a szociális szakemberek nem ezt az utat „választják”, és ezzel is gyakran találkozunk, akkor egyfelől igyekeznek helyettesíteni a többi fontos szféra elmaradásait, másfelől olyan feladatokat kezdenek ellátni, amelyek meghaladják a lehetőségeiket, háttérbe szorítják az alapvető feladataikat. Mindkét irány kiábrándultsághoz vezet, akár a segítséget igénybe vevőről, akár a szakemberről van szó. Hozzá kell még ehhez tennünk, hogy érzésünk szerint a szakemberek kiképzésében épp a legszegényebbekkel való szociális munka kapja a legkevesebb figyelmet, vagyis a

² Lásd a gyermekvédelmi statisztika idősoros mutatóit: 2006-ban még 1238, 2007-ben 890 gyermekjóléti szolgáltatást regisztráltak, és azóta vélhetően ez a helyzet nem változott. Forrás: www.szmm.gov.hu és www.portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tab12_04_09ib.html

³ Sajnos arra sem mindig, gondolva itt az elhanyagolásból származó halálesetekre, a balesetekre, a gyerekek közötti agresszióra, amelyek közül néhány esetet felkap a média, bár csak a jéghegy csúcsát látatja.

⁴ Erre példa az Út a munkához (UMA) program, amely kiemelte az aktív korú munkanélkülieket a beilleszkedési programot végző családsegítők kompetenciájából, miközben ezek a kliensek fokozatosan „visszaszivárognak” a családsegítőkhöz, ugyanis az önkormányzatok, a munkaügyi központok az UMA-ban megcélzott rétegeknek tudnak a legkevésbé segíteni.

szakmai kompetenciák is meglehetősen hiányosak, töredezetek. Gyakran torz és hamis kliensképpel, a munkájuk valóságától eltérő ideálokkal lépnek ki a képzésekből a szociális szakma új generációi, akik aztán csalódnak magukban, a rendszerben és a klienseikben. Mindez gyakran azzal jár, hogy egy olyan szakma képviselője, aki a szegények érdekében cselekszik, azok szószólója, maga is a szegényeket kezdi el okolni, és csak a deficitet, a morális romlást, a többség életmódjától való negatív eltérést látja a szegény klienseiben.

Mindezek csak benyomások, hisz elég keveset tudunk a szociális szakemberek gondolkodásáról, a mindennapi gyakorlat menetéről, nehézségeiről, az eredményekről, viszont az a néhány mérőföldkőnek számító hazai kutatás (Kozma, Csoba és Czibere, 2004; Kozma et al., 2009), ami megmutatja a szociális szolgáltatások helyzetét, több szempontból alátámasztja ezeket a benyomásokat. Azaz sokat küszködnek a kollégák, gyakran eredménytelenül, mert a szociális munkások is csak azt a forrásrendszert tudják felhasználni, ami (helyben) rendelkezésre áll. A szakmai munka feltételéhez szükséges források hiánya esetén sérül a segítő kapcsolat, és a paternalizmus, a fegyelmező (át)nevelés, gyámkodás, a klienseik kiskorúsítása veszi át a szerepet, azaz a strukturális problémák konfliktusként, személyközi feszültségekként, attitűdbeli problémaként jelennek meg a szakemberek kapcsolatrendszerében. A klienseik képességeit, készségeit aláértékelő szakemberi szemlélet viszont kaput nyit a helyi közösségek előítéletes gondolkodásának átvételére, és a saját meglévő előítéletek felerősödésére is, ami azért is súlyos probléma, mert az egyéni előítéletek így intézményes előítéletekké válnak.

A szociális szakemberek helyzetét még az is bonyolítja, hogy az a módszertani eszköztár, amely a rendelkezésükre áll, gyakran hatástalan a szegénység elleni küzdelemben. Pontosabban ennek az eszköztárnak a súlypontjai csúsztak el: „tele van” a szakma segítő beszélgetésekkel, miközben sokan arról panaszkodnak, hogy súlyos nyelvi megértési problémáik vannak a nagyon tanulatlan, más kultúrához tartozó klienseikkel. A jelzőrendszer fontosságáról beszélnek sokszor úgy, hogy a környezetükben fellelhető néhány más szolgáltatást, civil szervezetet sem ismerik. A kliens motiválatlanságát emlegetik anélkül, hogy a saját motivációikat komolyabban megvizsgálják. Egyéni esetkezelést végeznek tömegesen, csak épp az egyén megismerésére jut a legkevesebb idő. Családgondozásról beszélnek ott, ahol csak a család egyes tagjaival foglalkoznak, és a többi családtagot nem ismerik. Kerülik a szegénygondozás kifejezést, mert erről azt tanulták, hogy rossz, miközben segélyt intéznek, munkavégzésre győzködik a klienseiket, bár közel s távol nincs munka, adományokat osztanak, az iskolába járás fontosságát hangoztatják, bár szó nélkül hagyják, hogy az iskola akkor elégedett, ha az iskolakerülő gyerekek nem mennek iskolába. És ami a fő, hogy keveset tudnak tenni a klienseik bevonásáért, a részvételük elősegítéséért, a közösségek fejlődéséért és a szegény klienseik társadalmi, helyi befogadásáért.

Ezek a problémák a képzési, továbbképzési rendszereket is érintik, amelyek inkább a pszichologizáló, terápiás szemléletet képviselik, indirekten azt üzenve, hogy a szegénységben élők problémái individuálisak, és gyökerei az egyéni patológiából erednek.

Ez természetesen az érem egyik oldala; a másik az, hogy minden előbbiekben felsorolt probléma ellenére a szociális és gyermekjóléti szolgáltatásokban a szociális szakemberek komoly erőfeszítéseket tesznek, hogy leküzdjék a helyzetük adta hiányosságokat, problémákat, és törekednek a lehető legjobb szolgáltatási kínálat kialakítására, a lehető legjobb együttműködésre a környezetükben élő szegény családokkal és gyerekekkel. Tanulmányban látunk példát erre is, arra is.

E vizsgálat kapcsán nem tekinthettünk el attól, hogy néhány kérdés erejéig ne foglalkozunk a pénzügyi, majd gazdasági világválság következményeivel. Azon körülmény miatt, hogy Magyarországot már alapvetően rossz pénzügyi, gazdasági és társadalmi állapotában érte a válság, joggal feltételeztük, hogy a válság hatásai idővel áttevődnek a szociális szférára, annak feltételrendszerére és a legsérülékenyebb szegénységben, mélyszegénységben élő emberek helyzetére. Bizonyára idővel alapos kutatások sokaságára kerül majd sor, amelyek ezeket a feltevéseket igazolják, vagy elvetik. Mi most nem vállalkoztunk többre, mint hogy egy aktuális helyzetképet adjunk arról, hogy mit tapasztalnak a szociális szolgáltatásokban dolgozó kollégáink, milyen jelenségekben, élethelyzetekben, viszonyokban tükröződik vissza a válság hatása, illetve mit látnak a legsúlyosabb megoldandó problémáknak.

A jelentés alapját adó vizsgálat célja tehát:

- A családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatásokban a gyermekszegénység csökkentését célzó milyen programokat, szolgáltatási formákat, területeket azonosítanak be a megkérdezettek:
 - milyen programokkal, adott esetben új szolgáltatások bevezetésével segítik a szegénységben élő gyerekek és családjaik életminőségének javítását, aktuális és tartós problémáinak enyhítését;
 - a gyermekszegénységgel összefüggő problémák (anyagi, lakhatási, foglalkoztatási, nevelési, iskolai, szabadidős stb.) körében jelenleg melyekre nyújtanak szolgáltatásokat, és melyek maradnak megválaszolatlanul;
 - milyen új szolgáltatást indítanának, ha lehetőségük lenne rá;
 - milyen feltételek adóttak, illetve hiányoznak ahhoz, hogy a megkérdezettek által hasznosnak és fontosnak tartott szolgáltatási formákat, programokat megvalósítsák;
 - vannak-e olyan programjaik, szolgáltatási formáik, amelyet más szakmák, más intézmények képviselőinek bevonásával közösen valósítanak meg?

- Milyen szakmai, módszertani fejlesztésekre lenne szükség ahhoz, hogy a szolgáltatások igénybe vevőinek szükségleteihez jobban illeszkedő segítő munkát tudjanak végezni?
- Milyen változásokat látnak a válság kirobbanása óta?

A Szociális Szakmai Szövetség (3Sz) jelentését megalapozó információkat a tagszervezeti kapcsolatainkon és a módszertani központokon keresztül elérhető szervezetekből kérjük, kétféle módon:

- körkérés/kérdőív formájában, amit elektronikus úton (e-mailként) juttatunk el a szolgáltatásokhoz és az itt dolgozókhoz;
- kihelyezett „Szockafé” rendezvény keretében, két helyszínen (Pécsen, Szolnokon), ahol a mélyszegénység és szociális munka programsorozat elemeként a gyerekszegénységgel kapcsolatos szakmai tapasztalatokkal is foglalkozunk. A rendezvényeken elhangzottakat diktafonnal rögzítjük.

MÓDSZERTANI LEÍRÁS

A kutatás az önkitöltős kérdőívezésen alapul, magán hordozva a módszer jellegzetes hátrányait és esetlenségeit. A kutatás nem reprezentatív, nem mintavétellel dolgoztunk: különböző csatornákon keresztül próbáltuk meg a legszélesebb körben elérni az érintetteket: családsegítők hálózata, módszertani intézmények kapcsolatrendszerre, ernyőszervezetek saját hálózata, különböző, a szociális szakma köré szerveződő levelezőlisták (pl. szocialista). Ezekben a csatornákon keresztül valószínűsítjük, hogy a célcsoport (gyerekekkel, gyermekszegénységgel foglalkozó szociális munkások és szociális intézmények) jelentős részét sikerült megszólítani. A megadott határidőig (2009. december 18-ig) 126 kitöltött kérdőív érkezett be. Jelen elemzés ezeknek a kérdőíveknek a feldolgozásán alapul.

Mivel a megcélzott területről empirikus adatfelvétel még nem zajlott, így – bár kvantitatív kutatásról van szó – inkább kvalitatív jellegű hipotézisépítő kutatásként definiáltuk a munkánkat, és nyílt kérdésekkel dolgoztunk.

A kérdőív tartalmilag három fő téma köré szerveződik. Az elemzés során a kérdőív szerkezetét/logikáját követjük, elsősorban a leírásra/bemutatásra helyezzük a hangsúlyt, és az esetleges további kérdések és tesztelésre érdemes hipotézisek kidolgozására.

INTÉZMÉNYI LEÍRÁS, DEMOGRÁFIAI ADATOK

A válaszolók döntő többsége (55,5%-a) városi környezetben működő intézményben dolgozik, mintegy tizedük községközpontban és közel egynegyedük (23,8%) falun, és mindössze 8,7 százalékuk budapesti illetőségű intézmény munkatársa.

Az intézmény működtetője/fenntartója szerinti bontás csak részben képezi le a gyerekszegénységgel foglalkozó intézményi hálózati megoszlást. Az látszik, hogy elsősorban a kistérségi társulások (47%) és települési önkormányzati (44,5%) finanszírozásban működő intézmények munkatársai kerültek be a felmérésbe. A kapott adatok szerint alulreprezentáltak a civil szervezetek (5,9%), illetve teljes mértékben hiányoznak az egyházi szervezetek, ami tükrözi az általunk elsősorban megcélzott családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatások ismert fenntartói szerkezetét.

A regionális megoszlást tekintve azt tapasztaljuk, hogy nagy számban érkeztek be kérdőívek a dél-dunántúli (55) és a dél-alföldi (27) régióból, viszont keveset kaptunk vissza Észak-Magyarországról (4), ami a szegénységet és a gyerekszegénységet tekintve fontos terület, és Közép- és Nyugat-Dunántúlról (5, illetve 7). A többi régióból érkezett kérdőívek száma: Észak-Alföld: 16, Közép-Magyarország: 12.

Az intézmény tevékenységi területét, nyújtott szolgáltatásait tekintve mindössze 10 szervezet mondható „tisztá” profilú szervezetnek egy fő szolgáltatási területtel (gyerekjóléti szolgálat), közel felük (53 szervezet) legalább 5 szolgáltatási területet jelölt meg.

A 10 vagy több említést kapott szolgáltatási területek (az említési gyakoriságok szerint rendezve) az 1. táblázatban láthatók:

1. táblázat: Az intézmények által nyújtott szolgáltatások

Szolgáltatás megnevezése	Említések gyakorisága
Családsegítő szolgálat	85
Gyermekjóléti Szolgálat	77
Házi segítségnyújtás	44
Idősellátás	29
Étkeztetés	21
Szociális étkeztetés	21
Adósságkezelés	19
Gyermekjóléti szolgáltatás	12
Jelzőrendszeres házi segítségnyújtás	10
Nappali ellátás	10

Ahogy az a táblázatból kiolvasható, meglehetősen pontatlan a szolgáltatási területek elnevezése, az egyes esetekben valószínűleg olyan összefoglaló kategóriákat használtak a kollégák, mint az idősellátás, ami tartalmazhat étkeztetést, házi segítségnyújtást, idősek nappali ellátását, máskor a válaszoló csak az egyik vagy másik szolgáltatási területet határozta meg. A válaszokból arra következtethetünk, hogy az esetek többségében gondozási, szolgáltatási központokból, vagy azokhoz tartozó társulások szervezeteiből érkezett válasz.

A GYEREKSZEGÉNYSÉGET ÉRINTŐ PROGRAMOK, SZOLGÁLTATÁSOK

A szervezet által biztosított új programok és szolgáltatások

A kérdőívben a kérdést megpróbáltuk több szempontból is körbejárni. Egyrészt rákérdeztünk azokra a programokra, szolgáltatásokra, amelyeket az intézmények a törvényben előírt kötelezettségeken felül vállaltak a (mély)szegénységben élő gyermekek részére. Az elmúlt időszak nehezebb gazdasági körülményeit véve alapul elsősorban azokra a szolgáltatásokra voltunk kíváncsiak, amelyeket az elmúlt egy-két évben indítottak vagy tartottak fenn. (A kiindulópontot a Nemzeti Program indítása jelentette).

Másrészt rákérdeztünk arra, hogy ezeknek a programoknak milyen finanszírozási háttere van, kik a támogatók, honnan lehet forrást szerezni, illetve a még csak tervezett programok esetében kitől remélnek támogatást, milyen potenciális forrásokat látnak a válaszadók.

Néhány statisztikai adat a kérdéssel kapcsolatban: a jelenleg futó (az elmúlt egy-két évben indított) új programok/szolgáltatások esetében összesen 187 programról számoltak be a válaszolók (több programról is be lehetett számolni egy időben, a jelzett adat összesített adat). Összesen 87 válaszoló jelölt meg bármilyen programot, 32-en nem válaszoltak az adott kérdésre; 7 válaszoló számolt be négy programról, 25 válaszoló három programról, 34-en két programról és 16 válaszoló egyetlen olyan programról/szolgáltatásról számolt be, amit a (mély)szegénységben élő gyermekek részére indítottak.

A válaszok széles skálát ölelnek fel, prevenciós jellegű tevékenységtől a fejlesztő jellegű tevékenységeken, a szabadidős tevékenységeken, az oktatást kiegészítő és sporttevékenységeken át a képesség-/készségfejlesztő tevékenységekig sok minden előfordult a válaszok között. Mégis jól kirajzolódik néhány markáns csoport.

Először is kirajzolódik egy határozottan elkülöníthető csoport, az elsődleges szükségletek kielégítésére irányuló programok/szolgáltatások köre. Ebbe a csoportba tartoznak olyan programok/szolgáltatások, mint például az étkeztetés (nyári étkeztetés, Mindenki ebédel program), élelmiszercsomagok osztása, illetve különböző adományok gyűjtése és osztása (ruha, használt háztartási cikkek, bútor stb.). Ebbe csoportba összesen 66 programot sorolhattunk.

A másik jelentős csoportot azok a programtípusok alkotják, amelyek az elsődleges szükségleteken túlmutató programokat szerveznek. Ilyen típusú programok a sporttevékenységek, kézműves foglalkozások, a szabadidő hasznos/kellemes eltöltését célzó programok, különböző táborok, kirándulások szervezése, játszóházak; ezek az életmódot nyújtó programok eszköztárhoz tartozó szolgáltatási kínálattal erősítik az integrációt. Ebből a típusú tevékenységből összesen 74 programot lehet elkülöníteni.

Külön csoportba soroltuk a hátrányos helyzetű gyermekeknek szervezett korrepetáló, tanulást segítő foglalkozásokat, melyeknek kiemelt szerepük van a (mély)szegénységben élő gyermekek felzárkóztatása, integrációja szempontjából. Összesen 14 ilyen jellegű tevékenységet említettek a megkérdezettek.

Bár tematikusan kapcsolódnak a képzéshez, az oktatást segítő programokhoz, érdemes külön kezelni a különböző fejlesztő programokat, pszichológiai, fejlesztőpedagógiai foglalkozásokat, önismereti tréningeket, terápiás célú programokat. Összesen 15 ilyen jellegű programot találtunk a beszámolókbán.

Külön csoportba tartozónak tekintettük azokat a programokat, amelyek nem kimondottan a gyermekekre (csak a gyermekekre) fókuszálnak, hanem a családi környezetet célozzák meg, a szülőket is bevonják. Ilyen programok a baba-mama klubok, szülői tréningek, nagycsaládok számára szervezett szabadidős programok. Összesen 15 ilyen programot ismertettek a válaszolók.

A fennmaradó, külön be nem sorolt programok között van tanácsadás, jogsegély, krízissegély, ösztöndíjprogramok, különböző előadások és csoportos foglalkozások, információ-szolgáltatás, a háztartások gazdálkodásának fejlesztését célzó előadások, tanácsok.

A programok megvalósításához szükséges forrásokat sok esetben több helyről sikerül összerakni. A leggyakrabban az önkormányzat a támogató – egyben a fenntartó is –, összesen 28 esetben az önkormányzat az egyetlen támogató, illetve további 5 esetben az önkormányzat más szervezetekkel/személyekkel együtt támogatta az adott programot.

Jelentős potenciál van e tekintetben a helyi közösségekben: a programok jó része helyi közösségek/magányszemélyek adományából, hozzájárulásából valósult, illetve valósul meg. 15 esetben kizárólag ezekre a forrásokra támaszkodik a program, illetve további 10 esetben támogatták magánszemélyek, helyi lakosok/közösségek egyes szervezett események megvalósulását.

A következő fontos támogatók a civil szervezetek. Közülük többször említették a Vöröskeresztet, a Caritast, valamint a Baptista Szeretetszolgálatot.

Külön kiemelnénk a vállalkozói szféra vagy a magánemberek szponzorációs részvételét a programokban. Bár a súlyuk még messze nem olyan számottevő, összességében 10 program megvalósításához járultak hozzá, ami jelzi, hogy történt elmozdulás, sikerült a vállalkozói réteget megszólítani, hiszen hozzájárultak a programok megvalósításához.

Többször jelölték meg az államot – közvetlenül (5 alkalom) vagy valamelyik intézményén keresztül – támogatónak.

A megcélzott célcsoportot tekintve a 6–10 év feletti korosztálynak szól a legtöbb a program. Erre a magyarázat egyrészt a szolgáltatások jellegével (elsősorban táborok, szabadidős foglalkozások, tanulási segítség) magyarázható. Másrészt főképp a gyermekjóléti szolgálatokban ez a korosztály jelenti az elsődleges igénybe vevői kört, mivel ennek a korcsoportnak már van belátása és annyi önállósága, hogy részt tudjanak venni a programokon, illetve külön foglalkozzanak velük a kollégák, másrészt az iskolás kor idején válnak látványosabbá a gyerekek, tinédzserek életéhez, magatartásához, tanulási teljesítményéhez köthető problémák.

A 0–3 vagy a 0–5 éves korcsoporttal való foglalkozás speciális felkészülést igényel, egyéni és nagyobb odafigyelést, amit ezek a szervezetek adott esetben nem tudnak biztosítani (kivételet képeznek ez alól az említett Biztos Kezdet programok (4 említés), amelyek egyrésztől integrálódnak a szolgáltatási palettához, másrésztől a program koherenciája plusz felkészülést igényel mind a szolgáltatóktól, mind a szakemberektől).

A válaszok alapján élhetünk azzal a feltevessel, hogy a mai szolgáltatási rendszerben a gyerekekkel való közvetlen foglalkozás a gyermek egy adott életkorában jelenik meg, ami esetünkben főképp az iskolás korosztályt jelenti. Az ennél fiatalabb gyermekek esetében vélhetően a szülők lesznek a szolgáltatások célcsoportjai.

Új programok és szolgáltatások tervezése, hiányzó szolgáltatások

Az is egy fontos kérdés, hogy milyen új szolgáltatások, programok beindítását tervezik a szervezetek a mélyszegénységben élő gyermekek részére.

Bár a 2. táblázat adatai statisztikailag nem mutatnak ki releváns összefüggést az alacsony elemszám miatt, a kutatás többi adatával együtt elemezve néhány fontosabb megállapítás megfogalmazható.

2. táblázat: Aktuális, tervezett és hiányzó szolgáltatások

Szolgáltatás megnevezése	Aktuálisan futó programok/szolgáltatások	Tervezett új programok/szolgáltatások	Hiányzó szolgáltatások
Prevenció/közösségi/szabadidő – másodlagos szükségletek	74	31	31
Materiális/elsődleges szükségletekre irányuló szolgáltatások/támogatások	66	11	9
Szülőket/családokat célzó programok	15	7	13
Fejlesztő/terápia/tanácsadás	15	10	11
Oktatás/tanulást segítő programok	14	2	
Háztartás-gazdálkodás fejlesztése	2	5	11
Biztos kezdet program	4	1	
Új kapcsolatok/együttműködési lehetőségek	–	9	2
Egészségügyhöz kapcsolódó fejlesztés	–	4	2
Szolgáltatásfejlesztés/szakmai képzés	–	6	
Egyéb, a fentiekbe be nem sorolt program, szolgáltatás	13	4	13
Összesen	203	90	92

Nézzük sorra az egyes szolgáltatási kategóriákat!

Egyrészt tapasztalható egy jelentős elmozdulás a materiális/elsődleges szükségletekre irányuló szolgáltatások felől a másodlagos szükségletek, valamint a prevenció felé. Ezt többféleképpen is értelmezhetjük. Egyrészt jelzi azt az igényt, miszerint fontos túllépni a gyorssegély, tűzoltó jellegű problémakezelésen, mivel azok nem vezetnek ki a jelenlegi állapotból.

A másik értelmezés igazából erre épül: a materiális, elsődleges szükségletekre irányuló programok/szolgáltatások (étkeztetés, élelmiszersomagok, adományok osztása) elsősorban a (gyermek)szegénység súlyosságának a csökkentését szolgálja ideiglenesen, de ezek csak egyéb szolgáltatásokkal együtt tudnak igazán hatékonyak lenni. Ezek az igények meg is jelennek egyébként a hiányzó szolgáltatásoknál (később majd visszatérünk erre a kérdésre).

A prevenció jellegű közösségi szabadidős szolgáltatások kiemelkedő helyet foglalnak el mindhárom kérdésnél. Ez a kategória különböző tevékenységeket foglal magában. Olyan programok/szolgáltatások kerültek ebbe a csoportba, amelyek célja a szabadidő hasznos és kellemes eltöltése, függetlenül a tevékenység jellegétől. A leggyakoribb ilyen jellegű tevékenység a táborok, kirándulások szervezése (36 említés), idetartoznak azok a tevékenységek, amelyeket csak szabadidős tevékenységként jelöltek (13 említés), játszóházakat (9 említés), de idesoroltuk a különböző sporttevékenységeket, képesség- és készségfejlesztő programokat, kézműves-foglalkozásokat (7 említés), gyermeknapot és néhány olyan tevékenységet, aminek a célja szintén a szabadidő kellemes és hasznos, közösségben való eltöltése.

A tervezett szolgáltatások esetében is azt tapasztalhatjuk, hogy a szabadidős tevékenységek széles skáláját választják, bár itt a választott/tervezett programtípusok a klubszerű tevékenységek irányába tolódnak el (filmklub, ifjúsági és egyéb klubok).

Fontos mutatója a gyerekszegénység elleni programoknak, hogy mennyire célozzák a szűkebb vagy szélesebb családi/társadalmi környezetet, mennyire próbálják bevonni a családokat is. Ebből a szempontból külön csoportot képeztünk azokból a programokból, amelyek a családot/szülőket is bevonták (15 említés), idetartoznak még a szülőknek szervezett tréningek (4 említés), a baba-mama klubok (4 említés), illetve a családoknak szervezett szabadidős programok. Úgy véljük, hogy a szakemberek többsége egyetért azzal, hogy sok előny rejlik a teljes családokat megszólító programban, de ezek szervezése, a feltételek biztosítása bonyolultabb, ezért több időt, eszközt és személyzetet igényel, amire nincs mindig elegendő forrás. Másrészt tartja magát az a vélekedés, hogy a gyerekek még bevonhatók a játékos, élményszerű programokba,

a szülőkkel inkább megbeszélést, tanácsadást, felvilágosító tartalmú eszközöket tartanak relevánsnak a kollégák. Sok esetben a családi jelleg azt is jelentheti, hogy például egy kirándulásnál a szülők kísérőként segítik a szakemberek munkáját, de nem igazán résztvevők.

A fejlesztő/terápia/tanácsadás jellegű programok (15 említés) a helyzet kezelését, de megelőzését is egyaránt szolgálják. Ugyancsak fontos, hogy ezeknek a tevékenységeknek a lényegét tekintve egyszerre célozzák a személyeket (legyen az a gyermek vagy a szülő, felnőtt), de a mikrotársadalmi környezetet, a családot is, elősegítve a gyerekek/családok hatékonyabb integrációját, a jobb, egyenlőbb feltételeket a készségek és képességek kibontására. Az is látszik, hogy ezen a területen is további szolgáltatások indítása várható, illetve sokan látják úgy, hogy ezen a területen hiányosságok vannak a szociális ellátórendszerben.

Viszonylag gyakoriak az oktatást/tanulást segítő programok (14 említés), megerősítve azt a szakmai vonalat, miszerint az oktatás, a tanulás/továbbtanulás az egyik út ebből a helyzetből való kitörésre.

A tervezett új szolgáltatások esetében összesen 10 olyan szervezet van, amelyik nem számolt be jelenleg futó új szolgáltatásról, de a jövőben szeretne indítani ilyet, illetve 44 esetben terveznek új szolgáltatást ott, ahol már jelenleg is van olyan tevékenység, ami a törvényben meghatározott feladatokhoz képest új szolgáltatásnak/programnak minősül. Összességében (mint a korábban már hivatkozott táblázatban is látható) 90 tervezett programról számoltak be a megkérdezettek.

Érdemes külön kiemelni azokat a programokat, amelyek más szervezetekkel való együttműködés kialakítását célozzák meg. Bár statisztikailag nem jelentős a számuk (9 említés), az igény ráirányítja a figyelmet arra, hogy a szolgáltatásban dolgozók is érzik annak szükségességét, hogy további együttműködéseket alakítsanak ki, bevonjanak más szervezete(ke)t és ágazatokat (oktatás, egészségügy) a tevékenységekbe.

A tervezett szolgáltatások esetében még egy új elem a szolgáltatásfejlesztés, valamint a szakmai fejlesztések/szakemberek számára szervezett (tervezett) szakmai programok (6 említés).

A tervezett szolgáltatásokat tekintve összegzésként megerősíthetjük a korábban megfogalmazódott elmozdulást a materiális jellegű anyagi szolgáltatások/adományok irányából a szolgáltatások/másodlagos szükségletek irányába, ugyanakkor az is látszik, hogy ez a kör szélesedik, diverzifikálódik, több új szolgáltatást említenek.

A célcsoport

Mind a jelenleg is futó/meglévő szolgáltatások, mind pedig a tervezett szolgáltatások esetében külön rákérdeztünk a konkrét célcsoportra, hogy kik számára szervezik/biztosítják a szolgáltatást. Bizonyos esetekben a célcsoport közvetlenül a program megnevezéséből következik. Érdekes viszont, hogy vannak programok, amelyek célcsoportja nem egyértelmű. Itt két szempontot kell figyelembe venni: az egyik, hogy a gyerekekre irányul kizárólag, vagy a család egészére/szülőkre is, a másik pedig az, hogy a gyerekek esetében érdemes megvizsgálni a korcsoportos megoszlást.

Célszerűnek tartjuk az egyes szolgáltatástípusokat külön vizsgálni.

A materiális/elsődleges szükségletekre irányuló szolgáltatások/támogatások többnyire két főbb tevékenységet ölelnek fel: gyermekek nyári étkeztetését (itt a célcsoport egyértelműen a gyerekeké), valamint a különböző adományok és élelmiszer-csomagok osztása (itt a célcsoport a család egésze).

A fejlesztő/terápia tanácsadás jellegű szolgáltatások esetében szintén vegyes a célcsoport: szülőket/gyerekeket, a családok egészét célozza meg. Ritkán, speciális fejlesztő program esetében korlátozódik a tevékenység csak a gyerekekre vagy csak a szülőkre.

Az oktatást/tanulást segítő programok az iskoláskorú, tanulási problémákkal küzdő hátrányos helyzetű gyerekeket célozza meg. Nemigen pontosítják a célcsoportot, általában a 6–14 éves korosztály egészét célozzák ezek a tevékenységek.

A háztartás-gazdálkodás fejlesztése elsősorban a szülőkre, a háztartást vezetőkre irányul, és a programokban a gyerekek közvetett célcsoportként jelennek meg.

Az új kapcsolatok, együttműködési lehetőségek esetében még kevésbé világosak a tervezett programok körvonalai, ennek megfelelően a célcsoport sem azonosítható egyértelműen. Ez valószínűleg a sikeres kapcsolatok kialakulása után dől el.

Szándékosan a végére hagytuk a szabadidős jellegű programokat, mivel ebből a szempontból ez a legérdekesebb csoport; itt a gyerekek esetében a korcsoportok is pontosabban meg vannak jelölve (bár sok esetben csak úgy fogalmaznak, hogy „hátrányos helyzetű gyermekek”).

A táborok, kirándulások esetében a leggyakoribb célcsoport a 6–14 éves gyermekek csoportja. Ez érthető is, hiszen ez az a korcsoport, amelyik mozgósítható, van egy jól szerveződő intézményi hálózat (iskola), ami révén jól lehatárolt, (bizonyos szempontból) homogén (értsd: osztályok, iskolák) csoportok azonosíthatóak, könnyebben kezelhetőek, a részvételi szelekciós mechanizmus eléggé semleges ahhoz, hogy elkerülje az esetleges, korcsoporton/osztályon belüli előítéletek kialakulását, erősítését, ugyanakkor erős közösségi jellege van. Ez a még leginkább „kezelhető” korcsoport: normál esetben nem igényel speciális felkészültséget.

A 14 évesnél idősebb korosztály elérése ezzel szemben problémás, az iskolai osztályrendszer már nem ad megbízható alapot; ezek a csoportok a kamaszkor jegyeivel, differenciáltabb érdeklődési körökkel nagyobb felelősséget és feladatot rónak a velük folalkozókra.

Mindössze 6 olyan programot jelöltek meg a válaszadók, ahol a célcsoport alsó korhatára 0 év, vagyis csecsemőkorúakat is bevonnak a programba, és 13 olyan programot, ahol a felső korhatár 18 év. A többi esetben, még ha konkrétan nem is fogalmazták meg a célcsoportot korhatárok közé szorítva, a program jellegéből adódóan feltételezhető, hogy a 6–14 évesek csoportját célozzák.

A támogatók

A támogatói kört illetően erős önkormányzati részvételt tapasztalunk⁵: a fő támogatók az önkormányzatok (39 említés) (alig néhány esetben a megyei önkormányzatok), többnyire a helyi önkormányzatok, amelyek általában egyben a fenntartók is.

Sokatmondó adat a lakossági hozzájárulás igen magas mértéke (35 említés).

A pályázati kategória (27 említés) a legtöbb esetben valamilyen TÁMOP-pályázatot jelent (Biztos kezdet, Zöldösvény program), vagy pedig helyi/önkormányzati pályázati források lehívására utal.

Az állami támogatás (23 említés) sok esetben állami/közalapítványi pályázaton elnyert támogatás, de a legtöbb esetben nem részletezik a válaszolók, hogy pontosan milyen formában kerül az állami támogatás a programok mögé; feltételezhetően jó részük szintén valamilyen pályázat útján, valamely lebonyolító szervezeten keresztül.

Viszonylag magas a vállalkozói részvétel (12 említés) a programokban (ezek elsősorban helyi vállalkozói támogatások), de az is látszik, hogy ezen a területen még van mit előrelépni. Az kitűnik, hogy a magán-/vállalkozói szféra nem zárkózik el teljesen az ilyen jellegű programok támogatásától, így feltételezhető, hogy megfelelő programokhoz további támogatások nyerhetők majd.

A szociális munkások eszközrendszere

Miután gyakran hallani, hogy a szociális szolgáltatások, illetve a szakemberek nem rendelkeznek a szegénység enyhítéséhez szükséges elegendő eszközzel, kíváncsiak voltunk arra, hogy akkor egyáltalán milyen eszközeik vannak.

A szociális munkán belül sokféle csoportosítás létezik az eszközrendszer meghatározására, mint a materiális és nem materiális, vagy a személyes tudások, készségek, értékek, tapasztalatok, szerepek, módszerek, eljárások, mint a különféle szempontokból csoportosított források, vagy a szociális intervenciók különféle formái (tanácsadás, támogatás, kíséret, felvilágosítás stb.). Talán a megközelítések sokfélesége, a szociális munka evaluációs ismereteinek hiányosságai okozzák azt a bizonytalanságot, ami visszaköszön a kérdőívekből, ugyanis a válaszadóknak csak nagyjából a fele válaszolt erre a kérdésre.

Tanulmányunkban az elemzéshez Peter Lüssi felosztására támaszkodtunk, aki a szociális munka valamely eszközén olyan adottságokat ért, amelyek „*az egyes szociális szempontból problémás tényállástól függetlenül, tehát előtte és kívülre létezik, és amit a szociális munkás tipikusan felhasznál, bevet, vagy igénybe vesz a probléma megoldásához*” (Lüssi, 1997: 119).

Lüssi szerint nyolc alapeszköz áll a szociális munkások rendelkezésére, úgymint:

- az intézmény, szervezet, ahova tartozik,
- a pénz és dologi javak,
- a professzionális tevékenységet kiegészítő önkéntes segítők bevonása,
- a jog, azaz a törvények adta lehetőségek, források, jogosultságok,
- szolgáltatások, programok,
- a szaktudás,
- a nyelv,
- a szociális munkás személyisége.

⁵ Módszertani megjegyzés: az egyes programokhoz sok esetben több támogatót jelöltek meg. Ezekben az esetekben egy program több támogató értékét is növelte.

E helyütt nem kívánunk foglalkozni az egyes eszközök tartalmi elemzésével, illetve a szociális munka szempontú magyarázataival, hanem mint a kapott válaszok feldolgozására alkalmas szempontsört kívánjuk követni.

Az intézménnyel, illetve a szervezettel kapcsolatos válaszok

Az eredmények azt mutatják, hogy válaszolók mintegy egyharmada szerint az alapvető feltételek adottak a feladataik ellátásához. Sokan sorolták fel a számítógéppel, internetes elérhetőséggel való ellátottságot, vagy a megjelölt programokra alkalmas helyiségek meglétét. Mindez természetesen azt is jelentheti, hogy e válaszolók szerint a jelenlegi szolgáltatási palettához megfelelőek a körülmények.

Voltak olyan válaszok, amelyekben már-már akkurátus pontosságú felsorolást kapott, hogy milyen tárgyi felszereltséggel rendelkezik a szervezet:

„...dekorációs – kézműves – (kreativitást fejlesztő) anyagok, fejlesztő játékok – eszközök, társasjátékok, fejlesztő és meséskönyvek, bábparaván-bábok, babák, babakocsi, autók, építőjátékok, labdák, trambulin, műanyag csúszda, műanyagból és fából készült bababútorok, székek-asztalok, televízió, video-/dvd-lejátszó” (szociálpedagógus, 54 éves, nő)

A fenti válasz azonban arra is rámutat, hogy a gyerekeknek, fiataloknak és családjaiknak nyújtott szolgáltatásokhoz nem elegendő az ügyintézéshez szükséges irodai felszerelés. A felsorolt és még tovább bővíthető tárgyak beszerzése visszatérő probléma e szolgáltatások életében. A fenntartók gyakran nem értik, hogy miért van szükség játékokra, könyvtárra, színes ceruzára, fonalra és festékre. Nem ritka, hogy az eszközöket a kollégák otthonról hozzák, vagy külön pályázzák meg, mivel nem tartozik természetes módon a szolgáltatások felszereléséhez.

A szervezeti feltételekhez szorosan hozzátartozik a szakemberekkel való ellátottság, a humán erőforrás. A tapasztalataink szerint visszatérő panasz, hogy nincs elég szakember, emiatt leterheltek a kollégák. Egy válaszdónál tükröződik csupán ez a vélemény vissza: *„Az egyedüli probléma a dolgozói létszám minimalizálása”* (főiskolát végzett szociális munkás, 37 éves nő), illetve egy másik válaszdó említi meg, hogy van szociális munkás, amit valószínűleg feltételnek és eredménynek is tekint. Ebből arra következtethetünk, hogy a személyzeti adottságokról nem úgy gondolkodnak a kollégák mint eszközrendszerrel, legfeljebb akkor (ahogy a későbbiekben látni fogjuk), ha egy társszakma képviselőjét hiányolják, vagy említik meg mint rendelkezésre álló szakmai feltételt.

Ami kissé meglepő, hogy néhány kivételtől eltekintve nem kapott említést a szolgáltatások belső szervezeti rendje mint eszközrendszer. Egy választ kaptunk a vezetéssel, fenntartóval kapcsolatos elégedettségéről,

„A kezdeményezéseinkhez mindig megfelelő háttértámogatást kapunk a szakmai igazgatótól és a fenntartótól, sajnos a költségvetés szűkössége okán az anyagi költségeket civil szervezetektől szerezzük be, munkánkat segítik. (...) A programok megvalósításához támogató hozzáállás [kell] a vezetés részéről...” (szociálpedagógus, 33 éves nő)

Egy válaszoló nevezte meg az esetmegbeszélést, ami stábmunkára utal. Mindez azért is különös, mert a szervezet belső működése, a vezetés minősége, a stábmunka, az adminisztratív és egyéb kisegítő személyzet jelenléte, a jó munkahelyi klíma nagymértékben hozzájárul a szakmai munka eredményességéhez, illetve ennek hiánya a még a magasan kvalifikált szakemberek jó és alkalmas intervencióit is felemésztheti. De nem fogalmazódott meg a szakmai autonómia, a szakemberek mozgástere, döntési önállósága sem.

Pénz és dologi javak

A pénz és a dologi javak a szociális munka anyagi forrásai, az anyagi segítséghez szükséges eszközök, amelyek elkülönülnek pénzbeli és természetbeni dologi támogatásokra. A jelenlegi segélyezési rendszerben a pénzbeli ellátásokhoz való hozzáféréshez a szociális munkások közvetett tevékenysége juttatja általában a jogosultakat. Ez jelentheti a különféle segélyekről és e segélyek megítéléséhez szükséges feltételekről szóló információnyújtást, az ügyintézésben való közreműködést (megfelelő igazolások beszerzésében való segítség, a kérelem megfogalmazása, a segélykérelem űrlapjainak kitöltésében nyújtott segítség), képviselést és közbenjárást. A szervezetek egy része rendelkezik olyan pénzforrással, amiből krízis esetén közvetlenül, a családgondozó javaslatára juttatnak az igénylőnek.

A dologi, természetbeni juttatásokhoz való hozzáférést gyakran úgy teljesíti a szakember, hogy az egyén vagy család számára szükséges eszközöket maga szerzi be az őt alkalmazó szolgáltatás révén vagy más szervezetek adományaiból, esetleg kampányszerű gyűjtéseket szerveznek meghatározott célcsoportok számára.

Mint ahogy azt feltételeztük, ez a segítség a szegénység enyhítésének leghangsúlyosabb eszközrendszere. Az erre a kérdésre válaszoló 64 főből 39-en nevezték meg a segélyekhez való hozzáférést, az adományok közvetítését, gyűjtését.

Köztudott, hogy erős politika nyomás alá került a segélyezési rendszer, ami helyi szinten gyakran úgy csapódik le, hogy a szociális munkások a fenntartóik rosszallását váltják ki, ha segélyekhez juttatják a klienseiket, vagy elősegítik a családnak a legtöbb pénzbeli ellátást nyújtó rendszerbe való átjárás feltételeiről szóló információszolgáltatást.

Úgy tűnik, hogy a közhangulat ellenére e szolgáltatásokba mélyen beágyazódott a materiális segítséghez való hozzáférés, az adományok gyűjtése és közvetítése mint fő feladat.

„A helyi önkormányzat által folyósított természetbeni, pénzbeli támogatásokhoz való hozzájutás segítése. Adományok közvetítése.” (szociálpedagógus, 28 éves nő)

A természetbeni ellátásokhoz tartoznak még: ingyenes étkeztetés, tankönyv, szabadidős szolgáltatások, kirándulások, táborok, mint ahogy azt a korábbiakban láttuk. Az adományok szinte minden olyan használati tárgyat, cikket lefednek, amelyre a családoknak, a gyerekeknek szüksége lehet: tartós élelmiszer, édesség, játékok, ruhamező, cipők, pelenka, mosószer, tisztálkodószerek, bútorok, babakocsi, háztartási gépek stb.

„Szolgáltatunk több esetben segített már szegénységben élő családok problémáinak megoldásában. Havonta történő lakossági ruhaosztás közösen a Családsegítő Szolgálattal. Továbbá évente többszöri élelmiszer-csomag-adományokkal segítettük őket. Habitat alapítvány által novemberben több szegénységben élő, árva gyermek részére pénzbeli segítséget adtunk egy alkalommal. Évente a nyári gyermekétkeztetés keretében szintén adományhoz juttatjuk a szegény és rászoruló családokat. A Védőnői Szolgálattal közösen bébiételt osztunk a kisgyermekes rászoruló családoknak.” (szociális munkás, 30 éves nő)

„Havonta egy alkalommal ruhaosztást tartunk a lakosság számára. Baptista szeretetszolgálat adományait osztjuk szét a rászoruló családok között.” (szociális munkás, 25 éves nő)

Hogy erre szükség van, az nem kétséges. A probléma inkább abból adódik, hogy különféle okoknál fogva egyes intézményben más segítségi formákra nincs is lehetőség. Bár egyedüli válaszadóként fogalmazta meg a kérdőív kitöltője az alábbi mondatot, mégis úgy gondoljuk, hogy egy sokkal nagyobb létszámú kör véleményének reprezentánsa.

„A mélyszegénységben élő gyermekek családja az anyagi támogatást érzi a legnagyobb segítségnek, a kedvezmények, támogatások megigénylését.” (főiskolát végzett, 29 éves nő)

Úgy tapasztaltuk, hogy a szegénység anyagi dimenziójának érzékelése nemcsak a közvéleményt uralja, hanem a szociális ágazat tagjait is. Természetesen a legalapvetőbb szükségletek kielégítése nélkül nehéz a gyerekek és családjaik képessé tevésében gondolkodni, és olyan fontos gyermeki szükségleteket is kielégíteni, mint a szabadság, az esztétikum, a spontaneitás vagy az inger- és élménygazdag környezet adta tapasztalatszerzés. Márpedig a szolgáltatási rendszer résztvevői – a jelenlegi törvényes feltételek, források és az uralkodó szemlélet miatt – az alapvető szükségletek kielégítését tekintik a fő, gyakran egyedül alkalmas segítségnek. Ugyanakkor erős rezignáltsággal állapítják meg általában sokan, hogy a segélyezés, az adományok osztása szükséges, de nem elégséges feltétele a szegénységben élő gyerekek és családok nehézségeinek enyhítésére.

A professzionális tevékenységet kiegészítő önkéntes segítők bevonása

A szociális szolgáltatások személyi forrásai közé tartoznak azok az emberek, akik a szabadidejükben, gyakorta altruista indítékoktól vezérelve, fizetés nélkül vagy tiszteldíjért segítőként vesznek részt a szolgáltatások életében. Önkéntes segítők azok, akiket a szociális szolgáltatások szervezeten, vagy a szociális munkások közvetlenül vagy közvetve bevonnak valamilyen szociális probléma megoldásába vagy szolgáltatás nyújtásába. A professzionális segítőkhez hasonlóan az önkéntes segítők is a saját tudásukat, készségeiket, tapasztalataikat nyújtják a segítség folyamatában. Bár a szervezett önkéntes munkának egyre szélesebb körű elfogadottsága van hazánkban, az

emberi erőforrásokban szűkölködő szociális és gyermekjóléti rendszer mégsem bővelkedik önkéntes munkában. Vizsgálatunkban egy esetben említődött az önkéntesek bevonása.

Az, hogy ebben a kis mintában megjelenik az önkéntes munka, reményre ad okot, hogy talán kialakulóban van a más országokból ismert önkéntes és professzionális szakemberek közös szolgáltatásainak, együttműködésének gyakorlata, ami adott esetben alkalmasabb válasz a humán források hiányára, mint a közmunkások kényszer szülte delegálása a szociális szolgáltatásokba.

A jog, azaz a törvények adta lehetőségek, források, jogosultságok

A jogforrások egyre meghatározóbb eszközei a modern szociális szolgáltatásoknak. Az a tény, hogy a különféle juttatások törvényekre épülnek és jogosultságokhoz kötődnek, nagyban csökkentette az ellátásokat igénybe vevők kiszolgáltatottságát. A gyermekszegénységhez, illetve a szegénységhez kapcsolódó ellátási, szolgáltatási jogosultságok a két fő törvényhez, a szociális törvényhez és a gyermekvédelmi törvényhez kapcsolódik.

„A szociális törvényben és a gyermekvédelmi törvényben említett pénzbeli és természetbeni támogatásokhoz való hozzájutás segítése a rászorulóknak részére.” (szociálpolitikus, 37 éves nő)

Ezekkel a jogszabályokkal valószínűsíthetően tisztában vannak a terepen dolgozó kollégák. Ami viszont csak egy válaszban fogalmazódik meg: a gyermeki jogok képviselete, annak érvényesítése dolga és fontos eszköze e szolgáltatásokban dolgozó szakembereknek.

„A Gyermekjóléti Szolgálat munkatársai nagy elhivatottsággal, szakmai tudásuk legjavát adva, a vonatkozó jogszabályok, intézményi szabályzatok ismeretében tevékenykednek a gyermekvédelemben érintett szakemberekkel, intézményekkel és civil szervezetekkel együttműködve a gyermekek jogainak érvényre juttatása, megfelelő felnövekedése érdekében. A lehetőségeket folyton kutatjuk.” (terepstanár, 30 éves nő)

Miután a „Legyen jobb a gyerekeknek!” Nemzeti Stratégia egyik prioritása a gyermeki jogok érvényesítése, illetve a jogforrások felhasználása a „jogfosztottak” érdekében, reméltük, hogy több ilyen témájú választ kapunk. Erre már csak azért is számíthattunk, mert a Gyvt. legutóbbi módosításában nagyobb hangsúlyt kapott a gyermeki jogok elismerése és tiszteletben tartása minden olyan intézményben, ahol a gyermekek előfordulnak, illetve szankciókkal jár a gyermeki jogok megsértése. A *szolgáltatásokkal a gyermekszegénység ellen* című tanulmányban több forrásra támaszkodva a szerzők megfogalmazták, hogy számos akadály áll a gyermeki jogok intézményes képviselete és érvényesítése előtt (Pataki és Somorjai, 2006). A kapott válaszokból az a kép körvonalazódik, hogy a gyermekszegénységhez kapcsolódó szolgáltatási területen a gyermeki jogok érvényesítésének tekintetében még bőven van tennivaló.

Ahogy Lüssi írja, a szociális munkások bensőséges kapcsolatban vannak a jogszabályokkal, azok nagyon különféle ágával (Lüssi, 2006: 124). A különféle élethelyzetekből és a szegénység problémájának komplexitásából adódóan a szociális szakembereknek tájékozottnak kell lenniük a családjogtól kezdve a büntetőjogig, amelyek természetesen az adott szolgáltatásoktól függően más-más súlyúak alkalmazott jogszabályként a mindennapi gyakorlatban. A válaszokból úgy tűnik, hogy a jog fontosságát elismerik a szakemberek, de a saját kompetenciájukban a két legfontosabb irányadó jogszabályt említik, egyéb esetekben a jogászok feladatának tekintik a jogi kérdésekben, helyzetekben való segítséget.

Szolgáltatások, programok

A tanulmány egy másik kérdéssorhoz kapcsolódó elemzésében már információkat kaptunk a szolgáltatási paletta adottságairól.

Annak tudatában foglalkozunk ezzel a kérdéssel, hogy nagyrészt a törvények adta szolgáltatási feladatrendszer fogjuk vizsgálni a válaszokban. Ez a várakozásunk általában teljesült, bár az is kiderült, hogy pályázatokra vagy más forrásokra támaszkodva a kollégák igyekeznek olyan programokat is elindítani, amelyek egyrészt reagálnak a gyerekek, családok igényeire, másrészt kiegészítik a fő szolgáltatási tevékenységeket. A szociális munka szolgáltatási feladatához szorosan hozzá tartozó tevékenység, hogy más szolgáltatásokat is bekapcsolnak a szociális probléma megoldásába. Erre is több példát láttunk.

„Emellett egyéb esetekben továbbírányítás más szolgáltatókhoz (helyi szinten – pedagógiai szakszolgálat, egészségügyi szolgáltató, megyei szinten – ingyenes jogsegélyszolgálat). Szabadidős programok szervezése a helyi igényekhez alkalmazkodva. (...) Az észlelő- és jelzőrendszer tagjaival szoros az együttműködés. Bölcsődei férőhelyben mindig van lehetőség mélyszegénységben élő gyermek felvételére. Óvodai nevelésben 3 éves kortól szintén egész napra felvételt nyernek, intézményünk külön javaslattal él. Általános iskolában legtöbb esetben az egész napos (napközis, tanulószobás) iskolai ellátást veszik a gyermekek igénybe. Ingyenesen étkeznek. Intézményünk adományokat gyűjt, amelyeket a családok szükségleteinek figyelembevételével eljuttat számukra. Középiskolás korosztály számára preferáljuk a szakma szerzését, jó együttműködést ápolunk a középiskola pedagógusaival.” (szociálpolitikus, 37 éves nő)

„Egyéni fejlesztő foglalkozások szervezése a fejlesztő pedagógus kolléga közreműködésével. Az intézmény szervezésében zajló táborokban történő ingyenes részvétel.” (szociálpolitikus, 46 éves nő)

„Kapcsolattartás más segítő intézményekkel, civil közösségekkel.” (szociálpolitikus, 28 éves nő)

„A különböző szolgáltatások bevonása és a különböző végzettségű szakemberek tudásának bevonása.” (tanácsadó szakpszichológus, 39 éves nő)

„Iskolai felzárkóztatásnál, pótvizsgára felkészülésnél korrepetálással segítünk. Segítjük a családokat, hogy hozzájussanak intézményi ellátásokhoz, segélyekhez, különböző juttatásokhoz. Iskolai, óvodai szünetekben tartalmas szabadidős programokat szervezünk. Segítünk bölcsődei, óvodai elhelyezésben étkeztetés biztosítása érdekében.” (szociálpedagógus, 33 éves nő)

„Elsősorban csak a szociális munka eszközei van[nak]: a családok tájékoztatása a különböző ellátásokhoz való hozzájutásról. Az ellátásokhoz való hozzájutásban közreműködés. Aktív kapcsolat a jelzőrendszeri tagokkal, elsősorban védőnőkkel. Igyekszünk gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermekeket bölcsődei ellátáshoz juttatni. Adományokat közvetítünk. Próbáljuk a szülőket meggyőzni, hogy vegyék igénybe a gyermekek napközbeni ellátását, ingyenes étkeztést, ösztöndíjhoz hozzájutást segítése.” (n. a., 34 éves nő)

„A fenntartónk által biztosított feltételek mellett eddig pályázati forrás segítségével igyekeztünk bővíteni eszköztárunkat – tárgyi eszközök, további szolgáltatások és tanulás útján saját tudás, kompetencia bővítése. Kapcsolatépítés és együttműködés útján erőforrás-bővítést jelent számunkra a más szolgáltatók, civilek által nyújtott szolgáltatások közvetítése, tevékenységek összehangolása, kiegészítése.” (pszichopedagógus, logopédus, szociális szakvizsga, 56 éves nő)

Feltűnő momentum, hogy a válaszadók ebben a témakörben adták a legrészletesebb válaszokat, ami arra utal, hogy az egyik legfontosabb eszköznek tekintik a maguk kezdeményezte, az általuk érzékelt szükségletekre reagáló programokat, valamint a társzakkákkal és más szolgáltatásokkal való együttműködést, e szolgáltatások bevonását a problémák kezelésébe, megoldásába.

Joggal feltételezhetjük, hogy a szociális szakemberek tisztában vannak azzal, hogy egyedül nem képesek a szegénységből adódó nagyon összetett élethelyzetekre és nehézségekre válaszokat adni. Keresik és használják a környezetben fellelhető szolgáltatásokat. A válaszokból az is kiderül, hogy a jelzőrendszer is hangsúlyt kap, mégpedig olyan szolgáltatási kapcsolatként, amely részt vesz a szociális és gyermekjóléti programokban. Ez némi elmozdulást érzékeltet attól a közkeletű felfogástól, hogy a jelzőrendszer egyetlen dolga, hogy jelez, és a jelzést küldő intézmény ezzel teljesítette a kötelességét. Ezzel persze nem azt állítjuk, hogy az intézményközi, szakmaközi együttműködésekkel minden rendben lenne. Inkább arra látunk példákat, hogy a szociális szakemberek törekednek e kapcsolatok, illetve a szolgáltatási háló kiépítésére.

Ami a szociális és gyermekjóléti szolgáltatások saját programjait illeti, a válaszokból azt látszik, hogy tesznek erőfeszítéseket a szolgáltatási kínálatok bővítésére.

A különféle szabadidős, élményt nyújtó, gyerekekre, szülőkre, teljes családra irányuló programokban megjelennek a csoportos és közösségi szintű megközelítések, amelyek valóban plusz erőfeszítéseket igényelnek a szakemberektől. E szolgáltatások feladatrendszere, szabályozása ugyanis az esetmunkának kedvez elsősorban, ahol egyénre vagy legfeljebb a család egy részére vonatkozik a segítő beavatkozás. Sokféle válasz létezik e probléma megoldására, amelyek közül az egyik, hogy a szociális munka munkaformái bővülnek, és nagyobb hangsúlyt kapnak a csoporttal és közösséggel való gyakorlatok. Hogy e körül még nincs meg a szakmai konszenzus, és a feltételek is hiányoznak, az abból is látszik, hogy néhány esetben hangsúlyozták ki a válaszadók e munkaformák eszközjellegét, a többség válaszaiból csak közvetett információt kaptunk.

„Csoportfoglalkozás” (középiskolai tanár, é. n., nő)

„Itt színes programokkal, játékokkal, internetezési lehetőséggel, beszélgetéssel várjuk a gyerekeket.” (szociális munkás, 39 éves nő)

„Csoportos és egyéni foglalkoztató játékok.” (szociálpedagógus, 29 éves nő)

„Személyes tanácsadáson, és információnyújtáson túl a változatos szabadidős programok, több esetben tréning jellegű információs előadások szervezése az említett pályázat megvalósítása során.” (szociális munkás, 30 éves nő)

A szociális szakember kompetenciája: a szaktudás, a nyelv és a szociális munkás személyisége

A szaktudást, a nyelvet és a szociális munkás személyiségét egy összefoglaló kategóriába vontuk össze, mivel a hazai értelmezésben ezek az eszközök a szakmai kompetencia címen szoktak megjelenni.

Hogy a szociális szakember felkészültségének, személyes tulajdonságainak, készségeinek nagyon fontos szerepe van a szolgáltatások eredményességében, minőségében, senki nem vitatja. Szakmai közhely, hogy a szociális munkások a személyiségükön keresztül hatnak. A szakemberek ebbéli meggyőződése jól látható a kapott válaszokban. A szakember személyisége, tulajdonságai, tudása sok válaszadónál egyedüli eszközként van feltüntetve, mások olyan szerepeket, tevékenységeket sorolnak fel, amelyek közvetlenül kapcsolhatók a szakmai kompetenciához.

„Minden lehetőség adott, ami az emberi hozzáállást illeti a dolgozók részéről, empatikusak és lelkesek, más intézményekből is hasonló emberi hozzáállás lenne szükséges.”

(n. a., 54 éves nő)

„A napi gyakorlat sokféle tudáson alapul, melynek segítségével próbálunk pozitív eredményeket elérni a családok életében.” (szociálpedagógus, 36 éves nő)

Ami feltűnő, hogy senki nem említette meg a nyelvi vagy kommunikációs készséget mint eszközt, holott a szegénységben élő családokkal való együttműködés kialakításában, fenntartásában ez jelenti az egyik legfontosabb szakmai képességet és készséget. Nemegyszer arról panaszkodnak a kollégák, hogy a nagyon iskolázatlan emberekkel nehezen értetik meg magukat, gyakran tapasztalják, hogy a sokszor elmondott tanácsok, érvek, indoklások azért nem tudnak a klienseik oldalán cselekvéssé formálódni, mert nem, vagy nagyon nehezen értik meg, hogy mit mond a szociális szakember. Többször hallottuk, hogy a szakmai képzés során kevés ismeretet és készségfejlesztés kapnak a különféle réteghelyzetből származó emberekkel való kommunikáció szempontjairól, és hiányoznak azok az interkulturális ismeretek, viselkedési kódexek, amelyek átjárhatóvá tennék a kulturális különbségeket a szociális munkás és kliensei között.

Ki kell emelnünk, hogy egy olyan válasz érkezett, amely szerint nincs eszköze a szakembereknek, ami kimondottan jó arány, ha arra gondolunk, hogy a széles körben elterjedt vélekedések szerint eszköztelenek a szociális szakemberek.

„Nincs ilyen eszköz a kezünkben, tűzoltó munka folyik a gyermekvédelemben, ezen a fronton (is). Átfogó és sürgős jogszabályváltozásokra van szükség.” (szociálpedagógus, 40 éves nő)

Mi állapítható meg a fentiek alapján? Jól látszik, hogy a válaszadók eszközrendszere három markáns körbe tartozik. Egyrészt nagy hangsúlyt kapnak egyrészt a materiális segítség (segélyezés, adományosztás, étkeztetés), másrészt fontos szerepet kapnak a szabadidős, laza klubszerűen működő, élményt nyújtó, közvetetten és közvetlen fejlesztő célzatú, inkább szocializációs jellegű, elsősorban gyerekeknek, majd szülőknek és végül a család egészét célzó belső szolgáltatások, harmadrészt a szociális szakemberek kompetenciája, személyisége, szakmai tudása és készségtára. Ez nem is lenne rossz felállás, ha nem tudnánk, hogy mind a három eszköz milyen bizonytalan lábakon áll abban a tekintetben, hogy ezek minőségének fenntartása, fejlesztése mennyire esetleges, a körülményektől, helytől, kientől és szakembertől függő elem. Annyiban mégis pozitívként értékelhetjük a kapott válaszokat, hogy a szociális szakemberek minden elkövetnek az anyagi forrásokhoz való hozzájutás segítségével, illetve erőfeszítéseket tesznek, hogy a klienseik igényeihez illeszkedő szolgáltatásokkal próbálják megteremteni a kulturális, pszichés, tanulási, egészségügyi, közösségi szükségletek kielégítését, növelve ezzel a szükséglet orientációjú kínálatot, és nem utolsósorban tudatában vannak annak a szerepnek, a saját felkészültségük fontosságának, amellyel közvetíthetik ezeket a lehetőségeket.

Az eredményes szolgáltatáshoz, a szociális munkából még hiányzó, de szükséges feltételek és eszközök

Amellett, hogy milyen eszközrendszerrel rendelkeznek a szociális munkások, azt is megkérdeztük, hogy milyen eszközökre és milyen feltételekre lenne ahhoz szükségük, hogy jobb szolgáltatásokat tudjanak nyújtani, és eredményesebben küzdenek a gyermekszegénység ellen. Erre a kérdésre tízzel kevesebben válaszoltak, a válaszadók kevesebb mint fele gondolkodott el és írta le, hogy mire lenne szüksége.

Hogy egy rövid gondolat erejéig visszatérjünk a szociális szakember szemléleti sebezhetőségére, az alábbi véleményt idézzük:

„A családgondozó javaslatára az iskoláztatási támogatás (!) megvonható legyen, ha a család szándékosan nem járítja a gyermeket iskolai közösségbe. – Látványos változást hozna. És nem növekedne ugrásszerűen a magántanulók száma. (n. a, 54 éves nő)

Talán nem kell hosszasan magyaráznunk, hogy ez a javaslat mennyire leegyszerűsíti a szegénységben élő gyerekek és családjaik, valamint az iskola viszonyában jelentkező feszültségeket. Inkább arra példa, hogy akadnak olyan szociális szakemberek, akik nem ódzkodnak a jogszabályok adta szankcióktól, a támogatások megvonásának sokak által áhított fegyverező eszközétől.

Voltak olyanok is, akik szerint nem kell több eszköz, mert a jelenlegiek elegendőek. A többség azonban sokféle feltétel javulását látná megoldásnak, és ezekben is élen jár a szakszerű szolgáltatások bővítése, a segélykeretek növelése, a munka személyes és dologi feltételek javítása.

„Krisis segély-alap” (gyógypedagógus-pszichopedagógus, 43 éves, nő)

„Anyagi forrás, szakmai létszámkeret bővítése.” „Elsősorban anyagi támogatásra.” (szociálpedagógus, 28 éves nő; szociális munkás, 51 éves nő)

„Pénz” (mentálhigiénikus, 47 éves nő; szociálpedagógus, 47 éves nő; szociálpedagógus, 40 éves férfi)

„Pénz, pénz, pénz – jelenleg szinte mindent kivonnak a szférából, amit még lehet, vegetál az ellátórendszer, miközben egyre több a feladat. Több szakember, kevesebb gondozási eset, hogy személyesebb, mélyebb, intenzívebb gondozási folyamatok megvalósítására legyen lehetőség. A dolgozók képzésére, »karbantartására« is többet kellene fordítani, jelenleg magas a gyors kiégés veszélye.” (szociális munkás, 55 éves nő)

A kapott válaszoknak több mint a fele az anyagi, tárgyi, személyi feltételek javításáról szól, és ezen válaszoknak is több mint a fele (19 esetben) a szolgáltatások infrastrukturális fejlesztését említi meg. De többen említik, hogy elosztható élelmiszerre lenne szükség, vagy a szolgáltatások saját hatáskörében azonnal megítélhető pénzbeli támogatásokra.

Az erre a kérdésre választ adók fele látja úgy, hogy egyéb szolgáltatásokra, illetve szakemberekre, illetve a szolgáltatások, szakemberek nagyobb befolyására lenne szükség.

„Nagyobb hangsúly legyen a gyermekjóléti szolgálatok véleményének.” (szociálpedagógus, 48 éves nő)

„Anyagi támogatás, jogkörök bővítése” (szociálpedagógus, 27 éves nő; szociálpedagógus, 26 éves nő)

„Pszichológiai tanácsadás, pszichológus alkalmazása, illetve több szociális – elkötelezett – munkás alkalmazása” (szociálpedagógus, 47 éves nő)

„Pszichológiai tanácsadás felnőttek részére is, iskolapszichológusi kör bővítése, családterapeuta segítségével (...) Az anyagi támogatások mellett fontos, hogy a család nehéz helyzetben is működőképes maradjon, a nélkülözés okozta problémákat, feszültségeket – melyek a szülők között is, és a gyermekek között is egyre többször jelenik meg – kezelni tudják, a családtagok széthúzása helyett az együttműködés, együttgondolkodás kerüljön előtérbe.” (főiskolai tanár, 29 éves nő)

„Kreatív foglalkozásokhoz szükséges kellékek pótlása, bővítése. Új eszközök beszerzése, pl.: szövvészék. (...) A gyerekek által kedvelt készségeket jól fejlesztő eszközöknek a pótlása mindig fontos. Az újabb programok szervezéséhez szükséges kellékek beszerzése.” (szociális munkás, 39 éves nő)

„Még több szakemberre és szakmai tudásra lenne szükség ahhoz, hogy minden mélyszegénységben élő gyermekhez el tudjunk érni. Gyakran tapasztaljuk, hogy azonnali segítségre van szükség az alapvető szükségletek kielégítése terén, s itt a legnagyobb gondot az élelmiszerhiány okozza.” (igazgatóasszervő, 35 éves nő)

A felsorolt válaszokból jó érzékelhető, hogy gyakran az alapvető eszközök hiányoznak még sok szolgáltatásból. Hogy a szövvészék nem alapfelszerelés, azzal mindnyájan egyetértünk, de épp az ilyen eszközök említése példa arra, hogy helyben, a szociális munkás által ismert körülmények között egy szövvészék éppen olyan ésszerű, mint a szék vagy az asztal, mert ott erre van igény. Kiderül a válaszokból az is, hogy a szociális szakemberek a személyközpontú, segítő beavatkozásokat hiányolják, illetve az eredményesebb szolgáltatások eszközeként a személyességet tartják hangsúlyosnak. Gyakran elhangzó panasz, hogy csak az emberekre nem marad idő.

Összegezve: e kérdéskörben némi igazolást nyert, hogy még mindig alapvető eszközökre lenne igénye a kollégáknak, mert olyan dolgokat, feltételeket említenek, amelyek nélkül nem nagyon beszélhetünk komolyan szolgáltatásról. Vagyis ha javult a helyzet, akkor ez egyenlőtlenül történt meg az elmúlt években, és még mindig vannak olyan szolgáltatások, amelyek több szempontból nem felelnek meg a kor és a feladat nagyságrendje követelményeinek.

Együttműködési lehetőségek és tapasztalatok

Az együttműködésben megvalósított programok alacsony száma sokatmondó: erre a kérdésre mindössze 19 kérdeztől érkezett válasz, összesen 40 programot megjelölve.

Egyrészt éppen az alacsony számokból következik az első észrevétel: nem igazán van gyakorlata az együttműködéseknek ezen a területen.

Másrészt, ha alaposabban vizsgáljuk ezeket az adatokat, a többi információval együtt, akkor ez a szám a valóságban még kisebb. Mintegy 9 esetben a nyári gyermekétkeztetést sorolták ebbe a kategóriába, ami az önkormányzatok, illetve az állam, valamint a Gyermekétkeztetési Alapítvány támogatásával valósult meg, két esetben az iskolákkal közösen oldották meg. Itt az együttműködést valójában csak az iskolákra lehet vonatkoztatni, hiszen a többi esetben nem valós együttműködésről van szó, inkább támogatásról, ami nem ugyanazt jelenti. Az önkormányzati együttműködés is a legtöbb esetben támogatást takar.

A tényleges együttműködések esetében is többnyire a szociális szervezetek közötti együttműködésről van szó, bár a kérdés kifejezetten a társszakmák vagy más szakmák bevonására célzott.

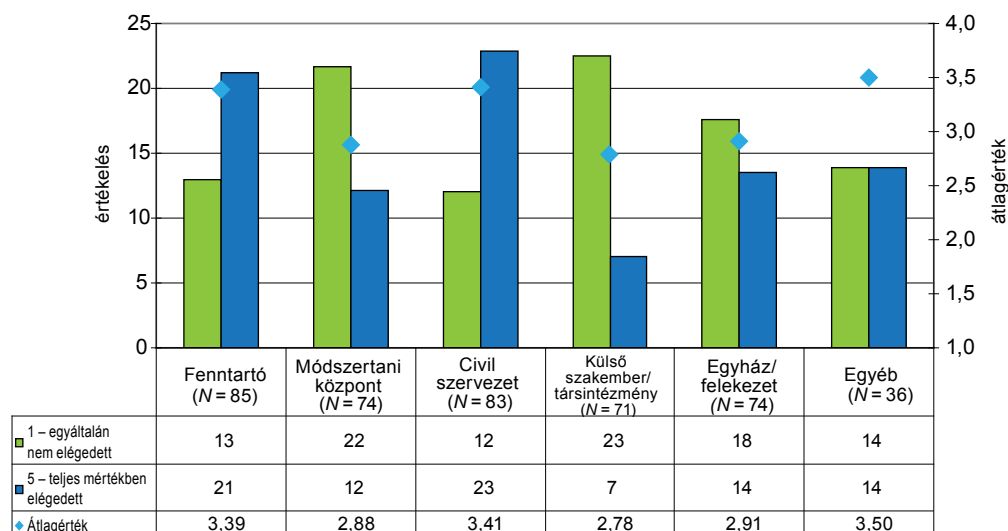
A szociális ellátórendszeren, illetve a szociális szervezeteken túlmutató együttműködés keretébe az iskolák/közüktatási szervezetek és a rendőrség sorolható, valamint a Biztos kezdet programból a komplex fejlesztéshez kapcsolódó külső szakemberek. Ebben a megközelítésben még inkább kihangsúlyozódik a komplex, szakmán kívüli együttműködésben megvalósuló programok hiánya.

Rákérdeztünk arra is, hogy a (mély)szegénységben élő gyerekek segítségnyújtására milyen szervezetektől kaptak segítséget, és milyennek értékelik a kapott segítséget. Ez alapján az a kép rajzolódik ki, hogy a szervezetek többnyire magukra vannak hagyva ezzel a problémával.

Az adatokból jól látszik, hogy a válaszok eléggé megoszlanak, de összességében nem túl biztató a kép. Egyrészt a válaszok számából kitűnik, hogy viszonylag kevesen válaszoltak, aminek egyik oka lehet, hogy ebben a kérdésben nem volt probléma, amiben együttműködtek volna, vagy egyáltalán nincs tapasztalatuk e téren.

Hasonló kérdéseknél az egyszerű megoszláson felül célszerű a szélsőértékek elemzése (a nagyon elégedettek és az elégedetlenek). Az 1. ábrán ezeket találjuk, az átlagértékekkel együtt (a vizuálisan jobb megjelenítés érdekében a nagyon elégedetlenek arányát negatív értéként tüntetjük fel):

1 ábra: A kapott segítség értékelése szervezetenként

Az ábrán jól látszik, hogy a negatív tartományban igen magas értékek szerepelnek, mindegyik szervezettel kapcsolatosan nagyon magas azok aránya, akik egyáltalán nem elégedettek. Kiemelkedően magas az elégedetlenek aránya a módszertani központokkal szemben, ami igencsak elgondolkodtató. A külső szakemberekkel/társintézményekkel kapcsolatos elégedetlenség a már korábban tárgyalt együttműködési gyakorlat hiányának tudható be. Az egyházi szervezetekkel kapcsolatos elégedetlenség mögött sok ok húzódhat: lehet a klasszikus szembenállás eredménye, ami az egyházi intézmények és a civil/állami/önkormányzati intézmények között meghúzódik, és ami előítéletes magatartást vált ki (lásd a mindig visszatérő normatív finanszírozás kérdését), lehet közvetlen tapasztalat.

A két legjobban szereplő intézmény: a fenntartó és a civil szervezetek (az egyéb kategória további információk nélkül nehezen értelmezhető, de mindenképpen utal arra, hogy ezen a területen vannak más szereplők). De a két jól teljesítő szervezettípussal szemben is figyelmeztető a magas fokú elégedetlenség és az alacsony átlagérték.

A Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program ismertsége

A következő kérdések a Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program ismertségére, a honlap látogatására kérdeznak rá. A megkérdezettek többsége (61%) ismeri a Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Programot, de – figyelembe véve azt a tényt, hogy elsősorban gyermekekkel foglalkozó intézmények munkatársait kerestük meg – a 26 százalékos nem ismertség magasnak tekinthető egy országos program esetében. A megkérdezettek 13 százaléka nem válaszolt a kérdésre.

A szakmai aktivitást tekintve azt tapasztaljuk, hogy nagyon alacsony azok aránya, akik a gyermekszegénységhez kapcsolódó valamilyen szakmai fórumon/programon részt vettek: a válaszadók több mint kétharmada az elmúlt két évben nem vett részt hasonló témakörben szervezett programon, és mintegy 13 százalék azok aránya, aki részt vettek. A programon való részvétel az esetek szinte mindegyikében konferenciát jelent (Minden Gyerek Konferencia, Legyen jobb a gyerekeknek! Gyermekszegénység elleni konferencia), illetve a már több helyen említett Biztos kezdet programokban való részvétel.

Jól látható, hogy a különböző hálózatokon keresztül erőteljesebben kell kommunikálni a szakmai körökben, több fórumot kell szervezni ebben a témakörben.

A PÉNZÜGYI ÉS GAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSAI

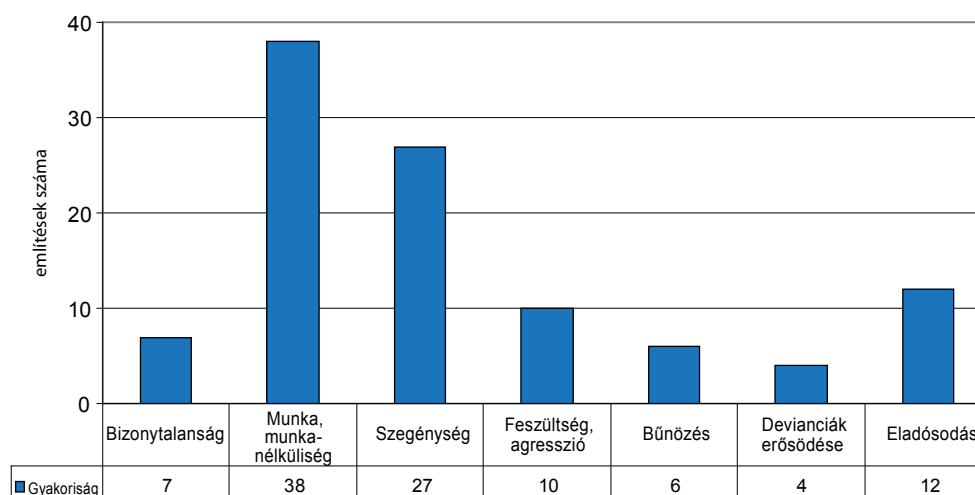
A kutatás során rákérdeztünk a pénzügyi/gazdasági válság hatásaira. Elsősorban az érdekelt bennünket, hogy a válság bekövetkezte óta milyen tendenciákat, változásokat tapasztaltak a gyermekeket és a családokat tekintve.

A kérdésre 98 válasz érkezett. A válaszok többnyire részletes taglalásai a problémának, nehéz a statisztikai értelmezésük. Ha azokra a főbb problémákra fókuszálunk, amelyek a leginkább súlyosnak tűnnek a beszámolókból, illetve amelyek a leggyakrabban előfordulnak, akkor a következő kép rajzolódik ki (2. ábra).

A válaszolók többnyire részletesen kifejtették a problémákat, így egy-egy válasz nem csupán a probléma megjelölését tartalmazta, hanem annak a részletesebb társadalmi kontextusát, viszonyrendszerét, ok-okozati összefüggéseit is. Ezeket nem ismertetjük részletesen, csupán egy választ emelünk ki, amely összegzi sokuk véleményét:

„Nagyon sok család anyagi ellehetetlenülésével jár a válság bekövetkezte. Kapcsolódik hozzá a munkanélküliség növekedése, a biztonságérzet elvesztése, feszültség, konfliktusok, depresszió, agresszió. Egyre gyakoribbak a pszichés problémák, családi kapcsolatok gyengülése, türelmetlenség, agresszív indulatok családon belül és kívül, szenvedélybetegségek. Felerősödtek a társadalmi feszültségek, kirekesztő, megbélyegző, megtorló viszonyulás kisebbségi társadalmi csoportok irányába...” (pszichopedagógus, logopédus, 56 éves nő)

2 ábra: A válság okozta főbb problémák (az említések gyakorisága)

Alig néhányan mondják azt, hogy nem változott semmi, illetve hogy még nem érződik a válság hatása a szolgáltatási területén.

A kihívásokkal kapcsolatosan összesen 104-en fogalmaztak meg valamilyen választ, de ezek csoportosítása elég nehéz a komplex közelítés miatt. Többnyire a tapasztalt helyzetre, a korábban megfogalmazott problémákra reagálnak.

„A családok súlyos anyagi gondokkal küzdenek, minden más probléma (gyermeknevelés, iskolai hiányzás stb.) megoldására, segítésére kevesebb idő jut. A segítő szakmában a lehetőségek korlátozottak, a problémák hatékonyabb megoldásához »eszköztelen« az intézmény.” (szociálpedagógus, 29 éves nő)

A szolgáltatások eszközrendszerében tapasztalt változásokról 90 válasz fogalmazódott meg. Ezek elsősorban az anyagi problémákra reflektálnak, a feltételek romlását jelzik, illetve a szolgáltatások minőségének romlásától tartanak. A válaszok arra engednek következtetni, hogy a megkérdezettek által tapasztalt trend a forrásmegvonás, ami további eszközöket vesz ki a dolgozó szociális munkások/intézmények kezéből, illetve egyes szolgáltatások fenntartása bizonytalanná válik (főleg a nem kötelező állami feladatok körébe soroltaké). Mindez akkor, amikor ezzel párhuzamosan nő a szakemberigény a problémás esetek számának a növekedésével, az új problémák megjelenésével.

„A válság miatt kevesebb pénzből kell gazdálkodnia az Intézménynek. Kevesebb szakembert tudunk foglalkoztatni, kevesebb programokat szervezünk. Megnövekedett azon családok száma, akik folyamatos családgondozást igényelnek. Emelkedett azon gyermekek száma akik éheznek, akik megélhetési bűnözést, illetve bűncselekményeket hajtanak végre. A problémák kezelésére több szakemberre lenne szükség a környékünkön.” (szociálpedagógus, 36 éves nő)

A ROAD SHOW-K TAPASZTALATAI⁶

A Pécsen és Szolnokon megszervezett találkozón elhangzott vélemények több tekintetben alátámasztották a kérdőívekre adott válaszokat. Az alábbiakban elsősorban olyan részleteket idézünk fel, amelyek kissé eltérnek az eddigiektől, és új információkkal bővíthetik a tanulmányt.

Mint azt a bevezetőben már leírtuk, alapvető jelentősége van annak, hogy a szociális munkások hogyan és mit gondolnak a szegénységben élőkről. Hogy ezzel tenni-valója van a szakmának, azt senki nem kérdőjelezi meg:

„A szociális munkának és szociálpolitikának közös feladata a szegénység anatómiájának újragondolása, kicsit gondolkodjunk el funkcióin, fogalmain, hogyan alakul, e nélkül nehezen tudjuk enyhíteni.”

Gyakran élünk azzal a feltevessel, hogy a laikusokhoz képest a szociális munkások tisztában vannak a szegénység mibenlétével, természetével és következményeivel, hisz a képzésekben több kurzus témája a szegénységgel kapcsolatos nézetek, mérések, egyéni, közösségi, társadalmi következményeinek sokszempontú ismertetése. Viszont kevés figyelmet kap az a tény, hogy minél összetettebb problémával, minél több lehetséges kudarccal, minél komplexebb emberi konfliktusokkal, minél nagyobb érzelmi, indulati töltéssel bíró munkát végez valaki, annál magasabb képzettséggel és annál több biztosított feltétellel kellene rendelkeznie a szakembereknek és a szolgáltatóknak ahhoz, hogy a feladatukat megfelelően teljesítsék. A szegénylét, illetve a szegénységben élőkkel való kapcsolat e jellemzők mindegyikét hordozza.

Halljuk meg, amit a kollégák mondanak, azaz többet kell foglalkozni a szegénység emberi következményeivel, és érdemes leporolni azokat az ismereteket, amelyek mentén felépülnek ezek a képek, illetve a szakemberi kiábrándultság, előítéletesség ellensúlyozására folyamatos szakmai segítségre, támogatásra lenne szükségük.

Az, hogy a szociális terület munkatársai nem érzik magukat elég megbecsültnek, régóta hangoztatott panasz. E programokon is felmerült, hogy a szakemberek keveslik a presztízsüket, hiányolják az elfogadottságukat.

Ahogy ezt az előbbieken már bemutattuk, a szakma fontos ágenseivel való kapcsolat nem nevezhető túl jónak, kicsit erősebben úgy is fogalmazhatunk, hogy meglehetősen magukra hagytak a kollégák. A kérdőíves válaszokban többen említették, hogy jobb lenne odafigyelni a családgondozók véleményére, hogy több tekintélyre, illetve kiterjedtebb jogkörökre lenne szükségük ahhoz, hogy el tudják látni a feladataikat. Az mindenesetre eléggé valóságos veszély: ha a szakemberek nem érzik, hogy képesek a befolyásra, a képviselőre, akkor aligha lesznek képesek a klienseik érdekeit képviselni a nagyobb hatalommal rendelkező, domináns csoportokkal szemben.

Ha mégis igyekeznek a kollégák a klienseik érdekét figyelembe venni, sok szempontból ellentmondásos helyzetbe kerülnek:

„Én is hátrányos helyzetű településen dolgozom, ami egy zsáktelepülés, tehát nagyon rosszak a munkaviszonyok, egyáltalán nem lehet elhelyezkedni. Most az a legnagyobb probléma, hogy a válság miatt a munkáltatók nem nagyon fizetik a bérletet. A legvonzóbb a feketemunka. Ezt is mérlegelni kell, hogy aki feketemunkával havi 120 000 Ft-ot visz haza az 5 gyerekes családjába, nem szoktam erőltetni, hogy akkor menjen be, és bejelentett munkával keressen havi 50 000 Ft-ot.”

Sokszor ilyen és hasonló helyzetek jelentik a szakmában az etikai dilemmák tartalmát, mert a mérlegelés ugyan egy racionális tevékenység, de valójában rossz és még rosszabb helyzet közötti döntés kényszere alatt cselekednek a kollégák. Ha a klienseik pártjára állnak, és eleget tesznek a szakmai céljaiknak és ideáljaiknak, megsértik a jogszabályokat; ha a jogszabályokat tartják szem előtt, akkor a klienseik kerülnek rosszabb helyzetbe.

További fontos vélemény a társadalom-, illetve szociálpolitika egyenlensége, a szegénység elleni küzdelem kampányjellege:

⁶ „Mélyszegegyesség és szociális munka” címmel két szakmai beszélgetést szervezett a Szociális Szakmai Szövetség a Dél-dunántúli Regionális Forrásközpont Kht., a Nevelők Háza Egyesület valamint a Magyar Szegénységellenes Hálózat együttműködésével 2009. június 29-én Pécsen, 25 fő részvételével. A szakmai fórumon felkért hozzászólóként Pataki Éva, Kozma Judit, Kovács Katalin, Kocsis István és Vajda Zsolt vett részt. A beszélgetést Gyurokné dr. Bódi Csilla moderálta.

A másik beszélgetésre Szolnokon, 2009. szeptember 29-én került sor 19 fő részvételével. A szervezést a Jász-Nagykún-Szolnok Megyei Szociális Közalapítványa Regionális Szellemi Forrásközpont, a Magyar Szegénységellenes Hálózat segítette. A szakmai fórumon felkért hozzászólóként Pataki Éva, Vajda Zsolt vett részt. A beszélgetést dr. Nagyné Varga Ilona moderálta.

Mindkét találkozó célja az együttgondolkodás volt a legszegényebb térségek és a mélyszegegyességben élő emberek szociális védelméről és a segítség lehetőségeiről, valamint arról, hogy a szociális munka mit tud tenni a legszegényebbekért.

A szervezésnél elsődleges szempont volt, hogy ne Budapesten szervezzük meg a szakmai programot; a hátrányosabb helyzetű kistérségeken és településeken dolgozó szociális szakemberek aktív részvételében, valamint a forrásközpontok aktív együttműködésében bízva esett a választás Pécsre és Szolnokra.

„Úgy érzem, az egész magyar társadalomban ez a probléma (mélyszegénység) kampányszerű, pl. karácsonykor mindenki megnyugtatta a lelkiismeretét, polgármesterek, képviselők, hogy élelmiszert osztanak, és kész. Na de pl. férfi átmeneti szállón, ahol dolgozom, napi probléma, hogy nem lehet bankszámlát nyitni, mert az emberek lakcím nélküliek. Kérdezem, hogy miért nem tűnt fel, hogy ezek az emberek nem mehetnek szavazni, nem élhetnek az állampolgári jogaikkal, talán egy törvényjavaslatot össze kéne állítani, hogy miért fosztjuk meg őket ezektől a jogaiktól.”

Nem elhanyagolható kérdés, hogy helyben, az adott térségben mire van egyáltalán lehetőség. Többen arra utaltak, hogy nem a szakmai tudás hiányzik sokszor, hanem a helyi politika elit akarata, illetve a hátrányos helyzetű térségek még mindig sokféle hátránnyal küszködnek, ha a fejlesztések fő áramlataihoz szeretnének kapcsolódni: Hogy a résztvevők mit láttak megoldásnak vagy lehetőségnek, jól példázzák az alábbi idézetek:

„Az Ormánságban 60–70% a munkanélküliség. EU-ban vissza nem térítendő támogatásokra van szükség energiaforrásokra, pl. a falu kiépít egy szélkereket, amit vissza tud táplálni a hálózatba, és akkor lehet, hogy a faluban 200 házban nem kell villanyt fizetni.”

„...a szociális földprogram eredményességét, hatékonyságát látva nagyon szűkös források állnak rendelkezésre, és nagyon kevés helyen tudják kihasználni.”

„...a szociális földprogram egy aktív szociálpolitikai eszköz a szegénység kezelésében, mely első lépése lehet annak, hogy a kistelepüléseken elinduljon valami. Azt látom, hogy a segélyezésre jut pénz, ezzel szemben a szociális földprogram támogatásának intenzitása folyamatosan csökken.”

„...amiben mi nagyon sokat tudunk segíteni, egyelőre az információszolgáltatás. Mindenfajta támogatás, amiket meg lehet pályázni. Az önkormányzatban nálunk is egyre kevesebb pénz van, ezek az 5000 Ft-ok, amiket átmeneti segélyként meg lehet kapni, sok mindenre nem elég.”

„...nálunk évről évre egyre rosszabb a közösségi élet, amiből nagyon sok minden gyökerezik... Fontos lenne az iskolának a családokkal való kapcsolat és kommunikáció, mert ennek lenne egy olyan közösségformáló szerepe, ami jelenleg teljesen elveszett.”

„A közösségfejlesztés nem egyenlő a szociális munkával. A kettő kiegészíti egymást, de ezt is külön tanulni kell. A közösségfejlesztés tananyag most készül el.”

„...a munkaügyi képzések, átképzések rendszere vacak, mert nem biztos, hogy annyi virágkötőre, kosárfonóra, kigépkézelőre van szükség. Ha azt mondják, hogy az alapítvány kidolgoz egy projektet, és vannak olyan alvállalkozók, akik alkalmazzák ezeket az embereket, ne fizessenek iparűzési adót, vagy ne fizessenek település hozzájárulást.”

Mindkét helyszínen sérelmezték, hogy a szociális földprogramok a szegénység elleni küzdelemben elért eredményei ellenére méltatlanul háttérbe szorultak, csökkent a finanszírozásuk, pedig sok befektetett munka fekszik már bennük. Ott, ahol ez jól működött, valódi közösségfejlesztés is elindult, és a földprogramban részt vevő családok, közösségek helyzete is sokat javult. Ehhez képest a méltatlan közmunkákat és a sokszor haszontalan közmunkaprogramokat erőlteti az állam – mondták azok, akik jártasak ezekben a programokban –, ahelyett hogy az erre szánt támogatások egy részét a szociális földprogramokra csoportosítanák át. Aki elkötelezett a szociális földprogramok iránt, az egyik leghatékonyabb eszköznek tekintik a szegénység csökkentésében.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program „A gyermekes családokat célzó személyes szakellátások és szolgáltatások”⁷ című fejezetében a szolgáltatások legfontosabb adottságait hiányosságait foglalja össze, amelyhez fejlesztési célkitűzéseket kapcsol. Ezek mindegyikéhez a jelen vizsgálat nem nyújt elegendő információt ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni: a korábbiakban megfogalmazott helyzethez képest milyen mennyiségi és minőségi elmozdulás tapasztalható? Annyi kiindulópontunk azonban lehet, hogy a kapott információ mellett az is üzenet értékű, amit sehol nem említettek meg a kollégák.

Nem találkoztunk például a szegregáció problematikájával, csak a leghátrányosabb helyzetű térségekhez tartozó kollégák közvetett utalásaival, ahol a szegregáció számos formája nyilván napi tapasztalat. Gondolhatjuk azt is, hogy a megkérdezett szakemberek a szolgáltatásaikat nem látják szegregálónak, ezért nem téma, vagy a szegregáció jelensége olyan elterjedt, hogy már meg sem említik.

Ugyanígy nem találkoztunk az intenzív családmegtartó szolgáltatás bevezetésének még a vágszintű terveivel sem. Bizonyára azért, mert az intenzív családmegtartó programok nehezen illeszthetők be a jelenlegi szolgáltatási kultúrába. Ahhoz, hogy terjedjen ez a fontos szolgáltatás, több jogszabályi változásra van szükség, illetve olyan kísérletekre, amelyek igazolhatják e szolgáltatás eredményességét.

⁷ „Legyen jobb a gyerekeknek!” Nemzeti Stratégia, 2007–2032; 36. oldal.

Hasonlóan hiányzik az igénybe vevők elégedettségének mérése iránti igény, vagy bármely más evaluációs tevékenység felemlegetése. Ha arra gondolunk, hogy ilyen irányú elérhető szakirodalom, modell vagy kísérlet nincs, és ebbe nem értjük bele a sok szempontból más jellegű minőségbiztosítási modellkezdeményeket, vagy a külföldi gyakorlatból átvett, de széles körben nem alkalmazott nemzetközi sztenderdeket, akkor nincs is mit csodálkoznunk azon, hogy a klienselégedettség mérése hiányzik a köztudatból, mint ahogy hiányzik a szociális munka (ön)evaluációja is.

Látjuk ugyanakkor a szakma erőfeszítéseit a gyerek és családjaik szükségleteihez illeszkedő, azokat figyelembe vevő szolgáltatási és programkínálat bővítésére. Úgy értékelhetjük a kapott válaszokat, kiegészítve a tapasztalatainkkal, hogy ezen törekvéseknek elsődleges nyertesei a gyerekek, akiknek színes és sokféle, főképp szabadidős szolgáltatásokkal igyekeznek a kollégák segíteni. A szülőket és az egész családot célzó szolgáltatások kínálata valamelyest kevesebb, hacsak nem kalkuláljuk bele, hogy a szociális és gyermekjóléti szolgáltatások esetvezetési gyakorlatában a szülők, a család így-úgy, de jelen vannak.

Képet kaptunk arról is, hogy a szakmaközi együttműködés igénye, fontosságának el- és felismerése része a szociális munkások belátásának. Mindez nem jelenti sajnos azt, hogy ne lennének problémák ezen a területen. A szakmaközi együttműködések ma jobbra szubjektív megfontoláson alapuló személyközi vagy túlformalizált személytelen kapcsolatok. Mindmáig elmaradtak a szakmaközi egyeztetések arról, hogy milyen munkamegosztásban, milyen felelősségmegosztásban és milyen kompetenciahatárokkal lehet szervezeten, formalizáltan, de elég rugalmasan szervezni a helyi szakemberek és szervezetek közös fellépését egy-egy probléma vagy a közösséget érintő konfliktusok esetén. Ez betudható annak, hogy kevés ösztönzés van e tekintetben, bár valamelyest javíthatnak a jövőben induló közösségfejlesztő célzatú programok.

Változatlanul fennállnak a szociális szakma módszertani bizonytalanságai, amely egyrésztől képzési probléma, másrésztől még mindig a mennyiségi hiányokhoz kapcsolódó minőségi probléma. Az előbbi azt jelenti, hogy a szociális képzések, amelyek a bolognai rendszer bevezetése miatt maguk is átalakuláson mennek keresztül, még nem igazán tudták tisztázni, hogy mely képzési szinten mit kellene tudnia a leendő szociális szakembereknek. A képzési célok bizonytalansága a szakemberek felkészültségét tekintve azzal jár, hogy kidolgozatlanok maradnak a szakmai készségek, a módszerek leegyszerűsített és ad hoc, szakszerűtlen használata terjed a szakmában.

De aligha hibáztathatók csak a szakemberek ezért, mivel a fenntartók nem sokat tesznek azért, hogy az esetszámok a szociális munka módszereinek szempontjából teljesíthető intervallumokban mozogjanak, hogy olyan jól alkalmazható eszközök álljanak a rendelkezésre, amelyek figyelembe tudják venni a szegénységben élő gyerekek és családjaik nyelvi, kognitív, érzelmi és kulturális jellemzőit és azokat a pozitív momentumokat, amelyekkel a legnagyobb nyomorban élők is rendelkeznek.

Ami meglepett bennünket, hogy a „Legyen jobb a gyerekeknek!” programról való ismeret közel sem olyan elterjedt, mint ahogy ezt feltételeztük. Ismerve a kollégák leterheltségét és a kutatásunkban is megtapasztalt válaszadói hajlandóság nehézségeit. Más kérdések kapcsán is az volt az érzésünk, hogy felibe-harmadába kitöltött válaszokat kaptunk. Mégis úgy tűnik, hogy a program alkotóinak, résztvevőinek erőfeszítései ellenére a gyerekszegénység elleni küzdelem ajánlásai, kutatásai, tapasztalatai nem terjedtek el olyan széles szakmai körben, mint ahogy ezt vártuk. Ezen a helyzeten nagyban javíthat a szécsényi modellkísérlet eredményeinek bevezetése más térségekbe, amelynek már elkezdődtek az előkészítő munkálatai. Valószínűleg többet kellene tennie a képzéseknek is, hogy már a szakmatanulás éveiben találkozzanak a diákok ezzel a programmal. A közismert konferenciák mellett, amelyeken a programot ismerők többsége már részt vett, más formákon is érdemes gondolkodni, olyanon, amelyek a szakemberekhez gyakorlati közelségbe viszik a programot.

Amit e vizsgálatból meg tudtunk állapítani, hogy a gyermekszegénység elleni küzdelem programjának indulásakor a szolgáltatásokkal, a szakemberek felkészítésével, a szakmaközi együttműködésekkel kapcsolatos célok semmit nem veszítettek az aktualitásukból. Ahhoz, hogy a program valódi, látható eredményeket hozzon, sokkal több politikai akaratra, és a már meglévő tudások, tapasztalatok „szakmáztatására” és „társadalmiasítására” van szükség. Mindkettőre látunk esélyt.

Ami a szociális szolgáltatásokat és a szociális szakembereket illeti, több figyelmet kellene fordítani a szakemberek szemléletét alakító programokra, illetve a gyakorlatban jól alkalmazható módszertani ajánlásokra. A „*best practice*” típusú megközelítések alkalmas útnak látszanak, azzal a kiegészítéssel, hogy érdemes a jó gyakorlatok általánosan alkalmazható módszertani esszenciáját célzott kiadványokban, továbbképzésekben, útmutatók formájában is kidolgozni.

Továbbá fontos lenne azokon a megoldásokon gondolkodni, amelyek a szakemberek tapasztalatait megosztó alkalmakat növeli, esetleg a hospitáló látogatásokra ad lehetőséget. A mostani viszonyok között erre alig van esély, mivel az utazási költségek és más problémák miatt csak a szakma egy szűk rétege jut el olyan helyszínekre, és talál kapcsolatot olyan szakemberekkel, akik már rendelkeznek a gyermekszegénységgel kapcsolatos plusz ismeretekkel, új megközelítésekkel és módszerekkel. Másrészt sokszor az is elegendő lenne, ha lennének olyan feltételek, hogy a szociális munkások szociális munkát végezhesenek.

A program társadalmiasítása nehezebb kérdéskör, mivel a szegénységgel kapcsolatos negatív kép meglehetősen széles körben érinti a magyar lakosságot. E tekintetben sokat tehet a média, és sokat tehetnek azok az országos és helyi „véleményvezérek”, akiket meg kellene nyerni a gyermekszegénység ügyének.

Szintén a fenti gondolatmenthez kapcsolódva fontos lenne meggondolni azt, hogy a szakmai/módszertani hálózatok milyen mértékben vonhatók be intenzívebben a gyermekszegénység elleni programokba.

Miután a felmérésünkben résztvevők közül kevesen vettek részt gyermekszegénységgel közvetlenül foglalkozó programokon, célszerűnek tűnik ezek kihelyezése vidéki helyszínekre. Bár jelen kutatásunk nem tér ki külön erre a kérdésre, és nem kérdez rá ennek a miértjére, egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy a szociális munkások jelentős része még mindig abban a dichotóm megközelítésben gondolkodik, ahol a szakmai/módszertani munka (publikáció, konferencián való részvétel, előadások) elkülönül a „terepmunkától”.

FELHASZNÁLT IRODALOM

„Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia, 2007–2032.

GYENP Rövid Program, 2006.

Kozma J., Csoba J., Czibere I. (2004): *Helyi társadalmak, kirekesztettség és szociális ellátások*. Kosztuh Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Kozma J., Dögei I., Kostyál Á., Mód P., Udvari A., Vajda N. (2009): *A szociális szolgáltatások szerepe és lehetőségei a nyomorban élő családok segítésében*. Kutatási jelentés. SZMI, Budapest.

Lüssi, P. (1996): *A rendszerszemléletű szociális munka gyakorlatának tankönyve*. Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, Budapest.

Pataki É., Somorjai I. (2006): *Szolgáltatásokkal a gyermekszegénység ellen*. Szolgáltatásfejlesztési koncepció a gyermekszegénység elleni nemzeti programhoz. Gyerekesély füzetek 1. MTA KTI Gyerekprogram, Budapest.

MIT ÉREZNEK A VÁLSÁGBÓL A SZEGÉNY CSALÁDOK?

A Magyar Szegénységellenes Hálózat tanulmánya családokkal készített interjúk alapján¹

Fotó: Fodor Katalin (Encsi kistérség)

¹ A családokkal készített interjúk a Magyar Szegénységellenes Hálózat 2009-es „Vágóképek – rögzítve” című jelentéséhez készültek. A jelentés elkészítésére a Magyar Szegénységellenes Hálózat Alapítvány „Hálózat és részvétel” – a szegénységben élők hatékonyabb érdekképviselétéért című TÁMOP-2.5.1-07/1-2008-0129 azonosítószámú projektjének keretében kerül sor. A projektet az Új Magyarország Fejlesztési Terv Társadalmi Megújulás Operatív Programja támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. Jelen tanulmány az interjúk válsággal kapcsolatos tapasztalatait dolgozza fel.

ÖSSZEGZÉS

Az összeállítás a szülők szavaira építve kívánt helyzetképet adni arról, amiről egyelőre kevés az információ: *hogyan élnek meg a mindennapok során a szegény családok a válság hatásait. Az idézetekből és az interjúk tapasztalatainak összegzéséből talán érzékelhető, hogy a szegény családok többsége számára a „válság” már rég elkezdődött.* Annak következményei, illetve a válságkezelő kormány intézkedései közül elsősorban az áfa emelkedése érintette őket. Fogyasztási szintjüket még lejjebb kellett adni, számláik fizetésével az eddigieknél is nagyobb mértékben maradtak el. Vannak szülők, akik elvesztették munkahelyüket, és olyanok is, akik megemelkedett törlesztőrészeiket nem tudják fizetni. A gondok tehát, attól függően, hogy milyen anyagi, jövedelmi helyzetű családot szóltattunk meg, eltérőek lehetnek. Összességében azonban az látható ennek a hatvan szülőnek a tapasztalataiból, hogy mindennapi életüket a bizonytalanság uralja, amit erősít a kiszolgáltatottság érzése. Utóbbiban jelentős szerepe van az aktuális politikai-társadalmi (önkormányzati, lokális társadalmi) légkörnek és az erre építő kormányzati, önkormányzati intézkedéseknek. Mintha a bankok és hitelintézetek által kirobbantott pénzügyi-gazdasági válság megoldását a szegények, a segélyezettek, a cigányok megsegülésétől várnánk.

Mindenesetre az interjúk alapján megállapítható, hogy ellentétben a szegényellenes közbeszéddel és hangulattal, a Magyar Szegénységellenes Hálózat (Hálózat) által megkérdezett, szegénységben vagy annak közelében élő családok viselik a válság egyes következményeit. A „kárenyhítő” kormányzati intézkedések, ha egyáltalán elérik őket, számottevő javulást számukra nem hozhatnak. A romlás pedig – azon a szinten, ahol a többség eddig is volt – a teljes ellehetetlenülést jelenti: eladósodást, lakásvesztést, kényszerű bűnözést annak minden valószínű következményével. Úgy tűnik, mindig van „lentebb”.

BEVEZETÉS

A 2008 októberében bekövetkezett és azóta is tartó nemzetközi válság bizonyos, főként gazdasági jelenségei ismertek (pl. Ecostat, 2009). Magyarországon a válság fejleményeként került sor újabb költségvetési megszorításokra és válságkezelő intézkedésekre. A társadalmi hatásokról egyelőre keveset tudni, de tény, hogy a gazdasági visszaesés, a reálkereset csökkenése, a törlesztőrészek emelkedése és a munkahelyek tömeges megszűnése sokak életét tette nehezebbé. Még kevésbé ismert, hogy a következményeket hogyan viselik a társadalom sérülékeny, kiszolgáltatott csoportjai, akik nem rendelkeznek a válság túléléséhez szükséges gazdasági és kulturális tőkével. Nem tudjuk pontosan, hogy a szegények megélhetését hogyan befolyásolja a válság és az arra adott kormányzati válaszok sora. A politika és a társadalom reakciói ugyanakkor arra engednek következtetni, hogy a szegényeknek, köztük a cigányok jó részének egyre rosszabb. Nem véletlen, hogy egy olyan bizonytalan gazdasági helyzetben, amikor tömegek veszítik el munkahelyüket, sokak lakhatása veszélybe kerül, a középosztály életszínvonala romlik, első számú közellenséggé válnak a szegények, a segélyezettek. Arra mintha kevesebben gondolnának, hogy a válságnak ők sem okozói, hanem elszenvedői.

A politika adott bizonyos válaszokat, ezek többségének célja azonban nem más, mint a középosztály nyugalmanak, elégedettségének viszonylagos helyreállítása. Ennek árát a szegények, a cigányok fizetik: az eddiginél is kiszolgáltatottabbá váltak. Szalai Erzsébet (2009) szerint *„a társadalmi feszültségek, konfliktusok kezelésére mindazonáltal a baloldali-liberális kormányzat is kísérletet tesz. Ennek lényege azonban a sorsdöntő szociálpolitikában a neoliberális ihletű rászorultsági elv erőltetése, amely megbélyegzi a szegényeket, szembeállítja velük a rendszerből kimaradó vagy kevésbé részesedő »középosztályt«, végül, de nem utolsósorban súlyos, elsősorban a roma lakosságot sújtó etnikai feszültségeket gerjeszt. A folyamat végpontja pedig nem más, mint a szegények közvetlen stigmatizációja (lásd: a szegények megsegülésének monoki példáját)”*.

A Magyar Szegénységellenes Hálózat ebben a társadalmi-gazdasági helyzetben tűzte ki azt a célt, hogy saját eszközeivel megpróbál pillanatképet kapni arról, hogyan viselik a társadalom alacsony státuszú csoportjaiba tartozó családok a válság következményeit. 2009 nyarán–őszén, amikor a válság hatásai már érezhetőek voltak, hatvan szegény vagy szegénység határán élő gyerekes családot kerestünk fel, és készítettünk velük interjúkat. Jelen tanulmány egyrészt a szülők válaszaira építve összegzi az interjúk válsággal kapcsolatos tapasztalatait, másrészt ismertet néhány, a válság következményeinek nagyságrendjét érzékeltető országos statisztikát. Előjáróban meg kell jegyeznünk, hogy a Hálózat által megkérdezett családok többsége már jóval (évekkel, évtizedekkel) a válság előtt is szegénységben élt: elsősorban nem ők azok, akik most lettek állástalanok vagy igényelték a krízisalap támogatását, bár ilyen is van köztük. Kisebb részük még közelebb áll az (alsó) középosztályi léthez, de – főként állásvesztés, banki hitel miatt – az ő helyzetük is bizonytalan.

NÉHÁNY VÁLSÁGGAL KAPCSOLATOS ADAT

„A társadalom felső 20–30 százalékában a romlások feltehetően kevésbé voltak érzékelhetők, sőt jövedelemben, lakáshelyzetben sokféle javulás is lehetett. A rosszabb helyzetű 30–50 százalék viszont többnyire az átlagosnál nagyobb veszteségeket szenvedett el. A hatások társadalmi eloszlásáról egyelőre csak informált sejtések vannak... Becslések szerint azok a családok, amelyekben halmozódnak az anyagi következményekkel járó válságjelenségek – munkahelyvesztés, keresetcsökkenés, a lakáshitel-visszafizetés ellehetetlenülése – jövedelmük túlnyomó részét elveszthetik. A következmények viszonylag gyorsan jelentkeznek az élet más területein, és okoznak szorongásnövekedést, pszichoszomatikus megbetegedéseket, családi zavarokat, a gyermekekkel kapcsolatos tervek-vágyak visszametszését” (Ferge et al., 2009: 16).

Ezt látszik alátámasztani a TÁRKI 2009 márciusában megjelent kutatási eredménye, amely szerint a négy visegrádi ország közül Magyarországon legmagasabb azok aránya (70%), akik úgy érzik, valamilyen módon már érintette őket a válság, és szintén nálunk vannak a legtöbben azok, akiknek a munkahelyét már elérte (60%).²

A válsághoz köthető néhány statisztika áttekintéséből az látszik, hogy az aggodalom nem hiábavaló: nőtt a munkanélküliek és az eladósodottak, csökkent a foglalkoztatottak száma, a krízisalapot igénybe vevők száma néhány hónap alatt rohamosan emelkedett.

A munkanélküliségi ráta 2009. júniusban 10,3 százalékos volt, ami 2,5 százalékkal haladta meg az egy évvel korábbit (2008. június). Az Állami Foglalkoztatási Szolgálatnál nyilvántartott álláskeresők száma 2009 első fél évében átlagosan 549,7 ezer volt. Egy évvel korábban (2008 első fél évében) ennél 22,6 százalékkal kevesebben (448,3 ezer fő) kerestek munkát. Nem meglepő, hogy a regisztrált munkanélküliek száma a gazdaságilag fejlettebb régiókban (Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Közép-Magyarország) emelkedett nagyobb mértékben (2008. június és 2009. június között 56–72%-kal): a tömeges elbocsátások elsősorban ezeket a térségeket érintették. A másik négy hátrányos helyzetű régióban (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld, Dél-Dunántúl) kisebb mértékű a romlás (17–28%), minthogy a válság előtt is kedvezőtlenebb volt a munkaerő-piaci helyzet (1. táblázat). Az országban egy év alatt (június hónapot vizsgálva) 32 százalékkal nőtt a nyilvántartott álláskeresők száma. A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján a foglalkoztatottak száma (a 15–64 évesek körében) az országban a 2008. második negyedévi 3 millió 838 ezerről 2009 második negyedévére 3 millió 765 ezerre, a foglalkoztatási ráta 56,5 százalékról 55,6 százalékra csökkent.³

A lakosság eladósodottságát jól jelzi a hitelmulasztások számának növekedése. A Központi Hitelinformációs Rendszer nyilvántartása szerint a fennálló hitelmulasztások száma 2008 októberében (a válság kezdeti időszakában) 633 515, míg 2009 szeptemberében már 921 889 volt.⁴ A törlesztőrészleteket fizetni nem tudókon kívül ott vannak azok, akik közüzemi számláikkal maradnak el, tetemes díjhátralékokat halmozva fel. A közszolgáltatóknak tartozókról nincsenek országos összesített adatok, így csak a probléma nagyságrendjét lehet érzékeltetni: sajtóértesülések szerint 2009 júniusára a fővárosi önkormányzat négy közüzemi szolgáltatójánál 7,2 milliárd forint díjhátralék halmozódott fel.⁵ Az E.ON Energiaszolgáltató Kft.-nek a 2008-as év végén 70 milliárdos kintlévősége volt, amelynek felét a lakossági fogyasztók halmozták fel. Ebből 15 milliárdnyi azok tartozása, akik már minden fizetési határidőt túlléptek.⁶

„A háztartások közüzemi díjtartozásáról csak közelítő adatok vannak. Információink szerint 2009 márciusában három áramszolgáltató (ELMŰ-ÉMÁSZ, E.ON, EDF) szolgáltatási területén 41 ezer áramkikapcsolás volt. Csak az E.ON és az EDF ügyfelei közül mintegy 260 ezer háztartásnak van díjhátraléka (Ferge et al., 2009: 16).

A válságra adott egyik válaszként a kormány létrehozta azt a krízisalapot,⁷ amely egyszeri támogatást nyújt azoknak, akik 2008. szeptember 30. után veszítették el munkájukat, akiknek jövedelme a 2008. szeptemberihez képest legalább 20 százalékkal csökkent, akiknek lakáshitele legalább 20 százalékkal emelkedett, valamint azoknak, akiknek egészségi állapota 2008. szeptember 30. után romlott meg. Az igénylés feltétele, hogy a családban az egy főre jutó jövedelem nem haladhatja meg a minimálbér nettó összegét (57 815 forint).

Amellett, hogy az intézkedés sok családnak nyújt mentőövet, világos, hogy nem a legszegényebbek jutnak krízissegélyhez. Mindenesetre a regionális nyugdíjfolyósító intézetek adatainak összesítéséből az látszik, hogy 2009. október végéig 46 359 kérelem érkezett be, amelyből 44 157 fő meg is kapta a támogatást (1. ábra). A legtöbben az Észak-Alföldön és Észak-Magyarországon jutottak krízissegélyhez, annak ellenére, hogy a lakónépességet tekintve csak a második és a harmadik legnépesebb régiókról van szó. A három fejlettebb régióban a munkanélküliség jelentős emelkedése ellenére viszonylag kevesen folyamodtak támogatásért: a segélyben részesülők száma egyedül Közép-Dunántúlon haladja meg két hátrányos helyzetű régió (Dél-Alföld, Dél-Dunántúl) statisztikáit.

² Forrás: CEORG–TÁRKI, 2009. március. www.tarki.hu/hu/news/2009/kitekint/20090409.html

³ KSH: 15–64 évesek gazdasági aktivitása. http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/tabl2_01_02h.html

⁴ www.bisz.hu/lakossagi_adatok.php

⁵ <http://mti.hu/cikk/412543/>

⁶ Forrás: Nap Gazdaság, illetve <http://eu.mti.hu/cikk/331914/>

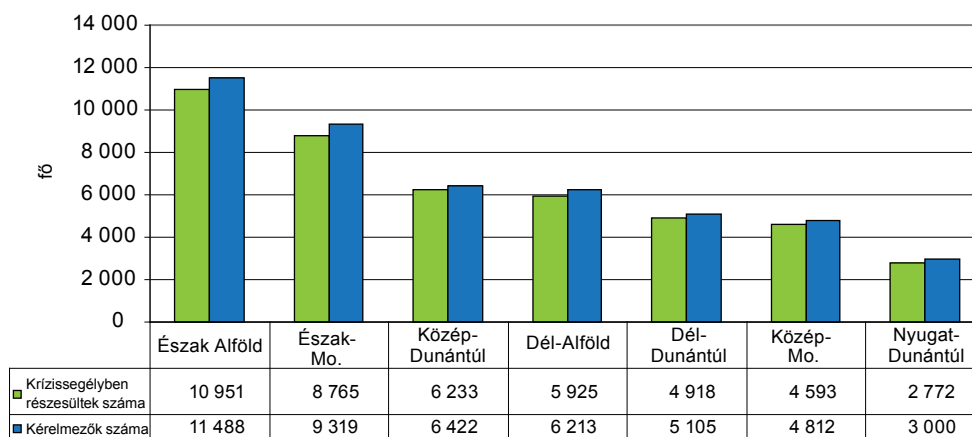
⁷ 136/2009. (VI. 24.) Korm. rendelet. 2009. november 13-án jelent meg az a módosító kormányrendelet, amely egyéb változtatások mellett a krízissegély igénylésének határidejét 2010. január 31-ig meghosszabbítja [251/2009. (XI. 13.) Korm. rendelet].

1. táblázat: A nyilvántartott álláskeresők számának alakulása, 2008–2009

Régió	Nyilvántartott álláskeresők száma		
	2008. június, fő	2009. június, fő	Emelkedés 2008–2009 jún. között (2008 = 100%)
Közép-Magyarország	45 925	71 497	56
Közép-Dunántúl	33 712	57 981	72
Nyugat-Dunántúl	26 164	44 522	70
Dél-Dunántúl	53 604	68 445	28
Észak-Magyarország	88 346	105 211	19
Észak-Alföld	104 143	121 886	17
Dél-Alföld	63 723	79 905	19
Összesen	415 617	549 447	32

Forrás: Állami Foglalkoztatási Szolgálat.

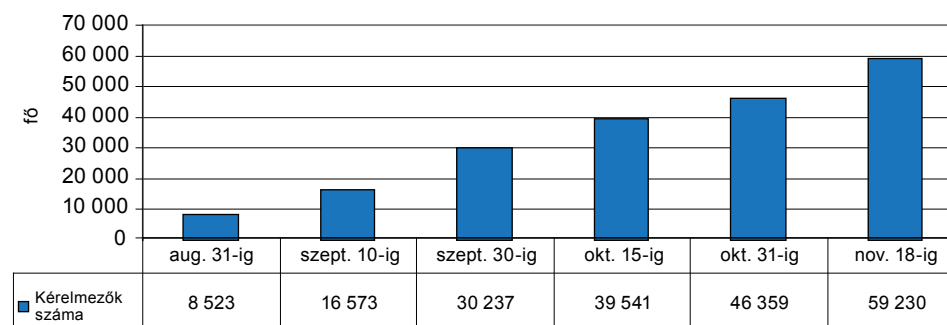
1. ábra: A krízissegélyt kérelmezők és abban részesülők száma régióként, 2009. október (fő)

Forrás: Országos Nyugdíjfolyósító Intézet, regionális nyugdíjfolyósító intézetek.

A krízissegélyre beérkezett kérelmek számának gyors emelkedése jelzi, hogy egyre többen kerülnek olyan élethelyzetbe, amely szükségessé (és lehetővé) teszi a támogatás igénylését. Az október végi részletes adatok után a 2. ábra azt mutatja, hogy milyen mértékben nőtt a krízissegélyt kérelmezők száma: 2009. augusztus végéig alig több mint 8500 kérelem érkezett be, míg mintegy két és fél hónappal később már közel 60 ezren próbáltak támogatáshoz jutni.

2. ábra: A krízissegélyt kérelmezők számának alakulása, 2009. augusztus-november (fő)

Forrás: Országos Nyugdíjfolyósító Intézet adatai alapján.

Az október végi részletes adatok elemzéséből az látszik (2. táblázat), hogy a krízissegélyben részesülők közel 70 százaléka gyerekes (29 886 fő), a fennmaradó 30 százalék háztartásában nincs gyerek (14 271 fő).

A kérelmezőket tekintve: előbbiek családi átlagjövedelme (fő/hó) 24 500, utóbbiaké 31 500 forint. Ennek alapján a gyerekes családok átlagosan 49 200, a nem gyerekesek 35 800 forint támogatásban részesültek 2009 októberéig.

2. táblázat: A krízissegélyben részesültek száma, jövedelme és a krízissegély összege a gyerekes és a nem gyerekes háztartásokban, 2009. október

Családtípus	Krízissegélyben részesültek száma, fő	Kérelmező háztartásában egy főre jutó havi jövedelem, Ft	Krízissegély átlagos összege, Ft
Nincs gyerek	14 271	31 442*	35 778*
1 gyerek	12 184	24 509**	49 215**
2 gyerek	10 432		
3 gyerek	5 318		
4 vagy több gyerek	1 952	27 976	42 497
Összesen	44 157		

* A régiónkénti átlagjövedelmek átlaga.

** A gyerekszám szerinti és a régiónkénti átlagjövedelmekből számított átlagjövedelem.

Forrás: Országos Nyugdíjfolyósító Intézet, regionális nyugdíjfolyósító intézetek adatai.

A VÁLSÁG KÖVETKEZMÉNYEI – AHOGYAN A SZÜLŐK TAPASZTALJÁK

A megkeresett szülőkkel hat témakörre épülő interjút készítettünk. Kiválasztásuknál alapvető szempont volt, hogy a családban legyen 18 év alatti gyerek. A családokat a Hálózat regionális koordinátorai és tagjai keresték fel, támaszkodva saját és a környeztükben működő civil szervezetek kapcsolatrendszerére, helyismeretére. Hatvan családot sikerült elérni az ország hét régiójában, városban és faluban egyaránt. *Jelen tanulmányban az interjúk első blokkját dolgozzuk fel, amelynek kérdései arra vonatkoztak, hogyan érintették a gazdasági-pénzügyi válság hatásai és az annak nyomán meghozott kormányzati intézkedések a családokat.*

A családok szegények, a szegénység közelében élnek, esetleg alsó középosztálybeliek. Egy részük tehát jövedelmi szempontból nem szegény, a lecsúszás, a hirtelen elszegényedés veszélye azonban ott lebeg az ő fejük felett is. Ők tartoznak azok közé, akiknek még van munkájuk, de bármelyik pillanatban elveszthetik, vagy éppen már el is vették, jelenleg utolsó tartalékaikat élik fel. Néhány olyan családnál is voltunk, ahol a lakáshitel megemelkedése lehetetlenné tette el a számlák befizetését.

Mondhatni, helyzetük bizonytalan ugyan, de korábban volt arra lehetőségük, hogy hitelhez jussanak, lakást vásároljanak. *A Hálózat által felkeresett családok többsége azonban „minden szempontból” szegény; ez derül ki jövedelmi helyzetükből és a mindennapi nehézségekre, megélhetési gondokra utaló válaszokból. Nem ritka, hogy ezek a családok alig érznek valamit a válságból: munkahely eddig sem volt, a legalapvetőbb élelmiszerekre meg most is kizsorítják valahogy. Legfeljebb az eddig is működtetett túlélési stratégiákat kell továbbfejleszteni.*

A családok több mint fele (57%) három- vagy többgyerekes, 17 százalékuk kétgyerekes, 26 százalékuk egygyerekes. A sokgyerekesek között tizenhat olyan család van, amelyben négy vagy több gyereket nevelnek. A családok harmada egyszülős. Azaz a Hálózat által megkérdezett családok között felülreprezentáltak azok, akiknek az országos adatok alapján az átlagosnál jóval magasabb a szegénységi rátájuk: 2007-ben a Tárki mérései szerint a három- vagy többgyerekesek szegénységi aránya 24, az egyszülősöké 25,4 százalék, ami 5–6 százalékkal haladja meg a gyerekes családok és 12–13 százalékkal a teljes népesség szegénységi rátáját.⁸ A szülők 40 százaléka vallotta magát cigánynak.

„Mi azelőtt is ilyen szegények voltunk, mint most”

A szegények a válság miatt még kiszolgáltatottabbá váltak, életük az eddiginél is bizonytalanabb lett, a tervezés teljes hiánya jellemzi mindennapjaikat. Összességében borúlátó, reménytelen a beszélgetések hangulata, még akkor is, ha néhányan optimistán nyilatkoztak, és ha távol is, de látnak kiutat. *Sokuknak a válság előtt sem volt jobb a helyzete, mint az interjúzás idején. Erről tanúskodnak azok a válaszok, amelyek általánosságban vagy egy-egy területhez kapcsolódóan árulkodnak a létbizonytalanságról, a nélkülözésről, egyes esetekben a teljes mélyszegénységről.* Sokan az áremelkedésen kívül nem is nagyon érzik a gazdasági-pénzügyi válság egyéb következményeit, nem volt ugyanis már mit veszteni. Vannak olyanok is a megkeresett családok között, akiket a banki hitelek megemelkedett törlesztőrészei hoztak szorult helyzetbe.

„...azért arra odafigyelek, hogy azért meglegyen minden. Pláne a gyerekeknek, ami kell, az az első, és utána, ha marad, akkor lehet mást is, beosztani nagyon, apránként.” (négygyerekes anya, Dél-Dunántúl)

„A lakáshitel miatt a férjem sokat dolgozik. Szórakozásra, kultúrára, múzeumokba, bábszínházba, különleges helyekre, kiállításokra nem tudunk elmenni, mert nagyon drága a belépő. Sajnos ezekre a programokra nekünk már nem marad. Mi is szeretnénk ilyen helyekre elmenni, de nem tudunk.” (háromgyerekes anya, Közép-Magyarország)

„...sokszor belegondolok, mi lesz, ha én nem leszek. A gyerekem hová megy... Itt hagyom őt, semmi nélkül...” (egygyerekes egyedülálló anya, Észak-Magyarország)

„Töltött káposztát meg már nem is tudom, mikor evett itt a cigány szögbe valaki. Már én is megenném, ez az igazság.” (négygyerekes anya, Észak-Magyarország)

„Képzeld el, melyik az a munkahely ahol pont engem várnak sok szeretettel. Három gyerekkel, plusz egy beteggel. Pont magára vártunk, egy ilyen asszonyra van szükségünk... nem tudom, hogy mi lesz, elmegyek kurvának.” (háromgyerekes egyedülálló anya, Dél-Dunántúl)

„...nem tudunk egy rendes szőnyeget venni, nem tudunk ágyneműket venni, nincs hűtőnk, nincs centrifugánk. Addig tudok mosni, amíg jó idő van, mert télen nem tudok hova teregetni.” (egygyerekes egyedülálló anya, Nyugat-Dunántúl)

„– Voltatok-e már együtt nyaralni?”

– Hát még nem voltunk. Szeretnék. Elmenni a Balatonhoz...

– Nem láttad még soha a Balatont?

– Én még nem. A feleségem az vót. De én még nem.

– És szeretnéd megmutatni a lányoknak is?

– Igen.

– És hogy gondolod, eljutsz még?

– El. Bízok benne.” (kétgyerekes apa, Észak-Magyarország)

„És ez a legrosszabb. A bizonytalanság. Mert ha most az mondaná valaki, hogy novemberbe lesz egy biztos állásom, akkor valahogy kihúzzuk, de így, hogy azt se tudod, hogy mikor lesz meg hol. Á, így nem tudom.” (négygyerekes egyedülálló anya, Közép-Dunántúl)

⁸ TÁRKI Monitor 2007 adatai alapján. Forrás: Szivós, Tóth, 2008.

„...tavaly ahogy összedőlt a házunk, először nyáron összedőlt a házunk teteje, azt meg kellett csináltatni. Arra ráköltöttünk harmincezer forintot. Leadtuk a kocsinkat a MÉH telepre, harminckétezeré, és abból csináltatta meg [a férjem] a tetőt. Télen karácsonyra kidőlt a házunk háta. Akkor kértem segílyt, és kaptam tízezer forintot, amihez még tízezret kérnem kellett kölcsön, mert nem lett elég az anyagokra.” (háromgyerekes anya, Észak-Magyarország)

„A koci fizetését pedig nagy nehezen megoldjuk a válság miatt, mert felemelték a kocsirészletet. Mi minden csekket kifizetünk előbb, a többi utána. A kertben, ha kell, termelünk magunknak. Például az uborkát nem megveszem, hanem ezt rakom el. Télen nem veszek uborkát, savanyítani fogok.” (háromgyerekes anya, Közép-Magyarország)

Fontos tapasztalata az interjúknak az, amit terepen járva gyakran látunk-hallunk – és amit egyre erőteljesebben sugall a politika és a társadalom egyaránt: a szegények, a cigányok teljes elutasítása, önkormányzati, kormányzati, hatósági eszközökkel történő fenyegetése, megrendszabályozása, amely – csak a jéghegy csúcsaként – természetben adható családi pótlékban és szociális kártyában ölt testet. Mindezek mögött ott áll a helyi hierarchiák működése, a helyi elitek és a középosztály szegényellenessége, kirekesztő magatartása, amely szavakban és tettekben is megnyilvánul. A válság hatásai mellett ezzel is szembesülni kénytelenek a családok.

„Régen voltak kint, akkor az óvodából, mert a gyerek lába tiszta lila volt. Mert persze a gyerek fára mászott már négyévesen... És be akart nézni a hűtőmbé. Azt az egyet nem hagytam, pedig ott nem volt fürdőszoba, WC kint a folyosón, meg ilyenek, de éltünk és jól... Beírta, hogy megtagadtam. Aláírtam, hogy azért tagadtam meg, mert még nincs bevásárolva. Ne ez alapján ítéljenek meg, hogy mi van a hűtőmben...” (egygyerekes anya, Közép-Magyarország)

„Meg volt egy rendőrségi bírságunk is, átmentünk gyalog a síneken, megbüntetett a rendőr 15 000 forintra, ugye mentünk a gyerekért az óvodába... nem fizettük ki. Be-mentünk a polgármesteri hivatalba, hogy közmunkán ledolgozzuk, hát nincsen közmunka. Nincs közmunka, és ráadásul le sem adták a bíróság felé a papírt, azt mondták, hogy nem jelentünk meg.” (háromgyerekes apa, Közép-Dunántúl)

„Én nem látok más kiutat, mint az erdőt. [A városba] bemegy az ember, megkérdezik, hol lakik. Vagy esetleg már a portán azt mondják: húúj, te be se menj. Fölösleges, van felvétel, de nem neked.” (négygyerekes anya, Dél-Dunántúl)

„...letagadtatja magát a polgármester, avval nem beszél. Őhöz hiába megyek időpontot kérni, ő le se szar. Most is felmentünk hozzá áprilisba, áprilisba hazagyöttünk... és nem tudtunk bejutni hozzá. Ott voltam egy fél napot... látta, hogy ott állok, és azt mondta, majd várjak. Később, mert most telefonál. Most levelet ír. Meg ilyenekkel leráz...” (négygyerekes anya, Észak-Magyarország)

„Belefáradtam abba, hogy mindennap meg kell küzdeni”

A megkérdezett szülők 80 százaléka mondta, hogy valamilyen módon érintette családját a gazdasági válság. A családok negyedének van pénzügyi problémája, de közöttük közel fele-fele arányban vannak azok, akik autóra, lakásra vettek fel kölcsönt, illetve azok, akiknek személyi vagy áruhitel van. A többség elsősorban az áfaemelés érezte meg, ami azt jelzi, hogy ezeknek a családoknak igen érzékeny a pénztárcájuk. Szinte kivétel nélkül a válaszok között volt az, hogy az árák emelkedése miatt már azt az eddig sem magas életszínvonalat sem tudják biztosítani, amelyet korábban még igen. Bevásárláskor számos olyan dologról kell lemondaniuk, amelyek közel nem tartoznak a luxus vagy élvezeti cikkek kategóriájába, pedig az ötszázalékos áfaemelés a társadalom többsége számára alig érzékelhető.

„Mondjuk, vannak a felvágottak közül, ami drágább, azt ugye mi nem vehessük meg... Húsok, mondjuk a húsok, az is, van ami két-három ezer már, mi abból se tudunk venni, ugye. Inkább az olcsóbból, a húsok, élelmiszerek, tisztasági szerek, már nekünk abból is az olcsót kell venni.” (kilencgyerekes anya, Észak-Magyarország)

„Egértelműen érezhető a helyzet, mert emelkedtek az árak. Én azt mondom, hogy amíg van munkám, és amíg a másodállásomat is meg tudom tartani, addig talán nem fogom annyira érezni a hatását. De persze ez is egyre bizonytalanabb... És ilyeneket hallani, hogy egyre nagyobb a munkanélküliség... Pillanatnyilag csak az áremelkedéseket érzem meg. Mást nem tudok mondani... A munkahelyen is hallani leépítésekről, és ha beletartozok én is, akkor viszonylag kilátástalan lesz a helyzet.” (háromgyerekes apa, Közép-Magyarország)

„A konyharészleg az, ami ugye mindennapos, de az ember azt mondja, hogy a gyomrán lehet megfogni, de sajnos a négy gyereknek enni kell, és van olyan is, amikor bizony-bizony hitelbe lemegyek ide a szemben lévő boltba... olyan 30–40 ezer forintig el szoktam menni, és akkor azt havonta visszatörlesztem.” (négygyerekes egyedülálló anya, Dél-Dunántúl)

„A boltokba már csak papírral megyünk, és legszükségesebbeket vesszük meg, de így is fizetünk annyit, mint egy évvel ezelőtt, amikor még megengedhettük magunknak, hogy legyen egy kis felvágott vagy egy kis nassolnivaló a kosárba. Ma ez már nem megy.” (háromgyerekes anya, Közép-Dunántúl)

„Sokszor végig kell járnom az egész várost, hogy egy kiló cukrot olcsóbban megkapjak, egy liter olajért el kell mennem, a zsemléért, hogy a gyerekek olcsóbb legyen a kajája, mert mindennap úgy viszi a reggelit.” (egygyerekes egyedülálló anyja, Nyugat-Dunántúl)

„Ha most azt mondom, hogy tegnap fél kiló kenyeret vettem, mert csak annyi pénzem volt... és négyen vagyunk, a három gyerek és én. Főzni azért bírok, mert a sógor-nőm adott húst. Ha nem adott volna, már főzni se bírnék.” (háromgyerekes anyja, Dél-Alföld)

„Meg még azt is beszéljük, hogy januártól rosszabb lesz. Hát az élelmiszerről ne is beszéljünk, hát bemegy az ember az üzletbe, vásárolna valamit, hát tényleg, sokszor nem tudjuk megvenni... tejet jóformán alig iszunk, gyümölcsökről ne is beszéljünk, hát nekem van négy gyerek... három kenyér elfogy.” (négygyerekes anyja, Észak-Magyarország)

„Például a ruházat, ami a lányomnak a legfontosabb. És ugye már 12 éves, szeretne öltözködni, meg ugye, hát az édesség, amit ugye már nem lehet megengedni, mert nem. Hát ugye én fizetem a villanyt, a lakbért, mindent én fizetek, és ugye hát, ha nem fizetem, akkor kikapcsolják, és hova megyek a leánnyal.” (egygyerekes egyedülálló anyja, Nyugat-Dunántúl)

„...lakáshitel az nincs, de mindig van törlesztőrészlet banki hitelre. Anyunak van személyi kölcsöne, amivel mostanság nem éri utol magát, van hátraléka. Nagyobb kiadások esetén nem futja a részlet befizetésére.” (kétgyerekes anyja, Dél-Dunántúl – a kérdezett a 25 éves lánya)

„...az én családomat ez annyiban érintette, hogy mivel ezt a lakást hitelbe vettük, ami benne van, mosógép, mindent hitelre vettünk, és a hitel nagyon megemelkedett... munkám nekem még hál' istennek van, de nagyon-nagyon nehéz törleszteni a hiteleket...” (háromgyerekes anyja, Észak-Alföld)

A hatvan családból tizenkettőben veszítette el valaki az állását a válság kezdete óta – sokaknak korábban sem volt munkahelye. Ők elsősorban a férfiek. A feleségek többsége eddig sem dolgozott, így ezeknek a családoknak a bevétele – ahogyan rajtuk kívül sokaknak – a gyerekek utáni támogatásokból, segélyekből és alkalmi munkákból áll. Igaz, ez utóbbiból is egyre kevesebb van, ahogy néhány szülő mondta. A munkajövedelem kiesése pótolhatatlan, ráadásul a szülők többsége képzetlen, alacsony iskolai végzettségű, így nem sok esélyük van arra, hogy később munkát találjanak. Azokban a családokban, ahol korábban sem volt munkája a szülőknek, valójában ezen a téren nem hozott romlást a gazdasági válság, viszont, ahol munkanélküli lett az egyik szülő, esetleg az alkalmi munkáktól esett el a család, ott az eddiginél is kevesebb a bevétel, ami veszélyezteti a lakhatás biztonságát (nem csak hitelek esetében), és növeli az adósságokat. Ezek a családok is elindulnak tehát lefelé azon a lejtőn, amelynek már nagyon sokan az aljára kerültek.

„...nekünk azelőtt sem volt jobb. Nekünk most sincs, meg azelőtt se volt. Lakásunk, nincs amit, elveszítsünk, munkahelyünk nem volt...” (ötgyerekes anyja, Észak-Magyarország)

„Ilyenkor hónap elején még tudok neki venni csokoládét, süteményt, hasonlót, de bizony-bizony hónap közepén már volt, hogy kölcsön kellett kérni, vagy a boltba hitelre vásárolok. Csak az a baj, hogy ez elkezdődött három-négy hónappal ezelőtt, úgyhogy még az első hónapban nem kellett kölcsönkérni, csak négy-öt ezer forintot, és ez aztán tolódtott a következő hónapra, mert igenis, hogy az a pár ezer forint hiányzott, akkor még kölcsönkértünk, és már ott tartunk, hogy már igen tetemes adósságunk van így.” (egygyerekes anyja, Közép-Dunántúl)

„...azért egy évvel ezelőtt még munka is jobban volt... nem azt mondom, mindjárt azon nyomban, ha elmentünk felvételre vagy az ember, hogy mindjárt fel is vettek... Most valahova elmegy, nincs felvétel sehová sem. Ráadásul ilyen, hogy szünet vagy szőlőbe, vagy kapálás, tényleg oda is csak a legrégebbiek kellene... Hát ebből a huszonnyolcezer-öt száz forintból kell sajnos gazdálkodni, mert a gyerekekre meg azért kapjuk a pénzt, hogy igaz-e öltözködni, enni iskolába, ez igen kevés, mellette meg számlák...” (négygyerekes anyja, Észak-Magyarország)

„A párom munkanélküli lett. Nem biztos, hogy a válság miatt. De az építőiparban dolgozott, próbáltunk munkát keresni. Ez novemberben volt. Novembertől január végéig munkanélküli volt. Próbáltuk regisztráltatni, de valami két hét hiányzott még a minimumhoz, mert ahol előtte dolgozott, nem jelentették be.” (egygyerekes anyja, Közép-Magyarország)

„Én egy hónapot dolgoztam... ahol aztán egy mondvasínált ürüggyel kirúgtak. Végül is a munkatársnőm, aki a boltvezető volt, megmondta nekem négyszemközt, hogy igazándiból engem úgy vettek fel, hogy amíg plafonig feltöltjük a raktárt az áruval én addig keltem, meg amíg kitakarítottam az egész boltot, én csak addig keltem. Pedig hosszú távra volt megegyezve, nem volt írásba foglalva, de nekem azt mondták, hogy hosszú távra. Azt gondolták, hogy ha előre közlik, hogy egy hónap után tovább nem kellek, akkor talán nem megyek oda. Volt egy hónap munkaviszonyom, és nem is egy egész hónap, és ennyi. Tehát minket nagyon-nagyon érint a válság, minket rettenetesen.” (egygyerekes anyja, Közép-Dunántúl)

„...már oda jutottunk el, hogy nem tudjuk fizetni a törlesztésünket, több mint egymillió forint elmaradásunk van benne. És az adóstárs, a kezesünktől vonják. Most már neki van munkahelye. Tehát a bank most már a jelzálogot akarja érvényesíteni, ha a kezesemnek sem lesz munkahelye, akkor viszi a házat a bank...” (négygyerekes anyja, Dél-Dunántúl)

„Hát a férjem az alkalmi munkába járt eddig is, nem rendes munkahelyen, hát rosszul jött, mert alkalmi munkába eddig járt, most már abba se jár, nem alkalmazzák most már.” (kilencgyerekes anya, Észak-Magyarország)

„Nincs munka, járunk munka után. Bármí, ami van, elvállalánk, mer tényleg, mert annyira vagyunk, hogy egyáltalán nincs semmi...” (négygyerekes anya, Észak-Magyarország)

„Szerencsére a párom a munkahelyét nem vesztette el. Devizában felvett kétféle hitel, jelzáloghitel és személyi kölcsön, bizony megugrott. Ezért elmaradtunk a közüzemi számlákkal, most kapcsolták vissza a gázórát is...” (ötgyerekes anya, Közép-Magyarország)

Azt szinte minden szülő meg tudta fogalmazni, miért, milyen mértékben romlott a család helyzete a válság hatására (hitelek, munkahelyvesztés, áremelkedések). Ahogy korábban írtuk, azt is, hogy nekik ennél rosszabb már nem lehet. A válsághoz kapcsolódó kormányzati intézkedésekről viszont sokkal kevesebb az információ: a családok egy részénél nem is sikerült körbejárni ezeket a kérdéseket, többségük ismerete pedig csak felületes ezekről. Ha a szülők nincsenek is a pontos információk birtokában, negyven százalékuk azért úgy válaszolt, hogy legalább egy válsággal kapcsolatos kormányzati intézkedésről hallott valamit. Az információk forrásai általában a televíziós híradások és a közvetlen környezet, a hivatalos tájékoztatás (pl. önkormányzat vagy szociális szakember részéről) elenyésző. Ezért is találkoztunk az interjúk során számos „félreértett”, részleges ismerettel. Voltak olyan szülők, akik anélkül, hogy meg tudtak volna nevezni kormányzati intézkedéseket, – valószínűleg a válsággal kapcsolatos közbeszéd hatására – azt mondták, hogy őket rosszul érintik ezek a „nem ismert” politikai lépések. A leggyakrabban az áfa emelését, a családi pótlék befagyasztását, valamint a gyes körüli változásokat említették.⁹ A „szocpol” felfüggesztését vagy a krízisalapot alig néhányan hozták szóba.

„A válságért nem a kormányt hibáztatom, és a saját rossz döntéseink miatt sem, hogy ennyi hitelt kell fizetnünk, de sajnos az intézkedéseikkel minket mindenből kizártak. Az egy főre jutó jövedelmünk ugyan negyvenezer forint körül van, és ez jónak mondható, de így mindenféle juttatásból ki vagyunk zárva. Ha nem a jövedelemhatár miatt, akkor azért, mert férjem rokkantnyugdíjas lett, így a krízisalapból nem kaphatunk...” (háromgyerekes anya, Közép-Dunántúl)

„Ezekből a kormányzati intézkedésekből sok jót nem tapasztaltam, ami segítené a családokat. Nekünk mindent a saját erőnkől kell megoldani. Úgy néz ki, hogy sikerül is kilábalni, adósságrendező hitelt kértem.” (háromgyerekes anya, Észak-Alföld)

„...hát az áremelkedések, voltak ugye az áfaemelés, gondolom, hogy ez is a válsághoz kapcsolódott, hogy ezt a boltokba észrevevessük, ahogy bemegyünk.” (háromgyerekes egyedülálló anya, Nyugat-Dunántúl)

„Hát az árak mennek föl, a pénz az nem jön, a családi pótlék ugyanannyi, mint tavaly volt, nem nő, de úgy hallottam, hogy még jövőre sem fog. De ugye a kenyér, tej, ilyesmi, a legalapvetőbb dolgok ára megy fel, csak a mi pénzünk nem.” (négygyerekes anya, Dél-Dunántúl)

„...nem tudom, mióta bejött ez a válsághelyzet, ugye kijött az, hogy nem lehet kérni segílyt. Nem is tudom, milyen alapon, beteg vagy recept, vagy nem is tudom, mire adtak már segílyt eddig... Kénytelen vagy kiváltani valahonnan ezt a pénzt, hogy kiváltsd a receptet, egy hónap múlva kipostázzák azt a kétezer forintot. Úgyhogy én már nem is voltam, azóta nem is érdemes kérni tőlük szerintem.” (kilencgyerekes anya, Észak-Magyarország)

„Hát megijedtem, amikor befagyasztották a családi pótlékot, hogy az vajon mit jelent. De aztán megnyugodtam, mert kiderült, hogy csak az összeg nagyságát fagyasztották be, nem pedig az, hogy nem kap senki.” (egygyerekes, egyedülálló anya, Nyugat-Dunántúl)

„A gyesről is hallottam valamit... csak arról szól, hogy két évig lesz csak a gyes, hogy nem háromig lesz, hanem csak kettőig... de az idő alatt is lehet dolgozni, hogyha a gyereket úgy el tudjuk helyezni.” (Négygyerekes anya, Dél-Dunántúl)

„Most annyit mondtak, hogy írjak egy levelet, és kérjek részletfizetést a villanyra. Van egy papír, amit ki kell tölteni, hogy levédjék a villanyóránkat, hogy a gyerekek miatt nem fogják kikapcsolni.” (négygyerekes anya, Dél-Dunántúl)

„Hát, például az igen, hogy a családit nem emelték idén sem. Meg majd szeptembertől fogják, de lehet, hogy szeptembertől sem. Hát a gyes engem már nem érint, mert ugye engem már az amúgy se. Gyes, hát ezentúl két év lesz, ha jól tudom.” (háromgyerekes anya, Nyugat-Dunántúl)

„És tavaly kaptunk még beiskolázási támogatást úgy, hogy én egy éve dolgozok itt... Most már az sincs. És arra hivatkoznak, hogy a válság miatt nincs.” (egygyerekes anya, Közép-Magyarország)

„Krízisalaphoz visszatérve, lestem a naptárt, mikor lesz augusztus elseje, hogy beadhassam a krízisalaphoz a papírokat. Ahogy a gyámügyis a kezembe adta, ebbe a picike rubrikába beírni a bankszámlaszámot, meg a gyerekeknek a születési számát, meg a taj számát.” (ötgyerekes anya, Közép-Magyarország)

⁹ A Bajnai-kormány válságkezelő programjának része a család pótlék összegének két évre történő befagyasztása, amely alapján sem 2009-ben, sem 2010-ben nem emelkedik annak összege. Másik eleme a gyermekgondozási segélyre való jogosultság időtartamának háromról két évre csökkentése, valamint a jogosultsághoz szükséges munkaviszony 180 napról 365 napra emelése, ami azonban csak a 2010. április 30. után született gyerekek esetében érvényes. Szintén a program része, hogy 2009. július 1-jétől felfüggesztették a lakásépítési kedvezményeket és az állami kamattámogatásos lakáshiteleket.

Vizsgáltuk a szülők jövőre vonatkozó attitűdjét is. Megkérdeztük tőlük, hogy meglátásuk szerint családjuknak sikerül-e valahogyan kilábalni a válságból. A válaszok többsége ugyan összemosódott azzal, hogy látnak-e reményt helyzetük jobbra fordulására, mindenesetre összességében alig néhányan optimisták. A szülők nagy része borúlátó, semmiféle kiutat nem lát sem a válságból, sem a szegénységből: mindössze hárman mondták határozottan, hogy sorsuk jobbra fordulását várják. (További tíz szülő reménykedik, de reményét igen bizonytalanul fogalmazta meg.) Ráadásul – a válaszok alapján – egy évvel korábban a családok felének még jobb volt a helyzete a jelenleginél, illetve további hét szülő mondta azt, hogy életfeltételeik, lehetőségeik ugyanolyanok voltak egy éve is, mint most. Az interjúk arra engednek következtetni, hogy teljes a bizonytalanság; a szegények, szegénység közelében lévők máról holnapra élnek, tervezni egyáltalán nem tudnak, mindennapos gond a megélhetés. A még „megkapaszkodó” középosztálybeliek is egyre kevésbé látják biztosítottnak jövőjüket: beláthatatlan hitelek, eladósodottság, kiszámíthatatlan munkahelyek. Nem csoda, hogy a szülők többsége nem látja esélyét egy jobb, biztonságosabb életnek.

„...ezt a gazdasági válságot mondják a tévében, rádióban... 2011-ben állítólag kezd már a gazdasági válság fellendülést hozni. Hát ezt ők mondják... Én ezekben a dolgokban azt mondom, hogy gazdasági válság van, tudjuk, világviszonylatban. De azt is tudjuk, hogy nem mindenre vonatkozik, mert van, akit a gazdasági válság abszolút nem érint, mert az anyagi föltételek ugyanúgy adóttak a megélhetéshez, sőt luxusban élnek nagyon sokan. Hát jó, legyen... de ebben a dologban én így nem nyilatkozhatok, mert ugye nem vagyok isten.” (egygyerekes apa, Észak-Magyarország)

„Ez már jobb nem lesz, mert én úgy gondolom, hogy mert ugye mi vagyunk a szegényebb réteg... három rétege van a gazdasági helyzetnek, vannak a gazdagabbak, a középső réteg meg a szegények. Most éppen azon gondolkodtam, hogy a középső réteg, az most oda fog jutni, ahová a szegények.” (négygyerekes anya, Dél-Dunántúl)

„Most a gyerekeink is érzik már a válság hatásait, pedig szerintem legtöbb szülő őket védi a legtávolabbi ezektől a hatásoktól. És ami talán a legrosszabb, hogy nem látni a végét...” (háromgyerekes anya, Közép-Dunántúl)

„Hát nem tudom, hogy sikerül-e, vagy nem, reméljük, hogy sikerül. Most, hogy [a férjem] dolgozik hivatalosan, lehet, hogy több jut. Szerintem. Legalábbis reméljük.” (háromgyerekes anya, Észak-Magyarország)

„Hát nem sok lehetőséget látok rá, mivel a munkahelyen hiába dolgozol, hiába vagy becsületes, ha mindig csak minimálbért vagy minimálbértől kicsivel kapsz többet, amiből igazából nem lehet megélni.” (egygyerekes anya, Észak-Alföld)

„...nem könnyű megélni, mer azért, mert mindennap azzal kelek fel, meg azzal fekszek le, hogy holnap mi lesz.” (egygyerekes egyedülálló anya, Észak-Magyarország)

„Hát megpróbáljuk mindenféleképpen, mert a párom csak is arra hajt, hogy legyen pénz, mindenféleképpen elmegy mindenhova segíteni, dolgozni. Hogy valahogy legyen.” (egygyerekes anya, Közép-Magyarország)

FELHASZNÁLT IRODALOM

136/2009. (VI. 24.) Korm. rendelet a krízishelyzetbe került személyek támogatásáról

ECOSTAT (2009): Belyó Pál (főszerk.), Zádor Márta, Gáspár Tamás (szerk.): A magyar gazdasági-társadalmi kitörési stratégia és az új nemzetközi kihívások. ECOSTAT Kutatási összefoglaló. Budapest.

Ferge Zsuzsa, Bass László, Darvas Ágnes, Hadházy Ágnes (2009): A Gyermekszegénység elleni nemzeti stratégia sorsa költségvetési megszorítások és válság idején. In MeH–MTA Stratégiai kutatások 2008–2009. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.

Szalai Erzsébet (2009): A válság mélysége. Népszabadság, 2009. október 3.

Szivós Péter, Tóth István György (szerk.) (2008): Köz, teher, elosztás. TÁRKI Monitor jelentések 2007. TÁRKI, Budapest, 2008.

CEORG–TÁRKI (Central European Opinion Research Group) kutatása, 2009. március

Válságkezelés és bizalomerősítés. A válságkezelő kormány egyéves cselekvési terve.

www.tarki.hu/hu/news/2009/kitekint/20090409.html

www.kormanysozivo.hu/news/show/news_1734?lang=hu

Kiadja az MTA GYEP Iroda
A kiadásért felel Ferge Zsuzsa, a „Legyen jobb a gyermeknek!”
Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának elnöke

A borító Molnár István munkája
A szöveget gondozta Sík Júlia
Készítette: SL és Társa Bt.

